ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

PLUTARH

VIEȚI PARALELE

III

NOTIȚE INTRODUCTIVE, TRADUCERE ȘI NOTE
prof. dr. docent N. I. BARBU

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI DE FILOLOGIE
DE 3 ANI
SUCEAVA

21.167

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI — 1966

BIBLIOTECA
I... ...GOGIC
I... ...I
S... ...A

BIBLIOTECA INSTITUTULUI
PEDAGOGIC DE 3 A. I SUCEAVA
II-4.113 acu 21.167
2.661

PIRUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Pirus[1] *este un personaj istoric care trezește interesul atît prin calitățile, cît și prin defectele sale: energie, dorință de acțiune, ingeniozitate, spirit de aventură, dar și incoerență, în acțiune și lipsă de principialitate; personalitatea lui Pirus este interesantă prin evenimentele la care a luat parte și în desfășurarea cărora el a avut un rol de prim rang.*

Fiu al lui Aeacides, regele Epirului, și nepot al Olimpiadei, Pirus a fost instalat în Epir prin protecția regelui Egiptului. El căpătase experiența militară sub ordinele lui Demetrias Poliorcetes. Întîmplarea a făcut să ajungă ostatic la curtea regelui Ptolemeu, din Alexandria, unde a cunoscut pe Antigona, fiica reginei Berenice, soția lui Ptolemeu, pe care aceasta o avusese cu Filip, regele Macedoniei, mai înainte de a se căsători cu Ptolemeu. Aceste fapte nu sînt decît primele dintr-un lung șir, care lasă impresia că istoria n-a putut aduce pe scena politică și militară o personalitate mai potrivită să ilustreze, prin însușirile sale, evenimentele politice și militare la care a participat, iar aceste evenimente să-i pună mai bine în lumină însușirile sale. Pirus s-a căsătorit, după Antigona, de pildă, cu Lanassa, fiica lui Agatocle, care i-a adus Corcira. S-a despărțit apoi de Lanassa, care s-a căsătorit cu Demetrios

[1] A se vedea și A. Piganiol, *Histoire de Rome*, ed. a 5-a, Paris, 1962 și *La conquête romaine*, Paris, 1927; Luigi Pareti, *Storia di Roma*, vol. II; K. I. Beloch, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, 1962. H. Bengston, *Griechische Geschichte, von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit* (München 1960).

Poliorcetes. Acesta i-a răpit Corcira, pe care Pirus a ocupat-o din nou, cu ajutorul Tarentului, după căderea lui Demetrios Poliorcetes. A ocupat Macedonia, de unde a fost izgonit de Lisimah. A ocupat de două ori tronul în propria sa țară și l-a pierdut. A visat apoi să fie un Alexandru cel Mare al Occidentului. Începînd cu anul 280, Pirus s-a amestecat în războiul romanilor cu Tarentul. Deși a repurtat împotriva romanilor cîteva victorii despre care vorbește, relativ pe larg, Plutarh, el a fost nevoit să înceapă negocierile de pace. O flotă cartagineză, comandată de Magon, apărînd la Ostia, negocierile dintre Roma și Cartagina au împiedicat încheierea unui acord între Roma și Pirus. Se pare că, în urma negocierilor dintre Roma și Cartagina, aceasta din urmă avea mînă liberă în Sicilia. După moartea lui Agatocle, un război a izbucnit între Siracuza și Agrigent. Cartagina a încercat să profite de această situație și să cucerească Sicilia. Siracuzanii au chemat în ajutor pe Pirus care debarcă, în anul 278 î.e.n., la Catana cu opt mii de oameni și degajează Siracuza. Un congres sicilian îl proclamă comandant suprem și rege al Siciliei. Pirus a cucerit toate cetățile siciliene fidele Cartaginei care i-a propus pacea. Pirus a refuzat și se pregătea să treacă în Africa, dar sicilienii, apăsați de impozite, s-au revoltat. Apoi a trecut în Italia, a jefuit orașele grecești și, în anul 275 î.e.n., a pornit în Grecia cu gîndul de a-i lua această țară lui Antigonos Gonatas, care ajunsese rege al Macedoniei. A murit în Grecia în toamna anului 272 î.e.n.

Scriind Viața *lui Pirus, Plutarh, ca de obicei, a expus faptele în ordine cronologică și, ici-colo, a făcut unele aprecieri asupra lor.*

Nu putem ști exact și în ce măsură Plutarh a respectat în amănunt adevărul istoric al faptelor, întrucît, în afară de Dionysios din Halicarnas, Hieronim din Cardia și Titus Livius, biograful, prin expresiile „se spune" (1, 8), „unii spun" (1), „alții spun" (3), „se zice" (8), face aluzie la izvoare necunoscute pentru noi. Ținînd însă seama de ceea ce ne spun izvoarele antice existente cu privire la faptele relatate de biograf, se poate afirma că, în linii

mari, Plutarh ne prezintă un tablou veridic al persoanei, vieții și activității lui Pirus.

Mai interesantă este însă atitudinea lui Plutarh față de persoana și activitatea lui Pirus. Ceea ce frapează pe cititor este admirația neprecupețită a biografului pentru calitățile militare ale lui Pirus. Iată, între multe altele, un pasaj din care reiese limpede însuflețirea cu care Plutarh prezintă calitățile războinice ale lui Pirus. „La marea bătălie de la Ipsos, la care au luat parte toți regii, Pirus, încă băiețandru, a fost de față, împreună cu Demetrios, a respins pe dușmanii care-i stăteau în față și s-a arătat plin de strălucire printre luptători" (4). Asemenea relatări admirative se mai întîlnesc și în capitolele 7, 8, 17, 22 etc. Cu o abia reținută admirație, Plutarh afirmă că Pirus era recunoscător (9), doritor de glorie (10), prudent (16), înțelegător (9). Biograful nu pierde din vedere însă nici defectele lui Pirus, cum ar fi: disprețul față de cei umili și lingușirea celor puternici (4), lipsa de devotament și capacitatea de a trăda (12), perfidia (30).

Acesta era, în definitiv, Pirus omul. Dar Plutarh nu se putea sustrage obligației de a-și arăta atitudinea și față de Pirus dinastul și omul politic. În această privință, biograful folosește cuvinte puternice care-i exprimă indignarea față de lăcomia regilor. Iată cîteva pasaje semnificative: „El [Demetrios] avea de mai înainte anumite diferende cu Pirus și făcuse mai multe incursiuni în Tesalia, iar boala înnăscută a dinaștilor, adică lăcomia, le făcea și mai mult încă — după moartea Deidamiei — vecinătatea temătoare și neîncrezătoare" (7) . . . „Într-adevăr, aceia pentru care nici muntele, nici marea, nici pustiul nu este hotar lăcomiei, și nici limitele care despart Europa de Asia nu opresc poftele, nu se poate spune cum s-ar putea ca, vecini fiind și atrăgîndu-se unul pe altul, să stea liniștiți în situația de față, fără să săvîrșească nedreptăți. Dimpotrivă, ei, prin faptul că se războiesc mereu și de aceea au înnăscut obiceiul de a întinde curse și de a invidia, se folosesc de o pereche de cuvinte — război și pace — ca de monezi, după cum îi poartă interesul de moment, dar nu după dreptate. Ei sînt socotiți de toată

lumea mai buni cînd poartă război decît cînd dau inactivității și răgazului păstrat cu nedreptate numele de dreptate și de prietenie. Lucrul acesta l-a arătat Pirus, căci stînd piedică în calea lui Demetrios, care se restabilea și încercînd să pună stavilă puterii lui, care poate se întrema după o mare boală, a venit în ajutorul elenilor și a trecut în Atena" (12).

Amîndouă pasajele exprimă, cu o mare claritate, critica vehementă a lui Plutarh la adresa regilor care pornesc războaie din dorința nesățioasă de a cuceri noi teritorii și noi regate. Biograful se oprește însă la aspectul moral al problemei și nu analizează motivele sociale și politice care-i împingeau pe regi să recurgă la războaie. Am fi, de asemenea, doritori să știm ce înțelege biograful prin „dreptate" în luptele dintre dinaști amintite. De remarcat că Plutarh însuși cade în vina pe care o critică, anume în admirația pentru virtuțile ostășești ale lui Pirus.

Dar marea contradicție a lui Plutarh în privința atitudinii față de Pirus constă în admirația pe care o are pentru activitatea de ostaș, de om întreprinzător și energic, de curajos sfidător al primejdiilor, și critica pe care o face nesățiosului spirit de aventură, care l-a caracterizat pe Pirus. În această privință dialogul lui Cineas cu Pirus este cît se poate de elocvent. Mai ales semnificative sînt replicile finale ale dialogului:

— Nimeni nu se va mai opune, observă Cineas, fiindcă este evident că avînd o astfel de armată, vom putea să cucerim Macedonia și să conducem temeinic Elada. Dar cînd totul va fi sub stăpînirea noastră ce vom face?

Pirus, rîzînd, zice:

— Vom avea multă liniște și ne vom ospăta în fiecare zi, prea bunule, și ne vom veseli mereu, discutînd.

Atunci, Cineas, luînd cuvîntul, zice: „Ce ne împiedică să benchetuim și să fim în liniște unii cu alții, dacă într-adevăr avem și ne sînt la îndemînă, fără bătaie de cap, aceste bunuri, pentru atingerea cărora avem să mergem prin sînge mult, prin mari suferințe și primejdii, făcînd multe rele altora și suferind noi înșine?".

„Prin aceste cuvinte Cineas l-a mîniat pe Pirus mai mult decît l-a făcut să-și schimbe hotărîrea, căci, pe de o parte, se gîndea la ce viață fericită părăsea, iar, pe de alta, nu putea să renunțe la nădejdea de a dobîndi cele ce rîvnea" (14).

Aceste replici pun viu în lumină intenția biografului de a arăta că la baza acțiunilor lui Pirus stăteau lăcomia și pofta de a domni peste teritorii cît mai multe și mai întinse. Biograful ar fi putut să sublinieze și altă trăsătură a lui Pirus relevată de dialog: totalul său dezinteres pentru supușii săi și crasul său egoism. Trebuie subliniat că Plutarh n-a făcut această subliniere, pentru că nici pe el nu-l preocupa soarta celor mulți.

Lipsește din acest tablou al vieții lui Pirus seria de considerente cu privire la luptele pentru domnie care au urmat după moartea lui Alexandru cel Mare și care s-au prelungit pînă în vremea lui Pirus.

Dacă absența încadrării lui Pirus în complexul de realități economice, sociale și politice în care a activat ne dezamăgește, în schimb punerea în lumină a faptului izolat cu interpretarea lui morală implicită sau explicită face lectura atrăgătoare. Dacă biograful nu ne prezintă un Pirus judecat în lumina marilor considerente de ordin economic, social și politic, el ne oferă în schimb mici tablouri de viață omenească, în zugrăvirea cărora se simte atitudinea de umanitate și dorința de bine de care este însuflețit autorul. Iată, de pildă, cum prezintă Plutarh venirea lui Appius Claudius Caecus în senat: „Atunci Claudius Appius, un om cu vază, dar care, din pricina bătrîneții și a lipsei totale de vedere, renunțase la viața publică și încetase să mai facă politică, aflînd de propunerile lui Pirus și de zvonul că senatul are să voteze învoielile cu regele, nu s-a putut stăpîni și a poruncit sclavilor să-l ducă, iar ei l-au purtat într-o lectică la senat, trecînd prin for. Cînd a ajuns la ușa senatului, a fost întîmpinat de copiii și de ginerii lui, care, înconjurîndu-l, l-au dus înlăuntru, iar senatul, sfiindu-se de prezența lui, păstra o tăcere amestecată cu teamă. Claudius, rămînînd în picioare acolo, a zis: ...". (Urmează o scurtă, dar vibrantă

cuvîntare, în care Appius dojenește vehement lașitatea romanilor, iar despre Pirus spune că este un aventurier înșelător care propune romanilor alianța cu armata sa înfrîntă.)

Iată acum zugrăvite, într-o expunere tot atît de simplă, dar atrăgătoare, incoruptibilitatea și curajul lui Fabricius: „Pirus l-a cinstit într-un mod cu totul deosebit și încerca să-l convingă să primească aur, desigur, nu pentru a-i atrage vreo dezonoare, ci ca semn de prietenie și de alianță. Fabricius a respins atunci propunerea, iar Pirus a rămas liniștit. A doua zi, Pirus, voind să-l înspăimînte — căci Fabricius nu mai văzuse pînă atunci vreun elefant — a dat poruncă să fie așezat, în spatele lor, în locul în care discutau, cel mai mare elefant, ascuns după o draperie. Și așa s-a făcut și, dîndu-se un semnal, draperia s-a ridicat, iar elefantul, deodată, a ridicat trompa deasupra capului lui. Fabricius, întorcîndu-se liniștit și zîmbind, s-a adresat lui Pirus, zicînd: «Nici ieri nu m-a impresionat aurul tău și nici astăzi elefantul»". Nu putem ști ce este adevăr și ce este legendă, în acest scurt moment, dar nu se poate tăgădui că expunerea, pe cît este de simplă, pe atît este de atrăgătoare și semnificativă.

Inserînd dialoguri și anecdote, redînd scurte tablouri din viața lui Pirus, uneori dramatice și tragice, alteori senine și pitorești, făcînd adesea reflecții morale, și, mai presus de toate, învăluind întreaga expunere într-o atmosferă de largă umanitate, Plutarh, deși contradictoriu și adesea superficial din punctul de vedere al analizelor de ordin economic, social și politic, izbutește ca în Viața *lui Pirus să ne dea o biografie interesantă.*

1 Se spune că, după cataclism[1], primul care a guvernat pe thesproți și molossi a fost regele Phaeton[2], unul dintre cei care au venit cu Pelasgos[3] în Epir. Unii spun că Deucalion și Pira[4], părăsind templul de la Dodona[5], și-au strămutat locuința aci, în ținutul molossilor. Cîtva timp mai tîrziu, Neoptolem, fiul lui Ahile, a venit cu mult popor și a stăpînit și el acel ținut și a lăsat urmași o serie de regi, supranumiți Pirizi. Într-adevăr, și Neoptolem, cînd era copil, era poreclit Pirus și a dat numele de Pirus și unuia dintre copiii legitimi pe care i-a avut cu Lanassa, fiica lui Cleodaios, fiul lui Hyllas[6]. Din această pricină și Ahile s-a bucurat în Epir de cinstiri care se aduc numai zeilor, fiind numit Aspetos în graiul locului. După primii regi, se spune că cel dintîi Tharypas[7] a devenit celebru prin aceea că a rînduit cetățile după obiceiuri, scrieri și legi elenice blînde, în timp ce regii care au guvernat după ei se dăduseră după obiceiuri barbare și de aceea au fost mai șterși și în ceea ce privește puterea, și în ceea ce privește felul vieții lor. Tharypas a avut fiu pe Alcetas, iar fiul lui Alcetas a fost Arybas, iar fiul lui Arybas și al Troadei a fost Aeacides[8]. Acesta a luat în căsătorie pe Phtia, fiica lui Menon[9] din Tesalia, care-și cîștigase o bună faimă în războiul lamic[10] și-și căpătase un mare prestigiu printre aliați, după Leosthenes[11]. Aeacides a avut cu Phtia două fete, pe Deidomia și pe Troada, și un băiat, pe Pirus.

2 Cînd molossii au început să se dezbine, au izgonit pe Aeacides și în locul lui au adus la tron pe fiii lui Neoptolem;

prietenii lui Aeacides au fost prinși și uciși, iar pe Pirus, care era încă prunc și pe care-l căutau dușmanii, l-au răpit Androcleides și Angelos[12] și, fugind, au tîrît după ei, de nevoie, cîțiva sclavi și cîteva femei, care dădăceau copilul. Deoarece fuga, în această situație, le era mult îngreuiată și au fost ajunși din urmă de dușmani, au dat pruncul în primire lui Androcleion, lui Hippias și lui Neandros[13], tineri de încredere și curajoși, dîndu-le poruncă să alerge cît îi țin puterile și să ajungă la Megara, localitate în Macedonia, iar ei, cînd făcînd rugăminți, cînd apărîndu-se, au putut împiedica pînă spre seară, pe cei care-i urmăreau, să înainteze. Izbutind cu greu să-i întoarcă din cale, au început să alerge după cei care duceau pe Pirus. Cînd soarele începea să apună, erau aproape de realizarea dorinței, dar au fost împiedicați să înainteze din cauza unui rîu repede, care curgea pe lîngă cetate, nesuferit la vedere și cu neputință de trecut, apa rîului fiind multă și tulbure. Într-adevăr, ploaia cădea din abundență, iar întunericul făcea lucrurile și mai înfricoșătoare. Ei au pierdut nădejdea de a mai putea trece copilul și femeile care-l hrăneau, dar, văzînd pe niște localnici cum stăteau dincolo de rîu, i-au rugat să le ajute să treacă și-i arătau pe Pirus, strigînd și rugîndu-se. Cei de dincolo nu înțelegeau nimic din cauza violenței și zgomotului rîului și-și pierdeau timpul, unii strigînd, iar alții neînțelegînd, pînă cînd cineva, reflectînd, a luat o scoarță de stejar și a scris pe ea cîte ceva în legătură cu soarta copilului, cît și faptul că trebuie ajutat, apoi a legat scoarța de piatră și, folosindu-se de piatră ca de un proiectil, a aruncat-o dincolo. Cînd au citit deci cei de dincolo de rîu scrisul și au înțeles urgența împrejurării, au tăiat lemne și, legîndu-le între ele, au trecut dincolo. Și, din întîmplare, primul dintre ei care a trecut și a primit pe Pirus se numea Ahile. Pe ceilalți i-au adus pe fiecare cum s-a nimerit.

3 Fiind ei astfel salvați și luînd-o înaintea celor care-i urmăreau, au ajuns în Iliria, la regele Glaucias[14]. L-au găsit șezînd acasă cu soția și au pus copilul jos pe pămînt, în mijlocul lor. Glaucias a stat mult timp pe gînduri, temîndu-se de Cassandros, care-i era dușman lui Aeacides, și păstrînd multă vreme tăcere, chibzuind în sine. În acest timp, Pirus, pornind de-a bușilea, a apucat pe Glaucias cu mîinile de haină și s-a ridicat în sus la picioarele lui, ceea ce a produs la început rîs, apoi milă, căci dădea impresia unui rugător care plîngea.

Alții spun că copilul nu s-a tîrît pînă la picioarele lui Glaucias, ci că, ajungînd pînă la altarul zeilor, s-a ridicat și și-a pus mîinile în juru-i, iar acest fapt i s-a părut lui Glaucias divin. De aceea, îndată l-a dat în seama soției, poruncindu-i să-l crească la un loc cu copiii lor și, puțin mai tîrziu, cînd dușmanii îl cereau, iar Cassandros[15] oferea chiar două sute de talanți, nu l-a predat, ci pe cînd era în vîrstă de doisprezece ani, l-a dus cu forță armată în Epir și l-a așezat rege. Trăsăturile feței lui Pirus arătau o înfățișare regească, dar mai mult înfricoșătoare decît distinsă; el nu avea dinți mulți, ci în partea de sus era un os continuu, avînd parcă schițate prin zgîrieturi subțiri, despărțiturile dintre ei. Se credea că Pirus putea veni în ajutorul celor bolnavi de splină, sacrificînd un cocoș alb și apăsînd ușor cu piciorul drept pe splina bolnavului, care ședea cu fața în sus. Și nimeni nu era atît de sărac și de obscur încît să nu obțină leacul, dacă cerea. El primea cocoșul, pe care-l sacrifica, și acest dar îi era foarte plăcut. Se zice că degetul cel mare al piciorului drept avea o putere de zeu astfel că, după moarte, cînd întregul corp a fost ars, acel deget a fost găsit întreg și neatins de foc. Acestea desigur, s-au petrecut mai tîrziu.

4 Cînd era de șaptesprezece ani și socotea că ține temeinic frînele domniei, s-a întîmplat să plece de acasă, deoarece unul dintre feciorii lui Glaucias, cu care fusese crescut, se căsătorea. Iarăși deci molossii, strîngîndu-se, au izgonit pe prietenii lui, au prădat banii și s-au pus la dispoziția lui Neoptolemos. Pirus, pierzînd astfel domnia și fiind despuiat de toate bunurile, s-a retras la Demetrios, fiul lui Antigonos[16], care avea de soție pe Deidameia, sora lui. Pe aceasta, cînd era fată, o numeau

soția lui Alexandros[17], fiul Roxanei, dar, deoarece ei au fost uciși cînd ea avea vîrsta de măritat, a luat-o în căsătorie Demetrios. La marea bătălie de la Ipsos[18], la care au luat parte toți regii, Pirus, încă băiețandru, a fost de față, împreună cu Demetrios[19], a respins pe dușmanii care-i stăteau în față și s-a arătat plin de strălucire printre luptători. Cînd Demetrios a căzut, nu l-a părăsit, ci i-a păstrat cetățile pe care i le încredințase și cînd Demetrios a încheiat un tratat cu Ptolemeu[20], el a plecat în Egipt ca ostatic, pentru el. Față de Ptolemeu, la vînători și în gimnazii, s-a arătat curajos și rezistent și, văzînd că dintre femeile lui Ptolemeu cea mai influentă și distinsă prin virtutea și inteligența ei era Berenice, pe ea a cinstit-o cel mai mult. Era tot atît de dibaci în a se insinua pe lîngă cei puternici spre a trage foloase, pe cît era de disprețuitor față de cei umili, arătîndu-se cumpătat și prudent în viața de toate zilele; dintre mulți tineri de frunte a fost preferat să ia în căsătorie pe Antigona, una dintre fiicele Berenicei[21], pe care o făcuse cu Filip, mai înainte de a se căsători cu Ptolemeu.

5 După încheierea acestei căsătorii, avînd o și mai bună faimă, iar Antigona fiind alături de el o bună soție, și-a procurat bani și oaste și a mijlocit să fie trimis în Epir, pentru ca să-și recapete domnia. Cînd a ajuns acolo, mulți îi erau binevoitori, din pricina dușmăniei pe care o nutreau împotriva lui Neoptolem, care domnea cu răutate și violență. Totuși, temîndu-se ca nu cumva Neoptolem să-și cîștige alianța vreunui rege, s-a împăcat cu el, convenind ca să împartă domnia. Cu timpul, s-au găsit unii care-i ațîțau în ascuns, trezind bănuieli, pe unul împotriva celuilalt. Cauza care l-a pus cel mai mult în mișcare pe Pirus se spune că a avut următorul început. Cei doi regi aveau obiceiul ca, în localitatea Passaron din Molottida[22], să aducă jertfe lui Zeus Areios și să jure, luînd martori pe zei, și să conjure pe epiroți că ei vor domni după lege, iar epiroții vor păzi domnia după lege. Aceste jurăminte se depuneau, fiind amîndoi regii de față, iar împreună cu ei erau prietenii lor care le ofereau daruri. Atunci Gelon, un om de încredere în ochii lui Neoptolem, salutînd cu multă afecțiune pe Pirus, i-a dăruit două perechi de boi de plug. Myrtilos, slujitorul de la vin al lui Pirus, fiind de față, i-a cerut să i le dea lui. Pirus nu i le-a dat lui, ci altuia, iar Gelon n-a scăpat din vedere că Myrtilos se simțea jignit. Chemîndu-l deci la ospăț și, după cum spun unii, abuzînd de el, la băutură, căci era foarte frumos, au discutat în taină și l-a îndemnat să se dea de partea lui Neoptolem și să-l otrăvească pe Pirus. Myrtilos a primit propunerea, prefăcîndu-se că-l aprobă și că a fost convins, dar l-a înștiințat pe Pirus. Și, la îndemnul lui, l-a prezentat lui Gelon pe Alexicrates, șeful paharnicilor, sub cuvînt că va lua și el parte la faptă împreună cu ei. Pirus voi astfel să aibă mai mulți martori, doveditori ai crimei. După ce Gelon a fost înșelat în acest fel, Neoptolem, care fusese de asemenea înșelat, socotind că complotul este pe calea cea bună, n-a putut păstra taina, ci de bucurie a destăinuit-o prietenilor. Și, odată, pe cînd făceau chef la sora sa Cadmeea, s-a întreținut cu ea despre acest lucru, gîndind că nu-l aude nimeni, căci nu era nimeni de față, în afară de Phainarete, soția lui Samon, care vedea de turma de oi și de cireada de vaci a lui Neoptolem, dar și ea, întoarsă cu fața la perete pe un pat, părea că doarme. Phainarete, auzind totul și fără să fie observată, s-a dus a doua zi la Antigona, soția lui Pirus, și i-a spus toate vorbele pe care auzise că le spusese Neoptolem surorii sale. Pirus, cînd a aflat, pentru un moment a stat liniștit, dar, aducînd jertfa zeilor, a chemat pe Neoptolem la masă și l-a ucis, deoarece știa că cei mai puternici epiroți sînt de partea sa și-l îndemnau să scape de Neoptolem și să nu se mulțumească să aibă o mică parte din domnie, ci să urmeze naturii sale și să pună la cale fapte mai mari și, deoarece era o oarecare bănuială în privința lui Neoptolem, să i-o ia înainte, ucigîndu-l.

6 Pirus, amintindu-și de Berenice și de Ptolemeu, a dat numele de Ptolemeu copilului pe care i l-a făcut Antigona și, întemeind o cetate pe țărmul Epirului, a numit-o Beronicida. De atunci, făurind cu gîndul multe și mari

planuri şi punînd stăpînire cu nădejde mai întîi pe vecini, a găsit nimerit să se amestece în treburile macedonenilor, folosindu-se de următorul pretext: Antipatros, cel mai mare fiu al lui Cassandros, îşi ucisese mama, pe Tessalonice, şi izgonise pe fratele său Alexandros. Acesta a trimis o solie la Demetrios, cerîndu-i ajutor, şi l-a chemat şi pe Pirus. Dar, cum Demetrios acţiona cu încetineală din pricina numeroaselor treburi, Pirus s-a dus şi i-a cerut drept plată pentru alianţă Stymphaia şi Pararia[23] din Macedonia, iar dintre ţările supuse i-a cerut Ambracia, Acarnania, Amphilochia. Tînărul a abandonat aceste ţări, iar Pirus le-a luat în stăpînire, instalînd garnizoane, iar pe celelalte le-a ocupat pentru Alexandros şi astfel a tăiat din stăpînirea lui Antipatros[24]. Lisimah[25], el însuşi, deşi dorea să-l ajute pe Antipatros, era ocupat, dar, ştiind că Pirus nu-i refuză nici un lucru şi-i îndeplineşte orice dorinţă lui Ptolemeu, i-a trimis o scrisoare plăsmuită prin care Ptolemeu îl îndemna să renunţe la expediţie; totodată îi trimite trei sute de talanţi de la Antipatros. Pirus, desfăcînd scrisoarea, şi-a dat seama de procedeul necinstit al lui Lisimah, deoarece formula prin care se adresa în scris nu era cea obişnuită, căci nu scria „Tatăl trimite salutare fiului", ci „Regele Ptolemeu salută pe regele Pirus". Batjocorindu-l pe Lisimah, a făcut totuşi pace şi s-au întîlnit ca să depună jurămînt, şi să aducă jertfă un berbec, un mistreţ şi un taur; berbecul a murit de la sine, aşa că celor de faţă le-a venit să rîdă, dar prezicătorul a împiedicat pe Pirus să jure, spunîndu-i că divinitatea vesteşte prin acest semn moartea unuia dintre cei trei regi. Pirus s-a abţinut astfel de la încheierea păcii.

7 Deşi la prima vedere lucrurile păreau că au o oarecare stabilitate pentru Alexandros, totuşi Demetrios a venit îndată şi era evident că venise fără ca Alexandros să-l fi chemat, aşa că n-a făcut decît să-l înfricoşeze pe acesta; petrecînd împreună cîteva zile, din pricina neîncrederii, şi-au întins curse unul altuia. Folosindu-se de clipa prielnică şi luîndu-i-o înainte, Demetrios, după ce-l ucide pe Alexandros, este proclamat rege al Macedoniei. El avea

anumite diferende mai de mult cu Pirus, şi făcuse mai multe incursiuni în Tesalia, iar boala înnăscută a dinaştilor, adică lăcomia, le făcea şi mai mult încă, după moartea Deidameii, vecinătatea temătoare şi neîncrezătoare. Şi, stăpînind fiecare cîte o parte din Macedonia, au ajuns să se certe pe acelaşi regat, iar dezbinarea găsea şi mai mari pretexte. Demetrios a pornit o expediţie împotriva etolienilor şi, învingîndu-i, a lăsat acolo pe Pantauchos[26], cu multă armată, iar el a pornit spre Pirus şi acesta, cînd a aflat, spre el. Făcîndu-se o greşeală de calcul a drumului, au trecut unul pe lîngă altul: Demetrios, năvălind în Epir, a început să-l prade, iar Pirus, năpustindu-se asupra lui Pantauchos, l-a provocat la luptă. Soldaţii s-au năpustit unii asupra altora şi a început o bătălie mare şi aprigă mai ales între comandanţi. Astfel, Pantauchos, fiind unanim recunoscut ca cel mai bun dintre comandanţii lui Demetrios, prin vitejia, prin puterea loviturii şi prin curaj, şi avînd şi îndrăzneală şi inteligenţă, provoca pe Pirus la luptă, dar şi Pirus, necedînd nici unui rege în privinţa vitejiei şi a îndrăznelii şi voind să-şi cîştige faima lui Ahile, mai mult prin virtute decît prin originea neamului, înainta printre luptătorii de faţă spre Pantauchos. Mai întîi au aruncat cu sulita unul într-altul, apoi, ajungînd corp la corp, au încercat să mînuiască pumnalele cu meşteşug şi cu violenţă. Pirus, primind o lovitură şi dînd două, una în coapsă iar alta la gît, a respins şi a răsturnat pe Pantauchos, totuşi nu l-a ucis, căci i l-au răpit prietenii aceluia. Iar epiroţii, exaltaţi de victoria regelui lor şi admirîndu-i virtutea, au forţat şi au sfărîmat falanga macedonenilor şi, urmărind pe cei care fugeau, au ucis pe mulţi dintre ei şi au luat şi cinci mii de prizonieri.

8 Această bătălie nu a umplut pe macedoneni de mînie şi de ură împotriva lui Pirus pentru cele ce suferiseră, cît a provocat o admiraţie pentru vitejia sa şi mare faimă şi discuţii în rîndurile celor care îi văzuseră faptele şi care luaseră parte la luptă. Lor li se părea că înfăţişarea şi uşurinţa cu care se mişcă seamănă cu ale lui Alexandru şi că văd un fel de umbre şi de imitaţii ale comportării şi for-

ţei lui în lupte. În timp ce ceilalţi regi îl imitau pe Alexandru îmbrăcîndu-se în porfire, înconjurîndu-se cu escortă, înclinînd capul şi vorbind mai mult ca el, Pirus îl imita în arme şi în mişcarea mîinilor. Iar exemple în legătură cu cunoştinţele lui tactice şi strategice şi cu iscusinţa lui se pot lua din scrierile cu privire la aceste probleme pe care le-a lăsat. Se spune, că şi Antigonos, fiind întrebat care este cel mai bun strateg, a răspuns: „Pirus, dacă va îmbătrîni", arătîndu-l numai pe el dintre contemporanii săi. Hanibal a declarat că primul strateg cu experienţă şi dibăcie este Pirus al doilea-Scipio, iar al treilea — el însuşi aşa cum s-a arătat în *Viaţa* lui Scipio[27]. Şi, în general, se pare că Pirus, toată viaţa, a exersat şi a meditat asupra acestui obiect, ca fiind cel mai regesc dintre disciplinele de învăţătură, iar celorlalte ştiinţe ale politeţii nu le-a acordat nici o importanţă. Se zice că, fiind întrebat odată, la un ospăţ, cine crede că-i mai bun flautist, Python sau Caphisios, a răspuns că cel mai bun strateg, după părerea sa, este Polysperchon, deoarece unui rege nu i se cade să cerceteze şi să cunoască decît acest lucru. Pirus era şi faţă de prieteni blînd şi se mînia greu, dar prompt şi plin de avînt cînd arăta recunoştinţă. N-a suportat în linişte moartea lui Aeropos, zicînd că Aeropos suferise soarta comună a tuturor oamenilor, dar că este supărat pe sine şi-şi reproşează că, tot tergiversînd şi procedînd încet, nu i-a răspuns la o binefacere.

Într-adevăr, datoriile pot fi restituite şi de moştenitorii datornicilor, pe cînd recunoştinţa pentru binefaceri, dacă n-a fost arătată acelora care o merită, irită pe omul bun şi drept. Odată, în Ambracia[28], unii îndemnau pe Pirus să îndepărteze pe unul care-l bîrfea şi flecărea, dar Pirus le-a răspuns: „Lăsaţi-l să ne bîrfească aici pe loc, faţă de puţini oameni, decît să dea tîrcoale pe la toţi oamenii". A întrebat pe unii, care-l batjocoriseră la băutură şi apoi fuseseră dovediţi că făcuseră aşa, dacă rostiseră acele batjocuri. Unul dintre tineri însă i-a răspuns: „Aceste batjocuri le-am spus, rege, şi-am fi spus şi mai multe, dacă am fi avut mai mult vin". Pirus, rîzînd, i-a dat drumul.

9 După moartea Antigonei, a luat în căsătorie mai multe femei. Astfel, s-a căsătorit şi cu fiica lui Autoleon, tiranul paionilor[29], şi cu Bircenna, fiica lui Bardyllios, regele ilirilor, şi cu Lanassa, fiica lui Agatocle[30] din Siracuza, care i-a adus ca dotă insula Corcira, cucerită de Agatocle. De la Antigona a avut un fiu, pe Ptolemeu, de la Lanassa, pe Alexandru, iar pe Helenos, cel mai tînăr, de la Bircenna. Şi pe toţi care erau din fire viteji, i-a crescut în arme şi i-a înflăcărat trezindu-le, de mici copii, avîntul pentru arme.

Se zice că odată, întrebat fiind de unul dintre aceştia, care era încă băieţandru, cui o să lase domnia, Pirus i-a răspuns: „Aceluia dintre voi care va avea spada mai ascuţită". Acest răspuns nu se deosebeşte întru nimic de acel blestem tragic aruncat de un părinte asupra fiilor săi: „Fraţii să-şi împartă cu spada ascuţită averea mea". Atît este de nesociabilă şi feroce ambiţia.

10 După această bătălie[31], Pirus s-a întors acasă radiind de bucurie, deoarece ajunsese să aibă mare faimă şi prestigiu. Şi, fiind numit vultur de către epiroţi, a zis: „Sînt vultur, căci cum n-o să mă înalţ cu ajutorul armelor voastre, care sînt întocmai ca nişte aripi iuţi?". Puţin mai tîrziu, auzind că Demetrios este bolnav pe moarte, a năvălit brusc în Macedonia şi a început s-o prade, încît era aproape să-i înfrîngă pe toţi macedonenii şi să cucerească regatul fără luptă, deoarece pînă la Edessa[32] nu întîlnise nici o rezistenţă, ci, dimpotrivă, mulţi i se alăturau şi luau parte la expediţie. Pe Demetrios primejdia l-a făcut să-şi înfrîngă slăbiciunea, iar prietenii şi comandanţii, strîngînd multă oaste în scurtă vreme, au pornit cu curaj şi însufleţire spre Pirus. Acesta, deoarece a venit ca un pirat, nu a rezistat, ci, fugind, a pierdut o parte din armată în drum, pe cînd îl atacau macedonenii. Totuşi Demetrios nu s-a mulţumit numai cu izgonirea lui Pirus din ţară, ci s-a hotărît să se apuce de treburi mari şi să dobîndească domnia străbună. Folosind o armată de o sută de mii de oameni şi cinci sute de corăbii, n-a vrut nici să se ciocnească cu Pirus, nici să lase macedonenilor un ve-

cin energic și nesuferit, ci, pentru că nu avea timp să se bată cu el, și-a propus să înceteze războiul, să facă pace și apoi să se întoarcă spre ceilalți regi. Încheindu-se deci înțelegerea, din aceste motive, și arătîndu-se o dată mărimea pregătirilor și măreția gîndurilor lui Demetrios, regii, cuprinși de teamă, au trimis la Pirus vestitori, cu scrisori. În aceste scrisori ei își exprimau mirarea că, după ce a pierdut momentul favorabil, așteaptă clipa prielnică pentru Demetrios, ca să poarte război; că deși poate să-l alunge din Macedonia acum, cînd pune multe la cale și produce multă tulburare, așteaptă totuși să se bată cu el — pentru templele și mormintele din Molossida — cînd va avea răgaz și va fi foarte puternic și toate acestea le face Pirus după ce Demetrios îi răpise de curînd Corcira, împreună cu soția. Într-adevăr, Lanassa mîniată pe Pirus că îi preferă femei barbare, se retrăsese în Corcira, și dorind să se căsătorească cu un rege, chemase pe Demetrios, știind că dintre toți regii el este cel mai dispus să încheie căsătorii. Venind deci Demetrios în Corcira, s-a căsătorit cu Lanassa și a lăsat o garnizoană în cetate.

11 Scriind aceste lucruri lui Pirus, regii îl sîcîiau și pe Demetrios, care se tot pregătea și amîna pornirea. Ptolemeu, plutind cu o mare flotă, a răsculat cetățile grecești care se aflau sub ascultarea lui Demetrios, iar Lisimah, năvălind din Tracia, devasta Macedonia de sus. Pirus, ridicîndu-se împreună cu acești regi, a pornit spre Beroia[33], fiindcă se aștepta la ceea ce s-a și întîmplat, anume ca Demetrios, ieșind împotriva lui Lisimah, să lase fără apărare țara de jos. În acea noapte, a visat că este chemat de Alexandru cel Mare și, înfățișîndu-se, l-a văzut bolnav în pat. Alexandru i-a spus vorbe bune și blînde și l-a asigurat că-i va veni în ajutor. Pirus a îndrăznit să-l întrebe: „Și cum ai putea, rege, să-mi vii în ajutor cînd ești bolnav? Alexandru i-a răspuns: „Numai cu singurul meu nume“ și, încălecînd pe calul Nisaios, a luat-o înaintea lui Pirus, ca să-l conducă. Pirus, după acest vis, a prins curaj și, străbătînd în grabă ținutul pînă la Beroia, o ocupă. Și, lăsînd aici cea mai mare parte din armată, a

trimis pe comandanții săi ca să ocupe celelalte cetăți. Iar Demetrios cînd a aflat aceste lucruri și i-au ajuns la urechi vești proaste în legătură cu zarva care domnea în tabăra macedonenilor, s-a temut să meargă mai departe, ca nu cumva soldații, apropiindu-se de regele macedonenilor, care-și dobîndise o mare faimă, să treacă de partea lui. S-a îndreptat deci spre Pirus, gîndind că acesta este un străin pentru macedoneni și-i urît de ei. Și, după ce și-a așezat tabăra acolo, mulți dintre cei de la Beroia, au venit aici și-l ridicau pe Pirus în slăvi, zicînd că este neînfrînt la război, bărbat strălucit care se poartă cu blîndețe și cu omenie față de cei pe care-i supusese. Erau unii care, fiind trimiși pe ascuns de Pirus și prefăcîndu-se că sînt macedoneni, ziceau că acum este momentul să scape de încetineala lui Demetrios, trecînd de partea unui om popular și care iubește pe soldați, anume de partea lui Pirus. De atunci, cea mai mare parte a oastei a fost atîțată de aceste vorbe și-l căutau pe Pirus, cercetînd cu privirile în toate părțile. El tocmai își scosese coiful pînă cînd, iarăși dîndu-și seama de situație și punîndu-și-l, a fost recunoscut de soldați după coama strălucitoare a coifului, și astfel că macedonenii, dînd năvală, i-au cerut consemnul militar ca și cînd ar fi fost comandantul lor, iar alții, văzînd pe cei din jurul lui Pirus încununați cu ramuri de stejar, au făcut și ei la fel. Unii au îndrăznit să-i spună lui Demetrios însuși că, dacă se va retrage și va părăsi totul în favoarea lui Pirus, aceasta va fi cea mai bună hotărîre. Demetrios, văzînd că armata acționează potrivit cu aceste cuvinte, a fost cuprins de teamă și, îmbrăcîndu-se cu o manta proastă și punîndu-și pe cap o bonetă macedoneană, a fugit pe ascuns. Sosind Pirus, a cucerit tabăra fără luptă și a fost proclamat rege al macedonenilor.

12 Cînd a apărut, Lisimah a pretins că răsturnarea lui Demetrios este o treabă săvîrșită de amîndoi și a cerut să împartă regatul. Pirus, neavînd prea mare încredere în macedoneni, ci fiind mai degrabă nesigur de ei, a primit invitația lui Lisimah și și-au împărțit între ei cetățile și țara. Această înțelegere a fost folositoare pentru moment

și a pus capăt războiului dintre ei, dar, puțin mai tîrziu, amîndoi și-au dat seama că prin împărțirea regatului ei nu îndepărtaseră dușmănia, ci făcuseră un început de diferende și dezbinare. Într-adevăr, aceia pentru care nici muntele, nici marea, nici pustiul nelocuit nu este hotar lăcomiei, și nici limitele care despart Europa de Asia nu opresc poftele, nu se poate spune cum s-ar putea ca, fiind vecini și atrăgîndu-se unul pe altul, să stea liniștiți în situația de față, fără să săvîrșească nedreptăți. Dimpotrivă, ei, prin faptul că se războiesc mereu și de aceea au înnăscut obiceiul de a întinde curse și de a invidia, se folosesc de o pereche de cuvinte — război și pace — ca de monezi, după cum îi poartă interesul de moment, dar nu după dreptate. Ei sînt socotiți de toată lumea mai buni cînd poartă război decît cînd dau inactivității și răgazului păstrat cu nedreptate numele de dreptate și de prietenie. Lucrul acesta l-a arătat Pirus, căci stînd piedică în calea lui Demetrios, care se restabilea, și încercînd să pună stavilă puterii lui care parcă se întrema, după o mare boală, a venit în ajutorul elenilor și a trecut în Atena. Urcîndu-se pe Acropolă, a adus jertfă zeiței și, coborînd în aceeași zi, a spus atenienilor că-i place bunăvoința și încrederea poporului în el, dar, dacă totuși sînt înțelepți, ar trebui să nu mai îngăduie nici unui rege să intre în cetatea lor și nici să-i deschidă porțile. După aceea, a făcut pace și cu Demetrios și, după puțin timp, cînd acela a plecat în Asia, convins fiind de Lisimah, a răsculat Tesalia și a început să atace garnizoanele lui Demetrios din cetățile elenice, ținînd mai bine în frîu pe macedoneni în expediții militare decît în timp de pace. De altfel, nici el însuși nu era făcut îndeobște pentru liniște. În sfîrșit, cînd Demetrios era epuizat de război în Siria, Lisimah, nemaiavînd nici un motiv să se teamă de el și dispunînd de un răgaz, a pornit îndată împotriva lui Pirus, care se așezase lîngă Edessa și, dînd năvală peste convoaiele cu aprovizionarea și punînd stăpînire pe ele, mai întîi a produs o mare încurcătură, apoi, trimițînd emisari cu scrisori, a corupt pe fruntașii macedoneni batjocorindu-i că și-au ales de stăpîn un străin, ai cărui străbuni au fost întotdeauna

sclavii macedonenilor, și că respinge în Macedonia pe prietenii și pe apropiații lui Alexandru.

Și, după ce a convins pe mulți macedoneni, Pirus, fiind cuprins de teamă, a plecat cu armata epirotă și cu cea aliată pierzînd astfel Macedonia, așa cum o luase. De aceea regii nici nu pot să învinuiască pe particulari că se schimbă după interes, pentru că particularii îi imită pe ei, care fac aceste lucruri și le sînt dascăli de lipsă de credință și de trădare și socotesc că cele mai mari foloase le trage acela care procedează cel mai puțin cu dreptate.

13 Atunci deci, cînd Pirus s-a refugiat în Epir și a părăsit Macedonia, norocul l-a ajutat să se folosească de împrejurarea de față fără bătaie de cap și să domnească în pace peste ai săi. Dar el, socotind că a nu face altora rău și a nu suferi el însuși din pricina altora înseamnă a duce o viață dezgustătoare, întocmai ca Ahile, nu răbda inactivitatea, ci

„...își prăpădea inima-i dragă
Rămînînd pe loc și dorea huietul luptei și războiului"[31].

Simțind deci nevoia să acționeze, a făcut un plan de noi acțiuni. Romanii se aflau în război cu Tarentul. Tarentinii, neputînd nici să sufere războiul, nici să-i pună capăt, din pricina îndrăznelii și răutății demagogilor, se sfătuiau să-l ia pe Pirus de comandant, deoarece era cel mai puțin ocupat dintre regi și cel mai strașnic conducător de oști. Unii dintre oamenii mai în vîrstă și mai cu cap, împotrivindu-se cu strășnicie acestei păreri, erau înfrînți de strigătele violente ale celor care susțineau războiul, iar alții, văzînd atîta dezordine, părăseau adunarea. Un oarecare cetățean cumsecade, numit Meton, cînd a venit ziua în care trebuiau să voteze acea hotărîre, iar poporul ședea în adunare, a luat o cunună veștejită și o făclie, întocmai ca chefliii, și a pornit, condus de o flautistă, spre adunare. Și, așa cum se întîmplă într-o mulțime de popor care nu păstrează ordinea, unii, cînd l-au văzut au început să aplaude, iar alții rîdeau și nu-l împiedica nimeni,

ci îndemnau și femeia să cînte din flaut și pe el din gură, și să vină în mijloc. Se părea că el este dispus să le dea ascultare. Făcîndu-se tăcere, el a zis: „Tarentinilor, bine faceți că nu invidiați pe cei care vor să petreacă și să chefuiască atît cît mai este posibil. Dar, dacă sînteți cuminți, bucurați-vă cu toții de libertate, de vreme ce veți avea alte lucruri, altă viață și altfel de trai cînd va veni Pirus". Aceste vorbe au convins pe mulți tarentini și a început să se spună în adunare că bine vorbise. Demagogii, temîndu-se ca nu cumva, dacă se va încheia pacea, să fie predați romanilor, au început să batjocorească poporul că se lasă luat în rîs și batjocură de un bețivan atît de nerușinat, și, înconjurîndu-l pe Meton, l-au scos din adunare. Votîndu-se deci în acest fel hotărîrea, tarentinii au trimis soli în Epir, nu numai din Tarent, dar și din Italia, ca să-i ducă daruri lui Pirus și să-i spună că au nevoie de un comandant priceput și cu faimă și că aci se află mari forțe armate de la lucani, mesapi, samniți, tarentini, ca la douăzeci de mii de călăreți și ca la trei sute de mii de pedeștri. Aceste propuneri nu l-au aținat numai pe Pirus, dar le-a insuflat și epiroților avînt și imbold pentru expediție.

14 Cu Pirus se afla un oarecare Cineas, de fel din Tesalia, care părea că are destulă înțelepciune și, ca fost auditor al lui Demostene, era singurul dintre toți oratorii de atunci care le amintea auditorilor, ca într-o icoană vie, de puterea și dibăcia elocinții lui Demostene. El era prieten cu Pirus care-l trimitea în solie pe la cetăți și confirma adevărul spus de versul lui Euripide că:

„Cuvîntul cucerește tot
Ceea ce supuse sabia dușmanilor"[35].

Pirus deci spunea că mai multe cetăți cucerise Cineas cu cuvîntul decît el însuși cu armele și-l cinstea foarte mult și se folosea de el. Cineas, văzînd atunci pe Pirus că se avîntă spre Italia, cînd l-a găsit odată mai liber, l-a atras într-o convorbire de felul următor:

— Se zice, Pirus, că romanii sînt războinici și că conduc multe neamuri de buni luptători. Și, dacă zeul ar da să-i învingem, ce vom face cu victoria?

— Mă întrebi, zise Pirus, despre un lucru evident. Dacă romanii vor fi învinși nu va mai fi acolo nici o cetate demnă de luptă, nici barbară, nici elenă, ci vom stăpîni îndată întreaga Italie, a cărei mărime, virtute și putere oricărui altuia i se cade să nu o cunoască, dar nu ție.

Cineas, oprindu-se puțin, zice:

— Și, după ce vom cuceri Italia, rege, ce vom face?

— Foarte aproape — zice Pirus, cunoscînd gîndul lui — își întinde Sicilia mîinile, o insulă rodnică și bine populată, ușor de cucerit; în insulă, de la moartea lui Agatocle, acum domnește dezbinarea și anarhia cetățenilor și demagogilor.

— Bine zici, Pirus, răspunse Cineas, dar cucerirea Siciliei va fi oare sfîrșitul expediției noastre?

— Zeul să ne dea, zice Pirus, victorie și succes! Acestea ne vor servi numai ca niște preludii pentru fapte mari. Căci cine ar putea să se abțină de la Libia și de la Cartagina, care se află la îndemînă și pe care Agatocle, fugind pe ascuns din Siracuza și trecînd marea cu cîteva corăbii, era cît pe-aci s-o cucerească? Și s-ar mai putea spune oare că, dacă-i vom învinge, vreunul dintre dușmanii obraznici de acum ni se va mai opune?

— Nimeni nu se va mai opune, observă Cineas, fiindcă este evident că cu o astfel de armată vom putea să cucerim Macedonia și să conducem temeinic Elada. Dar cînd totul va fi sub stăpînirea noastră ce vom face?

Pirus, rîzînd, zise:

— Vom avea multă liniște și ne vom ospăta în fiecare zi, prea bunule, și ne vom veseli mereu, discutînd.

— Atunci, Cineas, luînd cuvîntul, zice: „Ce ne împiedică să benchetuim și să fim în liniște unii cu alții, dacă chiar avem și ne sînt la îndemînă fără bătaie de cap aceste lucruri, pentru atingerea cărora avem să mergem prin sînge mult, prin mari suferințe și primejdii, făcînd multe rele altora și suferind noi înșine?"

Prin aceste cuvinte Cineas a mîniat pe Pirus mai mult decît l-a făcut să-şi schimbe hotărîrea, căci, pe de o parte, se gîndea la ce viaţă fericită părăsea, iar, pe de alta, nu putea să renunţe la nădejdea de a dobîndi cele ce rîvnea.

15 Mai întîi deci Pirus a trimis pe Cineas, ca să ducă tarentinilor trei mii de soldaţi. Apoi, fiindu-i aduse multe corăbii întărite şi multe de transport, a îmbarcat douăzeci de elefanţi, trei mii de călăreţi, douăzeci de mii de pedeştri, două mii de arcaşi şi cinci sute de prăştiaşi. Cînd toate au fost gata, ridicînd ancora, a pornit. Şi, pe cînd era pe la mijlocul Mării Ionice, a fost surprins de vîntul de miazănoapte, care se dezlănţuise tocmai cînd nu trebuia. Vîntul a pus în primejdie propria sa corabie, dar, datorită virtuţii şi bunăvoinţei corăbierilor şi cîrmacilor, a scăpat şi a ajuns la ţărm cu mare greutate şi după o luptă îndîrjită, în timp ce restul flotei s-a destrămat, corăbiile s-au împrăştiat şi unele, nemainimerind în Italia, au fost împinse în Marea Libiei şi a Siciliei, iar pe cele care n-au putut să treacă de înălţimea Iapigiei le-a surprins noaptea şi marea furtunoasă şi, împingîndu-le spre ţărmuri stîncoase şi fără ieşire, le-a distrus pe toate, în afară de aceea a regelui. Aceasta, pe cînd valurile dominau încă din larg, a scăpat de atacurile mării datorită mărimii şi forţei ei. Dar cînd a întîmpinat-o vîntul care pornise de pe ţărm, corabia, care stătea cu prora în faţa furtunii de valuri, era în primejdie să se sfarme. A se avînta lăsîndu-se purtaţi pe marea înfuriată de vîntul care sufla din diferite direcţii părea mai înfricoşător decît nenorocirile de faţă. Atunci Pirus n-a şovăit să se arunce în mare, dar mare a fost avîntul şi întrecerea prietenilor şi celor din escortă pentru ca să-l salveze. Noaptea şi valurile, cu zgomotul lor mare şi cu refluxul puternic, îngreuiau ajutorarea, încît cu greu, la ziuă, potolindu-se vîntul, Pirus a fost împins la ţărm, complet sleit fiziceşte, dar, cu îndrăzneala şi tăria sufletească pe care nu le pierduse, a continuat să lupte mereu împotriva grelei situaţii. În acelaşi timp, mesapii, la ţărmul cărora fusese aruncat de valuri, au pornit cu toţii să-l ajute cu ceea ce aveau

aducînd în acelaşi timp şi unele dintre corăbiile salvate, în care erau, în general, puţini călăreţi, dar nu mai puţin de două mii de pedeştri şi doi elefanţi.

16 Luîndu-i cu el, Pirus a pornit spre Tarent. Cineas, cînd a aflat de sosirea lui, i-a ieşit întru întîmpinare cu soldaţii, iar acesta, intrînd în cetate, n-a făcut nimic fără voia tarentinilor, pînă cînd au fost salvate corăbiile de pe mare şi s-a strîns cea mai mare parte a armatei. Atunci, a văzut că poporul tarentin, dacă nu va fi silit de o mare constrîngere, nu se va putea salva, nici pe el şi nici pe alţii, pentru că, la gîndul că Pirus va lupta pentru ei tarentinii stăteau acasă şi se ocupau de băi şi chefuri. De aceea el a închis gimnasiile şi locurile de plimbare în care cetăţenii, cuprinşi de nelinişte din pricina situaţiei de faţă, făceau pe strategii teoretici. A suprimat băuturile, chefurile şi dansurile nelalocul lor şi a început să-i cheme la arme, fiind neînduplecat în alcătuirea listelor celor care trebuiau să fie prezenţi la oştire, astfel că mulţi au părăsit cetatea din pricină că nu erau obişnuiţi să li se comande; toţi aceştia numeau sclavie faptul că nu puteau trăi după plăcerea lor. Dar cînd s-a anunţat că vine spre ei Laevinus[36], consulul romanilor, cu multă armată şi că deja devastează Lucania, aliaţii nu erau încă alături de Pirus. De aceea, socotind că-i primejdios să persiste şi să vadă pe duşmani venind şi mai aproape, Pirus a ieşit din cetate cu armata şi a trimis un sol la romani spre a-i întreba dacă le-ar face plăcere ca, înainte de a trece la război, să ceară satisfacţie de la italioţi, luîndu-l pe el ca judecător şi împăciuitor. Laevinus i-a răspuns că romanii nici nu-l iau pe Pirus ca împăciuitor, nici nu se tem de el ca duşman, iar Pirus, înaintînd, şi-a aşezat tabăra în cîmpia dintre Pandosia şi Heracleia[37]. Şi, aflînd că romanii sînt aproape şi că-şi aşază tabăra dincolo de rîul Sirius[38], s-a apropiat călare de rîu, ca să-i vadă, şi privind ordinea, străjile, rînduiala lor şi forma taberei, s-a minunat şi, adresîndu-se prietenului care era mai aproape de el, i-a zis: „Megacles, ordinea aceasta a barbarilor nu este barbară, iar asupra acţiunii lor ne vom lămuri repede". Şi,

gîndind profund la viitor, a hotărît să-şi aştepte aliaţii, iar împotriva romanilor — pentru eventualitatea că vor încerca să treacă rîul mai devreme de sosirea aliaţilor — şi-a pus o strajă dincolo de rîu, care să le împiedice trecerea. Romanii însă, grăbindu-se s-o ia înaintea ajutoarelor pe care se hotărîse el să le aştepte, au început să treacă rîul, pedeştrii, prin vad, iar călăreţii, prin mai multe locuri, astfel că elenii, temîndu-se de încercuire, s-au retras, iar Pirus, văzînd situaţia şi fiind cuprins de tulburare, a spus comandanţilor pedestrimii să se aşeze în linia de bătaie şi să aştepte în arme, iar el s-a avîntat cu trei mii de călăreţi, sperînd că va surprinde pe romani pe cînd vor trece rîul împrăştiaţi şi în dezordine.

Dar cînd a văzut o mulţime de scuturi strălucind dincoace de rîu şi pe călăreţi avîntîndu-se în rînduială, atunci, strîngîndu-şi rîndurile de bătaie, el a pornit cel dintîi la atac. Şi acolo, se distinse prin frumuseţea şi strălucirea armelor cu care era încins şi arătînd prin fapte că faima lui nu este mai prejos de virtutea lui, mai ales că îşi expunea în luptă şi mîinile, şi corpul şi, respingînd pe cei din faţa lui cu mult curaj, nu-şi pierdea cumpătul şi nici nu-şi ieşea din dreapta judecată, ci, dimpotrivă, conducea bătălia ca şi cum ar fi privit-o dinafară, cu toate că el însuşi dădea fuga în toate părţile şi sărea în ajutorul celor care păreau că sînt gata să cedeze duşmanilor. Atunci Leonnatos, un macedonean, văzînd că un călăreţ italic se ţine de Pirus şi că ori îşi îndrepta calul împotriva lui, ori îşi schimba locul deodată cu Pirus, urmărindu-i toate mişcările, i-a zis: „Vezi, rege, pe barbarul acela pe care-l poartă calul negru cu picioarele albe? Se pare că vrea să săvîrşească o faptă mare şi înfricoşătoare. Căci se uită la tine şi împotriva ta este rînduit şi este plin de avînt şi însufleţire, iar pe ceilalţi îi lasă în pace. Păzeşte-te de el". Pirus i-a răspuns: „Este cu neputinţă, Leonnatos, să fugi de destin! Dar nici acest italiot, nici altul n-o să fie vesel cînd ne va ataca". Cînd ei îşi spuneau aceste lucruri, italicul, luînd suliţa în mînă şi întorcînd calul, a pornit spre Pirus. Apoi, în timp ce italicul înfige sulita în calul regelui, Leonnatos îşi înfige sulita în calul lui. Amîndoi caii prăbuşindu-se, pe Pirus l-au smuls prietenii care erau în juru-i, iar italicul a fost ucis, rezistînd vitejeşte. Era de neam frentan, comandantul unui escadron şi se numea Oplacus.

17 Acest fapt l-a făcut pe Pirus să se păzească şi mai mult. Şi, văzînd cum cedează călăreţii, a chemat falanga şi a pus-o în ordine de bătaie, iar el, schimbînd mantia şi armele cu cele ale unui prieten, numit Megacles, şi, oarecum, ascunzîndu-se în hainele aceluia, a pornit împotriva romanilor. Aceştia l-au luat vitejeşte în primire şi s-au luat la încăierare, dar lupta a rămas nedecisă mult timp şi se zice că de şapte ori cele două linii de bătaie vrăjmaşe au fost respinse şi au trecut la atac. Astfel, schimbarea armelor Pirus a făcut-o la momentul potrivit, pentru că i-a salvat viaţa, dar asta era să schimbe întreaga situaţie şi să compromită victoria. Într-adevăr, în timp ce mulţi duşmani se năpusteau asupra lui Megacles, cel care l-a lovit cel dintîi şi l-a răsturnat, numit Dexus, i-a smuls coiful şi mantia şi a alergat în goana calului spre consulul Laevinus, arătîndu-i-le şi strigînd: „Am ucis pe Pirus". În timp ce prăzile erau trecute şi arătate din rînd în rînd, şi domnea o mare bucurie, însoţită de strigăte de victorie, la eleni domnea descurajarea şi înmărmurirea, pînă cînd a aflat Pirus de cele întîmplate şi s-a avîntat printre rînduri cu faţa descoperită, întinzînd mîna dreaptă spre cei care luptau şi dîndu-le semne că el este. Într-adevăr, în cele din urmă, în timp ce elefanţii spărgeau rîndurile romanilor, iar caii, mai înainte de a se apropia de elefanţi, pentru că nu le puteau suferi mirosul, îi purtau pe călăreţi încoace şi încolo, Pirus a zvîrlit cavaleria tesaliană împotriva romanilor, care erau în dezordine şi i-a respins, producînd un mare măcel printre ei. Dionysios[39] istoriseşte că dintre romani au căzut ceva mai puţin de cincisprezece mii, iar Hieronim[40] zice că numai şapte mii, iar dintre cei din jurul lui Pirus, Dionysios zice că au căzut treisprezece mii, în timp ce Hieronim spune că mai puţin de patru mii, dar aceştia erau cei mai viteji dintre comandanţii şi prietenii săi, în care avea cea mai

mare încredere și de care se folosea în cele mai grele momente. Nu numai atît, dar Pirus a cucerit și tabăra romanilor, pe care aceștia o părăsiseră, și și-a atras și unele cetăți aliate cu ei, devastînd un teritoriu larg și înaintînd pînă la trei sute de stadii de Roma. Și mulți lucani și samniți s-au dus la Pirus după luptă, iar el i-a dojenit că sînt zăbavnici, dar se vedea că era plin de bucurie și că se făIea, deoarece numai cu soldații și cu tarentinii învinsese acea mare oaste a romanilor.

18 Romanii însă nu l-au îndepărtat pe Laevinus de la comandă. Desigur, se spune că Fabricius a zis că nu epiroții învinseseră pe romani, ci Pirus pe Laevinus, înțelegînd că înfrîngerea nu se datorește forței militare, ci strategiei. Romanii, completînd rîndurile și făcînd afirmații fără teamă și pline de mîndrie despre război, au produs o mare impresie asupra lui Pirus. El a hotărît deci să trimită mai întîi la romani să facă o încercare, dacă sînt dispuși să cadă la învoială, pentru că socotea că, în general, cucerirea și stăpînirea Romei nu este un lucru ușor de făcut și nici pe măsura forței armate de care dispunea el, pe cînd prietenia și învoielile cu romanii sînt foarte nimerite, spre a-i aduce gloria, după victoria repurtată. Fiind trimis deci Cineas, acesta a vizitat pe cei mai de seamă romani și a oferit copiiilor și soțiilor lor daruri din partea regelui. Dar nimeni n-a primit darurile, ci toți bărbații și toate femeile au răspuns că, dacă Roma va încheia oficial un tratat cu Pirus, nici ei nu vor întîrzia să arate regelui sentimente de bunăvoință și recunoștință. Vorbind în fața senatului, Cineas a făcut multe propuneri insinuante și atrăgătoare, dar senatorii n-au primit propunerea cu plăcere și cu însuflețire, deși Pirus le oferea să elibereze pe prizonierii luați în luptă fără bani de răscumpărare, să ajute pe romani să cucerească Italia, și, în schimb, romanii să-i acorde prietenie, iar tarentinilor, securitate. Pirus nu mai cerea nimic altceva. Era vădit că mulți senatori înclinau spre pace, gîndindu-se că fuseseră înfrînți într-o mare luptă și așteptîndu-se la alta de la o armată și mai mare, căci armatei lui Pirus i se adăugaseră italicii. Atunci Claudius Appius[41], un om cu vază, dar care, din pricina bătrîneții și a lipsei totale de vedere, renunțase la viața publică și încetase să mai facă politică, aflînd de propunerile lui Pirus și de zvonul că senatul are să voteze învoielile cu regele, nu s-a mai putut stăpîni și a poruncit sclavilor să-l ducă, iar ei l-au purtat într-o lectică la senat, trecînd prin for. Cînd a ajuns la ușa senatului, a fost întîmpinat de copiii și de ginerii lui care, înconjurîndu-l, l-au dus înlăuntru, iar senatul, jenîndu-se de prezența lui, păstra o tăcere amestecată cu teamă.

19 Claudius, rămînînd în picioare acolo, a zis: „Mai înainte sufeream amarnic, romanilor, din pricina durerii de a-mi fi pierdut vederea, dar acum îmi pare rău că, pe lîngă faptul că sînt orb, nu sînt și surd, ci aud rușinoasele gînduri și hotărîri ale voastre care vor vesteji gloria Romei. Unde se mai aude acea vorbă a voastră, repetată de atîtea ori de toți oamenii, care spune că, dacă ar fi venit Alexandru cel Mare în Italia și s-ar fi întîlnit cu voi, cînd erați tineri, sau cu părinții voștri în floarea vîrstei, n-ar mai fi slăvit acum ca neînvins, ci sau ar fi fugit sau, căzînd pe aici pe undeva, ar fi lăsat Roma și mai faimoasă? Voi dovediți acum că acele vorbe sînt făloșie goală și fanfaronadă, pentru că vă temeți de chaoni[42] și de molossi, care au fost întotdeauna prada macedonenilor; voi tremurați în fața lui Pirus, care și-a petrecut viața stînd în jurul vreunui dorifor[43] al lui Alexandru și cinstindu-l; el n-a venit atît în ajutorul elenilor de aici, cît a fugit de dușmanii din propria sa țară și rătăcește prin Italia și vă propune să dobîndiți o nouă hegemonie cu armata care nu l-a putut ajuta să păstreze o mică parte din Macedonia. Să nu socotiți deci că, dacă veți încheia alianță cu el, o să plece de aici. Dimpotrivă, el îi va aduce pe aceia care vă vor disprețui, socotindu-vă că puteți fi înfrînți de oricine, dacă Pirus pleacă fără să fie pedepsit pentru insultele pe care vi le-a adus, ci ia, drept plată că și-a bătut joc de romani, pe tarentini și pe samniți".

După ce Appius a spus aceste cuvinte, o mare dorință de luptă a cuprins pe senatori și l-au trimis pe Cineas la

Pirus să-i spună că mai întîi trebuie să părăsească Italia și numai după aceea, dacă are nevoie, poate să vorbească despre prietenie și alianță, dar că, atîta timp cît este cu armata în Italia, romanii se vor bate cu el cu toată puterea, chiar dacă în luptă va respinge zece mii de levini. Se zice că, pe cînd se duceau aceste tratative, Cineas și-a dat osteneala și și-a pus toată rîvna să cunoască felul de viață roman, să-și dea seama de forța constituției romane și să stea de vorbă cu fruntașii romani, după care i-a comunicat lui Pirus toate cele discutate, spunîndu-i că senatul i-a părut o adunare de mulți regi. Cît despre popor, i-a spus că tare se teme că vor avea de luptat împotriva hidrei de la Lerna, căci consulul recrutase deja un număr de ostași de două ori mai mare decît înainte și că la Roma se mai află de mai multe ori atîția oameni în stare să poarte armele.

20 După aceea, au venit la Pirus soli ca să trateze problema prizonierilor, printre care era și Fabricius[44], despre care Cineas i-a spus lui Pirus că romanii îl prețuiesc foarte mult pentru cinstea sa, pentru calitățile sale militare și pentru extrema sa sărăcie. Pirus l-a cinstit într-un mod cu totul deosebit și încerca să-l convingă să primească aur, desigur nu pentru a-i atrage vreo dezonoare, ci ca semn de prietenie și de alianță. Fabricius a respins atunci propunerea, iar Pirus a rămas liniștit. A doua zi, Pirus, voind să-l înspăimînte — căci Fabricius nu mai văzuse pînă atunci vreun elefant — a dat poruncă să fie așezat în spatele lor, în locul în care discutau, cel mai mare elefant, ascuns după o draperie. Și așa s-a făcut. Și, dîndu-se un semnal, draperia s-a ridicat, iar elefantul deodată a ridicat trompa deasupra capului lui Fabricius și a început să scoată un răget înfricoșător și greu. Fabricius, întorcîndu-se liniștit și zîmbind, s-a adresat lui Pirus: „Nici ieri nu m-a impresionat aurul tău, și nici astăzi elefantul". La masă, purtîndu-se diferite discuții și cele mai multe învîrtindu-se în jurul Eladei și al filozofilor, Cineas a adus din întîmplare vorba despre Epicur și a expus doctrina epicureilor cu privire la zei, la activitatea politică și la

scopul vieții, pe care epicureii îl puneau în plăcere preconizînd fuga de viața politică, de vreme ce vatămă și distruge fericirea, iar divinitatea o relegau, cît mai departe de mînie, de plăcere și de grija de noi, într-o viață lipsită de activitate și plină de plăceri. Cînd încă Cineas vorbea, Fabricius a strigat: „O, Hercules, fie ca Pirus și samniții să se ocupe de aceste învățături, cît timp poartă război cu noi!"

Astfel Pirus, admirînd mîndria și caracterul acestui om, dorea încă și mai mult să încheie prietenie mai degrabă decît să poarte război cu Roma, de aceea a încercat să discute și în particular — propunîndu-i să încheie o învoială cu romanii, iar Fabricius să-l urmeze și să-și ducă viața alături de el, avînd să fie primul dintre prietenii și comandanții săi. Se spune că Fabricius i-a răspuns în liniște: „Dar nici aceasta nu este în avantajul tău, rege, căci aceia care te cinstesc și te admiră acum, dacă mă vor cunoaște, vor prefera să mă aibă rege mai degrabă pe mine decît pe tine". Astfel de om era Fabricius. Dar Pirus n-a primit aceste cuvinte cu mînie și nici ca un tiran, ci a adus la cunoștința prietenilor măreția de sentimente a lui Fabricius și numai lui i-a încredințat prizonierii, pentru ca, dacă senatul nu va vota pacea, prizonierii, după ce își vor îmbrățișa rudele și vor sărbători Saturnaliile, să-i fie iarăși trimiși. Și, într-adevăr, prizonierii au fost trimiși după sărbătoare, căci senatul votase pedeapsa cu moartea pentru cel care nu se va întoarce la Pirus.

21 După ce Fabricius și-a luat în primire funcția de consul, a venit la el în tabără un om aducînd o scrisoare prin care medicul regelui îl încunoștința că va ucide pe Pirus, dacă romanii îi vor da o recompensă, pentru că va fi pus capăt războiului, fără primejdie. Fabricius, indignat de perfidia medicului și trezind și în sufletul colegului său aceleași sentimente, a trimis o scrisoare lui Pirus în grabă, prin care-l îndemna să se păzească de complot. Scrisoarea era scrisă așa: „Caius Fabricius și Quintus Aemilius[45], consuli, trimit salutare regelui Pirus. De obicei n-ai avut șansă să judeci bine nici pe prieteni, nici pe

dușmani. Citind scrisoarea trimisă de noi, vei afla că tu porți război împotriva unor oameni cinstiți și drepți și că te încrezi în oameni nedrepți și răi. Aceste lucruri nu ți le vestim de dragul tău, ci pentru ca nu cumva nenorocirea ta să arunce asupra noastră vina și să părem că, neputînd birui pe dușman prin virtute, l-am uciș prin viclenie". Pirus, citind această scrisoare și dovedind complotul, a pedepsit pe medic, iar lui Fabricius și romanilor, drept răspuns, le-a dăruit prizonierii și iarăși a trimis pe Cineas să trateze pacea. Romanii, socotind că nu se cade să primească fără bani de răscumpărare pe prizonieri, fie că ar fi un dar din partea dușmanului, fie recompensă pentru că nu consimțiseră la mișelie, i-au eliberat un număr egal de tarentini și samniți, iar în privința prieteniei și a păcii, ei n-au îngăduit să se discute nimic mai înainte ca Pirus să-și ia armele și armata din Italia și să plece în Epir cu corăbiile cu care venise. După aceea, deoarece situația-i cerea să dea o nouă bătălie, ridicînd armata, a pornit la drum și ciocnindu-se cu romanii lîngă cetatea Asculum[46], a fost împins în niște locuri neprielnice desfășurării călărimii sale și, la un rîu mlăștinos și dificil, pe unde elefanții nu puteau trece, ca să se unească cu falanga. Acolo mulți dintre soldații săi au fost răniți și mulți au căzut morți; lupta a durat pînă la căderea nopții, cînd s-a desprins de dușmani. A doua zi, manevrînd ca să dea lupta la șes, iar elefanții să poată ataca pe dușmani, a așezat dis-de-dimineață străji în locurile impracticabile în care se bătuseră în ajun și, aruncînd printre elefanți mulți arcași și prăștiași, a pornit cu curaj împotriva romanilor, ținînd armata strînsă și în bună rînduială. Iar romanii, nemaiavînd posibilitatea de a evita pe dușman și de a-l ataca la timpul potrivit pe care-l avuseseră îndeajuns, au trebuit să-l atace în front, pe un teren șes. Și, grăbindu-se să respingă pe hopliți mai înainte de a veni la atac elefanții, romanii dădeau lupte grele cu săbiile împotriva sariselor dușmane și, necruțîndu-se pe ei înșiși și dorind numai să provoace răni și să răstoarne pe dușmani, ei nu dădeau nici o atenție propriilor suferințe. După o îndelungată luptă, se zice că respingerea romanilor a început în punctul în care se

găsea Pirus, care zvîrlea falanga sa împotriva celei așezate în fața lui, dar cel mai mult a contribuit la derută impetuozitatea și forța elefanților, deoarece romanii nu puteau să-și arate vitejia în luptă, ci socoteau că trebuie să se retragă, ca și cînd s-ar fi găsit în prezența revărsării unui val sau zguduirii unui cutremur și că nu este bine să aștepte să moară fără să fi săvîrșit vreo faptă, ci, suportînd cele mai grele suferințe, fără să aducă vreun folos. Romanii au luat-o deci la fugă spre tabără, care nu era departe. Hieronim[47] zice că au pierit șaizeci de mii de romani, iar dintre ostașii lui Pirus, așa cum se relatează în comentariile regești, au murit trei mii cinci sute cinci. Dar Dionysios[48] spune că nu s-au dat două lupte la Asculum și că nu toți autorii sînt de acord că romanii au fost înfrînți. El pretinde că s-a dat o singură luptă, care a durat pînă la apusul soarelui, că romanii cu greu s-au desprins de dușmani, abia după ce Pirus fusese rănit de o săgeată la un braț, iar samniții îi prădau bagajele, că au murit și dintre soldații lui Pirus și dintre romani cam cincisprezece mii de fiecare. Și unii și alții s-au dus în tabăra lor. Se zice că Pirus a spus unuia dintre aceia care-l felicitau: „Dacă vom mai repurta încă o astfel de victorie asupra romanilor, vom pieri cu totul". Într-adevăr, în luptă pierise o mare parte din oastea cu care venise și — cu excepția cîtorva — aproape toți prietenii și comandanții lui Pirus. Alții care să-i înlocuiască nu erau, iar pe aliații de acolo îi vedea cu avîntul mai scăzut, în timp ce romanilor li se umplea tabăra din belșug și repede, ca dintr-un izvor care curgea de acasă și, o dată cu înfrîngerile, nu-și pierduseră curajul, ci, dimpotrivă, își sporiseră ambiția din pricina urii împotriva dușmanilor.

22 Pe cînd se afla în astfel de încurcături, Pirus s-a lăsat iarăși pradă unor nădejdi și s-a găsit în fața unei situații care punea gîndirea în mare încurcătură. Astfel, în același timp, au venit niște soli din Sicilia, care-i puneau la dispoziție Agrigentul, Siracuza și Leontini și-l rugau ca, alături de ei, să alunge pe cartaginezi și să

scape insula de tirani, iar din Elada i-au venit veşti că Ptolemeu Ceraunos[49] căzuse împreună cu armata, luptînd împotriva galilor, şi că mai ales acum, cînd macedonenii au nevoie de un rege, ar fi momentul prielnic să li se înfăţişeze. Reproşînd sorţii că, în acelaşi timp, i-a oferit prilejuri pentru fapte mari şi socotind că, deoarece amîndouă prilejurile i se oferă în acelaşi timp, va trebui să piardă unul, multă vreme şi-a frămîntat mintea. Apoi, considerînd că în Sicilia sînt treburi mai importante, deoarece Libia — socotea el — aproape şi-a întors privirile într-acolo şi, aşa cum obişnuia, a trimis îndată pe Cineas, ca să trateze cu cetăţile. Stabilind o garnizoană în Tarent, el a indispus pe tarentini, care, de aceea, îi cereau sau să le ofere ajutorul în vederea căruia venise, luptînd alături de ei împotriva romanilor, sau să părăsească ţinutul şi să le lase cetatea aşa cum o luase în primire. El nu le-a răspuns de loc cu bunăvoinţă, ci, poruncindu-le să stea liniştiţi şi să aştepte vremea lui, a pornit cu corăbiile. Cînd a debarcat în Sicilia, toate nădejdile sale s-au împlinit cu totul, cetăţile i se puneau la dispoziţie cu avînt şi, la început, n-a întîmpinat nici o rezistenţă din partea acelora împotriva cărora ar fi fost nevoie de luptă şi de forţă, ci, atacînd cu treizeci de mii de pedeştri, cu două mii cinci sute de călăreţi şi cu două sute de corăbii, a izgonit pe cartaginezi şi a răsturnat dominaţia lor. Şi, pentru că cetatea Eryx[50] era cel mai întărit loc şi avea mulţi apărători, s-a hotărît s-o cucerească cu forţa.

Cînd armata era gata, a îmbrăcat panoplia şi, păşind înaintea ostaşilor, a depus jurămîntul lui Hercules că va da jocuri şi-i va aduce sacrificii drept cinstire, dacă-l va ajuta să se arate elenilor care locuiesc Sicilia — un luptător demn de neamul şi de puterea pe care o deţine. Şi, poruncind să se dea semnalul luptei cu trîmbiţa, a împrăştiat îndată cu săgeţile pe barbari. Apoi, punînd scările, s-a urcat cel dintîi pe zid. Mulţi dintre duşmani rezistau, dar el, luptînd, pe unii i-a prăvălit de pe zid în amîndouă părţile şi, folosindu-se de pumnal, a făcut în

jurul său o grămadă de morţi. El n-a păţit nimic, dar duşmanilor li se părea atît de înfricoşător, încît le era teamă să-l privească. În acest fel el a arătat că, Homer, care avea multă experienţă, pe drept a spus că, dintre virtuţi, singură vitejia îmbracă adeseori forme de entuziasm şi de nebunie. După cucerirea cetăţii, Pirus a adus zeului jertfe măreţe şi a dat spectacole cu felurite întreceri.

23 Barbarii din jurul Messenei, numiţi mamertini, produceau multe supărări elenilor, iar pe unii şi-i făcuseră chiar tributari — mulţi dintre ei erau buni luptători, de aceea se numeau în limba latină „ai lui Marte". Pirus a prins pe perceptorii mamertini care strîngeau impozitele de la eleni şi i-a ucis, iar pe ceilalţi mamertini i-a învins într-o luptă şi le-a distrus multe garnizoane. Cartaginezii erau dispuşi să cadă la învoială să dea o sumă de bani şi să trimită corăbii, dacă se va statornici o prietenie. Pirus însă, ţintind la lucruri mai mari, le-a răspuns că una singură e condiţia împăcării şi prieteniei, anume să părăsească întreaga Sicilie şi să aibă ca hotar între ei şi eleni Marea Libiei[51]. Umflat de succesele repurtate şi plin de încredere în forţele de care dispunea, Pirus şi-a continuat realizarea speranţelor în vederea înfăptuirii cărora plutise de la început, rîvnind la cucerirea Libiei anterioare, dar, avînd corăbii multe care duceau lipsă de echipaje, a început să strîngă vîslaşi. Totuşi acum nu se purta cuviincios şi blînd cu cetăţile, ci le vorbea cu dispreţ şi, stăpînit de mînie, forţa pe locuitori.

La început, îndată după sosire, Pirus nu se purtase aşa, ci, mai mult decît alţii, dădea dovadă de curtenie, le arăta tuturor încredere şi căuta să nu supere pe nimeni, dar, mai apoi, din demagog a ajuns tiran şi, din pricina răutăţii, şi-a atras faima de nerecunoscător şi perfid.

Totuşi aceste cetăţi se învoiau, de nevoie, să-i dea tot ceea ce le cerea, deşi sufereau din greu. Dar, deoarece era bănuitor şi nu voia nici să ia cu el şi nici să lase în Siracuza pe fruntaşii siracuzani Thoinos şi Sosistratos[52], care cei dintîi, îl convinseseră să vină în Sicilia, iar după

ce a venit i-au predat imediat cetatea colaborînd cu el la cele mai multe fapte pe care le-a săvîrşit în Sicilia. Sosistratos, de teamă, a plecat din Siracuza, iar pe Thoinos l-a ucis el însuşi, învinuindu-l că are aceleaşi gînduri ca şi Sosistratos. De aceea, treptat, situaţia a început să se schimbe şi prin cetăţi să ia naştere un val de ură generală împotriva lui; unele cetăţi au început să se alăture cartaginezilor, în timp ce altele aduc pe mamertini.

Tocmai cînd vedea el că peste tot oamenii îl părăsesc, se revoltă şi depun rezistenţă împotriva sa, a primit scrisori din partea samniţilor şi tarentinilor care scriau că, deoarece fuseseră alungaţi de pe ţarini, cu greu se puteau apăra chiar prin cetăţi, şi îi cereau ajutor. Aceasta constituia pentru el un pretext onorabil pentru a spune că, plecînd din Sicilia, nu înseamnă că fuge şi nici că-şi pierde nădejdea de a mai cuceri insula. Adevărul era că Pirus nu putuse ţine în stăpînire Sicilia, tulburată ca o corabie, ci, căutînd un pretext, a plecat de acolo şi s-a năpustit asupra Italiei. Se zice că, pe cînd se îndepărta de Sicilia, întorcîndu-şi privirile încă o dată spre insulă, a zis: „Ce mai palestră lăsăm noi cartaginezilor şi romanilor!". Şi lucrul acesta s-a întîmplat nu mult în urmă, aşa cum a presupus el.

24 Pe cînd pornea el cu corăbiile, barbarii au năvălit împotriva lui, aşa că a fost nevoit să dea o luptă navală cu cartaginezii în strîmtoare unde a pierdut multe corăbii, iar cu celelalte a pornit în fugă spre Italia; aproape zece mii de mamertini, care trecuseră înainte în Italia, s-au temut să se rînduiască în linie de bătaie împotriva lui, dar, atacîndu-l în locuri impracticabile şi năpustindu-se asupra lui, i-au pus toată armata în neorînduială. Au căzut doi elefanţi iar din ariergardă muriseră mulţi soldaţi. El însuşi, pornind din avangardă, a început să dea ajutor celor care rezistau împotriva unor oameni exercitaţi şi plini de avînt. Primind însă o lovitură de spadă la cap şi retrăgîndu-se puţin dintre cei care luptau, a dat şi mai mult avînt duşmanilor. Dar, unul dintre ei, un bărbat înalt de statură şi plin de strălucirea armelor, alergînd

mult în faţa celorlalţi, a strigat plin de curaj şi cu glas tare şi i-a cerut lui Pirus să vină în faţă, dacă mai trăieşte. Acesta, în culmea indignării, s-a smuls din mîinile ofiţerilor săi şi, plin de mînie, stropit de sînge şi înfricoşător la vedere, trecînd prin mijlocul lor şi luînd-o înaintea barbarului, i-a dat o lovitură în cap, cu sabia, care, datorită puterii mîinii şi a calităţii fierului, l-a străpuns pînă jos, încît în acelaşi timp, au căzut într-o parte şi într-alta cele două părţi ale corpului care fusese tăiat în două. Acest lucru i-a oprit pe barbari de a mai înainta rămînînd înmărmuriţi în faţa lui Pirus ca şi cînd ar fi văzut un zeu.

Pirus, străbătînd restul drumului fără teamă, a sosit la Tarent, ducînd cu el douăzeci de mii de pedestraşi şi trei mii de călăreţi. Şi, luînd cu el pe cei mai viteji tarentini, a pornit îndată împotriva romanilor, care-şi aveau tabăra în Samnium.

25 Situaţia samniţilor devenise foarte grea şi curajul le scăzuse, învinşi fiind de romani în multe lupte. Ei erau mîniaţi şi pe Pirus, din pricina călătoriei făcute în Sicilia, de aceea nu mulţi dintre ei l-au însoţit. Pirus, împărţindu-şi oastea în două, trimite o parte în Lucania, ca să împiedice pe unul din consuli de a veni în ajutorul colegului său, iar pe cealaltă parte o conduce el însuşi împotriva lui Manius Curius[53], care se aşezase lîngă Beneventum[54], într-un loc sigur, în aşteptarea ajutoarelor din Lucania. Manius uneori şedea liniştit, pentru că prezicătorii, cercetînd zborul păsărilor şi jertfele, îl opreau de la acţiune.

Grăbindu-se deci să-i atace pe aceşti romani, înainte de a veni ceilalţi, Pirus a luat pe ostaşii cei mai viteji şi pe elefanţii cei mai obişnuiţi cu războiul şi a pornit noaptea spre tabăra romanilor. Mergînd el cale lungă şi întortocheată prin păduri, forţele nu i-au ajuns şi soldaţii s-au rătăcit. Şi, ocupat fiind cu strînsul soldaţilor, noaptea s-a sfîrşit, iar la revărsarea zorilor duşmanii l-au văzut pe cînd cobora de pe înălţimi, ceea ce le-a produs multă zarvă şi nelinişte. Totuşi Manius, avînd semne favora-

bile și fiind silit și de împrejurare să întîmpine pe dușmani, a ieșit din întăritură și s-a năpustit asupra primelor rînduri și, respingîndu-i, i-a înfricoșat în așa măsură, încît mulți dintre ei au căzut și au fost capturați, și împreună cu ei și cîțiva elefanți care fuseseră părăsiți. Această victorie l-a hotărît pe Manius să dea lupta în plină cîmpie, unde a respins una din cele două aripi a frontului; în cealaltă aripă însă romanii au fost respinși, cu ajutorul elefanților. Atunci, retrăgîndu-se spre tabără, a chemat în ajutor numeroasele străji, recent însărcinate cu paza taberei. Acestea, apărînd din locuri fortificate și aruncînd asupra elefanților o ploaie de săgeți, i-au silit să întoarcă spatele și să se retragă în fugă semănînd printre aliați tulburare și dezordine, ceea ce a adus victoria romanilor și a contribuit în același timp la întărirea hegemoniei. Într-adevăr, dobîndind în urma acestei victorii prestigiu, putere și faimă că sînt invincibili, romanii au supus imediat Italia și, puțin mai tîrziu, Sicilia.

26 Așa că după ce pierduse șase ani cu războaiele în Italia și în Sicilia, Pirus nu mai avea nici o speranță în legătură cu aceste teritorii; în același timp, puterea îi fusese considerabil micșorată. Totuși, cu toate luptele pierdute, el își păstrase bărbăția neînfrîntă. Datorită experienței în război, a iuțelii mîinii și a curajului, ajunsese să fie socotit primul dintre regii de pe vremea lui, dar ceea ce cîștiga cu fapta el pierdea din pricina nădejdilor, deoarece nu se grăbea să așeze cum trebuie nimic din aceea ce dobîndise, rîvnind la ceea ce-i lipsea. De aceea, Antigonos l-a comparat cu un jucător de zaruri, care aruncă multe zaruri și bine, dar nu știe să se folosească de ceea ce-i cade. Ducînd în Epir opt mii de pedeștri și cinci sute de călăreți, dar neavînd bani, Pirus căuta prilejul unui război din care să-și poată hrăni armata. Și, după ce i s-au alăturat cîțiva gali, a năvălit în Macedonia pe cînd domnea Antigonos, fiul lui Demetrios, cu gîndul s-o jefuiască și s-o prade. Și, după ce a cucerit multe cetăți, iar două mii de soldați au trecut de partea lui, nutrind nădejdi mai mari, a pornit spre Antigonos, dar,

în drum, dînd peste niște strîmtori, i-a pus toată armata în neorînduială. Galii din ariergarda lui Antigonos, fiind mulți la număr, au rezistat cu dîrzenie și, dîndu-se o luptă violentă, cei mai mulți dintre ei au fost măcelăriți, iar conducătorii elefanților, fiind încercuiți, s-au predat cu toți elefanții. Pirus, pierzînd o astfel de clipă și lăsîndu-se dus mai mult de noroc decît de rațiune, s-a năpustit asupra falangei macedonenilor, care era în plină dezordine, cuprinsă de teamă din pricina înfrîngerii. De aceea macedonenii se abțineau de la atac și se fereau să dea lupta împotriva lui, dar Pirus, întinzînd mîna dreaptă și chemînd pe nume pe comandanți și pe taxiarhi, a desprins de Antigonos pe toți acești pedestrași.

Antigonos, fugind pe furiș, a păstrat cîteva orașe situate pe țărmul mării, iar Pirus, socotind, în aceste momente de fericire, că săvîrșise fapta cea mai de preț pentru dobîndirea gloriei, anume victoria împotriva galilor, a depus cele mai frumoase și mai strălucitoare daruri în templul zeității Atena Itonide, și a pus să se scrie acest distih elegiac:

„Aceste scuturi le-a înălțat, ca dar, Atenei Itonide
Pirus Molosul, luate de la curajoșii gali,
Nimicind toată armata lui Antigonos; nu-i mare mirarea,
Aeacizii sînt și acum, și au fost și odinioară, teribili în arme".

După această luptă, Pirus a început de îndată să cucerească cetățile din Macedonia. Punînd stăpînire pe ele, a tratat în general rău pe oameni și a lăsat în cetate o garnizoană compusă din galii care luptaseră cu el. Iar galii, neamul cel mai nesăturat de bani, s-au apucat să dezgroape mormintele regilor cărora li se aduceau acolo cinstirea morților și au prădat banii, iar oasele le-au împrăștiat. Se pare că Pirus a tratat cu ușurință și fără să dea atenție acestui fapt, fie că l-a pierdut din vedere din pricina treburilor, fie că l-a îngăduit de teama de a pedepsi pe gali. Din cauza aceasta Pirus și-a auzit vorbe rele din partea macedonenilor. Dar situația lui nu căpătase încă temeinicia și stabilitatea trainică, cînd Pirus se

și înflăcără cu nădejdea spre alte fapte mari. Insultîndu-l pe Antigonos, îl numea nerușinat, pentru că nu îmbrăca himationul[55], ci mai purta încă mantia de purpură. Dar cînd i s-a prezentat Cleonymos[56], spartanul, și l-a poftit să pornească împotriva Spartei, i-a dat ascultare. Cleonymos era de neam regesc, dar, avînd faima că este violent și despotic, nu se bucura nici de bunăvoință, nici de încredere din partea spartanilor, așa că pe tron era Areus[57]. Aceasta era singura incriminare mai veche pe care o aducea el concetățenilor săi. Dar Cleonymos luase în căsătorie pe Chilonida, fiica lui Leotychidas, fiind mai în vîrstă decît ea. Chilonida, îndrăgostindu-se nebunește de Acrotatos, fiul lui Areus, un tînăr în floarea vîrstei, i-a făcut căsnicia lui Cleonymos nu numai dureroasă, dar chiar rău-famată, căci pentru nici un spartan nu era un secret că Cleonymos este disprețuit de soție. Astfel, cum amărăciunile căsniciei se adăugau la cele politice, Cleonymos, împins de mînie și de nemulțumire, a adus pe Pirus la Sparta, cu douăzeci și cinci de mii de pedeștri, două mii de călăreți, douăzeci și patru de elefanți, încît de îndată s-a putut vedea, după mărimea armatei sale, că el nu avea să cucerească Sparta pentru Cleonymos, ci voia să pună stăpînire pe Peloponeș pentru sine însuși, mai ales că el tăgăduia în fața lacedemonienilor care veniseră în solie la Megalopolis[58]. „Am venit, a zis, ca să eliberez cetățile de sub stăpînirea lui Antigonos și, pe Zeus, ca să trimit, dacă nu-i vreo piedică, băieții la Sparta, ca să fie crescuți în obiceiurile spartane, pentru ca, prin aceasta, ei să fie superiori tuturor regilor". Spunîndu-le aceste minciuni și ducînd cu vorba pe drum pe cei care-l întîmpinaseră, de cum a intrat în Laconia, a început să prade și să jefuiască. Iar cînd solii îi reproșau că le face război fără declarații, Pirus le-a răspuns: „Dar știu că nici voi, spartanii, nu spuneți altora ceea ce aveți de gînd să faceți". Unul dintre cei de față, numit Mandrocleidas, a zis în graiul laconic: „Dacă tu ești zeu, n-o să pățim nimic, căci nu facem nici o nedreptate, dar dacă ești om, se va găsi altul mai tare și decît tine".

27 După aceea, a coborît la Sparta. Cleonymos l-a îndemnat s-o atace îndată, dar Pirus, după cum se spune, temîndu-se ca nu cumva soldații săi să prade cetatea în timpul nopții, s-a oprit, zicînd că va face acest lucru a doua zi. Într-adevăr, spartanii erau puțini și nepregătiți, deoarece fuseseră luați prin surprindere, iar Areus nu era la Sparta, deoarece plecase în Creta ca să dea ajutor gortinienilor, care se aflau în război. Disprețul lui Pirus pentru slăbiciunea cetății și pentru micul număr de apărători a salvat-o. Astfel Pirus, socotind că nici un spartan nu va îndrăzni să lupte, și-a așezat tabăra în fața cetății, iar prietenii și hiloții lui Cleonymos îi pregătiseră și împodobiseră casa, convinși fiind că Pirus avea să cineze la el. La căderea nopții, lacedemonienii s-au sfătuit mai întîi să trimită femeile în Creta, dar ele s-au opus. Arhidamia[59] s-a înfățișat gerusiei cu pumnalul în mînă și, în numele femeilor, a reproșat bărbaților pentru că au socotit că ele pot să mai trăiască, în situația cînd Sparta ar fi pierdută. Apoi ele au hotărît să sape un șanț de-a lungul taberei dușmanilor, iar de o parte și de alta să așeze căruțe, vîrîndu-le în pămînt pînă la mijlocul roților, pentru ca, avînd un parapet de netrecut, să poată împiedica trecerea elefanților. De cum au început lucrarea, au și venit la ele fecioare și femei, unele încingînd himatioane peste hitonisce, iar altele îmbrăcate numai cu hitonul, ca să dea ajutor celor mai în vîrstă. Au mai cerut spartanilor care aveau să dea lupta ca, în timpul nopții, să se odihnească. Apoi, măsurînd lungimea șanțului de executat, au făcut a treia parte ele singure. Lățimea șanțului era de șase coți, iar adîncimea de patru și lungimea de opt pletre după cele spuse de Pirus, iar după cele spuse de Hieronymos, mai mică. A doua zi de dimineață, cînd dușmanii s-au pus în mișcare, femeile, întinzînd armele tinerilor și predîndu-le șanțul, le-au poruncit să reziste și să se apere, spunîndu-le că este mai frumos să moară în ochii patriei și mai vitejesc să-și dea viața în mîinile mamelor și ale soțiilor, murind într-un chip vrednic de Sparta. Iar Chi-

lonida, retrăgîndu-se deoparte avea la el pregătit un laţ potrivit pentru ca să nu supravieţuiască lui Cleonymos, dacă cetatea va fi cucerită.

28 Pirus însuşi a dat un asalt frontal cu hopliţii împotriva numeroaselor scuturi ale spartanilor, care erau aşezate împotriva-i, dincolo de şanţ, dar nu-i oferea nici stabilitate din pricina prospeţimii pămîntului scos din groapă. Atunci Ptolemeu, fiul lui Pirus, însoţit de două mii de gali şi de chaoni aleşi, ocolind şanţul, a încercat să treacă peste căruţe. Dar căruţele erau atît de adîncite în pămînt şi de dese, încît le îngreunau nu numai lor atacul, dar şi lacedemonienilor ajutorul. În timp ce galii scoteau roţile de la căruţe şi le trăgeau la rîu, tînărul Acrotatos a observat primejdia şi, alergînd prin oraş cu alţi trei sute de tineri, a trecut pe lîngă Ptolemeu, care nu l-a observat însă din pricina unor ridicături de teren, şi s-a aruncat asupra ultimilor duşmani, silindu-i în felul acesta să se întoarcă şi să se bată cu el. Duşmanii, împingîndu-se unii într-alţii, cădeau în şanţ şi sub căruţe, pînă cînd cu greu au fost distruşi într-un mare măcel. Spartanii cei mai bătrîni şi ceata femeilor îl priveau pe Acrotatos cum săvîrşea fapte de vitejie. Şi cînd a traversat iarăşi cetatea, ducîndu-se plin de sînge spre unitatea lui, exaltat de bucuria victoriei, spartanilor li s-a părut că era mai mare şi mai frumos şi invidiau parcă pe Chilonida pentru dragostea ei. Unii bătrîni l-au urmat strigînd: „Du-te, Acrotate, şi culcă-te cu Chilonida, numai să faci băieţi buni pentru Sparta". În jurul lui Pirus însuşi se dădea o bătălie grea. Mulţi luptau cu vitejie, dar mai ales Phyllios, după ce rezistase şi ucisese mulţi duşmani care-l împresurau, cînd a simţit că-i pier puterile din pricina rănilor, a cedat locul unor tovarăşi de arme şi s-a dus să cadă mort în mijlocul alor săi, pentru ca nici mort să nu ajungă în mîna duşmanilor.

29 Abia la căderea nopţii a încetat lupta, iar Pirus, pe cînd dormea, a avut următorul vis. Se vedea aruncînd fulgere asupra Spartei, care ardea în întregime, iar el se

bucura. Trezit din somn de bucurie, a poruncit comandanţilor să ţină armata pregătită de luptă, iar prietenilor le-a povestit visul, tălmăcindu-l că va cuceri cetatea cu forţa. Unii s-au lăsat surprinzător de convinşi, dar lui Lisimah nu i-a plăcut visul, ci a zis că se teme ca nu cumva, după cum locurile atinse de trăsnete rămîn de umblat, tot aşa zeii să-i arate lui Pirus că în cetate nu se va putea intra. El însă zicînd că toate astea sînt şarlatanii termopileice şi că conţin multă prostie, le-a spus că trebuie să aibă armele în mînă şi să le intre în cap un singur lucru: „Una este prevestirea cea mai bună, să lupte pentru Pirus", s-a ridicat şi în zori a dus armata la luptă. Lacedemonienii rezistau cu avînt şi curaj chiar peste puterea lor, iar femeile erau lîngă ei şi le întindeau săgeţi, hrană şi băutură celor care aveau nevoie şi ridicau pe răniţi. Macedonenii au încercat să astupe şanţul, aducînd lemne, multe care şi, revărsîndu-se parcă din belşug, ascundeau armele şi cadavrele. Cînd lacedemonienii au sărit să lupte şi împotriva acestora, Pirus a fost zărit lîngă şanţ şi lîngă căruţe, făcînd sforţări să intre călare în cetate. Un strigăt a izbucnit din piepturile spartanilor care erau rînduiţi acolo, iar femeile au început să se jelească şi să alerge în grabă. Pirus sărise peste şanţ şi se afla în faţa duşmanilor din faţa cetăţii, cînd calul său a ieşit din luptă, fiind lovit de o săgeată cretană sub pîntece şi, murind, a răsturnat pe Pirus pe un teren lunecos şi înclinat. Prietenii lui au început să se agite în jurul lui, dar spartanii au alergat în grabă şi, trăgînd cu arcurile, i-au alungat pe toţi. După aceea, Pirus a poruncit să înceteze peste tot bătălia, socotind că lacedemonienii vor începe să cedeze, deoarece aproape cu toţii fuseseră răniţi, iar mulţi fuseseră omorîţi. Dar norocul bun al cetăţii, fie că avea o dovadă a virtuţii spartanilor, fie că voia să arate ce mare putere are în situaţii desperate cînd spartanii nu se aşteptau la nimic bun, a adus pe Ameinias, foceanul, unul dintre comandanţii lui Antigonos, care venise în ajutor din Corint şi abia-l primiseră spartanii, că a venit şi Areus din Creta, aducînd cu el două mii de soldaţi. Femeile s-au împrăştiat îndată pe la casele lor, socotind

că nu mai este nevoie să se mai ocupe de ale războiului. Bărbații, lăsînd liberi pe cei care, împotriva vîrstei, veniseră sub arme de nevoie, s-au rînduit ei înșiși pentru luptă.

30 Pirus, văzînd pe noii sosiți, a fost cuprins și mai mult de avîntul și de ambiția de a pune stăpînire pe cetate, dar, cum nu ducea nimic la bun sfîrșit, ci primea doar lovituri, s-a retras din fața Spartei și a început să prade pămîntul, plănuind să petreacă iarna aici. Dar necesitatea era de neînlăturat. Într-adevăr, în Argos se produsese o răscoală între Aristeas și Aristippos[60]. Și, de vreme ce se părea că Aristippos fusese prietenul lui Antigonos, Aristeas, luîndu-i-o înainte, a chemat pe Pirus în Argos. Pirus, făurindu-și nădejdi peste nădejdi, fiind mînat de izbînzi să întreprindă alte fapte și voind să compenseze loviturile prin alte acțiuni, nu era determinat nici de victorii, nici de înfrîngeri să pună capăt și propriei agitații, și tulburării altora. A pornit deci îndată în Argos. Areus, întinzîndu-i multe curse și ocupînd pozițiile cele mai rele ale drumului pe unde trecea Pirus, a ucis pe galii și pe molossii din ariergardă. Prezicătorul, văzînd victimele cu ficatul fără lobi, îi spuse lui Pirus că va pierde una din ființele cele mai scumpe, dar el, fiind în acel moment cu mintea tulburată de zarvă și de mișcare, a poruncit fiului său, Ptolemeu, să sară în ajutorul ariergărzii cu prietenii, iar el se forța să retragă cît mai repede armata din strîmtoare. O bătălie crîncenă s-a încins în jurul lui Ptolemeu, iar lacedemonienii aleși, pe care-i comanda Eualcos[61], luîndu-se la luptă cu cei din fața lui, un ostaș viguros la mînă și iute la picior, numit Oryssos, din cetatea cretană Aptera[62], a dat fuga în flancul tînărului care lupta cu însuflețire, l-a lovit și l-a doborît. Căzînd Ptolemeu astfel, cei din jurul lui au fost respinși, iar lacedemonienii au început să-i urmărească și, înfrîngîndu-i, n-au băgat de seamă că se avîntaseră în cîmpie și fuseseră părăsiți de hopliți, împotriva cărora Pirus, auzind de moartea fiului său și fiind îndurerat, trimisese cavaleria molossilor. Și, avîntîndu-se în fruntea tuturor,

Pirus s-a umplut de sîngele lacedemonienilor pe care-i ucidea. El se arătase întotdeauna neînfrînt și strașnic în arme, dar atunci întrecuse în curaj și violență toate vitejiile sale anterioare. Și, cînd s-a îndreptat cu calul spre Eualcos, acesta, oprindu-se în flancul lui, era cît pe ce să-i taie mîna cu care ținea frîul. Frîul a fost tăiat dar Pirus, străpungîndu-l cu lancea dintr-o lovitură, s-a coborît de pe cal și, pedestru, a ucis pe toți soldații aleși care luptau în jurul lui Eualcos. În această bătălie, tocmai cînd războiul era pe sfîrșite, ambiția comandanților a provocat Spartei mari pierderi de oameni.

31 Pirus, după ce a îndeplinit, prin această luptă, parcă o ceremonie funebră, de o mare strălucire, pentru fiul său, potolindu-și mult durerea prin răzbunarea împotriva dușmanilor, a pornit spre Argos. Și, aflînd că Antigonos se așezase pe o înălțime deasupra cîmpiei, și-a așezat și el tabăra lîngă Nauplia[63]. A doua zi, a trimis un crainic la Antigonos, poruncindu-i să-i spună că el este o adevărată nenorocire și, prin aceasta, să-l provoace să coboare în cîmpie, ca să se bată pentru domnie. Antigonos i-a răspuns că strategia sa are nevoie mai mult de momente prielnice decît de arme, și că i-a deschis lui Pirus multe căi spre moarte, dacă nu are timp să trăiască. Dar și la unul, și la celălalt au venit soli din Argos, rugîndu-i să se îndepărteze de acolo și să îngăduie ca cetatea să nu aparțină nici unuia dintre ei, ci să rămînă cu bune sentimente și pentru unul, și pentru celălalt. Antigonos s-a lăsat convins și le-a dat argeenilor pe fiul său drept ostatic; Pirus le-a declarat că se va îndepărta, dar, neoferind nici o garanție, dădea și mai mult de bănuit. Pirus însă a văzut o rară ciudățenie. Astfel, capetele boilor sacrificați, puse de o parte, au fost văzute scoțînd limba și lingîndu-și sîngele, iar în cetatea Argos preoteasa lui Apolo, Lyceios, a dat fuga, strigînd că vede cetatea plină de morți și de sînge și că un vultur, care venise pe cîmpul de luptă, a dispărut deodată.

32 Pe un întuneric adînc, Pirus, apropiindu-se de zidul cetății și ajungînd la poarta pe care o numesc Diamperes, deschisă de Aristeus, a trecut neobservat cît timp s-au revărsat în cetate galii lui[64] și au ocupat piața. Dar, deoarece elefanții nu încăpeau pe poartă, ostașii le-au luat turnurile[65], apoi, iarăși, după ce au intrat în întuneric, zgomot și zarvă, au așezat turnurile pe elefanți și s-a pierdut timp. Argeenii au prins de veste și au pornit spre Aspida[66] și spre locurile întărite și au trimis un crainic la Antigonos, ca să-l cheme în ajutor. Antigonos, pornind îndată cu avînt, a stat la pîndă în fața cetății, iar pe comandanți, printre care era și fiul său, i-a trimis înlăuntru, cu un mare număr de ostași. A venit și Areus cu o mie de cretani și spartani dintre cei mai sprinteni. Și, năpustindu-se cu toții deodată asupra galilor, i-au pus într-o mare dezordine. Atunci Pirus, care intra cu strigăte de război și urlete prin Cylarabis[67], a observat că galii nu răspund cu însuflețire și avînt și a bănuit că glasul lor este așa fiindcă se află în tulburare și suferință. A pornit deci în grabă cu armata, zorind pe călărețiii din fața sa, care erau mereu în primejdie din cauza canalelor, de care orașul era plin. De altfel, într-o luptă de noapte ca aceasta, în care domnea o mare confuzie în modul de a acționa și în ordinele date, soldații se răspîndeau și rătăceau prin locurile înguste, iar strategia nu mai putea fi aplicată din pricina întunericului, a zarvei nedeslușite și a strîmtorii; și unii și ceilalți își petreceau timpul așteptînd ziua. Cînd a început să se lumineze de ziuă și a văzut Aspida înțesată de arme dușmane, Pirus s-a tulburat, iar cînd a mai zărit și în agora, printre multele ofrande, un lup și un taur de bronz, care păreau că sînt gata să se ia la luptă, a fost tare impresionat, amintindu-și de un vechi oracol, care spunea că-i este destinat să moară cînd va vedea un lup luptîndu-se cu un taur. Aceste figuri argeenii spun că se referă la o întîmplare veche petrecută la ei. Astfel, se zice că Danaos[68], cînd a venit prima dată în această țară, pe cînd mergea pe drumul Thyreatidei[69], care duce de la Pyrania[70] spre Argos, a văzut un lup luptîndu-se cu un taur. Danaos a presupus

că lupul este de partea sa căci, străin fiind, se năpustise peste localnici, cum făcea el însuși — și a privit lupta. Lupul a învins, iar Gelanor, care domnea atunci peste argeeni, a fost izgonit. Aceasta este deci povestea ofrandei lupului și taurului de bronz.

33 În fața acestei priveliști, Pirus, descurajat că nimic din cele nădăjduite nu-i reușise, se gîndea să se întoarcă. Și, temîndu-se să nu fie oprit la porțile cetății, care erau strîmte, a trimis pe cineva la fiul său Helenos, care rămăsese în afara cetății cu cea mai mare parte a oastei, ca să-i poruncească să dărîme zidul și să primească pe cei care vor da buzna afară, dacă dușmanii îi vor tulbura. Dar zelul său și zarva din jur îl împiedica să înțeleagă bine ordinul lui Pirus. Cel trimis nu spunea nimic lămurit, ba chiar raporta și lucruri greșite, astfel că tînărul, luînd elefanții rămași și pe cei mai viteji soldați, a intrat prin porțile cetății, ca să dea ajutor tatălui său. Pirus tocmai se întorcea. Și, cît timp agora îi oferea spațiu, Pirus se retrăgea luptînd și, dînd și el lovituri dușmanilor, și rezistînd celor ce-l atacau. Dar cînd a fost împins din agora într-o stradă îngustă, care ducea spre porțile cetății, și a dat peste cei care se năpusteau din partea opusă ca să-i vină în ajutor, el le dădea ordin să se retragă, dar ei nu-l ascultau, iar pe alții care erau chiar foarte avîntați îi împiedicau pe cei care se revărsau din spate dinspre poartă. De altfel, cel mai mare elefant, căzînd de-a curmezișul porții și mugind îngrozitor, a constituit o piedică în calea celor care voiau să iasă, iar alt elefant dintre cei care intraseră, numit Nicon, căutînd să ridice pe stăpînul său, care se prăbușise din pricina rănilor, s-a năpustit asupra celor care se retrăgeau spre el și i-a răsturnat claie peste grămadă, fără alegere, prieteni și dușmani. Aceștia cădeau unii peste alții, pînă cînd elefantul, găsindu-și stăpînul mort, l-a ridicat cu trompa și cu amîndoi fildeșii și s-a întors și, înnebunit parcă, călca în picioare și distrugea pe cei care-l întîmpinau. Astfel, în timp ce toți se îmbulzeau și se înghesuiau unii într-alții, nimeni nu mai putea să facă nimic, ci întreaga mulțime, înghe-

suită, întocmai ca un singur corp, se întoarcea și se schimba în amîndouă direcțiile. Puține lupte se dădeau împotriva dușmanilor care îi încercuiau sau care îi atacau din spate; foarte mult rău își făceau ei înșiși. Astfel, cel care-și scotea sabia sau își întorcea lancea nu putea s-o mai pună la loc sau s-o mai așeze și toate mergeau la întîmplare și se ucideau, lovindu-se unii pe alții.

34 Pirus, văzînd furtuna și frămîntarea care-l înconjura, a scos cununa prin care se distingea coiful său și a dat-o unui prieten, iar el, încredințîndu-se calului, s-a întors asupra dușmanilor care-l urmăreau și, primind o lovitură de suliță care i-a străbătut pieptarul, lovitură care n-a fost mortală și nici grea, a început lupta cu cel care-l lovise. Acesta era din Argos, nu dintre cei cu vază, ci fiul unei bătrîne sărace. Aceasta, ca celelalte femei, privea de pe acoperișul casei lupta și cînd a văzut că fiul ei rezistă lui Pirus, a smuls cu amîndouă mîinile o țiglă și a aruncat-o în dușman. Țigla i-a căzut lui Pirus în cap, și i-a lovit coiful. Oasele coloanei vertebrale de la baza gîtului s-au presat și, de aceea, vederea i s-a tulburat, iar mîinile au scăpat frîul. Atunci, purtat de cal, a căzut lîngă smochinul lui Aicimnios, necunoscut de mulțimea luptătorilor. Dar un oarecare Zopyros, unul dintre aceia care erau în expediție cu Antigonos, și alți doi sau trei au dat fuga și, recunoscîndu-l, l-au tîrît într-un vestibul, cînd începuse să-și revină din lovitura primită. Dar cînd Zopyros a scos sabia ilirică spre a-i tăia capul, Pirus l-a privit atît de fioros, încît Zopyros, înfricoșat, cu mîinile tremurînde, plin de tulburare și teamă, cînd încerca să-l ucidă, cînd se oprea și, de aceea, n-a putut să-i taie capul drept pe sub bărbie, ci cu șovăire și l-a desprins greu de trup. Mulți au văzut ceea ce s-a întîmplat. Atunci Alcyoneus, dînd fuga, a cerut capul ca să-l recunoască și, luîndu-l, a alergat în goana calului la tatăl său care ședea cu prietenii și i l-a aruncat la picioare. Antigonos a privit capul și, recunoscîndu-l, a alungat cu bastonul pe Alcyoneus, numindu-l nelegiuit și barbar, iar el, punîndu-și hlamida pe ochi, a plîns căci își amintea de Antigonos

bunicul și de Demetrios, tatăl său, care erau exemple, din propria-i casă, de schimbarea sorții. Antigonos, împodobind capul și corpul lui Pirus, le-a ars, iar cînd Alcyoneus s-a întîlnit cu Hellenos, acesta, îmbrăcat cu o hlamidă sărăcăcioasă, l-a întîmpinat cu blîndețe și l-a dus la tatăl său, iar Antigonos, văzîndu-l, i-a zis: „Fapta asta este mai bună, băiete, decît cea dinainte, dar nici acum n-ai procedat bine, pentru că nu l-ai dezbrăcat de această haină care ne dezonorează mai mult pe noi, așa-socotiții învingători". După aceea, tratîndu-l cu blîndețe pe Hellenos și dîndu-i haine bune, l-a trimis în Epir și, după ce a capturat tabăra și întreaga armată, a tratat cu blîndețe pe prietenii lui Pirus.

MARIUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Caius Marius a fost comandantul de oști și omul politic care a jucat un mare rol militar și politic în epoca de destrămare a republicii, în vremea războaielor civile. Reprezentant și conducător al grupării politice a „populari-lor", care luptau pentru înfăptuirea unor reforme cerute de păturile sărace ale populației Romei și de italici, el și-a cîștigat strălucitori lauri pe cîmpurile de bătaie, unde oștile romane au avut de luptat împotriva unor dușmani externi, și, apoi, în războiul civil, împotriva partizanilor lui Sylla. Fiind confruntat neîncetat cu probleme de ordin militar și politic, pentru rezolvarea cărora se cerea un complex întreg de calități — cunoștințe militare, calități de comandant, flexibilitate politică, tact diplomatic, intuiție psihologică etc. — Marius s-a dovedit la înălțimea unora dintre cerințe, dar mai prejos de așteptări în alte împrejurări.

Dacă Marius s-a născut după toate probabilitățile pe la 157 cel mai tîrziu î.e.n.[1], *el era la vîrsta cînd putea înțelege destul de bine acțiunile întreprinse de Tiberius și de Caius Gracchus, în 133 și 122 î.e.n., pentru rezolvarea gravei probleme agrare. Locul său de origine era Arpinum*[2], *iar părinții săi, spune o tradiție, erau plebei. Plu-*

[1] Appian, *Războaiele civile*, I, 345; Plutarh, *Marius*, 45; Cicero, *De natura deorum*, III, 81; Velleius Paterculus, II, 23, 1; Florus, II, 9, 17.

[2] Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 63, 3; Cicero, *Pro Plancio*, 20; *Pro Sylla*, 23; *Pro Sestio*, 50; *Academica priora*, II, 13. *De legibus*, I, 4.

tarh[3] *numește pe părinții săi „fără faimă", iar Tacitus întrebuințează expresia* e plebe infima[4], *„din cea mai de jos pătură a plebei". Altă tradiție vorbește despre originea ecvestră a lui Marius*[5]. *În orice caz, este sigur că el era urmașul unei familii obscure, modeste. Născut și crescut la țară, așa cum o spune el însuși în discursul pe care i-l atribuie Sallustius*[6], *Marius a deprins hărnicia, mulțumirea cu puțin, rezistența la muncă, înfruntarea curajoasă a primejdiilor. Deprinzînd meșteșugul armelor din practică, începînd cu serviciul militar pe care l-a făcut în războiul împotriva cetății Numantia*[7], *unde, alături de Iugurta, s-a distins prin vitejie, rezistență și curaj în fața primejdiilor. Laurii virtuților militare cu care se împodobise la Numantia l-au încurajat să înceapă lupta pentru parcurgerea faimosului* cursus honorum *și a fost ales pe rînd tribun militar*[8], *augur*[9], *cvestor*[10], *tribun*[11] *al plebei, în anul 119, pretor*[12], *în 115, propretor*[13] *în Spania, în anul 114. În toate aceste demnități Marius s-a arătat, ca și pe cîmpul de luptă, dîrz și neînduplecat cu adversarii săi politici. De pildă, în calitate de tribun al plebei, el a propus o lege,* de ambitu, *„împotriva corupției electorale", care lovea în interesele nobililor. Consulul L. Aurelius Cotta s-a opus, dar Marius i-a amenințat pe Cotta*

[3] *Marius*, 3.
[4] *Historiae*, II, 38; vezi și Velleius Paterculus, II, 12, 8; Cassius Dio, 89, 2.
[5] Velleius Paterculus, II, 11, 1; Valerius Maximus, VIII, 15, 7.
[6] *Bellum Iugurthinum*, 85 și urm.; vezi Plutarh, *Marius*, 13; Cicero, *Tusculanae disputationes*, II, 52.
[7] Sallustius, *op. cit.*, cap. 63; Cicero, *Pro Fonteio*, 33; Plutarh, *Marius;* Valerius Maximus, VIII, 15, 7; Velleius Paterculus, II, 9, 4.
[8] Sallustius, *op. cit.*, cap. 63, 4.
[9] Cicero, *Epistulae ad Brutum*, 1, 5.
[10] Idem, *Pro Plancio*, 51.
[11] Idem, *De legibus*, 38; Valerius Maximus, VI, 9, 14; Plutarh, *Marius*, 4.
[12] Plutarh, *op. cit.*, 6.
[13] Cicero, *In Verrem*, III, 20 și Sallustius, *op. cit.*, 63; Suetonius, *Iulius*, 6; Plutarh, *Caesar*, 1.

și pe colegul său Metellus cu arestarea. Ambiția și dorința lui de a ajunge la onoarea supremă ni le arată și faptul că după propretura din Spania s-a căsătorit cu Iulia, mătușa lui Cezar, o patriciană.

Calitățile de eminent ostaș pe care le-a dovedit în războiul împotriva lui Iugurta ca legatus, *un fel de comandant secund, al lui Metellus, în anii 109—108, i-au dat impulsul să se prezinte la alegerile de consuli pentru 107, după ce a obținut cu greu de la Metellus învoirea de a pleca la Roma, în vederea candidaturii. Marius intrase în conflict cu Metellus*[14]. *Ales consul, Marius plecă în Numidia și, după ce își puse în joc toate calitățile sale de comandant de oști, izbuti, cu ajutorul lui Lucius Cornelius Sylla, să-l învingă pe Iugurta. Evenimentele care s-au desfășurat de la alegerea lui Marius la consulat și pînă la capturarea lui Iugurta sînt expuse pe larg de Sallustius, în opera* Bellum Iugurthinum, *și de Plutarh în* Viața lui Marius *și în* Viața lui Sylla. *Ceea ce trebuie subliniat este că prin înfrîngerea lui Iugurta, Roma a scăpat de un primejdios dușman extern, dar, în același timp, a asistat la ascuțirea luptei dintre populari și optimați. Marius, un popular, terminase războiul, dar Sylla, un optimat, îl capturase pe regele dușman. Contradicțiile economice, sociale și politice dintre cele două grupări politice și-au găsit exponenții lor în Marius și Sylla, care, în afară de considerente politice specifice grupării politice pe care o reprezenta fiecare, aveau acum și alte motive temeinice ca să se urască și să se deteste.*

Dar înainte de răfuiala generală dintre optimați și populari, în fruntea cărora se găseau respectiv Sylla și Marius, evenimentele l-au încărcat pe Marius cu noi lauri de victorii militare. Astfel, abia se terminase războiul cu Iugurta, care fusese capturat, cînd Roma, care era în culmea bucuriei, este deodată alarmată de zvonuri persistente că valuri de cimbri și de teutoni se îndreaptă amenințătoare spre Roma. Nici nu se putea ivi o mai bună

[14] Sallustius, *op. cit.*, 46, 9; Plutarh, *Marius*, 7; Velleius Paterculus, II, 11, 1.

ocazie pentru Marius de-a arăta lumii întregi că acum el era spada Romei. Punîndu-şi în joc toate calităţile sale de admirabil comandant de oşti, înfruntînd primejdii care au pus sub semnul întrebării însăşi existenţa Romei, după peripeţiile expuse pe larg de Plutarh[15]*, Marius izbuteşte să-i bată pe teutonii germanici şi pe ambronii celtici la Aquae Sextiae*[16] *în anul 102 î.e.n., şi pe cimbrii germanici la Vercellae în anul 101 î.e.n. Marius, în culmea gloriei, a sărbătorit triumful asupra teutonilor, ambronilor şi cimbrilor*[17]*. Cu toată opoziţia aristocraţiei senatoriale*[18]*, Marius a fost ales consul a şasea oară pentru anul 100 î.e.n. În acest an însă, Marius, deşi i-a sprijinit pe L. Apuleius Saturninus şi pe C. Servilius Glaucia în problema legii agrare, cînd, la alegerile de consuli, L. Memmius, contracandidatul lui Glaucia, a fost ucis, iar senatul a ordonat consulilor ca să ia măsuri* ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur, *„ca puterea şi maiestatea poporului roman să rămînă neştirbită*[19]*, Marius n-a ezitat să-i lase pe foştii săi tovarăşi de luptă să fie asediaţi în Capitoliu şi apoi ucişi*[20]*. Această comportare a lui Marius i-a atras din partea lui Titus Livius următoarea apreciere:* homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam[21]*, „Om cu o fire şi o judecată care se schimba după împrejurări".*

Oricît de mult a fost lăudată, de izvoarele favorabile

[15] *Marius*, 11 şi urm.; vezi Titus Livius, *Periocha*, 67; Cicero, *De imperio Cn. Pompeii*, 60; *De provinciis consularibus*, 32; Velleius Paterculus, II, 12, 1; Florus, I, 38, 5; Diodor, XXXVI, 31; Frontinus, *Strategemata*, IV, 1, 7.

[16] Plutarh, *Marius*, 18, 6; Orosius, IV, 16, 10; Frontinus, *op. cit.*, I, 7, 12.

[17] Titus Livius, *Periocha*, 67; Valerius Maximus, III, 6, 6; IV, 9, 4; VIII, 15, 7; IX, 12, 4; Plutarh, *Caesar*, 6; Cicero, *In Verrem*, II, 4, 126; *Ad Atticum*, IV, 2, 4; 3, 2; *Ad Quintum fratrem*, III, 1, 14.

[18] Plutarh, *Marius*, 28, 3; Valerius Maximus, V, 2, 8; Velleius Paterculus, II, 12, 6.

[19] Cicero, *Pro Rabirio perduellionis reo*, 7.

[20] Orosius, V, 17, 7; Plutarh, *Marius*, 30; Velleius Paterculus, II, 12, 6.

[21] Titus Livius, *Periocha*, 69.

popularilor[22]*, activitatea lui Marius în timpul războiului cu italicii (90—88), se pare că are mai degrabă dreptate Plutarh*[23]*, care observă că pe cît s-a distins Sylla în acest război, pe atît a rămas în umbră Marius.*

Arătîndu-se tot atît de crud şi de violent ca şi Sylla în luptele pentru dobîndirea comenzii în războiul împotriva lui Mitridate[24]*, Marius a trebuit să fugă şi, după peripeţii în a căror naraţiune nu se poate distinge întotdeauna adevărul de plăsmuire*[25]*, s-a întors la Roma, pe la sfîrşitul anului 87, în timp ce Sylla era angajat în lupta cu Mitridate şi, după ce şi-a potolit mînia împotriva adversarilor, lăsînd să curgă sînge din belşug*[26]*, Marius a fost ales consul în anul 86 pentru a şaptea oară, dar puţin după aceea, la 13 ianuarie anul 86, a murit*[27]*.*

Marius a fost omul înzestrat cu o voinţă de fier, pusă în slujba unei ambiţii nestăvilite. Ambiţia, la rîndul ei, pe lîngă dîrzenia caracterului, a fost slujită şi de admirabile calităţi de ostaş şi comandant de oşti. Astfel, sub zidurile Numanţiei, el a dovedit că ştie să execute ordine pentru ca, în timpul războiului cu Iugurta şi în grelele momente ale bătăliilor cu cimbrii şi cu teutonii, să dovedească minunate însuşiri de comandant. În primejdiile externe care ameninţau Roma, Marius a fost omul salvator, iar meritele dobîndite de el pe cîmpurile de luptă au fost atît de strălucitoare, încît au constituit motive de admiraţie entuziastă pentru mulţi romani.

[22] Eutropius, V, 3, 3; Orosius, V, 18, 13; Appian, *Războaiele civile*, I, 191.

[23] *Marius*, 32.

[24] Plutarh, *Sylla*, 6 şi urm.; *Marius*, 3 şi urm. 35; Velleius Paterculus, II, 17, 1; Eutropius, V, 3, 3; Titus Livius *Periocha*, 77; Appian, *op. cit.*, I, 250 şi urm.; Diodor, XXXVII, 2, 12; Orosius, 19, 6.

[25] Titus Livius, *Periocha*, 77; Plutarh, *Marius*, 35; Orosius, V, 19, 7; Velleius Paterculus, II, 19, 2; Valerius Maximus, II, 10, 6; Appian, *op. cit.*, I, 277.

[26] Plutarh, *Marius*, 41; *Sertorius*, 5; Appian, *op. cit.*, I, 305; Orosius, V, 19, 9; Velleius Paterculus, II, 22, 1.

[27] Plutarh, *Marius*, 42—46; Titus Livius, *Periocha* 80; Florus, II, 9, 17; Velleius Paterculus, II, 43, 1; Appian, *op. cit.*, I, 346.

Din punct de vedere politic însă, așa cum s-a recunoscut încă din antichitate, Marius a fost mai prejos de situațiile în care s-a aflat. Alianța sa cu aristocrația senatorială, prin căsătoria cu Iulia, iar în anul 100 î.e.n., abandonarea lui Saturninus și Glaucia, care nu aveau altă vină decît că, într-o atmosferă de dezlănțuire a patimilor, luptau cu aprindere și violență, au constituit dovada lipsei de principialitate politică, nehotărîrea și oportunismul său. Prin cele două acțiuni menționate, Marius a dezvăluit o nouă trăsătură a caracterului său: parvenitismul provocat de atracția pe care o exercita aristocrația senatorială asupra multor homines novi, *„oameni noi", cum au fost Marius, iar mai tîrziu Cicero. Una dintre cele mai bune caracterizări ale lui Marius este cea formulată de Velleius Paterculus*[28]*:* quantum bello optimus, tanto pace pessimus, *„pe cît a excelat în război, pe atît de inferior a fost în timp de pace".*

*

În Viața *lui Marius, Plutarh, folosind expunerea cronologică a faptelor și mulțumindu-se să facă ocazional aprecieri directe cu privire la fizicul, caracterul și activitatea militară și politică a lui Marius, inserînd apoi, ici-colo, deși relativ destul de rar, cîte o anecdotă, a prezentat un tablou în care luminile alternează cu umbrele și din care cititorul mai puțin atent poate desprinde mai greu adevărata atitudine a biografului față de personajul* a *cărui* Viață *o scrie.*

Citind cu atenție biografia, se poate vedea că Plutarh are o neprecupețită admirație pentru virtuțile militare ale lui Marius, care s-au manifestat la asediul cetății Numantia (3), în timpul războiului cu Iugurta (7—10), în războiul cu cimbrii și teutonii (11—27). Așa cum am arătat mai sus, Plutarh are perfectă dreptate, fiindcă, într-adevăr, în aceste momente grele pentru Roma, Marius s-a dovedit a fi salvatorul patriei.

Cînd este însă vorba de activitatea politică a lui Marius, Plutarh stăruie relativ destul de vehement asupra

[28] Velleius Paterculus, II, 11, 1.

cruzimii (2), răutății, perfidiei (7, 28), șireteniei (29), lăcomiei (31), ambiției nemăsurate (34), sălbăticiei (41), violenței și ironiei lui (43). Dacă ținem seama că, în capitolul 21 al biografiei, Plutarh, oprindu-se o clipă asupra fizicului lui Marius, menționează „faimoasa posomoreală și acrime a firii lui", nararea evenimentelor militare și politice la care a participat constituie o ilustrare a virtuților sale războinice, dar și a marilor sale defecte.

Acesta era omul. Dar realitatea obiectivă punea în fața lui Marius o serie întreagă de probleme economice, sociale și politice, cărora învingătorul cimbrilor și teutonilor a încercat să le dea rezolvarea pe care am menționat-o mai sus. Plutarh abia își stăpînește antipatia pentru măsurile în spirit democratic pe care le-a luat Marius și, în general, pentru activitatea lui politică de șef al „populărilor". Astfel, biograful: laudă atitudinea de „imparțialitate" a lui Marius față de senat și popor (4); expune pe un ton de aprobare căsătoria lui cu patriciana Iulia (6); critică intrigile urzite de Marius împotriva aristocratului Metellus (8); se arată nemulțumit de cuvintele aspre proferate de Marius la adresa aristocrației (9); se bucură că Sylla i-a răpit, în fond, laurii victoriei asupra lui Iugurta (10); pune pregnant în lumină activitatea „demagogică" a lui Marius (28); spune că acesta, în comparație cu Metellus, „a renunțat a fi cel mai bun, pentru a fi cel mai mare"; critică alianța lui Marius cu Saturninus și Glaucia, pe care-i numește „oameni foarte îndrăzneți și care aveau la dispoziția lor pe cetățenii săraci și puși pe scandal" (28); critică șiretenia de care a dat dovadă Marius față de senat (29); elogiază pe aristocratul Metellus (29); stăruie, parcă satisfăcut, asupra trădării lui Saturninus și Glaucia de către Marius (30) în care acesta apare într-o lumină dezastruoasă; stăruie cu plăcere asupra slabei activități a lui Marius în războiul cu italicii (33); asupra dorinței lui neostoite de comandă: „totuși Marius, căutînd să înlăture efectele bătrînești și slăbiciunea, cu mare ambiție și prostește cobora în fiecare zi în cîmpie

și, făcînd exerciții fizice cu tinerii, încerca să-și arate corpul ușor în mînuirea armelor și flexibil la alergările de cai, deși la bătrînețe nu prea era suplu, ci carnea începuse să se bătătorească și să se întărească" (34); întrebuințează cuvinte foarte aspre la adresa lui Marius pentru sprijinul dat lui Sulpicius: „Aceste bucurii au distrus cetatea, care de multă vreme era bolnavă și suferindă. Astfel, Marius a găsit un instrument foarte puternic pentru distrugerea comună, anume îndrăzneala lui Sulpicius, care, admirîndu-l și imitîndu-l în toate privințele pe Saturninus, îi critica doar șovăiala în acțiunile politice. Sulpicius însuși deci, fără să șovăie, se înconjurase de un fel de escortă de șase sute de călăreți, pe care-i numea „antisenat" (35), ține să aprecieze că Marius știa că „Octavius este un aristocrat și că voiește să guverneze cu dreptate, dar că Cinna este suspectat de Sylla și luptă împotriva constituției în vigoare și că s-a hotărît să se dea de partea lui Cinna cu toată armata" (41), cu alte cuvinte, Marius s-a aliat cu cel rău; în capitolul 42, Plutarh are cuvinte de laudă și de scuză pentru Octavius, expune pe un ton de abia reținută revoltă atrocitățile și asasinatele politice săvîrșite din ordinul lui Marius (44).

Hotărît lucru, Plutarh n-a avut nici un fel de înțelegere pentru politica populară dusă de Marius. Pentru biograf încercările lui Sulpicius, ale lui Saturninus și Glaucia de a găsi o soluție gravelor probleme economice și sociale care frămîntau societatea romană erau violențe, dușmănii și netrebnicii. Plutarh nu-și pune problema cauzelor pentru care sărăcimea se revolta și ar fi voit, așa cum spusese Cicero în Catilinara a II-a, To, 21 : și stare non possunt, corruant, *„dacă nu pot să se țină pe picioare, să se prăbușească". Subiectele acestor două verbe sînt oamenii săraci, în fruntea cărora acționau Saturninus, Glaucia și Sulpicius. Este foarte curios cum Plutarh, care, îndeobște, se arată atît de uman, nu are nici cea mai mică înțelegere pentru săracii de la Roma, care, sub imperativul legii biologice a conservării vieții, preferau să moară luptînd decît să se stingă de foame. Plutarh n-a înțeles că foamea este un rău sfătuitor și de aceea el n-a găsit decît cuvinte de critică pentru activitatea politică a lui Marius ca șef al popularilor. În schimb, el lasă să se întrevadă o caldă simpatie pentru Metellus și Octavius, aristocrați, și chiar pentru unele acțiuni ale lui Marius — căsătoria cu Iulia, imparțialitatea față de senat, și plebe — care nu contraveneau intereselor aristocrației.*

Ca și în celelalte Vieți, *Plutarh a îmbinat cronologicul cu sistematicul, expunerea evenimentelor cu scurtele caracterizări făcute diferitelor personaje în general, și lui Marius, în special, precum și cu diferite aprecieri asupra evenimentelor. Ici-colo, deși relativ rar, biograful mai strecoară și cîte o anecdotă.*

Varietatea conținutului — narațiuni, scurte caracterizări, aprecieri, anecdote, reflecții — se datorește în primul rînd bogăției izvoarelor. Astfel, pe lîngă sursele necunoscute pentru noi, care se ascund sub expresiile „se spune că" (2), „se zice că" (11), „unii autori spun" (9), „alții socotesc" (13), „alți autori" (21), Plutarh citează expres Memoriile *lui Sylla (25, 26), pe Posidoniu, pe Caius Piso. Nu știm dacă Plutarh a consultat* Memoriile *lui Sylla sau le-a găsit citate la vreunul dintre autorii care i-au servit de izvor. În orice caz, expunerea amănunțită a bătăliilor la care a participat Marius ne arată nu numai natura izvoarelor din care s-a inspirat Plutarh, ci mai ales interesul său neobosit pentru faptul istoric ca atare. Narațiunile bătăliilor date împotriva cimbrilor și teutonilor sînt adevărate scurte poeme epice în proză, atît de puternică este analiza psihologică și morală și, îndeobște, interesul susținut pentru dramele omenești la care biograful parcă asistă aievea și-l face și pe cititor să ia parte. Nu este locul aci să analizăm exactitatea și verosimilitatea faptelor expuse de Plutarh, dar se poate afirma că, pentru un biograf, a cărui atenție se concentrează mai ales asupra analizei psihologice și a punctului*

de vedere moral, narațiunile evenimentelor istorice sînt nu numai amănunțite, dar, confruntate cu alte surse, și destul de exacte[29].

[29] Bibliografia amănunțită se găsește la A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris 1927; și *Histoire de Rome*, ed. a 5-a, Paris, 1962. T. F. Carney, *A biography of C. Marius*, Rhodesia & Nyasaland, 1962; H. Volkmann, *Sullas Marsch auf Rom. Der Verfall der römischen Republik*, München, 1961. D. W. Pye, *Iambik rythme in Plutarch's Life of Marius*, în Journal of Hellenic Studies (1961), p. 146—47.

1 Nu putem ști care era al treilea nume al lui C. Marius, după cum nu putem ști nici care era al treilea nume al lui Quintus Sertorius, care a stăpînit Spania, sau al lui Lucius Memmius, care a cucerit Corintul. Numele „Ahaicus" a fost pentru Memmius o poreclă pe care a primit-o pentru fapta sa, așa cum a fost și „Africanus" pentru Scipio și „Macedonicus" pentru Metellus. De aceea Posidoniu[1] crede că poate dovedi că nu spun adevărul aceia care susțin că pentru romani cel de al treilea nume este cel propriu, de pildă, numele: Camillus, Marcellus, Cato — pentru că — zice el — în acest caz, cei care au numai două nume sînt fără nume. Dar el nu bagă de seamă că, prin acest raționament, lipsește pe femei de nume. Într-adevăr, nici unei femei nu i se dă primul nume — pe care Posidoniu îl socotește propriu pentru romani — iar dintre celelalte două nume, unul este comun ginții, de exemplu, Pompeii, Malii, Cornelii, așa cum sînt Heraklizii și Pelopizii, iar celălalt este o poreclă dobîndită de cineva după caracterul, faptele, însușirile fizice sau pasiunile sale, ca, de exemplu, Macrinus[2], Torquatus[3], Sylla[4], așa cum sînt Mnemon[5], Grypos[6] sau Callinicos[7]. În această privință deosebirea obiceiurilor dă prilej la multe discuții.

2 În privința înfățișării lui Marius, am văzut o statuie în Ravenna Galiei, care reda foarte bine vestita posomoreală și acrime a firii lui. Într-adevăr, avînd o fire vitează

și războinică și primind mai mult o educație ostășească decît politică, Marius nu și-a putut stăpîni pasiunile cînd a dispus de putere. Se zice că nu învățase literele grecești și nu s-a servit de limba greacă pentru exprimarea nici unui lucru important, spunînd că-i de rîs să învețe literele unei limbi ai cărei dascăli sînt sclavii altora[8]. Se mai spune că, după al treilea triumf, a dat jocuri grecești cu ocazia dedicării unui templu și că, intrînd în teatru, abia s-a așezat, că a și plecat imediat. Ei bine, dacă cineva ar fi convins pe Marius să aducă sacrificii Muzelor și Grațiilor grecești[9] — așa cum avea Platon obiceiul să-i spună lui Xenocrates, filozoful, care părea că-i prea posac, zicîndu-i: „Fericite Xenocrates, adu sacrificii Grațiilor" —, n-ar mai fi pus el o coroană atît de urîtă celor mai mărețe campanii militare și acțiuni politice, prăvălindu-se în cea mai crudă și sălbatică bătrînețe, din pricina violenței și a dorinței de conducere, nepotrivite cu vîrsta, și din pricina unor pofte neîmblînzite. Aceste lucruri se vor vedea îndată din însăși faptele lui.

3 Fiu al unor părinți fără faimă, săraci și care-și lucrau singuri pămîntul, Marius a văzut tîrziu orașul și tîrziu a gustat din plăcerile lui; cea mai mare parte a timpului și-a petrecut-o în satul Cirrhatum, din jurul localității Arpinum[10], ducînd o viață mai puțin pretențioasă, față de politețea și rafinamentul orășenesc, dar cumpătată și asemănătoare cu educația vechilor romani. Prima expediție militară a făcut-o împotriva celtiberilor[11], pe cînd Scipio Africanul[12] asedia Numantia[13]. Comandantul a observat că Marius se distinge prin curajul său față de ceilalți tineri și că primea foarte ușor schimbarea felului de viață, pe care Scipio căuta s-o impună oștenilor corupți de lux și moliciune. Se spune că odată Marius, încăierîndu-se cu un dușman, l-a ucis în fața comandantului. De atunci Scipio l-a încărcat de onoruri și odată, după cină, venind vorba despre comandanți, unul dintre cei de față, fie că într-adevăr era nedumerit, fie ca să-i facă plăcere lui Scipio, l-a întrebat ce comandant și conducător va avea, după el, poporul roman. Scipio, bătînd ușor cu mîna pe

umărul lui Marius, care se afla întins la masă deasupra lui[14], i-a zis: „Poate pe ăsta". Atît de capabili erau unul să apară mare de tînăr, iar celălalt să întrevadă de la început sfîrșitul.

4 Se zice că Marius, bucurîndu-se în mod deosebit de această vorbă, ca de o precizare zeiască, s-a avîntat, cu nădejde, în viața politică și a obținut tribunatul[15] cu sprijinul lui Caecilius Metellus[16], a cărei casă o cinstea el de la început și din părinți. Pe cînd era tribun, Marius a propus o lege privitoare la vot, care părea că suprima puterea pe care o aveau nobilii la judecăți. Consulul Cotta[17] s-a împotrivit și a sfătuit senatul să se opună legii și să-l cheme pe Marius să dea socoteală. Și fiind emisă această hotărîre a senatului, Marius a intrat în senat, dar nu s-a comportat ca un tînăr care pășește în viața politică fără să descindă dintr-un strămoș strălucit[18], ci, luînd aerul de încredere în sine pe care i l-au dat după aceea faptele următoare, a amenințat pe Cotta că-l va duce la închisoare, dacă nu va revoca hotărîrea. Cotta s-a întors spre Metellus și l-a întrebat ce părere are, iar Metellus, ridicîndu-se, s-a declarat de acord cu consulul. Marius, chemînd de afară pe slujitor, i-a poruncit să ducă pe Metellus la închisoare. Metellus a început să cheme pe ceilalți tribuni, dar nimeni nu-i venea în ajutor, iar senatul, cedînd, a votat proiectul de lege[19]. Marius, plin de strălucire, s-a prezentat avîntat în fața poporului și a sancționat [proiectul devenit] lege, arătînd că nu se lasă înduplecat de teamă, că nu-i abătut de sfială și că se pricepe să se ridice împotriva senatului, spre a face pe placul celor mulți. Totuși faima dobîndită atunci și-a schimbat-o repede prin altă acțiune politică. Într-adevăr, s-a propus un proiect de lege care prevedea să se facă distribuiri de grîu cetățenilor, dar el s-a opus cu foarte mult curaj și, biruind, și-a dobîndit un prestigiu egal în fața celor două ordine, voind să arate că nu făcea pe placul nici unuia dintre ele, împotriva interesului public[20].

5 După tribunat, a candidat la edilitatea curulă[21]. Sînt două categorii de edilitate, una numită curulă, de la numele scaunelor pe care șed edilii în timpul cînd își exercită funcția, iar cealaltă, inferioară, este numită „a plebei". Romanii, după ce aleg pe edilii mai cu vază, votează iarăși pentru alegerea tribunilor plebei. Cum deci era evident că Marius avea să cadă la edilitatea curulă, a schimbat repede candidatura și s-a prezentat la cea a plebei. Dar, avînd faima că este îndrăzneț și mîndru, n-a fost ales și, deși suferise două înfrîngeri într-o singură zi, ceea ce nu mai pățise nimeni, nu și-a părăsit cît de puțin mîndria și, nu cu mult mai tîrziu, a candidat la pretură unde era cît pe ce să cadă. A fost totuși ales Marius, ultimul, și a avut de susținut un proces în care era acuzat de corupție electorală. Bănuiala a trezit-o în cel mai înalt grad un sclav al lui Cassius Sabaco[22], care fusese văzut înlăuntrul barierelor, printre cei care votau. Sabaco era unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Marius. Fiind deci chemat Sabaco de către judecători ca martor, a spus că, fiind însetat din pricina căldurii, ceruse apă rece, iar sclavul intrase cu un pahar la el și că, după ce a băut, sclavul a plecat îndată. Sabaco a fost izgonit din senat de censorii[23] care au fost aleși după aceea, avînd faima că merită excluderea, fie pentru că depusese mărturie mincinoasă, fie din pricina lipsei de stăpînire. Fiind adus martor împotriva lui Marius, C. Herennius[24] a spus că nu-i potrivit cu obiceiul strămoșesc să depună mărturie împotriva clienților, ci că legea scutește pe patroni de această obligație, căci așa numesc romanii pe protectorii lor: părinții lui Marius și Marius însuși fusese de la început client al casei Herennilor.

Judecătorii au acceptat recuzarea mărturiei, dar Marius a vorbit împotriva lui Herennius, susținînd că din momentul în care îmbrăcase o magistratură, încetase de a mai fi client, ceea ce nu era întru totul adevărat. Căci nu orice magistratură eliberează pe cei care o obțin, și neamul lor, de obligația de a avea un protector, ci numai magistratura căreia legea îi acordă *sella curulis*[25]. Deși, în primele zile, judecata mergea rău pentru Marius, iar judecătorii îi erau împotrivă, în ultima zi a fost totuși achitat, în chip neașteptat, voturile pro și contra fiind egale.

6 În timpul preturii, Marius a dat dovadă de moderație. Dar, după pretură, obținînd prin tragere la sorți Galia Transalpină, se zice că a curățat de pirați această provincie sălbăticită în care nu se ducea o viață civilizată și în care iberii socoteau încă de atunci că pirateria nu-i un lucru rușinos. Intrînd în viața politică, Marius nu dispunea nici de bogăție, nici de elocință, arme cu care conduceau pe atunci poporul aceia care se bucurau de cea mai mare cinste. Dar, deoarece concetățenii săi priveau cu oarecare simpatie inflexibilitatea morală, rezistența la muncă și popularitatea lui, datorită considerației de care se bucura el, și-a sporit puterea astfel că a și făcut o căsătorie strălucită cu Iulia, o femeie din vestita familie a Caesarilor, al cărei nepot era Caesar, care mai tîrziu a devenit cel mai puternic roman și care, datorită înrudirii, a și imitat pe Marius, așa cum s-a scris în *Viața* lui. I se recunoaște lui Marius cumpătarea și dîrzenia de care a dat exemplu și în operația chirurgicală pe care a suferit-o. Astfel, după cît se pare, Marius avea amîndouă gambele pline de varice mari și, nemaiputînd suporta urîciunea lor, s-a hotărît să se arate unui medic și, fără să fie legat, Marius a oferit spre operație una dintre gambe, fără să se miște și fără să geamă, și a suportat cîteva groaznice dureri, produse de tăieturi cu fața nemișcată și în tăcere. Dar cînd medicul a voit să treacă la cealaltă gambă, Marius n-a mai oferit-o, zicînd că această corectare nu merită atîta suferință.

7 Caecilius Metellus a fost ales, în calitate de consul, comandant al războiului cu Iugurta, în Africa, și și-a ales ca legat pe Marius. Acesta, pornind să săvîrșească fapte mari și să dea lupte strălucite, nu s-a mai sinchisit de faima lui Metellus și n-a voit să lucreze pentru gloria lui, așa cum făceau ceilalți comandanți, ci, socotind că nu Metellus îl chemase ca legat, ci că soarta lui îl dusese în cel mai prielnic moment, pe cel mai mare teatru de ac-

țiune, dădea dovezi, peste tot, de o rară vitejie. Și, deși războiul comportă multe neplăceri, Marius nu fugea nici de munca grea și nu disprețuia nici pe cea ușoară, ci, întrecîndu-i pe cei de același rang cu el prin bună chibzuință și prevedere, iar cu soldații luîndu-se la întrecere în cumpătare și rezistență, și-a dobîndit o puternică afecțiune din partea lor. Astfel, se pare că pentru fiecare ostaș mîngîierea oboselii consta în a avea un comandant care să ia parte de bunăvoie la oboseala tuturor, deoarece în felul acesta face impresia că nu mai există constrîngere. Pentru un soldat roman însă, este un foarte plăcut spectacol să vadă pe comandant mîncînd în ochii lui pîine comună și luînd parte la săparea unui șanț și la construirea unei redute. Într-adevăr, soldații nu admiră atît de mult pe comandanții care le dau bani și-i cinstesc, cît pe aceia care iau parte la munci și la înfruntarea primejdiilor, și iubesc mai mult pe cei care iau de bunăvoie parte cu ei la muncă decît pe aceia care le îngăduie să se dedea moliciunii. Marius, făcînd aceste lucruri și prin aceasta atrăgîndu-și soldații, foarte repede a umplut Africa și Roma cu faima și gloria numelui său, deoarece soldații aflați în tabără scriau celor de acasă că nu se va pune capăt și nu va înceta războiul împotriva lui Iugurta, dacă nu-l vor alege consul pe Caius Marius.

8 Se vedea bine că aceste lucruri îl iritau pe Metellus. Dar foarte tare l-a mîniat întîmplarea cu Turpilius[26]. Acesta întreținea, din părinți, legături de ospeție cu Metellus, iar atunci, avînd comanda meșterilor tîmplari, era cu el în expediție. Turpilius ținea sub pază Vaga[27], un oraș mare, și, crezînd că-i bine să nu facă nici un rău locuitorilor, ci să se poarte cu blîndețe și omenie, n-a băgat de seamă că se dăduse pe mîna dușmanilor. Într-adevăr, ei au primit în cetate pe Iugurta, iar lui Turpilius nu i-au făcut nici un rău, ci i-au dat drumul teafăr. Turpilius a fost acuzat de trădare. Marius, fiind de față la judecată în consiliul lui Metellus, nu numai că el însuși îl acuza pe Turpilius, dar atîța și pe ceilalți sfetnici din consiliu. Astfel că Metellus se vede silit să-l osîndească pe acuzat

la moarte. După puțin timp, acuzația s-a dovedit falsă și toți cei din consiliul de judecată erau întristați împreună cu Metellus, care era tare îndurerat, dar Marius, bucurîndu-se și făcînd o afacere personală din asta, dînd tîrcoale peste tot, nu se rușina să spună că el însuși îi provocase lui Metellus o furie răzbunătoare, căci își ucisese oaspetele. De atunci erau, evident, în dușmănie. Și se zice că odată, pe cînd Marius era de față, Metellus i-a spus în batjocură: „Tu, prea bunule, plănuiești să ne părăsești, să pleci acasă pe mare și să candidezi la consulat? Oare n-ai prefera să fii coleg de consulat cu fiul meu?“ Fiul lui Metellus era atunci foarte tînăr. Totuși, deoarece Marius cerea cu insistență să fie lăsat liber, Metellus, după ce l-a amînat de mai multe ori, i-a dat drumul, cînd mai erau numai douăsprezece zile [pînă la expirarea termenului] ca să candideze la consulat. Iar Marius, străbătînd calea aceea lungă și grea din tabără pînă la mare, la Utica[28], în două zile și o noapte a adus jertfe înainte de a porni pe mare. Și se zice că prezicătorul i-a spus că divinitatea îi arată lui Marius niște succese necrezut de mari și mai presus de orice așteptare. Marius, înflăcărat de aceste vorbe, a pornit pe mare. Și, străbătînd marea în patru zile, ajutat fiind și de un vînt favorabil, s-a înfățișat poporului care-l dorea și, fiind condus de unul din tribuni în fața poporului, după ce a proferat multe acuzații împotriva lui Metellus, a cerut să i se acorde consulatul, promițînd că sau va ucide pe Iugurta, sau îl va prinde viu.

9 Fiind proclamat consul cu mare succes, îndată a început să strîngă armată, recrutînd — împotriva legii și a obiceiului — mulți oameni săraci și mulți sclavi, deși comandanții dinaintea lui nu primiseră în armată asftel de oameni, ci — așa cum procedau și cu alte lucruri frumoase — încredințau armele celor cu faimă, care meritau să le poarte, deoarece fiecare avea faima că poate prezenta averea drept garanție. Totuși nu aceste fapte i-au atras lui Marius critici, ci cuvintele îndrăznețe spuse cu dispreț și insolență iritau pe nobili: astfel, el striga în gura mare

că consulatul pe care-l poartă este o pradă, smulsă slăbiciunii patricienilor și bogăților, și zicea că el se fălește în fața poporului cu propriile-i răni, nu cu monumentele morților și cu statuile altora[29].

El spunea că comandanții care n-avuseseră succese în Africa, pe de o parte, Bestia[30], iar pe de alta, Albinus[31], oameni din familii de vază, dar care acolo n-avuseseră noroc, sînt lipsiți de spiritul războinic și experiență și întreba pe cei de față[32] dacă nu cred că strămoșii lor n-ar fi dorit cumva să lase urmași la fel cu el, deoarece nici ei nu deveniseră faimoși datorită nobleței neamului, ci datorită virtuții și faptelor frumoase săvîrșite de ei înșiși. Aceste lucruri nu le spunea Marius în zadar și numai ca să se fălească sau ca să mînie fără rost pe aristocrați, ci pentru că poporul, bucurîndu-se de insultele aduse senatului și măsurînd măreția gîndirii cu umflarea vorbelor[33], îl ridica în slăvi și-l îmboldea să nu cruțe pe nobili, ci să facă pe placul poporului.

10 În timp ce Marius a plutit spre Africa, Metellus, copleșit de invidie și patimă, la gîndul că, după ce el însuși terminase războiul și nu mai rămăsese decît să captureze pe Iugurta, a venit Marius, ca să ia cununa și triumful sporit de nerecunoștința față de el, n-a mai avut tăria să se întîlnească cu Marius, ci Rutilius, care fusese legatul lui Metellus, a predat lui Marius armata. Nemesis[34] s-a abătut asupra lui Marius la sfîrșitul războiului, căci Sylla i-a răpit faima succesului, așa cum i-o răpise și el lui Metellus. În ce chip i-a răpit-o, voi istorisi pe scurt, de vreme ce amănunte s-au dat mai mult în *Viața* lui Sylla.

Bocchus, regele barbarilor din partea de sus a țării[35], era socrul lui Iugurta, dar nu părea că ar colabora cu ginerele cînd purta război, imputîndu-i lipsa de sinceritate și temîndu-se de creșterea puterii acestuia.

Dar cînd Iugurta, exilat fiind și rătăcind încoace și încolo, și-a pus, de nevoie, ultima nădejde în Bocchus, s-a dus la el. Acesta, primindu-l mai mult dintr-un sentiment de jenă, ca pe un rugător, decît din simpatie, a pus mîna

pe el și, pe față, încerca să înduplece pe Marius în favoarea lui și-i scria că nu-l va preda și simula că este sincer, făcînd pe curajosul, dar, în ascuns, punea la cale trădarea lui. În acest scop a chemat pe Lucius Sylla, cvestorul lui Marius, care-i făcuse un serviciu lui Bocchus, în timpul expediției. Dar cînd Sylla, încrezîndu-se, s-a dus la Bocchus, o puternică frămîntare și învălmășeală de gînduri l-a copleșit pe barbar, și multe zile gîndul i-a stat în dezbinare, gîndindu-se dacă să predea pe Iugurta lui Sylla sau să nu-i dea drumul lui Sylla. În cele din urmă, sancționînd trădarea pe care o pusese la cale mai înainte, a predat pe Iugurta lui Sylla. Aceasta a fost prima sămînță a acelei dezbinări neîmpăcate și grele care era cît pe ce să distrugă Roma. Astfel, mulți, din ură împotriva lui Marius, doreau ca fapta să fie atribuită lui Sylla, iar Sylla însuși și-a făcut o pecete pe care era săpat chipul lui Iugurta în momentul cînd era predat de Bocchus. El purta mereu această pecete, iritînd prin aceasta pe Marius, care era un om ambițios și neînduplecat, cînd era vorba de împărțirea gloriei cu altul, și certăreț, mai ales că îl împingeau dușmanii lui, atribuind primele izbînzi în război și cele mai de seamă lui Metellus iar lui Sylla, ultimele împreună cu sfîrșitul războiului, zicînd că Marius va înceta de a mai fi admirat, iar poporul se va atașa și mai mult de Sylla.

11 Totuși această pizmă și ură și aceste acuzații aduse lui Marius le-a împrăștiat și le-a îndepărtat primejdia care amenința Italia din nord, tocmai cînd cetatea ducea lipsă de un comandant și toți se întrebau ce cîrmaci să folosească spre a scăpa de furtuna unei astfel de primejdii și, deoarece dintre marii patricieni sau marii bogați[36] nu se prezenta nici unul la alegerile de consuli, l-au proclamat consul pe Marius, care era absent. Abia se vestise capturarea lui Iugurta, că au și venit știrile despre [acțiunile] teutonilor și cimbrilor, care, la început, au fost primite cu neîncredere [mai ales] în privința mulțimii și puterii armatelor care invadau, dar, mai tîrziu, păreau că cele ce se spuneau sînt mai prejos de adevăr. Într-adevăr,

erau în marş trei sute de mii de luptători înarmaţi — şi se spunea că împreună cu ei erau aduse cete de copii şi de femei cu mult mai numeroase, care aveau nevoie de pămînt, pentru ca să hrănească o atît de mare mulţime de oameni, şi de cetăţi în care să se stabilească şi să-şi ducă viaţa, aşa cum erau informaţi că, înaintea lor, galii ocupaseră cel mai bun pămînt din Italia, răpindu-l etruscilor. Astfel, aceştia, neavînd relaţii cu alţi vecini şi datorită întinderii pămîntului pe care-l străbătuseră, nu se ştia cine sînt şi de unde se abat întocmai ca un nor asupra Italiei şi Galiei. Judecînd după mărimea corpurilor, după albastrul ochilor şi după faptul că germanii numesc cimbri pe tîlharii care locuiesc în părţile de lîngă Oceanul de Nord, se părea mai degrabă că sînt neamuri germanice. Unii autori, avînd în vedere lungimea şi lăţimea ţării locuite de celţi, spun că aceasta se întinde de la marea dinafară şi din regiunea subarctică spre răsărit pînă la Maiotis[37] şi atinge Sciţia Pontică[38] şi că cele două neamuri s-au amestecat aici. Se spune că aceşti oameni nu s-au ridicat dintr-o dată cu toţii, într-o singură emigrare, ci că în fiecare an, la [începutul] verii o porneau mereu înainte şi, prin război, după mulţi ani, au ajuns pe continent. De aceea, deşi fiecare neam avea un nume, autorii au dat armatei numele comun de „celtosciţi". Alţii spun că prima parte de cimerieni[39], cunoscută de elenii de demult, n-a fost mare faţă de întregul populaţiei, ci că, fiind izgoniţi de către sciţi, în urma unei răscoale, cimbrii au trecut în Asia, pornind de la Maiotis, sub conducerea lui Lygdamis, iar cea mai mare parte dintre ei şi cea mai războinică locuieşte, zic ei, la extremităţile ţării, lîngă marea dinafară, un ţinut întunecos, păduros şi fără soare, din cauza adîncimii şi desimii pădurilor de stejari, care se întind pînă la pădurea Hercyniană[40]. Ei mai spun că aceştia locuiesc sub acea parte a cerului în care, din cauza înclinării paralelei, polul se pare că se ridică mult şi că se află la puţină depărtare de zenitul aşezării lor; mai spun că zilele şi nopţile, fiind egale între ele, îşi împart timpul în părţi egale şi că de aceea i-a înlesnit uşor lui Homer ideea mitului cu *Necyia*[41]. Se zice deci că de aci au pornit

spre Italia aceşti barbari, care se numeau la început cimerieni, apoi probabil cimbri. Dar toate acestea au la bază mai mult presupuneri decît ceva real. Mulţi autori istorisesc că puhoiul n-a fost mai mic, ci mai numeros decît cel menţionat. Irezistibil datorită curajului şi iuţelii mîinilor în luptă, ei înaintau asemănători asprimei şi forţei focului, fără ca cineva să li se împotrivească; în ţinutul în care ajungeau strîngeau pe toţi oamenii şi-i duceau ca pradă şi multe şi mari armate romane, mulţi şi mari generali romani, care se aşezaseră în faţa Galiei de dincolo de Alpi, au fost răpuşi fără glorie. Ei, luptînd fără iscusinţă, atrăgeau şi mai mult asupra Romei năvala cimbrilor şi teutonilor. Într-adevăr, cimbrii, învingînd pe toţi care le ieşeau în cale şi punînd stăpînire pe multe bogăţii, se hotărîseră să nu se aşeze în nici o ţară, mai înainte de a dărîma Roma şi de a pustii Italia.

12 Romanii, primind veşti despre aceste lucruri din toate părţile, au chemat pe Marius să ia comanda războiului. El a fost ales consul, deşi legea interzicea să fie ales a doua oară în absenţă şi fără să fi trecut un timp bine stabilit de la primul consulat, dar poporul a respins pe cei care se împotriveau. Într-adevăr, ei socoteau că nu atunci pentru prima oară legea va ceda interesului şi că nu este nici mai puţin justificată călcarea legii acum, decît atunci, cînd l-au ales pe Scipio consul, împotriva legilor; atunci [au călcat legea], deşi nu se temeau c-o să-şi piardă cetatea, ci [doar] doreau să distrugă Cartagina[42]. A fost deci ales Marius şi, fiind adus din Africa, împreună cu armata, chiar la calendele lui ianuarie, pe care romanii le sărbătoresc ca început al anului, a luat în primire funcţia de consul şi a intrat în cetate în triumf, oferindu-le romanilor un spectacol de necrezut, anume pe Iugurta prizonier; cît timp Iugurta era în viaţă, nimeni dintre duşmani n-ar fi socotit că poate fi prins. Într-adevăr, acest om era foarte dibaci să se adapteze la vicisitudinile sorţii, iar curajul lui era amestecat cu multă şiretenie. Dar atunci, în vîlva triumfului, şi-a ieşit, după cum se spune, din minţi. Şi cînd, după triumf, a fost aruncat

în închisoare, unii i-au rupt haina trăgînd cu violenţă, iar alţii, grăbindu-se să-i smulgă un cercel de aur, i-au sfîşiat, în acelaşi timp, urechea. Apoi, gol, a fost împins în *barathrum*[43]. Cu mintea rătăcită şi surîzînd, a zis: „Hercules, ce rece este baia voastră!" Dar, după ce, timp de şase zile, se luptase aprig cu foamea şi se agăţase pînă în ultima clipă de viaţă, a plătit cum merita nelegiuirile săvîrşite. În triumf se zice că au fost purtate trei mii şapte sute de livre de aur, cinci mii şapte sute optzeci şi cinci de livre de argint nemarcat, iar monedă, şaptesprezece mii douăzeci şi opt de drahme. După sărbătorirea triumfului, Marius a convocat senatul pe Capitoliu. El s-a dus pe Capitoliu în haine de triumf, fie uitînd de sine, fie arătîndu-se prea necuviincios faţă de senat din pricina norocului, dar şi-a dat repede seama că senatorii erau indignaţi şi, ieşind grabnic din senat, şi-a schimbat toga tivită cu banda de purpură după care a revenit iarăşi.

13 Pornind în expediţie, el punea armata să se exerseze în timpul marşului spre duşman, supunînd pe soldaţi la alergări de tot felul şi la drumuri lungi, silindu-i să-şi ducă ei înşişi bagajele şi să-şi pregătească masa singuri, astfel că şi după aceea oamenii muncitori şi care îndeplineau fără să crîcnească poruncile erau numiţi „catîrii lui Marius". Alţii socotesc însă că alta este originea acestei anecdote. Aşa de exemplu, se spune că, pe cînd asedia Numanţia, Scipio a vrut să treacă în revistă nu numai armele şi caii, ci şi catîrii şi carele, spre a-şi da seama cum le pregătise fiecare; Marius a prezentat un cal foarte bine hrănit de el însuşi şi un catîr, care se distingea cu mult de ceilalţi prin buna înfăţişare, blîndeţe şi putere. Comandantului i-au plăcut animalele întreţinute de Marius şi a amintit deseori de ele, de aceea, cei care lăudau, făcînd haz, pe un om care muncea încontinuu răbdător şi căruia îi plăceau eforturile, îl numeau „catîrul lui Marius".

14 Se spune că mare a fost norocul lui Marius. Astfel, deoarece barbarii începuseră parcă iarăşi să meargă cu avînt şi să se reverse mai întîi spre Spania, Marius a avut

timp să pregătească pe soldaţi prin exerciţii şi să le ridice moralul, încurajîndu-i şi, lucrul cel mai important, să le dea putinţă să-şi dea seama cum era el. Astfel, tonul lui aspru cînd comanda şi neînduplecarea în darea pedepselor — după ce se obişnuiseră să nu facă nici o greşeală şi să nu comită nici o indisciplină — li se părea nu numai dreaptă, dar salvatoare, iar violenţa, răguşeala glasului şi severitatea feţei care îi intrase în fire puţin cîte puţin, socoteau că nu sînt de temut pentru ei, ci pentru duşmani.

Mai ales dreptatea cu care judeca le plăcea foarte mult soldaţilor. Se dă şi următorul exemplu. Caius Lusius, nepotul lui, era în expediţie cu el, rînduit la o comandă, şi, în general, părea că nu-i un om rău, dar nu putea să reziste tinerilor frumoşi. Lusius iubea un tînăr care se afla sub comanda lui, numit Trebonius, şi, încercînd de mai multe ori, nu izbutise. În cele din urmă, într-o noapte, a trimis un slujitor să-l cheme pe Trebonius. Tînărul a venit, căci nu se putea să nu dea ascultare comandantului cînd era chemat, dar, cînd a fost dus în cort la el, iar Lusius a încercat să-l forţeze, Trebonius a scos sabia şi l-a ucis. Aceasta s-a întîmplat pe cînd Marius lipsea. Cînd s-a întors, Marius i-a intentat proces lui Trebonius. În timp ce mulţi îl acuzau şi nimeni nu-l apăra, el s-a ridicat curajos, a povestit întîmplarea şi a avut martori că respinsese adesea pe Lusius cînd încerca şi că, deşi i se ofereau lucruri mari, nu şi-a dat trupul pentru nici unul. Atunci Marius, plăcut impresionat, a dat poruncă să se aducă cununa străbună, care se dădea pentru mari fapte de vitejie şi, luînd-o, a încununat el însuşi pe Trebonius, deoarece săvîrşise o foarte frumoasă faptă, tocmai într-un moment în care avea nevoie de exemple frumoase. Această faptă, făcîndu-se auzită la Roma, a contribuit foarte mult pentru cel de-al treilea consulat al lui Marius. De altfel, cum se aşteptau ca barbarii să se reverse spre Italia în anotimpul verii, soldaţii nu voiau să se avînte în primejdie, luptînd împotriva lor, sub comanda nici unui alt general. Totuşi barbarii n-au venit atît de repede, cum se aşteptau ei, şi iarăşi i-a expirat lui Marius anul consu-

latului. Dar, deoarece se apropiau alegerile de consuli, iar colegul său murise, Marius, lăsînd în fruntea oștilor pe Manius Aquilius, s-a dus la Roma. La consulat se prezentau mulți candidați și dintre cei nobili, dar Lucius Saturninus[44], tribunul care avea cea mai mare trecere în fața poporului, fiind cultivat de Marius, vorbea cetățenilor îndemnîndu-i să-l aleagă pe el consul. Dar, deoarece Marius făcea fasoane și zicea că refuză magistratura și că nu o cere, Saturninus îl numea trădătorul patriei, dacă fuge de comanda armatei într-o primejdie atît de mare. Și se vedea bine că, în această prefăcătorie, Saturninus își juca prost rolul, dar poporul, văzînd situația în care se găsea și dîndu-și seama că are nevoie de dibăcia și de norocul lui Marius, i-a acordat prin vot al cincilea consulat și i-a statornicit drept coleg pe Lutatius Catulus[45], un om care era onorat de optimați și îndrăgit de popor.

15 Marius, aflînd că dușmanii sînt aproape, a trecut Alpii în grabă. Și, înconjurînd cu zid tabăra, lîngă fluviul Rhodanus[46], a adus acolo provizii din belșug, pentru ca nu cumva să fie forțați, din pricina lipsei de alimente strict necesare, să treacă la luptă împotriva imperativului strategic. Iar transportul pe mare al proviziilor pentru armată care mai înainte cerea mult timp și era costisitor, Marius l-a făcut ușor și rapid. Astfel, din pricina refluxului, gurile Ronului primiseră mult mîl și nisip amestecat cu noroi adus de valuri și le făcea anevoioasă plutirea celor care transportau grîu. Marius însă, trimițînd acolo armata, care era în repaus, a pus să se sape un șanț mare și, schimbînd pe aci cursul unei mari părți a fluviului, l-a dirijat spre un golf potrivit, adînc și accesibil marilor corăbii și care, în același timp, prezenta, spre mare, o gură lină și nebătută de valuri. Aceasta își păstrează încă și astăzi denumirea după numele lui Marius. Barbarii s-au împărțit în două: cimbrii și-au ales să se reverse din sus, prin Noricum[47], împotriva lui Catul, și să forțeze acea trecere, iar teutonii și ambronii să pornească prin Liguria[48], împotriva lui Marius, la mare. Cimbrii au zăbovit și au tergiversat mai mult, pe cînd teutonii și

ambronii, ridicînd îndată tabăra și străbătînd ținutul dintre ei și Marius, au apărut în fața taberei romane, nemaivăzut de mulți și de hidoși la înfățișare și făcînd o zarvă și un zgomot ca nimeni alții.

Ocupînd cu așezările lor o cîmpie mare și așezîndu-și acolo tabăra, au început să provoace pe Marius la luptă.

16 Marius nu se prea temea de ei, așa că îi ținea pe soldați în tabără și pedepsea amarnic pe cei care făceau pe curajoșii și-i numea trădătorii patriei pe cei ce se lăsau duși de mînie și voiau să lupte. Le spunea că nu este momentul să se ia la întrecere pentru triumfuri și monumente în cinstea biruinței, ci că trebuie cercetat cum se poate să respingă un nor atît de mare și o furtună atît de neașteptată a războiului și să salveze Italia. Acestea le spunea în particular comandanților și celor pe care-i cinstea deopotrivă cu ei, dar pe soldați îi așeza pe rînd pe mal și, poruncindu-le să se uite la dușmani, îi obișnuia să le suporte înfățișarea și să nu se sperie de limba lor, care era cu totul neobișnuită și sălbatică, și să cerceteze armamentul și mișcările lor și pentru ca, treptat, să se obișnuiască cu cele ce le păruseră mai înainte groaznice închipuiri. El socotea că noutatea adaugă multe însușiri inexistente lucrurilor de temut, dar că obișnuința, chiar a lucrurilor care din fire sînt înfricoșătoare, le răpește forța de impresionare. Așadar, nu numai faptul că îi priveau zilnic le risipea romanilor ceva din teama de dușmani, dar chiar curajul pe care-l aveau de a rezista în fața amenințărilor dușmanilor și în fața făloșiei lor de nesuferit le încălzea și le înflăcăra sufletele; aceasta se întîmpla nu numai cînd dușmanii prădau și devastau totul de jur împrejur, ci chiar cînd dădeau atacuri la întăriturile taberei cu multă nerușinare și îndrăzneală, încît strigătele de indignare ale soldaților, ajungeau pînă la Marius: „Dar pentru ce lașitate, strigau ei, ne-a osîndit Marius, de ne oprește de la luptă, ca pe niște femei, zăvorîte de chei și ușieri? Haide, însuflețiți de sentimentele unor oameni liberi, să-l întrebăm dacă așteaptă pe alții să lupte pentru Italia, iar pe noi să ne folosească tot

timpul pentru corvezi cînd va avea nevoie să sape șanțuri, să curețe noroiul și să întoarcă cursul rîurilor? Pentru asta ne-a pregătit în multele munci și cu astfel de fapte săvîrșite în timpul consulatelor sale o să se prezinte în fața cetățenilor? Sau se teme de soarta lui Carbo[49] și a lui Caepio[50], pe care i-au învins dușmanii, oameni de o faimă și de o virtute mult mai prejoase decît ale lui Marius și care aveau cu ei o armată cu mult mai prost pregătită? Dar este mai bine să pățim ca ei, făcînd ceva, decît să stăm spectatori, cînd aliații noștri sînt prădați".

17 Auzind aceste strigăte, Marius se bucura și-i mîngîia spunîndu-le că nu-i lipsește încrederea în ei, dar că pentru a da ascultare unor oracole, așteaptă momentul și locul prielnic victoriei. Într-adevăr, Marius ducea cu sine o femeie siriană, numită Marta, despre care se spunea că profețește, purtată în toată cinstea pe o lectică, iar el aducea jertfele la îndemnul ei. Mai înainte, cînd voise să informeze senatul despre aceste evenimente și să prezică viitorul, fusese respinsă, dar ea, ducîndu-se pe la femei, le dădea dovezi că poate prezice; această dovadă a dat-o mai ales soției lui Marius, la o luptă de gladiatori, cînd, șezînd la picioarele ei, îi arăta dinainte pe cel care avea să învingă. Aceasta o trimisese la Marius care o admira. De cele mai multe ori era purtată în lectică, dar la jertfe se ducea îmbrăcată într-o haină de porfiră, făcută din două bucăți prinse cu agrafe și purta o lance înfășurată cu panglici și cununi. Această înscenare dramatică a iscat în mintea multor oameni întrebarea dacă Marius era convins că femeia prezice cu adevărat sau numai se prefăcea că crede și ajuta femeia să joace comedia. Întîmplarea, cu adevărat minunată, în legătură cu vulturii o istorisește Alexandros din Myndos[51]. Astfel, întotdeauna în jurul unei izbînzi pe care avea s-o repurteze Marius, apăreau doi vulturi după care venea armata. Acești vulturi erau recunoscuți după colierele de bronz pe care le puseseră soldații, cînd îi prinseseră, și le dăduseră apoi drumul. De atuncea, vulturii păreau că recunosc pe soldați și că-i salută prin croncănitul lor și cînd apăreau în clipa ieșirii

soldaților din tabără, aceștia se bucurau la gîndul că vor repurta o victorie. Dintre multele semne care s-au arătat atunci, unele aveau un caracter obișnuit, dar din Ameria[52] și Tuder[53], orașe italice, s-a răspîndit zvonul că, în timpul nopții, au fost văzute niște lănci și scuturi de foc, care la început erau separate, dar apoi se ciocneau între ele și făceau figurile și mișcările unor luptători iar, în cele din urmă, unele s-au retras, iar celelalte au înaintat, urmărindu-le și că toate s-au îndreptat spre apus. În acest timp, a venit din Pessinus[54] și Bataces[55], preotul marii mame a zeilor, ca să dea de știre că zeița îi strigase din sanctuarul său că din acest război romanii vor dobîndi victorie și putere. Senatul, dînd crezare lui Bataces,a votat să se ridice un templu zeiței. Bataces s-a prezentat în fața poporului, ca să spună aceleași lucruri, dar Aulus Pompeius, tribun al plebei, l-a împiedicat, numindu-l șarlatan și îndepărtîndu-l cu forța de pe tribună. Acest fapt a dat și mai mare crezare celor spuse de Bataces. Într-adevăr, Aulus, după împrăștierea adunării, abia a apucat să se întoarcă acasă, că l-a și cuprins o fierbințeală atît de mare, încît — așa cum au văzut și au spus toți oamenii — după șapte zile a murit.

18 Teutonii au încercat să ia cu asalt tabăra lui Marius, care stătea liniștit, dar fiind întîmpinați de multe săgeți, care erau aruncate de pe întărituri, și pierzînd cîțiva oameni, s-au hotărît să pornească mai departe, și să treacă Alpii fără frică. Strîngîndu-și deci ei bagajele, au început să defileze pe lîngă tabăra romanilor. Atunci mai ales s-a văzut că teutonii sînt foarte numeroși, datorită lungimii coloanelor și timpului în care s-au scurs. Într-adevăr, se zice că, timp de șase zile, au tot trecut pe lîngă tabăra lui Marius, deși mergeau fără întrerupere. Treceau pe aproape de tabăra romană și întrebau pe romani, în batjocură, dacă n-au ceva de spus nevestelor, pentru că ei vor ajunge mai repede la ele. Și, după ce barbarii se scurseseră cu toții și se îndepărtaseră la o oarecare distanță, Marius a ridicat și el tabăra și a început să-i urmărească de aproape așezîndu-și tabăra mereu lîngă

ei. Şi, întotdeauna, Marius îşi aşeza tabăra în locuri întărite şi greu de cucerit, ca să-şi poată petrece şi noaptea în siguranţă. Mergînd ei astfel înainte, au ajuns la Aquae Sestiae, de unde nu mai aveau mult să ajungă la Alpi. De aceea, şi Marius a început să se pregătească spre a da lupta aci şi, în acest scop, a ales un loc foarte potrivit pentru tabără, dar acolo nu se găsea apă îndeajuns, pentru că voia, după cum se spune, ca şi prin sete să constrîngă pe soldaţi să dea lupta. Mulţi sufereau greu de sete şi strigau acest lucru, dar Marius le-a arătat cu mîna un rîu care curgea în apropiere de tabăra duşmană şi le-a spus: „Acolo se află o băutură care trebuie cumpărată cu sînge". De ce deci, au zis soldaţii, nu ne duci împotriva duşmanului cît timp avem sînge rece?" Marius le-a răspuns, cu glas liniştit: „Mai întîi trebuie să ne întărim tabăra".

19 Soldaţii, deşi sufereau amarnic, i-au dat ascultare, iar mulţimea slujitorilor, neavînd de băut nici pentru ei, nici pentru animalele de povară, au coborît în cîmpie, după ce îşi luaseră, deodată cu ulcioarele, unii topoare, alţii securi, iar alţii chiar scuturi şi pumnale, avînd de gînd să-şi procure apa, chiar de s-ar bate cu duşmanii. La început, puţini duşmani s-au luat la harţă cu ei, căci mulţi prînzeau, după baie, iar alţii se spălau. Într-adevăr, în acest loc curg izvoare de apă caldă. Şi, tocmai pe cînd o parte din barbari se desfătau şi se amuzau, lăsîndu-se furaţi de plăcerea şi minunăţiile locului, au fost surprinşi de duşmani. La strigătele barbarilor care luptau, le veneau alergînd alţii din ce în ce mai mulţi în ajutor. Lui Marius îi era greu să reţină pe soldaţi, care erau îngrijoraţi de soarta slujitorilor. Atunci, cei mai războinici duşmani, aceia care mai înainte zdrobiseră armata romană de sub comanda lui Mallius şi Caepio (se numeau ambroni şi erau peste treizeci de mii ei singuri), s-au năpustit cu furie să-şi ia armele. Cu corpurile îngreuiate de multă mîncare şi băutură, dar veseli şi într-o minunată dispoziţie, datorită vinului neamestecat cu apă, nu mergeau în salturi dezordonate şi nebuneşti, şi nu scoteau strigăte de război nearticulate, ci-şi loveau armele în ritm şi mergeau cu toţii în cadenţă, strigîndu-şi propriul lor nume „ambroni", fie că se încurajau unii pe alţii, fie că voiau să înspăimînte pe duşmani, spunîndu-le dinainte [cine sînt]. Primii italici care au coborît împotriva lor, anume ligurii, cînd i-au auzit şi au înţeles ce spuneau, au început să-şi strige şi ei, la rîndul lor numele, că au şi ei o poreclă străbună, căci după neamul lor, ei înşişi se numesc liguri. Aşadar ei îşi strigau des şi la fel numele, mai înainte de a începe bătălia, şi, în timp ce armatele, pe rînd, îşi strigau numele şi se ambiţionau să se întreacă în felul acesta, strigătul le ăţîţa şi biciuia avîntul. Pe ambroni i-a împrăştiat încercarea de a trece rîul pentru că nu se aşezaseră de la început în ordine de bătaie, ci ligurii, dînd năvală, s-au năpustit asupra primilor ambroni intraţi în apă şi au început lupta. Dar, deoarece romanii au sărit de sus în ajutorul ligurilor şi au început să se năpustească asupra duşmanilor, aceştia, neputînd rezista, au fost respinşi. Cei mai mulţi dintre ei, fiind înghesuiţi unii într-alţii acolo la rîu, primeau lovituri de la liguri, încît au umplut rîul de sînge şi de morţi, iar pe ambronii care trecuseră şi care nu îndrăzneau să se mai întoarcă, îi ucideau romanii, urmărindu-i pînă la tabără şi la care. Aici [la care] însă i-au întîmpinat femeile, care aveau în mîini săbii şi securi. Scoţînd ţipete înfricoşătoare, ele încercau să respingă cu mare curaj, şi pe cei care fugeau, şi pe cei care-i urmăreau, pe unii ca trădători, iar pe ceilalţi ca duşmani. Amestecîndu-se printre luptători cu braţele goale, ele smulgeau scuturile romanilor şi le luau săbiile şi, fiind rănite şi ciopîrţite, rămîneau totuşi cu sufletul neînfrînt pînă la moarte. Se spune că lupta de la rîu s-a desfăşurat mai mult datorită întîmplării decît hotărîrii comandantului.

20 Dar după ce au măcelărit mulţi ambroni şi s-au retras, iar întunericul nopţii s-a lăsat, romanii n-au fost luaţi în primire, ca după o izbîndă atît de mare, de cîntece de victorie, de băuturi prin corturi, de rîsete şi veselie la cină şi de ceea ce este mai dulce dintre toate pentru nişte ostaşi biruitori, anume de un somn dulce, ci, în mod deosebit, noaptea aceea au petrecut-o înfricoşaţi şi tulburaţi. Într-adevăr, tabăra romanilor nu era încon-

jurată cu gard și cu zid și mai rămăseseră încă multe zeci de mii de barbari neînfrînți și, amestecați cu aceștia, ambronii care se salvaseră și se jeluiau în noapte; ei nu se văitau și nu gemeau ca oamenii, ci scoteau un fel de urlete și de răgete amestecate cu amenințări și jeluiri, care pornite din piepturile unei mulțimi atît de mari, făceau să răsune munții de primprejur și vîlcelele rîului. Un groaznic ecou stăpînea cîmpia, iar pe romani îi copleșea spaima și însuși Marius era îngrozit, căci se aștepta să fie silit să dea o luptă de noapte, în neorînduială și tulburare. Totuși dușmanii n-au venit la atac nici noaptea, nici ziua următoare, ci și-au petrecut timpul rînduindu-se și pregătindu-se. În acest timp, Marius, avînd în vedere că deasupra poziției dușmanilor se aflau văi înclinate și văgăuni cu păduri de stejari umbroase, trimite pe Claudius Marcellus cu trei mii de pedestrași, poruncindu-i să se așeze într-un ascunziș și în toiul luptei să atace din spate pe dușmani. Pe ceilalți ostași care luaseră cina la vreme și dormiseră i-a rînduit în zori, înaintea taberei, iar pe călăreți i-a trimis în cîmpie. Cînd i-au zărit teutonii, n-au mai putut aștepta să-i vadă coborîți în cîmpie și să lupte de pe poziții egale, ci, luînd armele în grabă, cu furie s-au năpustit asupra colinei. Marius a trimis pe comandanți în toate rîndurile armatei, spre a ordona soldaților să stea pe loc și să aștepte, iar cînd dușmanii vor intra sub bătaia arcurilor, să dea drumul săgeților, să înceapă lupta cu săbiile și, lovindu-i cu scuturile, să-i respingă. Deoarece locurile nu prezentau nici o siguranță pentru dușmani, loviturile lor nu vor fi grele, iar scuturile lor, așezate unul lîngă altul, nu-i vor putea apăra, deoarece soldații, din pricina accidentelor terenului, vor trebui să se frămînte mereu și să se miște. Aceste instrucțiuni le dădea Marius și se vedea cum el, cel dintîi, le îndeplinește. Într-adevăr, el nu-și exersase corpul mai puțin decît ceilalți și-i întrecea cu mult pe toți în curaj.

21 Romanii, ridicîndu-se și năpustindu-se asupra dușmanilor, au oprit pe cei care se avîntau să urce colina și, presîndu-i, i-au silit să se retragă cu încetul în cîmpie.

Aici în cîmpie, în timp ce primii ostași se așezau în linia de bătaie, cei din spate, în neorînduială, începuseră să strige. Într-adevăr, Marcellus nu pierduse clipa prielnică, ci, cînd strigătul a ajuns pe înălțimile colinei, el s-a ridicat cu cei din jurul său și, alergînd și scoțînd strigăte războinice, le-a căzut dușmanilor în spate, omorînd pe cei din ultima linie de bătaie. Aceștia, dînd buzna peste cei din fața lor, au umplut toată armata de tulburare și, fiind izbiți din două părți, n-au mai putut rezista mult timp, ci, destrămînd ordinea de bătaie, au fugit. Romanii, urmărindu-i, au luat prizonieri sau au ucis peste o sută de mii și, punînd stăpînire pe corturi, pe care și pe lucrurile care fuseseră furate, au hotărît, prin vot, să le dea lui Marius. Deși Marius obținuse acest prea strălucit dar, totuși a socotit că nu primise un dar pe măsura victoriei repurtate, comandînd armata, avîndu-se în vedere mărimea primejdiei prin care trecuse Roma. Alți autori nu sînt de acord în privința darului prăzilor și nici în privința mulțimii celor căzuți. Ei spun numai că massalioții[56] și-au înconjurat viile cu oasele morților și că pămîntul, din pricina cadavrelor care se aflau acolo și din pricina ploilor care au căzut în timpul iernii, s-a îngrășat atît de mult și s-a umplut de putreziciunea care pătrundea în adînc, încît a produs un belșug neobișnuit și o mulțime de fructe, ei au dat dreptate lui Archiloh[57], care zice că țarinile se îngrașă în astfel de împrejurări. Se spune că în timpul marilor bătălii au căzut ploi extraordinare, fie că vreun zeu voise să sfințească pămîntul cu ape curate de ploaie și adusese peste el un potop, fie că sîngele și putrefacția ridicau un abur umed și greu, care tulbură aerul mobil și ușor, făcînd ca de la un început mic să ajungă la o mare mișcare.

22 După luptă, Marius a dat ordin să se aducă, pentru triumf, armele și prăzile barbarilor care erau frumoase, intacte și aveau un aspect sărbătoresc. Pe celelalte, multe la număr, adunîndu-le pe un rug mare, le-a dat foc, aducînd în felul acesta o măreață jertfă zeilor. Și, în timp ce armata stătea în arme purtînd cununi, Marius, încins

așa cum este obiceiul, și-a pus mantia de purpură[58], a luat o torță aprinsă și, ridicînd-o cu amîndouă mîinile către cer, era gata s-o apropie de rug, cînd, deodată, au fost văzuți niște prieteni alergînd în goana calului spre el, astfel că toți s-au cufundat în mare tăcere în așteptarea celor ce aveau să urmeze. Cînd s-au apropiat sărind de pe cal, au salutat pe Marius și l-au anunțat că fusese ales a cincea oară consul și i-au dat o scrisoare în legătură cu acest lucru. Deci, la acest sacrificiu de biruință s-a mai adăugat o mare bucurie, așa că armata, entuziasmată, a început să strige aplaudînd și să-și lovească armele, iar comandanții au încins iarăși cu frunze de dafin fruntea lui Marius, care a aprins rugul și a terminat jertfa.

23 Dar aceea care nu îngăduie oamenilor să guste plăcerea curată a marilor izbînzi, ci, amestecînd răul cu binele, aduce varietate în viața omenească — fie că-i soarta, fie că-i Nemesis, fie că-i natura inevitabilă a lucrurilor —, nu cu multe zile mai tîrziu, i-a adus lui Marius, ca un nor pe timp frumos și liniștit, vestea despre Catul[59], colegul său, provocînd o altă panică și tulburare la Roma. Astfel, Catul, care se orînduise împotriva cimbrilor, a renunțat să mai apere trecătorile Alpilor, pentru ca nu cumva, fiind silit să-și împartă forțele în mai multe părți, să și le slăbească. Coborînd deci îndată în Italia și lăsînd în față rîul Atison[60], a ridicat, pe ambele maluri, pe la locurile de trecere, puternice fortificații și a construit un pod, pentru ca să poată veni în ajutor ostașilor așezați dincolo de rîu, în cazul că barbarii, trecînd prin strîmtori, s-ar fi năpustit asupra fortificațiilor. Dar cimbrii aveau atîta dispreț pentru romani și erau însuflețiți de atîta curaj, încît mai mult spre a face paradă de curaj și de îndrăzneală decît spre a face ceva din ceea ce le era necesar, rezistau goi la ploaie și se avîntau spre înălțimi prin ghețuri și prin zăpadă adîncă, apoi, punînd scuturile culcate sub ei și dîndu-și drumul de sus, lunecau pe pantele lunecoase ale stîncilor și prăpăstiilor fără fund. Apoi, cînd și-au așezat tabăra aproape de romani și, cercetînd locul, s-au hotărît și au pornit să astupe rîul, sfărîmînd colinele de primprejur, ca niște giganți, au început să aducă la rîu copaci smulși din rădăcini, bucăți de stîncă și mari brazde de pămînt, ca să reducă cursul apei și, făcînd să se rostogolească asupra stîlpilor care susțineau podul mari greutăți care se așezau de-a curmezișul apei, loveau și zgîlțîiau podul, atunci cei mai mulți soldați romani, cuprinși de groază, au început să părăsească tabăra și să se retragă. În acele clipe, Catul — așa cum trebuia să facă un bun și desăvîrșit comandant — a arătat că pune faima lui personală mai prejos de viața concetățenilor săi. Astfel, neputînd convinge pe soldați să rămînă, ci văzîndu-i cum își făceau bagajele cu groază, a poruncit să ducă vulturul în primele rînduri ale soldaților care se retrăgeau, apoi a pornit în fugă și, punîndu-se în fruntea lor, îi conducea, voind ca rușinea să cadă asupra lui, nu asupra patriei și să se dea impresia că soldații n-au fugit, ci au efectuat retragerea urmînd pe comandant. Iar barbarii, atacînd fortificația de dincolo de Atison, au cucerit-o și, cuprinși de admirație pentru romanii din fortificație — cei mai buni bărbați care-și riscaseră viața cu demnitate pentru patrie — i-au lăsat liberi, în urma unei învoieli [onorabile], jurînd pe taurul de bronz, despre care se spune că mai tîrziu, fiind capturat în luptă, a fost dus în casta lui Catul, drept trofeu în cinstea victoriei. Apoi revărsîndu-se prin țară, văduvită de apărare, au început s-o devasteze.

24 În acest timp, Marius a fost chemat la Roma și, prezentîndu-se, toată lumea socotea că el va intra în triumf pe care senatul chiar îl decretase cu însuflețire; el însă n-a încuviințat acest lucru, fie că nu voia să lipsească pe soldați și pe tovarășii de luptă de această onoare, fie că voia să încurajeze poporul în clipele de față, punînd pe seama norocului Romei gloria primelor izbînzi, pentru că s-a arătat și mai strălucitoare în izbînzile următoare. Spunînd în fața senatului ceea ce era potrivit cu clipa de față, a pornit spre Catul, l-a încurajat și a chemat pe propriii săi soldați din Galia. După ce a sosit cu ei și a

trecut fluviul Pad, Marius a încercat să împiedice înaintarea barbarilor, care pătrunseseră în interiorul Italiei. Dar ei tot amînau lupta, zicînd că aşteaptă pe teutoni şi că se miră de ce întîrzie, şi aceasta fie pentru că nu cunoşteau în realitate dezastrul suferit de ai lor, fie că voiau să dea impresia că nu cred. Ei aruncau o ploaie de insulte asupra celor care le vesteau dezastrul şi, trimiţînd soli la Marius, îi cereau pămînt şi cetăţi în care să se stabilească, potrivite pentru ei înşişi şi pentru fraţii lor. Marius a întrebat pe soli care sînt fraţii lor, iar ei au răspuns că teutonii. Atunci toţi cei din jurul lui Marius au rîs, dar el i-a luat în bătaie de joc, zicînd: „Lăsaţi, nu vă mai îngrijiţi de fraţii voştri, ei au pămînt şi-l vor stăpîni de-a pururi, căci au primit de la noi". Solii, înţelegînd ironia, au început să-l insulte, zicînd că va da îndată socoteală cimbrilor şi teutonilor cînd vor sosi". „Au şi sosit, le-a zis Marius, şi n-o să fie frumos pentru voi să plecaţi mai înainte de a-i îmbrăţişa". Şi, zicînd aceasta, a dat poruncă să fie aduşi regii teutonilor puşi în lanţuri, căci fuseseră făcuţi prizonieri de către secvani, în Alpi, pe cînd fugeau.

25 Cînd li s-a adus cimbrilor la cunoştinţă aceste lucruri, din nou, au pornit împotriva lui Marius, care şedea liniştit şi-şi păzea tabăra. Se zice că pentru acea luptă Marius a introdus o modificare în strucura suliţelor. Astfel, pînă atunci partea de lemn a suliţei era fixată de fierul suliţei cu două cuie de fier. Acum Marius a lăsat mînerul fixat, aşa cum era, de unul dintre cuiele de fier, dar, în locul celuilalt, a bătut un cui de lemn care se putea rupe uşor, pentru ca sulița, cînd va cădea pe scutul duşmanului, să nu rămînă dreaptă, ci, după ce cuiul de lemn se va rupe, să se învîrtă în jurul cuiului de fier, şi să tragă în jos, ţinîndu-se totuşi de vîrful lăncii, datorită învîrtirii. Boiorix[61], regele cimbrilor, însoţit de o mică escortă, şi alergînd călare pe lîngă tabăra romanilor, chema pe Marius la luptă, fixînd ziua, locul întîlnirii şi bătălia pentru pămînt. Marius i-a răspuns că romanii nu se vor sfătui niciodată cu duşmanii în privinţa luptei, dar că totuşi le mulţumeşte cimbrilor.

Au statornicit ca lupta să se dea a treia zi, iar locul să fie cîmpia de la Vercellae[62]. Cîmpia era prielnică pentru evoluţia cavaleriei romane şi oferea posibilităţi de desfăşurare unei pedestrimi numeroase. Aşadar, respectînd timpul fixat, şi-au rînduit armatele unii împotriva celorlalţi. Catul avea douăzeci de mii trei sute de soldaţi iar Marius, treizeci şi două de mii de soldaţi. Aceştia, cuprinzînd oastea lui Catul în mijlocul lor, s-au împărţit în amîndouă flancurile, aşa cum scrie Sylla, care a luat parte la acea luptă. Sylla spune că Marius şi-a împărţit astfel forţele, fiindcă nădăjduia că liniile de bătaie se vor ciocni mai ales cu extremităţile şi în flancuri, şi pentru că voia ca victoria să aparţină soldaţilor lui, iar Catul să nu ia parte la luptă şi nici contact cu duşmanii, deoarece aşa cum se întîmplă de obicei în liniile de bătaie întinse, centrul se curbează. Se istoriseşte că şi Catul aduce în această privinţă aceleaşi mărturii, spre a se apăra, învinuind pe Marius că dăduse dovadă de multă perfidie împotriva lui. Pedestrimea cimbrilor, ieşind din întărituri, înainta în linişte, avînd o adîncime egală cu lăţimea: fiecare flanc al falangei ocupa treizeci de stadii. Iar cei cincisprezece mii de călăreţi s-au năpustit, strălucitori la vedere, purtînd coifuri, care păreau boturi de fiare ciudate căscate pe care montaseră penaje în formă de aripi, ca să pară mai mari. Erau împodobiţi cu platoşe de fier, iar scuturile lor strălucitoare scînteiau la soare.

26 Atunci cimbrii n-au atacat pe romani frontal, ci, înclinînd spre dreapta, se răsfirau cîte puţin, ca să-i cuprindă între ei şi pe pedestraşii care erau aşezaţi în aripa stîngă. Comandanţii romanilor au înţeles pe loc viclenia, dar n-au reuşit să oprească pe soldaţi, pentru că atunci cînd unul a strigat că duşmanii fug, cu toţii au pornit să-i urmărească. În acest timp, pedestrimea barbarilor înainta, revărsîndu-se ca o mare fără fund. Atunci Marius, spălîndu-şi mîinile şi ridicîndu-le spre cer, s-a rugat zeilor, juruindu-le o hecatombă. Catul, de asemenea, ridicîndu-şi mîinile către cer, a juruit că va socoti sfîntă Fortuna acelei zile. Se spune că Marius a adus un sacrificiu şi,

arătîndu-i-se semnele favorabile, a strigat cu glas tare: „A mea este victoria!“ Sylla istorisește că, pornindu-se atacul, Marius a întîmpinat o neplăcere pornită dintr-o răzbunare zeiască. Astfel, cum era firesc, ridicîndu-se un nor de praf imens și acoperind taberele, Marius, cînd a pornit să urmărească pe dușmani și-a strîns armata, dar n-a mai putut să dea de ei, ci s-a învîrtit în cîmpie multă vreme, în timp ce, din întîmplare, barbarii s-au revărsat împotriva lui Catul, iar lupta a susținut-o mai mult el și soldații lui, printre care Sylla afirmă că fusese el însuși rînduit, și că, alături de romani, a luptat căldura și soarele, care le revărsa cimbrilor lumina în față. Așa, după cum s-a mai spus, aceștia nu puteau să îndure gerurile cu tărie; fiind crescuți în regiuni întunecoase și reci, ei nu puteau suporta căldura cu corpurilor inundate de sudoare și, suflînd greu, își puneau scuturile în față. Într-adevăr, lupta s-a dat după solstițiul de vară, cu trei zile înainte de luna nouă, care se numește acum august, iar atunci, Sextilis. Totodată praful care ascundea pe dușmani a contribuit în mare măsură și la încurajarea soldaților romani. Într-adevăr, romanii nu vedeau de departe mulțimea dușmanilor, iar cînd dădeau iureș, luau contact doar cu cei din fața lor și se băteau fără să fie înfricoșați de mai înainte de mulțimea dușmanilor. Atît de antrenați fizicește și de exersați în lupte erau romanii, încît nici unul dintre ei n-a fost văzut transpirînd sau respirînd greu, deși lupta se desfășura pe o zăpușeală atît de mare și în fugă, după cum se spune că istorisea Catul însuși cînd elogia pe soldați.

27 Cea mai mare parte și cea mai războinică a dușmanilor acolo a fost măcelărită, pentru că primii luptători se legaseră între ei cu lanțuri lungi, petrecute prin platoșe ca să nu sfarme linia de bătaie. Respingînd spre tabără pe cei care fugeau, romanii erau spectatorii unor scene neînchipuit de tragice. Astfel, femeile, îmbrăcate în haine de doliu și stînd pe care, ucideau pe cei care fugeau, unele ucideau pe soți, altele pe frați, iar altele chiar pe părinți și, strîngîndu-și de gît pruncii, îi aruncau sub

roțile și sub picioarele animalelor, iar pe ele se omorau. Se spune că una dintre ele se spînzurase de vîrful protapului, după ce-și legase cei doi copii de cele două glezne; că bărbații, din lipsă de copaci, își legau gîtul de coarnele, iar alții de picioarele boilor, apoi le dădeau lovituri și cînd boii o luau la fugă, tîrîndu-i și călcîndu-i, îi ucideau. Și, deși cea mai mare parte s-a omorît în acest fel, au mai fost făcuți prizonieri dintre ei peste șaizeci de mii, iar cei căzuți se zice că au fost de două ori pe atîta. Bagajele le-au prădat soldații lui Marius, iar prăzile, steagurile și trîmbițele au fost duse, se spune, în tabăra lui Catul, care le-a folosit ca o dovadă că victoria fusese repurtată de el însuși. Și, după cît se pare, iscîndu-se o ceartă printre soldați a cui era victoria, au fost aleși să tranșeze disputa niște soli parmitani, care, din întîmplare, erau de față. Soldații lui Catul i-au dus printre cadavrele dușmanilor, pe care i-au arătat străpunși de săgețile lor, care se puteau recunoaște după literele de pe săgeți și pe care Catul poruncise să i se încrusteze numele. Totuși lumea îi atribuia lui Marius întreaga victorie de acum și cea anterioară și-i justifica pretențiile la conducere. Mai ales poporul îl numea al treilea întemeietor al Romei, zicînd că el respinsese această primejdie, care nu fusese de loc mai mică decît aceea constituită de gali. Plini de avînt, cetățenii, fiecare acasă la el, împreună cu soția și copiii, aduceau, în același timp, ospețe, libații și zeilor, și lui Marius, și cereau ca el singur să sărbătorească cele două triumfuri. Totuși el n-a sărbătorit singur cele două triumfuri, ci împreună cu Catul, voind să se arate cumpătat și în clipe de fericire. Poate că întrucîtva Marius s-a temut și de soldații lui Catul, care erau rînduiți alături de ai săi, ca nu cumva, dacă i s-ar fi interzis lui Catul onoarea, aceștia să nu-l lase nici pe el să intre în triumf.

28 A intrat deci în al cincilea consulat, iar pe cel de-al șaselea, la care nu rîvnea nici un fruntaș mai înainte, l-a obținut lingușind poporul și făcînd pe placul mulțimii[63], nu numai împotriva strălucirii și prestigiului obștesc al acestei magistraturi, dar chiar și împotriva firii sale, din

dorința de a da dovadă de supleță și de popularitate, deși era foarte puțin făcut pentru asta. Dar, după cum se spune, din pricina setei de glorie, se prezenta în activitatea politică și în fața urletelor gloatelor[64] lipsit de curaj, iar atitudinea lui fermă și impasibilitatea lui din lupte le pierdea în adunarea poporului, ieșindu-și din fire, din pricina laudelor și a criticilor care i se făceau. Într-adevăr, se spune că Marius a dăruit cetățenia romană la o mie de camerini, care luptaseră vitejește în război. Se părea că acest act este ilegal și mulți îl criticau pentru fapta sa, dar el a spus că nu putuse să audă glasul legii din pricina zgomotului armelor. Se părea totuși că, în cel mai înalt grad, el era impresionat și se temea de strigătele din adunarea poporului. Desigur, în arme necesitatea îi dădea prestigiu și putere, dar în politică, fiindu-i periclitată întîietatea, și-a găsit refugiul în bunăvoința și trecerea în fața poporului și a renunțat să fie cel mai bun, pentru a fi cel mai mare. Desigur, Marius se lovea de opoziția tuturor aristocraților, dar se temea mai ales de Metellus[65], căruia i se arătase ingrat. Acesta, din fire practicînd adevărata virtute, ducea război împotriva celor care, prin mijloace necinstite, se insinuau în sufletul poporului și-i făceau pe plac spre a și-l atrage, și plănuiau să-l exileze. În acest scop, atrăgîndu-și pe Glaucia[66] și Saturninus[67], oameni foarte îndrăzneți și care aveau la dispoziția lor pe cetățenii săraci și puși pe scandal, Marius a început să promulge legi prin intermediul lor. Punînd în mișcare armata, Marius, a împrăștiat pe soldați în adunarea poporului și, prin intermediul lor, a început să instige împotriva lui Metellus. Rutilius[68], un om, în general iubitor de adevăr și cumsecade, dar care, în particular, avusese un conflict cu Marius, istorisește că acesta nu putuse obține al șaselea consulat decît aruncînd mari sume de bani de argint pentru propagandă pe la triburi și, cumpărîndu-le, a îndepărtat pe Metellus de la consulat și și-a luat pe Valerius Flaccus[69] mai mult slujitor decît coleg de magistratură. Înaintea lui Marius, în afară de Valerius Corvinus[70], poporul nu dăruise, desigur, nimănui

atîtea consulate, dar se spune că între primul și ultimul consulat al lui Corvinus au trecut patruzeci și cinci de ani, pe cînd Marius, după primul consulat, a parcurs pe celelalte cinci printr-o singură favoare a norocului.

29 Marius era urît mai ales în ultimul consulat, deoarece săvîrșise multe greșeli împreună cu Saturninus. Printre aceste greșeli se numără și uciderea lui Nonius, care a fost făcută de Saturninus, cînd îi era contracandidat la tribunat. Apoi Saturninus, fiind tribun, a promulgat legea agrară, în care se prevedea că senatul trebuia să jure că va respecta toate cele ce va hotărî poporul și că nu se va împotrivi la nimic. Marius, în senat, se prefăcea că atacă această prevedere din lege, spunînd că nu acceptă să depună jurămîntul și că socotește că nici un om cuminte n-o să accepte, pentru că — zicea el — dacă legea nu este rea, înseamnă că se săvîrșește o violență cînd se constrînge senatul să accepte acest lucru forțat, și nu din convingere și de bunăvoie. Dar aceste vorbe le-a spus Marius nu fiindcă gîndea așa, ci ca să întindă lui Metellus o cursă, din care să nu scape. Într-adevăr, Marius, socotind că înșelătoria este o parte a virtuții și a dibăciei, n-avea să țină seamă de cele afirmate în fața senatului. Știind apoi că Metellus este un om statornic și că socotește, după cum spune Pindar, că adevărul este începutul marii virtuți, Marius voia să-l prindă cu respingerea jurămîntului făcută în fața senatului, să-l dovedească apoi că nu voiește să depună jurămîntul și să-i atragă dușmănia cea mai de neîmpăcat din partea poporului. Așa s-a și întîmplat. Într-adevăr, după ședința în care Metellus a declarat că nu va depune jurămîntul cerut, senatul s-a împrăștiat, dar, după cîteva zile, în adunarea poporului, cînd Saturninus chema la tribună pe senatori și-i silea să depună jurămîntul, Marius a pășit și el la tribună și, făcîndu-se tăcere, toți ochii s-au întors spre el, iar el, uitînd de cele declarate în senat cu emfază, a spus că nu-și poartă gîtul atît de lat, încît să și-l arate o singură dată într-o împrejurare atît de importantă, ci va jura și se va supune legii, dacă este lege, el a adăugat acest lucru ca un mijloc de

a-şi acoperi onoarea. Poporul, încîntat că Marius depune jurămîntul, l-a întîmpinat cu aplauze şi cu urări de noroc, dar aristocraţii au fost cuprinşi de o adîncă tăcere şi de o ură amarnică împotriva schimbării lui Marius. Senatorii deci, temîndu-se de popor, au votat cu toţii, la rînd, pînă i-a venit rîndul lui Metellus. Acesta însă, deşi prietenii îl rugau şi-l implorau să depună jurămîntul şi să nu se expună unor pedepse ireparabile şi pe care Saturninus le introdusese în lege împotriva celor care nu vor depune jurămîntul, nu şi-a părăsit mîndria şi n-a depus jurămîntul, ci, supunîndu-se caracterului său şi pregătindu-se să îndure orice grozăvie, spre a nu săvîrşi o faptă urîtă, a plecat din for. Discutînd cu cei din jurul său, el le spunea că este uşor să faci un lucru rău, că oricine poate să facă bine, fără să se expună, dar numai un om bun poate să facă binele, expunîndu-se la primejdii. După aceea Saturninus a hotărît ca consulii să proclame că lui Metellus i se interzice apa, focul şi acoperămîntul, încît cei mai de jos plebei erau gata să ucidă pe Metellus. Şi, în timp ce optimaţii făceau cerc în jurul lui Metellus şi dădeau fuga la el, acesta nu i-a lăsat să intre în dezbinare cu plebea din pricina sa, ci a plecat din cetate, făcînd un raţionament înţelept: „Sau situaţia se va îmbunătăţi, iar poporul se va căi şi eu mă voi întoarce, fiind rechemat, sau plebeii vor rămîne aceiaşi şi atunci va fi mai bine că am plecat". De ce bunăvoinţă şi onoare s-a bucurat Metellus în timpul exilului şi cum şi-a petrecut timpul la Rodos, filozofînd, se va arăta în cele scrise despre el.

30 Marius, fiind silit, în schimbul ajutorului primit de la Saturninus, să nu ia seama că acesta îşi dobîndea cel mai mare curaj şi putere, n-a observat că săvîrşise un rău de neiertat şi că Saturninus mergea de-a dreptul cu armele-n mînă, săvîrşind măceluri, spre tiranie şi spre schimbarea formei de guvernămînt. Dar Marius, ferindu-se de aristocraţie şi căutînd să-şi atragă plebea, în cele din urmă a fost nevoit să săvîrşească o faptă nedemnă de un om liber, urzită întru totul cu viclenie. Astfel, fruntaşii

senatului s-au dus noaptea la el acasă şi-l rugau să le vină în ajutor împotriva lui Saturninus, în timp ce Marius, pe alte uşi a primit pe Saturninus, fără ca aceşti senatori să ştie. Apoi, pretextînd şi faţă de senatori, şi faţă de Saturninus că suferă de diaree, alerga prin casă, pe rînd, cînd la senatori, cînd la Saturninus învrăjbindu-i şi aţîţîndu-i. Totuşi, deoarece senatul şi cavalerii s-au ridicat plini de mînie, Marius a adus trupe înarmate în for şi urmărind pe Saturninus şi pe Glaucia, care se refugiaseră pe Capitoliu, i-a înfrînt prin însetare, deoarece le-a tăiat conductele de apă, aşa că ei, din desperare, l-au chemat şi s-au încredinţat aşa-zisei *fides publica* [securităţii publice]. Dar cu toate că avea întreaga putere ca să-i salveze, nu le-a făcut nici un bine, ci, coborînd în for, a poruncit să fie ucişi; Marius a intrat atît în dizgraţia celor puternici, cît şi în dizgraţia poporului, iar cînd s-a ivit un loc liber de cenzor, deşi avea o mare faimă, totuşi nu a îndrăznit să candideze, ci s-a rezumat să fie aleşi alţii, care-i erau inferiori, temîndu-se să nu cadă în alegeri. De altfel, Marius însuşi se fălea, în faţa mulţimii, că nu vrea să-şi supere concetăţenii, cercetîndu-le cu de-amănuntul felul vieţii şi moravurile.

31 Dar, propunîndu-se o lege de rechemare a lui Metellus din exil, după ce s-a împotrivit zadarnic şi cu vorba şi cu fapta, Marius a renunţat în cele din urmă la luptă. Poporul a primit cu voie bună această lege, dar Marius, neputînd suferi să-l vadă pe Metellus întorcîndu-se din exil, a pornit pe mare, în Capadocia şi Galatia, sub cuvînt că are să aducă nişte jertfe pe care le juruise mamei zeilor. În realitate, cu totul altul era motivul plecării sale şi neştiut de cei mulţi. Într-adevăr, nefiind făcut pentru pace şi pentru viaţa politică, ci fiind crescut în războaie, şi, apoi, socotind că puterea şi faima lui se veştejesc puţin cîte puţin din pricina nelucrării şi a liniştei, Marius căuta pretexte pentru noi fapte. În acest scop, el socotea că, tulburînd şi aţîţîndu-i pe regi şi provocînd şi instigînd pe Mitridate, despre care se credea că va lua armele, va fi ales de îndată comandant al oastei

împotriva lui și va aduce cetății noi victorii, noi prăzi din Pont, iar casa va fi umplută cu bogăție regească. De aceea, deși Mitridate îi arăta toată curtenia și tot respectul, Marius a rămas neînduplecat și, necedînd nimic, i-a spus: „Rege, sau caută să ai o putere mai mare decît romanii, sau execută în tăcere ceea ce ți se poruncește". Mitridate a rămas impresionat, căci mai auzise vorbindu-se în limba latină, dar abia atunci cunoscuse îndrăzneala romană.

32 Întorcîndu-se la Roma, Marius a cumpărat o casă așezată în apropierea forului, fie pentru că nu voia, după cum spunea el, să deranjeze pe cei care doreau să-i arate respectul lor, făcîndu-i să meargă mult, fie că se gîndea că aceasta va fi un motiv ca să nu-l viziteze mai mulți oameni decît vizitau pe alții. Ceea ce este adevărat din toate acestea este că Marius, fiind lipsit de drăgălășenia convorbirii chiar în serviciile politice pe care le făcea altora, o neglija parcă ca pe o unealtă militară în timp de pace. Marius se supăra foarte puțin cînd alții îl egalau în faimă, dar îl irita foarte mult Sylla, care își sporise puterea din ura optimaților împotriva sa și care-și făcuse un principiu politic din dezbinările cu el. Iar cînd regele Bocchus[73], numidul, purtînd titlul de aliat al romanilor, a înălțat pe Capitoliu statui ale zeiței Victoria purtătoare de biruință, iar lîngă ele era reprezentat, printr-o statuie de aur, Iugurta, predat de către el însuși lui Sylla, Marius și-a ieșit din fire de mînie și ambiție, gîndind că Sylla își atribuise sieși predarea lui Iugurta și se pregătea să răstoarne cu forța statuile. Dar și Sylla se supărase pe el, iar cearta, care era gata să izbucnească în public, a fost oprită pe loc de războiul cu aliații, care începuse dintr-o dată împotriva Romei. Într-adevăr, cele mai războinice și mai numeroase neamuri din Italia s-au ridicat împotriva Romei și era cît pe ce să-i distrugă dominația; aceste neamuri se bizuiau nu numai pe armele și pe vigoarea soldaților, dar chiar și pe avîntul și pe dibăcia comandanților, care erau minunate și egale cu ale romanilor.

33 Acest război foarte variat prin întîmplările și întorsăturile norocului, pe cîtă glorie și putere i-a dat lui Sylla, pe atît i-a luat lui Marius. Într-adevăr, Marius s-a arătat foarte încet la atacuri, plin de ezitare și de șovăială în toate acțiunile, fie că bătrînețea stinsese în el acele dorințe de fapte și înflăcărare, căci trecuse de șaizeci și cinci de ani, fie că, așa cum zicea el, fiind bolnav de nervi și simțindu-se rău fizicește, a luat asupra-și, împotriva vîrstei, expedițiile militare, mînat de sentimentul onoarei. Totuși și atunci, ieșind biruitor într-o mare bătălie, a ucis șase mii de soldați și nu le-a dat nici o posibilitate să-l înfrîngă, ci a rezistat împotriva lor, chiar cînd își înconjura tabăra cu șanț, iar cînd ei îl luau în rîs și-l provocau la luptă, nu s-a mîniat de loc. Se spune că Publius Silo[74], care avea atunci o faimă mare și putere printre dușmani, i-a zis: „Doar ești mare general, Marius, coboară-te și dă lupta", dar Marius i-a răspuns: „Ei bine, și tu doar ești mare general, silește-mă să lupt fără voia mea".

Odată dușmanii i-au dat posibilitatea să atace, dar romanii s-au înfricoșat, apoi și unii și alții s-au retras. Atunci Marius, chemînd pe soldați în adunare, le-a zis: „Nu știu pe cine să numesc mai lași, pe dușmani sau pe voi, pentru că nici ei n-au văzut spatele vostru, nici voi n-ați putut vedea pieptul lor". În cele din urmă, a renunțat la comandament, pentru că era slăbit fizicește datorită bătrîneții.

34 Iar cînd războiul cu italicii începuse să fie pe sfîrșite iar la Roma mulți aminteau de războiul mitridatic, prin intermediul demagogilor, Sulpicius[75], tribun al plebei, un om foarte îndrăzneț, aducînd pe Marius în adunarea poporului, împotriva oricărei așteptări, l-a propus să fie ales consul și comandant împotriva lui Mitridate. Poporul s-a dezbinat, pentru că unii voiau să-l aleagă pe Marius, iar alții îl chemau pe Sylla, iar pe Marius îl îndemnau să se ducă la Baiae[76] ca să facă băi calde și să-și îngrijească corpul, care nu mai era bun de nimic, din pricina bătrîneții și a reumatismelor, după cum el

însuși spunea. Într-adevăr, Marius avea, acolo, lîngă Misenum[77], o casă scumpă și foarte luxoasă, cu multe comodități și apartamente, prea feminin aranjate pentru un om care purtase atîtea războaie și fusese în atîtea expediții. Se zice că această casă a cumpărat-o Cornelia, pe șaptezeci de mii cinci sute de sesterți. Nu după mult timp, Lucius Lucullus[78] a vîndut-o pe cinci sute douăzeci de mii de sesterți, așa de repede s-a urcat prețul casei și atît de mult lunecaseră oamenii spre viața de lux. Totuși Marius, căutînd să înlăture necazurile bătrîneții, cu multă sîrguință și în mod prostesc cobora în fiecare zi în cîmpie și, făcînd exerciții fizice cu tinerii, încerca să arate ușurința cu care se mișca cînd mînuia armele și la alergările de cai, cu toate că la bătrînețe nu prea era suplu, ci carnea începuse să se bătătorească și să se întărească. Unora le plăcea cînd îl vedeau făcînd aceste lucruri și, coborînd în cîmp, îl admirau pentru ambiția lui și pentru eforturile pe care le făcea în întreceri, dar aristocraților, cînd îl priveau, le venea să plîngă, văzînd lăcomia și iubirea lui de slavă, pentru că, deși ajunsese din sărac cum fusese, foarte bogat, și dintr-un om mic — un om foarte mare, nu a știut să aibă o limită în fericire; el nu se mulțumea că este admirat și nici nu se bucura de situația de față în liniște, ci, ca și cînd ar fi fost lipsit de toate aceste lucruri, după ce intrase în triumf și-și dobîndise o mare faimă, s-a ridicat și-a pornit, tîrînd după el în Capadocia[79] și în Pontul Euxin o bătrînețe înaintată, ca să lupte cu Archalaos și Neoptolemos, satrapii lui Mitridate. Justificările lui Marius față de aceste acuzări păreau copilărești. Astfel, el spunea că vrea să-l ajute pe fiul său să se exerseze, fiind el însuși de față.

35 Aceste lucruri au distrus cetatea, care de multă vreme era bolnavă și suferindă[80]. Astfel, Marius a găsit un instrument foarte puternic pentru distrugerea comună, anume îndrăzneala lui Sulpicius, care, admirînd și imitînd în toate privințele pe Saturninus, îi critica doar șovăiala în acțiunile politice. Sulpicius însuși deci, fără să șovăie, se înconjurase de șase sute de călăreți, ca de un fel de

escortă, și-i numea „antisenat". Pornind deci Sulpicius cu armele împotriva consulilor care prezidau adunarea poporului, au prins pe fiul unuia dintre cei care fugiseră din for, și l-au ucis, iar Sylla, care fusese urmărit pînă în fața casei lui Marius, împotriva tuturor așteptărilor, a intrat înlăuntru. Sylla a scăpat, într-adevăr, de cei care-l urmăreau în fugă. Se spune că fiind apoi scos de Marius pe altă ușă teafăr, s-a refugiat în tabără. Dar Sylla însuși, în *Memoriile* sale, nu spune că s-ar fi refugiat acasă la Marius, ci scrie că voia să scape de învinuirea că votase legile silit de Sulpicius, care-l înconjurase cu ostași cu săbiile scoase din teacă. După aceea, Sulpicius, ieșind victorios, i-a încredințat conducerea războiului lui Marius, iar Marius a început să pregătească plecarea în expediție; tot acum a trimis doi tribuni militari ca să ia armata de la Sylla. Dar acesta, atîțînd pe soldați (căci erau nu mai puțin de treizeci și cinci de mii), i-a dus împotriva Romei. Tribunii militari trimiși de Marius au fost uciși de soldații lui Sylla, care s-au năpustit asupra lor. La Roma și Marius ucisese pe mulți dintre prietenii lui Sylla, promițînd în același timp sclavilor libertatea dacă vin să lupte alături de el; se spune că numai trei sclavi s-au prezentat la război, dar Marius, după ce a rezistat cîtva timp împotriva lui Sylla, care se afla în cetate, a fost repede respins și a fugit din Roma. De îndată ce Marius a părăsit cetatea, oamenii lui s-au împrăștiat, iar el s-a refugiat pe întuneric la o moșioară a sa din Solonium[81]. Pe fiul său l-a trimis să ia provizii de drum de pe moșia socrului său, Mucius, care nu era departe, iar el a coborît în portul Ostia[82], unde un prieten, cu numele de Numerius, îi pregătise o corabie, și fără să mai aștepte pe fiul său și avînd cu sine numai pe Granius, a pornit pe mare. Dar tînărul Marius, ajuns pe moșia lui Mucius, în timp ce se pregătea să ia cu sine cîte ceva, a fost surprins de zorii zilei și n-a scăpat cu totul de dușmani, căci au apărut pe acolo niște călăreți care, bănuind ceva, controlau locul. Îngrijitorul ogoarelor, văzîndu-i, a ascuns pe Marius într-o căruță care transporta pietriș și înjugînd boii, a întîmpi-

nat pe călăreți spunînd că duce căruța în cetate. În acest fel Marius a fost dus la casa soției sale și, luînd, în timpul nopții, lucrurile de care avea nevoie, a coborît la mare și s-a îmbarcat pe o corabie care plutea spre Libia.

36 Bătrînul Marius cînd a pornit în larg a fost dus de un vînt favorabil pe lîngă țărmul Italiei și, temîndu-se de un oarecare Geminius, om influent în Taracina[83], unul din dușmanii săi, le-a spus corăbierilor să vîslească departe de Taracina. Vîslașii voiau să-i facă pe plac, dar vîntul se deplasa spre larg și făcea multe spume, de aceea se părea că nici corabia nu va putea rezista valurilor, iar Marius nu putea suporta marea i se simțea rău din pricina plutirii, și atunci, cu greu, vîslașii au putut să se apropie de țărmul de la Circei[84]. Dar, deoarece furtuna creștea, iar hrana lipsea, ei au debarcat și au început să rătăcească pe uscat, fără nici un scop, ci așa cum se întîmplă în marile încurcături, fugeau mereu de prezent, pentru că era rău, și-și puneau nădejdile în neprevăzut. Într-adevăr, dușman le era pămîntul, dușmană le era marea și le era groază să se întîlnească cu oameni, dar groază le era și să rămînă singuri, căci nu mai aveau alimente. Totuși, într-un tîrziu, au dat de niște văcari care n-au putut să le dea nimic, dar care, recunoscînd pe Marius, l-au îndemnat să fugă cît mai repede, spunîndu-i că cu puțin înainte fuseseră văzuți numeroși călăreți pe acolo cutreierînd, spre a-l găsi. Aflîndu-se deci Marius într-o mare încurcătură, iar cei din jurul său refuzînd să meargă mai departe din pricina lipsei de apă, s-a întors din drum, s-a cufundat într-o pădure adîncă și și-a petrecut acolo cu greu noaptea

A doua zi însă, împins de foame și voind să mai facă ceva mai înainte de a se distruge cu totul fizicește, a pornit pe lîngă țărm, ca să încurajeze pe cei care-l însoțeau și-i ruga să nu se lase pradă oboselii mai înainte de a-i îndeplini ultima dorință, pentru realizarea căreia el se mai păstrează, avînd încredere în niște vechi oracole. Într-adevăr, pe cînd era el foarte tînăr și avea treabă pe ogor, s-a lăsat pe himationul[85] lui un vultur care avea șapte pui. Părinții lui, văzînd acest lucru și minunîndu-se, au întrebat

pe prezicători, iar ei au răspuns că Marius va fi unul dintre oamenii cei mai cu vază și că va trebui să ia asupră-și de 7 ori cel mai mare comandament și cea mai înaltă magistratură. Unii autori spun că Marius a pățit chiar așa, dar alții zic că această poveste au scris-o aceia care au auzit-o de la el, în timpul celuilalt exil, și au crezut că povestea este cu totul închipuită, pentru că femela vulturului nu face mai mult de doi pui și, zic ei, chiar poetul Musaios a mințit cînd a spus despre vultur că: „Naște trei pui, pe doi îi părăsește și pe unul îl îngrijește".

Totuși, de multe ori, în timpul exilurilor și în timpul ultimelor încurcături, Marius a spus că va merge pînă la al șaptelea consulat, ceea ce este recunoscut de toată lumea.

37 Cînd erau ei ca la douăzeci de stadii departe de Minturnae[86], o cetate italică, au văzut în fața lor un escadron de cavalerie, care înainta spre ei, și tot atunci au zărit două holcade. Fiecare dintre ei, atît cît era de iute de picior și de rezistent, a dat fuga la mare și, aruncîndu-se în apă, s-au agățat de corăbii. Cei care erau cu Granius, îmbarcîndu-se pe una dintre ele, au trecut în insula din față, care se numește Aenaria[87]. Dar Marius, care era greoi și foarte greu de transportat, a fost dus cu greu de doi sclavi pe deasupra apei și pus în cealaltă corabie, în timp ce de pe țărm călăreții insistau și porunceau corăbierilor să aducă corabia sau să-l arunce pe Marius în apă, iar ei să se ducă unde vor. Dar cum Marius îi implora și plîngea, stăpînii holcadei[88], întorcîndu-și gîndul, într-o clipă, spre amîndouă posibilitățile, le-au răspuns călăreților că nu pot părăsi pe Marius. Călăreții s-au mîniat, iar stăpînii holcadei, schimbîndu-și iarăși gîndurile, au început să vîslească spre țărm și, aruncînd ancora la revărsarea rîului Liriăs[89], care face o mlaștină au început să îndemne pe Marius să debarce, să-și îngrijească corpul care suferise mult și să se hrănească pe uscat pînă cînd va sufla iarăși un vînt favorabil; ei spuneau că, într-adevăr, există o oră obișnuită cînd marea se potolește. Lăsîndu-se convins de ei, Marius a făcut așa.

Corăbierii l-au lăsat pe uscat, iar el, culcat pe iarbă, și-a îndreptat gîndul foarte departe în viitor. Corăbierii cei de pe corabie s-au îmbarcat îndată și, ridicînd ancora, au fugit, gîndindu-se că pentru ei nu era bine nici să-l predea pe Marius, nici să-l salveze. Fiind deci în acest fel părăsit de către toți, multă vreme a zăcut pe malul mării fără să aţipească și, cu greu, ridicîndu-se, a început să meargă anevoios pe căi lăturalnice și, străbătînd el mlaștini adînci și gropi pline de apă și de noroi, a dat peste coliba unui bătrîn pescar și, căzîndu-i la picioare, l-a rugat să-i fie salvator și ajutător, spunîndu-i că, dacă va scăpa din situația de față, îi va da el o răsplată mult mai mare decît se aștepta. Dar omul, fie că-l cunoștea mai de mult, fie că s-a minunat de înfățișarea lui, ca de a unui om mai distins, i-a spus că, dacă are nevoie de odihnă, îi este de ajuns o colibă, dar, dacă rătăcește fiindcă-i urmărit, are să-l ascundă într-un loc care prezintă o mai mare siguranță. Marius l-a rugat să-l ascundă, iar pescarul l-a dus la mlaștină și l-a îndemnat să se pitească într-un loc scobit, lîngă rîu, și deasupra lui a pus multe lujere de trestie și alte vreascuri ușoare, care puteau să-l ascundă, fără să-l vatăme.

38 Nu după mult timp, Marius a auzit un zgomot și un zumzet dinspre colibă. Într-adevăr, Geminius trimisese mai mulți oameni din Taracina, ca să-l urmărească, dintre care unii, nimerind din întîmplare acolo, căutau să înspăimînte pe bătrîn și-i strigau că primise și ascunsese pe un dușman al romanilor. Marius deci, ridicîndu-se de acolo și dezbrăcîndu-se, s-a coborît într-o baltă care avea o apă grasă și mîloasă. Acolo însă nu a scăpat de cei care-l urmăreau, ci a fost scos afară plin de noroi și, gol, dus la Minturnae și predat dregătorilor. Într-adevăr, se vestise în toate cetățile ordinul ca Marius să fie urmărit oficial, iar cei care-l vor prinde, să-l ucidă. Totuși dregătorii au hotărît să se sfătuiască mai înainte de a-l ucide și l-au așezat în casa unei femei, numită Fannia, care nu părea că are sentimente bune față de el, pentru o pricină veche. Astfel, Fannia, despărțindu-se de bărbatul ei care se numea Titinius, i-a cerut să-i restituie zestrea ei care era mare; el însă o învinuia de adulter, iar Marius, consul a șasea oară, era judecător.

În urma celor arătate la proces, se părea că și Fannia fusese o femeie nestăpînită, dar că și bărbatul ei o luase în căsătorie cu toate că știuse că este așa și trăise cu ea multă vreme. Atunci Marius, mîniindu-se pe amîndoi, i-a poruncit bărbatului să-i restituie dota, iar pe femeie a condamnat-o să plătească patru monezi de aramă în semn de dezonoare. Totuși Fannia nu a avut sentimentul unei femei nedreptățite de el, ci, atunci cînd l-a văzut pe Marius, departe de a-i purta ranchiună, a început să se îngrijească de el cu ce putea și să-l încurajeze. Marius a început s-o laude și să-i spună că prinde curaj, pentru că ea însăși constituise pentru el un semn bun. Semnul a fost în felul următor: cînd Marius, condus de Fannia, a ajuns acasă la ea, deodată s-au deschis porțile și un măgar a sărit dinlăuntru ca să bea apă dintr-un izvor, care curgea în apropiere; și acesta, privind pe Marius cu blîndețe și cu bucurie, s-a oprit mai întîi în fața lui, apoi a scos un muget clar și a început să sară în jurul lui de bucurie. Marius, interpretînd faptul, a spus că divinitatea îi arată că salvarea îi va veni mai mult de pe mare decît de pe uscat, pentru că măgarul, nemaidînd atenție hranei uscate, de la el s-a îndreptat spre izvor. După ce i-a spus aceasta Fanniei, Marius s-a culcat, rugînd-o să închidă ușa casei.

39 Dregătorii din Minturnae și membrii statului au deliberat și au hotărît să nu mai șovăie, ci să-l ucidă. Dintre cetățenii din Minturnae nimeni n-a avut tăria să săvîrșească această faptă; dar un călăreț gal sau cimbru (se spune și una și alta) a luat pumnalul și a intrat în camera lui Marius. Camera în partea în care era culcat Marius nu avea o lumină prea clară și, fiind cam întunecoasă, se spune că soldatul a avut impresia că ochii lui Marius îi aruncă o flacără strălucitoare și că o voce puternică i-a zis din întuneric: „Îndrăznești tu, omule, să ucizi pe Caius Marius?“. Barbarul a ieșit de acolo în fugă și, zvîrlind pumnalul în mijlocul casei, a ieșit pe porți,

spunînd numai aceste cuvinte: „Nu pot să-l ucid pe Caius Marius". Pe toți i-a cuprins uimirea, apoi jalea și căința, și s-au dojenit pe ei înșiși pentru că luaseră o hotărîre nelegiuită și ingrată împotriva omului care salvase Italia și căreia faptul că nu-i veniseră în ajutor părea grozav. Ei își ziceau în sine: „Să se ducă deci unde trebuie, ca exilat, îndurîndu-și în altă parte hotărîrile destinului, iar noi să ne rugăm zeilor să nu ne plătească pentru că am izgonit din cetatea noastră pe Marius, lipsit de cele necesare". Cu astfel de gînduri s-au strîns ei în jurul lui Marius și, încurajîndu-l, l-au petrecut pînă la mare și, în timp ce fiecare îi făcea cîte un serviciu și cu toții se grăbeau să-i fie de folos, s-a produs o oarecare pierdere de timp. Pădurea așa-numitei Marica[90], pe care o cinstesc ei și veghează ca nici o ființă care a fost dusă înlăuntrul ei să nu mai iasă de acolo, era o piedică în drumul spre mare, iar ei trebuiau să se grăbească ca s-o înconjure, pînă cînd unul dintre cei mai bătrîni a strigat spunînd: „Nu există nici un drum de nestrăbătut și de necălcat, dacă prin el poate fi salvat Marius". Și el, cel dintîi, luînd cîteva din lucrurile duse la corabie, a străbătut pădurea.

40 Apoi toți l-au însoțit cu același avînt, în grabă, iar un oarecare Velleius i-a pus la dispoziție o corabie. Acesta, mai tîrziu, pictînd un tablou care înfățișa întîmplările acelea, l-a așezat în templul de unde se îmbarcase și pornise Marius. Acesta, folosindu-se de un vînt prielnic, a fost dus, din întîmplare, în insula Ainaria, unde, găsind pe Granius și pe ceilalți prieteni, a pornit cu ei în Libia[91]. Dar, lipsindu-le apa de băut, de nevoie s-au oprit în Sicilia, în ținutul Eryx[92]. Din întîmplare, acel ținut era sub paza cvestorului roman și era aproape să-l prindă pe Marius cînd a debarcat, dar pînă la urmă a ucis doar 11 dintre cei care îi aduceau apă. Marius, pornind repede în larg, a trecut marea spre insula Menix[93], și aci a aflat mai întîi că fiul său a fost salvat împreună cu Cethegus și că au pornit amîndoi la Iampsas[94], regele numizilor, ca să-i ceară ajutor. De aceea, respirînd puțin, Marius a

avut curajul ca, de pe insulă, să se avînte către Cartagina. Libia era guvernată atunci de Sextilius, un roman căruia Marius nu-i făcuse nici un serviciu, nici mic, nici mare. Marius se aștepta că îl va impresiona situația sa jalnică și că-i va fi de folos.

Abia coborîse Marius de pe corabie însoțit de cîțiva oameni că l-a și întîmpinat un slujitor și, oprindu-i-se în față, i-a zis: „Guvernatorul Sextilius[95] îți interzice să pui piciorul în Libia, Marius. În caz contrariu, el îți aduce la cunoștință că va executa hotărîrea senatului, tratîndu-te ca pe un dușman al romanilor". Cînd a auzit aceste cuvinte, Marius, de supărare și mînie, n-a găsit cuvinte să-i răspundă și o bucată lungă de timp a stat liniștit, privind crunt la slujitor. Iar cînd slujitorul l-a întrebat ce are de spus și de comunicat guvernatorului, Marius i-a răspuns, gemînd: „Anunță-l că ai văzut pe Caius Marius fugar pe povîrnișurile Cartaginei". Marius, prin aceste cuvinte, dăduse un frumos exemplu cu soarta cetății aceleia și cu schimbarea propriei sale sorți. În acest timp, Iampsa, regele numizilor, plănuind să se pună bine și cu unii, și cu alții, l-a ținut în mare cinste pe tînărul Marius și pe cei ce erau cu el, dar, cînd a vrut să plece, i-a oprit, invocînd un pretext oarecare, ceea ce dovedea că nu le amînase plecarea cu intenții bune. Totuși li s-a întîmplat ceva în folosul salvării lor. Astfel, tînărul Marius, avînd un chip distins, făcuse pe una din cadînele regelui să sufere că se găsește într-o situație nedemnă de el, iar plîngerea aceasta era pentru femeie început și un pretext de dragoste. Mai întîi, Marius căută să scape de femeie, dar pentru că nu vedea nici o altă cale de scăpare, iar femeia punea prea mult suflet ca să fie numai o poftă nestăpînită, Marius a primit și el mîngîierile ei și, plecînd o dată cu ea, a scăpat cu prietenii și s-a dus la tatăl său, Marius. După ce s-au îmbrățișat, au pornit pe malul mării și au dat de niște scorpioni care se băteau între ei. Marius a socotit că aceasta este un semn rău. Îndată deci s-au îmbarcat pe o corăbioară și au trecut în Cercina[96], o insulă care nu era departe de țărm. Și numai cît se avîn-

taseră în larg, că au și văzut călăreții regelui venind spre locul de unde plecaseră. Marius a socotit că primejdia aceasta fusese una dintre cele mai mari de care scăpase.

41 La Roma, se auzea despre Sylla că poartă război cu generalii lui Mitridate, în Beoția, iar consulii, dezbinîndu-se între ei, recurgeau la arme. Și, dîndu-se o luptă, Octavius a ieșit învingător și a izgonit pe Cinna, care proceda prea tiranic, iar în locul lui a instituit consul pe Cornelius Merula. Cinna, strîngînd armele din restul Italiei, a pornit cu război împotriva lui Octavius[97] și Merula[98]. Marius, aflînd aceste lucruri, s-a gîndit că este bine să pornească cît mai repede pe mare și, luînd din Libia cîțiva călăreți mauretani și cîțiva dintre cei care veneau în grabă din Italia, a strîns în total ca la o mie de soldați; pornind cu ei pe mare, a acostat în localitatea Telamon din Etruria unde, debarcînd, a proclamat eliberarea sclavilor. Și, în timp ce oamenii liberi care se ocupau cu agricultura și cu păstoritul au dat fuga la mare, datorită faimei sale, Marius a convins pe aceia care erau în floarea vîrstei să-l urmeze și, în puține zile, a strîns o mare armată și a echipat patruzeci de corăbii. Știind însă că Octavius este un aristocrat și că voiește să guverneze cu dreptate, dar că Cinna este suspectat de Sylla și luptă împotriva constituției în vigoare, Marius s-a hotărît să se dea de partea lui Cinna cu toată armata. A trimis deci niște soli ca să-l vestească pe Cinna că i se va supune ca unui consul și va face tot ceea ce-i va ordona. Cinna l-a primit și l-a proclamat proconsul și i-a trimis fascii și toate celelalte însemne ale magistraturii, dar Marius a spus că această podoabă nu-i potrivită cu situația lui prezentă, ci, îmbrăcat într-o haină sărăcăcioasă, cu barba și părul netuns din ziua cînd fugise, el, care era trecut de șaptezeci de ani, mergea pe picioare, voind să pară cît mai de plîns, iar înfățișării sale de plîns i se adăuga obișnuita sa privire înfricoșătoare și se vedea că tristețea nu-i scăzuse patima, dimpotrivă, o făcuse și mai sălbatică din pricina schimbării sorții sale.

42 După ce a salutat pe Cinna și a întîmpinat pe soldați, îndată s-a și apucat de lucru și a produs o mare schimbare în situația politică. Mai întîi, a început să atace cu corăbiile pe cele care transportau grîu, apoi, prădînd emporiile, a pus stăpînire pe provizii și, plutind pe lîngă cetățile de pe țărm, le-a cucerit una după alta. În cele din urmă, cucerind — prin trădare — portul Ostia, a luat drept pradă multe lucruri și a ucis și foarte mulți oameni. Apoi, întinzînd un pod peste fluviul Tibru, a tăiat complet aprovizionarea dușmanilor de pe mare. Ridicînd tabăra, a pornit cu toată armata spre Roma și a ocupat muntele Ianiculum[99], nu atît pentru că Octavius, din lipsă de experiență, săvîrșise mari greșeli politice, cît pentru că, respectînd prea minuțios dreptatea, neglijase utilul pentru cuviință. Astfel, deși mulți îl îndemnau să cheme pe sclavi la libertate, a spus că nu va da sclavilor patria de la care alungă, pe Caius Marius, care vine să apere legile. Dar, pentru că Metellus, fiul lui Metellus, fostul guvernator al Africii, fugit din pricina lui Marius, venise la Roma și se părea că este cu mult mai bun comandant decît Octavius, soldații au părăsit pe Octavius și s-au dus la el, rugîndu-l să ia comanda și să salveze cetatea. L-au asigurat că vor lupta bine și că vor învinge, numai dacă vor avea un comandant cu experiență și activ. Metellus s-a supărat și le-a poruncit să se ducă la consul, dar ei au trecut de partea dușmanilor. Metellus a fugit și el, deoarece a pierdut încrederea că cetatea va mai putea fi păstrată. Octavius a fost reținut la Roma de niște astrologi, sacrificatori și sibiliniști, convingîndu-l că lucrurile vor ieși bine. Se pare că acest bărbat, deși avusese cele mai bune intenții din toți romanii și păzise demnitatea consulatului neatinsă de lingușire, potrivit obiceiurilor și legilor străbune, ca și cînd ar fi fost niște prescripții de neschimbat, a dat dovadă totuși de slăbiciune în această împrejurare, pentru că și-a petrecut mai multă vreme cu ghicitoriile și cu profețiile decît cu oamenii politici și cu dușmanii. Mai înainte de a intra Marius în Roma, Octavius, fiind luat cu forța de pe tribună de niște oameni

trimiși înainte de Marius, a fost ucis. Și se zice că, după ce a fost ucis, în sînul togei lui a fost găsită o diagramă astrologică. Acest fapt cuprindea o mare contradicție, pentru că — dintre doi faimoși comandanți — respectul pentru arta prezicerii pe Marius l-a salvat, pe cînd pe Octavius l-a pierdut.

43 Așa stînd lucrurile, senatul s-a întrunit și a trimis soli la Cinna și la Marius, rugîndu-i să intre în cetate și să cruțe pe cetățeni. Cinna, în calitatea lui de consul, ședea pe un scaun curul, îndeplinind sarcinile funcției sale, și a dat solilor răspunsuri blînde; Marius care ședea în picioare lîngă scaunul lui Cinna, fără să scoată nici un cuvînt, arăta neîncetat, prin asprimea feței și prin violența privirii, că îndată va umple cetatea de asasinate. După ce s-a ridicat și au plecat, Cinna a intrat în cetate, înconjurat de o gardă, dar Marius s-a oprit la porțile cetății și, plin de mînie, făcea ironii, zicînd că este exilat și că legea îl ține departe de patrie. Dar dacă cineva are nevoie de prezența lui la Roma, trebuie să anuleze decretul de exilare, prin alt decret. Prin aceasta el voia să arate că el respectă legea și că dorește să se întoarcă într-o cetate liberă. Marius a convocat deci poporul în for și mai înainte ca trei sau patru triburi să termine de votat, a lăsat de o parte prefăcătoria și a început să justifice acel exil, în timp ce în jurul său erau gardieni aleși dintre sclavii care veniseră la el și pe care îi numise bardiai. Aceștia au început să ucidă mulți cetățeni la un simplu cuvînt al lui sau semn din cap făcut de el. În sfîrșit, au ucis, în fața lui Marius, cu săbiile pe senatorul Anharius, pentru că întîlnise pe Marius, și nu-i spusese nici un cuvînt. După aceea au mai ucis și pe alții cărora, atunci cînd îl salutau pe Marius, acesta nu le spunea nici un cuvînt sau nu le răspundea la salut. Acesta era semnalul uciderii pe loc, astfel că mulți dintre prietenii lui Marius erau plini de frică și de groază, ori de cîte ori se apropiau de Marius ca să-l salute. În timp ce tot mai mulți erau uciși, Cinna

începuse să slăbească și să se satură de măcel. Dar Marius, în fiecare zi, mîniat la culme și însetat de răzbunare, ucidea pe toți care i-au părut cît de puțin suspecți. Toate drumurile și toate cetățile gemeau de oameni urmăriți și vînați, care căutau să se ascundă. Acum s-a dovedit că temeiul ospitalității și al prieteniei nu avea nici un preț în aceste cumplite vremuri, căci erau foarte puțini aceia care nu trădau pe cei care se refugiaseră la ei. Este vrednic, totuși, de uimire și admirație faptul că sclavii lui Cornutus, care, ascunzînd pe stăpînul lor în casă, au răpit un cadavru oarecare și, punîndu-i la gît un inel de aur al stăpînului lor, l-au arătat celor din escorta lui Marius, apoi l-au înmormîntat ca și cînd ar fi fost stăpînul lor fără ca nimeni să bănuiască ceva; Cornutus, scăpînd în acest fel, a fost transportat în Galia de sclavii din casă.

44 Marc Antoniu, oratorul[100], căutînd să se salveze la un prieten, s-a nenorocit. Într-adevăr, prietenul său era un sărac din popor, dar, primind pe acest roman de frunte și voind să-l omenească din toate cele ce avea, a trimis un sclav la un negustor din apropiere, ca să cumpere vin. Dar, pentru că sclavul gusta vinul cu prea multă grijă și-l îndemna pe negustor să-i pună vin mai bun, negustorul a întrebat ce s-a întîmplat de nu cumpără, cum obișnuia, vin nou și de care bea tot poporul, ci cere vin vechi și scump. Sclavul i-a spus sincer, ca unui prieten și cunoscut, că stăpînul său găzduiește pe Marc Antoniu, care este ascuns la el, dar negustorul, fiind un om crud și nelegiuit, de îndată ce sclavul a plecat, a și întins-o spre Marius, care se afla la cină și, apropiindu-se de el, i-a spus că-i va preda pe Antoniu. Se zice că Marius, cum a auzit aceste vorbe, a dat un chiot și a bătut din palme de bucurie și puțin a lipsit să nu se scoale el însuși de la masă și să se ducă la locul indicat, dar pentru că prietenii l-au oprit, a trimis pe un oarecare Annius și cîțiva soldați cu el, poruncindu-i să aducă îndată capul lui Antoniu. Cînd au ajuns la casa indicată, Annius s-a oprit la

ușă, iar soldații s-au urcat pe scări în casă și, uitîndu-se la Antoniu, se îndemnau unii pe alții să înceapă măcelul. După cît se pare, atît de mare era dulceața și farmecul cuvintelor lui Antoniu, încît, încercînd să le ceară îndurare și să nu-l ucidă, nimeni dintre soldați n-a mai îndrăznit să pună mîna pe el și nici chiar să-l privească în față, ci, privind în jos, toți au început să plîngă. Dar, de vreme ce timpul trecea și soldații nu mai veneau, Annius s-a urcat pe scări și a văzut pe Antoniu vorbind cu ei, iar pe soldați impresionați și îmblînziți de către Antoniu. Atunci Annius, dînd fuga și înjurîndu-i, a tăiat el capul lui Antoniu. Despre Lutatius Catulus, care a guvernat împreună cu Marius și care a intrat în triumf împreună cu el, după războiul cu cimbrii, deși mulți îl rugau pe Marius și-i cereau să-l ierte, el a spus numai atîta: „Trebuie să moară". Catul a fost închis într-o cameră și, aprinzîndu-se mulți cărbuni, a murit sufocat. În timp ce corpurile, lipsite de capete, erau aruncate și călcate în picioare în drum, lumea nu era cuprinsă de milă, ci de frică și groază cînd le vedea. Dar poporul era îndeosebi mîniat de nelegiuirile așa-zișilor „bardiai". Într-adevăr, ucigînd pe stăpîni în propriile lor case, le necinsteau copiii și le violau soțiile și nu mai cunoșteau nici o opreliște în răpiri și ucideri, pînă cînd Cinna și Sertorius[101], sfătuindu-se și căzînd de acord, s-au năpustit asupra lor, în timp ce ei dormeau în tabără și i-au ucis pe toți cu sulițele.

45 Tot acum soseau vești de peste tot, anunțînd că Sylla, terminînd războiul împotriva lui Mitridate și părăsind provinciile, vine pe mare cu o mare armată. Această veste a produs o încetinire și chiar o mică pauză în șirul neîntrerupt de pînă acum al nenorocirilor, pentru că se gîndeau oamenii că războiul bate la ușă. Marius a fost ales consul a șaptea oară și, la începutul anului, la calendele lui ianuarie, pășind în fața poporului, a aruncat în prăpastie pe un oarecare Lucius Sextus. Și oamenii din adunare, și cetatea întreagă a socotit că acesta este semnalul cel mare al nenorocirilor care au urmat. Marius însuși, nemaiputînd rezista din pricina suferințelor și fiind parcă copleșit de griji, n-a mai putut să mai reziste sufletește la gîndul unui nou război și al unor noi lupte și grozăvii, sufletul care se agita din pricina primejdiilor înfruntate și a oboselii, gîndindu-se că războiul nu va trebui purtat împotriva lui Octavius și a lui Merula, comandanții unor adunături răzvrătite, ci că va veni Sylla, care-l izgonise mai înainte din patrie și acum îl înghesuise pe Mitridate în Pontul Euxin.

Fiind frămîntat de acest fel de gînduri și revenindu-i parcă înaintea ochilor rătăcirea, exilul și primejdiile îndurate pe pămînt și pe mare, a fost cuprins de frămîntare și, în spasmele de frică nocturne și în visele tulburătoare pe care le avea, i se părea că aude mereu pe cineva care spune:

„E groaznic culcușul chiar cînd leul e departe".

Temîndu-se mai ales de insomnii, s-a dedat băuturii, împotriva vîrstei sale, încercînd în acest fel să scape de gînduri. În cele din urmă, sosind un vestitor de la mare, Marius fu cuprins de noi temeri; datorită fricii de necunoscut, a grijilor și neplăcerilor pe care i le provoca prezentul, a căzut în boala numită pleurită. Filozoful Posidoniu istorisește că intrase la Marius și vorbise cu el în legătură cu solia pentru care fusese trimis în timpul cînd suferise de această boală. Un oarecare istoric, cu numele de Caius Piso[102], povestește că odată Marius, plimbîndu-se după cină cu prietenii, a ajuns să discute și despre faptele sale și istorisind el numeroasele schimbări și în bine, și în rău din viața sa, a spus că nu se cuvine unui om cu minte să se încredințeze norocului; după aceea, îmbrățișînd pe cei de față, s-a culcat și după șapte zile de boală, a murit. Unii spun că ambiția lui Marius, ieșind cu totul la iveală în timpul bolii, s-a transformat într-un fel de demență ciudată. Astfel, i se părea că este la comanda războiului împotriva lui Mitridate, apoi, așa cum obișnuia în timpul luptelor, făcea tot felul de schime și mișcări,

scotea strigăte puternice și dese alalagme. Atît de strașnică și neîmblînzită era dorința de a săvîrși acel război, izvorîtă din pasiunea de a fi comandant și a se întrece cu alții. De aceea, deși trăise șaptezeci de ani și fusese proclamat — el, cel dintîi dintre muritori — de șapte ori consul, deși avea casă și o bogăție suficientă pentru multe regate, înainte de a muri se plîngea totuși de soarta lui, zicînd că nu dobîndise și nu realizase cele ce dorea.

46 Ei bine, Platon[103], înainte de a muri, își lăuda mai întîi daimonul și soarta, fiindcă se născuse om, apoi, fiindcă se născuse elen, în sfîrșit fiindcă nu se născuse nici fără rațiune, nici fiară sălbatică, și, mai presus de toate acestea, pentru că nașterea lui avusese loc pe vremea lui Socrate. Și, pe Zeus, se spune că Antipatros din Tarsos, în preajma morții, făcînd socoteala fericirilor de care avusese parte în timpul vieții, nu uitase nici de călătoria norocoasă pe mare pe care o făcuse de acasă pînă la Atena. După cît se vede, el socotea că orice dar primit din partea sorții este o mare favoare. Această favoare a păstrat-o în memorie pînă la sfîrșit. Nu există, pentru oameni, un mai temeinic celar de lucruri bune decît memoria. Desigur, din mintea oamenilor uituci și fără minte, cu timpul, dispare amintirea faptelor. De aceea, acești oameni, nepăstrînd nimic și nereținînd nimic în memorie, duc mereu lipsă de lucruri bune; fiind plini de nădejdi însă, ei privesc mereu spre viitor, lăsînd să le scape prezentul. Desigur, soarta ar putea să le răpească viitorul, dar prezentul nu se poate lua. Acești oameni, aruncînd darul norocului ca pe un lucru care nu-i privește, visează la ceea ce este nevăzut, și pățesc ceea ce este firesc să pățească. Într-adevăr, mai înainte de a pune celor exterioare o temelie și un sprijin cu ajutorul rațiunii și educației, ei încep să le adune și să le strîngă și nu izbutesc să-și mai satureze nesațiul sufletului[104].

A murit deci Marius în a șaptesprezecea zi a celui de-al optulea consulat. O mare bucurie și însuflețire a cuprins Roma, gîndind că scăpase de o grea tiranie, dar

cu puține zile după aceea romanii și-au dat seama că-și cîștigaseră un nou tiran în floare, în locul celui vechi, de o atît de mare violență și cruzime a dat dovadă fiul său, Marius, ucigînd pe cei mai buni și mai faimoși oameni. Astfel, acest tînăr, lăsînd impresia că este îndrăzneț și că-i place să înfrunte primejdiile împotriva dușmanilor, la început a fost poreclit „fiul lui Ares", dar mai apoi, fiind dovedit în fapt, a fost poreclit „fiul Afroditei". În cele din urmă, fiind închis în Preneste[105] de Sylla, după ce a încercat zadarnic să-și salveze viața, văzînd că sfîrșitul este inevitabil, căci cetatea era capturată, s-a sinucis.

CIMON

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Am arătat, în notițele istorice la Viețile *lui Temistocle și Aristide, care au fost condițiile în care s-au cîștigat, împotriva perșilor, memorabilele lupte de la Salamina, Plateea, Micale. Pentru a înțelege mai bine rolul jucat de Cimon în evenimentele politice și militare care s-au desfășurat după înfrîngerea perșilor în bătăliile menționate mai sus, este necesar*[1] *să arătăm mai întîi care era situația politică după înfrîngerea perșilor și să trecem apoi la expunerea evenimentelor la care a luat parte și Cimon.*

Așadar, Liga panelenică a cîștigat trei mari bătălii împotriva perșilor: la 29 septembrie 480 î.e.n., datorită geniului lui Temistocle, flota persană a fost înfrîntă la Salamina de sprintenele corăbii ateniene; în august 479 î.e.n., la Plateea, armatele terestre ale Ligii, comandate de Pausanias, au repurtat, după mari primejdii, victoria împotriva armatei persane, în fruntea căreia se afla Mardonios; în vara anului 479 î.e.n., flota panelenică — după lungi discuții între spartani și aliații lor, pe de o parte, și atenieni, alături de care se găseau Egina și alte cîteva polisuri, pe de alta — repurtează o victorie împotriva flotei persane la Micale.

[1] A se vedea și Busolt, *Griechische Geschichte,* vol. III, 1, 1897, p. 36 și urm. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique,* Paris, 1934, p. 174 și urm.; G. Lombardi, *Cimone,* Roma, 1934; Swoboda, *Kimon,* în *R.E.*, XI, 438. G. Prestel, *Die antidemokratische Strömung im Athen des 5. Jahrht.* Breslau, 1939; Bengtson, *Griechische Geschichte, von den Anfängen, bis in die römische Kaiserzeit,* München, 1960.

După bătălia de la Micale, au început să iasă la iveală, adesea cu accente dramatice, nu numai deosebirile de interese economice dintre Sparta și aliații ei, și Atena și aliații ei, ci chiar deosebirile de convingeri și interese dintre grupările politice de la Atena. Ținînd deci seama neîncetat de următorii factori — perșii, Atena cu aliații ei, Sparta cu aliații ei, și grupările politice de la Atena —, vom putea să înțelegem mai ușor desfășurarea evenimentelor.

După bătălia de la Micale, flota panelenică s-a îndreptat spre Samos. Regele spartan, Leotychidas, a adresat un apel cetăților ionice să se declare neatîrnate de perși. Cetățile au dat urmare apelului și s-au declarat neatîrnate. Pentru aliații panelenici se punea acum întrebarea: ce trebuia făcut cu aceste cetăți? Sparta, țară agricolă, lipsită de o flotă puternică, izolată de viața comercială a Greciei, preocupată să țină mereu în frîu pe hiloți, era de părere ca populația orașelor ionice să fie strămutată în Grecia, pe teritoriile cetăților care trecuseră de partea perșilor. Atena, cetate meșteșugărească, dispunînd de o flotă puternică și interesată în libertatea căilor maritime spre Marea Neagră, de unde venea grîul — a propus ca polisurile eliberate să intre în Liga panelenică, cu gîndul nemărturisit că aceste cetăți vor constitui un bastion împotriva perșilor. Părerea Atenei a triumfat și polisurile ionice au intrat în Liga panelenică. De la Samos, flota panelenică, întărită cu corăbii ionice, a pornit să distrugă podul de vase făcut din ordinul lui Xerxes peste Helespont, dar, cînd au ajuns la fața locului, podul nu mai exista.

De aici înainte deosebirile de vederi dintre Sparta și Atena, cetăți fruntașe, au început să se manifeste tot mai frecvent, cu repercusiuni tot mai importante. Astfel, de la Helespont atenienii, susținuți de alte polisuri, au propus să se continue operațiile navale împotriva garnizoanelor persane de pe litoralul Helespontului și al Propontidei, dar Leotychidas, comandantul spartan, a refuzat și a pornit spre patrie. Deci o primă spărtură în frontul panelenic.

Atenienii însă, însoțiți de alți greci care rămaseseră pe loc, au început asediul cetății Sestos, pe care au cucerit-o după sforțări îndelungate.

În primăvara anului 478, se părea că frontul panelenic se refăcuse, deoarece, cînd aliații din Liga panelenică au pornit din nou operațiile împotriva perșilor, era prezentă și Sparta, care, prin Pausanias, comanda flota Ligii, deși toată flota număra doar douăzeci de corăbii spartane. Panelenii au trecut la acțiune și au cucerit cetatea Bizanț. Lucrurile păreau că merg bine, cînd, deodată, în frontul panelenic au izbucnit manifestările unor grave nemulțumiri împotriva lui Pausanias, care era învinuit că se poartă crud cu ostașii greci, jignitor față de comandanți și că duce tratative secrete cu perșii. Sparta, pentru a pune capăt conflictului, l-a rechemat pe Pausanias în patrie, dar atît de odioși se făcuseră spartanii în Liga panelenică, încît Dorcis, înlocuitorul lui Pausanias, a trebuit să se retragă din Ligă și să pornească spre patrie. Gestul lui Dorcis a fost imitat și de celelalte polisuri din Pelopones. Așadar, ruptura, care părea reparată la începutul anului 478 î.e.n., devine acum definitivă.

De aici înainte, pe arena politică rămîne pe primul plan Atena, ca cetate fruntașă a Ligii de la Delos, iar evenimentele vor fi determinate, din partea elenică, de relațiile dintre Atena și ceilalți membri ai Ligii de la Delos, pe de o parte, și politica grupărilor politice de la Atena, pe de alta.

După retragerea Spartei din Liga panelenică, Atena și polisurile care aveau interes ca lupta împotriva perșilor să continue în anul 477 î.e.n., și-au trimis soli la Delos, care, în scopul întăririi Ligii, numită de aici înainte Liga de la Delos, au hotărît: 1) scopul Ligii: continuarea războiului împotriva perșilor; 2) esența Ligii: alianță de state grecești, egale în drepturi, neatîrnate unul față de altul; 3) mijloacele necesare atingerii scopului: fiecare cetate, mare sau mică, trebuia să verse, anual, sume proporționale cu veniturile, așa încît să se asigure întreținerea unei flote de două sute de trireme pe timp de șapte luni anual;

Atena era însărcinată cu construirea și întreținerea flotei; 4) sediul Ligii: insula Delos, unde membrii Ligii se adunau o dată pe an, spre a lua în discuție problemele ridicate de împrejurări.

Necesitățile continuării războiului, experiența navală și superioritatea meșteșugărească, precum și prestigiul politic al Atenei i-au asigurat rolul dominant în Ligă, iar celelalte polisuri, mărginindu-se să plătească phoros*-ul, se supuneau voinței celui mai tare.*

La Atena, lupta politică, înainte de Salamina, se dusese între grupări politice ai căror șefi erau Temistocle, reprezentant al intereselor meșteșugarilor, și, în general, al lucrătorilor manuali, al armatorilor și al negustorilor, care se încărcaseră de glorie la Salamina, și de Aristide, reprezentant al aristocrației agrare. Așa cum am arătat în notițele istorice la Viața *lui Temistocle, și la* Viața *lui Aristide, în dramatica încleștare de la Salamina, Aristide, care fusese exilat în 482 î.e.n., se găsea alături de Temistocle*[2]*. La Plateea, în 479 î.e.n., Aristide*[3] *comanda trupele ateniene. În iarna anului 479 î.e.n., Aristide se afla la Sparta, în solia condusă de Temistocle*[4] *care avea să înducă în eroare pe spartani asupra construcției zidurilor Atenei. Colaborarea dintre cei doi adversari politici nu a însemnat însă contopirea celor două grupări, nici anularea deosebirilor de vederi politice. Asupra unui singur punct cele două grupări politice erau de acord: continuarea războiului împotriva perșilor. De aceea Aristide a și fost unul dintre fondatorii Ligii de la Delos.*

Acțiunile militare însă, pe care a trebuit să le ducă Liga de la Delos împotriva perșilor, au adus pe primul plan al vieții politico-militare pe Cimon[5]*. Fiu al lui Miltiade, învingătorul de la Maraton, Cimon era un aristocrat convins, admirator al lui Aristide, și un foarte bun comandant. Simpatiile sale mergeau către Sparta. A avut trei fii pe: Lacedaimonios, Eleios și Tesalos. Admirator al felului de viață spartan, Cimon era partizanul unei înțelegeri între Sparta și Atena. Izbutind să se facă ales strateg pentru anul 479/8 î.e.n., Cimon*[6]*, prin calitățile sale de ostaș și prin acțiunile sale de comandant, reușește să fie, ani în șir, personajul de seamă la Atena, punîndu-i în umbră pe Temistocle și pe Aristide.*

Iată principalele evenimente care i-au adus faimă și prestigiu lui Cimon:

Către sfîrșitul anului 477 î.e.n. sau începutul anului 476 î.e.n., Cimon reușește să alunge pe Pausanias din Bizanț. În anul 475 î.e.n. cucerește cetatea Eion[7]*, situată lîngă revărsarea fluviului Strymon, unde perșii aveau o puternică garnizoană, primejdie latentă pentru libertatea comerțului elen. În același an, Cimon instalează o cleruhie în insula Scyros*[8]*, garnizoană înaintată a intereselor economice ale Atenei. Succesele sale militare i-au adus nu numai lui un prestigiu meritat, dar cele două grupări adverse — aristocrații și demosul — compus din meșteșugari și negustori, fiind de acord cu politica de înfrîngere definitivă a perșilor, au acționat în comun și atunci cînd a fost vorba de ostracizarea lui Temistocle, propusă de Leobotes, ea a fost susținută și de Cimon. După exilarea lui Temistocle, în 471 î.e.n., și după moartea lui Aristide*[9]*, Cimon rămîne pentru aproape un deceniu, personajul politic de seamă la Atena.*

[2] Herodot, *Istorii*, VIII, 95, Editura Științifică, București, 1961; Aeschyl. *Pers.*, 445—462; Plutarh, *Aristide*, 9; Cornelius Nepos, *Aristide*, 2, 1.

[3] Aristotel, Αθηναίων πολιτεία, 23, 3.

[4] Thucydides, *Războiul peloponesiac*, I, 91, 3, Editura Științifică, București, 1966.

[5] Herodot, *op. cit.*, VI, 39, 41; Aristotel, 27, 3; Diodor din Sicilia, X, 30, 1; Cornelius Nepos, *Milt.*, 7, 61.

[6] Aristotel, Αθηναίων πολιτεία, 26, 1; Plutarh, *Cimon*, 15; Cornelius Nepos, *Cimon*, 2.

[7] Herodot, *op. cit.*, VII, 107; Thucydides, I, 98; Diodor din Sicilia, XI, 60, 2; Plutarh, *Cimon*, I, 8.

[8] Thucydides, I, 98; Diodor din Sicilia, XI, 60, 2; Plutarh, *Cimon*, 8, *Themistocles*, 36; Cornelius Nepos, *Cimon*, 2, 5; *Pausanias*, I, 17, 6; III, 3, 7; Aelius, *Aristide*, XLVI, 241.

[9] Plutarh, *Themistocles*, 24, *Aristide*, 25.

Cimon, deşi aristocrat care nutrea profunde simpatii pentru Sparta, prin acţiunile sale hotărîte împotriva perşilor, traduce în viaţă aspiraţiile politice ale demosului, care vedea în flotă instrumentul politic de frunte. Astfel, în 470 î.e.n., o flotă feniciană staţiona lîngă coastele Pamfiliei. Cimon, în fruntea unei escadre ateniene, ocupă Phaselis, în Licia, ceea ce produce un nou val de entuziasm la Atena. Între timp, de la constituirea Ligii de la Delos, Atena, exercitîndu-şi cu hotărîre, şi adesea cu brutalitate, hegemonia în Ligă, produce unele nemulţumiri iar în 469 î.e.n. obligă insula Naxos să rămînă în Ligă, după ce, cu puţin mai înainte, constrînsese cetatea Carystos[10]*, în Eubeea, să adere la Ligă. Dar marele eveniment care a adus poate cea mai vie strălucire gloriei dobîndite pînă aici de Cimon a fost bătălia de la revărsarea fluviului Eurymedon*[11]*. Astfel, în 468 î.e.n., Cimon, dornic de a da lovitura decisivă flotei persane, care constituia o permanentă primejdie pentru navigaţia ateniană, porneşte în expediţie şi dă o lovitură hotărîtoare în apele Pamfiliei, la revărsarea Eurymedonului, atît flotei persane, cît şi armatei de uscat. Dar acţiunea lui Cimon nu s-a oprit aici. În 465 î.e.n., o victorie repurtată asupra insulei Tasos*[12]*, concurentă la grînele din Tracia şi la argintul şi aurul minelor din regiunea muntelui Pangaion, asigură Atenei mari avantaje economice.*

În 464 î.e.n. se întîmplă însă un fapt care a marcat apusul stelei lui Cimon şi care, mai tîrziu, a contribuit la ostracizarea lui. Astfel în 464 î.e.n., Sparta este zguduită de un mare cutremur de pămînt. Hiloţii au profitat de încurcăturile în care se găseau spartanii şi s-au răsculat şi, împreună cu periecii, s-au retras pe muntele Ithome. Sparta, încolţită, cere ajutor militar la Atena. Adversarii

[10] Herodot, IX, 105; Thucydides, I, 98, 3.
[11] Thucydides, I, 100; IV, 102; Isocr., VIII, 38; Diodor din Sicilia, XI, 70, 1; Plutarh, *Cimon*, 2, 5.
[12] Herodot, IX, 75; Thucydides, I, 100, 101; IV, 102, 2; Isocr., VIII, 86; Diodor din Sicilia, X, 170, 1; Plutarh, *Cimon*, 14; Cornelius Nepos, *Cimon*, 2, 5; Polyaen, VIII. 67, *Pausanias*, I, 29, 4.

Spartei se împotriveau trimiterii de ajutor, dar, la intervenţia stăruitoare a lui Cimon, au fost trimişi patru mii de hopliţi[13]*. În 462 î.e.n., însă, hopliţii atenieni au fost retrimişi acasă, sub cuvînt că nu mai sînt necesari. Este uşor de închipuit ce revoltă a produs în sufletele atenienilor acest gest al spartanilor. Atenienii au denunţat alianţa încheiată cu spartanii înainte de primul război cu perşii, s-au aliat cu cetatea Argos, duşmană a Spartei, şi cu Tesalia, apoi au colonizat la Naupactos — pe care-l cuceriseră de curînd de la locrii ozoli — pe asediaţii de la Ihtome, cărora li se dăduse permisiunea să părăsească Peloponesul. Este uşor de închipuit că Cimon, care stăruise atît de mult să se trimită ajutor spartanilor, a trebuit să fie obiectul unei furtuni a mîniei concetăţenilor şi a fost ostracizat în 460—459 î.e.n., învinuit fiind de filolaconism. Nu se ştie unde şi-a petrecut exilul. După aceea, Cimon n-a mai jucat vreun rol important. La 457 î.e.n., Corintul, Sparta, Egina, Beoţia se ridică împotriva Atenei. Cimon este rechemat din exil*[14] *ca să-i ţină în frîu pe spartani. El s-a oferit să ia parte chiar la bătălia de la Tanagra, unde o armată ateniană a fost înfrîntă, dar a fost refuzat. În sfîrşit, în anul 451 î.e.n., Cimon, din însărcinarea cîrmuirii ateniene, negociază un armistiţiu de cinci ani cu Sparta şi, un an mai tîrziu, îşi găseşte moartea în calitate de comandant al unei flote de două sute de corăbii luptînd împotriva perşilor.*

În linii mari, aceasta a fost viaţa lui Cimon. Animat de un profund patriotism, el a fost, mai presus de orice, un om de arme. Laurii de glorie pe care i-a adus Atenei, i-a recoltat în diferitele bătălii date împotriva perşilor. Fiind însă aristocrat, admirator fără rezerve al modului de viaţă spartan, Cimon nu şi-a dat seama că demosul, ai cărui reprezentanţi deţineau frînele puterii la Atena, era partizanul unei politici de expansiune şi de cuceriri şi că

[13] Thucydides, I, 102; Aristophan, *Lysistr.*, 1137; Diodor din Sicilia, XI, 64, 2; Plutarh, *Cimon*, 16.
[14] Plutarh, *Cimon*, 17; Nepos, *Cimon*, 3, 2, 3; Aelius, *Aristide*, XLVI, 158.

deosebirile de interese economice, de structură socială și de tendințe politice dintre Atena și Sparta erau atît de mari, încît nu puteau fi împăcate numai prin bunăvoință și simpatie. Măsura spartanilor de a concedia detașamentul atenian de la Ithome, care i-a adus lui Cimon exilul, ar fi trebuit să-i deschidă ochii. Era prea tîrziu. Efialte și, apoi, Pericle luaseră frînele conducerii în mînă. Cimon și-a oferit serviciile sale patriei, dar filolaconismul său îl făcuse suspect. Armistițiul de cinci ani cu Sparta, la care a contribuit atît de mult el însuși, n-a putut înlătura contradicțiile dintre Sparta și Atena, care, în anul 431 î.e.n., au contribuit la izbucnirea războiului peloponesiac. Un Cimon, ostaș-patriot, fără filolaconism ar fi avut, poate, cu totul altă soartă. Realitatea a fost însă alta.

Noi am insistat mai sus asupra lui Cimon ca om politic și ca om de arme. Plutarh, în calitate de moralist, a voit însă să pună în lumină mai ales caracterul lui Cimon. Iată, în cîteva cuvinte, portretul lui Cimon care se desprinde din Viața scrisă de Plutarh: de origine tracă după mamă, fără multă cultură, înclinat spre erotism — poate va fi avut legături și cu sora sa (cap. 4); inteligent, curajos, drept, bun ostaș, patriot, la Salamina a sprijinit pe adversarul său politic Temistocle; chipeș (5); datorită blîndeții sale, a atras pe aliați care nu puteau suferi pe Pausanias (6); a săvîrșit mari fapte de arme la Eion (7), la Scyros (8); înțelept și iscusit (9); darnic și incoruptibil (10), a făcut din atenieni buni marinari (11); patriot și viteaz, a umilit pe rege prin victoriile repurtate la Phaselis și Eurymedon (12—13); a înfrînt cetatea Tasos, concurentă a Atenei la minele din jurul muntelui Pangaion; acuzat de mituire, se declară admiratorul modului de viață spartan (14); luptă pentru oligarhie (15); ultrafilospartan, el propune să se trimită ajutor spartanilor la Ihtome (16); ostracizat, el își oferă serviciile, la Tanagra, dar, fiind respins, îi îndeamnă pe prietenii săi să lupte împotriva spartanilor (17); a murit în expediția din Cipru (18).

Problemele de căpetenie în judecarea activității lui Cimon, care trebuie făcută în lumina evenimentelor istorice la care a participat, sînt: originea și poziția sa de clasă, precum și filolaconismul său. Aristocrat convins, el a luptat pentru repunerea Areopagului în drepturile de care fusese lipsit prin acțiunea lui Efialte și a lui Pericle (15); filospartan pasionat, el a propus să se dea ajutorul cerut de spartani și, prin aceasta, și-a atras exilul. Este clar că prin aceste acțiuni Cimon s-a situat împotriva mersului istoriei care dăduse încă de mult dreptate politicii lui Temistocle, și pe care, parțial, a urmat-o el însuși. Care este atitudinea lui Plutarh față de aceste două probleme?

Biograful este partizanul Areopagului și, de aceea, întrebuințează expres cuvinte de critică pentru acțiunea lui Efialte: „Cînd Cimon a plecat iarăși în expediție, poporul a pornit atacul final și, distrugînd rînduiala și legile străbune de care se serveau mai înainte, sub conducerea lui Efialte a luat sfatului din Areopag aproape toate atribuțiile judecătorești, în afară de cîteva, și, făcîndu-se pe ei înșiși stăpînii judecății, au cufundat cetatea într-o democrație nestăvilită, pentru că și Pericle avea mare putere și gîndea la fel cu poporul“ (15). Cînd este însă vorba de filolaconismul lui Cimon, Plutarh este cît se poate de reticent. În capitolul 16, unde este vorba de filolaconismul intransigent al lui Cimon, biograful se mărginește să expună obiectiv faptele, fără să ia atitudine pro sau contra. Și tocmai aici este problema-cheie a eșecului politicii lui Cimon.

Se vede deci lămurit că Plutarh, partizan al opoziției aristocratice a lui Cimon, se ferește să ia o atitudine tot atît de clară în privința filolaconismului și, prin aceasta, să-și arate concepția față de mersul evenimentelor politice. Din acest punct de vedere, biograful are meritul că, cel puțin, a expus faptele obiectiv și n-a omis nimic în dorința de a înfrumuseța portretul politic al lui Cimon.

În ceea ce privește calitățile lui Cimon — curajul, bărbăția, inteligența, dărnicia, vitejia, priceperea în războaie etc. — Plutarh le arată cu multă căldură și, desigur, și noi astăzi le admirăm. Din grija de a nu lăsa nimic la o parte din cele ce ar fi putut contribui la compunerea unui portret cît mai amănunțit al lui Cimon, Plutarh

relatează și versiunile cu privire la erotismul lui Cimon, fără să ia o atitudine precisă față de versiunile referitoare la legăturile lui cu sora sa, Elpinice. Biograful se mărginește să spună „se zice", fără să confirme sau să infirme expres aceste versiuni. În acest punct trăsăturile caracterului lui Cimon sînt șovăielnic și nesigur creionate.

Plutarh nu are o atitudine clară nici în ceea ce privește politica Atenei față de aliați: Cimon s-a purtat blînd cu aliații, dar aceasta a dus la subjugarea lor de către Atena, la dominația Atenei în Liga de la Delos. Este Plutarh de acord cu această politică a Atenei, la care a contribuit Cimon, deși era un filospartan? Plutarh nu ne-o spune, iar contradicțiile dintre acțiunile și ideile lui Cimon se reflectă și în biografia făcută. Într-adevăr, Cimon, aristocrat și spartan, a luptat pentru hegemonia maritimă și politică a Atenei, iar Plutarh, care critică politica democratică internă a lui Efialte, laudă politica democratică externă dusă de Cimon.

În ceea ce privește izvoarele, Plutarh citează următorii autori: Arhelau și Melanthios, poeți, pe Stesimbrotos din Tasos; Euripide, Panaitios, filozoful; poetul Ion din Chios; Gorgias din Leontinoi; Critias, unul dintre cei 30 de tirani; Ephoros; Calistene; Aristotel; poetul comic Cratinos; Phanodemos; Crateros; poetul comic Eupolis; Diodor periegetul; poetul comic Aristofan; Nausicrates. Mai citează și alte surse introduse prin „se zice". Încă din secolul trecut s-a pus problema izvoarelor folosite de Plutarh pentru Viața lui Cimon. Busolt[15] crede că pentru Viața lui Cimon, Plutarh a avut ca sursă principală pe Theopomp, pe care l-a completat cu date luate din Melanthios, Panaitios și din alții. Busolt[16] afirmă că Plutarh a avut un model alexandrin pe care l-a completat cu date luate din Calistene. Ed. Meyer[17] este de părere că biograful s-a inspirat îndeosebi din opera lui Didymos, unde a găsit citatele din

[15] Busolt, *Die Quellen Plutarchos ins Leben des Cimon*, diss. Marburg, 1867, pp. 44, 51, 70.
[16] Idem, *Griechische Geschichte*, III, 1 (1897), p. 36, nr. 1.
[17] Ed. Meyer, *Forschungen zur alten Geschichte*, II (1899), cap. 1.

poeți și alte amănunte în legătură cu neamul lui Cimon. W. Uxkull-Gyllenband[18] afirmă că Plutarh a găsit tot materialul Vieții lui Cimon în opera unui autor de periegese, greu de precizat și într-o culegere de extrase din poeții comici asupra marilor oameni politici, extrase care au fost însoțite de scolii. Noi înșine[19] am emis ipoteza că Plutarh a consultat, în afară de operele unor istorici, lucrările unor peripateticieni care se interesau de viața intimă a marilor personalități politice. A. W. Gomme[20], ocupîndu-se mai îndeaproape de Plutarh, pe care nu-l socotește nici biograf, nici istoric, ci un fel de eseist, interesat mai ales să afle și să descrie caracterul personajului politic a cărui viață o scrie, afirmă că biograful a luat note din diferite cărți, pe care, de multe ori, le-a citat din memorie sau a consultat cărțile de care a dispus, fără să se intereseze de valoarea lor.

Noi continuăm să credem că Plutarh n-a găsit biografii ale oamenilor politici scrise în opera alexandrină, pe care biograful le-ar fi amplificat cu alte date. Sprijinindu-ne pe absența oricărei dovezi temeinice ale existenței unor astfel de biografii, pe prefața scrisă de Cornelius Nepos la opera De excellentibus ducibus exterarum gentium și pe capitolul introductiv scris de Plutarh la Viețile lui Alexandru și Cezar — în care cei doi autori dau anumite lămuriri care n-ar fi fost necesare dacă publicul ar fi fost familiarizat cu biografiile unor oameni politici —, noi continuăm să credem că Plutarh a amplificat datele politice, pe care le găsea în operele istorice, cu amănunte din viața intimă, aflate în opere de alt gen.

Dacă este greu de determinat izvoarele din care s-a inspirat Plutarh, putem judeca însă mai clar rezultatul

[18] W. Uxkull-Gyllenband, *Plutarch und die griechische Biographie — Studien zur plutarchischen Lebensbeschreibungen des V. Jahrhunderts*, 1927, pp. 15, 18, 59.
[19] *Les procédés de la peinture des caractères et la vérité historique dans les biographies de Plutarque*, Paris, 1933, pp. 61—64.
[20] A. W. Gomme, *A Commentary on Thucydides*, I, p. 45 și urm., Oxford, 1959.

lucrului său. Am arătat contradicțiile politice ale lui Cimon, care se reflectă și în concepțiile lui Plutarh. Din punctul de vedere literar, Plutarh combină expunerea cronologică cu expunerea sistematic-ilustrativă într-un chip destul de fericit.

Plutarh putea, în general, să întrebuințeze trei metode în expunerea vieții lui Cimon: 1. să facă un portret la început, iar faptele să vină să ilustreze caracterul formulat mai înainte; 2. să expună mai întîi faptele în ordine cronologică, iar caracteristicile să le formuleze la sfîrșit; 3. să grupeze faptele în jurul diferitelor trăsături ale caracterului, nemairespectînd ordinea cronologică. Plutarh a ales ca procedeu de bază expunerea cronologică a faptelor. La început însă (cap. 3), biograful, voind să justifice paralela dintre Cimon și Lucullus, prezintă cîteva trăsături ale caracterului lui Cimon, ca: vitejia, blîndețea, politețea, umanitatea, dărnicia. Celelalte trăsături ale caracterului lui Cimon sînt ilustrate pe măsură ce narează faptele. Astfel, lipsa lui de cultură și de finețe este amintită în cap. 4; tot acolo este vorba de erotismul său. Despre fizicul său se vorbește abia în capitolul 5. Despre blîndețe se mai vorbește încă o dată în capitolul 6. Înclinarea lui spre muzică este arătată de Plutarh în capitolul 9, incoruptibilitatea, în capitolul 10 etc.

În paralela *dintre Cimon și Lucullus, la sfîrșitul biografiei lui Lucullus, Plutarh vine cu unele afirmații mai precise.*

Astfel, despre Cimon, biograful spune: „Era într-adevăr înclinat către băutură, petreceri și femei" (cap. 1). Iar despre firea sa aristocratică, biograful afirmă: „Într-adevăr, firile aristocratice sînt foarte puțin de acord cu mulțimile și sînt foarte puțin înclinate să le facă plăcere, dar, de cele mai multe ori, întrebuințînd violența, supără pe cei supuși comenzilor, așa cum supără și îngrădirile pe care le pun bolnavilor medicii, deși ei vor să aducă pe bolnavi la vindecare (cap. 2)".

Și din acest pasaj se vede simpatia lui Plutarh pentru aristocrați.

Neseparînd sistematicul de cronologic, neinversînd cronologicul în favoarea sistematicului, citînd versuri și inserînd momente din viața particulară a lui Cimon, care au menirea de a pune mai ales în lumină pe Cimon-omul, Plutarh a izbutit să scrie o biografie care se citește cu mult interes, mai ales că în expunerea faptelor nu se găsește nici o urmă de retorism sau exagerare poetică.

1 Peripoltas, prezicătorul[1], a adus din Tesalia în Beoţia pe regele Ofeltas[2] şi poporul de sub conducerea sa şi a lăsat, astfel, la moartea sa un neam care s-a bucurat multă vreme de o bună faimă. Cea mai mare parte a acestui neam a locuit în Cheroneea[3], prima cetate pe care a ocupat-o, după ce au alungat pe barbari[4]. Cei mai mulţi membri ai acestui neam, fiind din fire războinici şi viteji, au pierit în timpul incursiunilor mezilor[5] şi galilor[6], pentru că nu şi-au cruţat viaţa. Rămîne însă un băiat orfan, numit Damon[7], poreclit Peripoltas, care întrecea cu mult pe cei de vîrsta lui prin frumuseţea trupului şi inteligenţă, dar care avea un caracter neşlefuit şi aspru. De acest băiat, care abia trecuse de vîrsta copilăriei[8], s-a îndrăgostit comandantul unei cohorte[9] romane, încartiruită, în iarnă, în Cheroneea. Cum nu reuşea să-l convingă prin nimic şi nici chiar prin daruri, se vedea bine că romanul avea să întrebuinţeze violenţa, de vreme ce şi cetatea noastră trecea atunci prin vremuri de restriştе[10] şi era nebăgată în seamă din pricina micimii şi sărăciei. Damon, temîndu-se de violenţă şi fiind indignat de încercările romanului, a pornit să-i întindă o cursă şi a ridicat împotriva lui cîţiva tineri de aceeaşi vîrstă cu el. Tinerii nu erau prea mulţi, ca să poată trece neobservaţi, ci numai unsprezece. Într-o noapte, se ung ei cu funingine pe faţă, beau zdravăn vin neamestecat cu apă[11] şi, îndată ce s-a făcut ziuă, se năpustesc asupra romanului, care aducea sacrificii în agora[12] şi, trîntindu-l la pămînt pe el

și pe cei care erau cu el, au fugit în cetate. Producîndu-se mare tulburare, sfatul[13] din Cheroneea s-a adunat și i-a osîndit la moarte. Această hotărîre era în fața romanilor o apologie pentru cetate. Seara, pe cînd, după obicei[14], dregătorii cinau împreună, Damon și cu ai lui, strecurîndu-se în reședința lor, i-au ucis și iarăși au fugit din cetate.

Din întîmplare, tocmai în acele zile Lucius Lucullus[15], pornit într-o acțiune, trecea pe acolo cu armata. Lucullus, oprindu-se din drum, a făcut o cercetare a faptelor de curînd petrecute și a constatat că cetatea nu era cu nimic vinovată, ci că, dimpotrivă, o dată cu romanii fusese și ea păgubită, și, luînd cu sine pe soldații care se aflau acolo[16], a pornit mai departe.

Damon, făcînd incursiuni tîlhărești, prăda țarinile și hărțuia cetatea. Cetățenii din Cheroneea încercau să-l atragă, trimițînd la el solii cu hotărîri blînde[17], și, cînd s-a întors în cetate, l-au făcut conducătorul unui gimansiu[18], apoi, pe cînd se ungea cu ulei în pyriateri[19], l-au ucis. Deoarece multă vreme apăreau stafii în acel loc și se auzeau gemete, după cum spun părinții noștri, locuitorii au zidit ușile pyriateriului, și pînă astăzi, vecinii acelui loc au impresia că pe acolo cutreieră stafii și se aud glasuri tulburătoare. Iar pe cei din neamul lui Damon — căci mai trăiesc unii, mai ales pe lîngă Steiria în Focida — îi numesc, eolizînd[20], asbolomenoi[21], deoarece Damon pornise la uciderea romanului smolit cu funingine.

2 Orhomenienii, fiind vecini și în dușmănie cu cheroneenii, au plătit un sicofant[22] roman, ca să scuze în fața justiției întreaga cetate[23], ca pe un singur om, pentru cei răpuși de Damon, iar judecarea procesului cădea în competența guvernatorului[24] Macedoniei — căci romanii încă nu trimiseseră guvernatori în Elada[25] — iar cei care vorbeau în apărarea cetății au invocat mărturia lui Lucullus. Guvernatorul a scris lui Lucullus, acela a mărturisit adevărul și astfel cetatea a scăpat de proces, cînd se afla în cea mai mare primejdie.

Cheroneenii care au scăpat atunci au ridicat o statuie de piatră lui Lucullus, în agora, lîngă statuia lui Dionysos. Iar noi, deși trăim cu multe generații după Lucullus, socotim că binefacerea lui se răsfrînge și asupra noastră care trăim astăzi, fiind de părere că icoana[26] care-i arată firea și caracterul este cu mult mai frumoasă decît cea care-i redă corpul și fața. Acum cînd scriem *Viețile paralele*, vom expune și faptele lui, arătînd adevărul. Este îndeajuns recunoștința amintirii. De altfel, el însuși n-ar fi socotit să ia, drept răsplată pentru o mărturie adevărată, o expunere falsă și plăsmuită[27]. Întocmai ca pictorii care zugrăvesc chipuri frumoase și pline de farmec, dacă în aceste chipuri este vreun amănunt neplăcut, socotim că nu se cade nici să-l trecem cu totul cu vederea, nici să-l redăm prea fidel, căci un procedeu ar urîți imaginea pictată, iar celălalt n-ar semăna cu originalul. Astfel, deoarece este greu și poate chiar cu neputință să înfățișăm viața unui om fără cusur și curățată de orice pată, cînd este vorba de trăsături frumoase trebuie să redăm adevărul, ca fiind expresia asemănării cu originalul, iar greșelile și lipsurile care ne întîmpină în acțiunile unui om, fie datorită vreunei patimi, fie vreunei necesități politice, să le socotim mai degrabă lipsuri ale virtuții decît fapte ale răutății, să nu le dăm o prea mare amploare în istorisire și nici să stăruim prea mult asupra lor, ci, oarecum, să ne rușinăm de slăbiciunea naturii omenești care nu dă un caracter cu totul curat și [model] de nediscutat al virtuții.

3 Cînd am început să cercetez cu atenție, mi s-a părut că Lucullus poate fi comparat cu Cimon. Într-adevăr, amîndoi au fost războinici și plini de strălucire în fața dușmanilor, dar blînzi în politică și mai ales în timpul războaielor civile[28], au prilejuit patriilor clipe de răgaz; fiecare dintre ei a ridicat monumente în cinstea biruinței, celebrînd faimoasele victorii dobîndite. Căci nimeni dintre eleni, înaintea lui Cimon, și nimeni dintre romani, înaintea lui Lucullus, n-au purtat războaie atît de departe de patrie, dacă lăsăm de o parte faptele săvîrșite de He-

rcules[29] și de Dionysos[30] sau vreo altă ispravă demnă de crezare săvîrșită de Perseu[31] împotriva etiopienilor, a mezilor, a armenilor, sau vreo faptă a lui Iason[32], păstrați de amintire pînă la vremea noastră. Comun le-a fost și faptul că nu și-au terminat expedițiile, ci s-au oprit după ce fiecare dintre ei își slăbise dușmanul, dar nici unul nu-l zdrobise. Dar la amîndoi se poate vedea cît de mult se asemăna înclinarea lor spre politețe și omenie, bunăvoință, delicatețea și mărinimia în viața de toate zilele. Trecem peste alte asemănări, pe care nu va fi greu să le punem față în față din istorisirea însăși.

4 Mama lui Cimon se numea Hegesipyle; era de neam trac, fiica regelui Oloros[33], așa cum stă scris în poeziile lui Arhelau[34] și Melanthios, închinate lui Cimon. De aceea, și istoricul Thucydides, rudă cu Cimon, era fiul lui Oloros, care avea același nume ca și bunicul său și avea mine de aur în Tracia[35]. Se spune că a murit la Scapte-Hyle[36] (o localitate în Tracia), unde a fost ucis, dar monumentul sub care se află osemintele lui aduse în Atica se află printre mormintele familiei Cimon, lîngă mormîntul Elpinicei, sora lui Cimon. Thucydides a făcut parte din demul Halimous[37], iar Miltiade, din demul Laciadae[38]. Miltiade, fiind condamnat la o amendă de cincizeci de talanți[39] și aruncat în închisoare, ca s-o achite, a murit acolo, neputînd-o plăti. Cimon a rămas tînăr de tot cu sora sa, tînără fecioară, necăsătorită, și o bucată de vreme a avut o faimă rea în cetate, spunîndu-i-se vorbe urîte cum că ar fi destrăbălat, bețivan și că ar semăna cu bunicul său Cimon, care, după cum se spune, din pricina stupidității de care dădea dovadă, fusese poreclit Coalemos[40].

Stesimbrotos din Tasos[41], care a trăit pe vremea lui Cimon, spune că acesta nu învățase nici muzica[42], nici vreo altă învățătură liberală și obișnuită elenilor, că era cu totul străin de dibăcia la vorbă și de flecăreala atică, dar că în firea lui era multă noblețe și sinceritate și că în privința caracterului părea mai mult peloponesian.

„Necioplit, fără grație, dar plin de virtuți" — cum spune Euripide în *Hercules*[43]. Acestea trebuie adăugate

celor scrise de Stesimbrotos. Încă de tînăr, Cimon a fost învinuit că avea legături cu sora sa. De altfel, se spune că nici Elpinice n-a fost prea corectă, ci a avut legături neîngăduite cu pictorul Polignot[44]. Se spune, că, de aceea, pictorul, cînd a pictat Troadele în localul care se numea atunci „Peisanacteion", iar acum „Stoa Poecile"[45], a zugrăvit chipul Laodicei, la fel cu al Elpinicei. Polignot nu era pictor și n-a pictat „Stoa" ca să cîștige bani, ci gratuit, ca să-și cîștige faimă în fața cetății, așa cum spun istoricii și cum zice poetul Melanthios în următoarele versuri:

„Pe propria-i cheltuială a împodobit templele zeilor,
Agora lui Cecrop, cu virtuțile semizeilor".

Sînt unii care spun că Elpinice n-a trăit în ascuns cu Cimon, ci căsătorită legal, deoarece nu-și putuse găsi un soț potrivit cu originea sa nobilă, dar că, după ce Callias, un bogătaș din Atena, îndrăgind-o, s-a declarat în fața poporului gata să plătească amenda tatălui ei, Elpinice a fost convinsă și Cimon a dat-o în căsătorie lui Callias. Se mai spune că, îndeobște, Cimon era stăpînit de sentimente erotice pentru femei. Într-adevăr, poetul Melanthios amintește de Asterias din Salamina și, apoi, de Mnestra[46], în elegia în care se adresează, glumind, lui Cimon, unde îi spune că se interesa îndeaproape de ele. Este vădit lucru că Cimon a iubit cu multă pasiune pe Isodice, fiica lui Euriptolemos, fiul lui Megacles[47], care-i era soție legitimă și că a suferit mult după moartea ei, și că putem să aducem dovadă elegiile adresate lui Cimon, spre a-l consola de durerea suferită. Filozoful Panaitios[48] crede că autorul acestor elegii era fizicianul Arhelau[49], ceea ce nu era în nepotrivire cu timpul.

5 Celelalte trăsături ale caracterului erau plăcute și nobile. Astfel, el nu era mai prejos nici decît Miltiade[50] în curaj, nici decît Temistocle[51], în inteligență. Se spune că era mai drept decît amîndoi, și, fără să fie lipsit cît de puțin de virtuțile lor ostășești, era cu neputință să fie

întrecut în cele politice, chiar cînd era tînăr și neîncercat în războaie. Așa, de exemplu, cînd au năvălit perșii, iar Temistocle a convins poporul să părăsească cetatea, să lase țarinile și să-și pună armele pe corăbii, în fața Salaminei și să dea lupta pe mare, în timp ce poporul era înfricoșat de această hotărîre îndrăzneață, cel dintîi a fost văzut Cimon cum urca radios prin Ceramicos[52] pe Acropolă cu prietenii și cum a oferit, drept ofrandă, zeiței frîul unui cal pe care-l avea în mînă, voind să arate că, în clipa de față, cetatea nu are nevoie de forța călărimii, ci de luptători pe mare. Oferind deci frîul zeiței și luînd cîteva scuturi din cele atîrnate în jurul templului, s-a rugat zeiței și apoi a pornit spre mare; pentru mulți, aceasta a însemnat începutul. Nu era de disprețuit la înfățișare, după cum spune poetul Ion, ci era înalt la statură, iar capul i-l acoperea un păr îmbelșugat. Arătîndu-se și în acea luptă minunat și viteaz, îndată și-a dobîndit în cetate faimă și simpatie și mulți se adunau în jurul lui și-l îndemnau să pună la cale și să îndeplinească fapte vrednice de Maraton. Cînd a pășit în viața politică, poporul l-a primit cu multă plăcere și, sătul fiind de Temistocle, l-a ridicat la cele mai înalte onoruri și slujbe, căci el era și plăcut și drag concetățenilor, datorită blîndeții și simplității sale. Foarte mult a contribuit la ridicarea lui Aristide, fiul lui Lisimah, deoarece îi întrezărise noblețea caracterului și voia să facă din el o contrapondere împotriva ingeniozității și îndrăznelii lui Temistocle.

6 După alungarea perșilor din Elada, a fost trimis strateg cînd atenienii nu dețineau încă supremația pe mare, ci-l urmau încă pe Pausanias și pe spartani. Mai întîi a făcut pe concetățenii săi să se distingă mai mult dintre toți ceilalți în toate expedițiile printr-o minunată cuviință și bunăvoință, apoi — în timp ce Pausanias intrase în tratative cu dușmanii pentru a pune la cale trădarea și trimiterea scrisorii regelui, iar față de aliați se purta aspru și mîndru și-i insulta adesea, din pricina puterii și a îngîmfării sale prostești. Cimon îi primea cu blîndețe pe cei cărora Pausanias le făcuse rău și le vorbea cu omenie,

așa că nu s-a observat că el pune mîna pe puterea Eladei, fără arme, numai cu cuvîntul și cu caracterul său. Cei mai mulți aliați s-au rînduit de partea lui și de partea lui Aristide, neputînd suferi răutatea și disprețul lui Pausanias[53].

Aristide și Cimon și-i atrăgeau și pe aceștia, dar în același timp scriau și eforilor îndemnîndu-i să recheme pe Pausanias, de vreme ce Sparta este înjosită, iar Elada tulburată. Se spune că o fecioară din Byzantion[54], numită Cleonite, a fost chemată, spre a săvîrși un lucru rușinos, de către Pausanias, și că părinții fetei, de nevoie și de frică, au lăsat copila să se ducă. Fata, rugînd pe slujitorii dinaintea camerei lui Pausanias, să îndepărteze lampa, s-a apropiat în întuneric și tăcere de patul lui Pausanias care dormea, dar s-a împiedicat și a răsturnat lampa fără să vrea. Pausanias, tulburat de zgomotul căderii și socotind că un dușman a venit la el, a scos pumnalul care se afla alături și, lovind fata, a răsturnat-o. Fata a murit, dar moartă nu-l lăsa să se odihnească, ci, noaptea, îi apărea ca o stafie în vis și-i spunea cu mînie următorul vers:

„Grăbește-te, dreptate, rea este violența pentru oameni".

Îndeosebi pentru acest fapt aliații nu-l puteau suferi și, împreună cu Cimon, au început să-l asedieze. Pausanias, alungat din Byzantion, și tulburat de fantomă, după cum se spune, a dat fuga la necromanteiul[55] din Heracleia și, chemînd sufletul Cleonitei, a rugat-o să-și potolească mînia, dar ea, arătîndu-i-se, i-a spus că repede are să înceteze el relele din Sparta, făcînd aluzie, după cît se pare, la moartea lui apropiată. Aceste lucruri le istorisesc mulți autori.

7 După ce aliații se dăduseră de partea lui, Cimon, fiind comandant, a pornit pe mare în Tracia, pentru că aflase că niște nobili perși și rude ale regelui, ocupînd cetatea Eion[56], așezată pe Strimon[57], provoacă neplăceri elenilor care se găsesc în acea regiune. Mai întîi, Cimon a înfrînt, într-o luptă, pe perși și i-a închis în cetate, apoi, alungînd pe tracii de la nord de Strimon, de unde

le venea perșilor grîu, și păzind acea regiune, a adus pe cei asediați într-o așa mare lipsă, încît Boutes[58], comandantul regelui, pierzînd nădejdea în salvare, a dat foc cetății și s-a dat pieirii împreună cu prietenii și cu banii. Cimon, cucerind astfel cetatea, n-a îndeplinit nici un alt fapt memorabil, ci, pentru că cei mai mulți locuitori pieriseră în incendiu împreună cu barbarii, a predat atenienilor acel ținut, care era foarte rodnic și foarte frumos. Poporul s-a învoit să-i ridice Herme de piatră, dintre care pe prima scrie:

„Acei bărbați viteji care au adus
Copiilor mezilor, la Eion, la izvoarele Strymonului,
Foamea și pe Ares, strălucitorul și aducătorul de război,
Ei cei dintîi au găsit leacul pentru victorie".

Pe a doua scrie:

„Atenienii au dat această răsplată comandanților,
Pentru fapta lor bună și pentru marile binefaceri.
Oricine dintre cei care mai tîrziu vor vedea aceste fapte, ca voi,
Să caute să aibă și el o faimă pentru fapte strălucite".

Pe Herma a treia scrie:

„Din această cetate Menesteu, împreună cu Atrizii,
A condus oastea în Cîmpia Troiană.
Despre acestea Homer a spus că, întrecîndu-i pe toți în luptă,
El a venit, căpetenie a danailor purtători de platoșă.
Astfel, nu este de loc nedrept pentru atenieni
Să fie numiți cosmeți[59] în război și în crîncenă luptă".

8 Aceste lucruri, deși nu arată nicăieri numele lui Cimon, se păreau că constituie o mare cinste pentru Cimon. Într-adevăr, nici Temistocle, nici Miltiade nu s-au bucurat de o astfel de cinste, ci, cînd acesta din urmă a cerut să i se acorde cununa de stejar, Sophanes din Deceleia[60], ridicîndu-se în mijlocul poporului, s-a împotrivit, spunînd în fața mulțimii o vorbă nu binevoitoare, dar plăcută; „Cînd tu, luptînd singur, vei învinge pe barbari, atunci să ceri să fii și încununat singur". De ce au ținut

ei peste măsură la faptele lui Cimon? Oare pentru că sub alți comandanți luptau împotriva dușmanilor, pentru a nu cădea sub jugul lor, pe cînd, Cimon, comandîndu-i i-a împiedicat să se arate lași și, după ce au pătruns pe teritoriul dușmanilor, au cîștigat pămînt, și chiar cetățile Eion și Amphipolis, colonizîndu-le? Au colonizat apoi insula Scyros, după ce Cimon a cucerit-o, din următoarea pricină. Dolopii locuiau insula Scyros[61] și lucrau rău pămîntul, dar, îndeletnicindu-se cu pirateria din vechime, nu se abțineau de a face rău nici chiar oaspeților care se duceau la ei spre a face comerț. Într-o zi, punînd mîna cu violență pe niște negustori tesalieni, care ancoraseră la Ctesion, i-au aruncat în închisoare. Oamenii aceștia, scăpînd din lanțuri, le-au intentat un proces în fața Amfictionilor și, cum poporul din insulă nu voia să plătească banii prădați de pirați, pentru că cereau ca piraților să restituie banii prădați, aceștia, cuprinși de teamă, au trimis o scrisoare lui Cimon, cerîndu-i să vină cu corăbiile și să cucerească cetatea pe care ei i-o predau. Cimon, ocupînd astfel insula, a izgonit pe dolopi, a eliberat Aigaiul[62] și, aflînd că străvechiul Teseu[63], fiul lui Egeu, fugise din Atena la Scyros și că fusese aci ucis mișelește de către regele Licomedes, a căutat să-i descopere mormîntul. De altfel, atenienii primiseră un oracol care le poruncea să ducă rămășițele pămîntești ale lui Teseu în cetate și să-l cinstească în mod deosebit ca pe un erou, dar ei nu știau unde zace de vreme ce locuitorii insulei Scyros nu le spuneau și nu-i lăsau să-l caute. Atunci, desigur, după multă cercetare, sicriul a fost găsit. Cimon a pus oasele și celelalte lucruri în corabia lui și, împodobind-o cu mult fast, le-a dus în patria lui, după aproape patru sute de ani. Pentru această faptă, poporul l-a simpatizat și mai mult. În amintirea acestui eveniment, au instituit o întrecere pentru cea mai bună tragedie care a devenit renumită. Astfel, Sofocle, care era pe atunci încă tînăr, juca prima sa tragedie. Arhontele Apsephion, văzînd că spectatorii sînt în ceartă și tulburare, n-a tras la sorți pe judecătorii întrecerii[64], dar cînd a intrat în teatru Cimon, împreună cu colegii lui și a făcut cuvenitele libații, nu i-a lăsat să plece, ci, punîndu-i să

depună jurămînt, i-a silit să se aşeze şi să judece. Ei erau zece la număr, cîte unul de fiecare trib. Aşadar, lupta a întrecut ambiţia, şi din pricina faimei judecătorilor. Şi, învingînd Sofocle, se spune că Eschil a fost tare îndurerat şi, suferind foarte mult, n-a mai petrecut multă vreme la Atena, ci, cuprins de mînie, s-a dus în Sicilia, unde a murit şi a fost îngropat la Gela[65].

9 Ion[66] spune că a luat parte la o masă împreună cu Cimon, cînd a venit, tînăr fiind, de la Chios la Atena, în vizită la Laomedon. Făcîndu-se libaţiile, Cimon a fost invitat să cînte, iar el le-a satisfăcut dorinţa, nu fără artă, aşa că cei de faţă l-au lăudat că a cîntat cu mai multă măiestrie chiar decît Temistocle. Astfel, Temistocle a răspuns că nu învăţase să cînte din gură, nici din chitară, dar că ştia să facă o cetate mare şi bogată. După aceea, aşa cum se întîmplă la un ospăţ, discuţia alunecînd spre faptele lui Cimon şi amintindu-se cele mai mari, el însuşi a povestit una dintre stratagemele lui, socotind-o mai înţeleaptă. Astfel, aliaţii, după ce luaseră mulţi prizonieri barbari de la Sestos[67] şi din Byzantion, i-au dat lui Cimon să-i împartă. El a pus de o parte prizonierii, iar de altă parte podoabele pe care le aveau asupra lor. Aliaţii criticau împărţeala, zicînd că este inegală. Cimon i-a îndemnat să aleagă una dintre cele două părţi, spunîndu-le că atenienii vor prefera să ia partea pe care o vor lăsa ei. Herophytos[68] din Samos a sfătuit pe aliaţi să ia mai degrabă podoabele perşilor decît pe perşi, iar ei au luat podoabele şi le-au lăsat atenienilor prizonierii. Atunci Cimon a plecat, părînd că a fost un împărţitor de batjocură, de vreme ce aliaţii luaseră pentru ei brăţări, coliere de aur şi haine lungi cu mîneci şi porfiră, în timp ce atenienii luaseră corpurile goale ale prizonierilor, bune pentru muncă. Nu mult după aceea însă, prietenii şi rudele prizonierilor au coborît din Frigia şi Libia şi au răscumpărat fiecare prizonier în parte, plătind bani grei, astfel că Cimon a procurat pentru corăbii hrană pentru patru luni şi a mai şi rămas şi pentru cetate nu puţin aur din banii de răscumpărare.

10 Cimon, încărcat de prăzile pe care se părea că le luase în mod onorabil în expediţie de la duşman, le-a cheltuit şi mai onorabil pentru prieteni. Astfel, el a îndepărtat gardurile de la ogoare, pentru ca şi străinii şi cetăţenii care aveau nevoie să poată lua fără frică fructe, iar acasă dădea ospeţe modeste, dar care ajungeau pentru mulţi în fiecare zi. Oricare sărac venea găsea o hrană fără lucru, putînd să se ocupe numai de treburile publice. Şi, după cum spune Aristotel, Cimon n-a pregătit ospeţe pentru toţi atenienii, ci numai pentru concetăţenii săi din Laces care voiau. Pe Cimon îl urmau prieteni tineri îmbrăcaţi frumos, dintre care, dacă vreun cetăţean mai bătrîn îl întîlnea şi nu era îmbrăcat cum trebuie, Cimon schimba hainele cu el. Gestul părea distins. Aceiaşi tineri, aducînd bani din belşug şi stînd lîngă săracii mai distinşi în agora, le puneau în mîini bănuţi. Se pare că şi comicul Cratinos[69], în piesa *Arhilohii,* aminteşte de acest fapt în următoarele versuri:

„Şi eu, dramaticul Metrobios, m-am rugat,
Cu un bărbat divin şi foarte iubitor de oaspeţi,
Şi cu cei mai buni pani eleni,
Ca Cimon să-şi petreacă o bătrîneţe uşoară".

Încă şi Gorgias din Leontinoi[70] zice că Cimon cîştiga bani ca să se folosească — şi se folosea — de ei, pentru a se face onorat, iar Critias[71], unul dintre cei treizeci de tirani, se roagă în versuri elegiace să aibă:

„Bogăţia Scopazilor[72], mărinimia lui Cimon,
Victoriile lui Arcesilau[73] Lacedemonianul".

Într-adevăr, despre Lichas Spartanul ştim că a devenit celebru printre eleni pentru faptul că dădea ospeţe străinilor la [sărbătoarea] Gymnopediilor, iară belşugul lui Cimon a întrecut şi vechea iubire de oaspeţi a atenienilor, şi umanitatea lor.

Aceştia, cu care cetatea se mîndreşte pe drept, au dat elenilor şi sămînţa hranei şi a apelor de izvor . . . şi au învăţat pe oameni cum să aprindă focul, iar celălalt a făcut

din casa sa un pritaneu comun pentru cetăţeni şi, oferind străinilor, pe pămîntul lui pîrgă din fructe şi din toate cele bune cîte le aduc anotimpurile, i-a dus într-un fel la acea comunitate a vieţii despre care se vorbeşte în mitul lui Cronos. Iar aceia care-l învinuiau că faptul acesta este un fel de linguşire a poporului şi demagogie erau dovediţi că n-au dreptate de cealaltă atitudine a lui, care era oligarhică şi spartană. Astfel, împreună cu Aristide, Cimon se împotrivea lui Temistocle, care aţîţa poporul mai mult decît era necesar[74] şi care, mai în urmă, desfiinţînd de dragul poporului sfatul din Areopag[75] şi văzînd că ceilalţi se umplu de toate relele populare[76], în afară de Aristide şi Efialte, Cimon s-a arătat necorupt şi neatins de mituirea politică, de vreme ce făcea toate şi spunea toate pînă la sfîrşit cu generozitate şi dreptate.

Se zice că un oarecare persan cu numele de Roisaces, desprinzîndu-se de rege, a venit cu bani mulţi la Atena şi, fiind încolţit de sicofanţi, a dat fuga la Cimon şi a pus lîngă uşa lui două cupe, una plină cu darici de argint şi alta, cu darici de aur. Cimon, zîmbind, l-a întrebat cum vrea să-l aibă: plătit cu bani sau prieten? El a răspuns că prieten; atunci Cimon i-a zis: «Ia astea şi du-le cu tine acasă, pentru că mă voi folosi de ele cînd voi avea nevoie, după ce-ţi voi fi prieten».

11 Aliaţii plăteau tribut, dar nu dădeau oameni şi corăbii, aşa cum se orînduise, ci refuzau să se ducă la armată şi, neavînd nevoie de război, doreau să facă agricultură şi să trăiască în pace, de vreme ce barbarii se îndepărtaseră şi nu-i mai tulburau, aşa că nici nu echipau corăbii, şi nici nu trimiteau oameni, de aceea alţi strategi atenieni i-au silit să facă aceasta şi, ducîndu-i la procese şi pedepsindu-i, au făcut conducerea ateniană să fie urîtă şi supărătoare. Cimon însă, mergînd pe o cale opusă în strategie, n-a întrebuinţat violenţa împotriva nici unui elen, ci, luînd bani şi corăbii goale de la cei care nu voiau să meargă la armată, i-a lăsat pe aceştia să se moleşească în pace, ocupîndu-se de gospodăriile lor şi ajungînd să fie simpli agricultori şi negustori, din războinici cum erau,

din cauza moliciunii şi a prostiei. În acelaşi timp, pe mulţi dintre atenieni Cimon îi îmbarca pe corăbii pe rînd şi, obişnuindu-i în scurt timp cu expediţiile, cu simbriile şi banii luaţi de la aliaţi i-a făcut stăpînii celor care dădeau banii. Într-adevăr, aliaţii, din pricina inactivităţii lor militare, obişnuindu-se să se teamă şi să linguşească pe aceia care pluteau mereu, care aveau totdeauna armele în mînă şi care se antrenau, n-au băgat de seamă, că, în loc de aliaţi, au ajuns tributari şi sclavi.

12 Şi, într-adevăr, nimeni n-a umilit şi micşorat mîndria marelui rege mai mult decît Cimon. Astfel, Cimon nu l-a lăsat să-i scape după ce a fugit din Elada, ci, parcă urmărindu-l pas cu pas, a izbutit ca, mai înainte ca perşii să respire şi să se aşeze, să jefuiască şi să supună unele ţinuturi, iar pe altele să le desprindă de rege şi să le dea de partea elenilor, încît de la Ionia[77] şi pînă la Pamfilia[78], Asia a fost golită cu totul de armele persane. Aflînd Cimon că comandanţii regelui pîndesc lîngă Pamfilia cu o mare armată şi cu multe corăbii şi că vor să facă marea nenavigabilă şi inaccesibilă, de frică, a pornit, ridicînd ancora, de la Cnidos[79] şi Triopos[80] cu două sute de trireme, care fuseseră pregătite foarte bine de Temistocle de la început, în ceea ce priveşte viteza. Cimon le-a făcut atuncea şi mai plate şi a dat punţilor loc de trecere, pentru ca, în felul acesta, să poată să se avînte cu mai mulţi soldaţi împotriva duşmanilor. Şi, plutind către cetatea Phaselis[81], locuită de eleni, dar care n-au vrut să primească flota şi nici să se desprindă de rege, Cimon le-a devastat pămîntul şi a început să atace zidurile. Locuitorii cetăţii Chios[82], care pluteau împreună cu Cimon şi care erau prieteni din vechime cu cei din Phaselis, cînd căutau să-l îmblînzească pe Cimon, cînd, aruncînd din arcuri săgeţi peste ziduri, trimiteau acestora cărţulii în vîrful săgeţilor. În cele din urmă i-au împăcat cu condiţia să dea zece talanţi să-l urmeze pe Cimon şi să pornească cu el împotriva barbarilor. Ephoros[83] spunea că comanda corăbiilor regelui o avea Thitraustes, iar cea a pedestrimii o avea Pherendates, în timp ce Calistene[84] spunea că Ariomandes, fiul lui

Gobryas, care era cel mai mare comandant al armatei, a pornit la Eurymedon[85] cu corăbii, deşi nu era dispus să se bată cu elenii, pentru că primise optzeci de corăbii feniciene, care veneau din Cipru. Cimon, voind s-o ia înaintea acestor corăbii, a ridicat ancora, pregătindu-se să le forţeze, în caz cînd nu vor porni la lupta navală de bunăvoie. Barbarii, la început, ca să nu fie siliţi să lupte, au pătruns în rîu, dar cînd atenienii au pornit asupra lor, s-au rînduit în linie de bătaie, cu şase sute de corăbii, după cum spune Phanodemos[86], sau cu trei sute cincizeci, după cum spune Ephoros. Desigur, pe mare n-au săvîrşit nici un lucru demn de puterea lor, ci, întorcîndu-se iarăşi pe uscat, cei din avangardă s-au desprins şi s-au refugiat la grosul pedestrimii, care era rînduită în apropiere; cei din ariergardă însă au fost surprinşi şi distruşi împreună cu corăbiile. Este evident că foarte multe corăbii fuseseră echipate de către duşmani, deoarece, deşi au scăpat multe, după cît se pare, şi multe au fost distruse, totuşi atenienii au capturat două sute.

13 În timp ce pedestraşii coborau la mare, Cimon a socotit că este foarte important să forţeze debarcarea şi să ducă pe atenieni, care erau obosiţi, împotriva duşmanilor, care erau odihniţi şi de cîteva ori mai numeroşi decît ei. Văzîndu-i înflăcăraţi de curajul şi de gîndul de a bate pe duşmani, cît şi de dorinţa de a porni împotriva lor, a debarcat pe hopliţi care erau încă înfierbîntaţi de lupta navală, iar ei s-au năpustit asupra duşmanilor, strigînd. Deoarece perşii rezistau şi le primeau atacul cu o nobilă vitejie, s-a angajat o luptă grea şi, dintre atenieni, au căzut oameni distinşi, nobili şi cei dintîi în privinţa prestigiului. Apoi, după o puternică luptă, respingînd pe barbari, pe unii i-au ucis, iar pe cei vii i-au capturat împreună cu corturile care gemeau de tot felul de lucruri. Cimon, asemenea unui straşnic atlet, cîştigînd într-o singură zi două lupte, a întrecut victoria de la Salamina prin lupta pedestră, iar biruinţa de la Plateea, prin cea navală, şi a pornit să ia victoriile cu asalt şi, aflînd că cele optzeci de trireme feniciene, care se ţinuseră departe

de luptă, s-au îndreptat spre Hydros, a pornit în grabă împotriva lor, în timp ce comandanţii nu ştiau nimic sigur despre o armată mai mare, ci erau cuprinşi de neîncredere şi de îndoială. De aceea, fiind impresionaţi şi mai mult, au pierdut toate corăbiile, şi împreună cu ele au pierit mulţi oameni. Fapta aceasta a lui Cimon a umilit atît de mult mîndria regelui, încît s-a învoit la acea pace faimoasă, şi anume ca perşii să se ţină departe de marea elenilor la distanţă de o cursă de cal şi să nu plutească cu o corabie mare sau cu o corabie cu carenă de bronz înăuntrul stîncilor Cyanee[87] şi înăuntrul insulelor Helidoniae. Desigur, Calistene spune că regele n-a încheiat aceste învoieli, ci că a fost nevoit să le execute, în fapt, din pricina înfrîngerii suferite şi că s-a menţinut atît de departe de Elada, încît Pericle a plutit numai cu cincizeci de corăbii iar Efialte[88], după aceea, numai cu treizeci, spre insulele Helidoniae, fără să fi întîlnit vreo flotă de-a barbarilor. În decretele pe care le-a cules Crateros, se află şi copii de pe tratat, ca şi cînd s-ar fi încheiat în realitate. Se spune că atenienii au ridicat şi un altar pentru această biruinţă şi că au cinstit în mod deosebit pe Callias, care a fost sol. Cînd au fost vîndute prăzile capturate, poporul s-a simţit încurajat de bani să întreprindă şi alte acţiuni, încît a construit şi zidul de sud al Acropolei, cu resursele provenite din acea expediţie. Se zice că şi construirea marilor ziduri, pe care le numesc „Scele", s-a făcut mai tîrziu şi că prima temelie, care cădea pe locuri mlăştinoase şi prăpăstioase, a fost întărită de Cimon; mlaştinile au fost consolidate cu mult nisip şi pietriş, pentru că Cimon le procura şi le dădea bani. Cel dintîi, el a obişnuit cetatea cu acele preocupări distinse şi demne de oameni liberi, şi care mai tîrziu au fost cu deosebire iubite, plantînd platani în agora. Apoi dintr-un loc fără apă şi uscat a făcut Academia, unde a fost plantată o pădurice cu poteci curate şi locuri de plimbare frumoase.

14 Şi, deoarece cîţiva perşi nu voiau să părăsească Chersonesul, ci pofteau să vină şi pe tracii de sus, dispreţuind pe cel care pornise cu foarte puţine corăbii de la

Atena, Cimon a plutit împotriva lor cu patru corăbii și a cucerit treisprezece de-ale lor; izgonind pe perși și învingînd pe traci, a adus sub stăpînirea cetății întreg Chersonesul. După aceea, dînd o luptă navală împotriva cetății Tasos[89], care se desprinsese de Atena, a capturat treizeci și trei de corăbii, a asediat cetatea și a cîștigat pentru atenieni obiecte de aur și pămîntul pe care-l stăpîneau tasienii. Deși Cimon avea posibilitatea ca de acolo să se urce ușor în Macedonia și să devasteze mari întinderi, n-a făcut-o, motiv pentru care a fost învinuit că fusese mituit de Alexandru, regele macedonenilor[90], și apoi dat în judecată de dușmani, care se ridicaseră împotriva lui. Apărîndu-se în fața judecătorilor, a spus că nu este proxenul ionienilor și al tesalienilor, care sînt bogați, cum fac ceilalți, ca să aduleze și să primească avantaje, ci este proxenul[91] lacedemonienilor, pe care îi imită, fiind îndrăgostit de simplitatea vieții și înțelepciunea lor, înaintea căreia el nu pune bogăția, ci este mulțumit că a îmbogățit cetatea cu prăzile luate de la dușmani. Stesimbrotos[92], amintind de acel proces, zice că Elpinice s-a dus la ușile lui Pericle, ca să-l roage pentru Cimon (pentru că acesta era un acuzator foarte aspru) și că Pericle, surîzînd, i-a zis: „Ești prea bătrînă, Elpinice, pentru ca să încerci să mijlocești astfel de lucruri". Totuși se spune că Pericle a fost foarte binevoitor față de Cimon în acel proces și că odată chiar s-a ridicat împotriva acuzării, ca s-o respingă.

15 Cimon a scăpat de acel proces. De aci înainte, în activitatea sa politică, ori de cîte ori se afla în eclesie, el domina și ținea în frîu poporul, care se pornea la atac împotriva aristocraților și căuta să pună mîna pe putere și pe stăpînire. Cînd Cimon a plecat iarăși în expediție poporul a pornit atacul final și, distrugînd rînduiala și legile străbune de care s-a servit mai înainte, sub conducerea lui Efialte, a luat sfatului din Areopag aproape toate atribuțiile judecătorești, în afară de cîteva, și, făcîndu-se pe ei înșiși stăpînii judecății, au cufundat cetatea într-o democrație nestăvilită, pentru că și Pericle avea mare putere și gîndea la fel cu poporul. De aceea, cînd Cimon s-a întors și, supărat că se arunca cu noroi în prestigiul sfatului, încerca să ducă iarăși în Areopag procesele și să ridice iarăși aristocrația care domnea pe vremea lui Clistene[93], cetățenii ridicîndu-se cu toții, strigau împotriva lui și atîțau mulțimea, amintind și de atitudinea lui față de sora sa și învinuindu-l și de laconism. Pentru aceasta, poetul comic Eupolis[94] a scris în batjocură despre Cimon că:

„Nu era rău, dar îi plăcea vinul și era neglijent.
Și cîteodată ar fi dormit cu plăcere în Lacedemona.
Chiar dacă ar fi lăsat-o pe Elpinice singură".

Și dacă el, nepăsător și chefuit, a cucerit atîtea cetăți și a repurtat atîtea victorii, este evident că, dacă ar fi fost nebăut și atent, nimeni dintre elenii de mai înainte și nici de cei de după el nu i-ar fi întrecut isprăvile.

16 Deci, din totdeauna, Cimon a iubit pe spartani și, într-adevăr, pe unul din fiii lui gemeni l-a numit Lacedemonius, iar pe celălalt, Eleios. Acești fii i-a avut de la soția lui, Cleitoria, după cum istorisește Stesimbrotos, adăugînd că de aceea, adeseori, el batjocorește neamul lor după mamă.

Diodoros Periegetul[95] spune că și al treilea dintre băieții lui, numit Thesalos, Cimon l-a făcut cu Isodice, fiica lui Euriptolem, fiul lui Megacles. Mult i-au sporit prestigiul lacedemonienii care purtau război împotriva lui Temistocle și care voiau ca Cimon, tînăr pe atunci la Atena, să aibă mare trecere și putere. Atenienii, mai întîi, vedeau cu plăcere că se bucură de bunăvoință din partea spartanilor în mare parte datorită lui. Într-adevăr, la început, cînd atenienii sporeau în putere și în alianțe, lacedemonienii nu se supărau numai pentru respectul și recunoștința pe care o aveau pentru Cimon. Astfel, cele mai multe fapte săvîrșite de eleni se făcuseră cu ajutorul lui, pentru că el se purta blînd cu aliații și făcea pe placul lacedemonienilor. Apoi, cînd atenienii ajunseră mai puternici și vedeau că Cimon se alipește din ce în ce mai mult de

spartani, au început să se supere. Într-adevăr, și Cimon însuși, ridicînd în slăvi, în fața atenienilor, Sparta, în orice împrejurare și mai ales atunci cînd îl supărau sau îl atîțau, după cum zice Stesimbrotos, le spunea de obicei: „Dar nu sînt așa spartanii". De aceea, Cimon a început să-și atragă invidie și ură din partea concetățenilor. Dar acuzația care a avut cea mai mare putere împotriva lui a fost următoarea: Archidamos[96], fiul lui Zeuxidamos, domnea la Sparta, în al 4-lea an de la data cînd se produsese cel mai mare cutremur din cîte se spunea că fuseseră mai înainte, iar țara lacedemonienilor era distrusă de multe prăbușiri de pămînt, iar cîteva culmi ale muntelui Taige s-au prăvălit, sfărîmîndu-se, și chiar întreaga cetate aproape se dărîmase, în afară de cinci case, iar pe celelalte le distrusese cutremurul. Se spune că în timp ce efebii și tinerii își făceau exercițiile gimnastice laolaltă în mijlocul porticului, cu puțin înaintea cutremurului a apărut un iepure, iar tinerii, unși cu ulei cum erau, au pornit să alerge și să-l urmărească, rîzînd, dar că efebii au rămas, iar gimnasiul s-a prăvălit peste ei și au murit cu toții. Repede deci, Archidamos, dîndu-și seama din cele ce se întîmplaseră, de primejdiile care-i pîndeau și văzînd că cetățenii încearcă să scoată din case, spre a le salva, obiectele cele mai de preț, a dat semnalul cu trîmbița, ca și cînd ar fi venit dușmanii, pentru ca spartanii să se adune cît mai repede, cu armele în jurul său. Acest lucru a salvat atunci foarte mult Sparta. Într-adevăr, hiloții dădeau fuga de pe ogoare și din toate părțile pentru ca să răpească pe spartanii care fuseseră salvați, dar găsindu-i înarmați și orînduiți ca de bătaie, au pornit împotriva cetăților pornind războiul pe față și, după ce au convins pe mulți perieci, au început să atace, în același timp, Sparta. Lacedemonienii au trimis la Atena pe Pericleidas[97], ca să ceară ajutor. Despre acesta Aristofan spune, într-o comedie, că, „șezînd la altar, îmbrăcat în haine de porfiră, trist, a început să ceară armată". Dar Efialte se împotrivea și le cerea, în gura mare, atenienilor, să nu le trimită ajutor și nici să ridice o cetate vrăjmașă Atenei,

ci s-o lase să zacă la pămînt și să umilească mîndria Spartei. Critias povestește că atunci Cimon, punînd creșterea patriei mai prejos de nevoia spartanilor, a convins poporul să iasă întru întîmpinarea lacedemonienilor și să le dea ajutor cu mulți hopliți. Poetul Ion amintește și de cuvîntul care a mișcat cel mai mult pe atenieni, cînd i-a rugat să nu uite că Elada este șchioapă și că cetatea lor este supusă altuia.

17 Pornind să dea ajutor lacedemonienilor, Cimon a trecut cu o mare armată prin Corint, dar Lachartos i-a reproșat că conduce armata prin Corint mai înainte de a se învoi cu cetățenii, spunîndu-i că nu este bine să intri într-o casă străină, îndată după ce ai bătut la ușă și mai înainte ca să răspundă stăpînul. Cimon a răspuns: „Dar și voi, Lachartos, ați bătut la porțile cleonailor și megarienilor și, cînd v-au oprit, i-ați forțat cu armele, cerînd să se deschidă toate porțile acelora care aveau mai mare putere". Iată cît de îndrăzneț a fost el față de acel corintian — de nevoie — și cum a reușit să treacă prin Corint cu armata. Lacedemonienii au chemat iarăși pe atenieni împotriva mesenienilor și hiloților de la Ihtome[98] și, cînd atenienii au sosit, spartanii, temîndu-se de curajul și de strălucirea lor, i-au trimis acasă, pe ei singuri dintre aliați, sub cuvîntul că vor aduce schimbări formei de guvernămînt. Atenienii, înapoindu-se, erau evident mîniați împotriva celor care făceau politica spartanilor și, atacîndu-l pe Cimon pentru un mic pretext, l-au ostracizat pe timp de zece ani: acesta era timpul orînduit pentru toți ostracizații. În acest timp, lacedemonienii, așezîndu-și tabăra la Tanagra[99], cînd s-au dus să elibereze Delfi de sub jugul foceenilor, atenienii le-au ieșit în întîmpinare, ca să se bată cu ei, iar Cimon s-a dus cu armele în mijlocul ostașilor din tribul său Oineis, fiind gata să lupte împotriva lacedemonienilor, alături de concetățenii săi, iar sfatul celor cinci sute, aflînd și temîndu-se, de vreme ce dușmanii săi strigau împotriva lui că voiește să tulbure armata și să aducă pe lacedemonieni în cetate, a interzis comandanților să primească pe Cimon, dar el s-a dus să

roage pe Euthippos[100], fiul lui Anaphlystios, și pe alți prieteni care mai ales erau învinuiți că simpatizează pe lacedemonieni, să lupte cu curaj împotriva dușmanilor și cu ajutorul faptelor să destrame învinuirea în fața concetățenilor săi. Aceștia, luînd panoplia lui, s-au dus în unitatea militară și, strîngîndu-se în total ca la o sută de persoane, s-au năpustit cu curaj asupra dușmanilor, făcînd pe atenieni să-i dorească și să se căiască de învinuirile pe care le aduseseră. Pe de o parte fiind siliți de situația politică, iar pe de alta amintindu-și de cele ce pățiseră, atenienii n-au mai păstrat multă vreme mînie împotriva lui Cimon. Astfel, fiind învinși la Tanagra, într-o mare luptă, și așteptîndu-se că în anotimpul prielnic al anului va veni armata peloponesienilor împotriva lor, au chemat pe Cimon din exil și acesta a venit. Decretul de întoarcere l-a redactat Pericle. Acestea erau atunci dezbinările politice; patimile erau cumpătate și puteau fi ușor îndreptate spre interesul comun, iar ambiția tuturor, învingînd patimile, ceda în fața intereselor patriei.

18 Îndată după ce s-a întors, Cimon a pus capăt războiului și a împăcat cetățile între ele. Și, după încheierea păcii, și-a dat seama că atenienii nu pot sta liniștiți, ci vor să se miște și să-și sporească puterea prin expedițiile militare. De aceea, pentru ca atenienii să nu mai tulbure insulele, să nu mai dezbine pe elini sau, supunîndu-și Peloponesul cu multe corăbii, să mai dea motive de războaie civile și de acuzații între aliați împotriva Atenei, a echipat două sute de trireme, sub pretext că pornește în expediție îndată împotriva Egiptului și a Ciprului. El voia să se pregătească în luptele împotriva barbarilor și, totodată, să tragă foloase legiuite, aducînd în Elada provizii de la dușmanii firești. Cînd toți erau pregătiți și armata era la corăbii, Cimon a avut un vis. Se făcea că un cîine furios latră la el și că din lătrat se aude o voce amestecată cu glas omenesc care-i zice: „Grăbește-te, căci îmi ești prieten și mie și cățeilor mei".

Visul era foarte nelămurit, dar Astiphilos din Paestum, prezicător și prieten cu Cimon, i-a spus că visul i-a prevestit moartea, tălmăcindu-l în acest fel: cîinele îi este dușman omului la care latră; și nimeni n-ar putea să devină prietenul unui dușman, decît murind. Iar amestecul vocii arată că dușmanul este medul[101], pentru că armata mezilor este amestecată cu eleni și cu barbari. După acest vis, odată, cînd Cimon aducea un sacrificiu lui Dionysos, prezicătorul a tăiat jertfa, iar sîngele care se închega a fost tîrît de un roi de furnici, puțin cîte puțin, spre Cimon; furnicile s-au așezat pe picior, la degetul mare, și au trecut multă vreme neobservate. În sfîrșit, Cimon a observat cele ce se petreceau, iar sacrificatorul, fiind de față, i-a arătat că lobul ficatului nu are cap. Dar expediția nu mai putea fi oprită și, de aceea, a pornit-o și a trimis șaizeci de corăbii în Egipt, iar cu celelalte iarăși[102]. . . . . a pornit el pe mare. Și, dînd o luptă navală, și-a atras de partea sa flota regelui compusă din corăbii feniciene și ciliciene, precum și cetățile de primprejur. Apoi tot spiona Egiptul. Planurile lui nu erau de loc modeste, se gîndea să destrame întreaga putere a regelui, — mai ales după ce aflase că faima lui Temistocle și trecerea lui în fața barbarilor este mare — căci acesta făgăduise regelui că-i va fi strateg în războiul cu elenii. Ei bine, se spune că Temistocle, pierzînd nădejdea de a supune pe eleni și, la gîndul că n-ar putea să întreacă norocul și virtutea lui Cimon, și-a pus, de bunăvoie, capăt zilelor, iar Cimon, pornind să dea mari lupte și tîrîndu-și mereu flota în jurul Ciprului, a trimis niște oameni de încredere la templul lui Ammon[103] ca să-l consulte asupra unor lucruri tainice. Într-adevăr, nimeni nu știa pentru ce fuseseră trimiși. Iară zeul nu le-a dat nici un oracol, ci, de cum au intrat, le-a spus să se înapoieze pentru că, din întîmplare, Cimon se află la el. Auzind cei trimiși acestea, au coborît la mare și, ajungînd în armata elenilor care era atunci în Egipt, au aflat că Cimon murise. Într-adevăr, în zilele dinaintea profeției, au aflat de moartea enigmatică a lui Cimon, care atunci era deja la zei.

După cum spun cei mai mulți scriitori, Cimon a murit în timpul asediului cetății Cition[104], fiind bolnav. Alții spun că a murit din cauza unei răni, pe care o primise

luptînd împotriva barbarilor. Înainte de a muri, a poruncit celor din jurul său să pornească îndată înapoi pe mare și să ascundă moartea sa; așa s-a întîmplat că nici dușmanii, nici aliații n-au aflat de moartea lui și s-au întors în siguranță, comandați, după cum socoteau, de Cimon, care — după cum spune Phanodem — murise de treizeci de zile. După moartea lui Cimon, armata elenilor n-a mai săvîrșit nici o faptă însemnată împotriva barbarilor, ci strategii, fiind aținați unii împotriva altora de către demagogi și de către partizanii războiului și în timp ce nici unul nu sărea să-i despartă, s-au pornit pe război, dînd astfel regelui posibilitatea să respire, și producînd mari pierderi puterii elenilor. Tîrziu, Agesilau, dîndu-și seama de aceasta, a pornit cu armata în Asia și în scurtă vreme a început războiul împotriva comandanților regelui, care se aflau în ținutul de la mare; nesăvîrșind însă nici o faptă mare, nici strălucită, s-a amestecat iarăși, în răscoalele și tulburările elenice, dintr-un alt motiv, după care a plecat lăsînd perceptorii perșilor în mijlocul cetăților aliate și prietene. Pe vremea lui Cimon nu coborîse la mare nici un curier, nici un cal pe distanța de treizeci de stadii. Că rămășițele pămîntești ale lui Cimon au fost duse în Atica mărturisește monumentul de la mormîntul lui. Un mormînt al lui Cimon cinstesc și locuitorii cetății Citium, după cum spune retorul Nausicrates[105], pentru că, în timpul unei ciume și a unei secete, divinitatea le-a poruncit să nu uite de Cimon, ci să-l cinstească și să-i aducă daruri ca unui om bun.

Astfel a fost comandantul grec.

LUCULLUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

L. Licinius Lucullus a trăit și a activat în perioada războaielor civile care au dus, în cele din urmă, la destrămarea republicii și la instituirea dictaturii militare.

Pe la anul 100, cînd Lucullus, care, probabil, se născuse pe la 117 î.e.n.[1], *a îmbrăcat toga civilă, Roma își exercita puterea în Italia (sfîrșitul cuceririi Italiei, 270), Sicilia (241), Corsica și Sardinia (238), Hispania Citerior (201), Hispania Ulterior (197), Hispania Tarraconensis (197), Lusitania (138), Galia Cisalpină (191), Narbonensis (121), Epirus (168), Macedonia și Grecia (146), Asia (Misia, Lidia, Caria) (133), Frygia (103), Cilicia (102).*

Toate aceste cuceriri au avut profunde consecințe pentru viața economică, socială, politică și morală a Romei și au agravat criza prin care a trecut societatea sclavagistă romană, care, spre a dăinui, a trebuit să recurgă la dictatura militară.

Întinsele teritorii cucerite de Roma, marile mase de sclavi care se îndreptau după fiecare război spre Italia, imensele bogății care sporeau averile comandanților și demnitarilor romani au contribuit la producerea unor contradicții economice, sociale, politice și morale atît de violente, încît, în încercarea lor de a le rezolva, oamenii politici și comandanții de oști au trebuit să recurgă la forța armelor. Dar, lucru și mai grav, contradicțiile interne erau agravate de războaiele externe, care, de cele

[1] Plutarh, *Lucullus*, I, 1; 3, 6, 2; *Pompeius*, 31; Cicero, *Lucullus*, 61; *Arch.*, 5; *Prov. cons.*, 22.

mai multe ori, erau provocate de contradicțiile interne, astfel că un război civil se desfășura concomitent cu un război extern, și ambele se influențau reciproc. De pildă, pentru desemnarea comandantului războiului împotriva lui Mitridate, au avut loc scene de război civil între partizanii lui Sylla și ai lui Marius; Mitridate s-a găsit, la un moment dat, în fața a două armate romane care se dușmăneau între ele; Sylla a trebuit să renunțe la doborîrea lui Mitridate și a încheiat pacea de la Dardanos, spre a se întoarce la Roma, în vederea răfuirii finale cu adversarii săi politici interni și așa mai departe.

Spre a înțelege rolul jucat de Lucullus în viața politică și militară a Romei și lumina în care-l prezintă Plutarh, este necesar să schițăm cîteva aspecte ale vieții economice, sociale, politice, militare și morale în prima jumătate a secolului I î.e.n. În societatea romană se distingeau net două clase sociale: stăpînii de sclavi și sclavii. Înlăuntrul acestor clase existau diferite categorii, pe care le vom aminti. Sclavii se găseau peste tot unde trebuia săvîrșită o muncă: pe ogoarele marilor latifundiari, în mine, în porturi, în casele marilor bogătași de la Roma și din orașele italiene și provinciale. Erau prost hrăniți și rău cazați, mai ales la țară, unde lucrau adesea în lanțuri. Tratamentul lor rău coroborat de suferințele morale îi făcea să fugă și, în orice caz, să nutrească gîndul fugii sau al răscoalei. La Roma, unde în casele marilor bogătași, sclavii aveau diferite servicii, apropierea de stăpînii lor le crea o situație mai bună și, de aceea, categoria sclavilor de la oraș nu s-a arătat întotdeauna solidară cu sclavii de la țară. În marea clasă a oamenilor liberi se distingeau mai multe categorii sociale: marii latifundiari, proprietari de sclavi, constituiau în general, aristocrația senatorială, în sînul căreia se distingeau nobilii, adică descendenții familiilor care purtaseră o magistratură curulă; cavalerii, în mîna cărora erau îndeobște marile întreprinderi comerciale și operații financiare; dintre ei se recrutau de obicei publicanii, care luau în arendă încasarea impozitelor în provincii. Plebea, la rîndul ei, era constituită din negustori, meseriași, mici antreprenori, agricultori mici și mijlocii.

Marii latifundiari, în dorința de a se îmbogăți și mai mult, înghițeau sărăcăcioasele loturi ale micilor proprietari de pămînt, care, înglodați în datorii și concurați de mîna de lucru servilă, își vindeau pe nimic mica lor proprietate și se duceau, cei mai mulți, la Roma, unde îngroșau masa oamenilor liberi fără de lucru, care cereau distribuiri de pămînturi.

Nicăieri nu s-ar fi văzut mai bine decît în forul roman, în primele ore ale dimineții, diversitatea categoriilor sociale cu interesele lor contradictorii.

Astfel, alături de marii proprietari de pămînt în căutare de bani necesari să-și sporească averea și construcțiile, s-ar fi putut vedea: micul proprietar de pămînt, ruinat, proaspăt venit la Roma în căutare de lucru, sclavul venit după cumpărături, omul de afaceri etc. Marele proprietar de ateliere, în care lucrau zeci de sclavi, se încrucișa cu micul meseriaș, magistratul, îndreptîndu-se spre tribuna din for, dădea mîna cu cămătarul, senatorul — cu simplul plebeu, care n-avea după ce bea apă.

Aceste clase și categorii sociale aveau interese contradictorii, care au dus la conflicte sociale și la războaie civile. În acest hățiș de interese contradictorii două erau problemele dominante: problema agrară și problema datoriilor, care afecta cele mai multe categorii sociale.

Parcă, spre a complica și mai mult situația, lupta politică la Roma nu se ducea pe baza unor partide cu statut și program, ci pe baza personalităților politice, care grupau în jurul lor vaste clientele. Clienții votau cu patronii lor și, dată fiind continua schimbare de tactică și uneori chiar de linie politică a unor personalități, clienții votau de multe ori legi în contradicție cu propriile lor interese.

De pe vremea Gracchilor însă, stringența problemelor economice și sociale a silit pe cei angajați în luptele politice să se distingă prin atitudinea lor față de problemele la ordinea zilei, adoptînd și un cuvînt pe care-l opuneau adversarilor: populares, *„populării", care luptau pentru rezolvarea gravelor probleme la ordinea zilei: împărțiri de pămînturi, grîu ieftin pentru populația săracă, drept de cetățenie italicilor etc.;* optimates, *„optimații", se opu-*

neau cu îndîrjire oricăror reforme. Atît în grupa optimaţilor, cît şi în grupa popularilor se aflau oameni din cele mai diverse categorii sociale: patricieni, nobili, cavaleri, simpli plebei. Un singur exemplu: Caius Iulius Caesar, patrician şi nobil, a fost şeful grupării popularilor, iar plebeii grupaţi în jurul lui au făcut politica popularilor, pe cînd clienţii lui Cato au luptat pentru interesele optimaţilor, deşi ar fi trebuit să fie alături de Caesar.

Această schiţă a situaţiei economice şi sociale la Roma ne va ajuta să înţelegem mai uşor rolul jucat de L. Licinius Lucullus în viaţa politică şi militară a Romei.

Trei sînt perioadele care se disting mai pregnant în viaţa lui Lucullus: 1. activitatea lui în războiul dus de Sylla împotriva lui Mitridate; 2. războiul dus de el însuşi împotriva lui Mitridate; 3. perioada de după rechemarea lui la Roma.

Dacă ţinem seama[1] *că a fost consul în 74, Lucullus s-a distins, încă de tînăr, prin dîrzenia cu care, alături de fratele său, a urmărit în justiţie pe C. Servilius, fratele probabil al lui Isauricus, acuzatorul tatălui său. Ambiţios, în timpul războiului cu socii, el a căutat să dea dovezi de vitejie în calitate de tribun militar*[2]*. Poate că în această funcţie s-a exercitat chiar sub comanda lui Sylla. În orice caz, în gravul conflict care s-a iscat între Marius şi Sylla în legătură cu comanda războiului împotriva lui Mitridate, Lucullus s-a găsit alături de Sylla. Printre serviciile aduse de Lucullus lui Sylla în timpul războiului împotriva lui Mitridate, citäm: baterea unei monede (necesare achitării soldelor) din tezaurele luate din luptele de la Epidaur şi Olimpia*[3]*; călătoria în Creta, Cirena, Egipt, în vederea aprovizionării lui Sylla*[4]*; în timpul acestei călătorii l-a cunoscut pe Ptolemeu X Soter II, care l-a primit cu mult fast; în această călătorie a întîrziat cam mult, iar Sylla a trebuit să-şi facă singur o flotă. Cel mai mare serviciu adus de Lucullus lui Sylla l-a constituit însă refuzul ofer-*

[2] Plutarh, *Lucullus*, 2, 1; *Sylla*, 11.
[3] Plutarh, *Lucullus*, 2, 21; *Sylla*, 12; Appian, *Războaiele civile*, I, 340—370.
[4] Cicero, *Lucullus*, 4, 11, 61; Plutarh, *Lucullus*, 2, 3—6; 3,2.

tei lui Fimbria, adversarul lui Sylla, care-i propunea să-şi unească forţele şi, dînd lovitura de graţie lui Mitridate[5]*, să-i răpească lui Sylla posibilitatea de a-l înfrînge pe regele Pontului. Într-adevăr, dacă Lucullus şi-ar fi unit forţele sale cu ale lui Fimbria, războiul ar fi fost terminat, iar Sylla ar fi rămas, pur şi simplu, în aer*[6]*. Aşadar Lucullus, prin hotărîrea lui de a nu se ralia cu Fimbria, a decis cine avea să fie învingătorul lui Mitridate.*

În urma păcii de la Dardanos, Sylla s-a întors la Roma, unde, după cucerirea oraşului, a dezlănţuit singeroasele sale proscripţii. Lucullus a rămas în Asia, ca să încaseze amenda de douăzeci de mii de talanţi impusă de Sylla. Spre deosebire de acest sîngeros, Lucullus a dat dovadă de multă umanitate[7]*. Între anii 84 şi 79 î.e.n., respectînd pacea cu Mitridate, n-a făcut decît să asedieze cetatea Mytilene, pe care, în anul 80, a cucerit-o propretorul M. Minucius Thermus. Ales edil în anul 79 î.e.n., înainte de a se întoarce la Roma*[8]*, apoi pretor în anul 78 î.e.n., Lucullus a fost lăsat moştenitor de Sylla, fapt care l-a supărat pe Pompeius. Aşadar, în anii 84—74 î.e.n., Lucullus n-a săvîrşit fapte prea strălucite.*

În anul 74 î.e.n. Lucullus este ales consul cu M. Aurelius Cotta[9]*. De aici înainte începe a doua perioadă importantă din viaţa lui Lucullus. Roma se găsea, în anul 74 î.e.n., încolţită din mai multe părţi: Macedonia era atacată de populaţiile învecinate, piraţii infestau Mediterana, Pompeius, ameninţat serios de Sertorius în Spania, cerea ajutor, iar Mitridate, denunţînd autenticitatea testamentului prin care regele Nicomede al III-lea lăsa Bitinia moştenire poporului roman, se aliază cu fiul lui Nicomede, intră în Bitinia şi ocupă Capadocia. Lucullus obţine comanda războiului împotriva lui Mitridate.*

Războiul dus de Lucullus împotriva lui Mitridate, care a durat din anul 74 î.e.n. pînă în anul 67 î.e.n., cînd a

[5] Plutarh, *Lucullus*, 3.
[6] Idem, *Sylla*, 25; *Lucullus*, 4, 1.
[7] Idem, *Lucullus*, 1, 9; Cicero, *De Officiis*, II, 57.
[8] Plutarh, *Lucullus*, 4, 4; *Pompeius*, 15; *Sylla*, 38.
[9] Cicero, *Verres*, II; V, 34; Plutarh, *Lucullus*, 5.

fost înlocuit de Manius Acilius Glabrio, a avut multe peripeții. Se pot distinge în total două perioade: 1. perioada de succese în care Lucullus, reîntronînd disciplina în armată, comportîndu-se cu omenie și blîndețe față de populațiile locale, dînd neîncetat dovadă de prudență și de stăpînire de sine, l-a învins pe Mitridate, silindu-l să se refugieze la Tigranes, regele Armeniei, care-i era ginere; 2. perioada în care, abuzînd de puterea de rezistență a soldaților, Lucullus n-a ținut seama de repetatele lor proteste împotriva nesfîrșitelor campanii militare și micî războaie care nu se mai terminau; orbit de dorința nesățioasă de a recolta triumf după triumf și, poate, nutrind în sine gîndul de a fi un nou Alexandru cel Mare, Lucullus a întins la maximum coarda rezistenței soldaților și s-a văzut în neputința de a mai întreprinde vreo campanie, ba mai mult, s-a aflat în trista și jalnica situație de a merge pe la corturile soldaților, ca să-i implore cu lacrimi în ochi să ia armele împotriva dușmanilor.

Perioada a treia a vieții lui Lucullus se întinde de la întoarcerea sa la Roma, pînă la sfîrșitul vieții. În acest timp Roma a fost martora unora dintre cele mai dramatice evenimente din perioada războaielor civile și a destrămării republicii: „prima conjurație a lui Catilina" (ianuarie 65), luptele în jurul problemei agrare și datoriilor și dramaticele alegeri consulare din anul 64 î.e.n., proiectul de lege agrară și luptele politice stîrnite în jurul lui (ianuarie 63), conjurația lui Catilina (octombrie-decembrie 63); constituirea primului triumvirat (iunie-iulie 60), consulatul lui Caesar (59), în care acesta a pus bazele puterii sale personale, exilul lui Cicero și încăierările civile provocate de bande înarmate (58). Care a fost comportarea lui Lucullus în acești ani?

Aristocrat și nobil, fără să se avînte cu pasiune în vîltoarea luptelor politice, Lucullus, dedîndu-se unei vieți de plăceri în care luxul meselor și conversațiile cu filozofi și oameni culți ocupau cea mai mare parte a timpului, a susținut molatic și ocazional punctele de vedere ale grupării intransigente a aristocrației senatoriale, reprezentate de Cato. Astfel, în anul 63 î.e.n., Lucullus a susținut, în

alegerile consulare, candidatura lui L. Licinius Murena, care a și fost ales împreună cu Decimus Iunius Silanus. În anul 61 î.e.n., cînd era în toi scandalul pîngăririi misterelor zeiței Bona, petrecute cu un an înainte, Lucullus era insultat de bandele lui Clodius, fostul său cumnat, și aștepta să fie cîntat de poetul Archias. În anul 60 î.e.n., cel al constituirii asociației politice secrete, cunoscute sub numele de „primul triumvirat", Lucullus își vedea de vilele și de piscinele sale și se bucura de însuccesele lui Pompei în problema legii agrare.

Evident că opoziția dîrză și mioapă făcută de aristocrația senatorială, în general, și de senat, în special, lui Pompei, l-a aruncat pe învingătorul lui Mitridate în brațele lui Caesar, contribuind la constituirea primului triumvirat. Lucullus, în această luptă, s-a găsit, deși mai mult condus, decît conducînd, lîngă Cato.

În anul 59 î.e.n., cînd Caesar, în calitate de consul, dădea lupta pentru votarea legii agrare, Lucullus se afla alături de Bibulus, colegul lui Caesar — acesta era conducătorul grupului opozant — urmîndu-l alături de alții. Opoziția a fost sterilă. Vettius, pus într-adins de triumviri să acuze aristocrația senatorială de un complot, l-a numit și pe Lucullus. Nimeni n-a luat însă în serios pe Vettius, care, se pare, a fost ucis chiar de instigatorii lui. După aceea, Lucullus s-a retras cu totul din viața politică, iar în anul 58 î.e.n., cînd Cicero era exilat, a și murit.

Se poate spune că Lucullus a fost un aristocrat ambițios. Dornic de glorie, el a căutat, ca și Pompei și Caesar, să se distingă, în primul rînd, ca bun comandant militar, să i se încredințeze guvernăminte de provincii, să poarte războaie, care să-i aducă faimă și bogăție. El și-a văzut visul cu ochii cînd a pornit războiul împotriva lui Mitridate, în anul 74 î.e.n. Infinit mai omenos decît Sylla, relativ molatic și mai puțin prompt în acțiune — cîteodată încetineala în acțiune se datora și prudenței — el s-a lăsat antrenat pe panta cuceririlor fără sfîrșit și, lipsit de tactul necesar, s-a văzut părăsit de propriii săi soldați. În politică, Lucullus n-a putut înțelege gravele probleme cu care era confruntat statul republican și de aceea s-a aflat

alături de Bibulus și de Cato, împotriva încercărilor de rezolvare a gravei probleme agrare pe care le făcea Caesar. Rafinat în gusturi, dornic de cultură, el s-a dedat, în ultima parte a vieții, unui trai luxos, rafinat și voluptuos, pe care mulți din contemporanii săi l-au criticat.

Cu toate calitățile de care a dat dovadă, Lucullus, ca toți optimații, a avut un mare defect: nu și-a dat seama de sensul evenimentelor.

Pentru Viața *lui* Lucullus, *Plutarh a consultat mult mai puține izvoare decît pentru* Viața *lui* Cimon, *a lui Lysandros și, în general, pentru eroii săi greci. Astfel, în biografia lui Lucullus, Plutarh citează* Memoriile *lui Lucullus (31), apoi pe* Cicero (38), *pe* Cornelius Nepos *(33), pe* Sallustius *(11, 33), pe* Titus Livius *(20, 31), pe* Strabo *(29), pe filozoful* Antioh. *Întîlnim de cîteva ori expresia „se spune" (1, 15, 29, 33). Este greu de precizat în ce măsură a consultat Plutarh izvoarele scrise în latinește. În orice caz, lucru demn de remarcat, asupra căruia vom reveni — expunerea cronologică-istorică ocupă un loc mult mai mare decît cea sistematic-anecdotică, care este mai accentuată în* Viața *lui* Lysandros *sau a lui Cimon.*

Nici în biografia lui Lucullus nu întîlnim o judecată de valoare politică unitară din partea lui Plutarh. Astfel, scriitorul laudă felul în care Lucullus a bătut monedă pentru Sylla (2), a curățit Creta de pirați și a scăpat pe cirenieni de războaiele civile (2), nu s-a lăsat amăgit de Ptolemeu (3), nu s-a aliat cu Fimbria împotriva lui Sylla (3), s-a arătat blînd în încasarea amenzii impuse de acesta cetățenilor din Asia Mică (4), a ținut în frîu un demagog (5). Îl critică pentru că a recurs la ajutoarele Praeciei pentru obținerea comenzii războiului împotriva lui Mitridate (6), îl elogiază pentru că a știut să disciplineze pe fimbrieni, pentru că l-a iertat pe Cotta, care suferise o înfrîngere din dorința de a îngenunchea el pe Mitridate înaintea lui Lucullus (8). Observă pe un ton elogios că Lucullus a dat dovadă de prudență, stăruință, dîrzenie și viteție împotriva lui Mitridate (8—17) și, de asemenea, de omenie, cruțînd femeile regelui (18); că a plîns cînd a

văzut o cetate arsă, că a împărțit dreptate în cetățile din Asia (19, 28), că a știut să se grăbească cînd trebuia (28), că a înfrînt deodată trei regi (31). Toate aceste laude se referă mai ales la comportarea lui Lucullus în timpul războiului, deci au în vedere mai ales calitățile lui de comandant de oști. Cînd este vorba de renunțarea lui Lucullus la viața politică (38), Plutarh nu adoptă o atitudine clară, ci relatează părerea acelora care îl lăudau pe Lucullus că, retrăgîndu-se la timp, a fost cruțat de durerea loviturilor suferite de Marius la bătrînețe, cînd vigoarea îl părăsise și prin fraza „poate că și Cicero ar fi avut o bătrînețe mai plăcută, dacă s-ar fi retras din politică după alungarea lui Catilina, iar Scipio, după ce adăugase Cartaginei Numantia, deoarece există și pentru activitatea politică un sfîrșit. Astfel și luptele politice, ca și cele atletice, se termină cu înfrîngerea, cînd le părăsește vigoarea și tinerețea" — se pare că biograful este de acord cu această părere. La sfîrșit însă, Plutarh menționează critica făcută lui Lucullus de Crassus și Pompei, care socoteau că „pentru astfel de oameni moliciunea este mai nepotrivită cu vîrsta decît activitatea politică și militară" (38). Biograful nu ne arată lămurit de partea cărei păreri este.

Interesant de observat că, făcînd o generalizare, Plutarh afirmă (64) că Lucullus a adus mai puține foloase patriei decît pagube, deoarece „a înflăcărat pe Crassus să pornească în Asia, ca și cînd barbarii ar fi fost numai pradă și posibilitate de îmbogățire și nimic altceva" (36).

Referindu-se la activitatea politică dusă de Lucullus după întoarcerea din Asia, Plutarh, deși (38) afirmase că acesta întorsese spatele vieții politice, ne spune (42) că „Lucullus nu se desprinsese cu totul de politică, dar ambiția și lupta pentru dobîndirea întîietății și puterii, nefiind lipsite de primejdii și de excese, le-a lăsat pe seama lui Crassus și a lui Cato". Printre sporadicele lui activități politice, Plutarh citează: asistența prietenilor în adunarea poporului și combaterea proiectelor lui Pompei în senat, ceea ce l-a făcut pe Pompei să recurgă la prietenia și, mai degrabă, la conjurația lui Crassus și a lui Caesar. Cele întreprinse de Vettius, observă biograful mai departe,

„a îndepărtat pe Lucullus de politică, iar cînd Cicero a fost exilat, iar Cato, trimis în Cipru, Lucullus s-a dezumflat cu totul" (43). Plutarh nu ne spune expres, dar printre rîndurile citate se poate citi lipsa de admirație a biografului pentru activitatea politică dusă de Lucullus în acest timp. De altfel, această atitudine a lui Plutarh față de ultima perioadă a vieții lui Lucullus este confirmată și de primul capitol al Paralelei *dintre Cimon și Lucullus, în care biograful justifică „petrecerea timpului în liniște și în discuții de tot felul", care oferă prilej de contemplare unui „bătrîn care a încetat să mai ia parte la războaie și la viața politică", dar „viața afrodisiacă de petrecere și lux nu este un lucru demn de vechea Academie și nici de cel care imită pe Xenocrates, ci seamănă mai mult cu acela care înclină spre Epicur". În orice caz, critica ultimei perioade a vieții lui Lucullus nu este făcută expres din punct de vedere politic și moral.*

Se poate spune deci că, și în această biografie, claritatea și consecvența judecății de valoare asupra conduitei politice a lui Lucullus a fost întunecată de considerente de ordin psihologic și moral.

Nici în Viața *lui Lucullus nu se află o schemă rigidă, ci sistematicul este îmbinat cu cronologicul. Plutarh expune, relativ cu multe amănunte, bătăliile și, în general, faptele de arme ale lui Lucullus, poate cu prea multe amănunte pentru un biograf, care, în mod firesc, poate fi preocupat mai mult de sistematic decît de cronologic. Acest fapt dovedește încă o dată caracterul izvoarelor consultate de Plutarh.*

În general, portretul lui Lucullus este destul de unitar, biografia este străbătută de o caldă simpatie pentru omul politic și comandantul de oști roman și nu lipsesc nici anecdotele, deși sînt mult mai reduse decît în biografiile oamenilor politici greci[10].

[10] A se vedea A. Piganiol, *op. cit.*, p. 65. I. I. van Ooteghem, *Lucius Licinius Lucullus*, Namur, 1959.

1 Bunicul lui Lucullus fusese consul, iar Metellus[1], supranumit Numidius, îi era unchi după mamă. În ceea ce privește părinții, tatăl său a fost acuzat de furt, iar mama sa, Caecilia, a avut faima că nu dusese o viață ordonată. Lucullus însuși, încă de tînăr, mai înainte de a candida la vreo slujbă și de a intra în viața politică, a dat în judecată pe augurul Servilius[2], acuzatorul tatălui său, dovedindu-l că săvîrșise niște nereguli publice.

Romanii socoteau această faptă strălucită și vorbeau despre acel proces ca despre o faptă glorioasă. De altfel, se părea că atunci cînd nu erau la mijloc motive personale, faptul de a acuza nu era lipsit de noblețe, ci romanii chiar voiau să vadă pe tineri atacînd pe oamenii necinstiți, așa cum atacă cîinii de vînătoare sălbăticiunile.

Totuși procesul s-a dezbătut într-o atmosferă atît de pătimașă, încît [iscîndu-se o încăierare] unii au fost răniți și cîțiva au căzut. Servilius a fost achitat. Lucullus se exersa mult și putea să vorbească în amîndouă limbile[3], astfel că însuși Sylla, cînd a scris istoria propriilor sale fapte a dedicat-o lui Lucullus, ca unuia care ar fi putut compune și rîndui mai bine istoria sa. Într-adevăr, elocința lui nu era potrivită și pregătită numai spre folosul practic. Într-adevăr, vorbirea celorlalți străbătea năvalnic prin for „așa cum străbate tonul, izbind, marea", dar, cînd erau afară din for „Era pe uscat și moartă de neștiință", Lucullus însă, fiind încă tînăr, își însușea, din dorința de a vorbi frumos, această educație îngrijită, numită liberă. Ca

unul care dăduse multe lupte, cînd a mai îmbătrînit, şi-a lăsat cugetarea să se odihnească şi să-şi desfete sufletul cu filozofia, trezind puterea ei contemplativă şi destrămînd la timp şi ţinînd în frîu ambiţia care-l cuprinsese după dezbinarea cu Pompei.

În privinţa gustului său pentru discuţii erudite, pe lîngă cele spuse, se mai istorisesc şi următoarele: Pe cînd era încă tînăr, dintr-o glumă cu avocatul Hortensius[4] şi cu istoricul Sisenna[5], au ajuns la lucruri serioase şi Lucullus a primit propunerea lor de a face un poem sau un discurs în greceşte sau în latineşte, după cum vor cădea sorţii. El a compus [un poem în care cînta] războiul marsic. Şi se pare că sorţul a căzut ca poemul să fie compus în limba elenă. Într-adevăr, se păstrează o istorie a războiului marsic în limba elenă. Multe sînt mărturiile de afecţiune pe care a avut-o el pentru fratele său Marcus, dar romanii amintesc mai ales de prima. Astfel, Lucullus, deşi era mai în vîrstă decît fratele său, n-a dorit să poarte singur o magistratură, ci a aşteptat ca şi fratele său să împlinească vîrsta necesară acestei funcţii; astfel, el şi-a atras poporul în aşa măsură, încît a fost ales în absenţă, împreună cu el, edil.

2 În războiul cu marsii fiind totuşi tînăr, a dat multe dovezi de curaj şi de inteligenţă, dar mai ales pentru echilibrul şi blîndeţea lui Sylla a căutat să şi-l atragă, şi l-a folosit, de la început numai pentru faptele care cereau cea mai mare ardoare. Printre acestea a fost şi sarcina baterii monedei.

Sub supravegherea lui a fost bătută cea mai mare parte a monedei în Peloponeş, în timpul războiului cu Mitridate[6], şi din această pricină s-a numit „moneda lucullică"; ea a avut multă vreme valoare şi a fost foarte mult schimbată în timpul războiului, pentru nevoile ostaşilor. După aceea, Sylla, fiind stăpîn pe uscat în Atena, dar fiindu-i tăiată aprovizionarea de către duşmanii care erau stăpîni pe mare, a trimis pe Lucullus în Egipt şi Libia ca să aducă de acolo corăbii. Era în toiul iernii, iar Lucullus a pornit pe mare cu trei mioparoase[7] elenice şi cu tot atîtea dicrote

rodiene împotriva corăbiilor duşmane, avînd să se măsoare cu multe corăbii care străbăteau marea venind din toate părţile, spre a-şi disputa victoria. Totuşi, curăţind Creta de piraţi şi scăpînd pe cirenieni de tiranie şi de războaiele necontenite care îi tulburau, i-a încurajat şi le-a dat o constituţie, făcînd cetatea să-şi amintească de acea vorbă a lui Platon pe care el parcă o profeţise în faţa lor. Astfel, după cît se pare, rugîndu-l ei să le scrie legi şi să le orînduiască poporul într-un fel oarecare de constituţie înţeleaptă, a spus că este greu să dea legi pentru cirenieni care sînt atît de fericiţi. Într-adevăr, se părea că nu este nimic mai de neînduplecat decît un om care pare că o duce bine şi iarăşi nu este nimic mai uşor de condus decît un om care este dominat de soartă. Acest lucru a făcut pe cirenieni să fie mai blînzi faţă de Lucullus, care le dădea legi. Pornind Lucullus de aci spre Egipt, a pierdut cele mai multe corăbii, dar el însuşi, salvîndu-se, a intrat cu fast în Alexandria. Aici l-a întîmpinat întreaga flotă egipteană, aşa cum obişnuia cînd acosta vreun rege, flotă împodobită cu mare strălucire, iar regele Ptolemeu[8], un băietan, a arătat multă admiraţie lui Lucullus şi i-a oferit ca reşedinţă un loc în palatele regale, deşi mai înainte nici un oaspete, comandant străin, nu fusese dus acolo. I-a dat apoi bani de cheltuială şi armată de patru ori mai mult, faţă de cît ar fi dat altora, cu toate că Lucullus nu dorea nimic mai mult decît strictul necesar şi nu primea nici un dar, deşi regele îi trimisese lucruri în valoare de optzeci de talanţi. Se spune că Lucullus nu s-a urcat nici la Memfis, nici n-a căutat să vadă nimic dintre frumuseţile mult admirate şi de mare faimă din Egipt; el spunea că aceasta este treaba unui spectator care are răgaz şi care poate să petreacă, nu ca el, care lăsase pe comandantul suprem dormind sub cerul liber, în faţa creneluriloc duşmane.

3 Cînd Ptolemeu, înfricoşîndu-se în faţa evenimentelor, a părăsit alianţa, i-a oferit corăbii care să-l însoţească pînă la Cipru, iar cînd a pornit pe mare l-a salutat şi i-a oferit un smaragd, dintre cele mai scumpe, încrustat în

aur; mai întîi Lucullus l-a refuzat, dar cînd regele i-a arătat propriul său chip cizelat, s-a temut să-l refuze, ca nu cumva regele să socotească că a plecat ca dușman și să-i întindă curse pe mare. Lucullus a adunat, în timpul plutirii, o mulțime de corăbii de la cetățile de pe țărm, în afară de acelea care luau parte la tîlhăriile piraților, a trecut în Cipru și aici, aflînd că dușmanii își așezaseră corăbiile în port, și îl pîndesc de pe înălțimi, a tras toate corăbiile pe uscat și a scris cetăților în privința încartiruirilor de iarnă și a aprovizionării, avînd de gînd să aștepte acolo primăvara. Apoi, cînd i s-a părut că este momentul plutirii, trăgînd corăbiile în apă, a plecat și în timpul zilei plutea cu pînzele lăsate, iar noaptea le ridica și astfel a putut să ajungă cu bine la Rodos[9]. Rodienii i-au oferit corăbii, iar el a convins pe locuitorii din Cos[10] și din Cnidos[11] să se desprindă de alianța regelui și să pornească împreună împotriva cetății Samos. Din Hios a alungat el însuși pe oamenii regelui, apoi a eliberat pe colofonieni, arestînd pe Epigonos, tiranul lor. Tocmai atunci Mitridate părăsise Pergamul și se retrăsese la Pitane. Aici Mitridate era blocat și asediat de pe uscat de Fimbria. Regele, întorcîndu-și privirile spre mare, a strîns și a chemat la el flotele de pretutindeni, deoarece nu mai nădăjduia să înceapă războiul cu Fimbria, un om îndrăzneț și care repurtase mari victorii. Fimbria însă, văzînd acest lucru și fiind lipsit de flotă, a trimis o scrisoare lui Lucullus, rugîndu-l să vină cu flota și să nimicească împreună cu el pe cel mai mare dușman și mai războinic rege, pentru ca nu cumva să le scape romanilor această răsplată a victoriei [care era regele], urmărită de-a lungul multor bătălii și suferințe, anume Mitridate, care venise el însuși în mîinile lor și intrase în plasă. Dacă Mitridate va fi prins [zicea el], nimeni n-o să aibă o faimă mai mare decît cel care îl va împiedica să fugă și va pune mîna pe el; că dacă Mitridate va fi alungat de sine însuși [Fimbria] de pe uscat și oprit de Lucullus să se apropie de mare, le va procura amîndurora izbînda, iar romanii nu vor mai da nici o importanță succeselor lui Sylla atît de slăvite, dobîndite la Orchomenos[12] și la Cheroneea[13]. Și,

într-adevăr, nimic din cele spuse [de Fimbria] nu era neverosimil, ci era evident pentru oricine că dacă, convins de Fimbria, Lucullus, care nu era departe, ar fi dus corăbiile acolo și ar fi încercuit portul cu flota, războiul s-ar fi terminat și toți ar fi scăpat de nesfîrșite nenorociri. Lucullus însă, poate în calitate de legat al lui Sylla, punea dreptatea mai presus de orice interes public și particular, fie că compara pe Fimbria, un om blestemat și un asasin, cu un prieten și comandant, fie că, potrivit unei hotărîri divine, îl cruța pe Mitridate și îl păstra ca să aibă un adversar demn de el. De aceea n-a dat ascultare lui Fimbria, ci a oferit lui Mitridate posibilitatea să pornească pe mare și să-și bată joc de armata lui Fimbria. Lucullus însuși, mai întîi, a dat lupta împotriva corăbiilor regelui, care au apărut în dreptul promontoriului Lecton[14] din Troada, apoi, văzînd că Neoptolem[15] este ancorat cu multe corăbii în fața insulei Tenedos[16], a pornit împotriva lui, înaintea altora, îmbarcîndu-se pe o corabie rodiană cu cinci rînduri de vîsle, pe care o conducea Damagoras, un om cu bune sentimente pentru romani și foarte încercat în luptele pe mare. Pornind Neoptolem drept spre el și poruncind cîrmaciului să-l ducă direct la atac frontal, Damagoras s-a temut de greutatea corăbiei grecești și de rezistența ciocurilor de fier și n-a îndrăznit să se ciocnească proră în proră, ci a dat poruncă cîrmaciului să facă repede un viraj și să ofere dușmanului pupa. Corabia a fost ciocnită, dar aici lovitura a fost fără efect, de vreme ce fusese dată în partea corăbiei care se afla întotdeauna sub apă. În timpul acesta, cum corăbiile prietene veneau în ajutor, Lucullus a dat poruncă să fie întoarsă din drum corabia și, după ce a săvîrșit fapte demne de a fi amintite, a respins pe dușmani și a urmărit pe Neoptolem.

4 După aceea, ajungînd din urmă pe Sylla, care se pregătea să treacă în Chersones, i-a oferit securitate în timpul călătoriei putînd, astfel, să treacă armata. Încheindu-se tratatul de pace, Mitridate a pornit de acolo în Pontul Euxin, iar Sylla a pedepsit Asia să plătească două-

zeci de mii de talanți[17]. Ordonîndu-i-se lui Lucullus să încaseze banii și să bată monedă, se pare că a fost pentru acele cetăți un fel de mîngîiere în răutatea lui Sylla, pentru că s-a arătat nu numai curat și drept, ci și blînd, cînd executa o poruncă amarnică și greu de îndeplinit. Cînd mitilenienii se răsculaseră împotriva romanilor, Lucullus a voit să-i liniștească și să obțină o sentință dreaptă pentru greșelile săvîrșite împotriva lui Marius, dar cînd i-a văzut că sînt stăpîniți de un gînd rău, pornind cu corăbiile împotriva lor, i-a bătut într-o luptă navală și i-a închis între zidurile cetății asediindu-i; a plecat ziua și în văzul tuturor spre cetatea Elaia[18], apoi întorcîndu-se pe ascuns și așezîndu-se la pîndă în jurul cetății, a stat liniștit. Cînd însă mitilenienii s-au gîndit să prade tabăra lui Lucullus, crezînd că-i părăsită, el s-a năpustit asupra lor, a capturat pe foarte mulți vii și a ucis cinci sute dintre cei care rezistau; a făcut șase mii de sclavi și a luat o pradă nemăsurată. Lucullus n-a prea luat parte la nenorocirile din Italia pe care le provocaseră în mare măsură Sylla și Marius, deoarece a avut norocul că a zăbovit mai mult la treburile din Asia. Totuși el n-a primit de la Sylla lucruri de mai mică valoare decît alți prieteni, ci chiar *Memoriile*, după cum am spus, Sylla i le-a dedicat lui, în semn de prietenie și, înainte de a muri, l-a lăsat înscris prin testament epitrop al băiatului său, întrecînd prin aceasta pe Pompei. Se pare că acest fapt a fost pentru Lucullus și Pompei începutul dezbinării și cauză de invidie, căci amîndoi erau tineri și înflăcărați de dorința de glorie.

5 Nu mult după moartea lui Sylla, Lucullus a fost consul cu Marcus Cotta[19], în timpul olimpiadei a o sută șaptezeci și șasea. Cînd mulți agitau, după aceea, problema războiului împotriva lui Mitridate, Marcus Cotta a spus că războiul nu a încetat, ci doar a avut un răgaz. Lucullus, trăgînd la sorți provincia Galia de dincoace de Alpi, era mîhnit pentru că această provincie nu-i dădea posibilitatea să săvîrșească fapte mari. Pe el îl irita mai ales Pompei, care se bucura de prestigiu în Spania, gîndind că, dacă s-ar întîmpla să înceteze războiul din Spania,

Pompei, avînd o faimă ca nimeni altul, va fi ales îndată comandant în războiul împotriva lui Mitridate. De aceea, cînd Pompei a cerut bani și a scris senatului că, dacă nu-i va trimite bani, va părăsi Spania și pe Sertorius și-și va aduce armata în Italia, Lucullus a mijlocit să i se trimită cît mai repede banii ceruți, ca să nu aibă nici un pretext de a se întoarce cît timp era consul. El se temea ca nu cumva toată cetatea să stea la dipsoziția lui Pompei cînd va veni cu o armată așa de mare. Într-adevăr, Cethegus, care avea atunci o mare influență în viața politică, deoarece spunea și făcea toate pe placul poporului, nutrea o mare dușmănie împotriva lui Lucullus, care detesta viața lui plină de fapte erotice urîte, de lăudăroșenie și flecăreală. Pe Cethegus îl ataca deci direct Lucullus, dar pe Lucius Quintus, un alt demagog, care se ridicase împotriva politicii duse de Sylla și încerca să tulbure situația politică, l-a făcut să renunțe la încercarea sa și i-a potolit ambiția, dojenindu-l de multe ori în particular și atrăgîndu-i atenția în public, a izbutit să țină în frîu începutul unei mari boli — așa cum era potrivit din punct de vedere politic și salvator.

6 În acest timp, s-a vestit că guvernatorul Ciliciei, Octavius, murise. Deși mulți erau cei care rîvneau guvernămîntul provinciei și lingușeau pe Cethegus, care avea mare trecere, ca să le mijlocească reușita, Lucullus n-a dat mare importanță acestei provincii, dar, socotind că, dacă ar obține-o, cum era vecină cu Capadocia, nu va fi trimis nimeni altul care să lupte împotriva lui Mitridate, s-a pretat de nevoie, împotriva firii sale, la săvîrșirea unei fapte urîte și a pus în mișcare toate mașinațiile ca să nu i se acorde provincia altuia. Și, în cele din urmă, s-a pretat la o faptă care nu era nici cuviincioasă, nici lăudabilă, dar eficientă pentru atingerea scopului. Era o femeie, Praecia, renumită în cetate pentru frumusețea și atracția ei. În celelalte privințe nu era întru nimic mai prejos de o hetairă. Aceasta, folosindu-se de cei care o întîlneau și discutau cu ea cerîndu-i sprijinul pentru interesele și politica prietenilor, a cîștigat o foarte mare

influență și prin faptul că, la drăgălășenia ei, se adăuga și impresia că este prietenoasă și activă. Și cum își atrăsese și pe Cethegus, care era în floarea gloriei atunci și conducea cetatea, și cu care avea legături de dragoste, puterea cetății trecuse cu totul asupra ei. Într-adevăr, nu se făcea nimic în Adunarea poporului fără ca Cethegus să-și dea asentimentul și fără ca Praecia să-l îndemne. Lucullus, pornind să cucerească această femeie cu daruri și lingușiri (cîștigarea simpatiei acestei femei mîndre și ambițioase era pentru Lucullus un mare cîștig), repede l-a avut pe Cethegus aliat și susținător în dobîndirea Ciliciei. Și, după ce a dobîndit Lucullus această provincie, n-a mai avut nevoie să roage nici pe Praecia, nici pe Cethegus, ci toți cetățenii i-au încredințat, de comun acord, războiul împotriva lui Mitridate, spunînd că acest rege nu poate să fie mai bine înfrînt de nici un alt comandant decît de Lucullus, de vreme ce Pompei se războia încă cu Sertorius[20], iar Metellus renunțase la luptă, din pricina bătrîneții. Metellus și Pompei erau singurii pe care cineva ar fi putut să-i facă rivalii lui Lucullus în dobîndirea comandamentului. Totuși Cotta, colegul său, adresînd stăruitoare rugăminți senatului, a fost trimis cu o flotă ca să păzească Propontida și Bitinia.

7 Lucullus, avînd o legiune recrutată de el însuși, a trecut în Asia. Aci a mai luat în primire și cealaltă oaste. Toți erau corupți de viața de lux și de belșug, iar așa-zișii „fimbriani“[21] erau greu de stăpînit, obișnuiți cum erau cu anarhia. Aceștia erau soldații care, la instigația lui Fimbria, uciseseră pe consulul Valerius Flaccus și predaseră pe însuși Fimbria lui Sylla; erau niște oameni mîndri și nelegiuiți, dar războinici și rezistenți la suferințe, datorită experienței în război. Totuși Lucullus, în scurt timp, a înfrînt și îndrăzneala acestor oameni și i-a domolit și pe ceilalți, care, atunci pentru prima dată, după cît se pare, făceau cunoștință cu un adevărat conducător și comandant. De altfel, ei erau lingușiți, obișnuiți fiind să pornească în expediție după poftă. Situația dușmanilor era următoarea: Mitridate, așa cum fac mulți sofiști, s-a

ridicat la început, fălos și mîndru împotriva romanilor cu o armată plină de deșărtăciune, deși strălucită și impozantă la vedere. După aceea, fiind înfrînt în mod ridicol, s-a învățat minte și, cînd era gata să pornească la război pentru a doua oară, și-a strîns oștile, pregătindu-le cu adevărat pentru acțiune. Într-adevăr, renunțînd la mulțimile de tot soiul de oameni, la amenințările în multele limbi ale barbarilor, la armele poleite cu aur și cu pietre scumpe, pentru că socotea că sînt prăzi luate de ostași victorioși și nu o forță pentru aceia care le aveau, făcea ca ostașii să poarte spade romane și scuturi grele și mai degrabă înrola călăreți exercitați în lupte decît împodobiți și fălоși și a strîns la un loc douăsprezece miriade de pedestrași, rînduiți în falangă, după metoda romană, și douăsprezece mii de călăreți, afară de drepaneforele[22] cu patru cai; acestea erau în total o sută. Și, pregătind el și corăbii, dar nu împodobite cu corturi de aur și nici cu băi pentru cadîne și nici cu locuri de exerciții pentru femei luxoase, ci cu arme, săgeți și bani, a năvălit în Bitinia unde cetățile îl primeau cu dragă inimă și nu numai cele din Bitinia, ci întreaga Asie era cuprinsă de un fior de înviorare și părăsire a bolilor anterioare, Asia care îndura suferințe neînchipuite din pricina puternicilor și publicanilor[23] romani, pe care, mai tîrziu, Lucullus i-a izgonit sub cuvînt că răpeau hrana locuitorilor ca niște harpii, acum însă încerca să-i facă mai moderați atrăgîndu-le luarea aminte, încetînd în felul acesta desprinderile popoarelor de Roma, cînd nimeni, ca să zicem așa, nu ședea liniștit.

8 Și, în timp ce Lucullus era frămîntat de aceste griji, Cotta, socotind că este vremea lui, se pregătea să dea el lupta împotriva lui Mitridate. Și, cu toate că mulți i-au dat de știre că Lucullus este deja în Frigia ca să-și așeze armata, Cotta a gîndit că doar nu are încă în mînă triumful, și pentru ca nu cumva Lucullus să i-l răpească, s-a grăbit să dea lupta împotriva lui Mitridate. Fiind înfrînt, în același timp, și pe uscat, și pe mare a pierdut șaizeci de corăbii cu oameni cu tot și patru mii

de pedestraşi. El însuşi, închizîndu-se în cetatea Calcedon[24] şi fiind asediat, şi-a întors privirile către Lucullus. Erau unii care îndemnau pe Lucullus să nu bage în seamă pe Cotta, ci să meargă mai departe, pentru că va cuceri regatul lui Mitridate, care era pustiu. Aceste îndemnuri le făceau mai ales soldaţii care erau mîniaţi pe Cotta, că nu se distinge numai pe sine şi pe ostaşii săi, ci că-i împiedică şi pe ei să învingă fără să dea lupta. Lucullus, vorbindu-le, le-a spus că ar prefera să salveze un singur roman din ghearele duşmanilor, decît să ia toate averile acestora.

Arhelau, generalul lui Mitridate, care comandase oastea în jurul Beoţiei, se desprinsese apoi de rege şi lupta alături de romani, asigurînd pe Lucullus că, de îndată ce va fi văzut în Pont, va supune deodată toate cetăţile, dar acesta i-a spus că nu este mai fricos decît vînătorii, încît să treacă pe lîngă animalele de vînat şi să se ducă la vizuinele lor deşarte. Şi, spunînd acestea, şi-a dus pedestrimea împotriva lui Mitridate, avînd cu sine treizeci de mii de pedestraşi şi două mii cinci sute de călăreţi. Oprindu-se ca să privească pe duşmani şi minunîndu-se de mulţimea lor, voia să se abţină de la luptă şi să treacă timpul, dar deoarece Marius, pe care Sertorius îl trimisese din Iberia la Mitridate, cu multă oaste, i-a ieşit întru întîmpinare şi l-a provocat la luptă, Lucullus şi-a aşezat oastea în linie de bătaie, ca să dea lupta, şi era gata să se încaiere, dar s-au abţinut, pentru că cerul, fără o cauză evidentă, dintr-o dată, s-a spart parcă şi s-a văzut un corp mare de flăcări prăvălindu-se între tabere. Focul avea forma unui butoi, iar la culoare aducea cu argintul roşcat. Cele două armate au fost cuprinse de teamă, din pricina acestei vedenii, şi s-au desprins una de alta. Se spune că acest lucru s-a întîmplat în Frigia, în jurul localităţii numite Otryai. Lucullus, socotind că nici o pregătire şi nici o bogăţie omenească nu poate să hrănească multă vreme atîtea zeci de mii de soldaţi, cîte avea Mitridate, a poruncit să-i fie adus un prizonier. Şi, mai întîi, l-a întrebat cu cîţi camarazi de oaste locuia în cort şi apoi cîtă hrană lăsase în cort. După ce ostaşul a dat răspuns, Lucullus

i-a poruncit să plece şi, apoi, a întrebat pe al doilea şi pe al treilea la fel, apoi, comparînd cantitatea de hrană pe care o aveau ei pregătită, cu mulţimea ostaşilor ce trebuiau hrăniţi, şi-a dat seama că duşmanilor nu le mai rămăseseră provizii decît pentru trei-patru zile; dîndu-şi seama de acest lucru şi-a pus nădejdea în timp şi a început să transporte în tabără mari cantităţi de grîu, socotind că el o va duce în belşug şi va supraveghea lipsa de alimente a duşmanilor.

9 În acest timp, Mitridate le întindea curse cizicenilor, care primiseră o lovitură, în bătălia de la Calcedon. Într-adevăr, acolo ei pierduseră trei mii de oameni şi zece corăbii. Voind deci să treacă neobservat de Lucullus, îndată după cină, pe o noapte întunecoasă şi ploioasă, a pornit la drum şi, într-adevăr, a putut să o ia înaintea lui Lucullus aşezîndu-şi armata în revărsatul zorilor lîngă muntele Adrasteii. Lucullus a aflat şi, urmărindu-l, a preferat să nu se năpustească în dezordine împotriva duşmanilor, ci şi-a aşezat armata lîngă un sat cu numele de „Tracia", într-un loc care era foarte bine plasat în drumul şi în poziţiile din care şi prin care era necesar pentru oamenii lui Mitridate să aducă proviziile.

De aceea, închipuindu-şi cum vor decurge evenimentele nu le-a ascuns soldaţilor, ci, după ce s-a aşezat tabăra şi şi-au terminat lucrările, strigîndu-i în adunare, a început să se laude că, în puţine zile, are să le dea victoria fără vărsare de sînge. Mitridate, înconjurînd cetatea Cizic[25] de pe uscat cu zece corpuri de armată, iar de pe mare blocînd cu corăbii strîmtoarea care despărţea cetatea de uscat a început s-o asedieze din amîndouă părţile; pe de o parte, cizicenii erau neînfricaţi în faţa primejdiei şi erau gata să înfrunte orice greutate pentru romani, dar, neştiind bine unde este Lucullus, erau neliniştiţi că nu aflaseră nimic despre el. Tabăra lui se putea vedea, ea fiind sub ochii lor, dar cizicenii erau înşelaţi de soldaţii lui Mitridate. Într-adevăr, arătîndu-le pe romani, care îşi aşezaseră tabăra pe o înălţime, le ziceau: „Îi vedeţi? Este armata armenilor şi a mezilor, căci Tigranes a trimis aju-

tor lui Mitridate". Ei au rămas impresionați cînd au văzut că un astfel de război se revarsă asupra lor și nu mai sperau, chiar dacă ar fi de față Lucullus, că mai este timp pentru a le da ajutor. Totuși, cel dintîi Demonax, pe care Arhelau l-a trimis la ei, le-a vestit prezența lui Lucullus. Și, în timp ce lor nu le venea să creadă și socoteau că li se spun lucruri plăsmuite, spre a-i încuraja în situația de față, a venit un sclav de la prizonierii de război, care scăpase neobservat. Întrebîndu-l ei unde este Lucullus, sclavul a început să rîdă, socotind că glumesc. Dar cînd i-a văzut că vorbesc serios, le-a arătat cu mîna tabăra romanilor, iar ei au început să prindă curaj. În timp ce lacul Dascilitis[26] era plin de corăbii de o mărime mijlocie, Lucullus a tras cea mai mare parte dintre ele la mare, pe o căruță de transport, și a îmbarcat pe ele atîția soldați, cît puteau cuprinde. Au scăpat nevăzuți noaptea și au pătruns în cetate.

10 Se pare că și divinitatea, bucurîndu-se de vitejia lor, a încurajat pe ciziceni, și prin alte semne evidente, cînd a venit sărbătoarea Ferefatiilor[27]. De exemplu, ei nu aveau o viței neagră pentru jertfă și, de aceea, făcînd o viței din pastă, au prezentat-o la altar. Victima care era crescută pentru zeiță avea o pășune, ca toate celelalte animale ale ciziceniilor, dincolo de mare, dar, în acea zi, desprinzîndu-se de cireadă, s-a dus în cetate și s-a oferit singură pentru jertfă, iară zeița, arătîndu-i-se în vis lui Aristogoras, scribul poporului, i-a spus: „Am venit și eu aducînd flautistul din Libia pentru dănțuitorul din Pont, spune deci soldaților să aibă curaj". În timp ce ciziceniii se minunau de această vorbă, în revărsatul zorilor marea a început să se agite, la suflarea unui vînt nedeterminat, iar mașinile de război ale regelui, fiind așezate la zidurile cetății — mașini minunate făcute de Niconidas din Tesalia — au arătat viitorul, mai întîi scîrțîind și plesnind, apoi, un vînt dezlănțuindu-se cu o putere de necrezut, a distrus toate mașinile de război într-un timp scurt și, clătinînd turnul de lemn înalt de o sută de coți, l-a prăvălit. Se spune că la Troia mulți au văzut în somn

pe zeița Atena, udă de transpirație, și țesînd un petic pentru Peplos și spunînd că a venit să dea ajutor ciziceniilor. Troienii arată o piatră pe care sînt scrise hotărîri în legătură cu aceste fapte.

11 Mitridate, cît timp era indus în eroare de comandanții săi, ignora foametea din tabără și era iritat de ciziceni, care scăpau de strîmtorările asediului. Dar repede i s-au prăbușit ambiția și dorința de întrecere, cînd a aflat de strîmtorările în care se zbăteau soldații săi și de antropofagiile care se petreceau acolo, de vreme ce Lucullus nu purta război ca să facă teatru și să se fălească, ci, așa cum se spune, îl ataca la pîntece și făcea totul ca să ia dușmanului hrana. De aceea, în timp ce Lucullus asedia o fortăreață, Mitridate s-a grăbit să profite de moment și a trimis în Bitinia aproape toți călăreții cu animalele de povară și pe pedestrașii care nu erau de folos la nimic. Lucullus, aflînd de această acțiune, s-a dus chiar la miezul nopții în tabără, iar în zorii zilei, în timp de iarnă, a luat zece cohorte și cavaleria și, ud de apă și de intemperiile vremii — astfel că mulți soldați, răpuși de frig, au rămas în urmă —, a surprins pe dușmani lîngă rîul Rindacos și le-a produs o atît de mare înfrîngere încît femeile, ieșind din cetatea Apolonia, au început să le prade bagajele și să ia obiectele celor uciși. După ce au pierit mulți, așa cum era firesc, au fost capturați șase mii de cai, o mulțime nedeterminată de animale de povară și cincisprezece mii de oameni. Pe cînd îi aducea în tabără pe toți aceștia, Lucullus a trecut pe lîngă tabăra dușmanilor. Eu mă mir că Salustiu[28] spune că atunci, pentru prima dată, romanii au văzut cămile. Cum socotește el că n-au văzut cămila nici cei care au înfrînt pe Antioh[29] împreună cu Scipio, nici cei care s-au războit cu Arhelau în apropiere de Orchomenos și în apropiere de Cheroneea? Totuși Mitridate se hotărîse să fugă cît mai repede. Dorind însă ca să-l facă pe Lucullus să lupte și să-și piardă timpul, a trimis la Marea Elenică pe Aristonicos, comandantul flotei. Dar Aristonicos, tocmai cînd era gata să plece pe mare, a fost determinat de Lucullus să-l trădeze

pe rege, cu zece mii de monede de aur, pe care le adusese ca să corupă o parte din armata romană. De atunci Mitridate a fugit la mare, iar comandanții pedestrimii au retras armata. Lucullus s-a năpustit asupra lor lîngă rîul Granicus[30], a capturat pe foarte mulți și a ucis zece mii dintre ei. Se zice că din toată armata alcătuită din acoluți[31] și din soldați buni luptători au pierit aproape trei sute de mii de oameni.

12 Lucullus s-a dus mai întîi la Cizic și a gustat plăcerea și destinderea firească. Apoi a început să pregătească flota, ca să treacă Helespontul. Oprindu-se la Troia, și-a așezat patul în templul zeiței Afrodita și, în timpul somnului, a văzut pe zeiță stînd lîngă el și zicîndu-i:

„De ce șovăi, leule viteaz? În apropierea ta sînt cerbii".

Trezindu-se din somn, a chemat pe prieteni chiar în timpul nopții și le-a povestit visul. Au venit apoi niște oameni din Troia care povesteau că în portul aheilor fuseseră văzute treisprezece pantere ale regelui care pluteau spre insula Lemnos. Lucullus s-a ridicat îndată și, pornind, le-a capturat și a ucis pe comandantul lor, numit Isidoros, iar împotriva celorlalți a pornit pe mare. Ei tocmai erau ancorați și, trăgîndu-și corăbiile către uscat, au început să lupte de pe punți și să dea lovituri oamenilor lui Lucullus, căruia nici poziția nu-i îngăduia să-i încercuiască, nici nu putea să izbească cu corăbiile sale din larg corăbiile dușmanului întoarse spre țărm. Totuși pe acolo pe unde insula dădea posibilitatea unui acces spre uscat, Lucullus cu greutate a debarcat pe cei mai mulți bărbați, care, căzînd în spatele dușmanilor, pe unii i-a ucis, iar pe alții i-a silit să taie frînghiile de la pupele corăbiilor și, trăgîndu-le de pe uscat, să se ciocnească între ei și să cadă asupra corăbiilor din jurul lui Lucullus. Mulți deci au fost uciși, iar printre cei capturați a fost dus și Marius, comandantul care venise din partea lui Sertorius. Era, într-adevăr, fără un ochi și se dăduse ordin soldaților care au pornit sub comanda lui Lucullus să nu ucidă pe nici unul care avea numai un ochi, pentru ca să moară numai după ce va fi fost insultat și batjocorit.

13 După aceea, Lucullus a pornit să-l urmărească pe Mitridate, pentru că nădăjduia că-l va găsi în Bitinia, păzit de Voconius[32], pe care el însuși îl trimisese cu corăbiile spre Nicomedia[33], ca să împiedice fuga regelui. Dar acesta a întîrziat în Samotrace[34], ca să se inițieze și să petreacă sărbătoarea. Mitridate însă, care pornise cu flota și se grăbea să intre în Pont, mai înainte de a ajunge acolo Lucullus, este surprins de o puternică furtună din pricina căreia a pierdut o parte din corăbii, iar altele i-au fost scufundate, astfel că multe zile întreg țărmul a fost plin de resturile corăbiilor, care erau aduse de frămîntarea mării.

Corabia pe care plutea Mitridate însuși nu putea să fie dusă spre uscat din pricină că era mare, iar spuma oarbă a mării era într-o adîncă frămîntare și împiedica manevrele cîrmacilor. De altfel, chiar în larg corabia era grea și aproape de nesusținut. Atunci Mitridate s-a coborît pe o mioparonă de pirați și, predîndu-se acestora, a fost salvat, contra tuturor așteptărilor, în chip miraculos, în Heracleia din Pont. Ambiția arătată de Lucullus în fața senatului a rămas necriticată. Într-adevăr, după ce senatul votase să pregătească pentru acel război o flotă, în valoare de trei mii de talanți, Lucullus a împiedicat realizarea acestei hotărîri, trimițînd o scrisoare și fălindu-se că va alunga pe Mitridate de pe mare numai cu corăbiile aliaților, fără să fie necesară o atît de mare cheltuială și pregătire. Și, într-adevăr, divinitatea i-a oferit acest prilej, luptînd alături de el. Se zice că o iarnă grea se abătuse peste locuitorii Pontului, de vreme ce violaseră templul și mutaseră din loc chipul de lemn al zeiței Artemis Priapina[35].

14 În timp ce mulți îl îndemnau să amîne războiul, Lucullus, fără să țină seama de ceea ce spuneau ei, a pornit prin Bitinia și Galația spre regatul lui Mitri-

date. La început era lipsit de cele necesare, astfel că, în urma lui veneau trei mii de gali, aducînd fiecare, pe umeri, cîte o baniță de grîu, dar Lucullus, mergînd înainte și luînd totul în stăpînire, a ajuns la un așa de mare belșug de provizii, încît un bou în tabără se vindea pe o drahmă, un sclav pe 4 drahme, iar celelalte prăzi, nemaiavînd nici o valoare, unii le părăseau, iar alții le risipeau. Într-adevăr, nici un lucru nu mai era schimbat pe altul, deoarece toți erau îmbelșugați. Făcînd însă incursiuni, călări, prin acel ținut, ca să-l prade și să-l devasteze și, ajungînd pînă la Themiscyra[36] și pînă la cîmpia din jurul rîului Thermodon[37], au început să-l învinuiască pe Lucullus că își atrage toate cetățile, dar cu forța n-a capturat nici una și nu le-a dat-o lor ca, prădînd-o, să tragă și ei foloase. Ei ziceau: „Dar și acuma, după ce a părăsit Amisos[38], cetate ușor de cucerit, dacă s-ar înteți asediul, îmbelșugată și bogată, ne duce să luptăm cu Mitridate în pustiul tibarenilor și al chaldailor". Dar Lucullus, neașteptîndu-se că va duce pe soldați la atîta zăpăceală cîtă au arătat mai în urmă, le trecea cu vederea cele ce spuneau și nu le dădea importanță, sau se apăra în fața celor care îl acuzau de încetineală, spunîndu-le că petrece prea mult timp aci în sate și cetăți care nu merită multă atenție, iar pe Mitridate îl lasă în felul acesta să-și sporească puterile.

Lucullus a zis: „Asta și vreau, să șed pe loc și să uneltesc ca Mitridate să fie iarăși un om mare și să strîngă o armată puternică, pentru ca să mai rămînă aici și să nu fugă cînd ne vom apropia noi. Sau nu vedeți că în spatele lui există un deșert mare și nedovedit, în apropiere este Caucazul și mulți munți și văi adînci care pot ascunde și opri mii de regi care fug de luptă? Există o cale [care poate fi străbătută] în puține zile de la Cabiri[39] spre Armenia unde la conducere este așezat Tigranes, regele regilor, avînd o mare armată și care stăpînește Siria și Palestina și ucide regii ce se trag din Selecus și le ia fetele și soțiile. Acesta este ruda și ginerele lui Mitridate. El nu va șovăi să primească pe Mitridate ca rugător, ci va purta război împotriva noastră.

Dacă ne vom grăbi deci să-l alungăm pe Mitridate, vom risca să-l atragem pe Tigranes împotriva noastră și n-ar putea să găsească un pretext mai binecuvîntat decît acela că va fi silit să dea ajutor unei rude și unui rege. De ce trebuie deci să facem noi asta și să-l sfătuim pe Mitridate care nu știe alături de cine trebuie să lupte împotriva noastră? El care nu vrea să lupte împotriva noastră și care fără glorie se dă pe mîna lui Tigranes? Oare nu-i mai bine să-i dăm timp să se pregătească din propriile resurse și să prindă curaj, iar noi să ne batem cu colchii, cu tibarenii și capadocienii, pe care adeseori noi i-am înfrînt, mai degrabă decît cu mezii și armenii?"

15 Avînd aceste gînduri, Lucullus și-a petrecut timpul pe la Amisos, ducînd leneș asediul și, după trecerea iernii, lăsînd pe Murena[40] acolo, el a pornit împotriva lui Mitridate care ședea în ținutul cabirilor și care plănuia să reziste împotriva romanilor, după ce-și strînsese o armată de patruzeci de mii de pedestrași și de patru mii de călăreți în care avea o mare încredere. Și, trecînd rîul Lycos, îi provoca la luptă pe romani în cîmpie. Dîndu-se o bătălie de călăreți, romanii au fugit. Pomponius, un bărbat nelipsit de faimă, a fost capturat rănit și apoi dus la Mitridate, suferind mult din pricina rănilor. Întrebîndu-l regele: „Dacă te voi salva, îmi vei fi prieten?", Pomponius i-a răspuns: „Dacă te vei împăca cu romanii îți voi fi prieten, dacă nu, îți voi fi dușman". Mitridate, admirîndu-l, nu i-a făcut nici un rău. Tocmai cînd Lucullus se temea mai mult de dușmanii care stăpîneau cîmpia cu călărețiii și ezita să meargă spre ținutul muntos, care era lung, mlăștinos și greu de străbătut, dintr-o dată, sînt capturați niște greci care se refugiaseră într-o peșteră. Cel mai în vîrstă dintre aceștia, numit Artemidoros, a făgăduit că-l va duce pe Lucullus și-l va așeza cu armata într-un loc prielnic pentru securitatea taberei, în care se află o fortăreață, așezată deasupra cabirilor. Lucullus, încredințîndu-i-se și aprinzînd mai multe focuri la căderea nopții, a pornit și, trecînd

fără nici o primejdie pe lîngă strîmtori, a ocupat acel loc, iar a doua zi a apărut deasupra dușmanilor, așezîndu-și armata în locuri care îi oferea posibilitatea să lupte, dacă vrea, și, în același timp, să nu fie forțat să lupte, dacă vrea să stea liniștit. Nici unul dintre ei nu avea de gînd în clipa de față să se avînte în primejdie. Se zice că, în timp ce soldații regelui urmăreau un cerb, au dat peste niște romani care voiau să le taie calea și că de aici a început harța, în timp ce și în ajutorul unora, și al celorlalți veneau din ce în ce mai mulți ostași. În cele din urmă au învins soldații regelui, iar romanii din tabără, văzînd fuga alor lor, au început să sară și să alerge la Lucullus, rugîndu-l să-i ducă împotriva dușmanilor și să le dea semnalul de luptă. Lucullus, dorind ca soldații săi să afle ce înseamnă prezența și vederea unui comandant înțelept într-o luptă și într-o primejdie de război, le-a poruncit să șadă liniștiți, iar el s-a coborît în cîmpie și, întîlnind pe primii fugari, le-a poruncit să se oprească și să se întoarcă la luptă împreună cu el. Ei s-au lăsat convinși și, rezistînd cu puțin efort, au început să respingă pe dușmani și să-i urmărească pînă în tabăra lor. Lucullus, întorcîndu-se, a pedepsit cu dezonoarea legiuită pe cei care fugiseră, poruncindu-le să se îmbrace în haine, dar fără centuri, și să facă un șanț de douăsprezece picioare, în timp ce ceilalți soldați stăteau lîngă ei în picioare și-i priveau.

16 Era în armata lui Mitridate un oarecare dinast al dandarizilor, numit Olthacos (dandarizii sînt barbari dintre aceia care locuiesc pe lîngă Maiotis)[41] un om priceput la toate, în război și în ceea ce privește iuțeala mîinii și curajul, și isteț la minte, în cele mai grele momente, și foarte plăcut la vorbire și foarte curtenitor. Acesta, aflîndu-se necurmat în ceartă și în rivalitate cu unul dintre dinaștii din același trib, pentru dobîndirea întîietății, i-a promis lui Mitridate că va săvîrși o mare ispravă — va ucide pe Lucullus. Regele l-a lăudat și i-a dat cîțiva ostași, mai mult în batjocură, ca să-i atîțe ura, iar Olthacos a pornit călare către Lucullus. Acesta l-a primit cu plăcere, pentru că în tabăra romană se vorbea mult despre el și, dîndu-și seama repede de valoarea lui, a îmbrățișat cu atîta plăcere simplitatea lui, încît l-a invitat la masă și la ședințele consiliului.

Cînd dandaridul a socotit că este momentul, a poruncit sclavilor să-i aducă calul în afară de tabără, iar el, în miezul zilei, în timp ce soldații stăteau liniștiți și dormeau, a pornit spre cortul comandantului, la gîndul că nimeni n-o să-l împiedice să intre pe el, care era un bărbat cunoscut și prieten și care avea să-i spună lui Lucullus lucruri de mare importanță, și ar fi intrat fără teamă, dacă somnul, care a distrus mulți comandanți, nu l-ar fi salvat pe Lucullus. Într-adevăr, din întîmplare, Lucullus tocmai dormea, iar Menedemos, unul dintre sclavii de cameră, care stătea la ușă, i-a spus lui Olthacos că n-a venit la timp potrivit, deoarece Lucullus abia ațipise după o mare veghe și după atîta strădanie. Cu toate îndemnurile lui Menedemos, Olthacos însă n-a vrut să plece, ci a spus că o să intre chiar dacă o să-l împiedice, fiindcă voia să-i vorbească despre un lucru important și mare. Atunci Menedemos, mîniindu-se, i-a spus că nu-i nimic mai necesar decît salvarea lui Lucullus, și l-a îmbrîncit cu amîndouă mîinile. Olthacos a ieșit din tabără și, luînd calul, a pornit spre Mitridate, fără să-i fi făcut nimic. În acest fel, momentul dă faptelor, ca și medicamentelor, o întorsătură salvatoare.

17 După aceea, Sornatius[42] a fost trimis cu zece cohorte, ca să aducă grîu, dar fiind urmărit de Menandru, unul dintre comandanții regelui Mitridate, s-a împotrivit și, producînd un mare măcel printre dușmani, i-a respins. Cînd a fost trimis Adrianus[43], îndată după aceea, cu o mare armată, pentru ca soldații să aibă grîu din belșug, Mitridate nu i-a trecut cu vederea, ci a trimis împotriva lor pe Menemachos și pe Miron cu mulți călăreți și cu mulți pedestrași. Aceștia toți, după cum se spune, în afară de doi, au fost uciși de către romani. Mitridate a ascuns dezastrul, zicînd că nu fusese atît de mare, ci neînsemnat, iar comandanții fuseseră înfrînți din lipsă

de experiență; în acest timp Adrianus se plimba strălucitor de bucurie pe lîngă tabără, aducînd căruțe pline de grîu și de prăzi, astfel încît pe Mitridate l-a umplut de descurajare, iar soldaților le-a provocat multă tulburare și teamă. Mitridate s-a hotărît deci să nu mai rămînă pe loc, dar, deoarece oamenii din garda sa trimiseseră înainte, în liniște, banii lor ca să-i pună la adăpost, însă pe ceilalți ostași îi împiedicau să-i trimită, îndată ostașii, mîniindu-se, și îmbulzindu-se pe la ieșiri, au început să prade banii, iar pe oamenii regelui i-au ucis. Atunci și Dorylaos, comandantul, care nu avusese nici un alt lucru decît o manta de purpură cu care era înfășurat, a pierit din pricina ei, iar Hermaios, sacrificatorul, a fost călcat în picioare, la poartă.

Însuși Mitridate, fără ca să fie lîngă el vreun însoțitor sau hipocom, a pornit din tabără împreună cu mulți ostași, printre care s-a amestecat fără ca slujitorii să-i procure vreun cal, ci, tîrziu, eunucul Ptolemaios, văzîndu-l, în aceea frămîntare, cum se duce de colo pînă colo, a descălecat de pe calul său și l-a dat lui Mitridate. Într-adevăr, romanii se țineau îndeaproape de el și, după cît se grăbeau, nu pierduseră posibilitatea de a pune mîna pe el, ci era cît pe aci să-l prindă, dar lăcomia și zgîrcenia ostașilor le-a răpit romanilor prada urmărită în multe lupte și în mari primejdii și l-a lipsit pe Lucullus, deși era victorios, de răsplata acestei victorii. Astfel, calul care ducea pe Mitridate era gata să fie ajuns de cei care-l urmăreau, cînd un catîr dintre cei care purtau aurul regelui, fie că s-a prăbușit de la sine, fie că regele l-a făcut să cadă intenționat în fața romanilor care îl urmăreau, a făcut pe romani să prade și să adune aurul împrăștiat și, certîndu-se ei pe pradă, să întîrzie. Lucullus n-a gustat numai acest fruct amar al lăcomiei lor, ci a poruncit să-l aducă pe Callistratos, care era pus în fruntea biroului secret al regelui, iar soldații care-l aduceau, aflînd că are în cingătoare cinci sute de galbeni de aur, l-au ucis. Totuși Lucullus le-a poruncit să prade și tabăra regelui.

18 Lucullus, cucerind Cabira și cele mai multe puncte întărite ale regelui, a dat peste mari tezaure și închisori, în care erau deținuți mulți eleni și multe rude deale regelui. Acestora, care se așteptau să moară, grațierea dată de Lucullus le-a oferit nu numai salvarea de la moarte, ci un fel de înviere și de renaștere. A fost capturată și sora lui Mitridate, Nissa. A fost însă o captivitate salvatoare, deoarece celelalte surori și femeile regelui au pierit jalnic la Farnace[44], deși socoteau că sînt foarte departe de primejdii și puse la adăpost. Mitridate pe cînd fugea, a trimis la ele pe eunucul Banchidas (ca să le ucidă). Între multe femei, erau și două surori ale regelui — Roxana și Stateira, care rămăseseră fecioare timp de patruzeci de ani — și două soții, de origine ioniană, Berenice din Chios și Monima din Milet. Despre Monima vorbeau foarte mult elenii. Se spunea că regele o curtase și trimisese cincizeci de mii de monede de aur, dar că ea rezistase, pînă cînd s-au încheiat învoielile de nuntă și că, trimițîndu-i diadema, a numit-o regină. Ea a fost neîncetat îndurerată și-și deplîngea frumusețea fizică, zicînd că și-a luat un despot, și nu un soț și, în loc de căsătorie, și-a atras o gardă de barbari și, departe de Elada, în loc de fericirea nădăjduită, nu are acum decît un vis, după ce și-a pierdut fericirea aceea pe care și-o dorise. Și, cînd a sosit Banchidas și le-a poruncit să se omoare așa cum vor crede fiecare de cuviință că este mai ușor și mai fără durere, Monima, luîndu-și diadema de pe cap și punînd-o în jurul gîtului, a început s-o strîngă, dar diadema s-a rupt îndată, iar ea a spus: „O, blestemată treanță! nici la asta nu-mi ești folositoare“ și a aruncat-o, scuipînd-o, și s-a oferit lui Banchidas s-o ucidă. Berenice a luat un pahar cu otravă, dar mama sa, care era de față, o ruga să-i dea și ei otravă, iar Berenice i-a împlinit dorința. Din otravă au băut amîndouă, dar puterea otrăvii n-a avut efect decît pentru corpul cel mai slab, iar Berenice, care nu băuse cît trebuia, nu a murit, ci a fost înăbușită de Banchidas care a dat fuga pe cînd se zbătea între viață și moarte.

Se zice că una dintre surorile necăsătorite ale lui Mitridate, proferînd multe blesteme și insulte împotriva fratelui, a băut otrava, dar Stateira, fără să spună nici o vorbă urîtă și lipsită de noblețe, a lăudat pe fratele său, că nu le-a neglijat, cînd erau în primejdie să-și vadă corpul pîngărit, ci s-a îngrijit de libertatea lor, ajutîndu-le să moară neviolate. Aceste fapte l-au întristat pe Lucullus, care era din fire cumsecade și omenos

19 Lucullus a înaintat pînă la Talauria[45] de unde, cu patru zile mai înainte, Mitridate izbutise să fugă în Armenia, la Tigranes, apoi s-a întors. Supunînd pe haldei și pe tibarieni[46], cucerind mica Armenie[47], lăsînd garnizoane și întemeind cetăți, a trimis pe Appius la Tigranes, ca să ceară pe Mitridate, iar el a pornit spre cetatea Amisos, care era încă asediată. Asediul se prelungea din pricina comandantului Calimah, care adusese multe neplăceri romanilor datorită experienței sale în mașini de război și strașnicei sale șiretenii. Pentru această prelungire a plătit mai în urmă. Atunci însă, cînd era asediat de Lucullus, avea obiceiul ca într-o anumită oră a zilei să retragă pe soldați și să-i ducă la odihnă. În acea oră, pe neașteptate, Calimah a năvălit brusc și a ocupat o mare parte din zid, iar el însuși a părăsit cetatea și a fugit, fie că nu voia să ajute pe romani, fie că, în felul acesta, și-a pregătit o fugă mai ușoară. Într-adevăr, nimeni nu se mai îngrijea de dușmanii plecați pe mare, ci, cînd o flacără puternică a cuprins repede zidurile, soldații se pregăteau să prade, iar Lucullus, deplîngînd cetatea care se mistuia în foc, a dat fuga dinafară spre foc chemînd pe soldați să-l stingă, dar nimeni nu-i dădea ascultare, ci toți cereau prăzile și au strigat mereu lovindu-și armele pînă cînd, în cele din urmă, fiind silit de ei, a cedat sperînd că va scăpa cel puțin cetatea de foc. Soldații însă au făcut contrariul. Într-adevăr, cotrobăind prin toate colțurile cu făclii și punînd foc, au distrus cele mai multe case, astfel că Lucullus, cînd a intrat în cetate a doua zi, a plîns și le-a spus prietenilor

că fericește pe Sylla, pentru că, atunci cînd a voit, a putut să salveze cetatea Atena. „Dar mie, a zis, divinitatea mi-a dat gloria lui Mummius, deși doream să-l imit pe Sylla". Totuși el a încercat să refacă cetatea din jalnica situație în care se găsea. Mai întîi ploile căzînd, dintr-o norocire dumnezeiască, chiar în timpul cuceririi au stins focul și cele mai multe dintre casele dărîmate le-a ridicat el, fiind încă de față, și a primit și pe amisenii care fugiseră și a dat de locuit și elenilor care voiau, măsurînd un loc de o sută douăzeci de stadii. Amisos era o colonie a cetății Atena, întemeiată pe vremea cînd puterea Atenei era în floare; ea stăpînea marea și de aceea mulți atenieni care voiau să scape de tirania lui Aristion[48], plecînd pe mare din Atena, s-au stabilit acolo luînd parte la guvernarea cetății și, scăpînd de nenorocirile din Atena, au îndurat nenorocirile altora. Pe atenienii care fuseseră salvați Lucullus i-a îmbrăcat frumos și, dîndu-le la fiecare cîte 300 de drahme, i-a trimis la Atena. Atunci a fost capturat și gramaticul Tyrannio. Murena i l-a cerut și, obținîndu-l, l-a eliberat, deși s-a folosit într-un chip nenobil de acest dar. Într-adevăr, Lucullus socotea că nu-i bine ca un om prețuit datorită culturii să devină sclav și după aceea liber. Într-adevăr, dăruirea libertății aparente era, în fond, suprimarea libertății prezente. Dar Murena nu numai atunci s-a dovedit că este foarte departe de bunătatea și noblețea comandantului său.

Lucullus a pornit apoi spre cetățile din Asia, pentru ca acum, avînd răgaz de la treburile războiului, să poată lua parte la vreun proces și să împartă dreptatea de care provincia avea de multă vreme nevoie, bîntuită cum era de nenorociri de nespus și de necrezut, jefuită și adusă în sclavie de vameși și de creditori; cetățenii erau siliți să-și vîndă băieți falnici, și fete fecioare, și statui, și picturi, și statuile din templele zeilor. Sfîrșitul lor însuși era sclavia. Dar suferințele pe care le îndurau înainte de sclavie erau și mai dureroase. Astfel erau supuși la supliciul cu frînghia și zvîrliți în închisori și pedepsiți

la Chevalet, ţinuţi sub cerul liber în văpaia soarelui, iar cînd era frig, erau zvîrliţi în noroi, astfel încît sclavia li se părea că este uşoară şi o adevărată pace. Astfel de nenorociri a găsit Lucullus prin cetăţi şi, în scurt timp, a scăpat de toate nedreptăţile pe cei care sufereau. Mai întîi a ordonat ca fiecare să dea ca dobîndă unu la sută şi nu mai mult. În al doilea rînd, a interzis dobînzile mai mari decît capitalul. În al treilea rînd, şi cel mai important, a rînduit ca creditorul să încaseze a patra parte din venitul debitorului, iar cel care adăuga dobînda la capital pierdea totul. În acest fel, în mai puţin de patru ani, toate datoriile au fost lichidate, iar averile au fost redate stăpînilor. Aceasta era o parte din datoria comună de douăzeci de mii de talanţi, cu care pedepsise Sylla Asia. Dublul datoriei însă fusese dat creditorilor, care realizaseră din acele dobînzi o sută douăzeci de mii de talanţi. Aceia deci strigau la Roma împotriva lui Lucullus, zicînd că suferiseră mari nedreptăţi şi, mituind pe unii demagogi, i-au ridicat împotriva lui. Aceştia aveau o mare influenţă şi-şi atraseseră pe mulţi cetăţeni. Lucullus însă nu numai că era iubit de popoarele a căror viaţă o uşurase, dar era dorit şi de alte provincii, care fericeau pe cei care avuseseră parte de un astfel de guvernator.

21 Appius Claudius[49], care fusese trimis la Tigranes (fratele soţiei lui Lucullus), a fost condus mai întîi de către oamenii regelui, care îl călăuzeau, pe o cale încurcată, care nu era necesară şi care a durat multe zile în partea de sus a ţării. Dar un libert, de neam sirian, le-a arătat calea adevărată, iar el s-a întors de la calea aceea lungă şi înşelătoare, spunînd la revedere călăuzelor barbare şi, după cîteva zile, trecînd Eufratul, a ajuns în Antiohia, de la Dafne[50]. Apoi, primind ordin să aştepte acolo pe Tigranes — acesta plecase să supună cîteva cetăţi în Fenicia — şi-a atras de partea sa pe mulţi dintre supuşii lui Tigranes printre care era şi Zarbienos, regele Gordyenei[51], şi multor cetăţi reduse în sclavie de Tigranes le promitea pe ascuns ajutorul lui Lucullus, îndemnîndu-le să stea liniştite deocamdată. Într-adevăr, dominaţia armenilor nu era numai de nesuferit, ci şi grea şi, mai ales, îngîmfarea regelui lor devenise cumplită şi de nesuportat în timpul marilor succese, de vreme ce toate lucrurile pe care le doreşte şi le admiră mulţimea, se părea nu numai că le are, dar că şi le procurase el însuşi. Astfel, începînd de la o forţă mică şi disprefuită, a supus multe neamuri şi, ca nimeni altul, a umilit puterea parţilor, a umplut Mesopotamia de elini şi a adus mulţi locuitori din Cilicia şi mulţi dn Capadocia. A scos din tradiţiile lor şi pe arabii sceniţi şi, aducîndu-i, i-a aşezat aci, pentru ca, prin intermediul lor, să se poată folosi de emporii. Erau mulţi regi care-l cinsteau, dar patru dintre ei pe care îi avea mereu în jurul lui ca pe nişte opazi[52] şi dorifori[53] — cînd el mergea călare, ei mergeau pe lîngă el pedeştri, îmbrăcaţi în hitonisce[54], iar cînd şedea şi rezolva diversele treburi ale dregătoriei, stăteau în picioare, dîndu-şi unii altora mîinile şi mai ales acest gest părea că constituie recunoaşterea sclaviei — se părea că îşi predaseră libertatea şi-şi oferiseră stăpînului lor corpul, fiind gata mai mult să sufere totul decît să întreprindă ceva. Această tragedie, nesuferind-o Appius şi nelăsîndu-se de loc impresionat, de îndată ce a luat cuvîntul, a spus că a venit ca să ducă pe Mitridate în triumful lui Lucullus sau să-i declare război lui Tigranes. Acesta, deşi se forţa să-l asculte cu faţa neîncruntată şi cu un surîs prefăcut, n-a putut să rămînă neobservat de ceilalţi, care îşi dădeau seama că fusese impresionat de îndrăzneala acelui tînăr, deoarece auzise o vorbă curajoasă abia după douăzeci şi cinci de ani, căci atîta timp domnise şi, mai degrabă, tiranizase. Tigranes i-a răspuns lui Appius că nu-l va părăsi pe Mitridate şi, dacă romanii vor începe războiul, se va apăra. El era mîniat pe Lucullus pentru că într-o scrisoare îl numise numai rege şi nu regele regilor, iar el, la rîndul său, răspunzîndu-i, nu-l numise comandant. Tigranes a trimis daruri strălucite lui Appius. Acesta nu le-a primit. Atunci Tigranes i-a trimis altele şi mai multe. După aceea

Appius, nevoind să pară că respinsese darurile din dușmănie, a primit o cupă, iar restul darurilor le-a trimis înapoi și foarte repede a pornit către comandantul său.

22 Tigranes nici nu catadicsise să-l vadă mai înainte pe Mitridate și să-i adreseze cuvîntul, deși îi era rudă, după ce fusese izgonit dintr-o astfel de domnie, ci îl trecuse cu vederea într-un chip dezonorant și jignitor, în timp ce era mai degrabă păzit în locuri mlăștinoase și nesănătoase. Atunci însă l-a primit cu mare atenție și cinste în palatul regal și, începînd discuții tainice, încercau să-și înlăture bănuielile pe care le aveau unul împotriva celuilalt, spre nenorocirea prietenilor pe care dădeau vina. Printre aceștia era și Metrodor din Skepsis[55], un bărbat foarte plăcut la privire și foarte învățat, care se bucura de o atît de înaltă prietenie din partea lui Mitridate, încît fusese numit tatăl regelui. Mitridate, trimițîndu-l, după cum se pare, pe el sol la Tigranes, ca să ceară ajutor împotriva romanilor, acesta l-a întrebat: „Și tu, Metrodor, ce mă sfătuiești în această privință"? Metrodor, fie avînd în vedere interesul lui Tigranes, fie nevoind să-l salveze pe Mitridate, i-a spus că, în calitate de sol, îl îndeamnă să primească, dar în calitate de sfetnic îl sfătuiește să nu primească. Aceste lucruri Tigranes le-a dezvăluit lui Mitridate și i le-a spus cu gîndul că n-o să-i facă nici un rău lui Metrodor, dar Mitridate l-a ucis îndată, iar pe Tigranes l-a apucat o adîncă părere de rău, deși el nu fusese vinovat întru totul de nenorocirea lui Metrodor, ci doar adăugase o greutate în balanța dușmăniei pe care o avea Mitridate împotriva lui. Într-adevăr, de mult timp Mitridate nutrea dușmănie împotriva lui Metrodor și acest lucru s-a văzut cînd a fost capturată o scrisoare secretă a lui Mitridate, în care se stabilise să-l ucidă și pe Metrodor. Tigranes l-a înmormîntat cu strălucire pe acela pe care îl trădase pe cînd trăia, așa cum nu cruțase nici o cheltuială. A murit la Tigranes și retorul Amficrate, dacă trebuie să amintim și de el, de hatîrul Atenei. Astfel se spune că Amficrate fugise în Seleucia de la Tigru.

Locuitorii de acolo îl rugau să-i învețe sofistica[56], dar el le-a răspuns pe un ton fălos că un delfin nu poate încăpea într-un hîrdău. Trecînd apoi la Cleopatra, fiica lui Mitridate care era căsătorită cu Tigranes, a căzut repede în dizgrație și a fost acuzat. A fost ucis și el și înmormîntat cu mare cinste de Cleopatra, iar mormîntul se află în localitatea numită Sapha.

23 Lucullus, punînd peste tot în Asia ordine și pace, n-a trecut cu vederea nici plăcerile și hatîrurile, ci, șezînd la Efes, a început să-și atragă cetățile cu ajutorul multor sărbători, adunări de întrecere, lupte de atleți și de gladiatori iar cetățile, răspunzîndu-i, sărbătoreau în cinstea lui Lucullus și — ceea ce era mai plăcut și decît cinstirea — cetățile nutreau pentru el o adevărată simpatie. Iar cînd a venit Appius și s-a văzut că trebuie pornit războiul împotriva lui Tigranes, a trecut iarăși în Pont și, luînd soldații, a început asediul cetății Sinope asediind mai ales pe cei care o dețineau, adică pe cilicienii care erau oamenii regelui și care, ucigînd mulți cetățeni din Sinope, au dat foc cetății, iar noaptea au fugit. Lucullus, aflînd și intrînd în cetate, a ucis pe opt mii dintre cilicienii pe care îi prinsese, în timp ce locuitorilor le-a dat casele și s-a îngrijit foarte mult de cetate, mai ales după ce i-a apărut următoarea vedenie: se făcea că cineva i-a apărut în vis și i-a spus: „Înaintează, Lucullus, puțin, căci a venit Autolicos, care dorește să-ți vorbească". Cînd s-a trezit din somn nu știa cum să interpreteze acest vis, dar în ceea zi a cucerit cetatea și urmărind pe cilicienii care porniseră cu corăbiile, a văzut zăcînd pe mal o statuie adusă de cilicieni, care nu izbutiseră s-o ducă mai repede în corabie; statuia era una dintre frumoasele opere ale sculptorului Sthenis[57]. Unul dintre cei de față i-a spus că statuia este a lui Autolicos, care întemeiase cetatea Sinope[58]. Se mai spune că Autolicos fusese unul dintre aceia care luase parte la expediția pornită de Herakles din Tesalia împotriva Amazoanelor[59]. El era fiul lui Deimachos. Se zice că, pornind din Tesalia, cu Demoleon și cu Phlogios[60], au pierdut corabia, care s-a

sfărîmat în Chersones, de promontoriul numit Pedalion, iar el, salvîndu-se cu armele și prietenii la Sinope, le-a luat cetatea sirienilor pentru că sirienii dețineau atunci acea cetate; ei se născuseră, după cum se spune, din Syros, fiul lui Apolo, și din Sinope, fiica lui Asopis. Auzind Lucullus aceste lucruri, și-a amintit de îndemnul lui Sylla. Într-adevăr, acesta îl îndemnase în *Memorii* să nu socotească nici un lucru mai valoros și mai temeinic, ca ceea ce i se va arăta în vis. Aflînd Lucullus că Mitridate împreună cu Tigranes sînt gata să năvălească cu armata în Lycaonia[61] și în Cilicia, pentru ca, de aici, să intre cei dintîi în Asia, s-a minunat de armeancă, dacă avea de gînd să atace pe romani, de ce nu se folosise de Mitridate cînd era în culmea puterii și nici nu-și unise armata sa cu armata lui, atunci cînd era animată de curaj, ci îl lăsase să piară și să se macine, iar acuma, însuflețit de nădejdi deșarte, începe un război, prăbușindu-se împreună cu un rege, care nu se poate ține pe sine însuși.

24 Cînd Machares, fiul lui Mitridate, care deținea Bosforul, i-a trimis lui Lucullus o cunună în valoare de o mie de monede de aur, rugîndu-l să-l înscrie ca prieten și aliat al romanilor, Lucullus, socotind că războiul de mai înainte era sfîrșit, a lăsat pe Sornatius ca paznic al Pontului, cu șase mii de soldați. Apoi, ducînd cu sine douăsprezece mii de pedestrași și nu mai puțin de trei mii de cavaleri, a pornit să facă cel de-al doilea război. Părea că se aruncă dintr-un imbold ciudat și lipsit de o logică salvatoare în mijlocul neamurilor războinice și împotriva a zeci de mii de călăreți, într-o țară fără sfîrșit, cu rîuri adînci, înconjurată de munți, astfel că nu avea să fie urmat de bunăvoie de soldații care nici altfel nu erau ordonați. În acest timp, la Roma, demagogii strigau în gura mare că Lucullus duce război după război, cînd cetatea n-are nevoie de nimic, că nu lasă armele numai ca să aducă foloase comandanților, îmbogățindu-se din suferințele obștești. Demagogii își pregăteau din vreme platforma politică, dar Lucullus, mergînd drept spre

Eufrat și găsindu-l umflat și înfuriat din pricina furtunii, s-a întristat, gîndind că avea bătaie de cap și va trebui să treacă timp pînă va reuși să-și procure bărci și să-și construiască plute. Dar, de cu seară, rîul a început să se retragă și să se micșoreze, în timpul nopții, și, în zorii zilei, a putut să se vadă malurile rîului. Localnicii, văzînd că în rîu apăruseră niște insulițe și că apa rîului se învîrtește în jurul lor, s-au închinat în fața lui Lucullus, spunînd că de puține ori se mai întîmplase acest lucru mai înainte și că rîul se supusese de bunăvoie și cu blîndețe se predase și-i oferise o trecere fără bătaie de cap și rapidă. Folosindu-se deci de această împrejurare, Lucullus a trecut armata peste rîu, iar în timpul trecerii a avut un semn bun. Astfel, niște vaci sacre păsteau în pajiștea zeiței Artemis persana, vaci pe care barbarii de la Eufrat le cinstesc mai mult decît pe toți zeii. Ei nu se folosesc de aceste vaci decît pentru jertfă. Tot timpul vacile rătăcesc libere pe cîmp, purtînd, încrustată pe cap, o făclie a zeiței și cînd vor să le ducă la jertfe, nu pot de loc să le prindă ușor, și le dau o mare bătaie de cap. Una dintre aceste vaci, în timp ce armata trecea Eufratul, ducîndu-se către o piatră sacră a zeiței, s-a oprit în fața ei și, aplecîndu-și capul întocmai ca vacile care sînt duse de lanț, s-a oferit lui Lucullus să fie jertfită. Lucullus a mai jertfit și un taur, drept mulțumire pentru trecere. Și, în aceea zi, și-a așezat tabăra acolo, iar a doua zi și în cele următoare a înaintat prin ținutul Sophene[62], fără să facă nici un fel de rău oamenilor care veneau la el și primeau armata cu bunăvoie, ba chiar cînd soldații voiau să captureze o fortăreață care părea că are mulți bani înlăuntru, Lucullus le spunea: „Acea fortăreață trebuie s-o devastați voi" și le-a arătat muntele Taurus, care era departe, „iar această fortăreață este rezervată pentru învingători".

Continuîndu-și deci drumul și trecînd fluviul Tigru, a năvălit în Armenia.

25 Tigranes n-a fost de loc mulțumit cînd primul vestitor i-a anunțat apropierea lui Lucullus, ci i-a tăiat capul. Nimeni altul nu i-a mai spus nimic, ci Mitridate, necunoscînd situația, ședea înflăcărat de patima războiului, complăcîndu-se să asculte vorbe care i se spuneau spre a-i face plăcere; de pildă, i se spunea că Lucullus va fi un mare comandant, dacă va îndrăzni să înfrunte pe Mitridate lîngă Efes și nu va fugi îndată din Asia, cînd va vedea atîtea zeci de mii de ostași. Astfel, nu orice corp poate suporta mult vin neamestecat cu apă și tot așa nici o minte de rînd nu poate să nu-și iasă din fire în clipe de mari succese. Cel dintîi dintre prieteni a îndrăznit să-i spună adevărul Mithrobarzanes. Dar nici acesta n-a primit o răsplată plăcută pentru îndrăzneala lui, căci a fost îndată trimis împotriva lui Lucullus cu trei mii de călăreți și cu foarte multă pedestrime, cu porunca de a aduce viu pe comandant și de a călca pe ceilalți cu picioarele. O parte din armata lui Lucullus era în repaus, iar o parte înainta. Cînd iscoadele sale l-au vestit că barbarul se apropie, Lucullus s-a temut că dușmanul va cădea asupra lor și, fiind împrăștiați și nu în linia de bătaie, îi va pune în neorînduială. El însuși a început să-și așeze tabăra, iar pe Sextilius, legatul, l-a trimis cu o mie șase sute de călăreți și cu hopliți și cu mult mai mulți soldați ușor înarmați, mulți, cu porunca de a se apropia de dușmani și de a rămîne pînă cînd vor afla că cei rămași cu sine și-au așezat tabăra.

Sextilius voia să facă acest lucru, dar a fost împiedicat de Mithrobarzanes, care se avînta curajos să înceapă harța. Dîndu-se lupta, Mithrobarzanes a căzut luptînd, iar ceilalți, fugind, au pierit cu toții, afară de cîțiva. După aceea, Tigranes, părăsind Tigranocerta — oraș mare, întemeiat de el însuși — s-a retras spre muntele Taurus și și-a concentrat toate forțele acolo, dar Lucullus nu i-a dat răgaz să se pregătească, ci a trimis pe Murena, ca să hărțuiască și să dea lovituri celor care se concentrau la Tigranocerta, iar pe Sextilius, ca să țină în respect

o mare mulțime de arabi, care se îndreptau spre rege. Sextilius s-a năpustit asupra arabilor, tocmai cînd își așezau tabăra, și a omorît pe cei mai mulți dintre ei, iar Murena, ținîndu-se strîns de Tigranes, tocmai cînd încerca să treacă cu o armată mare o vîlcea prăpăstioasă și strîmtă, a pornit în iureș împotriva lui. Tigranes o ia la fugă, lăsînd în părăsire toată pregătirea, așa că mulți dintre oamenii lui sînt omorîți, dar și mai mulți sînt luați prizonieri.

26 În timp ce armenii se retrăgeau, Lucullus, pornind armata, s-a îndreptat spre Tigranocerta[63] și, așezîndu-și armata în jurul cetății, a început asediul. Erau în cetate mulți eleni care fugiseră din Cilicia și mulți barbari care pățiseră la fel cu elenii, adiabeni[64], asirieni[65], gordieni[66], capadocieni[67], ale căror patrii Tigranes le distrusese, iar pe ei îi silise să locuiască acolo. Cetatea era plină de bani și de statui, pentru că orice particular și dinast se luase la întrecere cu regele ca să sporească și să împodobească cetatea, așa că Lucullus o asedia cu toată forța, socotind că Tigranes nu va rezista multă vreme, ci, împotriva dreptei judecăți, mînat de mînie, va coborî să lupte. Lucullus nu s-a înșelat. Cu multe lucruri nu era Mitridate de acord, și trimitea ștafete și scrisori la Tigranes, prin care îl îndemna să nu înceapă lupta, ci doar să-i împiedice lui Lucullus aprovizionarea cu cavaleria. Multe lucruri îi spunea și Taxiles, care venise din partea lui Mitridate să participe alături de el la luptă, și-l ruga să se păzească și să fugă, pentru că armele romanilor sînt neînvinse. Tigranes, la început, l-a ascultat cu multă bunăvoință, dar — cînd au început să se strîngă armatele de armeni și gordieni, să vină regi, care aduceau armate de mezi și adiabeni, și cînd au venit mulți arabi[68] din marea din jurul Babilonului și mulți albani[69] și iberi[70] de la Caspica, vecini cu albanii, și cînd l-au întîmpinat mulți dintre oamenii care locuiesc pe lîngă Araxes[71], care n-aveau regi și fuseseră convinși numai prin curtenie și daruri, și cînd toate ospețele regelui erau pline de amenințări, de nădejdi și

de curaj barbar, și cînd pline erau toate sfaturile — Taxiles a riscat să moară, împotrivindu-se singur celor care erau de părere să se dea lupta. Tigranes avea impresia că și Mitridate, din invidie, voia să-l împiedice de la un mare succes. De aceea Tigranes nu l-a mai așteptat, ca nu cumva să împartă gloria cu el, ci a pornit cu toată armata, arătîndu-se, după cum se spune, foarte mîniat față de prietenii săi, pentru că va lupta numai împotriva lui Lucullus și nu împotriva tuturor generalilor romani, concentrați în același loc. Curajul lui nu era întru totul nebunesc și nici lipsit de rațiune, cînd vedea el că în spatele său sînt atîtea neamuri și atîtea falange de hopliți și atîtea zeci de mii de călăreți. Într-adevăr, el ducea cu sine douăzeci de mii de arcași și prăștiași, cincizeci și cinci de mii de călăreți, dintre care șaptesprezece mii erau îmbrăcați în zale, după cum a scris Lucullus către senat, și mai avea încă și cohorte și falanga de oameni rînduiți în linia de bătaie, apoi călăuze de drum și constructori de poduri peste rîuri, tăietori de păduri și slujitori de toate felurile treizeci și cinci de mii, care, adăugați la luptători, ofereau o priveliște măreață și de o imensă putere.

27 Cînd a trecut muntele Taurus și a văzut armata romanilor, care era așezată în jurul Tigranocertei, la această priveliște, mulțimea barbarilor din cetate a început să scoată strigăte de bucurie și să aplaude și, amenințînd de pe ziduri, le-a arătat romanilor pe armeni. În timp ce Lucullus se gîndea la luptă, unii îl sfătuiau să lase asediul și să pornească spre Tigranocerta, iar alții erau de părere să nu lase în spate atîția dușmani, ci să părăsească asediul. Lucullus, răspunzînd că nici unii, nici alții nu-i dau sfaturi bune, dar că și unii și alții îi dau sfaturi frumoase, a împărțit armata în două. Astfel, pe Murena, cu șase mii de pedestrași, l-a lăsat să continue asediul, iar el, luînd douăzeci și patru de cohorte, în care nu erau mai mult de zece mii de hopliți, și pe toți călăreții prăștiași și arcașii, care numărau ca la o mie, a pornit la luptă. Așezîndu-și tabăra lîngă rîu,

într-o mare cîmpie, Lucullus a părut cu totul mic în ochii lui Tigranes și a dat subiect de discuție lingușitorilor regelui. Unii rîdeau de Lucullus, iar alții, în glumă, aruncau zarurile în privința prăzilor și fiecare dintre comandanți și regi, ducîndu-se la Tigranes, îi cerea ca numai el să conducă acțiunea, iar regele să stea ca un simplu spectator. Tigranes însuși, voind să fie amabil și glumeț, a spus acea vorbă faimoasă: „Dacă au venit ca soli, sînt foarte mulți, dar dacă au venit ca soldați, sînt foarte puțini". În prima zi ei și-au petrecut timpul făcînd ironii și glumind, dar, a doua zi de dimineață, Lucullus și-a dus armata în linie de bătaie Armata barbară era în partea de răsărit a rîului și, fiindcă rîul făcea o curbură spre apus tocmai pe acolo pe unde era mai ușor de trecut, Lucullus și-a dus într-acolo armata în grabă, iar lui Tigranes i s-a părut că se retrage și, chemînd pe Taxiles, i-a spus în rîs: „Nu vezi pe hoplitii romani cum fug fără să dea lupta?" Taxiles i-a răspuns: „Aș vrea, rege, ca daimonul tău să facă vreo minune, dar oamenii cînd pleacă la drum nu se îmbracă în haine strălucitoare și nici nu se folosesc de scuturi lucitoare și de coifuri goale și nu scot armele din cămășile lor de piele, ci această strălucire este a celor care luptă și care merg împotriva dușmanilor". Și, într-adevăr, s-a văzut cum, mai întîi, vulturul lui Lucullus nu s-a întors și că cohortele sale s-au rînduit la colină, ca să treacă rîul. Și, cu greutate, ca și cînd s-ar fi trezit din beție, Tigranes a zis: „Așadar, acești oameni vin înspre noi", astfel că, în mare zarvă, mulțimea dușmanilor s-a rînduit în linia de bătaie.

Regele însuși comanda centrul liniei de bătaie, iar pe aripile liniei așezase, în stînga pe Adiabenus, în dreapta pe Medus, sub comanda căruia era, în primul șir, cea mai mare parte dintre ostașii îmbrăcați în zale. Cînd Lucullus era gata să treacă rîul, unii comandanți l-au sfătuit să aștepte să se scurgă o singură zi dintre acelea numite nefaste, pe care romanii le numesc „negre", căci în acea zi fusese distrusă armata lui Caepio, cînd se năpustise

asupra cimbrilor, dar el a răspuns cuvintele acelea devenite celebre: „Eu voi face această zi norocoasă pentru romani". Acea zi era în ajunul nonelor lui octombrie.

28 Zicînd acestea și îndemnîndu-i să aibă curaj, a trecut rîul și el cel dintîi i-a condus la dușmani, fiind îmbrăcat cu o platoșă de fier din lame dispuse ca solzii, care strălucea, și o cămașă cu franjuri; arătîndu-și sabia scoasă din teacă, le făcea semn soldaților că trebuie să înceapă lupta cu niște oameni care puteau arunca departe și că avea să ocupe spațiul străbătut de săgeți în graba iureșului. Cînd a văzut cavaleria îmbrăcată în zale, de care se vorbea foarte mult în armată, așezată sub colină — colina avea deasupra un platou deschis pe care se putea merge destul de ușor și la care ducea o potecă de patru stadii, nu greu de străbătut și nici întretăiată — a dat poruncă călăreților traci și gali, pe care îi avea cu sine, să se năpustească din flanc asupra dușmanilor și să lovească cu săbiile prăjinile sulițelor, pentru că singura forță a soldaților îmbrăcați în zale era prăjina suliței, de vreme ce ei nu se puteau folosi nici de ei, nici de altă armă împotriva dușmanilor, din pricina greutății și înțepenelii armurii, ci se asemănau cu niște oameni înfipți în ziduri. Lucullus, luînd cu el două cohorte, a pornit în grabă spre colină, în timp ce soldații îl urmăreau cu mare curaj, pentru că îl vedeau și pe el că suferă, încins cum era cu armele, mergînd pe jos în grabă. Ajungînd sus și stînd pe cîmpia de unde se vedea tot, a strigat în gura mare: „Am învins, soldaților, am învins". Și, zicînd acestea, a pornit împotriva dușmanilor îmbrăcați în platoșe, poruncind ostașilor săi să nu întrebuințeze săgețile, ci fiecare să lovească cu mîna fluierele și coapsele dușmanilor, singurele părți pe care împlătoșații le aveau descoperite. Dar lupta n-a avut nevoie nici de atît, căci dușmanii n-au primit pe romani, ci, strigînd și fugind în chip rușinos, ei singuri dintre toți s-au salvat și s-au salvat și caii care erau grei, ducîndu-i la armele pedestrașilor, înainte ca aceia să-și înceapă lupta, astfel că, fără să se primească o rană și fără să se verse o picătură de sînge, au fost

înfrînte atîtea zeci de mii de dușmani. Mare a fost măcelul acelora care fugeau, dar mai mare a fost măcelul acelora care voiau să fugă, pentru că nu puteau, deoarece erau împiedicați de către ei înșiși, din pricina desimii și adîncimii rîndurilor. Tigranes, îndepărtîndu-se la începutul retragerii, a fugit cu cîțiva oameni și, văzînd pe fiul său că împărtășește aceeași soartă, și-a scos diadema de pe cap și, plîngînd, i-a dat-o lui, îndemnîndu-l să se salveze cum poate pe alte drumuri. Tînărul însă n-a îndrăznit să-și pună diadema, ci a dat-o celui mai credincios sclav să o păstreze. Acesta, din întîmplare, fiind capturat, a fost dus la Lucullus, astfel că la el, o dată cu ceilalți prizonieri, a ajuns și diadema lui Tigranes. Se zice că au pierit acolo peste zeci mii de pedestrași dar că dintre călăreți au fugit puțini. Dintre romani au fost răniți o sută de oameni și au căzut cinci. Antioh, filozoful, în cartea sa *Despre zei*, amintind despre această luptă, spune că soarele n-a mai văzut o luptă asemănătoare. Iar Strabon[72], un alt filozof, în *Amintirile* sale istorice, spune că romanii s-au rușinat de ei înșiși și s-au ironizat pe ei înșiși pentru că purtaseră atîtea arme împotriva unor astfel de sclavi. Liviu spune că niciodată romanii nu s-au așezat în linie de bătaie împotriva unor dușmani atît de numeroși. Într-adevăr, se povestește că învingătorii au fost a douăzecea parte și mai puțini decît cei învinși. Cei mai străsnici comandanți romani și care avuseseră cel mai mult de-a face cu dușmanii lăudau foarte mult pe Lucullus că înfrînsese doi regi, cei mai faimoși și mai mari, cu două procedee foarte opuse, cu iuțeala și cu încetineala. Într-adevăr, pe Mitridate l-a măcinat cu timpul și cu încetineala, iar pe Tigranes l-a nimicit cu graba, întrebuințînd, printre puținii comandanți de atunci, șovăiala în fapte și îndrăzneala la menținerea securității.

29 De aceea, nici Mitridate nu s-a îndreptat întins spre luptă, socotind că Lucullus se va război cu obișnuita lui prudență și încetineală și s-a dus încet spre Tigranes. Și, numai cînd a întîlnit în drum cîțiva armeni, înfricoșați și îngroziți, care se retrăgeau, și-a dat seama de ne-

norocire, apoi, întîlnind mai mulți soldați, goi și răniți, și aflînd de înfrîngere, l-a căutat pe Tigranes și, găsindu-l gol și umil, nu l-a insultat, ci, coborînd de pe cal și plîngînd împreună cu el nenorocirile comune, i-a oferit o îngrijire regească și l-a încurajat în privința viitorului. Ei bine, acești doi regi au început să strîngă alte armate. În cetatea Tigranocerta, în timp ce elenii se ridicaseră împotriva barbarilor și ofereau cetatea lui Lucullus, el, atacînd-o, a cucerit-o. Tezaurele din cetate le-a luat, iar cetatea a dat-o soldaților s-o prade: aici se aflau, pe lîngă alte lucruri, opt mii de talanți monede.

În afară de asta, el a mai împărțit fiecărui soldat cîte opt sute de drahme și, aflînd că în cetate rămăseseră în jurul lui Dionysos mulți meșteșugari pe care Tigranes îi strînsese de peste tot cu intenția de a împodobi el însuși teatrul, Lucullus i-a întrebuințat pentru întrecerile și spectacolele în cinstea victoriei. Pe eleni i-a trimis, pe fiecare, în cetățile lor, dîndu-le bani de drum. La fel a procedat și cu barbarii care fuseseră siliți să locuiască acolo; astfel că, destrămîndu-se o cetate, au fost întemeiate alte multe cetăți, al căror binefăcător și întemeietor era salutat și iubit: Lucullus. Și celelalte treburi îi mergeau bine lui Lucullus; și o merita, pentru că, fiind drept și uman, dorea mai mult gloria decît succesele războinice. Într-adevăr, armata i-a oferit multe laude, dar cele mai multe i le-a oferit norocul și acestea erau manifestările unui suflet blînd, care fusese bine educat, și prin care Lucullus își supunea atunci pe barbari fără arme. Și regii arabilor s-au dus la el, punîndu-i la dispoziție regatele lor, și de partea lui s-a dat și neamul sofeneților, iar pe gordieni i-a tratat în așa fel, încît voiau să părăsească cetățile și să-l urmeze cu femei și copii. Ei mai voiau să facă aceasta și pentru următorul motiv: Zarbienus, regele gordienilor, după cum s-a mai spus, s-a înțeles în ascuns, prin Appius, cu Lucullus împotriva alianței, nemaiputînd suferi tirania lui Tigranes, dar, fiind denunțat, a fost ucis, iar soția și copiii lui au fost și ei măcelăriți înainte ca romanii să invadeze Armenia. Lucullus n-a pierdut din vedere

aceste fapte, ci, ducîndu-se la mormintele gordienilor, s-a oprit în fața mormîntului lui Zarbienus și, ridicînd un rug împodobit cu veșminte și podoabe de aur și prăzi luate de la Tigranes, el însuși i-a dat foc și a făcut libații cu prietenii și rudele acestui om, numindu-l prietenul său personal și aliatul romanilor. A mai ordonat să i se facă și un monument, care a costat mulți bani. Într-adevăr, se găsiseră foarte mulți bani și aur și argint în palatele lui Zarbienus și erau depozitate acolo trei sute de miriade de baniță de grîu, astfel că și soldații lui Lucullus s-au folosit și Lucullus însuși s-a minunat că, fără să ia nici o drahmă din vistieria publică, el, prin propriile sale resurse, administra războiul.

30 Acolo a venit și regele parților cu o solie, care-i propunea prietenie și alianță. Toate acestea îi plăceau lui Lucullus, apoi, iarăși, a trimis și el, la rîndul său, o solie la regele parților pe care l-au prins că duce o politică pe două fronturi și, în ascuns, cere bani ca să alieze Mesopotamia cu Tigranes. Cînd a aflat aceste lucruri, Lucullus s-a hotărît să lase pe Tigranes și pe Mitridate, ca pe niște dușmani desperați, și să încerce forța parților, pornind cu armată împotriva lor; socotea că, dintr-o singură lovitură a războiului, va lovi pe rînd trei regi, ca pe niște atleți, și că va pleca neînvins și învingător, după răpunerea celor trei mari conducători de sub soare. A trimis deci poruncă lui Sornatius în Pont, să aducă armata de acolo la el, de vreme ce va pleca din Gorduene. Aceia însă, după ce și mai înainte făcuseră cunoștință cu răutatea și indisciplina soldaților, atunci au văzut pe față neascultarea lor: în nici un chip nu puteau să-i atragă, nici prin convingere, nici prin constrîngere, ci strigau în gura mare că n-au să mai rămînă acolo și că vor pleca, lăsînd Pontul pustiu. Cînd s-au auzit acestea în tabăra lui Lucullus, au început să strige și soldații de aici — care, și ei, deveniseră greoi din cauza bogăției și a luxului —, cerînd mereu răgaz, iar cînd au aflat de neascultarea soldaților de dincolo, au început să-i numească oameni cura-

joși și să spună că trebuie să-i imite, pentru că, într-adevăr, ei au făcut multe fapte pentru care merită să se salveze și să înceteze oboseala.

31 Lucullus, aflînd că s-au spus cuvinte și mai urîte decît acestea, a renunțat la expediția împotriva parților și a pornit iarăși împotriva lui Tigranes în toiul verii și, trecînd muntele Taurus, s-a descurajat cînd a văzut cîmpiile îngălbenite, căci așa de întîrziat era anotimpul, din cauza răcelii climei. Totuși, coborîndu-se în cîmpie și respingînd de două sau de trei ori pe armeni, care prinseseră curaj împotriva lui, a început să pustiască satele fără frică și, ridicînd grîul care fusese pregătit pentru Tigranes, a întors asupra dușmanilor lipsa de care se temea el însuși. Și, deși Lucullus îi chema la luptă, înconjurîndu-le tabăra cu șanț și distrugîndu-le satele sub ochii lor, n-a izbutit să-i pună în mișcare, cu toate că de mai multe ori fuseseră izbiți. Ridicînd deci tabăra, a pornit la Artaxata[73], reședința lui Tigranes, unde se aflau și copiii lui mici și soțiile legitime: Lucullus socotea că Tigranes nu va renunța la acestea fără luptă. Se spune că Hanibal cartaginezul, cînd Antioh era atacat de către romani, a coborît către armeanul Artaxas și i-a fost călăuzitor și învățător pentru multe lucruri folositoare și, dîndu-și seama de poziția locului, care era foarte bine așezat și foarte plăcut, a făcut figura unei cetăți în acel loc și, ducîndu-l pe Artaxas, i-a arătat-o și l-a îndemnat să o colonizeze. Regele s-a bucurat și l-a rugat să conducă el lucrarea și astfel s-a ridicat un oraș mare și foarte frumos și, dîndu-i numele regelui, a fost declarat capitala Armeniei. Lucullus s-a îndreptat către acest oraș, dar Tigranes n-a putut răbda, ci, punîndu-și armata în marș, a patra zi și-a așezat tabăra în fața romanilor, avînd între el și ei rîul Arsania[74], pe care romanii trebuiau să-l treacă vrînd-nevrînd, în drum spre Artaxata. Lucullus, aducînd sacrificii zeilor, ca și cînd victoria era deja în mînă, a trecut armata peste rîu, orînduind-o în douăsprezece cohorte, iar celelalte au fost destinate încercuirii dușmanilor. Mulți erau călărețiî și soldații de elită așezați în față, dar înaintea lor se găseau arcași călări mardi[75] și lăncieri iberi, străini în care Tigranes se încredea foarte mult, ca fiind cei mai buni luptători. Totuși n-au săvîrșit vreo faptă strălucită, ci, luîndu-se puțin la harță cu călărețiî romani, n-au rezistat la atacul pedestrașilor, ci, pornindu-se din amîndouă părțile pe fugă, au atras și pe călărețiî în urmărirea lor. În timp ce aceștia se împrăștiau, Lucullus, văzînd mulțimea și strălucirea călărețiilor din jurul lui Tigranes, a fost cuprins de teamă. A rechemat deci pe călărețiî de la urmărirea dușmanilor și el, cel dintîi, s-a opus atropatenilor care erau în fața lui, împreună cu cei mai buni soldați și, mai înainte de a ajunge corp la corp, i-a înspăimîntat și i-a pus pe fugă. Fiind aranjați, în același timp, în linie de bătaie trei regi, se spune că în chipul cel mai rușinos a fugit Mitridate din Pont, nesuferind nici măcar strigătele de război ale romanilor. Producîndu-se o urmărire care a durat toată noaptea, romanii nu numai că îi omorau, ci îi și făceau prizonieri și le luau bani și pradă pînă cînd s-au săturat. Titus Livius spune că în prima luptă au căzut mai mulți soldați, dar în aceasta au căzut și au fost luați prizonieri cei mai de vază dușmani.

32 În urma celor întîmplate, Lucullus, înflăcărat și încurajat, se gîndea să pornească în sus și să doboare cu totul pe barbari, dar, în anotimpul toamnei, cînd ziua este egală cu noaptea, fără să se aștepte, au început să cadă ploi grele, în cele mai multe locuri, iar în zilele senine era rouă și brumă. Din această pricină apele rîurilor erau greu de băut pentru cai, din pricina frigului prea mare, și erau și greu de trecut, pentru că la suprafață se formau cristale de gheață și, fiind colțuroase, tăiau tendoanele cailor. Cum ținutul era pe o mare întindere păduros, cu poteci strîmte și mlăștinos, îi uda mereu și, plini de zăpadă, ei trebuiau să-și petreacă noaptea făcîndu-și drum prin locuri pline de apă. După ce au urmat cîteva zile pe Lucullus, după o luptă, au început să se împotrivească. Mai întîi l-au rugat, trimițînd pe centurioni să-l înduplece. Apoi, noaptea, au început să se răscoale, făcînd multă zarvă și să se jelească prin corturi, ceea ce constituia semnul

unei armate pe punctul de a se răzvrăti. Multe insistențe a depus Lucullus, socotind că o să le inspire curaj, pînă cînd, punînd mîna pe cartaginezul din Armenia, adică pe Hanibal, vor nărui înjghebarea celui mai odios dușman. Dar neizbutind să-i convingă, i-a pornit înapoi, și a trecut muntele Taurus și a coborît în așa-numita Mygdonia[76], un ținut foarte fertil și călduros, în mijlocul căruia era o cetate mare și foarte populată și pe care barbarii o numeau Nisibis[77], iar elenii, Antiohia Mygdonica. Acest oraș îl conducea doar cu numele Guras, fratele lui Tigranes, dar cu strășnicia și experiența în mașini îl conducea Calimah, care îi dăduse mult de furcă lui Lucullus la rîul Amisos. Lucullus, așezînd tabăra și încercînd tot felul de procedee de asediu, în scurt timp a cucerit cetatea cu armele și s-a arătat foarte omenos față de Guras, care i s-a predat iar cînd Calimah i-a promis că-i va descoperi tainice depozite cu bani mulți, nu i-au dat ascultare, ci a poruncit să fie adus în lanțuri, spre a da socoteală de focul pe care-l pusese cetății Amisos, distrugînd-o și lipsindu-l de putința de a-și arăta bunăvoința față de eleni.

33 Pînă aici s-ar putea spune că norocul l-a urmat pe Lucullus și a colaborat cu el în conducerea războiului, dar de aici înainte, întocmai ca un vînt, l-a părăsit, cu toate că a arătat toată virtutea și curajul unui bun comandant; faptele sale nu i-au mai adus nici o faimă și nici o recunoștință, ci, avînd insuccese și agitîndu-se zadarnic, era aproape s-o piardă și pe aceea pe care o avea. El personal n-a dat nici cel mai mic motiv pentru crearea acestei situații, nefiind un om care să lingușească masa soldaților, căci socotea că orice faptă a comandantului săvîrșită spre a face pe placul subordonaților este începutul lipsei de onoare și al destrămării. Dar lucrul cel mai important este că din fire el nu se putea pune de acord nici cu cei puternici, nici cu cei egali în cinste cu el, ci i-a disprețuit pe toți și i-a socotit că nu merită nimic în comparație cu el. Se spune că, într-adevăr, aceste defecte le-a avut, pe lîngă toate celelalte calități căci, era realmente înalt, frumos, priceput să vorbească și înțelept în for și

în fața armatei. Salustiu spune că soldații au fost rău dispuși față de el la începutul războiului de la Cizic și iarăși în războiul de la Amisos, unde au fost siliți să petreacă în tabără două ierni consecutive.

Într-adevăr, pe ostași i-au iritat și celelalte ierni. Astfel, ei iernau sau pe pămînt străin, sau își întindeau corturile sub cerul liber pe pămînt aliat; într-o cetate elenă și prietenă n-au pătruns cu armata niciodată măcar. În această situație aflîndu-se ostașii, demagogii de la Roma le dădeau cele mai mari prilejuri de atac împotriva lui, invidiindu-l și acuzîndu-l că prelungește războiul pentru că este setos de conducere și de bogăție și că singur stăpînește, în acel timp, Cilicia, Asia, Bitinia, Paflagonia, Pontul, Armenia pînă la Phasis, iar acum a distrus și palatele regelui Tigranes, ca și cînd ar fi fost trimis să despoaie pe regi, nu să-i înfrîngă. Se spune că aceste lucruri le spunea [la Roma] unul dintre pretori, Lucius Quintus, care a convins [senatul] să trimită înlocuitori lui Lucullus la conducerea provinciei. [Senatul] a votat să-i reducă și pe mulți dintre ostașii care erau sub comanda lui.

34 Această fiind situația lui Lucullus, s-a mai adăugat și acțiunea aceluia care a contribuit foarte mult la distrugerea lui, și anume a lui Publius Claudius, un om violent și plin de toată nestăpînirea și îndrăzneala. Era fratele soției lui Lucullus, pe care se spune că o necinstise, că era foarte nestăpînită. Atunci Claudius, aflîndu-se la oaste cu Lucullus, nu dobîndise cinstea pe care considera el că o merită. El socotea, într-adevăr, că merită primul rang și, părăsit fiind de mulți ostași din cauza urîtului său caracter, a început să asmută armata lui Fimbria împotriva lui Lucullus, răspîndind vorbe curtenitoare printre soldații care le primeau cu plăcere și le plăceau să fie lingușiți. Aceștia erau soldații pe care, mai înainte, Fimbria îi convinsese să-și ucidă propriul comandant, pe consulul Flaccus, și să-l aleagă pe el comandant. Din această pricină, soldații îl ascultau cu atenție și-l numeau „iubitor de soldați", pentru că se prefăcea că suferă pentru ei cînd

se gîndește că nu va mai veni sfîrșitul acestor războaie și suferințe, ci că vor lupta mereu cu atîtea popoare și neamuri și, străbătînd tot pămîntul, își vor petrece viața fără să recolteze nimic din această expediție, ci vor însoți doar carele și cămilele lui Lucullus, care gem de cupe de aur și de pietre scumpe. În acest timp [zicea el] ostașii lui Pompei, oameni din popor, stau acasă cu soțiile și cu copiii, cultivă țarini rodnice, locuiesc în cetăți, fără să se fi năpustit împotriva lui Mitridate și Tigranes, în pustiuri nelocuite, și fără să fi distrus palatele regale ale Asiei, ci doar pentru că au luptat cu niște dezertori în Iberia și cu niște sclavi în Italia. „Dacă deci trebuie să nu încetăm niciodată expedițiile, de ce să nu ne păstrăm și sufletele și corpurile pentru comandantul care socotește că cea mai mare podoabă este bogăția propriilor săi soldați?"

Armata lui Lucullus, fiind coruptă de astfel de învinuiri, nu l-a mai urmat nici împotriva lui Tigranes, nici împotriva lui Mitridate, cînd acesta năvălea din Armenia în Pont și-și lua iar în primire domnia, — ci ostașii pretextau că este iarnă și-și petreceau timpul pe la Gordiena, așteptînd, de fapt, să vină Pompei sau un alt comandant în locul lui Lucullus.

35 Cînd s-a aflat că Mitridate învinsese pe Fabius și că se îndreaptă împotriva lui Sornatius și Triarius, soldații s-au rușinat și l-au urmat pe Lucullus. Triarius, dorind cu ardoare să pună el mîna pe victoria pe care o socotea sigură, mai înainte de a sosi Lucullus care era aproape, a fost înfrînt într-o mare bătălie. Se zice că au fost omorîți peste șapte mii de romani, printre care o sută cincizeci de centurioni, douăzeci și patru de tribuni militari, iar Mitridate a cucerit tabăra romană. După cîteva zile, Lucullus, sosind, a ascuns pe Triarius, care era căutat de soldații mîniați, și pentru că Mitridate nu voia să dea lupta, ci aștepta pe Tigranes, care coborîse deja cu multă armată, Lucullus s-a hotărît ca, mai înainte ca cei doi regi să-și unească forțele, să iasă iarăși întru întîmpinarea lui Tigranes și să dea lupta cu el. În timp ce mergea spre dușman, soldații lui Fimbria, răzvrătindu-se, au părăsit

rîndurile, sub cuvînt că sînt eliberați de o hotărîre a poporului și că nu se cade să-i mai dea ascultare lui Lucullus, de vreme ce provinciile fuseseră repartizate altor guvernatori. Ei bine, Lucullus a înfruntat atunci toate umilințele, adresîndu-se fiecărui ostaș în parte, mergînd umil și plîngînd pe la fiecare cort, uneori chiar luîndu-i de mînă, dar soldații respingeau îmbierile lui, îi zvîrleau în față pungile goale și-i spuneau să lupte singur cu dușmanii de la care singur a știut să se îmbogățească. Totuși, la rugămințile celorlalți soldați, fimbrienii, fiind înduplecați, s-au învoit să rămînă în timpul verii, dar, dacă în acest timp nu va mai veni nici un dușman să lupte cu ei, vor pleca. Lucullus trebuia sau să primească aceste condiții de nevoie, sau, părăsit de ostași, să lase barbarilor acel ținut. El a putut deci să-i rețină, fără să-i mai forțeze și fără să-i ducă la luptă, ci a trebuit să se mulțumească să rămînă pe loc și să se uite cu jale cum Capadocia era pustiită de Tigranes și cum Mitridate se obrăznicea iarăși. [Mai trist era] că Lucullus însuși scrisese senatului că Mitridate fusese înfrînt, ba chiar veniseră și delegați de la Roma ca să reglementeze situația din Pont, ca și cînd stăpînirea romanilor ar fi fost deja temeinic statornicită acolo. Dar, cînd au ajuns la fața locului, au constatat că Lucullus nu mai dispunea nici cel puțin de sine însuși, ci era luat în batjocură și insultat de soldați, care ajunseseră atît de obraznici[1] față de comandantul lor, încît pe la sfîrșitul verii, încingînd armele și scoțînd săbiile, chemau la luptă pe dușmanii care nu mai erau de față și renunțaseră de mult la luptă.

Scoțînd strigăte de război și agitînd săbiile în aer, [fimbrienii] au ieșit din tabără, strigînd că se împlinise timpul în care se înțeleseseră cu Lucullus că vor rămîne. Pe ceilalți ostași îi chema la el, prin scrisori, Pompei, care tocmai fusese ales comandant, [să conducă] războiul împotriva lui Mitridate și Tigranes, datorită trecerii în fața poporului și lingușirilor demagogilor. Senatul și aristocrații socoteau că i se face o mare nedreptate lui Lucullus, care nu primea succesori ca să continue războiul, ci ca să

intre în triumf la Roma; spuneau că Lucullus este forțat să renunțe nu la comandă, ci la cinstirea faptelor sale de comandant și s-o lase altora.

36 Încă și mai odioasă li s-a părut celor de față comportarea lui Pompei față de Lucullus. Într-adevăr, Lucullus nu mai putea acorda nici o onoare sau pedeapsă dintre cele obișnuite în război, iar Pompei nu mai lăsa pe nimeni să se ducă la el și nici să dea atenție scrisorilor și dispozițiilor lui, pe care le lua împreună cu cei zece legați, ci interzicea acest lucru, punînd afișe și arătîndu-se înfricoșător în fruntea unei armate mai mari. Totuși prietenii au fost de părere că este bine să se întîlnească și s-au întîlnit într-un oarecare sat din Galatia și și-au adresat cuvinte măgulitoare unul altuia și s-au bucurat împreună de succesele repurtate de fiecare dintre ei. Lucullus era mai în vîrstă, dar faima militară a lui Pompei era mai mare, căci condusese mai multe expediții și intrase de două ori în triumf. Lictorii amîndurora mergeau înaintea lor, încununați cu lauri, în urma victoriilor repurtate. Și, deoarece Pompei străbătuse un drum lung prin locuri lipsite de apă și arse de soare, lictorii lui Pompei aveau cununile de laur pe cap uscate; soldații lui Lucullus, văzînd acest lucru, le-au dat din propriile lor cununi, care erau proaspete și verzi. Prietenii lui Pompei au interpretat acest lucru ca un semn de bun augur. Într-adevăr, faptele lui Lucullus au conferit o mare strălucire expediției lui Pompei. Din discuții n-a rezultat nimic bun pentru ei, ci s-au despărțit, înstrăinîndu-se și mai mult unul față de celălalt.

Pompei a revocat toate rînduielile statornicite de Lucullus, i-a luat ostașii și nu i-a lăsat decît o mie șase sute, cu care să intre în triumf, dar nici aceștia nu l-au urmat pe Lucullus cu avînt.

Într-adevăr, dacă Lucullus ar fi avut și această calitate alături de celelalte, care erau atît de variate și de mari, și anume: bărbăție, atenție, inteligență, dreptate, Imperiul roman n-ar mai fi avut drept hotare în Asia — Eufratul, ci extremitățile Asiei și Marea Hyrcanică[78]. Astfel,

celelalte neamuri fuseseră supuse de Tigranes, iar puterea parților nu era atît cît s-a arătat pe vremea lui Crassus și pe vremea lui Lucullus, ci, din pricina războaielor civile și a războaielor cu vecinii, n-a mai fost în stare să reprime nici pe armeni, care deveniseră insolenți.

Acuma eu socotesc că Lucullus a adus patriei mai puține foloase decît pagubele pe care le-a pricinuit prin alții. Într-adevăr, monumentele de biruință ridicate de el în Armenia, în apropierea parților, și Tigranocerta și Nisibis și bogăția multă, care fusese adusă la Roma din aceste provincii, și coroana regală a lui Tigranes, trimisă ca o captură, a înflăcărat pe Crassus să pornească în Asia, ca și cînd barbarii ar fi fost numai pradă și posibilitate de îmbogățire și nimic altceva.

Ei bine, Crassus, dînd repede peste săgețile parților, a arătat că Lucullus nu învinsese datorită lipsei de prevedere și slăbiciunii dușmanilor, ci datorită curajului și dibăciei sale. Dar despre acestea vom vorbi mai în urmă.

37 Lucullus, urcînd la Roma, mai întîi a găsit pe fratele său Marcus acuzat de Caius Memmius pentru faptele săvîrșite din ordinul lui Sylla, cînd îi era cvestor. Fratele lui Lucullus a fost achitat, dar Memmius, năpustindu-se asupra lui Lucullus, a început să atîțe poporul, acuzîndu-l că sustrăsese multe lucruri și prelungise războiul, și a convins adunarea să nu-i acorde triumful.

Angajîndu-se deci Lucullus într-o mare luptă, fruntașii cetății și oamenii cei mai cu influență au coborît în mijlocul triburilor și, rugînd pe cetățeni și stăruind, cu multă greutate au convins poporul să-i acorde triumful. Dar Lucullus n-a făcut, ca alții, un triumf impresionant și popular prin mulțimea oamenilor din cortegiu și prin măreția ceremoniei, ci a împodobit Circul Flaminius cu armele luate de la dușmani, foarte numeroase, și cu mașinile de război ale regelui constituind un spectacol care atrăgea atenția prin el însuși. În procesiunea triumfului mergeau cîțiva călăreți îmbrăcați în zale și zece care drepanofore, șaizeci de prieteni și strategi regali și erau purtate o sută de corăbii mari cu carenele de bronz și încă

altele zece, apoi era purtat și colosul lui Mitridate, făcut din aur, înalt de șase picioare, un scut, împodobit cu pietre scumpe, douăzeci de care de scuturi de argint și treizeci și două de care de cupe de aur, de arme și de bani. Aceste lucruri erau purtate de oameni. Opt catîri purtau pe spatele lor paturi de aur, cincizeci și șase duceau argint masiv, iar alții — o sută șapte — purtau monedă de argint, care, în totalitate, făceau aproape două sute șaptezeci de miriade de drahme. Pe registrele care veneau apoi se găseau înscrise sumele banilor dați de Lucullus lui Pompei, în timpul războiului cu pirații, sumele date cvestorilor, în afară de faptul că fiecare ostaș primise cincizeci și nouă de drahme. Pe lîngă acestea, Lucullus a dat ospețe strălucite cetățenilor din Roma și din satele de primprejur, pe care romanii le numesc Vicus.

38 Despărțindu-se Lucullus de Clodia, care era nestăpînită și rea, s-a căsătorit cu Servilia, sora lui Cato[79], dar nici această căsătorie nu a fost fericită. Astfel, Serviliei îi lipsea numai un singur viciu, dintre cele de care era stăpînită Clodia, și anume relațiile cu fratele său. În celelalte privințe, era la fel de nestăpînită și desfrînată. Lucullus a fost silit s-o suporte din respect pentru Cato, dar, în cele din urmă, a repudiat-o. După ce trezise minunate nădejdi în sufletele senatorilor, care socoteau că vor avea în el un scut împotriva tiraniei lui Pompei și un luptător pentru aristocrație, Lucullus a părăsit viața politică și i-a întors spatele, fie că vedea că nu se mai putea pune în ordine și era bolnavă, fie că, după cum spun unii, era plin de glorie și dorea să ducă o viață mai ușoară și mai trîndavă, după atîtea lupte și suferințe, care nu se sfîrșiseră în chipul cel mai norocos. Unii îl laudă pentru această schimbare, căci n-a pățit ca Marius. Acesta, într-adevăr, în urma multor victorii cu cimbrii și în urma frumoaselor și marilor succese repurtate acolo, n-a voit să se destindă, după ce se încărcase de atîta slavă, ci nesăturat de slavă și de conducere, el, om bătrîn, ducînd lupte politice împotriva unor tineri, s-a avîntat în situații groaznice și în suferințe de neînchipuit. Poate că și Cicero ar fi avut o

bătrînețe mai plăcută, dacă s-ar fi retras din politică după alungarea lui Catilina, iar Scipio, după ce adăugase Cartaginei Numantia, pentru că există și pentru activitatea politică un sfîrșit. Astfel, și luptele politice, ca și cele atletice, se termină cu înfrîngere, cînd te părăsește vigoarea și tinerețea. Dimpotrivă, Crassus și Pompei luau în rîs pe Lucullus că se dăduse plăcerilor și luxului, gîndind că pentru astfel de oameni moliciunea este mai nepotrivită cu vîrsta decît activitatea politică și militară.

39 Viața lui Lucullus se poate citi întocmai ca o comedie veche în care, la început, se văd activități politice și comandamente militare, iar, la sfîrșit, se văd băuturi, și ospețe, și chefuri, și torțe, și tot felul de petreceri. Eu socotesc că sînt amuzamente și construcțiile luxoase, și aleile pentru plimbări, și băile, și — și mai mult — picturile și statuile, și toată admirația pentru astfel de arte, pe care el le-a strîns cu mari cheltuieli, investind fără cruțare toată bogăția în ele, bogăție îmbelșugată și de mare strălucire, strînsă din expedițiile militare; de aceea și acum, cînd luxul s-a dezvoltat atît de mult, grădinile lui Lucullus sînt numărate printre cele mai scumpe grădini regești. Cînd Tubero[80], filozoful stoic, a văzut cele de pe țărmul mării și de la Neapole, anume coline suspendate deasupra unor bolți mari, gropi și canale săpate în jurul caselor, pentru ca să vină pe acolo peștele din mare, apoi palate construite în sînul mării, l-a numit pe Lucullus un Xerxe în togă. Lucullus avea și la Tusculum[81] reședințe, saloane cu vederi în toate părțile, apartamente de bărbați deschise și locuri de plimbare în care, aflîndu-se odată Pompei, a dojenit pe Lucullus că-și făcuse casă foarte bună de locuit vara, dar de nelocuit în timpul iernii. Lucullus, rîzînd, i-a zis: „Dar ce, tu crezi că eu am mai puțină minte decît cocorii și berzele, ca să nu-mi schimb felurile de viață după anotimpuri?“ Un pretor voia odată să dea un spectacol măreț și să echipeze un cor și i-a cerut lui Lucullus o hlamidă de porfiră, iar el, cercetînd, a spus că-i va da, dacă va avea; apoi, a doua zi, l-a întrebat de cîți bani are nevoie. Acela i-a răspuns că are

nevoie de o sută de dinari, iar Lucullus l-a rugat să ia dublul acestei sume. Cu privire la această întîmplare și poetul Flaccus a spus că nu socotește că e un om bogat acela care nu are mai mult decît ceea ce se vede.

40 Cina de fiecare zi a lui Lucullus prezenta un nou fel de bogăție. Astfel paturile erau împodobite nu numai cu covoare brodate cu aur și pe masă nu se aflau numai cupe împodobite cu pietre scumpe, iar în timpul ospățului nu pătrundeau numai coruri și instrumentiști, ci pe masă se aflau mîncări de tot felul și prăjituri pregătite cu mare artă, pentru ca să provoace admirația oamenilor simpli. Pompei și-a cîștigat o bună faimă cînd a fost bolnav. Astfel, medicul l-a îndemnat să mănînce o stridie, dar sclavii săi i-au spus că n-ar putea să găsească o stridie în altă parte decît în acvariul lui Lucullus. Pompei nu i-a lăsat să-i aducă de acolo, ci a spus către medic: „Ei bine deci, dacă Lucullus n-ar duce o viață de lux, Pompei nu ar trebui să trăiască?“ A cerut apoi o hrană care se putea procura. Cato îi era prieten și rudă, dar atît îi displăcea viața și felul lui de trai, încît odată, în senat, în timp ce un tînăr oarecare ținea, într-un moment nepotrivit, un discurs lung și nesuferit despre cumpătare și înțelepciune, Cato s-a ridicat și i-a zis: „Ei bine, n-o să încetezi și tu să fii bogat ca Crassus, să trăiești ca Lucullus și să vorbești cum vorbește Cato?“. Unii spun că această vorbă a fost spusă, dar nu de Cato.

41 Era evident nu numai că Lucullus ducea o astfel de viață, dar chiar se făleа că o duce, așa cum reiese din *Memoriile* lui. Într-adevăr, se spune că niște eleni, urcînd la Roma, au fost ospătați de Lucullus mai multe zile și au avut un sentiment cu adevărat elenesc, spunînd că se rușinează că din pricina lor s-au cheltuit în fiecare zi atîția bani. Atunci Lucullus le-a zis: „Într-adevăr, s-a pregătit ceva și pentru voi, elenilor, dar cele mai multe pregătiri aici se fac pentru Lucullus“. Cînd cina el odată singur, i s-a pus o singură masă și i s-a pregătit un meniu mai cumpătat, dar el s-a mîniat și a chemat pe sclavul

însărcinat cu pregătirea mesei. Sclavul i-a răspuns că socotise că nu trebuie să cheltuiască mai mult cînd nu era nici un invitat, dar Lucullus i-a zis: „Ce spui, omule, nu știai că astăzi Lucullus cinează la Lucullus?“.

Discutîndu-se mult despre această întîmplare în cetate, cum este firesc, odată, pe cînd își petrecea timpul în for, s-au apropiat de el Cicero și Pompei. Primul îi era prieten intim și foarte apropiat, dar cu Pompei avusese unele diferende, iscate de la comanda militară, totuși obișnuia să discute și să converseze de multe ori cu el cu destulă blîndețe. Cicero, salutîndu-l, l-a întrebat cum stă cu ospeția. Lucullus i-a răspuns că stă foarte bine și l-a îndemnat să spună ce vrea. Cicero i-a zis: „Astăzi vrem să cinăm la tine, dar să nu faci nici o pregătire specială“. Lucullus s-a cam zbîrlit și cerea să-l amîne cu o zi, dar ei l-au rugat să nu schimbe nimic și au adăugat că nici nu-l vor lăsa să ia legătura cu sclavii, pentru ca nu cumva să le poruncească să pună mai multe mîncări pe masă decît cele obișnuite. I-a îngăduit doar să-i spună unuia dintre sclavi care îl însoțeau că astăzi va lua cina în „Apolo“ (acesta era numele uneia dintre luxoasele lui case) iar Cicero și Pompei n-au băgat de seamă că cu acest cuvînt îi înșelase. Astfel, după cum se pare, în fiecare sufragerie se dădea un ospăț cu o cheltuială hotărîtă și fiecare avea un fel de pregătire proprie, încît sclavii cînd auzeau spunînd unde vrea să cineze, știau ce cheltuială să facă, cu ce împodobire și cum să așeze masa. De obicei, cina în „Apolo“ costa cincizeci de mii de sesterți. Dîndu-se această cină, pe Pompei l-a impresionat măreția cheltuielii, dar mai ales iuțeala pregătirii. Pentru astfel de lucruri Lucullus risipea averea cu mîndrie, tratînd-o ca pe un sclav și barbar.

42 Și biblioteca lui merită să fie menționată și imitată. Într-adevăr, el a strîns multe și frumoase cărți, dar se folosea de ele mai grijuliu decît le procurase. Astfel, bibliotecile lui erau deschise tuturor și în jurul bibliotecilor erau alei de plimbare și locuri de odihnă, care primeau pe eleni ca într-un fel de casă a muzelor; elenii se

duceau acolo și discutau între ei, desprinzîndu-se cu plăcere de alte ocupații. Adeseori își petrecea și el timpul împreună cu ei, amestecîndu-se printre filologi și oameni politici pe aleile de plimbare, luînd parte la discuție. De altfel, el ospăta și pe eleni și casa lui era un fel de pritaneu elen pentru cei care veneau la Roma. Îmbrățișa orice fel de filozofie și era binevoitor și înțelegător pentru orice idei filozofice, dar o deosebită dragoste și zel avea pentru Academia veche, nu pentru cea nouă, deși aceasta înflorea atunci datorită scrierilor lui Carneade[82] pe care le explica Filon[83]. Atunci însă Academia veche[84] avea un fruntaș care vorbea cu convingere și cu artă, numit Antioh din Ascalon[85]. Lucullus și l-a făcut prieten și l-a adăpostit în casa sa cu tot zelul și l-a preferat auditorilor lui Filon printre care era și Cicero. Acesta a scris un tratat foarte frumos în care l-a pus pe Lucullus să vorbească despre cunoaștere, iar el însuși a susținut contrariul. Cartea s-a intitulat *Lucullus*. Ei erau, după cum s-a spus, prieteni și aveau aceeași atitudine politică, pentru că Lucullus nu se desprinsese cu totul de politică, ci ambiția și lupta pentru dobîndirea întîietății și puterii, nefiind lipsite de primejdii și de excese, a lăsat-o pe seama lui Crassus și a lui Cato. Într-adevăr, cei care vedeau cu ochi răi puterea lui Pompei, l-au pus pe Crassus și pe Cato să lupte pentru senat, Lucullus refuzînd rolul de șef. El nu cobora în adunarea poporului decît pentru a face servicii prietenilor și nu se ducea în senat decît cînd avea să combată violent vreun proiect sau vreo ambiție a lui Pompei. Toate aranjamentele pe care le-a făcut Pompei după ce învinsese regii Orientului, Lucullus le-a combătut și alături de Cato l-a împiedicat să dea soldaților lui răsplata promisă, astfel că Pompei a fost silit să recurgă la prietenia și, mai degrabă s-ar putea spune, la conjurația[86] lui Crassus și Cezar și, umplînd cetatea cu arme și cu soldați, să promulge legi cu forța, izgonind pe Cato și pe Lucullus din for. Optimații s-au mîniat de cele ce se petreceau, iar partizanii lui Pompei au adus în for pe un oarecare Vettius, zicînd că fusese prins cînd conspira împotriva lui Pompei. Vettius, drept răspuns, a acuzat în

senat pe cîțiva senatori, iar în fața poporului l-a numit pe Lucullus, zicînd că el îl pregătește să-l ucidă pe Pompei, dar nimeni n-a dat atenție acestui cuvînt, pentru că era evident că acest om fusese pus de ei, ca să-l insulte și să-l acuze. S-a văzut că acest lucru este fals mai ales după puține zile, cînd Vettius a fost zvîrlit mort din închisoare. Se spunea că se sinucisese, dar purta semnele lațului și loviturilor. Se părea deci că fusese ucis chiar de aceia care-l puseseră să declare fals.

43 Acest fapt a îndepărtat pe Lucullus de politică, iar cînd Cicero a fost exilat, iar Cato a fost trimis în Cipru, Lucullus s-a dezumflat cu totul. Se zice că, înainte de a muri, s-a îmbolnăvit, conștiința întunecîndu-i-se puțin cîte puțin. Cornelius Nepos zice că Lucullus nu și-a pierdut conștiința din pricina bolii, ci a fost dat pieirii, otrăvit de unul din liberții săi numit Calistene. Acesta i-a dat otrava cu intenția ca Lucullus să-l iubească mai mult pe el, dar otrava a avut o atît de mare putere, încît Lucullus și-a ieșit cu totul din minți și și-a pierdut dreapta judecată, încît chiar cînd mai era încă în viață a dat averea fratelui său s-o administreze. Totuși, cînd a murit, ca și cînd ar fi fost în culmea comandamentului militar și a politicii, poporul a fost cuprins de jale și a dat fuga și, ducîndu-i corpul în for, a forțat pe tinerii care-l duceau și care erau dintre fruntașii nobili, să-l îngroape pe Cîmpul lui Marte, unde îl îngropaseră și pe Sylla. Dar cum nimeni nu se aștepta la aceasta, iar pregătirea de înmormîntare nu era ușoară, fratele lui Lucullus, rugîndu-se de ei și depunînd multă stăruință, i-a convins să-l înmormînteze la moșia lui din Tusculum, așa cum se pregătise. Multă vreme n-a mai trăit după aceea nici fratele său, ci, fiind aproape de el și ca vîrstă și ca faimă, n-a mai viețuit mult după moartea fratelui său, pe care-l iubise foarte mult.

PARALELĂ ÎNTRE CIMON ŞI LUCULLUS

1 S-ar putea spune că Lucullus a avut un sfîrşit fericit pentru că a murit înaintea schimbării vieţii politice pe care a adus-o destinul prin războaiele civile şi şi-a terminat viaţa într-o patrie care era bolnavă, dar care mai era încă liberă. Acest lucru îi este comun cu Cimon. Într-adevăr, şi Cimon a murit cînd încă nu se tulburase situaţia elenilor, şi mai erau încă în floare. Desigur, cînd era la oaste şi comandant şi cînd încă nu renunţase la arme, la strategii şi la monumente închinate biruinţei, petrecîndu-şi timpul şi chefuind, aşa cum spune Platon în batjocură despre Orfeu, care zice că cei care o duc bine în Infern se găsesc într-o beţie continuă. Într-adevăr, petrecerea timpului în linişte şi în discuţii de tot felul, care procură o oarecare plăcere şi posibilitate de contemplare, este foarte potrivită cu un bătrîn care a încetat războaiele şi viaţa politică, şi este un fel de mîngîiere, dar a răsturna faptele frumoase săvîrşite în războaie şi comandamente militare, a te întoarce spre plăcere, ca scop, şi, în rest, a duce o viaţă afrodisiacă de petrecere şi lux nu este un lucru demn de vechea Academie şi nici de cel care imită pe Xenocrate, ci seamănă mai mult cu acela care înclină către Epicur. Acest lucru trezeşte chiar mirare. Într-adevăr, în chip cu totul opus, tinereţea lui Cimon se pare că a fost reprobabilă şi nestăpînită, pe cînd tinereţea lui Lucullus a fost plină de cuviinţă şi de cumpătare. Schimbarea spre mai bine este mai bună. Într-adevăr, este mai simpatică natura în care îmbătrîneşte răul şi înfloreşte

binele. Şi, la fel oamenii cînd se îmbogăţesc, nu-şi administrează la fel bogăţia. Într-adevăr, nu se poate asemăna casa lui Cimon, construită cu banii aduşi de Solon în partea de nord a Acropolei, cu palatele şi cu epopsele renumite de la Neapole, pe care Lucullus le-a construit din prăzile aduse de la barbari şi nici nu se poate compara cu masa lui Cimon cina lui Lucullus, una democrată şi filantropică, iar cealaltă luxoasă şi aristocratică. Astfel, masa lui Cimon, mică, hrănea mulţi oameni în fiecare zi, iar masa lui Lucullus era pregătită pentru puţini oameni dedaţi plăcerilor, şi cu mulţi bani. Pe Zeus! se pare că timpul aduce o schimbare în lucruri, căci nu se ştie dacă Cimon, începînd activitatea şi strategiile şi trecînd într-o viaţă fără războaie şi fără activitate politică, n-ar fi dus, şi el, o viaţă greoaie şi închinată plăcerilor. Era, într-adevăr, înclinat către băutură, sărbători şi către femei, aşa cum s-a spus mai înainte, iar succesele dobîndite în luptele militare şi politice procură altfel de plăceri, şi pun stavilă dorinţelor rele şi fac pe oameni să uite de politică şi de ambiţii. Desigur că şi Lucullus, dacă ar fi murit luptînd şi comandînd oşti, cred că nici cel mai aspru om, iubitor de critică, n-ar fi putut să găsească vreo vină. Acestea fie zise în privinţa felului de viaţă.

2 În activitatea militară, şi unul, şi altul au fost buni luptători şi pe uscat, şi pe mare. Lucrul acesta este evident şi, după cum oamenii numesc învingători neaşteptaţi pe atleţii care învinge dintr-o singură lovitură, într-o singură zi şi într-un singur pencrat, tot aşa şi Cimon, într-o singură zi, dînd o luptă navală şi o luptă pe uscat, a încununat Elada cu un strălucitor monument de biruinţă şi este vrednic să deţină locul întîi între comandanţi. Şi, într-adevăr, patria i-a dat lui Lucullus hegemonia, iar Cimon a conferit el patriei hegemonia. Astfel, Atena conducea pe aliaţii săi. Cimon i-a supus pe duşmanii patriei sale, pe cînd Lucullus, luînd în primire ocîrmuirea patriei care era condusă de aliaţi, a adus-o în stare să domine pe aliaţi şi să fie stăpînă pe duşmani. Astfel, el a silit pe perşi, învingîndu-i, să renunţe la mare, iar pe lacedemo-

nieni i-a convins să se retragă de bunăvoie. Ei bine, dacă cea mai mare calitate pentru un comandant este să inspire sentimente de bunăvoință în sufletele soldaților, Lucullus a fost disprețuit de soldații săi, iar Cimon a fost admirat de aliați. Într-adevăr, soldații l-au părăsit pe Lucullus, iar aliații s-au dat de partea lui Cimon. Lucullus a pornit ca comandant al oștilor, dar s-a întors părăsit de ei, iar Cimon a fost trimis cu soldați să împlinească porunca dată altora, dar s-a întors dînd ordine acestor soldați, izbutind să înfăptuiască, în același timp, pentru cetate, trei mari lucruri, foarte nepotrivite între ele, și anume: pace cu dușmanii, hegemonie față de aliați, înțelegere cu lacedemonienii. Amîndoi și-au propus să distrugă mari imperii și să supună întreaga Asie, dar s-au întors fără să aducă planurile la îndeplinire, unul din pricina sorții, pentru că a murit comandînd și săvîrșind fapte mari, iar celălalt poate că n-ar putea fi absolvit întru totul de vină, fie că n-a cunoscut, fie că n-a vrut să dea ascultare răzvrătirilor și dojenilor care veneau din partea soldaților săi, de la care și-a atras dușmănia atît de mare.

Poate că lucrul acesta îi este comun și lui Cimon, că și pe el l-au tras în fața judecății concetățenii săi și, pînă la urmă, l-au și ostracizat, așa ca să nu s-audă glasul său timp de zece ani, cum zice Platon. Într-adevăr, firile aristocratice sînt foarte puțin de acord cu mulțimile și sînt foarte puțin înclinate să le facă plăcere, dar, de cele mai multe ori întrebuințînd violența, supără pe cei supuși comenzilor, așa cum supără și lanțurile medicilor, deși ei vor să aducă pe bolnavi la vindecare. Dar poate că și unul, și altul trebuie iertați de această învinuire. Lucullus a făcut în război un mare progres, trecînd muntele Taurus cu armata cel dintîi dintre romani, trecînd apoi Tigrul și capturînd și incendiind palatele regale din Asia în ochii regilor, incendiind apoi Tigranocerta, Cabira, Sinope, Nisibis, și Nordul Asiei pînă la Fasis și sudul Asiei pînă la Media, supunînd apoi, și spre miazăzi, toată Asia pînă la Marea Roșie, cu ajutorul regilor arabilor, distrugînd armatele regilor și renunțînd doar să-și ia prizonieri oameni care fugiseră în pustiu, și în păduri nefrecventate și necălcate, ca niște fiare sălbatice. Dovada acestor fapte este mare: astfel, perșii, ca și cînd n-ar fi pățit nimic din partea lui Cimon, s-au opus îndată elenilor și, distrugînd marea lor putere în Egipt, i-au capturat, pe cînd Tigranes și Mitridate, după Lucullus, n-au mai făcut nici o faptă mare, ci Mitridate, bolnav și zdrobit de primele lupte, nici n-a mai îndrăznit să-i arate lui Pompei armata, în afară de tabără, și, fugind în Bosfor, și-a petrecut viața aici, iar Tigranes, arătîndu-se gol și neînarmat, s-a prăbușit la picioarele lui Pompei și, luîndu-și coroana regală de pe cap, i-a pus-o la picioare, nu ca să-l lingușească pentru faptele lui, ci ca să aducă laude faptelor săvîrșite de Lucullus. Așadar, lui Pompei i-a plăcut că a luat aceste insigne ale puterii regale de care fusese despuiat, de altfel, mai înainte. Este deci mai mare comandant acela care, întocmai ca un atlet, predă pe adversar slăbit celui care vine după el. Și Cimon a luat în primire puterea regelui perșilor și mîndria persană, distrusă în lupte mari și în fugi neîncetate de către Temistocle.

Și Leotichidas a învins mai ușor oștile acelea care deja se prăbușiseră și fuseseră învinse în sufletul lor. La picioarele lui Lucullus a căzut Tigranes cel neînvins, după multe lupte și înfrîngeri ale semeției lui. În ceea ce privește mulțimea, nu se pot compara cei învinși de Cimon cu cei care s-au ridicat împotriva lui Lucullus. În acest fel, dacă judecăm în general, se pare că judecata este greu de pronunțat, deoarece se pare că divinitatea a fost binevoitoare pentru amîndoi, pentru că unuia i-a dat să săvîrșească izbînzile care trebuiau, iar pe altul l-au înștiințat despre ceea ce trebuia să păzească, astfel că și votul zeilor arată că amîndoi au fost oameni buni și au avut însușiri divine.

LYSANDROS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Activitatea lui Lysandros este legată de evenimentele care au dus la capitularea Atenei, la sfîrșitul războiului peloponesiac și de instituirea celor „treizeci de tirani". Este deci necesar să reamintim cîteva dintre cele mai de seamă evenimente la care a participat Lysandros.

În notița istorică la Viața *lui Alcibiade*[1], *am arătat care au fost condițiile economice, sociale și politice în care a izbucnit și s-a desfășurat războiul peloponesiac. Aci vom insista mai mult asupra evenimentelor petrecute după dezastrul suferit de atenieni în expediția din Sicilia.*

În anul 413, deși, la cererea lui Nicias, Atena trimisese întăriri armatei din Sicilia, atenienii au suferit în august, pe uscat, o înfrîngere grea, și, cu o lună mai tîrziu, pe mare. Nicias a fost încercuit, pe cînd se retrăgea, pe țărmul rîului Asinaros, apoi, fiind capturat, a fost ucis împreună cu colegii lui, iar soldații, aruncați în carierele de piatră.

Dezastrul suferit de atenieni în Sicilia n-a întîrziat să aibă repercusiuni atît de ordin extern, cît și de ordin intern. Astfel, cetățile din Liga de la Delos, care de mult pîndeau prilejul să scape de dominația Atenei, au socotit că a sosit momentul să treacă la acțiune. Începînd cu insula Chios și continuînd cu Teos, Milet, Clazomenai, cetățile se desprind din Ligă, iar Atena, ținută în frîu de garnizoana spartană stabilită la Deceleia, la douăzeci de

[1] Plutarh, *Vieți paralele*, vol. II, București, 1960, pp. 7—25. A se vedea și G. Glotz-R. Cohen, *La Grèce au V-ème siècle*, Paris, 1931. R. Cohen, *La Grèce et l'hellenisation du monde antique*, Paris, 1934. H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München, 1960.

kilometri de Atena, încă înainte de dezastrul din Sicilia, asistă neputincioasă la destrămarea Ligii. Atena nu se lasă însă pradă deznădejdii. Cu înfrigurarea desperării, atenienii construiesc, în anul 412, o flotă de o sută cincizeci de trireme. Sparta își dă seama că hotărîrea va veni de pe urma unei ciocniri pe mare. De aceea, fără întîrziere, spartanii cer ajutor financiar Persiei, pentru construirea unei flote. Prețul ajutorului este intrarea sub influența Persiei a cetăților din Asia Mică. Atena izbutește să-și creeze o bază navală la Samos și repurtează unele succese în răsăritul Egeii.

Dar catastrofa din Sicilia n-a rămas fără urmări nici pe frontul politic intern. Cuprinși de mînie și revoltă, atenienii, mai ales oligarhii, dau vina pe forma de guvernămînt. Se striga deseori că legile lui Cleistene și ale lui Pericle stau la originea dezastrului.

Practic, îndată după ce se anunțase dezastrul din Sicilia, se numiseră zece probuloi, un fel de comisari, cu puteri extinse, care aproape că înlocuiau Sfatul. Acum intră în scenă Alcibiade. El se afla în Persia, după ce se certase cu spartanii. Activ și abil cum era, el se oferă să le mijlocească atenienilor alianța cu regele perșilor, dacă vor aboli regimul democratic. Dar la Atena evenimentele iau o întorsătură neprevăzută de el. Astfel, Peisandros și Teramene convoacă ecclesia și obțin alegerea unui comitet executiv de patru sute de membri care, la rîndul lor, aleg o ecclesie de circa cinci mii de cetățeni. Așadar, de aici înainte, numărul cetățenilor care aveau să ia în mînă destinele Atenei este redus la cinci mii patru sute. Dar și mai important este faptul că, atît în sfatul celor patru sute, cît și în ecclesia celor cinci mii, majoritatea o aveau bogații.

Pe lîngă suprimarea alocațiilor acordate funcționarilor din vistieria statului, cei patru sute obțin în ecclesia celor cinci mii hotărîrea de a se începe negocieri cu Sparta. Această hotărîre contravenea planurilor făcute de Alcibiade, a cărui acțiune era îndreptată împotriva Spartei. Un nou fapt tulburător pentru cei patru sute se produce:

cînd se află la Samos de cele petrecute la Atena, marinarii democrați de pe flotă se revoltă. Alcibiade, care-și dădea seama de importanța flotei, își schimbă tactica și ia imediat legătura cu flota. Trasibul din Steiria, unul dintre strategi, folosind prilejul abandonării Ligii de către cetatea Bizanț, convinge pe marinari să aleagă comandant pe Alcibiade, spre a readuce în ascultare cetatea defetistă. Alcibiade, învestit cu comanda flotei, trece imedat la acțiune și le pune în vedere „celor patru sute" că flota nu va tolera dominația lor. O gravă neînțelegere se iscă și printre oligarhii de la Atena. Astfel, extremiștii, în frunte cu Phrynichos, se pregăteau să predea spartanilor portul Pireu, în timp ce moderații, conduși de Teramene, se împotriveau. Phrynichos este ucis, iar conducerea oligarhilor trece în mîinile lui Teramene. Două fapte vin să pecetluiască sfîrșitul guvernării „celor patru sute": o înfrîngere suferită de flota oligarhică lîngă Eritreea și răscoala din Eubeea împotriva Atenei. Un fabricant de lire, Cleophon, a restabilit fără incidente sîngeroase, constituția lui Cleistene și a lui Pericle.

Între anii 410 și 408, Alcibiade, comandînd flota de la Samos, a dat puternice lovituri flotei spartane. Totuși acțiuni în vederea obținerii victoriei definitive asupra flotei spartane n-au fost întreprinse, deoarece Alcibiade, exilat de opt ani, este cuprins de dorul de patrie și se întoarce la Atena, unde este primit în triumf, la 1 iunie 407. Atenienii l-au repus în toate drepturile și l-au ales comandant suprem.

Alcibiade a și pornit, toamna, spre Asia Mică. Cînd a sosit acolo însă, a găsit o situație cu totul deosebită de aceea pe care o lăsase. Astfel, Cirus cel Tînăr, fiul lui Darius al II-lea, deși în vîrstă de numai 16 ani, înzestrat cu mari calități de comandant, își dăduse mîna cu Lysandros, noul navarh spartan, un om de arme încercat, în care se îmbinau vitejia cu cruzimea și cu șiretenia și lipsa de scrupule. Printr-o gravă greșeală a comandantului care-l înlocuise pe Alcibiade, acesta fiind chemat în altă parte, de alte treburi, flota ateniană este înfrîntă la capul No-

tion[2]. *Alcibiade, deşi nu comandase personal flota în acea bătălie, bănuit că urzeşte alte intrigi politice, este destituit din funcţia de strateg şi se refugiază în Frigia, apoi în Chersonesul tracic, unde, nu după mult timp, piere ucis. Ne-am fi aşteptat, după plecarea lui Alcibiade, ca evenimentele să ia o întorsătură favorabilă spartanilor, avînd în vedere calităţile de ostaş încercat ale lui Lysandros. Nu aceasta a fost însă realitatea. Într-adevăr, Lysandros este rechemat în patrie, iar succesorul său, Callicratidas*[3]*, este bătut în insulele Arginusae. Victorie ateniană definitivă? Nu, deoarece atenienii săvîrşesc greşeala de a judeca şi executa pe comandanţii victorioşi întorşi la Atena, sub cuvînt că nu îngropaseră cadavrele ostaşilor căzuţi în bătălia navală*[4]*. Apoi, Atena, printr-un ultim efort, înarmează o flotă de o sută optzeci de trireme, în fruntea căreia îl pune pe Conon. Un ultim dezastru pecetluieşte soarta Atenei: flota comandată de Conon este înfrîntă la Aigos-Potamoi*[5]*, în august 405. Lysandros*[6] *se grăbeşte să izgonească garnizoanele ateniene din Asia Mică, apoi, în scurt timp, armata de uscat şi flota peloponesiacă încercuiesc Atena. Lysandros şi-a aşezat tabăra lîngă Atena.*

În iarna anului 405—404 î.e.n., în timp ce flota peloponesiacă staţiona în faţa Pireului, iar foametea făcea ravagii în Atena, oligarhii au trecut din nou la asalt. Cleophon a fost ucis, iar Atena a capitulat la 27 aprilie 404, în timp ce Pireul era ocupat de Lysandros[7].

[2] Xenofon, *Hellenicele*, I, 5, 1, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965; Diodor din Sicilia, XIII, 70; Plutarh, *Lysandros*, 3.

[3] Xenofon, *op. cit.*; Diodor din Sicilia, *op. cit.*; Plutarh, *Lysandros*, 5, *Alcibiade*, 35.

[4] Xenofon, *op. cit.*, I, 6, 1; Diodor din Sicilia, *op. cit.*; Plutarh, *Lysandros*, 6.

[5] Xenofon, *op. cit.*, I, 17; Diodor din Sicilia, XIII, 104, 7; Plutarh, *Lysandros*, 10, *Alcibiades*, 36.

[6] Xenofon, *op. cit.*; Diodor din Sicilia, XIII, 107, 2.

[7] Xenofon, *op. cit.*, I, 13; Diodor din Sicilia, XIV, 3, 4; Plutarh, *Lysandros*, 15.

Condiţiile păcii pentru Atena: desfiinţarea Ligii navale, interdicţii de a mai avea flotă, distrugerea „zidurilor lungi" şi a întăriturilor din Pireu; pierderea tuturor posesiunilor în afară de Atica şi Salamina; intrarea Atenei în Liga peloponesiacă şi recunoaşterea dominaţiei Spartei; reîntoarcerea ostracizaţilor şi restabilirea orînduielilor strămoşeşti.

O ultimă convulsie politică la Atena o constituie cîrmuirea „celor treizeci de tirani". Astfel, Lysandros, după ce a luat în primire flota ateniană şi zidurile cetăţii, a propus îndată, în Adunarea poporului, schimbarea formei de guvernămînt. Atenienii, după ce au încercat să reziste, au fost siliţi să accepte şi astfel Lysandros a instituit treizeci de conducători în cetate şi zece în Pireu, a aşezat gărzi pe Acropolă şi a instituit un harmoste în persoana lui Callibios.

„Cei treizeci de tirani" — printre care unii erau extremişti, conduşi de Critias, iar alţii moderaţi, conduşi de Teramene — au dezlănţuit o adevărată teroare împotriva democraţilor, apoi au început să se războiască între ei. Teramene a fost executat. Trasibul se înapoiază în fruntea democraţilor ostracizaţi şi sileşte pe tirani să se refugieze la Eleusis. În timp ce democraţii deţineau puterea în Pireu, iar oligarhii moderaţi, la Atena, oligarhii extremişti, care se aflau la Eleusis, au cerut ajutor Spartei[8]*. Lysandros porneşte în expediţie, dar este repede rechemat la Sparta de regele Pausanias şi operaţiile sînt întrerupte. Cîrmuirile din Pireu şi Atena se unifică, oligarhia din Eleusis se prăbuşeşte*[9]*, iar democraţia se instaurează iarăşi la Atena, în toamna anului 403 î.e.n.*

*

După dărîmarea zidurilor Atenei, Lysandros, aureolat de strălucirea victoriei repurtate asupra Ligii navale, conduse de Atena, a pornit spre Tracia. În entuziasmul gene-

[8] Xenofon, *op. cit.*, II, 13, 13; Diodor din Sicilia, XIV, 10, 1; Plutarh, *Lysandros*, 15.

[9] Xenofon, *op. cit.*, III, 4, 2; Plutarh, *Lysandros*, 14; Cornelius Nepos, 3, 1.

ral, cetățile elene îi ridicau altare și-i aduceau jertfe ca unui zeu. Locuitorii cetății Samos au decretat ca sărbătoarea Heraia să fie numită Lysandria. I s-a ridicat o statuie la Olimpia, un monument al victoriei sale la Delfi, iar altul la Sparta[10].

După încheierea păcii cu Atena, negociată de regele Pausanias, în urma căreia cei mai buni prieteni din Atena ai lui Lysandros erau neutralizați, iar dominația spartană îndepărtată, Lysandros a pornit spre Helespont, ca să câștige de partea sa pe Pharnabazos, dar acesta l-a trădat[11].

O încercare de a se menține la putere, făcută de Lysandros[12], *o constituie tentativa lui de a modifica constituția cu gîndul că, dacă vor fi înlăturate de la guvernare familiile euripontizilor și ale agiazilor, iar guvernarea va fi dată, în comun, tuturor heraclizilor, primul care va fi cel mai îndrituit să aspire la demnitatea de rege va fi el însuși. Dar tentativa, cu toate măsurile luate de Lysandros, eșuează*[13].

Agesilau, pentru a cărui ridicare la rangul de rege stăruise atît de mult Lysandros, pornește în expediție. În anul 396 î.e.n., Agesilau era comandant al forțelor spartane, care luptau împotriva perșilor[14]. *Lysandros, umilit de Agesilau care nu putea suferi să aibă un concurent la glorie, era un simplu distribuitor de carne și șef al celor treizeci de* σύμβουλοι, *„sfetnici". În timpul expediției, Agesilau nu i-a încredințat decît o comandă de mică importanță în Troada.*

În anul 395 î.e.n., și aceste funcții ale lui Lysandros încetează. O ultimă faptă de arme a lui Lysandros o constituie participarea la războiul împotriva Beoției, în care a

[10] Plutarh, *Lysandros*, 18; Pausanias, V, 13, 14.
[11] Plutarh, *op. cit.*; Pausanias, X, 3, 7.
[12] Pausanias, III, 17, 4.
[13] Xenofon, *op. cit.*, II, 4, 28; III, 4, 2; Diodor din Sicilia, XIV, 35, 5; Plutarh, *Lysandros*, 14, 2; Cornelius Nepos, 3, 1.
[14] Plutarh, *Lysandros*, 20; Cornelius Nepos, *Lysandros*, 411; Polyaen, VII, 19.

și căzut. Acestea sînt evenimentele mai de seamă de care este legată activitatea lui Lysandros.

Din cele arătate mai sus, se vede că Lysandros a apărut pe scena politică-militară la Sparta tocmai în faza decisivă a războiului peloponesiac. Bun strateg și înzestrat, în același timp, cu o inteligență realistă, el își dă seama că victoria împotriva Atenei nu va putea fi obținută dacă Sparta nu-și va asigura ajutorul perșilor. Înțelegerea lui cu Cirus și greșeala săvîrșită de comandantul lăsat de Alcibiade la flotă, în absența sa, îi aduce victoria de la Notion, cauză imediată a îndepărtării lui Alcibiade. Parcă spre a-și grăbi intenționat înfrîngerea, Atena l-a îndepărtat pe Alcibiade, a cărui inteligență și inventivitate ar fi putut fi de folos în aceste grele momente. După îndepărtarea lui Alcibiade, Lysandros, sprijinit mereu de perși, poate da lovitura atenienilor la Cedreiai, la Iasos, apoi loviturile de la Aigos-Potamoi, prin care se pecetluiește înfrîngerea definitivă a Atenei și victoria spartană.

Abia după victoria repurtată la Aigos-Potamoi evoluția evenimentelor pune într-o vie lumină personalitatea lui Lysandros. Astfel, crud și dornic de răzbunare, el ucide pe prizonierii atenieni capturați. Bun strateg, el își dă seama că trebuie exploatată victoria și cucerite ultimele puncte de sprijin ale atenienilor: Bizanț, Calcedon, Nestos[15] *etc. Lipsit însă de intuiție psihologică și de tact politic, Lysandros a încredințat prietenilor săi guvernarea în diferite cetăți. Aceștia, dedîndu-se la tot felul de abuzuri, i-au înstrăinat extrem de repede simpatiile.*

A urmat apoi blocada și capitularea Atenei. Lysandros s-a arătat hotărît neînduplecat și chiar crud. Astfel, după cît se pare, el a făcut[16] *în sfatul aliaților, propunerea ca atenienii să fie reduși în sclavie. Propunerea nu a fost însă acceptată.*

Gloria lui atinsese acum apogeul strălucirii: Atena era la pămînt, iar perșii erau aliații Spartei. Era realizarea

[15] Xenofon, *op. cit.*, II, 2, 5; Diodor din Sicilia, XIII, 6, 8; Plutarh, *Lysandros*, 13; Pausanias, 329.
[16] Plutarh, *Lysandros*, 15.

celui mai măreț vis pentru Sparta. Lysandros, dispunînd acum de cea mai mare putere, a dat la iveală întreaga măsură a capacității sale. Nu i se poate reproșa lui Lysandros că, obișnuit cum era cu sistemul de guvernămînt spartan, a rînduit harmoști și garnizoane spartane prin cetăți și a sprijinit oligarhiile, dar dușmănii de neîmpăcat i-au adus abuzurile de putere săvîrșite de el și de prietenii lui. Astfel, îmbinînd șiretenia cu cruzimea[17]*, Lysandros a cerut fruntașilor poporului din Milet, care se exilaseră, să se întoarcă în patrie, promițîndu-le solemn că nu vor suferi nici o vătămare, dar, după ce s-au întors în cetate, a dat ordin să fie măcelăriți. A mai săvîrșit și alte fapte de acest fel.*

Evident, nu numai gloria lui Lysandros și mai ales, abuzurile săvîrșite de el și de prietenii lui, care creau o atmosferă ostilă spartanilor, au trezit o puternică opoziție la Sparta. Declanșarea opoziției la Sparta a fost făcută de jignirea adusă de Lysandros lui Pharnabazos, care a trimis o solie la Sparta, cerînd dreptul de a-l acuza în fața eforilor. Aceștia i-au cerut lui ca Lysandros să vină la Sparta. Lysandros, șiret, a încercat să redreseze situația și l-a rugat pe Pharnabazos[18] *să scrie altă scrisoare prin care să se dezică. Pharnabazos, printr-un șiretlic, i-a predat lui Lysandros o scrisoare prin care îl acuza. Cînd i-au citit-o eforii, Lysandros, surprins, a exclamat: „Nu numai Odiseu este viclean"*[19]*.*

Pentru întocmirea biografiei lui Lysandros, Plutarh avea înaintea sa o sumă de izvoare dintre cele mai variate. Astfel, el citează nume de istorici: Theopompos *(17, 30),* Ephoros *(17, 20, 25, 30),* Duris din Samos *(18);* Anaxandridas din Delphi, Daimachos *(12); nume de filozofi:* Anaxagoras *(12),* Platon *(18),* Aristotel *(2),* Theophrastos *(13, 19); nume de poeți:* Antimachos *și* Nicocrates

[17] Plutarh, *Lysandros,* 19; Diodor din Sicilia, XIII, 106, 8.
[18] Plutarh, *Lysandros,* 20.
[19] Ibidem.

(18); comicul Theopompos *(13), apoi de multe ori Plutarh întrebuințează unele formule: „se zice", „se spune", „unii spun" (1, 2, 13, 14, 15, 20, 27). Este interesant de constatat că Plutarh nu citează pe Xenofon, ceea ce înseamnă că biograful găsea la Theopomp și la Ephoros toate datele aflate în* Helenicele *lui Xenofon. Pe de altă parte, trebuie subliniat că istoricii Ephoros și Theopomp sînt citați în legătură cu evenimentele politice, chiar dacă, uneori, biograful îi ia ca martori spre a conferi caracterul de autenticitate unor amănunte dramatice. Ephoros este citat în capitolul 25, spre a pune în lumină una dintre manevrele lui Lysandros, întreprinse în vederea schimbării constituției spartane, pe cînd filozofii și poeții sînt menționați în legătură cu caracterul lui Lysandros. De pildă, Aristotel (2) este citat cu privire la natura melancolică a lui Lysandros; Teofrast — pentru a ilustra curajul lui Philocles în fața morții (13) sau pentru o vorbă celebră a lui Alcibiade (19), iar Platon (18) pentru încurajarea lui Antimachos, Anaxagoras — pentru o digresiune fizică (12). Intervine apoi marea necunoscută a autorilor ascunși sub formulele „se spune", „se zice", „unii spun".*

În orice caz, similitudinea dintre caracterul informațiilor date de istoricii citați, pe de o parte, și celelalte date de filozofi, pe de alta, duce inevitabil la concluzia că biograful a consultat cel puțin două categorii de izvoare: istorice și filozofice, în genul peripateticienilor, care se ocupau, îndeosebi, cînd era vorba de o personalitate politică, de caracter și de viața intimă, lăsînd pe seama istoricilor relatarea evenimentelor politice și militare. A găsit oare Plutarh gata strînse, într-o singură lucrare — operă filozofică sau biografie — toate citatele din filozofi? Este cu neputință să presupunem așa ceva, din două motive: 1. varietatea informațiilor este prea mare, pentru a fi atribuite unui singur autor, afară de cazul cînd acest autor ar fi scris biografia lui Lysandros; nu există nici o mărturie cu privire la existența unei biografii a lui Lysandros în genul celei scrise de Plutarh. Este deci verosi-

mil că biograful a avut la îndemînă una sau mai multe lucrări peripatetice, cu care a completat informațiile date de istorici[20].

Dar problema esențială este următoarea: cum ne apare Lysandros zugrăvit de Plutarh?

Din punct de vedere politic, Plutarh prezintă o serie de fapte de ale lui Lysandros cu o oarecare simpatie: a refăcut, într-un fel, economia cetății Efes (3); a reușit să-l atragă pe Cirus și să mărească solda marinarilor (4); dibaci, a făcut rău dușmanilor (4); n-a stat inactiv cînd Cirus s-a dus la tatăl său (9); datorită bunei chibzuințe și dibăciei, a cîștigat lupta de la Aigos-Potamoi (9—11); elenii priveau cu plăcere la faptele lui Lysandros, care îi readucea în cetățile lor pe locuitorii izgoniți de atenieni (14); era curajos față de adversarii săi politici (22); a fost binefăcătorul lui Agesilau, pentru a cărui urcare la domnie a luptat (23); Lysandros a sporit prestigiul Spartei (24); nu a fost lacom de bani (30). Tonul de înțelegere cu care Plutarh relatează aceste fapte contrastează însă cu criticile exprese pe care le aduce spartanilor. Astfel, Plutarh arată că Lysandros era lingușitor (2,4), adesea lacom (2), s-a asociat la faptele rele săvîrșite de prietenii săi (5), a lingușit pe perși și s-a umilit (6); așa cum a făcut Callicratidas, care, jignit de perși, s-a jurat că îi va împăca pe eleni (6). Lysandros nu avea scrupule, fiind de părere că scopul scuză mijloacele (7); era șiret și crud, sperjur, brutal (8, 10, 13, 20); a încredințat puterea prin cetăți coteriilor și prietenilor și n-a știut să menajeze aspirațiile după libertate ale cetăților (13); a fost crud și cinic față de Atena învinsă (15); a introdus banii în Sparta (17); iubitor de fast și semeț, abuziv și brutal, cînd era în culmea puterii (18, 19); gata de orice pentru a ajunge la domnie (25, 26). Plutarh expune cu o abia re-

[20] A se vedea lucrarea noastră *Les procédés de la peinture des caractères et la vérité historique dans les biographies de Plutarque* (Procedeele zugrăvirii caracterelor și adevărul istoric în biografiile lui Plutarh), Paris, 1933, și articolul *Plutarchos*, semnat de R. Ziegler, în R.E., 1951.

ținută simpatie opoziția făcută la Sparta lui Lysandros (20 și urm.) și relatează pe un ton neutru acordarea onorurilor lui Lysandros (18).

Este greu de definit care era concepția lui Plutarh în privința evenimentelor pe care le narează. Căutînd „omul" în evenimentele politice, biograful moralist pierde din vedere „politicul". Din pozitivul și din negativul însușirilor lui, s-ar putea totuși întrezări, cel puțin aproximativ, cum ar fi fost un Lysandros ideal, în concepția lui Plutarh. Biograful admiră dibăcia lui în bătălia de la Aigos-Potamoi, prin care Lysandros „săvîrșise o faptă foarte mare cu o foarte mică sforțare și cîștigase într-o oră cel mai îndelungat și mai variabil război din cîte se purtaseră mai înainte prin suferințe de necrezut și prin întorsăturile sorții. Acest război a schimbat mii de fețe ale luptelor și a cunoscut nenumărate înfățișări ale faptelor și, după ce a consemnat atîția strategi eleni cît nu consemnaseră toate războaiele anterioare, a fost terminat prin buna chibzuință și dibăcia unui om" (11). Așadar, Plutarh îl admiră în calitate de strateg. Dacă Lysandros nu s-ar fi arătat brutal, crud, cinic, șiret, iubitor de fast, ametit de putere, deci dacă ar fi fost sincer, moderat în fericire, drept și chibzuit, și dacă n-ar fi făcut pe eleni să guste din băutura dulce a libertății, turnîndu-le apoi oțet în ea, pentru că Lysandros nu lăsa poporul să fie stăpînul situației prin cetăți, ci îl dădea pe mîna cîtorva oameni foarte îndrăzneți și foarte ambițioși (13), atunci și-ar fi atras numai admirația biografului.

Deși preocupat de anecdotic și de digresiuni de alt ordin decît cel politic, în general, se pare că biograful este de părere că Lysandros a fost un mare om de arme, dar lipsit de tact, cu un orizont politic mărginit de practicile spartane, ambițios, șiret, cinic și crud, a trezit opoziție la Sparta, căreia el îi sporise atît de mult prestigiul. Această idee, dedusă de noi, este cît se poate de apropiată de adevărul istoric. Dar biograful nu pare a fi fost preocupat s-o pună în lumină.

Este de remarcat că, în paralela pe care o face între

Lysandros și Sylla, Plutarh laudă inițiativa lui Lysandros de a schimba constituția spartană, aducînd pe tron nu nobletea, ci virtutea și meritul, critică apoi comportarea lui Lysandros față de prieteni și faptul că Lysandros a învățat Sparta să dorească ceea ce spunea el că nu trebuie să dorească (4) și acordă lui Sylla „premiul stăpînirii de sine și al înțelepciunii, iar lui Lysandros „premiul strategiei și vitejiei" (5). Această caracterizare este în concordanță cu ideea greșită care se desprinde din biografie.

Pentru a zugrăvi caracterul lui Lysandros, Plutarh întrebuințează, ca în toate Viețile, *trei procedee: 1) caracterizarea generalizatoare, ceea ce noi numim „sistematicul"; 2) faptele istorice expuse în ordine cronologică, fără să-și exprime vreo apreciere și 3) faptele istorice în care biograful laudă sau critică pe autorul lor. Procedeele de la punctele 2 și 3 constituie „cronologicul". Și în această biografie sistematicul este îmbinat cu cronologicul. De pildă, caracterizări generale întîlnim în capitolele 1, 2, 7, 8, 18, 22, 28. Astfel, în capitolul 28, la început, citim: „Dar, fiindcă Lysandros era cu totul rău la mînie din pricina melancoliei care l-a stăpînit pînă la bătrînețe, a ațițat pe efori și i-a convins să trimită o armată împotriva focidienilor și, luînd comanda, a pornit în expediție". Acțiunea întreprinsă de Lysandros este pusă pe seama răutății lui, fără ca Plutarh să cerceteze mobilul politic al acțiunii. În orice caz, biograful abia în capitolul 28 ne vorbește despre „melancolia" lui Lysandros, și nu la început. Acest singur exemplu infirmă și pentru această biografie teoria unei scheme fixe după care Plutarh și-ar fi orînduit materialul în* Viețile paralele. *Biograful lasă pe cititor să aprecieze faptele pe care el le narează fără să ia vreo atitudine, cum este, de pildă, capitolul 22, unde ni se relatează lupta dusă de Lysandros pentru a aduce la domnie pe Agesilau. Sînt însă numeroase cazurile cînd îi elogiază sau îi critică anumite fapte. Astfel, în capitolul 19, Plutarh vorbește despre măcelărirea democraților pusă la cale de Lysandros prin diferite cetăți. El continuă: „De aceea Eteocle spartanul și-a dobîndit o bună faimă cînd*

a zis că Elada n-ar fi putut suporta doi Lysandri. Teofrast spune că același lucru l-a spus Archestratos despre Alcibiade, dar acolo violența și desfrînarea, împreună cu lăudăroșenia, supărau mai mult, pe cînd purtarea lui Lysandros devenea înfricoșătoare și de nesuferit din pricina răutății caracterului său. Evident că, dacă acest din urmă procedeu ar fi fost generalizat, am fi avut o imagine mai clară asupra aprecierilor sale cu privire la Lysandros.

Alături de caracterizarea generală, de narațiunea și de digresiunea de ordin moral și științific, în această biografie își face apariția și dialogul, ceea ce conferă relativ mai multă vioiciune expunerii.

În încheiere trebuie subliniat că dintre cele trei elemente esențiale care constituie fondul biografic-politic, filozofic-moral și anecdotic — mai puțin clar apare primul, ceea ce nu este surprinzător la Plutarh, care, în capitolul 1 al Vieții *lui Alexandru cel Mare previne pe cititor că „nu scrie istorie, ci vieți".*

1 Tezaurul acantienilor[1] de la Delfi are următoarea inscripție: „Brasidas[2] și acantienii l-a luat de la atenieni". De aceea mulți socotesc că statuia care stă în mijlocul clădirii, lîngă ușă, este a lui Brasidas, dar statuia este, în realitate, a lui Lysandros, care poartă părul lung și o barbă îmbelșugată după vechiul obicei. Într-adevăr, nu este adevărat ceea ce susțin unii că argesenii[3], suferind o mare înfrîngere, și-au tuns părul de jale, iar spartanii, dimpotrivă, bucurîndu-se de succes, au lăsat să le crească barba. Și nu-i adevărat nici că Bachiazii din Corint[4], cînd s-au refugiat la Sparta, au părut atît de umili și urîți, din cauză că-și tunseseră părul de pe cap, încît spartanii au fost cuprinși de dorința de a purta părul lung, ci și acest obicei este o instituție de la Licurg[5]. Se spune că Licurg afirmase că părul lung îi face pe bărbați frumoși și apar și mai mîndri, iar pe cei urîți îi face și mai înfricoșători în urîțenia lor.

2 Se mai spune că tatăl lui Lysandros, numit Aristocletos, nu se trăgea dintr-o familie regească, însă că era din neamul Heraklizilor[6]. Lysandros a fost crescut în sărăcie și, ca orice spartan, s-a arătat cumpătat față de obiceiurile străbune și curajos și mai presus de orice plăcere, afară de aceea pe care le-o procură faptele frumoase oamenilor cînd sînt cinstiți și au succese. Dar în Sparta pentru tineri nu este o rușine să fie înfrînți de o astfel de plăcere. Căci spartanii voiesc ca, de la început, tinerii să fie sensibili la glorie, suferind cînd li se face dojană și

fălindu-se cînd sînt lăudați. Iară omul care rămîne nemișcat în astfel de împrejurări este disprețuit, ca fiind fără ambiție și netrebnic în astfel de situații. Ei bine, ambiția și iubirea de întrecere sădită în el de educație i-a rămas, iar natura lui nu-i cu nimic vinovată în această privință. Se pare că i-a plăcut să lingușească pe cei puternici mai mult decît se cădea unui spartan și că suporta cu ușurință, pentru propriile sale interese, greutatea mîndriei lor. Unii socotesc că și aceasta este o mare parte a dibăciei. Aristotel, arătînd că marile naturi sînt melancolice, așa cum a fost Socrate, Platon și Herakles, spune că Lysandros nu a căzut îndată în melancolie, ci cînd era mai bătrîn. O particularitate a caracterului său a constat în aceea că a suportat cu noblețe sărăcia și că n-a fost învins și corupt de banii nimănui, dar a umplut patria de bogăție și de lăcomie și a făcut-o să înceteze de a mai fi admirată pentru că nu admira bogăția. Aducînd în cetate o mulțime de aur și argint, după războiul cu Atica, el n-a reținut pentru el nici măcar o singură drahmă.

Cînd tiranul Dionysios[7] a trimis fetelor lui veșminte de mare preț, luate de la siceli[8], Lysandros nu le-a primit, zicînd că se teme ca nu cumva, din pricina lor, să pară mai urît. Dar puțin mai tîrziu, cînd Lysandros a fost trimis în solie către același tiran din aceeași cetate, tiranul i-a trimis două stole[9] și l-a îndemnat, dacă vrea, să ia una și să i-o dea fetei sale, dar el a spus că fata sa va ști să facă o mai bună alegere și, luîndu-le pe amîndouă, a plecat.

3 Dar pentru că războiul peloponesiac se prelungea și, după insuccesul din Sicilia, atenienii își dobîndiseră faimă că vor fi înlăturați de pe mare și că, la puțin timp după aceea, vor renunța întru totul, Alcibiade, întorcîndu-se din exil și punînd mîna pe conducere, a adus o mare schimbare în situația politică și a restabilit, în luptele navale, echilibrul dintre atenieni și spartani. Atunci spartanii, temîndu-se iarăși și fiind cuprinși de un nou avînt pentru războiul care avea nevoie de un comandant destoinic și de o pregătire mai serioasă, au trimis pe Lysandros să ia

comanda pe mare. Ajungînd în Efes, a constatat că cetatea îi era binevoitoare și simpatiza foarte mult pe lacedemonieni, dar atunci o ducea rău și se afla în primejdia de a fi barbarizată din pricina relațiilor cu perșii, deoarece Lidia o înconjura din toate părțile, iar generalii regelui își petreceau tot timpul acolo. Lysandros și-a așezat tabăra acolo și, ordonînd să i se aducă de peste tot vase de transport, a construit un arsenal de trireme și a refăcut porturile, intensificînd negoțul, și a umplut piața de meșteșugari, iar casele și meșteșugurile — de afaceri, astfel încît, din acel moment, datorită lui Lysandros, cetatea a putut nădăjdui la strălucirea și măreția pe care o are acum.

4 Aflînd deci Lysandros că Cirus[10], fiul regelui, s-a dus la Sardes, a plecat să discute cu el și să acuze pe Tisaferne[11] că, deși avea ordin să vină în ajutorul lacedemonienilor și să alunge de pe mare pe atenieni, se părea că, datorită lui Alcibiade, este fără bunăvoință și că, ajutînd cu zgîrcenie pe spartani, le distrugea flota. De altfel și Cirus dorea ca Tisaferne să fie acuzat, de vreme ce era un om rău și avusese cu el unele neînțelegeri personale. Din aceste motive Lysandros a izbutit să se facă iubit și prin felul comportării sale, și, captivînd pe tînăr mai ales prin dibăcia cu care îl adula, l-a încurajat la război. Cirus l-a ospătat, cînd era gata să plece, și i-a cerut să nu respingă darurile pe care i le va face, ci să ceară și să spună tot ceea ce dorește, de vreme ce nu va fi lipsit de nimic din ceea ce va cere. Atunci Lysandros, răspunzîndu-i, i-a zis: „Cirus, pentru că îmi arăți o atît de mare bunăvoință, te rog și te conjur să adaugi la solda corăbierilor un obol, pentru ca să poată primi patru oboli[12] pe zi, în loc de trei".

Lui Cirus i-a plăcut filotimia lui Lysandros și i-a dat zece mii de darici, din care el a putut plăti cîte un obol în plus corăbierilor și, fălindu-se cu această dărnicie, în puțin timp a golit de vîslași corăbiile dușmanilor. Într-adevăr, cei mai mulți corăbieri se duceau la flotele care plăteau mai mult, iar corăbierii care rămîneau se arătau lipsiți de entuziasm și răzvrătitori și dădeau multă bătaie de cap comandanților, în fiecare zi. Deși Lysandros a atras la sine pe corăbieri și a făcut atîta rău dușmanilor, n-a avut totuși curajul să dea lupta, pentru că se temea de Alcibiade, care era energic, care se afla acolo cu o mulțime de corăbii și care purtase, și pe pămînt, și pe mare, lupte și se arătase neînvins în acel timp.

5 Cînd Alcibiade s-a dus, pe mare, din Samos în Focaia[13], a lăsat cîrmaci la flotă pe Antioh, iar acesta, parcă spre a-și bate joc de Lysandros și spre a se făli cu curajul său, a intrat numai cu două trireme în portul cetății Efes, făcînd mult zgomot și, scoțînd mari hohote de rîs, defila fălos prin fața corăbiilor trase pe uscat. Lysandros, mîniindu-se și trăgînd în apă, la început, numai cîteva trireme, a început să-l urmărească și, văzînd că atenienii îi sar în ajutor, a echipat alte corăbii și, începînd în cele din urmă lupta navală, s-au avîntat unii împotriva altora. A învins Lysandros și, capturînd cincisprezece corăbii, a înălțat un monument în cinstea biruinței. Pentru aceasta la Atena, poporul fiind cuprins de mînie pe Alcibiade, l-a destituit. Fiind desconsiderat de soldații din Samos și auzindu-și numai vorbe rele, a plecat din tabără pe mare spre Chersones[14]. Această bătălie, deși în fapt nu fusese mare, norocul a făcut-o celebră din pricina lui Alcibiade. Lysandros, chemînd la Efes pe aceia pe care îi vedea că se disting prin curajul și mîndria lor, a început să pună bazele decadiarhiilor[15] și înnoirilor care au ființat mai în urmă. Înduplecîndu-i și îndemnîndu-i să întemeieze asociații de tineri, el le spunea să ia aminte la treburile politice, deoarece, o dată cu destrămarea atenienilor, ei vor îndepărta pe democrați și vor fi ei dinaști în cetățile lor. Fiecăruia dintre acești tineri Lysandros îi dădea temei de încredere prin înseși faptele sale, deoarece unora care îi fuseseră prieteni și oaspeți le crease situații deosebite, onoruri și strategii și, luînd apoi parte el însuși la nedreptățile și la greșelile lor, ca să le satisfacă lăcomia; el i-a atras pe toți, le făcea pe plac și chefuia cu ei, iar ei nădăjduiau că nu le va lipsi nici un lucru, oricît de

mare, atîta timp cît va deține el puterea. De aceea ei nu au văzut cu ochi buni pe Callicratidas, nici atunci cînd venise să înlocuiască pe Lysandros la comanda flotei, nici mai tîrziu, cînd a dat dovadă că este cel mai bun și cel mai drept dintre toți. Lor nu le plăcea caracterul lui, care era simplu și drept cu adevărat. Virtutea lui Callicratidas o iubeau, ca pe frumusețea unei statui, dar doreau ardoarea și prietenia lui Lysandros și regretau avantajele pe care le aveau de la el astfel că, la plecarea lui pe mare, soldații erau descurajați și nu-și puteau stăpîni lacrimile.

6 Lysandros nu numai că făcea pe soldați și mai puțin dispuși față de Callicratidas, dar i-a trimis la Samos și restul de bani pe care-i dăruise Cirus, îndemnînd pe Callicratidas să-i ceară el însuși dacă vrea și să se vadă cum va hrăni armata. În cele din urmă, cînd a pornit înapoi pe mare, i-a declarat că-i predă flota stăpînă pe mare. Callicratidas, dorind să-i dovedească că este mîndru și vanitos, i-a zis: „Ei bine, avînd în dreapta Samosul, du-te tu la Milet și predă-mi aci triremele, pentru că nu trebuie să ne temem de dușmanii din Samos, dacă sîntem stăpîni pe mare". La acestea Lysandros i-a răspuns: „Nu eu, ci tu ai comanda corăbiilor" și a plutit spre Pelopones, lăsînd pe Callicratidas în mare încurcătură. Într-adevăr, Callicratidas nu adusese bani de acasă, nici nu putea răbda ca cetățile să strîngă bani și să fie forțate să-i predea. Nu-i mai rămînea deci decît să se ducă pe la ușile generalilor regelui, cum făcuse Lysandros, și să ceară bani. Era însă din fire un om cu gînduri mari, care socotea că orice înfrîngere suferită de eleni din partea elenilor este mai nobilă decît lingușirea și umblarea pe la ușile unor oameni barbari, care au mult aur, dar nici o noblețe.

Fiind deci nevoit datorită lipsei de bani, a început să urce îndată spre Lidia, s-a îndreptat spre casa lui Cirus și a spus celor de la ușa regelui să-i comunice că navarhul Callicratidas a venit și dorește să vorbească cu el. Cineva dintre cei de la ușa regelui i-a spus: „Străine, Cirus nu are răgaz acum, căci este la băutură" iar el

i-a zis: „Nu e nimica grav, pentru că am să aștept aici pînă cînd o să termine de băut". Atunci, într-adevăr, a făcut impresia că este bădăran și a fost luat în rîs de barbari, motiv pentru care a plecat. Dar cînd, ducîndu-se a doua oară la palatul regelui, tot nu i s-a îngăduit să vorbească, s-a supărat foarte tare și a pornit spre Efes, blestemîndu-i pe aceia care îl insultaseră prima dată și care se învățaseră să fie obraznici din cauza bogăției lor și a jurat față de cei care erau cu el că, de îndată ce va ajunge în Sparta, va face totul spre a împăca pe eleni, pentru ca să vîre groaza în barbari și să înceteze de a mai folosi puterea barbarilor împotriva lor înșiși.

7 Dar Callicratidas, care avea gînduri vrednice de Sparta și întreținea legături cu cei mai de frunte eleni datorită dreptății, mărinimiei și vitejiei sale, nu după multă vreme, fiind bătut într-o luptă navală la insulele Arginusae[16], a dispărut. Și cînd evenimentele începuseră să se precipite, aliații au trimis solie la Sparta ca să ceară pe Lysandros comandant pentru flotă, spunînd că ei vor începe cu mai mult avînt acțiunea, dacă îl vor avea pe el comandant. Același lucru le-a cerut și Cirus printr-un sol, dar pentru că există o lege care interzicea ca același om să fie de două ori comandant al flotei, lacedemonienii, voind să facă pe placul aliaților cu numele i-au dat lui Aracos comanda flotei, dar, în realitate, l-au trimis pe Lysandros, cu titlul de epistoleus[17], ca comandant suprem. Ei bine, Lysandros a plecat, fiind dorit de cei mai mulți oameni care conduceau și aveau cea mai mare trecere prin cetăți. Acești oameni nădăjduiau că vor avea o și mai mare trecere cu ajutorul lui Lysandros, că democrațiile vor fi răsturnate; dar comandanților cărora le plăcea caracterul simplu și nobil, Lysandros, comparat cu Callicratidas, li se părea că-i șiret, sofist și că întrebuința șiretlicuri în cele mai multe acțiuni războinice, că slăvea dreptatea ca să dobîndească utilul, iar dacă nu-l obținea, lua utilul drept frumos și socotea că adevărul nu este superior din natură minciunii, ci statornicea valoarea fiecărui lucru după gradul de utilitate. Odată unii i-au spus

că cei care se trag din Herakles nu poartă război cu viclesug, dar el, luîndu-i în rîs, le-a zis: „Cînd haina de leu nu ajunge la țintă, trebuie să o îmbrăcăm pe cea de vulpe".

8 Aceste fapte se spune că le-a săvîrșit el în legătură cu Miletul. Astfel, în timp ce prietenii și străinii, cărora le promisese că va răsturna democrația și că va alunga pe adversari, se schimbau și se împăcau cu dușmanii, Lysandros, pe față, se prefăcea că se bucură și că se împacă cu ei, dar, în ascuns, batjocorindu-i și clevetindu-i, îi ațița să atace poporul. Și, îndată ce a aflat că s-a produs răscoala, le-a venit în ajutor și, pătrunzînd în cetate, de cum întîlnea pe vreunii dintre cei care aduseseră înnoirea, striga mînios la ei și cu sine ducea pe cei exasperați din pricina situației ca să pedepsească pe cei răzvrătiți, iar pe aristocrați îi îndemna să aibă încredere și să nu se aștepte la nimic rău cît timp este el de față. Lysandros juca acest rol și ducea cu vorba pe oamenii cu convingerile cele mai democrate și care aveau cea mai mare influență, pentru că voia ca acești oameni să nu fugă, ci să moară, rămînînd în cetate. Acest lucru s-a întîmplat, pentru că toți care au crezut în vorbele lui au fost măcelăriți. Se mai amintește și o vorbă spusă de Androcleidas, care critica ușurătatea cu care Lysandros trata jurămintele. Astfel, după cum spune el, Lysandros îndemna copiii să înșele la jocul cu zaruri, iar pe bărbați, să calce jurămintele, imitînd pe Policrate din Samos[18]. Dar el, comandant, nu imita la timpul potrivit pe un tiran și nu trata pe zei ca pe dușmani după obiceiul spartan, ci mai degrabă săvîrșea un exces de brutalitate. Într-adevăr, cel care își calcă jurămîntul mărturisește că se teme de dușmani și disprețuiește divinitatea.

9 Cirus, chemînd pe Lysandros la Samos, i-a dat anumite lucruri și i-a făcut unele propuneri, prefăcîndu-se că-i curajos, ca să-i facă pe plac. I-a spus că, dacă tatăl său nu-i va da nimic lui Lysandros, atunci el îi va pune la dispoziție averea și dacă i-ar lipsi toate, i-a făgăduit că va tăia tronul pe care stătea cînd dregătorea, tron care

era de aur și de argint. În cele din urmă, urcîndu-se în Media, la tatăl său, a lăsat în seama lui încasarea impozitelor din cetăți și i-a încredințat propria sa domnie. Îmbrățișîndu-l și rugîndu-l să nu dea lupte navale cu atenienii mai înainte de a reveni el, — căci va reveni cu multe corăbii din Fenicia și Cilicia[19] — s-a dus iarăși la rege. Lysandros, neputînd lupta pe mare cu un număr egal de corăbii cu al dușmanilor, nici să stea pe loc, cu atîtea corăbii, a pornit în larg atrăgîndu-și cîteva insule după care a pornit în grabă să ia contact cu Egina și cu Salamina[20]. Debarcînd în Atica și salutînd pe Agis[21], care coborîse de la Deceleea[22] la el — a arătat pedestrimii care era de față forța flotei, spunînd că oriunde vrea să plutească este stăpîn pe mare.

Totuși, aflînd că atenienii îl urmăresc, Lysandros a fugit în Asia pe alt drum și, găsind Helespontul lipsit de apărare, a început să atace cetatea Lampsac[23] el însuși cu corăbiile de pe mare, iar Thorax[24], sosind în același timp cu armată pedestră, a început atacul la ziduri. Cucerind cetatea cu forța, a dat-o soldaților s-o prade. Flota atenienilor, care număra o sută optzeci de trireme, tocmai ancorase de curînd la Elaius[25] în Chersones, dar aflînd că Lampsacul este pierdut, au ridicat îndată ancora, pornind spre cetatea Sestos. Aprovizionîndu-se de aici, au pornit pe mare spre Aigos-Potamoi, în timp ce dușmanii își aveau corăbiile în partea cealaltă, în jurul cetății Lampsac. Comanda atenienilor o avea, printre mulți alții, și Filocles, care convinsese odinioară pe atenieni să voteze amputarea degetului mare al mîinii drepte a prizonierilor, ca să nu poată purta lancea, dar să poarte în mîini lopata.

10 Atunci cu toții s-au dedat odihnei, nădăjduind că vor da bătălia navală a doua zi. Lysandros însă avea alte planuri și, cu gîndul că în revărsatul zorilor va da bătălia, a dat comandă corăbiilor și cîrmacilor ca la revărsatul zorilor să se îmbarce pe trireme și, stînd în liniște, să aștepte dispozițiile; de asemenea, a dat ordin ca pedestrimea să stea în liniște pe malul mării. Imediat după răsă-

ritul soarelui, atenienii au început plutirea, în linie, cu toate corăbiile. Lysandros, avînd corăbiile cu prorele îndreptate spre dușman și echipate încă din timpul nopții, nu a pornit împotriva lor, ci, trimițînd niște slujitori la primele corăbii, le-a poruncit să stea liniștite și să păstreze ordinea, fără să facă zgomot și nici să pornească împotriva dușmanilor. Astfel, cînd, pe la amiază, atenienii au pornit înapoi, Lysandros nu a dat drumul soldaților de pe corăbii decît de pe două sau trei trireme, pe care le-a trimis să spioneze, ca să vadă pe dușmani debarcînd. A doua zi, a treia zi și a patra zi, s-au întîmplat aceleași lucruri, pînă cînd atenienii au prins mult curaj și dispreț pentru dușmani, crezînd că se tem și că stau concentrați de frică. În acest timp Alcibiade (era în Chersones și-și petrecea timpul între zidurile cetății), avîntîndu-se călare către armata atenienilor, a început să învinuiască pe comandanți: mai întîi că nu-și așezaseră tabăra bine și în siguranță în niște colțuri de mare, în care nu se poate debarca și desfășura flota; apoi le-a spus că greșit își aduc proviziile de departe din Sestos, pentru că trebuie să plutească în cetatea și portul Sestos, în scurtă vreme, și să fie cît mai departe de niște dușmani care vin cu o armată comandată de un singur om și care, de frică, execută toate ordinele îndată ce le primește. Deși Alcibiade le spunea aceste lucruri, ei nu i-au dat ascultare, iar Tideu a și spus, în batjocură, că nu el, Alcibiade, îi este comandant, ci alții.

11 Alcibiade, bănuind că acolo este la mijloc o trădare, a plecat. A cincea zi, atenienii au început plutirea și iar s-au retras, după obicei, cu nepăsare și dispreț. Atunci Lysandros a trimis corăbiile spioane și a poruncit trierarhilor ca, în clipa cînd vor vedea pe atenieni că debarcă, să se năpustească din spate spre a-i respinge în toată graba și, cînd vor ajunge la mijlocul drumului, să ridice un scut de aramă pe proră, care va fi semnalul pornirii pe mare. Însuși Lysandros, plutind, îndemna pe cîrmaci și pe trierarhi și îi implora să țină fiecare în ordine echipajul, corăbierii și epibații[26], iar cînd se va da semnalul, să pornească împotriva dușmanului cu tot avîntul și cu tot curajul.

Iar cînd scutul a fost ridicat de pe corăbii și s-a sunat din trîmbiță semnalul de atac de pe corabia-amiral, au pornit toate corăbiile la luptă, în timp ce pedestrașii de pe mal se întreceau să ajungă pe culme. Ei bine, distanța dintre cele două uscaturi pe aci este de cincisprezece stadii și ei, în grabă, au pornit cu zel și avînt la luptă, iar Conon[27], cel dintîi comandant al atenienilor, cînd a văzut de pe uscat că flota plutește la atac, a strigat deodată să se îmbarce și, deși suferind, pe unii îi îndemna, pe alții îi ruga iar pe alții îi silea să se îmbarce pe corăbii. Dar această acțiune a lui Conon nu folosea la nimic, pentru că oamenii se împrăștiaseră. Într-adevăr, cînd coborîseră de pe corăbii, ca unii care nu se așteptau la nimic, au început să umble prin ținut ca să se aprovizioneze, dormeau sub corturi și prînzeau, fără să bănuiască nici pe departe ceea ce avea să se întîmple, din lipsa de experiență a comandantului. Dar cînd dușmanii au pornit în iureș strigînd și îmbulzindu-se, Conon s-a retras din fața lor, cu opt corăbii, refugiindu-se în Cipru, la Evagoras[28], iar spartanii, năpustindu-se asupra celorlalte corăbii, pe cele care erau goale le-au capturat pe toate, iar pe cele care erau pline le loveau. Oamenii de pe corăbii, fiind neînarmați și sărind în ajutor ici-colo, mureau sau, fugind pe uscat cînd dușmanii debarcau, erau măcelăriți. Lysandros a luat trei mii de prizonieri, cu comandanți cu tot, din portul fără țărm, în afară de cei care fugiseră cu Conon. Legînd corăbiile una de alta și distrugînd tabăra, a umplut cetatea Lampsac de flaute care intonau paiane[29], după ce săvîrșise o faptă foarte mare cu o foarte mică sforțare și cîștigase într-o oră cel mai îndelungat și mai variat război din cîte se petrecuseră mai înainte prin suferințe de necrezut și prin întorsăturile sorții. Acest război a schimbat mii de fețe ale luptelor și a cunoscut nenumărate înfățișări ale faptelor, și după ce a

consumat strategi eleni cît nu consumaseră toate războaiele anterioare, a fost terminat prin buna chibzuință și dibăcia unui singur om.

12 Erau unii care spuneau că Dioscurii[30] au făcut să strălucească niște stele de o parte și de alta a corăbiei lui Lysandros, cînd a pornit prima dată din port împotriva dușmanului. Unii spun că un semn pentru această întîmplare l-a constituit căderea unei pietre. A căzut, după cum este părerea celor mai mulți, din cer o piatră foarte mare în rîurile Caprei și se arată încă și acum acea piatră, căreia locuitorii din Chersones îi păstrează un adevărat cult. Se zice că Anaxagora[31] a spus mai înainte că, deoarece corpurile pe cer sînt înlănțuite între ele, atunci cînd are loc o mișcare, unul dintre ele se sparge sau cade; că fiecare stea nu stă în locul unde s-a format, pentru că, fiind pietroase și grele, ele produc lumina prin frecarea și spargerea eterului, că stelele sînt trase cu forța, fiind presate de rotația și de tensiunea mișcării, ceea ce a și împiedicat de la început căderea lor în jos, unde lucrurile reci și grele s-au separat din întregul univers. Există însă și o altă părere, mai convingătoare decît aceasta, a acelora care spun că stelele căzătoare nu sînt o curgere și o distribuire a focului din eter, care s-ar stinge în aer, chiar cînd se aprinde, și nici o aprindere și o strălucire în sus a aerului care se destramă din pricina densității, ci sînt corpuri cerești care se sparg și cad parcă din pricina slăbirii tensiunii mișcării de rotație a universului, dar nu către regiunea locuită a Pămîntului, ci cele mai multe cad în afară, în marea întindere a mării, de aceea și scapă neobservate. În sprijinul lui Anaxagora vine și Daimachos[32] în lucrarea intitulată *Despre evlavie,* povestind că înainte de căderea acestei pietre s-a văzut, timp de șaptezeci și cinci de zile, pe cer, încontinuu, un corp focos foarte mare, ca un nor de flăcări, care nu sta nemișcat, ci se purta încoace și încolo, astfel că, din pricina mișcării și a rătăcirii, fragmentele acestea de foc provenite din spargere erau purtate și străluceau peste tot, întocmai ca stelele căzătoare. După ce piatra a căzut aci pe pămînt,

iar oamenii, părăsind teama și frica, s-au dus să vadă ce este, nu s-a văzut nici chiar urma unui foc atît de mare, ci numai o piatră. Piatra era mare, de altfel, dar nu s-a văzut nici o parte, ca să zicem așa, care să aibă ceva din cercul acela de foc. Este evident că Daimachos are nevoie de auditori binevoitori. Dar dacă teoria lui este adevărată, atunci el contrazice cu toată puterea pe cei care susțin că aceea a fost o piatră care s-a desprins de pe vîrful unui munte din pricina vînturilor și furtunilor și, ridicată în cer întocmai ca un vîrtej și purtată de îndată ce forța care o făcea să se învîrtească s-a destrămat, s-a desprins și ea a și căzut. Dacă nu cumva, pe Zeus, ceea ce se arătase era un foc adevărat, care a durat mai multe zile, iar stingerea și distrugerea lui a produs o schimbare în aer, aducînd vînturi mai puternice și mișcări mari din pricina cărora și piatra a fost zvîrlită jos. Dar aceste lucruri țin de un alt gen de scriere.

13 Lysandros, după ce a condamnat la moarte pe cei trei mii de atenieni pe care îi luase prizonieri, chemînd pe Philocles[33], comandantul lor, l-a întrebat ce fel de pedeapsă își dă el singur pentru sfatul dat cetățenilor în privința prizonierilor eleni. Philocles, necedînd de loc împrejurării, i-a cerut să nu acuze oamenii care n-au judecători, ci, învingător, să trateze pe învinși așa cum ar vrea el, dacă ar fi fost învins. Apoi, îmbăindu-se și luînd o hlamidă strălucită, s-a dus, el cel dintîi, la moarte, arătînd drumul concetățenilor săi, după cum spune Teofrast[34].

După aceea Lysandros, plutind pe la cetățile maritime, le poruncea tuturor atenienilor pe care-i întîlnea să se ducă toți la Atena, pentru că nu va cruța pe nimeni, ci îi va ucide pe toți pe cei care îi va găsi în afara cetății. Făcînd acest lucru, a strîns pe toți cetățenii în cetate; el dorea ca, adunîndu-i pe toți la un loc, să se producă o foamete grea din lipsă de alimente și să nu-i mai dea lui bătaie de cap, rezistînd ușor la asediu. Răsturnînd democrațiile și celelalte forme de guvernămînt, Lysandros a lăsat în fiecare cetate cîte un harmoste spartan și cîte zece

arhonți dintre aceia care fuseseră de partea lui. Și, procedînd în acest fel și cu cetățile care-i fuseseră dușmane și cu cele care-i fuseseră aliate, a pornit plutirea în liniște, ca să ia asupra sa conducerea Eladei. Într-adevăr, el n-a ales pe arhonți nici după originea lor nobilă, nici după bogăție, ci, încredințînd treburile publice coteriilor și prietenilor, le-a dat puterea de a acorda onoruri și pedepse. La multe măceluri asista el însuși și, alungînd pe dușmanii prietenilor săi, n-a arătat elenilor un exemplu de conducere lacedemoniană. Dar și comicul Teopomp[35] se pare că i-a luat în batjocură, comparînd pe lacedemonieni cu negustorii de mărunțișuri, pentru că, făcînd pe eleni să guste din băutura dulce a libertății, le-au turnat apoi oțet în ea. Într-adevăr, libertatea îndată a devenit insuportabilă și amară, deoarece Lysandros nu lăsa nici poporul să fie stăpîn în cetăți și dădea și cetățile pe mîna cîtorva oameni foarte îndrăzneți și foarte ambițioși.

14 După ce în scurt timp a pus la cale aceste lucruri, a trimis la Sparta să anunțe că se îndreaptă într-acolo cu două sute de corăbii; apoi s-a întîlnit lîngă Atica cu regii Agis și Pausania, cu gîndul ca, împreună cu ei, să cucerească repede Atena. Dar, pentru că atenienii s-au împotrivit, Lysandros și-a luat corabia și a pornit iar în Asia. Și, de asemenea, și în alte cetăți, la fel, a destrămat formele de guvernămînt și a instaurat decadarhii, după ce fuseseră uciși mulți cetățeni și mulți fugiseră. Izgonind pe toți locuitorii Samosului din insulă, repede a dat cetățile exilaților. Smulgînd atenienilor cetatea Sestos[36], Lysandros n-a îngăduit locuitorilor să rămînă în ea, ci a dat cetatea spre a fi locuită cîrmacilor și comandanților vîslașilor, care slujiseră sub comanda lui. Împotriva acestei fapte pentru prima dată s-au opus lacedemonienii și au readus pe sestieni în cetate. Toți elenii priveau cu plăcere la acele fapte ale lui Lysandros, văzînd cum, după multă vreme, eginețiii intră în posesia propriei lor cetăți, iar melienii și scionenii au fost așezați de el în vechile lor cetăți, atenienii fiind izgoniți după ce predaseră cetățile. Aflînd că locuitorii din Atena o duceau rău din pricina foametei, a pornit spre Pireu și și-a așezat tabăra lîngă cetate, care, astfel, a fost silită să cadă la învoială, în condițiile pe care le-a impus el. Desigur, și astăzi lacedemonienii spun că Lysandros a scris eforilor următoarele: „Atena a fost cucerită". Iar eforii i-au răspuns lui Lysandros: „Este destul că a fost cucerită". Dar cuvîntul acesta a fost plăsmuit pentru frumusețea lui. Adevărata hotărîre a eforilor însă sună așa: „Hotărîrile lacedemonienilor sînt următoarele: Distrugînd Pireul și zidurile mari și retrăgîndu-vă din toate cetățile, să cultivați pămîntul vostru și, practicînd mereu aceleași lucruri, să respectați pacea și să dați drumul exilaților. În ceea ce privește mulțimea corăbiilor, să faceți ceea ce veți crede de cuviință". Această scitală au acceptat-o atenienii la îndemnul lui Teramene[37], fiul lui Agnon. Se spune că Teramene, fiind întrebat de un oarecare tînăr demagog, numit Cleomene, dacă îndrăznește să facă și să spună lucruri contrare celor săvîrșite de Temistocle, predînd lacedemonienilor zidurile Atenei și pe care acesta le ridicase împotriva voinței lacedemonienilor, Teramene a zis: „Tinere, eu nu fac nimic împotriva celor săvîrșite de Temistocle, căci și el a ridicat aceste ziduri pentru salvarea cetățenilor iar noi le dărîmăm pentru salvarea cetățenilor. Iar dacă zidurile ar face cetățile fericite, ar trebui ca Sparta să fie cea mai nenorocită neînconjurată de ziduri cum este".

15 Îndată a luat în primire toate corăbiile atenienilor, afară de douăsprezece, și zidurile cetății în a șaisprezecea zi a lunii Munyhion, în care elenii învinseseră pe perși în bătălia navală de la Salamina. Lysandros a propus îndată, în Adunarea poporului, schimbarea formei de guvernămînt. Dar deoarece atenienii nu se lăsau convinși, ci se opuneau, el a trimis pe cineva în fața poporului să spună că cetatea se găsește în situația de a nu fi executat prevederile învoielilor, pentru că zidurile stau în picioare, deși trecuseră zilele în care trebuiau dărîmate; că el iarăși va face altă propunere în consiliul aliaților în privința zidurilor, de vreme ce ei încălcaseră condițiile capitulării. Unii spun că s-a și făcut aliaților propunerea ca atenienii

să fie reduși în sclavie, iar tebanul Eriantos a propus ca cetatea Atena să fie dărîmată, iar terenul să fie lăsat păşune pentru oi. Într-adevăr, comandanţii s-au reunit la un ospăţ şi un cîntăreţ foceean a cîntat parodosul din *Electra*[38] lui Euripide, al cărui început sună aşa:

„O, fiică a lui Agamemnon!
Am venit, Electra, la palatul tău prea sălbatic".

Atunci toţi au plîns şi au socotit că este o ticăloşie ca astfel de bărbaţi să distrugă şi să termine cetatea aceea atît de glorioasă. După ce atenienii au cedat la toate, Lysandros a chemat din cetate multe cîntăreţe din flaut şi strîngînd şi pe toate cele care se aflau în tabără, a început să dărîme zidurile şi să dea foc triremelor în cîntecul flautului, în timp ce aliaţii purtau cunune şi făceau glume, zicînd că în acea zi a început libertatea. Îndată Lysandros a schimbat şi constituţia, instituind treizeci de conducători în cetate şi zece în Pireu, punînd gărzi pe Acropole, iar harmoste[39] pe spartanul Callibios. Acesta, ridicînd bastonul, era gata să lovească pe atletul Autolycos, acela despre care a scris Xenofon *Ospăţul,* dar Autolycos, prinzîndu-l de mijloc, l-a răsturnat. Lysandros nu s-a supărat, ci l-a şi onorat pe Autolycos zicînd lui Callibios că nu ştie să conducă nişte oameni liberi. Dar pe Autolycos l-au ucis mai în urmă cei treizeci de tirani, făcînd pe placul lui Callibios.

16 Lysandros, eliberat de aceste treburi, a pornit în Tracia pe mare, iară prisosul de bani şi toate darurile pe care le primise el însuşi şi cununile pe care mulţi, cum era firesc, i le dădeau ca unui bărbat foarte puternic şi, într-o oarecare măsură, stăpîn al Eladei, le-a trimis la Sparta prin Gylippos, comandant în Sicilia. Dar Gylippos[40], după cum se spune, desprinzînd capacele vaselor cu bani şi luînd mulţi bani de argint din fiecare, le-a legat iarăşi la loc, fără să ştie că pe fiecare se afla o literă care arăta suma aflată înlăuntru. Întorcîndu-se la Sparta, Gylippos a aşezat sub ţigla casei banii pe care îi luase, iar vasele cu bani le-a predat eforilor şi le-a arătat peceţile. Dar cînd

eforii au deschis vasele şi au numărat banii, suma nu se potrivea cu litera [înscrisă, care arăta suma] şi lucrul acesta i-a pus pe efori în încurcătură, dar un sclav al lui Gylippos le-a spus sub o formă enigmatică: „Sub ţigla casei şi-au făcut cuib multe bufniţe". După cît se pare, pe fiecare ban era întipărit chipul unei bufniţe, pasăre cinstită de atenieni.

17 Gylippos, socotind că această faptă este urîtă şi lipsită de noblеţe în comparaţie cu faptele mari şi strălucite săvîrşite de el însuşi mai înainte, a plecat din Sparta. Iar cei mai judecaţi spartani, temîndu-se şi din această pricină de puterea banilor care puneau stăpînire nu numai pe cetăţenii de rînd, au început să-l batjocorească pe Lysandros şi să îndemne pe efori să îndepărteze din cetate tot aurul şi argintul ca pe un blestem. Iar ei au instituit o deliberare. Teopomp[41] zice că Schiraphidas, iar Ephoros[42] spune că Phlogides a fost cel care a exprimat părerea că nu trebuie să se mai primească monede de argint şi de aur în cetate, ci să se folosească banii străbuni. Banii străbuni erau de fier. [La fabricare] fierul era scos din foc, era înmuiat în oţet ca să nu se coclească, ci, prin căleală, să rămînă dur şi nemaleabil, să atîrne apoi greu şi să fie greu de transportat şi, deşi cuprindea un mare volum, să aibă o valoare mică.

Se poate ca în vechime, îndeobşte, să fi fost aşa, pentru că unii oameni se foloseau de furci de fier, iar alţii de furci de aramă drept monedă. De atunci există şi acum obiceiul ca o mulţime de bucăţi să se numească oboli, iar şase oboli să se socotească o drahmă, căci atîţia oboli se puteau cuprinde cu o mînă. Dar, deoarece prietenii lui Lysandros se împotriveau şi-şi dădeau toată silinţa ca cetatea să hotărască ca banii să rămînă în cetate, în cele din urmă s-a hotărît ca pentru serviciile publice să fie folosită această monedă, dar dacă cineva se va dovedi că are bani acasă la el, să fie pedepsit cu moartea, ca şi cînd Licurg s-ar fi temut de bani şi nu de iubirea de argint pe care o trezesc banii şi pe care n-o suprimă neputinţa parti-

cularilor de a-i cîştiga, cît o provoacă posibilitatea cetăţii de a-i folosi, pentru că întrebuinţarea lor le aduce valoare şi dorinţa de a-i dobîndi. Într-adevăr, banul nu putea să fie disprețuit în particular ca nefolositor, dacă cetăţenii vedeau că este apreciat în public şi nu era posibil să socotească că în treburile personale nu este de nici un folos pentru fiecare în parte lucrul care era atît de faimos şi de dorit în public. Dimpotrivă, cu mult mai repede se răspîndesc obiceiurile de la practici publice la deprinderi particulare decît se umplu cetăţile de viciile şi greşelile particulare. Este firesc ca părţile unui întreg să se distrugă deodată cu întregul, cînd acesta începe să meargă spre rău, pe cînd greşelile săvîrşite într-o parte a întregului primesc întăriri şi ajutoare din partea celor sănătoase. Eforii[43] însă au pus frica şi legea drept paznici în casele cetăţilor, pentru ca să nu se adune în ele bani, dar nu au putut păstra sufletele neimpresionate şi nesimţitoare în faţa banului, pentru că le-a vîrît în suflet dorul de a însemna ceva şi de a fi bogat. În privinţa acestui subiect am criticat pe lacedemonieni şi în alte scrieri.

18 Din prăzi Lysandros şi-a ridicat lui însuşi o statuie de bronz la Delfi şi fiecărui navarh, apoi cîteva stele de aur Dioscurilor, care s-au făcut nevăzuţi înaintea bătăliei de la Leuctra[44]. În tezaurul lui Brasidas şi al acantienilor se afla o triremă făcută din aur şi fildeş de 2 coţi, pe care Cirus i-o trimisese în dar după victorie. Anaxandrides din Delfi[45] istoriseşte că mai există acolo depus de Lysandros un talant de argint şi cincizeci şi două de mine[46] şi, pe lîngă astea, unsprezece statere[47]. El relatează fapte care nu se potrivesc cu cele recunoscute în privinţa sărăciei acestui om. Lysandros, avînd acum o putere cum nu mai avusese nici unul dintre elenii de mai înainte, ducea o viaţă fastuoasă şi era de o mîndrie mai mare decît de puterea de care dispunea. Într-adevăr, după cum istoriseşte Duris[48], cetăţile au ridicat în cinstea lui cele dintîi altare, ca unui zeu, şi i-au adus jertfe şi i-au cîntat paiane,

dintre care unul, după cum se spune, are următorul început:

„Pe comandantul bunei Elade
Venit de la întinsa
Spartă, îl vom slăvi, o tu,
O tu, Paian".

Samienii au votat ca sărbătoarea Heraia[49], care se ţinea în cetatea lor, să fie numită Lysandria. Neîncetat, Lysandros avea pe Choirilos, poetul, în jurul său, ca să-i proslăvească cît mai mult faptele cu ajutorul farmecului poeziei, iar lui Antilochos[50], care făcuse cîteva versuri moderate în privinţa sa, i-a umplut, entuziasmat, boneta de bani de argint. Antimachos din Colofon şi Niceratos din Heracleia[51] s-au luat la întrecere în arta poeziei, în timpul sărbătorii Lysandria, iar Lysandros, slăvit, a dăruit cununa lui Niceratos, dar Antimachos, supărîndu-se, şi-a distrus poemul. Platon, care era încă tînăr pe vremea aceea şi admira pe Antimachos pentru talentul său poetic, cînd l-a văzut supărat pentru înfrîngerea suferită, a început să-i ridice moralul şi să-l încurajeze, spunîndu-i că neştiinţa pentru cei necunoscători este o nenorocire, cum este lipsa vederii pentru cei orbi. De aceea pentru că citaredul Aristonous, care cîştigase de şase ori la concursurile poetice, i-a spus lui Lysandros, ca să-l linguşească, că, dacă va mai învinge o dată, se va proclama el însuşi că este citaredul lui Lysandros, acela a zis: „Citaredul sau sclavul?".

19 La început, ambiţia lui Lysandros era de nesuportat numai pentru fruntaşi şi pentru cei de acelaşi rang cu el. Dar, deoarece cu ambiţia, care sporea din pricina linguşitorilor, se adăuga în comportările sale foarte multă mîndrie şi înfumurare, el nu avea nici o măsură în acordarea onoarei şi în darea pedepsei, aşa cum se cădea unui om din popor, ci puteri personale şi tiranii de nesuportat prin cetăţi erau premiile prieteniei şi ospitalităţii contractate cu el, iar pentru potolirea mîniei avea o singură cale: uciderea aceluia pe care-l duşmănea, căci de el nu se putea scăpa. Cu timpul, temîndu-se ca nu cumva fruntaşii

poporului din Milet să se exileze și, dorind ca să-i aducă în cetate pe cei care se ascunseseră, a jurat că nu le va face nici o nedreptate. Ei l-au crezut și au ieșit la lumină, iar el a dat oligarhilor, ca să-i măcelărească, nu mai puțini de opt sute. Avea loc și în alte cetăți măcelărirea democraților, care cădeau fără număr, de vreme ce el ucidea nu numai pentru cauze personale, ci omora pe unii de dragul dușmăniilor și lăcomiei prietenilor săi care îl înconjurau și ordona aceste măceluri de hatîrul lor. De aceea Eteocle Spartanul[52] și-a dobîndit o bună faimă cînd a zis că Elada n-ar fi putut suporta doi Lysandros. Teofrast zice că același lucru l-a spus Archestratos despre Alcibiade, dar acolo violența și desfrînarea, împreună cu lăudăroșenia, supărau mai mult, pe cînd purtarea lui Lysandros devenea înfricoșătoare și de nesuferit din pricina răutății caracterului său. Lacedemonienii nu prea dădeau atenție altora care îl acuzau, dar cînd Pharnabazos[53] a suferit o injurie din partea lui, a trimis oameni la Sparta care să-l acuze, iar eforii s-au mîniat și, arestînd pe Thorax, unul dintre prietenii și colegii de strategie, care strînsese bani pentru sine, l-au ucis, iar lui Lysandros i-au trimis o scitală ordonîndu-i să vină în patrie; scitala era întocmită în felul următor. Cînd eforii trimit un comandant de flotă sau un strateg în străinătate, tăind două bucăți de lemn rotunde, egal de lungi și de groase pînă la cea mai mică parte, le potrivesc în așa fel, încît ele să se suprapună exact la tăietură cînd sînt alăturate și unul îl opresc ei, iar pe celălalt îl dau celui trimis. Aceste lemne se numesc scitale. Cînd deci voiesc ei să comunice un lucru tainic și important, fac o carte de forma unei curele, lungă și îngustă, și o înfășoară în jurul scitalei pe care o au ei, fără să lase nici un spațiu între spiralele curelei, ci fac în așa fel ca scitala să fie înfășurată, fără să se lase un spațiu gol. După aceea scriu pe cartea aceea de forma curelei, care este înfășurată în jurul scitalei, iar după ce scriu, iau cureaua de pe lemn și o trimit strategului. Acela, cînd o primește, nu poate să citească scrisul, deoarece literele nu au o continuitate, ci sînt împrăștiate, dar cînd ia scitala pe care o are el și pune cureaua în jurul ei prin înfășurare, literele se orînduiesc cum erau la început și au un înțeles continuu. Cartea aceasta se numește cu același nume ca lemnul, *scitală*, așa cum se numește un lucru măsurat cu numele măsurătorii.

20 Cînd i-a venit scitala în Helespont, Lysandros s-a tulburat și, temîndu-se mai ales de acuzația lui Pharnabazos, și-a dat osteneala să intre în vorbă cu el, spre a înlătura dezbinarea. Și, întîlnindu-se ei, Lysandros a început să-l roage să trimită o altă scrisoare la dregători și să spună că n-a suferit nici o nedreptate și nici o răutate din partea sa. Dar Lysandros nu știa că — așa cum se spune — făcea cu Pharnabazos, care era cretan[54], pe cretanul. Într-adevăr, promițîndu-i că va face toate precum dorea, Pharnabazos a scris o scrisoare așa cum cerea Lysandros, dar în ascuns avea o altă scrisoare scrisă dinainte acolo și în timp ce punea pecețile a schimbat scrisorile, care nu se deosebeau de loc ca aspect și i-a dat-o pe aceea scrisă în ascuns. Sosind deci Lysandros la Sparta și, ducîndu-se cum este obiceiul în localul căpeteniilor, a dat eforilor scrisoarea lui Pharnabazos, fiind convins că au fost destrămate acuzațiile capitale, care i se aduceau. Într-adevăr, Pharnabazos era iubit foarte mult de comandanții lacedemonieni, fiindcă, în timpul războiului, fusese cel mai inimos comandant al regelui. Eforii au citit scrisoarea, i-au arătat-o, iar el a înțeles și zicînd: „Nu numai Odiseu este viclean!“ a plecat pe loc tare tulburat. Dar după cîteva zile, întîlnindu-se cu conducătorii, le-a spus că trebuie să se urce în templul lui Ammon[55] și să-i aducă jertfele pe care i le juruise înainte de începerea bătăliei lor. Unii spun că, într-adevăr, pe cînd Lysandros asedia cetatea Apnyta în Tracia a văzut, în somn, pe zeul Ammon și că de aceea, încetînd asediul și zicînd că zeul îi dăduse poruncă, a dat ordin locuitorilor cetății să aducă jertfe zeului Ammon iar apoi a plecat în grabă în Libia, ca să împace pe zeu. Cei mai mulți însă credeau că povestea cu zeul este un simplu pretext, și că, în realitate, el se teme de efori și că, neputînd să ducă și să rabde jugul din

patrie, dorea să rătăcească și să facă vizite întocmai ca un cal care, întorcîndu-se de la păşune și din livadă la iesle, tinde iarăși să se ducă spre locul cu care se obișnuise. Iată și motivul călătoriei pe care îl dă istoricul Ephoros. Îl voi expune pe scurt.

21 Cu greu și cu multe sforțări a mijlocit Lysandros să obțină de la efori plecarea pe mare. Dar în timp ce el era plecat, regii Spartei, gîndindu-se că Lysandros, ținînd în mînă cetățile cu ajutorul eteriilor, conduce tot timpul și este stăpînul Eladei, au mijlocit să încredințeze puterea democraților, izgonind pe prietenii lui Lysandros. Dar, deoarece s-a produs o mare mișcare și, cei dintîi, atenienii din Phylai s-au năpustit asupra „celor treizeci" și i-au arestat, Lysandros s-a întors îndată și a convins pe lacedemonieni să vină în ajutorul oligarhilor și să pedepsească pe democrați. Mai întîi, lacedemonienii au trimis „celor treizeci" de tirani o sută treizeci de talanți, pentru a purta război, iar comandant l-au trimis pe Lysandros, iar regii, invidiindu-l și temîndu-se ca nu cumva el singur să cucerească iarăși Atena, au hotărît ca unul dintre ei să iasă din țară în expediție. Și a ieșit din țară Pausanias, sub pretext că duce ajutor tiranilor împotriva democraților, în realitate însă, el pornise ca să înceteze războiul, pentru ca nu cumva Lysandros, cu ajutorul prietenilor, să ajungă iarăși stăpînul Atenei. Ei bine, acest lucru l-a făcut ușor și, împăcînd pe atenieni și punînd capăt răscoalei, a stins ambiția lui Lysandros. Puțin mai în urmă, cînd atenienii s-au răsculat iarăși, Pausanias a fost învinuit cum că, dînd drumul poporului care fusese pus în frîu de către oligarhie, l-a lăsat iarăși să devină violent și obraznic, dar, în același timp, a contribuit la răspîndirea ideii că nu acționase pentru a face pe placul altora și a juca teatru, ci că de fiecare dată luptase pentru interesele Spartei.

22 Lysandros dădea dovadă de curaj cînd lua cuvîntul impresionînd pe adversarii săi. Astfel cînd argeenii se ciondăneau cu spartanii pentru hotare și credeau că aduc argumente mai temeinice decît spartanii, Lysandros, arătîndu-le spada, a zis: „Cel care stăpînește mai bine sabia asta discută cel mai bine pentru hotarele pămîntului". Cînd un om din Megara, într-o oarecare discuție, a fost cam îndrăzneț față de Lysandros, acesta i-a spus: „Cuvintele tale, străine, au nevoie de o cetate". Cînd beoțienii tratau cu ambele părți, Lysandros i-a întrebat: „Oare să treacă prin țara lor cu lăncile drepte sau înclinate?" Cînd corintienii s-au desprins de Sparta, Lysandros, plimbîndu-se pe lîngă zidurile lor, a văzut că lacedemonienii atacă cu șovăială. Tocmai atunci a apărut un iepure, care sărea peste șanț, iar el le-a zis: „Nu vă e rușine să vă temeți de astfel de dușmani peste ale căror ziduri sar iepurii și dorm din pricină că nu sînt apărate?" Regele Agis a murit, lăsînd în urmă-i un frate, pe Agesilau, și pe Leotychidas, socotit fiul său. Lysandros, iubind pe Agesilau, l-a convins să pună mîna pe domnie, motivînd că este vlăstarul lui Herakles. Leotychidas era rău văzut, deoarece se credea că este fiul lui Alcibiade, care se întîlnise în ascuns cu Timaia, soția lui Agis, în timpul în care Alcibiade își petrecea exilul la Sparta. Agis, după cum se spune, calculînd timpul sarcinii soției sale și conchizînd că Leotychidas nu este fiul său, l-a neglijat și era evident că nu-l băga în seamă. Dar, căzînd bolnav, Agis a fost dus la Heraia. Cînd era gata să moară, l-a rugat, pe de o parte, Leotychidas însuși, iar pe de altă parte prietenii, să-l recunoască de fiu pe Leotychidas. Agis l-a recunoscut în prezența mai multor persoane și, rugînd pe cei de față să mărturisească aceasta în fața lacedemonienilor, a murit. Aceștia au mărturisit faptul în favoarea lui Leotychidas. Agesilau, care era un bărbat strălucit în celelalte privințe și care avea un tovarăș de luptă în Lysandros cu tot atîtea calități, a primit o lovitură de la Diopeithes, un om renumit pentru tălmăcirea oracolelor, care a citit în public acest oracol referitor la Agesilau, care era șchiop:

„Veghează, Sparto, deși ești foarte făloasă,
Ca nu cumva să te stăpînească o domnie șchioapă,
Pentru că multă vreme suferințe neașteptate te vor stăpîni
Pe valurile rostogolitoare ale războiului distrugător
De oameni".

În timp ce mulți se înclinau în fața oracolului și se dădeau de partea lui Leotychidas, Lysandros a spus că Diopetheis nu interpretează bine acest oracol, pentru că zeul nu se supără dacă vreun șchiop ar guverna pe lacedemonieni, ci spune că domnia este șchioapă dacă, împreună cu heraklizii, domnesc bastarzii și estropiații. Zicînd el acestea și avînd o mare trecere, i-a convins pe spartani și au ales rege pe Agesilau.

23 Îndată deci Lysandros a început să-l îndemne și l-a determinat să pornească expediția în Asia, nădăjduind că va distruge pe perși și va ajunge și mai mare. Lysandros a scris prietenilor săi din Asia, îndemnîndu-i să ceară din partea lacedemonienilor ca strateg pe Agesilau, pentru războiul împotriva barbarilor. Prietenii săi s-au lăsat convinși și au trimis la Sparta soli care să prezinte această cerere. Se pare că acest lucru bun, întru nimic mai prejos de domnie, i-a revenit lui Agesilau datorită lui Lysandros. Dar oamenii ambițioși din fire, deși nu sînt incapabili cînd dețin conduceri militare, fiind mai invidioși pe cei egali cu ei, din pricina dorinței de glorie, sînt împiedicați de invidie să săvîrșească fapte frumoase. Într-adevăr, oamenii ambițioși, cînd se străduiesc să fie virtuoși, își fac rivali pe aceia de care ar putea să se folosească drept colaboratori. Agesilau și-a luat pe Lysandros printre cei treizeci de sfetnici, cu gîndul de a-l avea printre cei mai apropiați prieteni. Cînd a ajuns în Asia însă oamenii nu erau obișnuiți cu el, pentru că vorbea scurt și rar, și de aceea nu simțeau plăcere să discute cu el. Dimpotrivă, Lysandros le era plăcut din pricina că mai înainte avuseseră prilejul să stea de vorbă cu el de mai multe ori. Lucrul acesta îl făceau și prietenii, ca să-l lingușească, și cei care-i erau suspecți, de teamă; îi făceau vizite acasă și-l însoțeau, așa cum se întîmplă cu actorii în tragedii, anume că cel care poartă masca unui crainic sau pe a unui sclav are bună faimă și este protagonist, pe cînd actorul care poartă diademă și sceptru nici nu se aude scoțînd o vorbă; în așa de mare măsură întregul prestigiu

al puterii era legat de simbolul ei, iar pentru rege nu mai rămînea decît numele golit de putere.

Poate că trebuia deci să existe o oarecare opreliște în calea acestei ambiții deplasate a lui Lysandros, iar el să fie trecut în al doilea rol, totuși a zvîrli cu totul și a împroșca cu noroi, din pricina dorinței de glorie, pe un binefăcător și prieten nu era demn de Agesilau s-o facă. Astfel, mai întîi, Agesilau nu i-a oferit lui Lysandros prilejuri pentru fapte mari și nici nu i-a pus la conducere pe aceia de care afla că Lysandros face ceva pentru ei sau se îngrijește de ei; pe aceștia îi concedia fără să le dea nimic, umilindu-i mai mult decît pe oamenii de rînd, desrămînd astfel în liniște și stingînd puterea lui. Lysandros, după ce a eșuat în toate încercările, și-a dat seama că zelul prietenilor față de sine este o piedică pentru ei și atunci și el însuși a încetat de a le mai veni în ajutor, ba a început să-i roage să nu mai vină pe la el și nici să nu-i mai dea semne de cinstire, ci să discute cu regele și cu aceia care puteau să fie de folos celor care-i onorau. Mulți, auzind aceste lucruri, au încetat de a-l mai tulbura în timpul activității, dar nu au renunțat de a-l înconjura ci, însoțindu-l în locurile de plimbare și în gimnasii, îl înfuriau pe Agesilau și mai mult, răscolit de invidie pentru cinstea de care se bucura Lysandros. Astfel că Agesilau a încredințat soldaților de rînd comandamente importante și administrațiile cetăților, iar pe Lysandros l-a însărcinat cu distribuirea cărnii apoi, insultîndu-l în fața ionienilor, a zis: „Duceți-vă acum și lingușiți pe distribuitorul meu de carne". Lysandros a hotărît deci să se ducă să aibă o discuție cu el și, într-adevăr, a avut loc între ei un dialog laconic și aspru:

— Frumos mai știi, Agesilau, să-ți micșorezi prietenii.

— Dacă vor să fie mai mari decît mine . . . Dar cei care îmi sporesc puterea, este drept să și participe la ea.

— Poate că, Agesilau, ți s-a spus mai mult decît am făcut eu. Totuși, te rog și pentru oamenii dinafară, care

își au privirile ațintite spre noi, dă-mi un post aici la comanda ta, unde crezi că aș putea să te supăr cît mai puțin, iar eu să-ți fiu cît mai folositor.

24 După aceea, Lysandros a fost trimis ca sol în Helespont și cu toate că era mîniat pe Agesilau nu înceta de a face ceea ce trebuia, ci, învrăjbind pe Pharnabazos cu persanul Spitridate, un bărbat nobil și care avea o armată în jurul său, l-a dus la Agesilau. Altceva n-a mai făcut în timpul acestui război, ci, trecînd timpul, a pornit pe mare spre Sparta, fără onoare, mîniat pe Agesilau și urînd întreaga constituție spartană și mai mult decît înainte, hotărît să întreprindă și să nu mai amîne planurile care se părea că fuseseră întocmite și puse la cale pentru schimbarea și înnoirea formei de guvernămînt. Situația era așa: neamul Heraklizilor, care se amestecaseră cu dorienii și se întorseseră în Pelopones, crescuse, înflorise și ajunsese mare și strălucit în Sparta, dar nu întreg neamul participa la succesiunea domniei, ci pe tron domneau numai mentorii a două familii, numiți euripontizi și agiazi, iar de ceilalți nu se mai ținea seamă mai mult decît de alții în viața politică și nu se mai avea în vedere noblețea neamului lor, dar celor care aveau trecere datorită virtuții lor le erau deschise căile spre toate onorurile. Lysandros, fiind unul dintre aceștia, devreme ce își dobîndise o mare faimă, datorită faptelor sale, și își cîștigase mulți prieteni și putere, era tare îndurerat cînd vedea că cetatea fusese mărită de el și guvernată de alții care nu erau de loc mai buni decît el, dar care plănuia să smulgă domnia din mîna celor două familii și s-o dea tuturor Heraklizilor, după cum spun unii, iar după cum spun alții, nu Heraklizilor, ci spartanilor, pentru ca puterea să nu intre în mîna celor care descindeau din Herakle, ci în mîna acelora care socoteau că puterea este un dar făcut vîrfurilor, virtute care l-a dus și pe Herakle la cinstiri egale cu ale zeilor. El nădăjduia că, dacă domnia va fi astfel atribuită, nimeni înaintea lui nu va putea să fie ales rege.

25 Mai întîi deci, Lysandros a început să convingă și să-și atragă pe cetățeni printr-un discurs scris cu acest subiect de către Cleon din Halicarnas, apoi, dîndu-și seama că noutatea și amploarea înnoirii plănuite are nevoie de acțiuni mai îndrăznețe, a început să construiască, în fața cetățenilor, o mașină, ca într-o tragedie, născocind și compunînd niște oracole atribuite Pitiei, gîndind că dibăcia lui Cleon nu-l va ajuta dacă nu-i va impresiona pe cetățeni și nu și-i va atrage să asculte discursul prin frica de zeu și prin superstiție. Ephoros spune că Lysandros, încercînd să corupă pe Pitia și să convingă preotesele de la Dodona cu ajutorul lui Pericle, a eșuat și, urcînd la Ammon, a avut convorbiri cu tălmacii zeilor, dîndu-le mult argint, dar ei s-au mîniat și au trimis soli la Sparta, ca să acuze pe Lysandros iar după ce Lysandros a fost achitat, libienii — se zice — au spus: „Dar, spartanilor, noi vom judeca mai bine atunci cînd voi veți veni să locuiți aici cu noi în Libia". Au spus asta gîndind că un oracol vechi spunea că lacedemonienii vor locui în Libia. Întreaga cursă și pregătire a înșelăciunii, care nu era slabă, care nu pornise la întîmplare și care, întocmai ca într-o diagramă matematică, pornește de la premise mari și importante și, înaintînd prin raționamente grele și obscure, ajunge la concluzie, o vom expune urmărind pe Ephoros, istoric și filozof.

26 Era o femeie în Pont, care spunea că rămăsese însărcinată cu zeul Apolo. Mulți, cum era firesc, nu o credeau, dar mulți îi dădeau toată atenția astfel că, după ce a născut un băiat, acesta a fost îngrijit de foarte mulți bărbați de seamă, care au supravegheat creșterea și educația lui. Pentru nu știu ce motiv, copilul a primit numele de Seilenos. Lysandros, pornind de la mărturisirile acestei femei, a țesut și a aranjat mai departe el însuși mitul care, în acest timp, avea mulți sprijinitori. Aceștia contribuiau la acreditarea legendei nașterii băiatului, fără nici o bănuială. Aducînd și altă poveste de la Delfi la Sparta, au răspîndit-o și au împrăștiat-o peste tot. Astfel, ei spuneau că în niște scrieri tainice sînt păstrate de preoți anumite

oracole foarte vechi și nu-i este îngăduit nimănui, nici lor, să ia în mîini aceste cărți și nici să le atingă, decît dacă s-ar duce cineva născut din Apolo și care ar dovedi printr-un semn sigur acest lucru celor care păzesc cărțile, ar putea lua cărțile în care erau scrise oracolele. Punîndu-se aceste lucruri la cale, trebuia ca Seilenos să se ducă și să ceară oracolele, ca fiu al lui Apolo, iar preoții care colaborau cu el, să cerceteze cu amănuntul toate și să se informeze asupra nașterii sale și, în cele din urmă, convingîndu-se de formă, să-i arate scrierile, iar el să citească în prezența mai multora și alte profeții, și acelea cu privire la domnia pentru care fusese pusă la cale toată mașinația aceasta; trebuia să se spună că este mai de dorit pentru spartani să-și aleagă regi dintre cetățenii cei mai buni. Ajungînd Seilenos băiat mare și pornind la acțiune, Lysandros a văzut drama eșuînd din cauza fricii unuia dintre actori și colaboratori, care, cînd a pornit la acțiune, a fost cuprins de spaimă și a dispărut. Cît timp însă a trăit Lysandros, nu s-a văzut nimic, ci numai după moartea lui.

27 Lysandros a murit mai înainte ca Agesilau să se întoarcă din Asia, tocmai cînd se angajase în războiul cu Beoția sau mai înainte de a invada Elada. Se povestesc amîndouă versiunile. Unii dau vina pe el, alții spun că e vina tebanilor, iar alții, că este și din vina lui, și a tebanilor. Ei acuză pe tebani că răsturnaseră altarele din Aulis[56] și că, pentru a angaja pe spartani într-un război elenic, Androcleis și Amphiteos, corupți fiind de banii regelui persan, au atacat pe foceeni și le-au distrus țara. Se spune că Lysandros s-a mîniat că tebanii au pus singuri mîna pe a zecea parte din prăzi, în timp ce ceilalți aliați stăteau liniștiți, și că s-a supărat și pentru banii pe care Lysandros îi trimisese la Sparta, mai ales pentru că dăduse prilej atenienilor să se elibereze de cei treizeci de tirani, pe care îi instituise Lysandros, și că lacedemonienii, vîrînd frica în ei, votaseră ca toți exilații de pretutindeni să reintre în patrie, iar cei care se vor împotrivi acelora care îi aduc să fie scoși din tratat. De aceea tebanii au votat decrete cuviincioase și frățești, potrivite cu faptele

lui Herakles și Dionysos, și anume au hotărît să se deschidă în Beoția orice casă pentru atenienii care erau în nevoie, iar tebanului care nu va ajuta pe cel care aduce un exilat în patrie, să i se dea o amendă de un talant, iar dacă cineva va transporta spre Atena, prin Beoția, arme împotriva tiranilor, nici un teban să nu vadă și să nu audă. Hotărîrile luate de ei erau nu numai demne de eleni și filantropice și nu erau numai pe măsura scrisorilor, ci Trasibul și cei din jurul său, ocupînd Phyle, în Teba le-au pus la îndemînă arme și bani și ascunzișuri și mijlocul de a începe acțiunea. Aceste acuzații și le-a cîștigat Lysandros din partea tebanilor.

28 Dar fiindcă Lysandros era cu totul rău la mînie din pricina melancoliei care a persistat pînă la bătrînețe, a aținat pe efori și i-a convins să trimită o garnizoană împotriva focidienilor și, luînd comanda, a pornit în expediție. În cele din urmă, spartanii au trimis și pe regele Pausanias cu o armată, dar Pausanias, făcînd un înconjur prin Citerion[57], era gata să năvălească în Beoția. Lysandros, avînd cu sine mulți soldați, i-a ieșit în întîmpinare prin Focida, și a ocupat cetatea Orchomenos, care i s-a predat de bunăvoie și a distrus Lebadea. I-a trimis lui Pausanias o scrisoare prin care-l îndemna ca din Plateea să se îndrepte spre Haliartos[58], de vreme ce el însuși, în revărsatul zorilor, va fi prezent în fața zidurilor haliartienilor. Această scrisoare a ajuns la tebani, deoarece acela care o ducea a căzut în mîinile unui spion. Tebanii, după ce atenienii le-au venit în ajutor, au lăsat cetatea pe seama lor, iar ei, după primul somn, au pornit și au ajuns, cu puțin înaintea lui Lysandros, la Haliartos și cu o parte din oaste au intrat în cetate. Lysandros, la început, s-a hotărît să așeze armata pe o colină și să aștepte pe Pausanias, apoi, cînd s-a făcut ziuă, nemaiputînd să stea liniștit, a luat armele și, pornind pe aliați cu falanga în ordine de bătaie, i-a dus pe lîngă drum la zidurile cetății. Tebanii, cei care rămăseseră afară din cetate, în stînga ei, au pornit împotriva dușmanilor din ariergardă pe la izvorul care se numește Chisusa[59], unde se povestește că doicile au spălat

pe pruncul Dionysos, care abia fusese născut, pentru că apa are culoarea vinului, este strălucitoare și foarte plăcută la gust. Nu departe de acolo cresc trestii cretane. Haliartienii spun că aici s-a născut Radamant[60] și-i arată mormîntul, pe care-l numesc Alep. În apropiere se află și mormîntul Aromenei, căci se spune că aci a fost înmormîntată, fiind căsătorită cu Radamant după moartea lui Amfitruo. Tebanii din cetate, rînduindu-se în linie de bătaie cu haliartienii, cîtăva vreme au stat liniștiți, dar cum au văzut că Lysandros se apropie de zidurile cetății, printre primii săi ostași, au deschis deodată porțile și, năvălind cu toții, au culcat la pămînt pe Lysandros și cîțiva ostași, împreună cu prorocul, după care cei mai mulți au luat-o la fugă înapoi către falangă. Dar, deoarece tebanii nu cedau și se năpusteau asupra lor, ostașii lui Lysandros au pornit cu toții la fugă spre colină și o mie dintre ei au fost uciși sau au pierit iar trei sute de tebani, care s-au năpustit asupra dușmanilor în locuri prăpăstioase și rele au avut aceeași soartă; aceștia erau învinuiți că laconizează și, voind să șteargă această acuzație în fața concetățenilor, nemaicruțîndu-se pe ei înșiși, au fost uciși în timp ce urmăreau pe dușmani.

29 Pausanias a primit vestea acestei nenorociri în drum către Plateea la Thespiae[61] și, orînduindu-se în linie de bătaie, a pornit spre Haliartos. A venit și Trasibul de la Teba împreună cu atenienii. În timp ce Pausanias a propus să se facă un armistițiu și să se ceară morții prevăzuți de tratat, cei mai bătrîni dintre spartani fiind mîhniți și suferind în ei înșiși s-au dus la rege și i-au declarat că cadavrul lui Lysandros nu va fi ridicat așa cum prevedea tratatul în timpul unui armistițiu, ci vor lupta pentru corpul lui cu armele în mînă și, învingînd, îl vor îngropa așa, iar după victorie, pentru cei care vor cădea, va fi frumos să fie înmormîntați aci împreună cu comandantul lor. În timp ce cei mai bătrîni spuneau aceste lucruri, Pausanias, văzînd că este greu să înfrîngă în luptă pe tebani, care tocmai repurtaseră o victorie, iar corpul lui Lysandros zăcea aproape de ziduri, astfel că fără încheierea unui armistițiu era greu, chiar dacă ar fi învingători, să ridice cadavrul, a trimis un crainic și, făcînd învoială de armistițiu, a retras armata. Pe Lysandros l-au înmormîntat într-un pămînt prieten și aliat, în ținutul panopeilor, pe unde se duseseră mai întîi, peste munții Beoției, unde se află și acum mormîntul, lîngă drumul care duce de la Delfi la Cheroneea. În timp ce armata așeza tabăra, aici se zice că unul dintre focidieni îi povestea altuia, care nu asistase la luptă, cum că dușmanii se năpustiseră asupra lor tocmai cînd Lysandros a trecut Hoplitul. Atunci un spartan, care admirase pe Lysandros, a întrebat pe prieten despre care hoplit vorbește, pentru că nu-i cunoaște numele. Iar el i-a zis: „Chiar aci dușmanii au doborît pe primii ostași din armia noastră, pentru că rîul care curge pe lîngă cetate se numește Hoplitul". Spartanul, auzind acest lucru, a început să plîngă, zicînd că omul nu poate să fugă de destinul său, pentru că, după cum se pare, un oracol îi fusese dat lui Lysandros, care suna în acest fel:

„Îți poruncesc să te ferești de rîul Hoplitul.
Care este un șarpe viclean al pămîntului și care vine
din spate".

Unii spun că Hoplitul nu curge către Haliartos, ci către Coroneea[62] și că este un torent care se varsă în Philaros[63], lîngă cetate. Acest rîu înainte se numea Hoplia, iar astăzi i se zice Isomantos. Bărbatul din Haliartos care a ucis pe Lysandros se numea Neochoros și avea ca semn pe scut un șarpe; se pare că la acest șarpe s-a referit oracolul. Se spune că și tebanii au primit un oracol în templul lui Apolo din Ismena[64], în preajma războiului peloponesiac, care i-a înștiințat despre lupta de la Delion și despre această luptă de la Haliartos, care s-a dat cu treizeci de ani mai tîrziu decît aceea. Iar oracolul suna așa:

„Păzește-te, în cele din urmă, de lupii cu cozi mari
Și de colina Orchalida, pe care niciodată nu o părăsește
Vulpea".

Oracolul s-a referit la locul de lîngă Delion[65], pe acolo pe unde Beoția este vecină cu Atica, iar prin Orchalida a

înțeles colina căreia îi dau numele astăzi de Alopecos, așezată în părțile Haliartosului, lîngă Helicon[66].

30 Felul cum a murit Lysandros a îndurerat așa de mult pe spartani, încît i-au intentat regelui Pausanias un proces capital, dar el, neprezentîndu-se la judecată, a fugit în Tegeea[67] și aci a trăit ca rugător în templul zeiței Atena. Într-adevăr, sărăcia lui Lysandros fiind dată la iveală abia după moartea lui, i-a pus în lumină și mai mult virtutea, pentru că, deși avusese bani mulți și putere, și cetăți care-l lingușeau, și un rege care-l cinstea, nu și-a înfrumusețat cîtuși de puțin casa, după cum istorisește Teopomp, căruia se cade să-i dăm crezare cînd laudă mai mult decît cînd critică, pentru că critică cu mai multă plăcere decît laudă. După cum relatează Ephoros, mai tîrziu, iscîndu-se o controversă între aliați la Sparta și fiind nevoie să se cerceteze scrisorile pe care Lysandros le avea cu sine, Agesilau s-a dus acasă la Lysandros. Aci a găsit cartea în care se afla scris discursul cu privire la constituție, unde se spunea că trebuie să li se ia euripontizilor și agiazilor domnia și să se aleagă cei mai buni aristocrați. Agesilau era gata să citească discursul în fața poporului, ca să arate ce fel de om se ascundea în Lysandros. Dar Lacratidas, un bărbat înțelept și fruntaș între efori, l-a oprit, zicînd că nu trebuie să dezgroape pe Lysandros, ci să îngroape cu el această dare de seamă, care fusese compusă cu atîta convingere și dibăcie. Totuși, la înmormîntare i-au acordat toate onorurile, apoi au pedepsit pe aceia care se logodiseră cu fiicele lui, dar, fiindcă după moarte s-a descoperit că Lysandros era sărac, le-au repudiat. I-au pedepsit pentru că, socotindu-l bogat, l-au lingușit, iar cînd s-a dovedit că este drept și cumsecade, l-au părăsit din pricina sărăciei sale. Era, după cum se pare, la Sparta o curte de judecată împotriva acelora care se căsătoreau prea devreme sau prea tîrziu, sau care se căsătoreau rău. În fața acestei curți de judecată aduceau mai ales pe aceia care se căsătoreau cu fete din casele bogătașilor, nu cu fete din casele sărace. Aceasta este istorisirea vieții lui Lysandros pe care am putut să o facem.

SYLLA

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

L. Cornelius Sylla, dictatorul atît de binecunoscut chiar de către nespecialiștii în istoria Romei, reprezintă tipul aristocratului patrician care, înzestrat cu multe calități, dar și cu multe defecte, a încercat să rezolve gravele probleme cu care era confruntat statul roman în epoca războaielor civile.

Urmaș al unei familii patriciene care, după expresia istoricului Salustius[1]*, aproape se stinsese din pricina netrebniciei strămoșilor, Sylla s-a născut în anul 138 î.e.n.*[2]*. Singurul strămoș ilustru al lui Sylla cunoscut în istorie a fost P. Cornelius Rufinius care în anul 290 î.e.n., în calitate de consul, a pus capăt, împreună cu colegul său Manius Curius Dentatus, războiului Romei cu samniții. Sylla se mîndrea, desigur, cu gloria acestui străbun*[3]*. Deși lipsit de condițiile materiale cerute de originea sa socială — atît de strîmtorat era, încît locuia cu chirie*[4] *— a izbutit totuși să dobîndească o instrucție aleasă.*

Pînă la vîrsta de treizeci de ani, Sylla a dus o viață dezordonată. Înclinat mai mult spre plăcerile erotice, el se complăcea foarte bine în compania actorilor. Îi plăcea viața de chef și de petrecere și, cu părul său blond și ochii albaștri[5]*, Sylla era foarte plăcut în societatea fe-*

[1] Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 95.
[2] Velleius Paterculus, 17; Valerius Maximus, IX, 3, 8; Appian, *Războaiele civile*, I, 105.
[3] Gellius, *Noctes Atticae*, I, 12.
[4] Plutarh, *Sylla*, 1.
[5] Valerius Maximus, VI, 9, 6.

meilor, ceea ce l-a determinat să se socotească răsfățatul zeiței Venus[6]. *Cîteodată afecțiunea lui pentru femei nu era dezinteresată și l-a pus într-o lumină destul de puțin favorabilă*[7].

În orice caz, sigur este că la Roma, pînă în anul 107, cînd a fost ales cvestor, Sylla avea reputația unui tînăr dedat vieții de chefuri și petreceri, de la care nu se putea aștepta prea mult, sau poate chiar nimic, în viața publică. Spre marea surpriză a tuturor însă, Sylla a dovedit, așa cum spune foarte pregnant istoricul Sallustius[8], *că era el doritor de plăceri, dar și mai dornic de glorie. Într-adevăr, fiind ales, prin tragere la sorți, cvestor al lui Marius, așa cum istorisește Sallustius*[9], *foarte repede Sylla a dat dovadă că posedă marile calități fundamentale ale unui bun comandant de oști: rapiditate în însușirea cunoștințelor tehnicii militare și a conducerii războiului, darul de a-și atrage soldații de sub comanda sa, promptitudine și rezistență în acțiune. Toate aceste calități, pe care le-a pus în lumină într-un interval foarte scurt de timp după intrarea sa în funcția de cvestor, l-au determinat pe Marius să-i încredințeze misiunea foarte importantă a ducerii tratativelor cu Bocchus, regele Mauretaniei, care-l rugase pe Marius să-i trimită cinci oameni de încredere, cu care să înceapă discuțiile în vederea unui aranjament. Marius l-a trimis pe Sylla și pe legatul Aulus Manlius. Cuvîntul în ducerea tratativelor, de acord cu Manlius, l-a avut Sylla. După patruzeci de zile de la întoarcerea lui Sylla de la Bocchus, acesta i-a trimis lui Marius o solie compusă din cinci oameni de încredere. Marius era plecat într-o expediție. Sylla, dînd dovadă de un admirabil simț diplomatic, le-a făcut o primire atît de călduroasă solilor, încît aceștia i-au destăinuit toate planurile tainice ale regelui. Faptul a fost de o deosebită importanță, fiindcă în ședința consiliului, pe care l-a convocat Marius după înapoierea sa în tabără, Sylla, cunoscînd planurile regelui — a fost de*

[6] Plutarh, *Sylla*, 6.
[7] Ibidem, 2.
[8] Sallustius, *op. cit.*, 95.
[9] Ibidem, 95—113.

părere să se trimită o solie la Roma cu propunerile de pace ale lui Bocchus, care, după primirea răspunsului de la Roma, l-a chemat iarăși pe Sylla la sine și i-a trimis în întîmpinare pe fiul său Volux.

Acolo a avut loc faimoasa întrevedere în care Sylla l-a determinat pe Bocchus să-i predea pe Iugurta[10]. *Predarea lui Iugurta a constituit pentru Sylla un titlu de glorie, dar și cauza dușmăniei de moarte dintre el și Marius, care, mai tîrziu, a dus la războiul civil. Astfel, Sylla, înflăcărat de succesul capturării lui Iugurta, a uitat că era cvestorul lui Marius și, ca și cînd el ar fi pus capăt războiului cu Iugurta, a pus să i se încrusteze pe un inel scena predării regelui numid. Sylla purta acest inel neîncetat și s-a simțit măgulit cînd Bocchus i-a trimis niște statuete de aur reprezentînd aceeași scenă a predării lui Iugurta*[11].

Dar împrejurările istorice s-au însărcinat parcă să sporească pentru Sylla prilejurile de înfăptuiri mărețe. Astfel, între anii 104 și 101 î.e.n., Roma a avut de susținut războiul împotriva cimbrilor și teutonilor. În anul 104, Sylla a fost legat, iar în 103, tribun militar, sub comanda lui Marius. În 102, Sylla a trecut sub comanda aristocratului Q. Lutatius Catulus, coleg al lui Marius, unde a rămas pînă la sfîrșitul războiului. Dacă sub comanda lui Marius, așa cum spune Velleius[12], *Sylla repurtase succese, sub comanda lui Catul s-a făcut și el vinovat de înfrîngerea pe care au suferit-o romanii, neputînd rezista cimbrilor. Sylla, în* Memoriile *sale, a trecut sub tăcere această înfrîngere*[13]. *Viața de petreceri pe care a dus-o pînă la vîrsta de treizeci de ani n-a rămas fără urmări pentru cariera sa politică. Astfel, abia în anul 95 a putut să candideze la funcția de pretor, dar a fost respins, deoarece*

[10] Sallustius, *op. cit.*, 102—113; Plutarh, *Sylla*, 3; Appian, *Numidica*, frg. 41, 5.
[11] Paterculus, II, 12; Diodor, frg. XXX, 39; Plutarh, *op. cit.*, 3; *Marius*, 10; Valerius Maximus, VIII, 14; Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVII, 9.
[12] Velleius Paterculus, II, 17.
[13] Plutarh, *Sylla*, 4; *Marius*, 25, 26, Plutarh poate să fie influențat de *Memoriile* lui Sylla, care avea tot interesul să-l defăimeze pe Marius.

poporul cunoștea prietenia lui cu Bocchus și voia să-l silească să candideze în funcția de edil, pentru ca, în această calitate, să dea spectacole, în circ, cu animale sălbatice aduse din Africa. În 94 a fost ales pretor, iar în anul 93, în această calitate, făcînd pe gustul poporului, a organizat un spectacol de circ, în care o sută de lei, nepuși în lanțuri, au luptat cu oameni specializați în astfel de lupte. Și leii și specialiștii fuseseră trimiși de Bocchus.

Dar evenimentele s-au însărcinat parcă și mai mult să dea satisfacție ambiției lui Sylla și să-i sporească din ce în ce mai mult orgoliul. Astfel, în anul 92 a fost trimis propretor în Cilicia, cu misiunea de a alunga de la conducerea Capadociei pe Gordius, omul de încredere al lui Sylla, și de a repune pe tronul Capadociei pe Ariobarzane. Sylla nu s-a mărginit să-l alunge pe Gordius, ci a urmărit pînă la Eufrat trupele care-l susțineau. Acolo el a primit o solie de la Arsaces, regele parților, vecini cu Armenia. Era pentru prima dată cînd parții se întîlneau sub această formă cu romanii[14]*. În acea împrejurare Sylla a știut să reprezinte mîndria romană, în timpul întrevederii care a avut loc între el, reprezentantul regelui parților și Ariobarzane: Sylla s-a așezat în mijlocul celor doi. Regele parților a simțit afrontul și l-a ucis pe trimisul său cînd s-a întors. În 91 a izbucnit războiul cu socii. Prin uciderea lui M. Livius Drusus, în care „aliații" Romei vedeau stîlpul revendicărilor lor, aceștia s-au răsculat împotriva Romei și a început așa-zisul „război cu socii" sau „marsic" sau „războiul social". Primejdia era mare. Multe personalități de seamă s-au pus la dispoziția senatului, printre care Marius și Sylla. Acesta din urmă, în anul 90, a fost legat al consulului L. Iulius Caesar, iar în 89 a slujit în aceeași funcție sub consulul L. Porcius Cato*[15]*. Anul 89 a fost pentru Sylla anul marilor victorii, al marilor servicii aduse Romei, al sporirii la maximum a încrederii în sine, al pretențiilor în* cursus honorum. *Astfel, samniții, după ce cu-*

[14] Appian, *Mithridatica*, 57; T. Livius, *Per.*, 70; Velleius Paterculus, I, 24; Plutarh, *Sylla*, 5.

[15] Appian, *Războaiele civile*, I, 40; *Diodor*, frg. XXXVII, 2, 8.

ceriseră cetatea Aesernia, pătrunseseră în Campania. Sylla le iese în cale, îi înfrînge în cîteva lupte, cucerește și distruge orașul Stabiae (aprilie 89), asediază orașul Pompei, respinge pe comandantul samniților, L. Cluentius, la sud de Vezuviu, îi iese a doua oară în cale și-l respinge pînă în lagărul său, care se afla în fața orașului Nola. Sylla cucerește lagărul și, lîngă zidurile cetății Nola, face o adevărată baie de sînge[16]*. Acesta a fost pentru Sylla un mare titlu de glorie, ca și capturarea lui Iugurta, dar și un prilej de avînt. Lăsînd trupe de asediu la Nola și în alte locuri ocupate de samniți, Sylla s-a îndreptat spre hirpini, a cucerit cetățile Compsa*[17]*, Aeclanum și a pornit spre Samnium; aci ocolește strîmtoarea ocupată de C. Papius Mutilus, comandantul samniților, îi cade în spate și, după o luptă sîngeroasă de trei ore, cucerește orașul întărit Bovianum, capitala samniților. Mîndru de aceste victorii, Sylla pleacă la Roma, unde candidează la consulat și este ales consul pentru anul 88, împreună cu aristocratul Q. Pompeius Rufus. Se desparte de Cloelia (a treia soție după Ilia și Aelia) și se căsătorește cu Caecilia Metella, nepoata aristocratului Q. Caecilius Metellus, dușmanul de moarte al lui Marius. Căsătoria cu Caecilia Metella îi ușurează lui Sylla pătrunderea în înaltele cercuri ale aristocrației*[18]*. Tocmai atunci izbucnește războiul cu Mitridate. Sylla este însărcinat, prin tragere la sorți cu comanda războiului împotriva lui Mitridate, iar colegul său rămîne să vegheze în Italia, unde războiul cu socii nu se terminase. Dar evenimentele militare au luat iarăși o întorsătură politică. Publius Sulpicius Rufus, un patrician ca și Sylla, trecuse la plebe și fusese ales tribun al plebei pentru anul 88. În această calitate, a propus un proiect de lege prin care se acordau aliaților toate drepturile pe care le aveau romanii, precum și eliberarea aliaților care*

[16] Cicero, *De divinatione*, I, 73; II, 65; Titus Livius, *Per.*, 75; Valerius Maximus, I, 6, 4; Eutropius, V, 3; Appian, *op. cit.*, I, 50.

[17] Velleius Paterculus, II, 16.

[18] Velleius Paterculus, II, 17—18; Plutarh, *Sylla*, 6; Appian, *op. cit.*, I, 55; *Mithridatica*, 22.

luptaseră împotriva Romei[19]. Sylla n-a înțeles imperativul vremii și s-a dovedit a fi sclavul prejudecăților aristocrației senatoriale, care ar fi dorit să vadă pe dușmani înfrînți și umiliți. Împreună cu colegul său, pentru a înlătura proiectul de lege propus de Publius Sulpicius Rufus, a declarat zilele în care trebuia votat proiectul (feriae) „zile de sărbătoare" în care nu se putea convoca Adunarea poporului. Consulii prezidau o adunare în fața templului lui Castor. Sulpicius a apărut în mijlocul unei cete înarmate și a cerut revocarea zilelor de sărbătoare. Consulii au refuzat. Ceata înarmată s-a năpustit asupra lor. Sylla — se spune[20] — a fost salvat de Marius, care l-a adăpostit în casa sa, apoi a izbutit să se refugieze la armata sa de la Nola, unde doi tribuni ai poporului s-au prezentat să-i ceară, în numele poporului, trecerea armatei sub comanda lui Marius, ales comandant împotriva lui Mitridate. Pasiunile s-au dezlănțuit la maximum. Sylla le-a spus soldaților săi că tribunii plebei au venit ca să dea altor soldați prăzile luate de la Mitridate. Tribunii plebei au fost atacați cu pietre de soldații lui Sylla, care i-au cerut să-i ducă împotriva Romei[21]. Afară de un cvestor, toți ofițerii superiori ai lui Sylla l-au părăsit, dar el a pornit împotriva Romei. Mînia de care era stăpînit l-ar fi determinat să dea chiar foc întregii Rome, dacă ar fi fost necesar. Respingînd soliile senatului care-l întîmpinau, și înșelînd pe ultima, Sylla, după cîteva lupte pe care cititorul le găsește narate la Plutarh[22] și Appian[23], Sylla ajunge stăpînul Romei. Dominat de aceeași ură împotriva adversarilor politici și de hotărîrea implacabilă de a ajunge primul în Roma, Sylla, cu o sete de răzbunare care excludea orice alt sentiment, a poruncit să se aducă la Roma capul lui

[19] Titus Livius, *Per.* 74; Appian, *op. cit.*, I, 55; Velleius Paterculus, II, 18.
[20] Plutarh, *Marius*, 35; *Sylla*, 10.
[21] Plutarh, *Sylla*, 6, 9, 12; Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 11, 5; Valerius Maximus, IX, 7; Appian, *op. cit.*, I, 57.
[22] Plutarh, *op. cit.*, 9.
[23] Appian, *op. cit.*, I, 97.

Sulpicius și să-l expună pe treptele tribunei din for. Apoi a trecut la anularea tuturor legilor votate la propunerea lui Sulpicius și a hotărît ca: nici un proiect de lege să nu mai poată fi propus de un tribun, dacă nu va fi sancționat în prealabil de senat: auctoritas patrum, „autoritatea senatorilor"; senatul să nu mai voteze pe triburi, ci pe centurii; senatul să fie mărit cu trei sute de nobili. Prin toate aceste trei măsuri se îngrădeau puterile dobîndite de tribunii plebei și se întărea puterea senatului. Aceste acțiuni politice ale lui Sylla au trezit nemulțumiri în popor, care, la alegerile de consuli pentru anul 87, în loc să voteze pentru candidații sprijiniți de Sylla, au dat voturile optimatului C. Octavius și populărului Lucius Cornelius Cinna. Sylla a trebuit să-și stăpînească și să-și ascundă pentru un moment mînia împotriva poporului, dar nu s-a putut opri de a-i cere lui Cinna să jure că nu va întreprinde nici o acțiune dușmănoasă împotriva lui. Cinna a jurat, dar de îndată ce a intrat în funcție, a dovedit că acest jurămînt fusese depus de formă[24]. Sylla a amînat răfuiala cu adversarii săi politici și a pornit în fruntea armatei împotriva lui Mitridate care, în 88, ocupase Bitinia, cucerise provincia Asia, își instalase curtea la Pergam, apoi, încurajat de marșul lui Sylla împotriva Romei, dăduse, la Efes, ordinul de ucidere a tuturor celor ce vorbeau latinește, romani și italici, ocupase coasta tracă și macedoneană și pusese stăpînire pe Atena, unde puterea efectivă o dețineau Aristion și Arhelau. Sylla nu s-a îndreptat direct spre Mitridate, ci a crezut util să-i pedepsească mai întîi pe atenieni pentru trădarea lor.

Desfășurarea luptelor de la începutul campaniei împotriva Greciei pînă la ocuparea Atenei este narată de autorii citați și îndeosebi de Plutarh[25]. Vrednic de reținut este faptul că Sylla, silit de rezistența adversarilor săi să instituie și să susțină un lung asediu, n-a șovăit să taie

[24] Plutarh, *Sylla*, 10; T. Livius, *Per.* 77; Velleius Paterculus, II, 20; Valerius Maximus, IX, 7, 2; Appian, *op. cit.*, I, 63.
[25] Plutarh, *op. cit.*, 12, 19; Appian, *Mithridatica*, 54; Diodor, frg. XXXVIII, 7; Pausanias, IX, 7, 4.

copacii din Lycaios și prestigioșii platani ai Academiei, să prade templul lui Asclepios din Epidaur, templul lui Apolo din Delfi și templul lui Zeus din Olimpia de toate obiectele de aur și să ordone să fie transformate în monedă. După cucerirea orașului Atena, a urmat un înfiorător măcel, provocat de soldații lui Sylla, redat de Plutarh în toată grozăvia lui[26]. Sylla nu era omul blîndeții și cu greu s-a lăsat înduplecat să ordone încetarea măcelului în Atena, dar nu a șovăit o clipă să dea foc portului Pireu[27]. Lăsîndu-l pe Arhelau blocat în Munychia și pe Aristion asediat pe Acropolă, el s-a îndreptat împotriva lui Taxiles, un alt comandant de oști al lui Mitridate, și l-a înfrînt într-o luptă ale cărei peripeții sînt narate de Plutarh[28] cu multe amănunte, și pentru faptul că bătălia s-a dat la Cheroneea, patria biografului. O a doua luptă în care Sylla și-a riscat viața — s-a dat la Orchomenos împotriva unei armate trimise proaspăt de Mitridate[29]. Lucullus întocmise un plan strategic greșit. În loc să se îndrepte direct spre Mitridate, zăbovise în Grecia și, după victoria de la Cheroneea, în loc să pornească împotriva regelui, i-a dat timp să trimită o nouă armată, care i-a pus viața în primejdie la Orchomenos.

După cele două victorii repurtate la Cheroneea și la Orchomenos, ar fi fost firesc ca Sylla să se îndrepte cu toată energia și în toată graba către Mitridate. Luptele politice de la Roma l-au împiedicat însă pe Sylla să-și ducă armatele împotriva lui Mitridate. Astfel, pe cînd asedia Atena, un mare număr de nobili, precum și soția sa Caecilia împreună cu copiii, au venit în lagărul lui anunțîndu-l că la Roma adversarii îl declaraseră dușmanul patriei, îi dărîmaseră casa și-i prădaseră țarinile. Mai mult, partizanii lui Marius trimiseseră pe Fimbria să-l înlocuiască pe Sylla de la comanda războiului lui Mitridate.

[26] Plutarh, *op. cit.*, 12.
[27] Plutarh, *op. cit.*, 14.
[28] *Ibidem*, 15—19.
[29] *Ibidem*, 21; Appian, *Mithridatica*, 49; Frontinus, II, 8, 12, Polyaenus, VIII, 9, 2; Ammianus Marcellinus, XVI, 12, 41.

Acum vine ora cînd dușmanul de moarte al Romei, Mitridate, se găsește în fața a două armate romane, care se dușmăneau, punînd Roma în situația dramatică de a vedea cum conflicte interne se complică cu un război extern și cum primejdia sucombării în sînge și ură era mai amenințătoare decît oricînd. Astfel, în timp ce Mitridate se afla în portul Pitane, lîngă Pergam, după ce fusese înfrînt de către armata comandată de Fimbria, Lucius Licinus Lucullus, legatul lui Sylla, venea cu o flotă dinspre Chios. Fimbria ar fi putut închide orice cale de retragere lui Mitridate pe uscat, iar Lucullus pe mare, și regele ar fi putut fi capturat. Fimbria, însuflețit în clipa de față de sentimentul mîndriei romane, îi cere lui Lucullus să treacă peste certurile de partid și să-și unească forțele cu ale sale spre a înfrînge pe dușmanul Romei. Ura de clasă era însă prea puternică în sufletul lui Lucullus și n-a dat ascultare propunerii lui Fimbria. Conflictele politice interne romane l-au salvat în această clipă pe Mitridate de la o pieire sigură. Astfel, după pierderea Greciei, șiretul rege pontic l-a înștiințat pe Sylla că este dispus să înceapă tratativele de pace. Nici nu se putea un prilej mai binevenit pentru Sylla de a pune la cale măsuri spre a da curs dorinței sale de răzbunare împotriva cetăților din Asia Mică răsculate împotriva Romei, și dorinței de a se răfui cu Fimbria. De aceea, Sylla, prin mijlocirea lui Arhelau, s-a întîlnit cu Mitridate la Dardanos, în Troada, între Abydos și Ilion. Sylla, pentru care dorința de răzbunare împotriva adversarilor săi politici era mai presus de interesele Romei — la ordinul lui Mitridate fuseseră uciși, în aceeași zi, în localități diferite, peste optzeci de mii de cetățeni romani și italici — s-a mulțumit să obțină de la rege statu quo ante bellum. Soldații lui Sylla au murmurat împotriva acestei hotărîri a comandantului lor[30]. Învingătorul, în această situație era, în fond, Mitridate, care avea toate posibilitățile să se refacă. Dar Sylla nu avea alt gînd decît acela al răzbunării. A pornit deci împotriva lui Fimbria, pe care l-a în-

[30] Plutarh, *op. cit.*, 23—24; Appian, *Mithridates*, 56—58.

tîlnit lîngă Thyatira, în Lidia, nu departe de Pergam. Sylla i-a cerut lui Fimbria să-i predea cele două legiuni, acesta a refuzat, dar soldații de sub comanda lui au fraternizat cu soldații lui Sylla. Fimbria s-a dus în templul lui Asclepios de la Pergam și s-a sinucis[31]*. După ce a impus o amendă de douăzeci de mii de talanți cetăților din Asia care executaseră prea repede ordinul de execuție a italicilor și le-a poruncit să ofere ostașilor săi condiții de cazare și remunerații în bani — care au vlăguit economia acestor cetăți și au încurajat pirateria — Sylla a pornit prin Tesalia și Macedonia și de la Dyrrachium a debarcat la Brundisium. Evenimentele au început să se desfășoare rapid în favoarea lui Sylla. Astfel, deși populării sprijiniți de italici, care se temeau de Sylla, dispuneau de mari forțe militare, numai unul dintre consuli, C. Norbanus, respingînd propunerea pe care i-a făcut-o Sylla de-a avea o întrevedere, a fost înfrînt la muntele Tifata, la răsărit de Capua, și s-a retras la Capua*[32]*. Sylla a înaintat pe via Appia pînă la Cales, a pus la cale o întrevedere cu Lucius Cornelius Scipio Asiagenus și, în timp ce ei duceau tratative politice, soldații lui Sylla au atras de partea lor pe soldații lui Scipio, care, după eșuarea tratativelor, cînd s-a întors în lagăr, l-a găsit gol. Scipio a fost făcut prizonier. Dacă, imediat după ce Sylla debarcase la Brundisium, cîteva personalități politice marcante trecuseră de partea lui, acum numărul acestor noi adepți sporea rapid. Astfel, de partea lui Sylla au trecut: Q. Caecilius Matellus Pius, fiul lui Numidicus, L. Sergius Catilina, L. Marcius Philippus, C. Verres, Q. Lucretius Ofella, P. Cornelius Cethegus și, cei mai demni de remarcat dintre toți, Quintus Pompeius și M. Crassus*[33]*. De reținut este că, în momentul cînd și-a unit oștile cu*

[31] Plutarh, *op. cit.*, 25; Velleius Paterculus, II, 24, 1; Orosius, VI, 2, 11; Appian, *Mithridatica*, 59—60.
[32] Plutarh, *op. cit.*, 25; Florus, II, 9, 19; Eutropius, V, 7, 4; Orosius, I, 20.
[33] Plutarh, *Crassus*, 6; *Sylla*, 27—29; Titus Livius, *Per.* 86; Cicero, *In Verrem*, II, 1, 34—38; Appian, *Războaiele civile*, I, 89; Velleius Paterculus, II, 27.

ale lui Sylla, Pompei l-a salutat spunîndu-i imperator, *iar Sylla i-a răspuns numindu-l la fel, deși Pompei avea numai douăzeci și trei de ani. După cîteva lupte mai importante, date de Sylla în drum spre Roma*[34]*, viitorul dictator a ajuns în noaptea de 31 octombrie spre 1 noiembrie aproape de poarta Collina. Răfuiala supremă se apropia. După o luptă sîngeroasă în care samniții au rezistat cu o dîrzenie demnă de remarcat și în care aripa stîngă a lui Sylla a suferit o astfel de înfrîngere, încît cîțiva dezertori s-au dus la Lucretius Ofella, care asedia cetatea Preneste, și i-au spus că Sylla fusese capturat, luptă în care Sylla însuși era să-și piardă viața*[35]*, viitorului dictator i-a venit știrea, la o oră după apusul soarelui, că aripa dreaptă comandată de Crassus ieșise victorioasă și că dușmanul se retrăsese spre cetatea Antemnae.*

După desăvîrșirea victoriei, Sylla a trecut la cele mai crunte represiuni. Mulți autori[36] *au narat, cu un sentiment de oroare explicabil, asasinatele ordonate de Sylla, a cărui cruzime i-a îngrozit pe contemporani. Pe lîngă asasinarea unor oameni politici, s-au produs multe ucideri și datorită unor răzbunări personale. Pe drept cuvînt, se întreabă Florus*[37]*: „Cine poate socoti pe aceia pe care oricine a voit i-a ucis în Roma pe oriunde?". Atît de crude și de numeroase erau asasinatele ordonate de el prin afișarea listelor de proscripții, încît voci de protest s-au ridicat chiar din lagărul său. Plutarh ne spune că, în plină ședință a senatului, tînărul C. Caecilius Metellus l-a întrebat cît timp o să mai dureze anarhia: „Te rugăm, nu pentru aceia pe care ai hotărît să piară, ci pentru aceia*

[34] Plutarh, *Pompeius*, 6—8; *Sylla*, 28; Appian, *op. cit.*, I, 87 și urm.
[35] Plutarh, *Sylla*, 29; Appian, *op. cit.*, I, 92; Orosius, V, 20, 9; Velleius, II, 27.
[36] Plutarh, *Sylla*, 30, *Caesar*, 6; Appian, *op. cit.*, I, 93; Orosius, V, 21, 1; Valerius Maximus, IX, 2, 1; Seneca, *De clementia*, I, 12, 2; *De beneficiis*, V, 16, 3; Cicero, *De legibus*, II, 56; Suetonius, *Divus Iulius*, 11.
[37] Florus, II, 9, 25.

pe care voiești să-i lași în viață, să-i eliberezi de teamă și nesiguranță"[38].

Se spune că Q. Lutatius Catulus l-a întrebat: „Cine o să mai rămînă în viață, în afară de noi, dacă în război ucidem pe cei înarmați, iar în timp de pace pe cei lipsiți de apărare"?[39]. *Sylla a publicat mai întîi o listă de proscriși care conținea optzeci de nume, apoi a doua zi alta, de două sute douăzeci de nume și alta, a treia zi, cu tot atîtea nume. Sylla a declarat apoi că mulți dintre dușmani i-au scăpat și că amînă răfuiala cu ei. Se înțelege ușor ce teroare plutea la Roma asupra tuturor, mai ales că, așa cum am spus mai sus, prin sistemul proscripțiilor, s-a dat frîu liber răzbunărilor personale, care, adesea, treceau pe lista de proscripții numele unor oameni care fuseseră asasinați. Cazul lui Roscius din Ameria este un exemplu tipic în această privință. Roscius din Ameria, deși partizan al nobilimii, a fost ucis în urma unui atentat urzit de nepoții lui și de libertul Chrysogonus, favoritul lui Sylla. Complicii au trecut pe listele de proscripții numele lui Roscius din Ameria, după ce fusese asasinat, deși Sylla dăduse ordin de încetare a proscripțiilor*[40]. *Teroarea era întreținută și de înfiorătorul aspect al capetelor celor uciși expuse pe tribuna din for și în punctul în care Vicus Iugarius dădea în for*[41]. *Multe dintre capetele adversarilor erau duse la Sylla acasă. Averile celor uciși în urma proscripțiilor erau scoase la licitație și, se înțelege, adjudecate întîi lui Sylla și apoi favoriților săi. Așa se explică cum Chrysogonus s-a făcut stăpîn pe averea lui Roscius din Ameria, care valora șase milioane de sesterți, pentru suma ridicolă de două mii de sesterți. Sylla a pedepsit și orașe și populații întregi. Astfel, el a ordonat să fie uciși la Preneste toți senatorii romani, toți*

[38] Plutarh, *Sylla*, 31.
[39] Orosius, V, 21, 2.
[40] Cicero, în *Pro Roscio Amerino*, ne dezvăluie cu lux de amănunte nu numai asasinatul, ci și ambianța politică, economică și socială în care a fost săvîrșit.
[41] Plutarh, *Cato Minor*, 3; Valerius Maximus, III, 1, 2; Velleius Paterculus, II, 28, 3.

prenestinii și toți samniții[42]. *Orașul Norba a fost cucerit în timpul nopții prin trădare. Locuitorii au dat foc caselor și s-au ucis între ei*[43]. *Aceste exemple sînt îndeajuns pentru a arăta dorința de răzbunare nepotolită a lui Sylla. Dictatorul și-a răsplătit apoi partizanii. Astfel, mai ales, în Iucania și în Etruria au fost împroprietăriți zeci de mii de veterani*[44].

Spre a da o aparență de legalitate acțiunilor sale — de fapt, proscripțiile începuseră imediat după cucerirea Romei — Sylla, avînd în vedere că cei doi consuli erau morți (C. Marius, fiul lui Marius, își luase singur viața, iar Cn. Papirius Carbo fusese ucis în Sicilia de Cn. Pompeius), a invitat senatul să aleagă un interrex, *ceea ce s-a și făcut în persoana lui L. Valerius Flaccus. Toată lumea, făcîndu-și iluzii, se aștepta ca să se purceadă la alegeri. Sylla a avut grijă însă să scrie lui Flaccus că statul are nevoie de un dictator și că el este gata să-și asume această sarcină. Flaccus, conformîndu-se, a adus în fața poporului proiectul de lege prin care Sylla era învestit cu dictatura. Poporul a votat, iar Flaccus l-a proclamat pe Sylla dictator*[45]. *Prin această lege se ratificau și toate actele săvîrșite de Sylla înainte de dictatură. L. Valerius Flaccus a fost numit, drept răsplată,* magister equitum. *Apoi Sylla a avut grijă să facă să fie aleși consuli pentru anul 81 patricianul Cn. Cornelius Dolabella, care avea de coleg pe plebeul M. Tullius Decula. La începutul anului 81, a sărbătorit un triumf de două zile. Motivul triumfului era, formal, victoria repurtată asupra lui Mitridate. În realitate Sylla sărbătorea triumful asupra partizanilor lui Marius. Dovada: a doua zi, aristocrații, pe care el îi rechemase din exil, au apărut încununați în cortegiul triumfal. O dată stăpîn pe putere, Sylla a înțeles*

[42] Plutarh, *Sylla*, 32; Appian, *op. cit.*, I, 94.
[43] Appian, *op. cit.*, I, 94.
[44] Cicero, *De domo sua*, 79; *In Catilinam*, II, 20; III, 14; *Pro Murena*, 49; *De lege agraria*, II, 78; Appian, *op. cit.*, I, 104; Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 28.
[45] Appian, *op. cit.*, II, 98; Cicero, *De lege agraria*, III, 5; *Ad Atticum*, IX, 15, 2; Plutarh, *Sylla*, 33.

că după înlăturarea adversarilor săi, trebuia să ia o serie de măsuri legislative, care să împiedice revenirea la starea de lucruri anterioară războiului civil. Dictatorul a făcut tot ce a putut pentru a anula legile aduse de Gracchi. Astfel, el a anulat distribuțiile de grîu care se făceau regulat pentru plebe[46]. Cavalerilor le-a luat dreptul de a putea constitui liste de judecători[47]. A luat poporului dreptul de a alege între mai mulți candidați, pe înalții demnitari sacerdotali și a conferit colegiilor dreptul de a ocupa locurile vacante prin cooptare. Lovitura cea mai grea a dat-o însă Sylla tribunatului plebei, cheia de boltă a puterii popularilor. Astfel, dictatorul a hotărît prin lege că tribunii plebei nu mai puteau prezenta un proiect de lege în fața Adunării poporului, mai înainte de a obține încuviințarea senatului[48] ceea ce însemna, de fapt, suprimarea puterii tribunilor plebei. Sylla le-a luat tribunilor și dreptul de a se opune hotărîrilor luate de magistrați (ius intercedendi) și nu li s-a mai lăsat decît ius auxilii ferendi, „dreptul de a veni în ajutor vreunui plebeu maltratat de patricieni". Hotărînd că tribunii plebei nu vor mai putea candida la magistraturile patriciene — pretura și consulatul —, Sylla a dat lovitura de grație tribunatului plebei[49]. Toate drepturile răpite plebei și cavalerilor le-a conferit senatului, căruia i-a sporit la maximum puterea prin hotărîrea că orice proiect de lege trebuia înainte de orice discuție, să aibă încuviințarea senatului. Puterile crescînde ale senatului cereau un personal numeros. De aceea, Sylla a ridicat numărul senatorilor de la trei sute la șase sute. Introducînd în senat însă cavaleri, centurioni și alți partizani care n-aveau nimic de-a face cu patriciatul, Sylla a voit să aibă la dispoziție un senat docil, indiferent de originea membrilor săi.

[46] Sallustius, *op. cit.*, frg. 55, 11.
[47] Cicero, *In Verrem*, I, 37.
[48] T. Livius, *Perioch.* 89; Velleius Paterculus, II, 30, 4.
[49] Appian, *op. cit.*, I, 100.

Pentru a da o mai mare posibilitate statului de a îndeplini sarcinile din ce în ce mai numeroase, a mărit numărul cvestorilor de la opt la douăzeci, iar numărul pontificilor și al augurilor, de la nouă la cincisprezece (opt plebei și șapte patricieni). A restabilit iarăși regula ca între primul și al doilea consulat să treacă zece ani[50]. A reînnoit apoi legea care prevedea că între două magistraturi trebuia să treacă doi ani și ca să existe un certus ordo magistratuum: pentru cvestură se cereau treizeci și șapte de ani, pentru pretură, patruzeci.

Prin toate aceste măsuri el a arătat că înțelege să schimbe în tot ceea ce avea mai caracteristic aparatul de stat al constituției republicane și să-l înlocuiască printr-o constituție aristocratică.

Sylla și-a dat seama că, așa cum am spus mai sus, cheia de boltă a constituției republicane este tribunatul, așa cum pîrghia de susținere a guvernămîntului aristocratic era senatul. Sylla a rezolvat grava criză prin care trecea societatea sclavagistă romană, constituind o dictatură aristocratică. Dar, mai presus de voința sa, condițiile economice, sociale și politice în care a instaurat această dictatură l-au silit să ia măsuri cu caracter popular, cum ar fi: eliberarea unor sclavi, atribuirea de pămînt veteranilor, introducerea în senat a unor centurioni și a altor oameni proveniți din păturile de jos ale populației. Faptul era cît se poate de semnificativ: oricît de mult ar fi voit aristocrația să țină la respect pe populari, era cu neputință să nu se țină seama și de interesele soldaților care luptau pe diferite cîmpuri de bătaie și care nu erau nici patricieni, nici nobili, ci simpli plebei.

Prin abdicarea sa de la dictatură, Sylla a deschis posibilitățile unor noi frămîntări sociale și politice, pînă cînd, prin instituirea dictaturii militare de către C. Iulius Caesar și a principatului de către August, istoria a arătat în ce măsură Sylla a avut dreptate.

*

[50] Appian, *op. cit.*, I, 100.

Scriind Viața *lui Sylla, Plutarh, vrînd-nevrînd, a trebuit să nareze fapte, să le arate cauzele, să ia atitudine critică. Faptele, ca și în celelalte biografii, sînt din domeniul vieții particulare și din domeniul vieții politice. Criteriile de aprobare sau de condamnare a acestor fapte sînt făcute după cum aparțin unui domeniu sau celuilalt. Pe de altă parte, modul de a-și arăta atitudinea față de faptele narate poate fi variat. Uneori, un singur cuvînt este suficient spre a caracteriza o situație și a arăta atitudinea biografului. Alteori, Plutarh își exprimă direct aprobarea sau dezaprobarea. De cele mai multe ori însă — lucru demn de reținut —, menționarea sau trecerea sub tăcere a unui amănunt sau altul este semnificativă pentru atitudinea biografului față de faptul narat.*

Plutarh expune, în numeroase rînduri, fără să-și exprime direct părerea, amănunte din viața particulară a lui Sylla, care, menționate, îl pun într-o lumină defavorabilă, iar dacă ar fi fost trecute sub tăcere, ar fi lăsat loc numai luminilor ireproșabile. De pildă, Plutarh narează pe un ton de aparentă obiectivitate (1) anecdota cu libertul care i-a amintit lui Sylla că, în tinerețe, între ei fusese o deosebire de trei mii de sesterți, ceea ce ilustrează condițiile materiale modeste în care și-a petrecut Sylla tinerețea. Altădată (3) Plutarh ne spune că Sylla era lăudăros din fire, ceea ce constituie o exprimare directă a atitudinii biografului cu privire la caracterul lui Sylla.

În general, adoptînd, ca și în celelalte biografii, metoda expunerii cronologice, Plutarh arată pe un ton critic ambiția și dorința de putere care l-a determinat pe Sylla să meargă „prin sînge civil și prin dezbinări de neîmpăcat spre tiranie și spre învălmășeala tuturor lucrurilor, a arătat că Euripide este un om înțelept și cunoscător al bolilor politice, deoarece îndeamnă pe oameni să se ferească de ambiție, care este cel mai primejdios și mai rău demon pentru aceia care o au (4).“ În același fel, Plutarh pune în lumină la Sylla nebunia mîniei (9), nerecunoștința (10), recurgerea la mijloace necinstite pentru a-și atinge scopul, de pildă, corupția soldaților (12, 28), cruzimea (30, 31), erotismul incompatibil cu vîrsta (35), viața de chefuri și petreceri (36), fățărnicia (Paralela cu Lysandros) *(3).*

Într-o lumină favorabilă pune Plutarh la Sylla: dibăcia în executarea unei misiuni grele, de pildă capturarea lui Iugurta (63), înaltele calități de comandant de oști, îndeosebi strategia și curajul (16, 19, 21). Citind expunerea cronologică a faptelor pe care le cuprinde Viața, *cititorul rămîne cu imaginea unui Sylla cu foarte multe trăsături de caracter urîte, dar cu cîteva calități esențiale pe cîmpul de luptă, care l-au ajutat să înfrîngă pe dușmani și, prin forța armelor, să pună mîna pe putere și să ajungă stăpînul Romei.* Paralela *cu Lysandros nu face decît să confirme această imagine. Dar aceasta, fiind prin natura lucrurilor mai sistematică decît expunerea cronologică, atinge și problema esențială a vieții și activității lui Sylla, anume problema politică. Plutarh critică vehement instituirea dictaturii de către Sylla: „Într-adevăr, el [Lysandros] a schimbat lucrurile prin convingere și nu cu ajutorul armelor și nu pe toate dintr-o dată, așa cum a făcut Sylla“ (2) . . . „Într-adevăr, moartea virtuții a continuat să aibă întîietate acolo [la Sparta], pe cînd Sylla, fiind ales comandant al unei armate pe timp de zece ani, s-a făcut cînd consul, cînd dictator și fiind mereu tiran, a rămas un tiran“. (1).*

Pasajul este clar: Plutarh condamnă dictatura lui Sylla. Atunci ce-ar fi trebuit să facă dictatorul, cum ar fi trebuit să se comporte? Biograful nu și-a pus această întrebare, fiindcă nu și-a propus să studieze mai adînc condițiile economice, sociale și politice în care a trăit și a acționat Sylla și să-l judece în lumina realităților vremii. Biograful observă, într-adevăr, că la Roma atunci „poporul era corupt și statul bolnav“, că apăreau mereu alți dictatori. „Și n-a fost nimic de mirare dacă Sylla a domnit cînd Glaucii și Saturninii izgoneau din cetate pe Metelli, iar fiii consulilor erau măcelăriți în mijlocul Adunării poporului și luau armele cumpărînd pe soldați

cu argint și aur și aduceau legile cu foc și fier, forțînd pe cei care li se opuneau. Eu nu învinuiesc pe acela care a mijlocit să ajungă mare într-o astfel de situație, dar nu consider că este o dovadă că este cel mai bun acela care ajunge cel mai puternic în momente atît de grele pentru cetate" (Paralela, 1).

Acest pasaj ne arată cît se poate de clar contradicțiile lui Plutarh și confuzia pe care o face el între „moral" și „politic-necesar". Într-adevăr, dacă procedeele întrebuințate de Sylla pentru a ajunge să pună mîna pe putere au fost determinate de acțiunile politice ale Glauciior și Saturninilor, atunci au fost necesare și în cazul acesta sînt justificate.

Contradicția dramatică în care s-a găsit nu numai Sylla, ci toți oamenii politici angajați în războaiele civile a fost aceea dintre bine și necesar. Necesitatea politică l-a determinat pe Sylla, care avea defectele arătate din plin de biograf, să meargă la procedee reprobabile din punctul de vedere moral, dar necesare din punctul de vedere al acțiunii practice, spre a pune mîna pe putere. Deci, spre a învinge pe adversari, Saturninus și Glaucia, Marius și Sylla ori recurgeau la procedeele politice și militare pe care le impuneau momentele în care acționau, ori se retrăgeau din luptă și trăiau ca simpli particulari. Dilema era dramatică, dar de o inexorabilă stringență. Firește, minciuna, șiretenia, lingușirea, răutatea și cruzimea gratuite sînt reprobabile întotdeauna. Dar Plutarh nu face nici o distincție între procedeele reprobabile, dar necesare, și comportările reprobabile gratuite.

Însă problema de căpetenie a dictaturii lui Sylla și a întregii sale legislații era aceea a conformării sau neconformării cu mersul istoriei. Istoria a arătat că la Roma lupta de clasă devenise atît de înverșunată, contradicțiile dintre clasele și categoriile sociale atît de ascuțite, încît dilema pentru societatea sclavagistă romană era următoarea: anarhia sau dictatura. Dacă pînă la Sylla comportările politice ale Gracchilor, Saturninilor, Glaucilor și Sulpiciilor, cum îi numește Plutarh, au fost niște manifestări dictatoriale, cel care a realizat pentru un scurt timp dictatura a fost L. Cornelius Sylla.

După abdicarea lui, pe scena politică romană s-au perindat mai mulți candidați la dictatură, dar C. Iulius Caesar și apoi August i-au dat dictaturii — sub forme diferite — conținutul care a dăinuit pînă la 476 e.n. și, prin Bizanț, încă și mai mult.

Plutarh nu putea pune însă problema în felul acesta. Slăbiciunea inerentă a tuturor Vieților *constă în aceea că el caută modele de virtuți tocmai la unii oameni care, adesea, prin temperament, dar, de foarte multe ori din necesități politice, sînt cei mai puțin apți să practice binele, pe care-l dorește cu atîta ardoare biograful.*

Totuși, prin ampla sa informare istorică, prin expunerea amănunțită a unor fapte care ar putea fi lăsate pe seama istoriei, prin talentul său de povestitor și în Viața *lui Sylla, Plutarh a izbutit să ne dea o biografie captivantă, mai ales că a știut să îmbine anecdoticul cu realul, amănuntele din viața particulară cu faptul politic, cronologicul cu sistematicul*[50].

[50] Vezi A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927; *Histoire de Rome*, ed. 5-a, 1962; J. Carcopino, *Les étapes de impérialisme romain*, Paris, 1961; H. Volkmann, *Sullas Marsch auf Rom. Der Verfall der römischen Republik*, München, 1961; H. H. Scullard, *A history of the Roman World*, 753—146 B.C. London, 1961. T. F. Corney, *The death of Sulla*, Acta classica, IV (1961) p. 64—79. F. R. Convel: *The revolutions of ancient Rome*, London, 1962, P. Jal, *Le rôle des Barbares dans les guerres civiles de Rome, de Sylla à Vespasian*, Latomus, 1962, pp. 8—48.

1 Lucius Cornelius Sylla era patrician[1] din rîndul acelora pe care i-am putea numi eupatrizi. Dintre străbunii lui se spune că Rufinus[2] a fost consul și că dezonoarea de care s-a acoperit a fost mai mare decît această demnitate. Într-adevăr, a fost găsit că poseda mai mult de zece litre de argint[3], deși legea interzicea acest lucru. Din această pricină a fost izgonit din senat. Urmașii lui și-au petrecut viața în obscuritate și însuși Sylla a fost crescut cînd părinții dispuneau de o avere mediocră. În tinerețe a locuit o casă închiriată pe un preț mic, așa cum i se spunea mai tîrziu în batjocură, cînd ajunsese bogat, deși nu merita. Astfel, se zice că odată, după expediția din Libia, el se făIea și se mîndrea cu victoria dobîndită și că cineva dintre oamenii nobili și buni i-a zis: „Și cum ai putea să fii un om bun, tu care ai atîta avere, deși tatăl tău nu ți-a lăsat nimic?"[4] Deși romanii atunci nu-și mai practicau moravurile cinstite și curate, ci lunecaseră și se afundaseră în desfrîu și lux, batjocoreau totuși, la fel, și pe cei care-și pierdeau averea moștenită și pe cei care o cîștigau pe nedrept. Mai tîrziu, cînd Sylla ajunsese în culmea puterii și omora mulți oameni, un libert, care era bănuit că ascunde pe unul dintre proscriși și din pricina aceasta era în primejdie de a fi aruncat de pe stînca Tarpeiei[5], a insultat pe Sylla și l-a luat în rîs, spunîndu-i că multă vreme trăiseră în aceeași casă, pentru care el plătea două mii de sesterți chirie, iar Sylla, care locuia la etajul de jos, trei mii de sesterți, astfel că

între ei exista numai o diferență de o mie de sesterți care valorează două sute cincizeci de drahme atice. Acestea se istorisesc despre prima etapă a vieții lui Sylla.

2 Cum arăta el la înfățișare, în general, se poate vedea de pe statuile lui. Albastrul ochilor, care era foarte înfricoșător și neclar, din pricina culorii feței, se făcea încă și mai înfricoșător. Astfel, pe fața lui înflorea, ici-colo, amestecată cu albeața pielii, o roșeață grea. De aceea se spune că Sylla și-a atras chiar o poreclă datorită culorii pielii. Astfel, unul dintre măscăricii din Atena a compus, în batjocură, versul următor: „Sylla este sicamin presărat cu făină". Nu este nepotrivit să ne folosim de aceste semne spre a zugrăvi caracterul lui Sylla, despre care se spune că din fire atît de mult îi plăceau caraghioslîcurile, încît, cînd era tînăr și fără faimă, își petrecea timpul cu mimii și cu măscăricii, iar după ce a ajuns dictator, aducînd la el pe cei mai de jos oameni de pe scenă și de la teatru, bea toată ziua și se lua la întrecere în glume, iar cînd a îmbătrînit, se pare că dezonora prestigiul dregătoriei și se dezinteresa de lucruri serioase. Astfel, cînd Sylla era la masă, nu putea să facă nici un lucru serios, ci, deși în restul timpului era energic și posomorît, ori de cîte ori se așeza la petrecere și la băutură împreună cu mai mulți, se schimba în așa fel, încît se arăta blînd față de mimi și de dănțuitori și era accesibil și binevoitor față de orice întîmpinare. Se pare că un aspect maladiv al acestei nevoi de destindere a fost și înclinarea lui către dragoste și prăvălirea lui în plăceri, pe care nu le-a încetat nici cînd a fost bătrîn. Încă de tînăr, a iubit pe un oarecare actor numit Metrobius. S-a mai întîmplat și următorul lucru: s-a îndrăgostit de o femeie de rînd, dar bogată, numită Nicopolis, și, datorită relațiilor intime și farmecului pe care i-l da tinerețea, i-a inspirat o mare dragoste și a fost lăsat moștenitor de femeie, cînd a murit. A mai moștenit și pe bunica sa, care-l iubea ca pe copilul ei.

3 Fiind ales cvestor al lui Marius, care era consul pentru prima oară, a pornit împreună cu el pe mare, în Libia, ca să poarte război împotriva lui Iugurta[6]. Ajungînd în tabără, Sylla s-a arătat în toate privințele binevoitor și, folosindu-se cum trebuia de o împrejurare care a survenit pe neașteptate, și-a atras prietenia lui Bocchus, regele numizilor. Astfel, Sylla, primind pe solii lui Bocchus, care scăpaseră din mîna unor piraţi numizi și arătîndu-le toată prietenia, i-a trimis înapoi la Bocchus, dîndu-le daruri și o escortă care să-i petreacă. Bocchus, încă de mai înainte, ura și se temea de Iugurta, care-i era ginere, dar atunci cînd Iugurta era înfrînt și se refugiase la el, Bocchus, voind să-l trădeze, a chemat pe Sylla, voind ca arestarea și predarea lui Iugurta să se facă mai degrabă prin intermediul lui Sylla decît prin sine însuși. Comunicînd acest plan lui Marius și luînd cîțiva soldați, Sylla a înfruntat cea mai mare primejdie, încredințîndu-se unui barbar care dădea dovadă de necredință față de propriile sale rude, și pentru ca să prindă pe altul, s-a riscat pe sine însuși. Totuși Bocchus, ajungînd în stăpînirea amîndurora și fiind nevoit de a încheia o înțelegere cu unul împotriva celuilalt, a fost multă vreme în dezbinare cu propriul său cuget și, în cele din urmă, a pecetluit prima trădare și a predat pe Iugurta lui Sylla. Cel care a triumfat asupra lui Iugurta a fost Marius, dar gloria acestui triumf, pe care cei care urau pe Marius îl atribuiau lui Sylla, îl amăra adînc pe Marius, care suferea în taină. Astfel, deoarece Sylla, lăudăros din fire, ajunsese pentru prima dată la o oarecare faimă în fața cetățenilor, după ce dusese o viață umilă și necunoscută, și gustase din plăcerea gloriei, a ajuns la o astfel de ambiție, încît purta încontinuu pe deget un inel pe care era gravată această întîmplare. Gravura reprezenta pe Bocchus predînd și pe Sylla primind pe Iugurta.

4 Acest lucru [predarea lui Iugurta] îl irita pe Marius. Totuși, socotind că Sylla este prea mic, spre a fi invidiat, îl folosea în expedițiile militare. Astfel, cînd a fost consul a doua oară, l-a folosit ca legat, iar în timpul celui

de-al treilea consulat, ca tribun militar, îndeplinind multe lucruri folositoare cu ajutorul lui. Astfel, fiind legat, Sylla a capturat pe Copillus, comandantul tectosagilor[7] și a convins pe marsi[8], un neam mare, care dispunea de mulți războinici, să fie prieteni și aliați romanilor. De atunci, Sylla, dîndu-și seama că Marius e mîniat pe el și că nu-i mai îngăduie cu plăcere pornirea la fapte mari, ci se împotrivește ridicării lui, s-a apropiat de Catul[9], colegul lui Marius, un om cumsecade dar, mai slab în lupte. Sylla, căruia Catul îi încredința cele mai de frunte și grele acțiuni, își cîștiga puterea și faima. În război a capturat o mare parte din barbarii din Alpi, iar cînd n-au mai avut grîu — primind sarcina să-l procure —, a făcut rost de o astfel de cantitate de grîu, încît, prisosind, soldații lui Catul au mai dat și soldaților lui Marius. Această faptă a lui Sylla se spune că l-a mîniat groaznic pe Marius. Ei bine, dușmănia dintre ei a început de la un lucru atît de neînsemnat și copilăresc, și-a luat drumul și capătul de aici, apoi, mergînd prin sînge civil și prin dezbinări de neîmpăcat spre tiranie și spre învălmășeala tuturor lucrurilor, a arătat că Euripide[10] este un om înțelept și cunoscător al bolilor politice, deoarece îndeamnă pe oameni să se ferească de ambiție, care este cel mai primejdios și mai rău demon pentru aceia care o au.

5 Sylla, socotind că gloria dobîndită în acțiuni războinice îi este de ajuns spre a săvîrși pe cele politice și, trecînd de la activitatea militară la activitatea politică, a candidat la pretură, dar a fost respins. Vina pentru înfrîngere el o dă pe mulțime. Astfel, Sylla afirmă că cetățenii, cunoscînd prietenia lui cu Bocchus și așteptîndu-se că, dacă va fi edil înainte de a fi pretor, va da spectacole cu vînători strălucite de animale din Libia, au ales pe alții pretori, pentru ca el să fie edil. Dar se pare că Sylla n-a mărturisit adevărata cauză a eșecului și este dovedit de fapte. Astfel, cu un an în urmă, a izbutit, fiind pretor, să-și atragă o parte din popor prin lingușiri, iar alta prin daruri în bani. De aceea se zice că, pe cînd era pretor, i-a spus lui Caesar, cu mînie, că va folosi puterea de care

dispune împotriva lui, iar Cezar, rîzînd, i-a spus: „Pe drept cuvînt socotești că puterea este a ta, pentru că o deții după ce ai cumpărat-o". După pretură, Sylla este trimis în Capadocia, sub pretext că se duce să facă pe Ariobarzane să coboare la expediție[11], dar adevăratul scop era să-l oprească pe Mitridate, care punea multe lucruri la cale și căuta să dobîndească o putere și o dominație nu mai mică decît cea pe care o avea. Sylla nu ducea cu sine o armată prea mare, dar, avînd aliați plini de avînt, a omorît mulți capadocieni și mulți armeni, care le săriseră în ajutor, și a izgonit pe Gordios, iar pe Ariobarzane l-a numit rege. În timp ce își petrecea timpul la Eufrat, a venit să-i vorbească partul Orobazos, solul regelui Arsaces[12]. Atunci romanii și parții nu veniseră încă în contact unii cu alții. Dar și această întîmplare se pare că se datorează marelui noroc al lui Sylla, anume ca parții să discute cu el, cel dintîi dintre romani, cînd au cerut alianța și prietenia cu romanii. Se spune că, punînd trei scaune, unul pentru Ariobarzane, altul pentru Orobazos și altul pentru sine, Sylla s-a așezat în mijlocul lor spre a delibera. Pentru aceasta pe Orobazos, regele parților, l-a omorît; mai în urmă, pe Sylla unii l-au lăudat că și-a bătut joc de barbari, iar alții l-au socotit neserios și ambițios la timp nepotrivit. Se istorisește că unul dintre cei care coborîseră cu Orobazos, chaldeu de neam, uitîndu-se la fața lui Sylla și înțelegîndu-i adînc, după mișcări, și gîndurile, și înțelegînd și mișcările gîndului și ale corpului și cercetîndu-i firea după aceste mișcări, a zis că trebuie ca acest om să ajungă foarte mare și că se miră cum rabdă el să nu fie cel dintîi dintre toți. Cînd s-a întors, Censorinus i-a intentat un proces de delapidare, acuzîndu-l că, împotriva legii, luase bani de la un rege aliat și prieten. Totuși el nu s-a prezentat la proces și a scăpat de acuzare.

6 Ei bine, dezbinarea dintre Sylla și Marius creștea mereu, primind un nou imbold din partea ambiției lui Bocchus, care, spre a linguși poporul de la Roma și spre a face pe placul lui Sylla, a așezat pe Capitoliu statuile

Victoriei purtătoare de biruință și, lîngă ele, chipul de aur al lui Iugurta predat de către el însuși lui Sylla. Această acțiune l-a făcut pe Marius să sufere adînc și, în timp ce acesta punea la cale ridicarea statuilor, iar alții se pregăteau să vină în ajutorul lui Sylla, și cetatea doar că nu fusese aprinsă de amîndoi, iarăși a izbucnit războiul cu aliații și a oprit dezbinarea atunci. În acest război, care a fost foarte mare și variat și care a adus romanilor cele mai multe și mai grele nenorociri și primejdii, Marius, neputînd să săvîrșească nici o faptă deosebită, a demonstrat că virtutea războinică are nevoie de tinerețe și de curaj, în timp ce Sylla, săvîrșind multe fapte memorabile, și-a dobîndit faima de mare general, în fața cetățenilor, de mare general, în fața aliaților, și de foarte norocos general, în fața dușmanilor. Dar Sylla n-a pățit același lucru cu Timotheos, fiul lui Conon. Acesta — deoarece dușmanii puneau izbînzile lui pe seama norocului și pictaseră pe Conon dormind, iar norocul conducînd cetățile cu degetul — s-a indignat și s-a mîniat pe cei care făcuseră acest tablou, zicînd că îi răpiseră faima dobîndită în acțiunile sale și a zis, în fața poporului, cînd se întorsese dintr-o expediție, care părea că se desfășurase bine: „În această expediție, atenienilor, norocul n-a avut nici un rol". Se spune că divinitatea s-a opus lui Timotheos, care părea atît de ambițios, astfel că după aceea n-a mai săvîrșit nici o faptă strălucită, ci, înregistrînd numai eșecuri în faptele sale și intrînd în conflict cu poporul, în cele din urmă, a fost izgonit din cetate. Dar lui Sylla nu numai că i-a făcut plăcere să-și atragă o astfel de favoare a zeității, ci, sporind împreună cu divinitatea faptele sale, și socotindu-le dar al divinității, a pus mîna pe noroc, fie că se fălea, fie că așa gîndea el despre divinitate[13]. Într-adevăr, Sylla a scris în *Memoriile* sale că, dintre faptele care păreau bine puse de el la cale, unele care fuseseră săvîrșite cu îndrăzneală au ieșit bine nu datorită planului său, ci potrivit împrejurării. Chiar din afirmația „că a avut mai mult noroc decît virtuți războinice" se pare că el atribuie un mai mare rol norocului decît

vitejiei și că, în general, el se socotește omul divinității. El pune pe seama divinității și înțelegerea lui cu Metellus, care era un om cumsecade și de o egală valoare. Într-adevăr, deși Metellus[14] avea faima că o să-i dea multă bătaie de cap lui Sylla, s-a arătat foarte blînd, cînd a împărțit dregătoria cu acesta. Chiar și în *Memoriile* pe care le-a dedicat lui Lucullus îl sfătuiește să nu socotească nimic trainic decît ceea ce îi spune divinitatea noaptea să facă. El istorisește că, fiind trimis în fruntea unei armate la războiul cu aliații, s-a produs o mare deschizătură în pămînt pe la Laverna[15] și de acolo au țîșnit flăcări multe și strălucitoare și s-au îndreptat spre cer. El mai afirmă că și prezicătorii i-au spus că un om nobil, deosebit la chip și faimos va ajunge stăpîn și va pune capăt tulburărilor prezente din cetate. Sylla spune că el a fost acel om, pentru că, în ceea ce privește chipul său, părul auriu este un lucru deosebit și că nu se jenează să-și atribuie vitejia, după faptele atît de frumoase și de mari săvîrșite de el. Acestea au fost spuse în privința divinității. În ceea ce privește celelalte trăsături ale caracterului, se pare că a fost inegal și deosebit față de sine însuși. Astfel, el prăda multe lucruri, făcea cadouri și mai multe, acorda cinstire fără motiv, fără motiv insulta, lingușea pe aceia de care avea nevoie, era batjocoritor față de cei care-i cereau ceva, astfel încît nu se putea preciza dacă din fire este mai batjocoritor sau mai lingușitor. Iar despre anomalia pedepselor date de el — el lovea cu bățul la întîmplare și, pe urmă, suporta ușor cele mai mari nedreptăți și se împăca, bine dispus, după o mînie de neîmpăcat, dar pedepsea, dimpotrivă, greșelile mici și neînsemnate, cu asasinate și proscrierea bunurilor — s-ar putea spune că Sylla era din fire greu la mînie și amarnic la pedepse, dar că își lăsa cruzimea, cînd se gîndea la interesele sale. Chiar în timpul acestui război cu aliații, după ce niște soldați au ucis pe legatul Albinus, aruncînd în el cu legume și pietre, Sylla a trecut cu vederea și n-a pedepsit o faptă atît de nedreaptă, ci, mîndrindu-se, împrăștia vorba că soldații din această pricină vor avea mai mult curaj în

război, pentru că vor încerca să repare greșeala, dînd dovadă de vitejie. El nu se îngrijea de loc de cei care îl acuzau, ci, plănuind să-l răstoarne pe Marius, pe cînd războiul împotriva aliaților părea să se apropie de sfîrșit, lingușea armata de sub comanda lui, pentru a fi ales comandant împotriva lui Mitridate. Și, prezentîndu-se în cetate, este proclamat consul împreună cu Quintus Pompeius, în vîrstă de cincizeci de ani, și ia în căsătorie o prea ilustră femeie, pe Caecilia, fiica pontifului Metellus. Pentru acest fapt, oamenii din popor recitau multe versuri împotriva lui, iar mulți dintre optimați erau mîniați, socotind, după cum spune Titus Livius[16], că nu este demn de femeia frumoasă acela pe care-l socotiseră demn de consulat. De altfel, el n-a fost căsătorit numai cu Caecilia, ci prima sa soție, luată cînd era încă tînăr, a fost Ilia, care i-a făcut și un copil, apoi după ea, s-a căsătorit cu Aelia, iar a treia a fost Cloelia, pe care a repudiat-o pe motiv că era stearpă, dar căreia i-a acordat totuși cinstire și daruri; la puține zile după ce a luat de soție pe Metella, a început să se îndoiască de învinuirea adusă Cloeliaei. Dintre toate, pe Metella a respectat-o totuși toată viața, astfel că și poporul roman, cînd dorea să aducă în patrie pe partizanii lui Marius, exilați, Sylla se opunea, dar poporul le-a sărit în ajutor, stăruind și rugînd pe Metella. Se pare însă că, cucerind Acropola atenienilor, s-a purtat cam prea aspru cu ei, deoarece insultaseră cu glume urîte, de pe zid, pe Metella. Dar acestea s-au întîmplat mai în urmă.

7 Atunci Sylla, socotind că consulatul este o onoare prea mică față de planurile sale de viitor, s-a dus cu gîndul la războiul împotriva lui Mitridate. Împotriva lui s-a ridicat însă Marius, din pricina dorinței nebunești de glorie și a ambiției, care sînt patimi de nevindecat. Marius, care era greoi la corp și care tocmai renunțase la comenzile militare, din pricina bătrîneții, dorea acum războaie în afara patriei, peste mări. Și, după ce Sylla a plecat în tabără, ca să sfîrșească niște treburi rămase neterminate, Marius, rămînînd la Roma, a urzit cea mai nimicitoare

dezbinare și care a dat Romei lovituri pe care nu i le dăduseră toți dușmanii laolaltă. Acest lucru l-a arătat și divinitatea. Astfel, un foc s-a aprins de la sine, cuprinzînd mînerele lăncilor celor care purtau steagurile și cu greu a fost stins; trei corbi, ridicînd în drum trei pui de păsări, i-au mîncat, iar resturile le-au dus iarăși în cuib; și, în timp ce niște șoareci rodeau aurul care se găsea în templu, preoții slujitori au prins o șoriceoaică în cușcă; aceasta a fătat aici cinci pui și a ucis trei; dar cea mai mare minunăție dintre toate a fost aceea că, pe un cer fără nori și senin, a răsunat un sunet de trîmbiță ascuțit, prelungindu-se și răsunînd jalnic, încît toți s-au speriat foarte tare și au sărit în sus datorită acestei minuni nemaiauzite. Prezicătorii etrusci arătau că aceasta înseamnă venirea unei noi vîrste și schimbarea lumii. Ei spuneau că sînt opt generațiile de oameni care se deosebesc unele de altele prin felul vieții și al moravurilor, și că fiecăreia divinitatea i-a statornicit un număr de ani, care se desfășoară în perioada unui an mare. Și, cînd aceasta ajunge la sfîrșit, o altă perioadă se naște, și se produce un semn minunat de pe pămînt sau din cer, încît este ușor de observat pentru oamenii înțelepți, care le judecă și fac îndată socoteala, că s-au născut oameni cu alt caracter și fel de viață și care se interesează de divinitate mai puțin sau mai mult decît cei dinainte. Se spune că, la schimbarea generațiilor, și celelalte lucruri primesc mari înnoiri și că arta prezicerii sporește în cinste, iar divinitatea trimite semne curate și evidente și apoi iarăși, în altă generație, ajunge umilă, fiind nebăgată în seamă de cele mai multe ori și prevestește viitorul prin mijloace întunecate și nelămurite. Acestea le spuneau cei mai iscusiți profeți etrusci care aveau faima că știu mai mult decît alții. În timp ce senatul se ocupa împreună cu prezicătorii de aceste lucruri și ședeau în templul zeiței Bellona[17], a zburat, în văzul tuturor, o vrabie care avea în cioc un greiere, și o parte din el a lăsat-o să cadă, iar cu alta s-a dus. Tălmăcitorii de minuni prevesteau dezbinare și ceartă între cei bogați și mulțimea vagaboandă din oraș, zicînd că aceasta este guralivă ca greierele, iară cei de la țară sînt rustici.

8 Marius își ia tribun al plebei pe Sulpicius, un om care nu era mai prejos în cele mai mari netrebnicii decît oricare altul, așa încît nu se întreba cine este mai rău, ci în ce este el mai netrebnic decît sine însuși. Astfel, el era violent, îndrăzneț, lacom, dornic fără măsură de lucruri urîte, și de orice rău, vindea în văzul tuuror liberților și străinilor dreptul de cetățenie romană și număra banii pe o masă întinsă în for. El hrănea trei mii de cuțitași și o mulțime de tineri cavaleri care erau gata la orice și pe care i-a numit antisenat. Promulgînd o lege care prevedea ca nici un senator să nu aibă o datorie de două mii de drahme, el însuși a lăsat la moarte o datorie de trei sute de mii de sesterți. El deci a fost lansat de Marius în mijlocul poporului și, tulburînd toate lucrurile cu violența și cu sabia, a promulgat multe alte legi rele, și aceea care dădea lui Marius comanda împotriva războiului lui Mitridate. După ce consulii hotărîseră, din această cauză, încetarea lucrului, Sulpicius a adus împotriva lor, pe cînd țineau ședința în Templul Dioscurilor, o mulțime de oameni care au ucis pe mulți, printre care se afla și fiul consulului Pompei; consulul însuși a putut să scape pe furiș. Sylla, urmărit pînă la casa lui Marius, a fost silit să se ducă în fața poporului și să anuleze încetarea lucrului și, din această cauză, Sulpicius, făcîndu-și-l pe Pompei coleg, nu i-a luat comanda lui Sylla, ci doar l-a numit pe Marius comandant al războiului împotriva lui Mitridate. A trimis apoi tribuni la Nola[18], ca să ia în primire armata și s-o predea lui Marius.

9 Dar Sylla s-a grăbit să i-o ia înainte, fugind în tabără; soldații, cînd au aflat acestea, au aruncat cu pietre în tribunii militari, în timp ce prietenii lui Marius iarăși au început, la Roma să ucidă pe prietenii lui Sylla și să le prade bunurile. Aveau loc strămutări de locuințe și fugi, căci unii se duceau din tabără în oraș, iar alții se duceau din oraș în tabără. Senatul nu mai era stăpîn pe sine, ci se lăsa condus de hotărîrile lui Marius și Sulpicius. Apoi, aflînd că Sylla se îndreaptă spre oraș, a trimis pe pretorii Brutus și pe Servilius, ca să-i interzică să meargă mai

departe. Deoarece aceştia erau prea îndrăzneţi faţă de Sylla, soldaţii au venit să-i ucidă; pînă la urmă le-au rupt doar fasciile, le-au smuls mantiile brodate cu purpură şi, insultîndu-i foarte tare, i-au trimis înapoi. Şi i-a cuprins pe toţi o adîncă tristeţe cînd i-au văzut fără însemnele de comandanţi şi anunţînd că va fi o răscoală de neîndurat şi care nu mai putea fi evitată. Prietenii lui Marius se pregăteau, iar Sylla, ducînd cu sine şase legiuni complete şi văzînd că armata este plină de avînt, a pornit împreună cu colegul său de la Nola împotriva Romei, ezitînd şi temîndu-se de primejdie. Cînd Sylla a adus un sacrificiu, prezicătorul Postumius a cercetat semnele şi, întinzînd mîinile amîndouă către el, a cerut să-l pună în lanţuri şi să-l păzească pînă se va da bătălia, ca şi cînd ar fi voit să suporte ultima pedeapsă, dacă nu i se vor îndeplini toate repede şi frumos. Se zice că Sylla a văzut, în vis, pe zeiţa căreia i se închină romanii, şi pe care au luat-o de la capadocieni, fie că e Buna, fie că e Atena, fie că e Enyo[19]. Sylla a văzut în vis pe zeiţa stînd lîngă el şi, dîndu-i trăsnetul în mînă, a numit pe fiecare dintre duşmanii lui, poruncind să-i doboare, iar pe cei doborîţi să-i lovească, după aceea a dispărut. Sylla, încurajat de această vedenie şi comunicînd-o colegului, a pornit a doua zi spre Roma. Aproape de Pictae l-a întîmpinat solia şi a cerut să nu meargă mai departe, deoarece senatul are să-i acorde toate cele legale, iar Sylla a răspuns că-şi va aşeza tabăra acolo şi a poruncit comandanţilor, aşa cum obişnuia, să măsoare terenul pentru tabără, astfel că solii au plecat, dînd crezare spuselor lui. De îndată ce au plecat solii, Sylla, trimiţînd pe Lucius Basilus şi pe Caius Mumius, a pus stăpînire pe poarta Romei şi pe zidurile din jurul colinei Esquilin[20], apoi el însuşi a pornit atacul cu tot zelul. După ce oamenii lui Basilus au intrat în cetate şi au pus stăpînire pe poartă, poporul, numeros şi neînarmat, aruncînd de pe acoperişurile caselor cu ţigle şi cu pietre, i-a oprit să meargă mai departe şi i-a respins înapoi spre ziduri. În acest timp, a venit Sylla şi, văzînd ceea ce se întîmplase, a început să strige soldaţilor să dea foc caselor

şi, luînd o făclie aprinsă, a pornit în fruntea lor şi a dat ordin arcaşilor să arunce cu torţe aprinse pe acoperişuri. Făcea aceasta fără nici un fel de raţiune, ci plin de patimă se lăsa în voia mîniei. Într-adevăr, el vedea peste tot numai duşmani şi nu mai ţinea deloc seama de prieteni şi de neamuri, de apropiaţi şi nici nu-l cuprindea mila, dar mergea prin fier şi foc şi nu făcea nici o deosebire între vinovaţi şi nevinovaţi. După acestea, Marius, fiind înghesuit spre templul zeiţei Tellus[21], a început să cheme prin crainic pe sclavi la libertate, dar, deoarece duşmanii îl atacau viguros, a fost înfrînt şi a fugit din oraş.

10 Sylla convoacă senatul şi obţine un decret prin care Marius şi încă cîţiva, printre care şi tribunul Sulpicius[22], au fost condamnaţi la moarte. Sulpicius a fost ucis, în urma trădării unui sclav pe care Sylla l-a eliberat şi apoi l-a aruncat de pe stînca Tarpeiei. Pe capul lui Marius a pus preţ, dînd dovadă de nerecunoştinţă şi de lipsă de tact politic. Într-adevăr, Marius, deşi ar fi putut să-l prindă în propria sa casă, totuşi l-a lăsat liber. Desigur, Marius, dacă n-ar fi dat drumul lui Sylla, ci l-ar fi predat, ca să fie omorît de Sulpicius, ar fi ajuns stăpînul Romei, totuşi l-a cruţat. După puţine zile, cînd Marius i-a oferit ocazia, Sylla nu l-a tratat la fel. Pentru aceste fapte, senatul a fost cuprins, în taină, de mînie împotriva lui Sylla, iar ura şi dorul de răzbunare al poporului împotriva lui au fost dovedite prin fapte. Astfel, cînd Nonius, nepotul său, şi Serveius au candidat la anumite magistraturi, poporul i-a respins şi, insultîndu-i, a ales pe alţi magistraţi, pe care-i cinstea, socotind că-l îndurerează pe Sylla. Dar el se prefăcea că-i pare bine de cele întîmplate, pentru că — simula el — poporul, datorită lui se bucură de libertatea de a face ce vrea şi, susţinînd ura, a numit consul pe Lucius Cinna[23], un bărbat din facţiunea adversă, după ce-l făcuse mai întîi să se angajeze cu blesteme şi jurăminte că va susţine interesele sale. Iar Cinna, urcîndu-se pe Capitoliu şi luînd în mînă o piatră, a început să jure zicînd: „Dacă nu voi respecta buna înţelegere cu Sylla, aşa să fiu eu exilat din cetate cum cade piatra din mînă",

dînd drumul apoi pietrei să cadă, în prezența mai multor persoane. Luînd în primire consulatul, după aceea Cinna a început să anuleze toate hotărîrile și a aranjat un proces împotriva lui Sylla și a pus să-l acuze pe un oarecare Vergilius, tribun al plebei. Sylla însă, lăsîndu-l în pace și pe acuzator și procesul, a pornit împotriva lui Mitridate.

11 Se zice că, în zilele în care Sulpicius a pornit flota din Italia, Mitridate, care avea treburi la Pergam, a văzut printre multe alte semne și pe acesta în timp ce statuia zeiței Nike, care purta o cunună, era lăsată în jos, spre el, cu ajutorul unei mașini de către cei din Pergam, era cît pe ce să-i atingă capul și s-a spart, iar cununa s-a prăvălit la pămînt, în teatru, și s-a desfăcut. Groaza a cuprins poporul și multă descurajare pe Mitridate, deși atunci lucrurile îi mergeau bine și mai presus de așteptările sale. Într-adevăr, Mitridate răpise Asia romanilor, Bitinia și Capadocia regilor și se instalase în Pergam împărțind prietenilor bogății, și dinastii, și tiranii; unul dintre copiii săi avea conducerea din Pont și Bosfor, pînă la regiunile nelocuite de la miazănoapte de Maiotis[24] fără să-l tulbure nimeni. Ariarate[25] pornise cu armată multă să-și atragă Tracia și Macedonia, iar generalii săi supuneau alte regiuni cu armată. Printre aceștia, cel mai mare era Arhelau, care stăpînea cu flota toată marea și insulele Ciclade și pe celelalte, care se află dincoace de promontoriul Maleii[26], apoi domina Eubeea însăși, și, pornind din Atena, desprinsese de romani neamurile toate pînă în Tesalia, suferind un mic eșec la Cheroneea. Acolo l-a întîmpinat Bruttius Surra, legatul lui Sentius[27], guvernatorul Macedoniei, un om care s-a distins prin curajul și înțelepciunea sa. Acesta, rezistînd foarte mult în patria lui Arhelau, care înainta ca un torent prin Beoția, și dînd trei lupte împotriva lui la Cheroneea, l-a alungat și l-a dat iarăși înapoi la mare. După ce Lucius Lucullus i-a dat ordin să se retragă în fața lui Sylla și să-i cedeze comanda războiului care-i fusese încredințată lui prin vot, Bruttius a părăsit îndată Beoția și s-a dus la Sentius, deși evenimentele se

desfășurau mai bine decît se aștepta el. Elada era dispusă la schimbarea lucrurilor din pricina bunătății lui. Dar pentru Bruttius acestea erau cele mai strălucite fapte.

12 Sylla a fost întîmpinat îndată de toate cetățile, care trimiteau soli și-l chemau, dar la Atena, silită de tiranul Aristion[28] să suporte un regim despotic, Sylla a atacat cu toate forțele și, blocînd Pireul, a pornit asediul, punînd tot felul de mașini de război și dînd tot felul de lupte. Desigur, dacă ar fi așteptat puțin timp, ar fi putut să ia cetatea de sus fără primejdie, deoarece era redusă de foamete și de lipsa celor necesare la ultima putere de răbdare. Dar Sylla, grăbit să revină la Roma și temîndu-se de schimbarea situației politice de acolo, a grăbit războiul, înfruntînd multe primejdii, dînd multe lupte și făcînd multe cheltuieli; în afară de celelalte pregătiri, la manevrarea mașinilor îi veneau în ajutor zece mii de atelaje, la care, în fiecare zi, lucrau cu multă sîrguință. Dar, lipsindu-i lemnul, datorită faptului că multe mașini fuseseră stricate de greutăți și arse de torțele aruncate mereu de dușmani, a recurs la dumbrăvile sfinte și a început să le taie. A tăiat *Academia*[29], care era cea mai bogată în arbori dintre locurile din preajma cetății, și *Liceul*[30].

Dar avînd nevoie de mulți bani pentru continuarea războiului, a recurs și la azilele Eladei, cerînd cînd din Epidaur[31], cînd din Olimpia[32], cele mai frumoase și mai scumpe statui.

A scris și amfictionilor[33], la Delfi, spunîndu-le că ar fi mai bine să aducă banii zeului la el, pentru că, fie că-i va păstra în mai mare siguranță, fie că-i va folosi, o să le restituie mai mulți. A și trimis unul dintre prietenii săi, și anume pe Caphis din Foceea cu porunca să cîntărească tot ceea ce va lua.

Caphis s-a dus, într-adevăr, la Delfi, dar nu îndrăznea să se atingă de obiectele sacre și, în prezența multor amfictioni, a plîns că se găsea în această situație neplăcută.

Unii dintre cei de față ziceau că auziseră chitara lui Apolo răsunînd în temple, fie că credeau că este adevărat, fie că voiau să-l facă pe Sylla superstițios; atunci Caphis

a trimis pe cineva să-l anunțe. Sylla, în batjocură, a răspuns în scris că se miră de faptul că Caphis nu înțelege că acest cîntec este un semn de veselie, nu de tristețe. I-a poruncit deci să pună mîna pe bani cu curaj, sub cuvînt că zeul se bucură și-i dă.

Celelalte lucruri au fost trimise în ascuns de atenieni, dar un butoi de argint masiv (una din ofrandele aduse de rege) nu puteau să-l ducă animalele de povară, din cauza greutății și a mărimii. [Pentru a-l putea duce], amfictionii au fost siliți să-l spargă. Cu această ocazie își aminteau cînd de Titus Flamininus[34] și de Manius Aquilius[35], cînd de Aemilius Paulus[36], dintre care unul alungase pe Antioh din Elada, iar ceilalți înfrînseseră pe regii macedonenilor, și nu numai că nu se atinseseră de templele elenilor, ci le aduseseră daruri, și cinste, și multă venerație.

Pe atunci comanda o aveau, în virtutea legii, niște oameni înțelepți și care învățaseră să se supună în tăcere comandanților, aceștia aveau suflete cu adevărat regești, erau cumpătați și făceau cheltuieli măsurate și bine rînduite, socotind că este mai rușinos să lingușești pe soldați decît să te temi de dușmani. Acum însă, comandanții de pe vremea lui Sylla, cîștigînd întîietatea prin forță și nu prin virtute, și avînd nevoie de arme mai mult ca să lupte unii împotriva atlora decît împotriva dușmanilor, au fost siliți să facă demagogie cînd conduceau armata. Apoi, plătind pe soldați ca să muncească cu banii pe care, în acest fel, îi cheltuiau ca să le procure plăceri, nu băgau de seamă că scot în vînzare patria și că ei înșiși se fac sclavii celor mai răi oameni, ca să conducă pe cei mai buni.

Toate acestea au făcut ca Marius să fie exilat și tot ele l-au adus iarăși la Roma, ca să lupte împotriva lui Sylla. Acestea au făcut de asemenea pe Cinna să fie asasinul lui Octavius[37] și pe Fimbria să fie asasinul lui Flaccus[38].

Impulsul inițial al acestor lucruri l-a dat foarte mult Sylla, pentru că a corupt și a chemat la sine pe soldații de sub comanda altora, făcîndu-le daruri și cheltuind mult

pentru cei care erau sub comanda sa, astfel că, în același timp, pe unii i-a împins la trădare, iar pe cei de sub comanda lui, la desfrîu, făcîndu-i să aibă nevoie de mulți bani și mai ales în timpul acelui asediu.

13 Sylla era stăpînit de o puternică și neostoită dorință de a cuceri Atena, fie că se războia cu umbrele, rîvnind la vechea glorie a cetății, fie că se mîniase pentru batjocurile și insultele pe care i le arunca și împotriva Metellei, de pe zid, un oarecare tiran Aristion. Acesta era un om al cărui suflet era plămădit, în proporții egale, din nerușinare și din violență și care luase asupră-și cele mai rele dintre bolile și patimile lui Mitridate. El adusese la ultima primejdie cetatea care scăpase de zeci de războaie și de multe tiranii și dezbinări, ca de o boală dătătoare de moarte.

În timp ce în cetate banița de grîu costa o mie de drahme[39], iar oamenii mîncau parteniul[40], care creștea în jurul Acropolei, și fierbeau curelele de la încălțăminte și de la vasele de ulei, el o ducea fără încetare în beții și chefuri începute încă de dimineață. Dansînd pirihiul și rîzînd în fața dușmanilor, nu s-a sinchisit că lampa sacră a zeiței se stinsese din pricina lipsei de ulei, preotesei care îi ceruse un hemiect de făină i-a trimis una de piper, iar pe bulenții și pe preoții care-l rugau să aibă milă de cetate și să se împace cu Sylla i-a împrăștiat aruncînd în ei cu săgeți.

În sfîrșit ,cu greu a trimis doi sau trei dintre prietenii lui de chef, ca să discute pacea. Aceștia nu aveau nici o idee salvatoare și invocau cu mîndrie pe Teseu, pe Eumolp și războaiele medice, dar Sylla le-a zis: „Plecați, prea bunilor, luînd vorbele astea înapoi, căci eu am fost trimis la Atena nu ca să învăț, ci ca să dobor pe cei care s-au desprins de romani".

14 Se zice că, în acest timp, cîțiva spioni au auzit niște bătrîni vorbind între ei, în Ceramic, și învinuind pe tiran că nu străjuiește intrarea și prozbola zidului dinspre Heptahalcon, singurul loc pe unde dușmanii ar putea sări

ușor zidul, și l-au anunțat pe Sylla. El nu a disprețuit informația, ci, ducîndu-se noaptea și privind locul, s-a convins și el că se poate cuceri, așa că s-a apucat de lucru.

Însuși Sylla spune, în *Memorii,* că Marcus Ateius, care s-a urcat cel dintîi pe zid, a dat o lovitură dușmanului care i s-a împotrivit și de greutate și-a rupt spada de coiful dușmanului, totuși n-a cedat locul, ci a rămas și a rezistat.

Cetatea, așa cum spun bătrînii atenieni, a fost cucerită pe acolo.

Însuși Sylla, dărîmînd zidul dintre poarta Peraică și cea sfîntă și netezind locul, a pătruns, pe la miezul nopții, răspîndind groază, din pricina trîmbițelor și a multor cornuri, în chiotele de luptă și strigătele armatei, căreia el îi dăduse drumul să prade și să ucidă și care se năpustea prin străzile înguste, cu săbiile scoase, astfel că nu se mai știa cîți au fost uciși, ci numărul lor se măsoară și astăzi după locul scăldat în sînge.

Căci în afară de cei care au căzut în restul orașului, măcelul din agora a ocupat tot Ceramicul, pînă la Dipilon. Mulți spun că sîngele a trecut de porți, curgînd pînă în Proasteion. Deși cei uciși astfel au fost atît de mulți, totuși nu mai puțini erau cei care s-au sinucis de jalea și dragostea patriei, așteptîndu-se să fie nimicită.

Această situație i-a făcut pe aristocrați să-și piardă nădejdea și să se teamă că cetatea nu va mai fi salvată, deoarece nu se așteptau la nimic bun de la Sylla. Dar cum pe de o parte, îl rugau exilații Meidias și Calliphon căzînd la picioarele lui, iar, pe de alta, îl implorau senatorii romani, care erau cu el în expediție și-i cereau iertarea cetății, însuși Sylla, săturîndu-se de pedepsire, după ce a făcut un elogiu vechilor atenieni, a spus că face cadou celor mulți pe cei puțini și pe cei vii celor morți.

Sylla însuși spune că a cucerit Atena la calendele lui marte, zi care coincide perfect cu luna nouă a lui Athesterion, în care atenienii săvîrșesc multe ceremonii și amintirea distrugerii și pieirii aceleia produse de potop, socotind că în acel timp s-a întîmplat și cataclismul.

După cucerirea cetății, tiranul, care se refugiase pe

Acropolă, a fost asediat. Curio, care supraveghea asediul, a rezistat multă vreme, dar în cele din urmă s-a predat, fiind forțat de sete.

Și divinitatea a arătat îndată un semn, căci în ziua și la ora în care Curio l-a adus pe Aristion, s-au strîns nori pe un cer senin, și a început să curgă o ploaie îmbelșugată, umplînd Acropola de apă. Nu multă vreme după aceea, Sylla a ocupat și Pireul, dînd foc celor mai multe clădiri, printre care era și Hoploteca[41] lui Filon, o minunată construcție.

15 În acest timp, Taxiles, un general al lui Mitridate, coborînd din Tracia și Macedonia cu o sută de mii de oameni pedeștri, zece mii de călăreți și nouăzeci de mii de care, trase de patru cai drepanefori[42], a chemat pe Arhelau care încă își avea corăbiile la Muniheia[43] și care nu voia nici să se îndepărteze de mare, dar nu era nici dispus să înceapă lupta cu romanii; el vroia doară să treacă timpul și să le împiedice buna aprovizionare.

Sylla, cunoscînd situația mai bine decît el, a pornit din Atica spre Beoția, pentru că locurile erau proaste și nu ar fi putut să-l hrănească nici în timp de pace. Mulți socoteau că Sylla face un raționament greșit, pentru că, părăsind Atica ce era neprielnică și nepotrivită pentru cavalerie, se avîntă în cîmpiile și în locurile deschise din Beoția, deși vede că toată puterea dușmanului constă în care și cavalerie. Sylla însă, fugind, după cum s-a spus, din cauza foametei și a lipsei de bani, era silit să înfrunte primejdia dînd lupta. Îi mai inspira teamă și situația lui Hortensius, un comandant capabil și iubitor de lupte, pe care dușmanii îl așteptau în strîmtori, cînd avea să aducă, din Tesalia, armată lui Sylla.

Din pricina aceasta, Sylla a pornit în Beoția. Caphis, care era de prin părțile noastre, înșelînd pe barbari, a dus pe Hortensius, pe alte căi, prin Parnes[44] spre Titora, care nu era o cetate atît de mare cum este astăzi, ci un loc întărit, așezat pe o stîncă și înconjurat de prăpăstii: aici odinioară s-au refugiat și foceenii, care fugeau de Xerxe, și au fost salvați. Așezîndu-și aici tabăra, Horten-

sius a respins în timpul zilei pe dușmani, iar noaptea, coborînd spre Patronis[45] pe căi rele, s-a unit cu Sylla, care îi venea în întîmpinare cu armata.

16 Unindu-și ei forțele, au ocupat o colină, care se ridica în mijlocul cîmpiilor de la Elatea[46] și care avea două pante, iar la poale curgea un pîrîu. Se numește Philoboiotos[47], iar Sylla are multă admirație pentru natura și așezarea ei. Așezîndu-și deci tabăra, dușmanii au avut impresia că sînt puțini, căci nu erau mai mult de o mie cinci sute de călăreți și cincisprezece mii de pedestrași.

Apoi comandanții ceilalți au forțat pe Arhelau și, rînduindu-și armata în linia de bătaie, au umplut cîmpia de cai, de care, de scuturi și de coifuri. Aerul nu putea înăbuși strigătul și alalagmosul[48] atîtor neamuri care se rînduiau în linia de bătaie. Iar măreția și mîndria luxului lor nu erau de loc lipsite de consecințe și nefolositoare pentru producerea uimirii. Dimpotrivă, strălucirile armelor, care fuseseră împodobite în chip măreț cu aur și cu argint, culorile mantiilor medice și scitice, amestecate cu strălucirea bronzului și fierului, cînd se mișcau și erau mînuite, produceau o impresie înfricoșătoare de foc, astfel că romanii s-au retras în întăritură, iar Sylla n-a mai putut să le spună nimic ca să le înlăture frica și, nevoind să-i mai forțeze în fuga lor, a fost nevoit să-i lase și să sufere în același timp cînd vedea pe barbari cum își bat joc de el disprețuindu-l și insultîndu-l. Dar tocmai acest lucru a fost în avantajul lui.

Într-adevăr, dușmanii, disprețuindu-l, s-au dedat la o mare neorînduială. De altminteri ei nu erau prea disciplinați, din pricina mulțimii comandanților.

Puțini rămîneau în tabără, dar cea mai mare parte dintre ei, atrași de prăzi și jafuri, se depărtase de tabără cale de mai multe zile și se spune că dușmanii au dărîmat cetatea Panopeilor, au prădat Lebadeea și au jefuit manteiul[49], fără ca vreun comandant să fi dat ordin.

Sylla era tot mai îndurerat văzînd cum, sub ochii lui, cetăți întregi sînt distruse, încît nu lăsa pe soldați să stea în liniște, ci, scoțîndu-i, îi silea să schimbe cursul rîului

Cephissos[50] și să sape șanțuri, fără să le dea nici un repaus, iar pe cei care se codeau îi pedepsea cu neînduplecare, pentru ca în acest fel, soldații, nemaiputînd munci din cauza oboselii, să prefere să se avînte în primejdie.

Așa s-a și întîmplat. A treia zi, în timp ce lucrau, Sylla a trecut pe acolo, iar ei au strigat să-i ducă la dușmani.

Sylla le-a spus că acest lucru îl cer nu soldații, care vor să lupte, ci aceia care nu vor să se obosească, dar dacă, într-adevăr, sînt însuflețiți de dorul de luptă, le-a spus să aducă aci armele. Le-a arătat locul în care mai înainte fusese Acropola Parapotamiilor[51], iar atuncea, după distrugerea cetății, rămăsese o colină pietroasă și povîrnită, despărțită de muntele Hedylion[52] de albia rîului Assos[53], care, la poalele muntelui, se varsă în Cephissos și, iuțind cursul rîului, face colina și mai prielnică pentru așezarea taberei.

Sylla, văzînd halcaspidele[54] dușmanilor îndreptîndu-se spre colină, a căutat să le-o ia înainte și a ocupat-o folosindu-se de avîntul soldaților. Dar după ce Arhelau, izgonit fiind de acolo, a pornit spre Cheroneea, și pentru că cheroneenii care luptau alături de Sylla l-au rugat să nu lase cetatea neapărată, a trimis pe un tribun militar, numit Gabinius, cu o legiune și împreună cu el pe cheroneenii voluntari, dar n-au putut să ajungă înaintea lui Gabinius, atît de bun și de dornic era acest tribun militar să salveze pe cei care aveau nevoie de salvare.

Iuba spune că n-a fost trimis Gabinius, ci Ericius. Iată deci cît de aproape a fost cetatea noastră de primejdie.

17 De la Lebadeea și de la Trophonios le veneau romanilor oracole binevoitoare și prevestiri de victorie.

Despre acestea bătrînașii spun mai mult, dar Sylla însuși, în cartea a X-a din *Memorii*, zice că Quintus Titius, un om lipsit de vază, unul dintre aceia care aveau treburi în Elada, a venit la el, anunțîndu-i victoria luptei de la Cheroneea și adăugînd că Trophonios[55] a prevestit o a doua bătălie și victorie, după scurt timp. După

aceea, un om dintre cei angajaţi în linia de bătaie, numit Salvenius, a adus la Sylla un oracol de la zeu, care prevestea cum aveau să se petreacă faptele din Italia. Amîndoi spuneau acelaşi lucru despre oracol, zicînd că văzuseră un chip de o frumuseţe şi mărime egală cu al lui Zeus din Olimpia. După ce Sylla a trecut rîul Assos, mergînd pe lîngă Hedylion, şi-a aşezat tabăra lîngă Arhelau, care-şi pusese tabăra, întărită, între Acontion[56] şi Hedylion, lîngă cetatea numită Asioi[57]. Ei bine, locul în care şi-a aşezat tabăra s-a numit, de la el şi pînă astăzi, Arhelau. Petrecînd aici o singură zi, Sylla a lăsat pe Murena[58] cu două detaşamente şi o legiune ca să hărţuiască pe duşmanii care erau aşezaţi alături, iar el a pornit să aducă jertfă lîngă rîul Cephissos, şi, arătîndu-i-se semne favorabile, a pornit spre Cheroneea, ca să ia armata de acolo şi să vadă aşa-numitul Thurion[59], care fusese ocupat mai înainte de duşmani. Thurion este o înălţime prăpăstioasă, un fel de munte în forma unui fruct de pin, pe care noi îl numim *ortopagos*, iar la poalele lui se află rîul Molos şi templul lui Apolo Thurios. Zeul s-a numit aşa de la Thuro, mama lui Chairon, despre care se spune că a fost întemeietorul Cheroneii, iar alţii spun că Pythios a dat lui Cadmos[60] o junincă, ca să-l conducă. Aceasta a apărut aci, iar locului i s-a dat numele ei; în limba fenicienilor, juninca se numeşte *thor*. În timp ce Sylla mergea la Cheroneea, tribunul militar rînduit să apere cetatea a luat pe soldaţii înarmaţi şi i-a ieşit în întîmpinare purtînd o cunună de laur. Acesta, primindu-i, i-a salutat pe soldaţi şi i-a îndemnat să înfrunte primejdia, dar tocmai atunci i-au ieşit în cale doi cheroneeni, Omoloihos şi Anaxidamos, care garantau că vor zdrobi pe cei care ocupau Thurionul, dacă el le va da cîţiva soldaţi, pentru că este o potecă necunoscută de duşmani, care porneşte de la aşa-zisul Petrahos, trece pe lîngă Templul Muzelor şi merge mai sus de Thurion; dacă se vor duce pe acolo, foarte uşor vor cădea asupra lor şi-i vor alunga de sus cu pietre sau îi vor împinge în cîmpie. Deoarece Gabinius a garantat bărbăţia şi buna lor credinţă, Sylla a dat ordin

să se înceapă lucrul, iar el şi-a rînduit linia de bătaie şi a împărţit călăreţii la fiecare aripă, pe cea dreaptă a luat-o el, iar pe cea stîngă a dat-o lui Murena. Legaţii Galba şi Hortensius, ultimii care mai aveau cîteva cohorte de rezervă, s-au aşezat pe înălţime, ca să-i apere de încercuire. Într-adevăr, se vedea cum duşmanii pregăteau, cu multă călărime şi oştire uşor înarmată, o aripă de armată lejeră şi sprintenă, pentru ca, făcînd un lung înconjur, să-i încercuiască pe romani.

18 În acest timp, cheroneenii au luat de la Sylla de comandant pe Ericius şi au înconjurat, fără să fie văzuţi, localitatea Thurion şi apoi s-au arătat duşmanilor, iar aceştia au început să facă mare zarvă şi s-o ia la fugă; foarte mulţi se ucideau între ei. Într-adevăr, ei nu rezistau, ci, împingîndu-se unii pe alţii, se prăvăleau pe panta muntelui, căzînd în propriile lor lănci, pentru că de sus îi atacau duşmanii şi le loveau corpurile neacoperite de arme, astfel că au căzut ca la trei mii la Thurion. Dintre cei care fugeau, pe unii i-a ucis Murena, care îi rînduise în linia de bătaie şi i-a distrus ieşindu-le înainte; ceilalţi, care erau împinşi către tabăra prietenă şi dădeau buzna peste falangă, au umplut de teamă şi de tulburare cea mai mare parte a oştirii şi au dat mult de lucru comandanţilor, ceea ce le-a produs o mare greutate.

Astfel, Sylla, aducînd repede armata împotriva duşmanilor tulburaţi şi ocupînd intervalul care-l separa de ei, a anulat toată eficienţa drepaneforilor[61]. Într-adevăr, drepaneforele aveau forţă datorită lungimii cursei, care le dă tărie şi avînt în timpul alergării, pe cînd lansările de la mică distanţă rămîneau fără efect şi slabe, întocmai ca săgeţile care nu sînt aruncate cu putere. Acest lucru li s-a întîmplat şi barbarilor. Mai întîi, romanii, izbind primele care ce înaintau asupra lor agale, şi aplaudînd şi rîzînd, cereau altele, ca la cursele de cai. Atunci forţele pedestre s-au revărsat, în timp ce barbarii aruncau suliţele lungi şi încercau să-şi alăture scuturile şi să ţină falanga în rînduială, iar romanii aruncau săgeţile, apoi, scoţînd săbiile, loveau sarisele, pentru ca, mîniaţi cum erau, să în-

ceapă cu ei lupta cît mai repede. Într-adevăr, ei vedeau, aşezaţi în linia de bătaie, cincisprezece mii de sclavi duşmani, pe care comandanţii regelui, eliberîndu-i de prin cetăţi, îi rînduiseră printre hopliţi. Se zice că un centurion roman a spus că numai la Saturnale ştie el că sclavii au voie să fie îndrăzneţi. Aceşti sclavi, respinşi fiind cu greu de către hopliţi, din pricina adîncimii şi a desimii liniei lor de bătaie şi din pricină că, împotriva firii lor, rezistau pe loc, abia au putut fi împrăştiaţi şi respinşi de suliţele şi de săgeţile aprinse ale romanilor din a doua linie, care erau aruncate din belşug împotriva lor.

19 Arhelau şi-a pornit aripa dreaptă ca să încercuiască pe romani, dar Hortensius a dat ordin cohortelor să se năpustească şi să le atace din flanc. Arhelau şi-a întors repede cei două mii de călăreţi care se aflau în jurul său. Hortensius, înghesuit de mulţimea lor, s-a retras, îndreptîndu-se spre munţi, în timp ce se desprindea cu încetul de pedestrime, iar duşmanii încercau să-l încercuiască. Sylla, aflînd, a dat ajutor din flancul drept, care încă nu se avîntase la luptă. Arhelau, bănuind ceea ce se întîmpla, după praful celor în marş, l-a lăsat pe Hortensius în pace, iar el, întorcîndu-se, a pornit spre aripa dreaptă, de unde pornise Sylla, nădăjduind că o va cuceri, fiindcă era fără comandant. În acelaşi timp, Taxiles a dus pe halcaspizi[62] la luptă împotriva lui Murena. Astfel, zgomotul ridicîndu-se din două părţi iar munţii reflectînd ecoul strigătelor, Sylla nu ştia în ce parte să se îndrepte. Hotărîndu-se să ia comanda propriei lui linii de bătaie, a trimis pe Hortensius în ajutor la Murena cu patruzeci de cohorte, iar el însuşi, poruncind cohortei a cincea să-l urmeze, s-a îndreptat spre flancul drept, care rezista cu şanse egale împotriva lui Arhelau. Cînd a apărut el, soldaţii au făcut un nou efort şi, învingînd, au început să urmărească pe duşmani care fugeau în dezordine spre rîu şi spre muntele Acontion. Totuşi Sylla n-a pierdut din vedere pe Murena, care era în primejdie, ci a pornit să dea ajutor celor care se aflau acolo şi, văzînd că sînt învingători, a luat şi el parte la urmărirea duşmanului. Mulţi dintre

barbari au fost ucişi în cîmpie, dar cei mai mulţi au fost măcelăriţi pe cînd se îngrămădeau la întăritură, încît la Chalcis[63] au scăpat numai zece mii de duşmani, din atîtea zeci de mii, iar Sylla spune că lui i-au lipsit paisprezece soldaţi dintre ai săi şi că dintre aceştia, spre seară, s-au prezentat doi. De aceea, pe monumentul închinat biruinţei a pus să se scrie: „Lui Ares, Nicei şi Afroditei“[64], voind să arate că repurtase victoria nu mai puţin datorită norocului decît datorită vitejiei şi puterii soldaţilor. Dar acest monument l-a ridicat Sylla în cinstea biruinţei în lupta din cîmpie, pe unde mai întîi au cedat soldaţii lui Arhelau pînă la rîul lui Molos, iar altul este la Thurion, ridicat pe înălţime, în amintirea încercuirii duşmanilor, arătînd, în cuvinte greceşti, că eroi fuseseră Omoloichos şi Anaxidamos. Victoria acestei lupte a sărbătorit-o la Teba, ridicînd un altar lîngă izvorul lui Oidipus[65]. Judecătorii erau eleni, chemaţi din toate cetăţile, pentru că nutrea o ură neîmpăcată împotriva tebanilor; defalcînd jumătate din ţinutul lor, l-a dedicat lui Apolo Pitianul şi lui Zeus din Olimpia, poruncindu-le ca din venituri să se restituie zeilor banii pe care îi luase el însuşi.

20 După aceea, aflînd că Flaccus[66], membru al celuilalt grup politic, fiind ales consul, trece Marea Ionică cu armată, sub pretext că se duce împotriva lui Mitridate, în realitate însă se îndrepta spre sine, Sylla a pornit să-l întîmpine în Tesalia. Pe cînd se afla lîngă oraşul Meliteea[67], i-au sosit din mai multe părţi veşti că regiunea din spate a fost distrusă de o armată a regelui, nu mai mică decît cea dinainte. Dorilaos, venind la Chalcis cu multe corăbii mari, pe care aducea optzeci de mii de soldaţi pregătiţi şi rînduiţi foarte bine, din armata lui Mitridate, de îndată a năvălit în Beoţia şi a ocupat ţara, dorind să-l atragă pe Sylla la luptă, fără să se apropie de Arhelau care-l împiedica. El răspîndea zvonuri cu privire la lupta anterioară, spunînd că nu fără trădare fuseseră distruse atîtea zeci de mii de oameni. Totuşi, Sylla, întorcîndu-se repede, a arătat lui Dorilaos că Arhelau era un om înţelept şi care cunoştea foarte bine vitejia romanilor,

astfel că, atacînd puțin pe Sylla, Tilphossion a fost cel dintîi care a socotit că nu trebuie să se măsoare în luptă, ci să prelungească războiul cu cheltuieli și pierdere de timp. Totuși locul de la Orchomenos[68] a dat curaj lui Arhelau. Acolo și-a așezat tabăra. Locul era foarte bun de luptă pentru cei care erau tari în cavalerie. Într-adevăr, aceasta este cea mai frumoasă și cea mai întinsă dintre cîmpiile Beoției. Acest loc, ținînd de cetatea Orchomenos, se întinde neted și fără arbori pînă în mlaștinile în care se revarsă rîul Melas, care izvorăște de lîngă cetatea Orchomenos, îmbelșugat în apă și navigabil chiar de la izvoare, el singur dintre rîurile grecești, iar cînd se revarsă, la solstițiul de vară, ca Nilul aduce plante asemănătoare celor de acolo, numai că nu dau roade și nu cresc mari.

Mai departe nu merge, ci cea mai mare parte din rîu dispare îndată, în lacuri oarbe și mlaștini, în timp ce o mică parte se revarsă în Cephissos, în partea în care se pare că lacul produce trestie, din care se fac fluierele.

21 După ce și-au așezat taberele aproape unul de altul, Arhelau s-a liniștit, Sylla însă a început să sape șanțuri din amîndouă părțile, pentru ca, de se va putea, să separe pe dușmani de terenurile solide și pe care se poate merge cu călărimea și să-i împingă în mlaștini. Dar, deoarece dușmanii n-au îngăduit acest lucru, ci, de îndată ce au primit ordin de la comandanți, s-au năpustit cu furie în masă, s-au împrăștiat nu numai soldații lui Sylla care lucrau, ci a fost destrămată și o mare parte din linia de bătaie, care fugea. Atunci Sylla însuși, sărind de pe cal și smulgînd un steag din mîna unui soldat, a pornit-o înainte spre dușmani prin mijlocul celor care fugeau, strigînd: „Romani, pentru mine aici este frumos să mor, iar voi cînd vă va întreba unde ați trădat pe comandantul vostru, țineți minte să le spuneți că la Orchomenos". Această vorbă i-a întors pe cei care fugeau și două cohorte din aripa dreaptă i-au sărit în ajutor. Sylla, luîndu-le cu el, a respins pe dușmani. Ducîndu-i puțin mai în urmă și, dîndu-le prînzul soldaților, iarăși a înconjurat cu șanț

tabăra dușmanilor. Iar ei iarăși s-au năpustit în linia de bătaie mai mult decît înainte. Diogenes, fiul soției lui Arhelau, care excela în flancul drept, a căzut în văzul tuturor, iar arcașii, fiind presați de romani, nu au mai avut posibilitatea să se întoarcă, de aceea, folosind săgețile pe care le aveau drept pumnale, îi ucideau pe dușmani; în cele din urmă, fiind încercuiți în tabără, romanii au petrecut o noapte grea, din pricina rănilor și a măcelului suferit.

A doua zi Sylla, ducînd pe soldați la tabăra dușmanilor, i-a pus iarăși să sape șanțuri. Dar dușmanii au ieșit în masă ca să dea lupta, iar Sylla, năpustindu-se asupra lor, îi respinge și, pentru că față de teama celor respinși, nimeni nu mai rezista, le-a cucerit tabăra. Și, pierind, dușmanii au pătat cu sîngele lor mlaștinile și au umplut calea cu morți, încît după aproape două sute de ani de la acea bătălie, se mai găsesc și astăzi în mlaștini multe arcuri barbare, coifuri, frînturi de platoșe de fier și săbii.

Acestea se spune că s-au întîmplat la Cheroneea și la Orchomenos.

22 Dar, deoarece Cinna și Carbo, la Roma, săvîrșeau fapte împotriva legii, întrebuințînd violența contra celor mai de seamă oameni, mulți, fugind de tiranie, se revărsau în tabăra lui Sylla, ca într-un liman, încît, în puțin timp, în jurul lui s-a strîns parcă un senat. Însuși Metella, susținîndu-se cu greu dușmanilor, împreună cu copiii, s-a dus la Sylla, anunțîndu-i că propria lor casă și dependințele au fost incendiate de dușmani și-i cerea să vină în ajutorul celor de la Roma. Sylla a fost pus în mare încurcătură, deoarece nu putea nici să-și lase patria în suferință, dar nici să lase războiul cu Mitridate neterminat, ceea ce era foarte important, și să plece la Roma. Tocmai pe cînd se frămînta el, vine un negustor de la Delos, care se numea Arhelau, ca să-i dea în ascuns cîteva motive de a nădăjdui de la un ofițer al regelui, dar fără știrea lui Arhelau. Sylla s-a bucurat atît de tare de acest fapt, încît s-a grăbit să intre în vorbă cu Arhelau și s-au întîlnit pe țărmul mării în jurul Delosului, unde se află

Templul lui Apolo. Începînd Arhelau să vorbească, i-a propus să lase Asia și Pontul și să se întoarcă la războiul din Roma, luînd bani, trireme și oaste cîtă vrea de la rege. Sylla i-a răspuns, îndemnîndu-l, să nu se mai intereseze de Mitridate, ci să fie el rege în locul lui Mitridate, să fie aliat al romanilor și să predea corăbiile. Arhelau a respins cu groază trădarea, iar Sylla a spus: „Deci tu, Arhelau, care ești capadocian și sluga unui rege barbar sau, dacă vrei, prietenul lui, nu poți să înduri o rușine în schimbul unor avantaje atît de mari și îndrăznești să vorbești despre trădare cu mine care sînt comandant roman și mă numesc Sylla, ca și cînd n-ar fi Arhelau acela care a fugit de curînd din Cheroneea, cu puțina oaste ce i-a mai rămas, din cele o sută douăzeci de mii de oameni, și s-a ascuns două zile în mlaștinile de la Orchomenos lăsînd Beoția de nestrăbătut din pricina mulțimii morților?“ Atunci, Arhelau, reluînd vorba și închinîndu-i-se, i-a cerut să pună capăt războiului și să intre în legătură cu Mitridate. Sylla a primit propunerea și s-a încheiat înțelegerea ca Mitridate să părăsească Paflagonia și Asia, să se retragă din Bitinia, pentru Nicomede, și din Capadocia, pentru Ariobarzane, să dea romanilor două mii de talanți și să predea șaptezeci de corăbii halchere cu pregătirea proprie, iar Sylla să-i garanteze domnia și să-l decreteze aliat al romanilor.

23 Încheindu-se aceste înțelegeri, Sylla s-a hotărît să se întoarcă în patrie și a pornit prin Tesalia și Macedonia spre Helespont, avînd cu sine pe Arhelau, în mare cinste. Și, îmbolnăvindu-se grav, s-a oprit din drum lîngă Larisa, unde a fost îngrijit de unul dintre comandanții și generalii de sub comanda sa. Și aceste fapte au constituit o acuzare de felul cum fusese dusă acțiunea de la Cheroneea. Se spunea că în săvîrșirea acestei acțiuni fuseseră unele lucruri necurate. Se mai adăuga că Sylla, predînd lui Mitridate pe ceilalți prieteni, pe care-i avea captivi, a ucis numai pe tiranul Aristion, otrăvindu-l, pentru că era certat cu Arhelau. Un cap de acuzare l-a constituit și pămîntul care a fost dat capadocianului, pămînt care se întindea

pe o mie de pletre în Eubeea și, de asemenea faptul că a obținut de la Sylla titlul de prieten și aliat al romanilor. În privința acestui lucru, Sylla se apără în *Memorii*. Atunci, sosind soli de la Mitridate, acesta anunță că regele primește celelalte propuneri, cu condiția să nu fie despuiat de Paflagonia, iar în privința corăbiilor nu se învoiește de loc. Sylla, mîniindu-se atunci, a spus: „Ce ziceți? Mitridate se opune la cedarea Paflagoniei și refuză propunerea cu corăbiile, Mitridate, care socoteam că mi se va închina, dacă îi voi lăsa mîna dreaptă cu care a ucis atîția romani? Ei bine, el va spune alte cuvinte dacă eu voi trece în Asia; acum el conduce de la Pergam un război pe care nu l-a văzut“. Solii, fiind cuprinși de teamă, au stat liniștiți, iar Arhelau ruga pe Sylla și încerca să-i potolească mînia, cuprinzîndu-i mîna dreaptă și plîngînd. În cele din urmă, l-a convins să-l trimită la Mitridate, zicînd că va obține pacea în condițiile în care dorește el, iar, dacă nu-l va convinge, îl va omorî el însuși. Trimițîndu-l cu aceste condiții pe Arhelau la Mitridate, Sylla a năvălit în Maidia și, pustiind o mare parte din ținut s-a întors iarăși în Macedonia și a primit pe Arhelau la Philippi[69]. Acesta l-a anunțat că toate sînt bune și că Mitridate cere să intre să vorbească cu el. Cauza acestei schimbări o constituia Fimbria, care ucisese pe consulul Flaccus, ce ținea de cealaltă facțiune, și care, învingînd pe comandanții lui Mitridate, pornise spre Mitridate însuși. Acesta temîndu-se tot mai mult de el, și-a ales să fie prietenul lui Sylla.

24 S-au întîlnit deci la Dardanos, în Troada, unde Mitridate avea două sute de corăbii echipate și pedestrime, douăzeci de mii de hopliți, șaizeci de mii de călăreți și mulți drepanefori; Sylla avea patru cohorte și două sute de călăreți.

Întîmpinîndu-l Mitridate și întinzîndu-i mîna dreaptă, Sylla l-a întrebat dacă va înceta războiul în condițiile acceptate de Arhelau. Regele a tăcut, iar Sylla i-a zis: „Ei bine, cei care cer, de obicei, vorbesc cei dintîi, iar cei învinși se mulțumesc să tacă“. Mitridate a încercat

să se apere și să încerce să dea vina războiului pe zei și în același timp să acuze pe romani, dar Sylla i-a răspuns că, mai înainte, auzise pe alții, dar acum află el însuși că Mitridate e un foarte bun orator, pentru că, după ce săvîrșise fapte atît de rele și de nelegiuite, nu-i este greu să găsească cuvinte frumoase. Și expunînd cele ce făcuse regele și acuzîndu-l, iarăși l-a întrebat dacă respectă învoielile acceptate de Arhelau. Cînd Mitridate a răspuns că le respectă, atunci Sylla l-a salutat și, îmbrățișîndu-l, l-a sărutat, apoi, chemînd pe Ariobarzane și pe Nicomede, i-a împăcat cu Mitridate.

Ei bine, Mitridate, predînd cele optzeci de corăbii și cinci sute de arcași, a pornit pe mare înapoi în Pont, iar Sylla, aflînd că soldații sînt revoltați din pricina acestei împăcări — soldații socoteau că este groaznic că cel mai sîngeros rege și care ucisese într-o singură zi o sută cincizeci de mii de romani, aflați în Asia, se pregătea să plece, cu bogății și prăzi, din Asia, pe care o prădase și o storsese de impozite timp de patru ani — s-a apărat în fața lor spunîndu-le că n-ar fi putut să lupte, în același timp, cu Fimbria și cu Mitridate, dacă s-ar fi unit amîndoi împotriva lui.

25 Sylla, pornind de aici împotriva lui Fimbria, care-și așezase tabăra la Thyateria[70], s-a așezat aproape de el și a săpat un șanț în jurul taberei. Soldații lui Fimbria, îmbrăcați cu o singură tunică, ieșind din tabără, salutau pe soldații lui Sylla și luau parte cu ei la lucrările șanțului. Văzînd Fimbria schimbarea soldaților și temîndu-se de Sylla, pentru că îl știa neînduplecat, s-a sinucis în tabără. Sylla a pedepsit întreaga Asie cu douăzeci de mii de talanți, dar, în particular, a ruinat gospodăriile prin violența și lăcomia celor încartiruiți pe acolo. Astfel, se hotărîse ca gazda să dea celui încartiruit patru tetradrahme pe zi. În plus, trebuia să-i dea lui și prietenilor pe care voia să-i cheme la el cina, iar un taxiarh[71] să primească treizeci de drahme pe zi, o haină pentru interior, iar alta pentru ieșirea în oraș.

26 Sylla, pornind cu toate corăbiile de la Efes, a treia zi a ancorat în portul Pireu și, inițiindu-se în mistere, a ridicat, pentru el, biblioteca lui Apelicon din Teos[72], în care era cea mai mare parte a cărților lui Aristotel și Teofrast[73], care încă nu erau cunoscute bine de publicul larg.

Se zice că, fiind adusă această bibliotecă la Roma, gramaticul Tyranion[74] s-a îngrijit de cele mai multe și că de la el Andronicos din Rodos[75] a obținut copii și le-a publicat, alcătuind astfel tablourile care circulă astăzi. Cei mai vechi peripatetici[76] se pare că erau și ei înșiși spirituali și culți, dar că încă nu cunoșteau multe din scrierile lui Aristotel și Teofrast și nici nu le studiaseră în amănunțime, din cauza moștenirii lui Neleu[77], fiul lui Scepsios, căruia Teofrast îi lăsase cărțile. De la el cărțile au ajuns la niște oameni lipsiți de ambiție și de rînd. Pe cînd Sylla își petrecea timpul la Atena, a fost apucat de o durere, însoțită de o toropeală care s-a lăsat în picioare și despre care Strabon spune că este gînguritul podagrei. Pornind deci pe mare, la Aidepsos[78] s-a folosit de băile calde și, fiindu-i mai bine, își petrecea timpul cu meșterii lui Dionysos. Plimbîndu-se o dată pe malul mării, niște pescari i-au adus cîțiva pești foarte frumoși. Sylla, bucurîndu-se de dar și aflînd că sînt de la Halaia, le-a zis: „Ce, mai trăiește cineva dintre halai?". Într-adevăr, se întîmplase că, în lupta victorioasă din jurul cetății Orchomenos, Sylla urmărise pe dușmani și distrusese din temelii, în același timp, trei cetăți din Beoția, anume Anthedon, Larymna și Halaia. Oamenii, de frică, au rămas îngroziți, dar Sylla, rîzînd, le-a spus să plece în pace, pentru că veniseră cu apărători distinși, care nu puteau fi ignorați. Se spune că halaii, prinzînd curaj, s-au întors iarăși în cetate.

27 Sylla, coborînd prin Tesalia și Macedonia, se pregătea, cu o mie de corăbii, să treacă de la Dyrrachium[79] la Brundisium. Apolonia este în apropiere și lîngă Apolonia se află Nimfeul[80], un loc sfînt, într-o vale înverzită, din care țîșnesc izvoare de foc, care curg fără întrerupere.

Aci se spune că a fost prins un satir dormind, așa cum îl închipuie sculptorii și pictorii, și fiind dus la Sylla, l-a întrebat, prin mulți tălmaci, cine este? El a răspuns cu greu ceva și neînțeles, scoțînd articulații aspre și mai ales asemănătoare cu nechezatul unui cal și cu behăitul unui țap. Sylla, fiind impresionat, l-a trimis înapoi. Pregătindu-se el să treacă soldații peste mare și temîndu-se ca nu cumva soldații, cînd vor pune piciorul pe pămîntul Italiei, să se împrăștie fiecare prin cetatea sa, mai întîi a obținut de la ei jurămîntul că vor rămîne în oaste și că nu vor face de bunăvoie nici un rău Italiei. Apoi, văzînd ei că Sylla are nevoie de mulți bani, au început să contribuie fiecare cu prisosul de bani pe care-l avea — Sylla n-a primit acest dar, totuși i-a lăudat și, pornind la drum, a trecut marea. Cum spune el însuși, Sylla ducea armata împotriva a cincisprezece comandanți dușmani, care dispuneau de trei sute cincizeci de cohorte, de vreme ce zeul îi arătase clar norocul lui. Într-adevăr, cînd a adus o jertfă, de îndată ce a trecut în Tarent, ficatul victimei avea forma unei cunune de laur și a două lemnișce împletite. Puțin înainte de a trece în Campania, la muntele Tifata[81], au fost văzuți doi țapi mari bătîndu-se cap în cap și făcînd toate mișcările care se întîmplă să le facă doi oameni în luptă. Era, desigur, o vedenie, care, puțin cîte puțin, ridicîndu-se de la pămînt, s-a împrăștiat în aer, la fel cu spectrele tenebroase, care apar adesea, apoi au dispărut.

Nu mult timp după ce Marius cel Tînăr[82] și consulul Norbanus[83] duceau în acel loc mari forțe, Sylla, fără să se aranjeze în linia de bătaie și fără să-și rînduiască propria armată pe unități, folosindu-se de puterea avîntului tuturor și de strășnicia curajului, a respins pe dușmani și a închis pe consulul Norbanus în cetatea Capua[84], ucigînd șapte mii de soldați. El însuși spunea că aceasta a fost cauza pentru care soldații nu s-au împrăștiat prin cetăți, ci au rămas alături de el, disprețuind pe dușmani, care erau de multe ori mai numeroși decît ei. De asemenea, mai spunea că la Silvium[85] l-a întîmpinat un sclav al lui Pontius, cuprins de un delir divin. Acesta i-a declarat că din partea

zeiței Bellona îi prevestește: putere în război și victorie. Dacă însă nu se grăbește, Capitoliul va arde în flăcări. Sylla adăugă că lucrul acesta s-a și întîmplat în acea zi, așa cum a profețit acest om. Această zi a fost în ajunul nonelor lui Quintilis[86], pe care acum le numim iulie. Încă și Marcus Lucullus, unul dintre cei care erau sub comanda lui, fiind așezat la Fidentia[87], cu unsprezece cohorte împotriva a cincizeci ale dușmanilor, s-a încredințat avîntului soldaților, dar, avînd pe cei mai mulți fără arme, șovăia să atace. În timp ce el se frămînta și șovăia, din cîmpia vecină, care avea o livadă, a pornit o adiere dulce, care a adus multe flori în armată și le-a răspîndit, de la sine, pe coifurile și pe scuturile soldaților, astfel că dușmanilor li s-a părut că sînt încununați. Atunci, însuflețindu-se și mai mult, ei au pornit cu deosebit avînt asupra dușmanilor și învingîndu-i, au ucis optsprezece mii de soldați și le-au luat și tabăra.

Acesta era Lucullus, fratele acelui Lucullus care a purtat război mai tîrziu, împotriva lui Mitridate și Tigranes.

28 Sylla, văzînd că dușmanul se revarsă din toate părțile și cu mari forțe, a pornit să se folosească tot mai mult de viclenie, chemînd la împăcare pe Scipio[88], unul dintre consuli. Acela a primit și au început mai multe convorbiri și discuții între ei, iar Sylla, aducînd mereu pretexte și motive de amînare, a început să corupă pe soldații lui Scipio, cu ajutorul alor săi, care erau pregătiți pentru înșelăciune, întocmai ca și comandantul lor. Astfel, intrînd în tabăra dușmanilor și luînd legătura cu soldații, pe unii i-au corupt îndată cu bani, pe alții, cu promisiuni, iar pe alții, lingușindu-i și convingîndu-i, și au izbutit să-i atragă. În cele din urmă, Sylla, apropiindu-se cu douăzeci de cohorte de tabăra lui Scipio, unii dintre soldații săi au salutat pe soldații lui Scipio, iar ceilalți, răspunzînd la salut, au venit spre ei. Scipio, rămas singur în cort, a fost capturat, apoi lăsat în libertate. Sylla, așa cum fac vînătorii de păsări punînd în plasă păsări domestice, cu cele douăzeci de cohorte, a atras pe cele patruzeci și le-a dus în tabără.

Se spune că atunci Carbo a zis că în sufletul lui Sylla locuiesc o vulpe și un leu, cu care poartă el război, dar mai mult îl irită vulpea. Marius, avînd optzeci și cinci de cohorte, a provocat pe Sylla la luptă lîngă Signium[89]. Sylla era chiar pregătit să dea lupta în acea zi, pentru că în timpul somnului avusese următoarea vedenie: „I se părea că bătrînul Marius, care murise, îl îndemna pe fiul său să se păzească de ziua următoare, de vreme ce o să-i aducă o mare nenorocire." Din pricina aceasta, Sylla se simțea și mai îndemînat să lupte și l-a chemat pe Dolabella, care avea o tabără mai departe. Dușmanii stăteau pe lîngă drumuri și-i opreau, iar soldații lui Sylla, luptînd și alergînd, se oboseau. În același timp, căzînd o ploaie îmbelșugată peste lucrări, le făcea tot mai rău. De aceea, comandanții, ducîndu-se la Sylla, au început să-l roage să amîne lupta, arătîndu-i că soldații, distruși de oboseală, sînt culcați la pămînt, pe scuturi. Sylla s-a învoit fără plăcere și a dat ordin să se așeze tabăra. În timp ce ei începuseră să instaleze tabăra și să sape șanțul de întăritură, Marius s-a năpustit, mîndru, cu cavaleria, cu intenția de a împrăștia pe dușmanii aflați în dezordine și în tulburare. Atunci divinitatea a adus la îndeplinire vorba pe care i-o spusese în vis. Într-adevăr, o mînie s-a ridicat în sufletul soldaților și, încetînd lucrările, pe unii dintre dușmani i-au străpuns cu săgețile la șanț, apoi, scoțînd săbiile și dînd strigăte de război, au început lupta corp la corp, cu dușmanii. Aceștia n-au rezistat mult timp, ci, fiind puși pe fugă, au fost mulți măcelăriți. Marius, fugind în Preneste, a găsit porțile închise și, lăsîndu-i-se o frînghie de sus, s-a încins cu ea și apoi s-a ridicat sus pe zid. Unii, printre care este și Fenestella[90], zic că Marius nici n-a știut de luptă, ci că, din pricina vegherii și oboselii, după ce a dat semnalul de luptă, s-a întins pe pămînt, la umbră, și, ațipind, cu greu a fost trezit cînd a început fuga soldaților săi. În această luptă, Sylla spune că n-a pierdut decît douăzeci și trei de soldați și că el a ucis două mii de dușmani și a luat vii opt mii. Cu același succes s-au bătut și ceilalți comandanți: Pompei, Crassus, Metellus, Servilius.

Aceștia, neprimind nici o lovitură sau prea puține, au zdrobit mari forțe ale dușmanilor. În acest fel, acela care era în fruntea celei mai mari grupări politice adverse, Carbo, părăsindu-și noaptea armata, a plecat pe mare în Libia.

29 Samnitul Telesinus — întocmai ca un atlet proaspăt care se aruncă asupra unui atlet epuizat — era cît pe ce să facă să eșueze acțiunea lui Sylla și să piardă ultima luptă la porțile Romei. Astfel, el se grăbea ca, împreună cu Lamponius din Lucania, să strîngă o mare ceată de soldați și să pornească spre cetatea Preneste, ca să elibereze pe Marius de asediu. Dar, după ce a aflat că Sylla vine să-l atace din față, iar Pompei din spate, văzîndu-se amenințat și din față, și din spate, bărbat războinic și încercat în mari lupte cum era, a pornit tabăra, noaptea, și a început să meargă cu toată oastea împotriva Romei. Și puțin a lipsit să intre în Roma, care era lipsită de pază, dar, la o distanță de zece stadii de poarta Colină, și-a așezat tabăra în fața cetății, avînd gînduri mari și fiind înflăcărat de mari nădejdi, de vreme ce înfruntase atîția mari comandanți. Luminîndu-se de ziuă, în timp ce cei mai străluciți tineri făceau călare incursiuni împotriva lui, el a doborît mulți, printre care Claudius Appius, un bărbat de neam bun. Producîndu-se în cetate, așa cum se întîmplă de obicei, zarvă mare și bocete de femei, și forfotă mare, și strigăte că sînt luați cu asalt, cel dintîi Balbus a fost văzut avîntîndu-se dinspre Sylla cu multă însuflețire cu șapte sute de călăreți. Așteptînd doar atît cît să se zvînte sudoarea de pe cai, apoi, punînd iarăși frîiele cailor, a început cu grabă atacul împotriva dușmanilor. În acest timp a apărut și Sylla și, poruncind ca primii să prînzească, s-a așezat în linia de bătaie. Dolabella și Torquatus îl rugau să se oprească și să nu se avînte în ultima primejdie cu acești oameni, epuizați de oboseală, (căci nu se va bate cu Carbo și cu Marius, ci cu samniți și lucanienii, cele mai înverșunate neamuri împotriva Romei), dar Sylla, neluîndu-i în seamă, a dat poruncă să se dea din trîmbiță semnalul luptei

aproape în a zecea oră a zilei. Dîndu-se o luptă cum nu a mai fost alta, aripa dreaptă, în care se așezase Crassus, a obținut o victorie strălucită, iar aripii stîngi, care era în suferință și întîmpina greutăți, i-a venit în ajutor Sylla, avînd un cal alb înflăcărat și foarte iute la picioare. După aceste semne recunoscîndu-l doi dușmani, au întins sulițele ca să le zvîrle împotriva lui. El însă n-a luat măsuri de prevedere, iar hipocomul, biciuind calul, s-a avîntat atît de tare înainte, încît lăncile au căzut lîngă cozile cailor și s-au înfipt în pămînt. Se zice că Sylla avea o statuetă de aur a lui Apolo din Delfi pe care o purta întotdeauna, la el, în sîn, în timpul luptelor, dar atunci, sărutînd-o a zis: „Pitie Apolo, oare ai să răstorni aici pe norocosul Cornelius Sylla, pe care l-ai făcut atît de strălucit și mare în atîtea lupte aducîndu-l aici, la porțile Romei, ca să piară în chip rușinos împreună cu concetățenii lui?“ Se zice că, după ce a făcut o astfel de invocație zeului, Sylla a început pe unii dintre soldați să-i roage, pe alții să-i amenințe, iar pe alții să pună mîna întorcîndu-i spre dușmani. În cele din urmă, aripa stîngă fiind respinsă, Sylla s-a vîrît printre fugari și s-a retras în tabără, pierzînd mulți prieteni și oameni cu vază. Nu puțini dintre aceia care veniseră din cetate ca să privească au pierit și au fost călcați în picioare, încît se credea că cetatea a fost terminată și că chiar Marius spărsese asediul. Mulți dintre cei care, fugind, ajunseseră la Preneste, îndemnau pe Lucretius Ofella, care comanda trupele asediatoare, să se retragă îndată, deoarece Sylla fusese ucis și Roma, cucerită de dușmani.

30 Pe cînd era încă noapte adîncă, au venit în tabăra lui Sylla cîțiva soldați, trimiși de Crassus, ca să ceară hrană pentru el și pentru soldați, căci după ce învinsese pe dușmani urmărindu-i pînă la Antemnae, își așezase aci tabăra. Sylla, primind această veste și aflînd că cei mai mulți dușmani pieriseră, după ce s-a luminat de ziuă, a venit la Antemnae[91] și, cînd trei mii de oameni au trimis crainici la el pentru a se preda, Sylla le-a promis că îi va ierta, dacă vor face vreun rău dușmanilor și vor

trece de partea lui. Aceștia, dînd crezare acestei promisiuni au atacat pe tovarășii lor și mulți s-au măcelărit între ei. Sylla, strîngînd și pe acești soldați și pe alții care supraviețuiseră, și care erau cam la șase mii, în Circus Maximus, a convocat senatul în templul zeiței Bellona. El însuși a început să vorbească în fața senatului, în timp ce anumiți soldați, din ordinul lui, măcelăreau pe cei șase mii. Auzindu-se gemete, cum era și firesc cînd atîția oameni erau măcelăriți pe un spațiu mic, iar senatorii fiind îngroziți, Sylla, așa cum vorbea cu fața impasibilă și neschimbată, le-a spus să fie atenți la ceea ce spune el și să nu se ocupe de ceea ce se întîmplă afară, pentru că la ordinul lui sînt pedepsiți niște netrebnici. Atunci și romanul cel mai încet la minte și-a dat seama că aceasta însemna că se schimbase tiranul, dar nu se desființase tirania.

Ei, bine, Marius de la început a fost rău și a continuat să fie așa neschimbîndu-și firea atît timp cît a deținut puterea. Sylla însă la început, folosindu-se de norocul său cu multă cumpătare și politețe, își dobîndise faima unui comandant aristocratic și popular, mai ales că, de tînăr, se arătase iubitor de glume și atît de compătimitor, încît plîngea foarte ușor. De aceea, pe bună dreptate, a făcut să se spună că marile puteri de care dispun unii oameni nu le lasă caracterele așa cum sînt la început, ci le fac impertinente și vanitoase și neumane. Această schimbare, fie că este o modificare și o schimbare a firii, datorită norocului, fie că, mai degrabă, este o dezvăluire în timpul puterii, a răutății ascunse, poate fi subiectul unei alte lucrări.

31 Sylla, pornindu-se pe uciderи și măceluri, a umplut cetatea de omoruri, care nu mai aveau nici număr, nici margine, căci mulți erau uciși și din pricina unor dușmănii personale, în care Sylla nu avea nici un amestec, dar el însuși îngăduia multe măceluri, ca să facă pe placul prietenilor. Atunci, un oarecare tînăr, numit Caius Metellus, a îndrăznit să întrebe pe Sylla, în senat, care

va fi limita nenorocirilor, pînă unde va merge el și cînd trebuie să se aștepte că vor înceta. „Te rugăm, i-a zis, nu să ierți pe aceia pe care tu ai hotărît să-i ucizi, ci să scapi de nesiguranță pe aceia pe care te-ai hotărît să-i salvezi". Sylla a răspuns că încă nu știe pe cine o să ierte. Atunci Metellus i-a răspuns: „Atunci arată-ne pe cine ai să pedepsești", iar Sylla a zis că va face acest lucru. Unii spun că nu Metellus, ci un oarecare Fufidius, care avea trecere la Sylla, i-a pus ultima întrebare. Sylla a proscris de îndată optzeci de oameni, fără să facă cunoscut acest lucru vreunui magistrat. Și, în timp ce toți erau revoltați, a lăsat să treacă o zi și a mai proscris alți două sute douăzeci, apoi a treia zi, cam tot atîția. Vorbind în fața poporului, a spus că proscrisese pe toți de care își aduce aminte, dar pe cei care îi scapă acum o să-i proscrie după aceea. A mai decretat și pedeapsa cu moartea pentru aceia care găzduiseră și salvaseră pe un proscris, neexceptînd nici pe fiu, nici pe frate, nici pe părinții proscrișilor, iar ucigașului i-a fixat un dar de doi talanți pentru ucidere, chiar dacă sclavul își va omorî pe stăpîn și fiul pe tatăl său. Dar ceea ce a fost considerat culmea nedreptății, a fost faptul că el a stigmatizat cu infamia și pe fiii și pe nepoții celor proscriși și le-a confiscat averile tuturor. Au fost proscriși oameni nu numai la Roma, ci în toată Italia și nici un templu nu rămînea nepîngărit de sîngele celor uciși, nici un altar primitor de oaspeți și nici o casă străbună, ci bărbații erau uciși în fața soțiilor și copiii în fața mamelor. Iar cei care piereau din pricina mîniei și a dușmăniei, nu egalau pe cei pierduți de averea lor, ci asasinilor le venea în gînd să spună adesea că pe unul l-a pierdut o casă mare, pe altul, o grădină, pe altul, turmele. Quintus Aurelius, un om care nu se amesteca în nimic și care socotea că nu ia parte la nenorociri decît cu simpatia acordată celor nefericiți, s-a dus în for și a citit lista proscrișilor și, găsindu-se și pe sine pe listă, a exclamat: „Vai, nenorocitul de mine! mă urmărește locul de pe muntele Albanus" și, înaintînd cîțiva pași, a fost ucis de unul care îl urmărea.

32 În acest timp, Marius[92], fiind capturat, s-a sinucis, iar Sylla s-a dus în cetatea Preneste și, mai întîi, a judecat pe fiecare om în parte și l-a pedepsit, apoi, fiindcă nu avea timp, i-a strîns pe toți douăsprezece mii și a poruncit să fie măcelăriți, iertînd numai pe unul cu care avea legături de ospeție. Dar acela, spunînd către Sylla cu multă noblețe că nu va aduce nici o mulțumire călăului patriei sale, s-a amestecat cu cei douăsprezece mii și a fost ucis. Se pare că întîmplarea cu Lucius Catilina[103] a fost cu totul neobișnuită. Într-adevăr, acesta, cînd încă lucrurile nu se lămuriseră, și-a ucis fratele și l-a rugat pe Sylla să-l treacă pe lista proscrișilor, ca și cînd ar fi fost în viață, și Sylla l-a proscris.

Drept mulțumire adusă lui Sylla, Catilina[93] a omorît pe un oarecare Marcus Marius, un om din factiunea adversă, și i-a adus capul lui Sylla, care ședea în for, pe scaunul său. După aceasta, Catilina s-a dus și și-a spălat mîinile în vasul cu apă lustrală așezat în fața Templului lui Apolo, care se află în apropiere.

33 În afară de măceluri, și celelalte fapte ale lui Sylla îi indignau pe oameni. Într-adevăr, el s-a numit dictator, deși acest mod de a conduce fusese suprimat de o sută douăzeci de ani. Și i-a fost acordată prin vot amnistia pentru toate cele întîmplate, iar pentru viitor i s-a conferit puterea de a ucide, de a confisca, de a moșteni, de a întemeia și dărîma cetăți, de a îndepărta regi de pe tronuri și a le da cui va voi. Sylla însă făcea cu atîta mîndrie și despotism vînzările averilor confiscate, șezînd pe tribuna din for, încît darurile lui erau mai urîte decît confiscările. Femei frumoase, cîntăreți, mimi primeau de la el în dar țări întregi și veniturile cetățenilor, iar pe alții îi căsătorea cu anumite femei, fără voie. Și voind să se înrudească cu Pompeius Magnus, i-a poruncit să-și lase soția pe care o avea și i-a dat în căsătorie pe Emilia, fiica lui Scaurus și a Metellei, soția lui, care fusese luată însărcinată lui Manius Glabrio, iar femeia a murit acasă la Pompei, cînd năștea.

Lucretius Ofella, care asediase pe Marius, candida la consulat, Sylla însă a însărcinat pe cineva să-l oprească, dar cum Ofella, îndemnat de mulţi prieteni, s-a dus în for, Sylla a trimis pe unul dintre centurionii săi şi l-a ucis, în timp ce el şedea pe tribună, în Templul Dioscurilor[94], şi privea de sus măcelul. Oamenii au arestat pe centurion şi l-au dus la tribuna lui Sylla, dar el le-a poruncit să înceteze larma, zicînd că el ordonase acest lucru şi le-a dat ordin să lase în pace pe centurion.

34 Desigur, triumful lui Sylla era măreţ prin luxul şi noutatea prăzilor regeşti, dar el a oferit un mai mare fast şi un mai măreţ spectacol, anume convoiul exilaţilor. Astfel, cei mai de seamă şi mai puternici cetăţeni, purtînd cununi pe cap, îl urmau numindu-l salvatorul şi părintele patriei, deoarece datorită lui ei se întorseseră în patrie şi-şi revăzuseră soţiile şi copiii.

După ce s-au adunat cu toţii, Sylla, făcînd o apologie a faptelor sale în faţa Adunării poporului, a enumerat, cu acelaşi avînt, şi norocul, şi faptele sale de vitejie şi, la sfîrşit, a poruncit ca pentru toate acestea să fie numit „norocosul"; mai ales acest lucru îl arată cu cuvîntul latinesc „Felix", iar el, cînd scria elenilor şi trata cu ei, se intitula „Epaphroditos"[95] şi chiar la noi, pe monumentele ridicate în cinstea biruinţei, stă scris aşa: „Lucius Cornelius Sylla Epaphroditos". Iar cînd Metella i-a născut lui Sylla doi gemeni, pe băiat l-a numit Faustus, iar pe fată, Fausta. Romanii numesc *faustus* pe un om norocos şi vesel. Sylla s-a încredinţat nu atît de mult faptelor, cît norocului său, încît, deşi ucisese foarte mulţi oameni şi se produseseră astfel de înnoiri şi de schimbări la Roma, el a depus totuşi magistratura şi a lăsat în sarcina poporului alegerile de consuli. El însuşi nu s-a dus la alegere, ci s-a arătat în for, fără armată, ca un particular, punîndu-se la dispoziţia oricui vrea să-i ceară socoteală, ca unui particular. Şi, împotriva aşteptării lui, Marcus Lepidus, un om îndrăzneţ şi războinic, avea faima c-o să fie ales, dar nu pentru meritele sale, ci pentru că poporul înclina să facă pe placul lui Pompei, care stăruia,

şi-l ruga. De aceea, Sylla, cînd a văzut pe Pompei plecînd de la alegeri, mulţumit de victoria obţinută, l-a chemat la sine şi i-a zis: „Frumoasă mai este, tinere, fapta ta politică, ai proclamat consul înaintea lui Catul, care este cel mai bun dintre toţi, pe Lepidus, care este cel mai stupid dintre toţi. Acum este timpul să nu dormi, pentru că ţi-ai îndîrjit adversarul şi mai mult împotriva ta însuţi". Sylla parcă a făcut o profeţie spunînd acest lucru, căci repede Lepidus, devenind arogant, a pornit război împotriva lui Pompei.

35 Sylla, aducînd jertfe lui Hercule din toate felurile de animale, a dat poporului ospeţe foarte îmbelşugate şi atît de mari erau pregătirile pentru acest ospăţ, încît în fiecare zi aruncau mîncăruri în rîu şi beau vin de patruzeci de ani şi chiar mai vechi. În timp ce ospăţul de fiecare zi era în toi, Metella, soţia lui Sylla, s-a îmbolnăvit şi a murit. Şi pentru că preoţii nu-l lăsau pe Sylla să se apropie de ea şi nici să pîngărească casa prin atingerea cu ea, a dat un decret de desfacere a căsătoriei pe cînd era încă în viaţă, şi a poruncit să fie transportată în altă casă. Sylla, din superstiţie, a respectat cu sfinţenie şi acest obicei străvechi, dar legea care hotăra cheltuiala de înmormîntare, pe care o promulgase el însuşi, a călcat-o necruţînd nici un fel de cheltuială. A călcat şi hotărîrile lui însuşi cu privire la cheltuielile meselor, mîngîindu-şi jalea cu băuturi şi ospeţe, care comportau mult lux şi flecăreală. După cîteva luni, a dat un spectacol de lupte de atleţi. Locurile la circ nu erau încă separate, ci circul era plin de bărbaţi şi de femei aşezaţi unii lîngă alţii. Sylla, din întîmplare, şedea lîngă o femeie frumoasă şi care se trăgea dintr-un neam faimos. Era fiica lui Messalla, sora oratorului Hortensius[96] şi se numea Valeria; nu de mult, între ea şi soţul ei intervenise divorţul. Valeria, mergînd prin spatele lui Sylla, a întins mîna către el şi, luîndu-l de pulpana hainei, a trecut la locul ei. Sylla şi-a întors capul şi a privit-o mirat, dar ea i-a zis: „Nu este nici un lucru extraordinar, dictatorule, ci vreau să iau şi eu puţin din fericirea ta". Sylla a ascultat aceste vorbe cu

plăcere și se vedea pe loc că fusese răscolit, pentru că a întrebat-o care îi e numele, neamul și felul vieții. Ea i-a spus. De aci și-au aruncat unul altuia priviri și-și întorceau fața mereu unul către altul și-și surîdeau și, în cele din urmă, s-au înțeles și au convenit să se căsătorească. Desigur, ea a făcut acest lucru cu intenție ireproșabilă, dar Sylla, deși a luat-o în căsătorie cumpătată și nobilă, la început n-a întrebuințat totuși un procedeu cuviincios și frumos, deoarece a fost impresionat de atracția ochilor și de poftă, ca un tînăr, cînd știe că aceste pasiuni sînt cele mai urîte și lipsite de cuviință.

36 Sylla, deși avea această soție în casă, avea legături cu mime, chitariste și dansatoare, făcînd mereu, de cu ziua, chefuri pe paturi de iarbă verde. Oamenii care aveau cea mai mare trecere la el erau: Roscius, actorul, Sirus, arhimimul[97], și Metrobius, lysiodul[98], care, deși era bătrîn, îl iubea într-atît, încît nu se rușina s-o spună. De aci și-a întreținut și boala, care a început dintr-o cauză neînsemnată. Multă vreme nu și-a dat seama că avea puroi la viscere, care, mistuind întreaga carne a corpului, a dus-o la distrugere, astfel că deși ziua și noaptea mai multe persoane îi scoteau puroiul și ceea ce se scotea nu era nimic în comparație cu ceea ce se producea, ci toate hainele, și baia, și apa în care se spăla, și hrana se umpleau de acea scurgere și distrugere, așa de mult se producea. De aceea, de mai multe ori pe zi intra în baie, ca să-și spele corpul și să se ușureze. Nu era însă de nici un folos, pentru că schimbarea în rău era mai puternică și înfrîngea orice încercare de curățire. Se spune că, în trecut, această boală a distrus pe Acastos, fiul lui Pelias[99], iar dintre cei care au trăit mai tîrziu, pe poetul Alcman[100], pe filozoful Ferecide[101], pe Calistene din Olint[102], care era păzit în închisoare, și pe legiuitorul Mucius, și dacă trebuie să amintim și de aceia care n-au făcut nici o faptă frumoasă, dar au ajuns faimoși, se zice că și sclavul Eunous[103], conducătorul sclavilor din Sicilia, după ce a fost dus la Roma capturat, a pierit de ftiriasă[104].

37 Sylla nu numai că și-a prevăzut moartea, dar, într-un fel, a și scris despre ea. Într-adevăr, el a terminat de redactat cartea a 22-a a *Memoriilor* cu două zile înainte de a muri. Și el însuși spunea că haldeii îi preziseră că va trebui să ducă o viață frumoasă și să se prăbușească în culmea succeselor. El însuși spune că fiul său i s-a arătat în vis cu puțin înainte de moartea Metellei, stînd într-o haină sărăcăcioasă și rugînd pe tatăl său să înceteze grijile și, mergînd cu el la mama sa Metella, să trăiască cu ea în liniște. Totuși Sylla n-a încetat de a se ocupa de treburile obștești. Într-adevăr, cu zece zile înainte de a muri, împăcînd pe aceia care erau în vrajbă în cetatea Dicaiarheia[105], le-a scris o lege după care să se guverneze. Cu o zi înainte de moarte, aflînd că dregătorul Granius, care-i datora poporului o anumită sumă de bani, nu i-o restituise, ci așteaptă moartea lui, l-a chemat la el în cameră și, punînd în jurul lui pe sclavi, le-a poruncit să-l înăbușe, iar lui Sylla, care striga și se agita, i s-a spart abcesul și a țîșnit un șuvoi de sînge. După aceea părăsindu-l puterile și petrecînd o noapte rea, a murit, lăsînd doi copii în fașă de la Metella, iar Valeria a născut o fetiță, după moartea lui, pe care au numit-o Postuma, pentru că romanii numesc postumi pe copiii care se nasc după moartea tatălui.

38 Mulți oameni au pornit și s-au strîns în jurul lui Lepidus[106], cu gîndul de a se opune ca rămășițele pămîntești ale lui Sylla să aibă parte de îngrijirea legiuită. Dar Pompei, deși era mîniat pe Sylla (pentru că el, singurul dintre prieteni, fusese trecut cu vederea în testament), îndepărtîndu-i pe unii prin rugăminți și favoruri, iar pe alții prin amenințări, a trimis corpul la Roma și a oferit înmormîntării liniște și onoare. Se zice că femeile i-au adus o așa de mare cantitate de aromate, încît, în afară de cele două sute zece amfore de aromate care au fost aduse, meșterii au făcut din alte aromate o statuie foarte mare a lui Sylla și chiar chipul unui lictor din libanot[107] de mare preț și din cinamon. Ziua, de dimineață, era înnourată și oamenii se așteptau să cadă ploaie și, de aceea, cu

greu au ridicat mortul, pe la ora 9 a zilei. Dar, suflînd un vînt puternic spre rug și aţîţînd focul tot mai mult, doar ce au apucat să ducă corpul, să se consume rugul și să se stingă focul, că a și început să se dezlănţuie o ploaie torenţială care a durat pînă noaptea, astfel că s-a părut că norocul lui i-a urmat corpul pînă cînd a fost înmormîntat. Statuia lui se află pe cîmpul lui Marte și se spune că el însuși a scris inscripţia care, în rezumat, spune că, „nici un prieten nu l-a întrecut în binefaceri și nici un dușman în fărdelegi".

PARALELĂ ÎNTRE LYSANDROS ȘI SYLLA

1 După ce am terminat de scris și această *Viaţă*, să trecem acum la comparaţie. Faptul că au început să urce spre mărire și că au ajuns puternici le este comun amîndurora, dar este o trăsătură particulară a lui Lysandros că a început să primească demnităţile cu bunăvoia cetăţenilor și că nu i-a forţat cînd nu doreau ceva, și nici n-a deţinut puterea împotriva legilor.

„Dar în dezbinare chiar și cel mai rău a avut parte de onoare".

Așa cum la Roma, atunci, poporul era corupt și statul bolnav, din fiecare cetăţean se ridica un dictator. Și n-a fost nimic de mirare dacă Sylla a domnit cînd Glaucii și Saturninii izgoneau din cetate pe Metelli, iar fiii consulilor erau măcelăriţi în mijlocul Adunării poporului și luau armele, cumpărînd pe soldaţi cu argint și aur și au adus legile cu foc și fier, forţînd pe cei care li se opuneau. Eu nu învinuiesc pe acela care a mijlocit să ajungă mare într-o astfel de situaţie, dar nu consider o dovadă că este cel mai bun acela care ajunge cel mai puternic în momente atît de grele pentru cetate. Lysandros, cînd a fost trimis din Sparta să exercite cele mai mari comandamente, din cetatea care era condusă de foarte multe legi și era foarte înţeleaptă, atunci a fost socotit aproape cel mai bun dintre cei mai buni și primul între primii. De aceea poporului care i-a dat adesea conducerea cetăţilor, el i-a predat-o adesea. Într-adevăr, onoarea virtuţii a continuat să aibă întîietate acolo, pe cînd Sylla, fiind ales o dată

comandant al unei armate, timp de zece ani încontinuu s-a făcut cînd consul, cînd dictator și, fiind mereu tiran, a rămas un tiran.

2 Așadar Lysandros a încercat, după cum s-a spus, să schimbe cîrmuirea cetății cu mai multă blîndețe și legiuire decît Sylla. Într-adevăr, el a schimbat lucrurile prin convingere și nu cu ajutorul armelor și nu pe toate dintr-o dată, așa cum a făcut Sylla, ci a conferit o bună îndreptare situației regilor. Părea că este drept și firesc ca acela care era cel mai bun dintre cei mai buni să conducă cetatea care conducea Elada cu virtute, nu cu originea nobilă a oamenilor ei. Într-adevăr, vînătorul caută un cal, nu ceva care se trage dintr-un cal. Astfel, cum ar putea ca dintr-un cal să se nască un catîr? Tot așa omul politic va greși în totul, dacă nu va cerceta cine este cel care conduce și din cine se trage. Spartanii înșiși le-au luat conducerea unor regi de vreme ce, după părerea lor, nu se arătau regi, ci slabi și de nimic. Iar dacă viținl este fără faimă chiar la un om de viță nobilă, tot așa virtutea este onorată nu pentru originea nobilă a celui care o are, ci prin ea însăși. Nedreptățile, unul le-a făcut pentru prieteni, iar celălalt, pînă la prieteni. Astfel, se recunoaște că Lysandros a săvîrșit cele mai mari greșeli din pricina prietenilor și a îndeplinit cele mai mari măceluri pentru dinastiile și tiraniile prietenilor. Sylla, dimpotrivă, i-a luat armata lui Pompei din invidie și, după ce dăduse comanda navală lui Dolabella, era gata să i-o ia și, drept recunoștință pentru multele și marile servicii aduse de Lucretius Ofella, a dat ordin să fie ucis sub ochii săi, cînd cerea și el consulatul, vîrînd frică și groază în oameni, prin uciderea acelora care îi erau cei mai buni prieteni.

3 Încă și mai mult dorința lor de plăceri și de bani arată temperamentul de comandant al unuia și de tiran al celuilalt. Într-adevăr, se pare că Lysandros n-a făcut, cînd deținea o atît de mare putere și forță, nimic nestăpînit și nimic necugetat. Și, dacă vreodată cineva a fugit de această vorbă: „Leii sînt acasă, iar vulpile afară“ a fost el. Atît

de cumpătată și de spartană și de înfrînată și-a arătat peste tot viața zilnică. Dimpotrivă, Sylla nici cînd era tînăr nu și-a stăpînit dorințele, deși era sărac, nici cînd era bătrîn, deși era în vîrstă, ci, așa cum spune Salustiu, dădea legi cu privire la căsătorie și la cumpătare pentru cetățeni, în timp ce el iubea și făcea adulter. De aceea, Sylla a lăsat cetatea atît de săracă și de lipsită de bani, încît a vîndut pe bani aliaților și cetăților prietene libertatea și autonomia, deși, în fiecare zi, confisca și vindea la licitație bunurile celor mai bogați și celor mai mari. Totuși el nu avea nici o măsură pentru lucrurile pe care le zvîrlea și le făcea cadou lingușitorilor. Într-adevăr, ce fel de socoteală sau cruțare a banilor putea să aibă el în întîlnirile și hatîrurile pe care le făcea la chefuri, cînd el, odată, în mijlocul poporului, a scos în vînzare o mare avere pe un preț de nimic și a dat ordin să o adjudece unuia dintre prieteni, dar, deoarece altul a întrecut prețul oferit și crainicul a anunțat supraprețul ofertei, Sylla s-a supărat, zicînd: „Groaznic mai sufăr și sînt tiranizat, prietenilor cetățeni, dacă nu pot să-mi chivernisesc propriile mele prăzi cum vreau“. Lysandros însă a trimis cetățenilor și celelalte daruri care-i fuseseră făcute. Dar eu nu laud această faptă.

Într-adevăr, Lysandros a adus atîtea prejudicii Spartei, cîștigînd bani, cîte n-a adus Sylla Romei, despuind-o de bani. Vreau să arăt lipsa de atracție a lui Lysandros pentru bogăție. Dar fiecare dintre ei a făcut ceva deosebit față de cetate. Sylla, fiind nestăpînit și cheltuitor, a cumințit pe cetățeni, pe cînd Lysandros i-a umplut de patimile pe care el însuși le respingea. În acest fel, el a greșit pentru că era mai bun decît propriile sale legi, iar celălalt a greșit pentru că i-a făcut pe cetățeni mai buni decît el înșuși, căci Lysandros a învățat Sparta să dorească ceea ce el spunea că nu trebuie să dorească. Acestea au fost deci faptele lor politice.

4 Sylla este de necomparat prin luptele și faptele de strategie, prin mulțimea faptelor de biruință și prin mărimea primejdiilor înfruntate. Desigur, Lysandros a dobîn-

dit două victorii în două lupte navale. Îi voi atribui asediul Atenei care, de fapt, nu a fost mare, dar a fost strălucit prin faima sa, iar faptele din Beoția și din Haliarta au fost poate săvîrșite cu oarecare nenoroc, care se pare că a acționat acolo făcîndu-și calcule greșite, deoarece n-a așteptat armata marelui rege, care era gata să sosească din Plateea, ci a dat buzna mînat de patimă și de ambiție, într-un moment neprielnic, astfel că oamenii de rînd, sărind de pe zid fără nici o socoteală, l-au doborît. Într-adevăr, el n-a căzut așa cum căzuse Cleombrotos[117] la Leuctra, împotrivindu-se dușmanilor care atacau, și nici ca Cirus, și nici ca Epaminonda, care a oprit pe cei care se retrăgeau, temeinicind victoria printr-o lovitură dată la momentul potrivit. Dar acești regi și strategi au avut o moarte regească, pe cînd Lysandros, întocmai ca un peltast și prodrom, sacrificîndu-se zadarnic, a dat dreptate vechilor spartani care se fereau de luptele date la ziduri, în care cei mai buni ostași puteau cădea loviți nu numai de un om de rînd, ci chiar de un copil sau de o femeie, așa cum se spune că a fost ucis Ahile de către Paris, la lupta de la Porți. Ei bine, Sylla a învins pe dușmani, al căror număr este greu de calculat. Apoi a luat cu asalt de două ori Roma și a ocupat Pireul atenienilor, nu numai prin înfometare, ca Lysandros, ci l-a cucerit prin lupte multe și mari ciocniri, alungînd pe Arhelau de pe uscat spre mare. Este mare și deosebirea în privința locțiitorului, căci eu socotesc că cîrmaciul lui Alcibiade a luptat molatic și în glumă pe mare, împotriva lui Antioh, și a înșelat pe Philocleus, demagogul atenienilor, „un om fără faimă, cu vîrful limbii ascuțit". Pe acești oameni Mitridate n-ar fi socotit că merită să-i compare nici cu hipocomul, nici cu rabduhul său însuși. În privința oamenilor cu putere care s-au ridicat împotriva lui Sylla, și anume consuli, comandanți de oști, demagogi, ca să las pe alții la o parte, am să întreb: cine dintre romani era mai înspăimîntător decît Marius sau mai puternic dintre regi decît Mitridate, sau dintre italici mai bun luptător decît Lamponius și Telesinus? Ei bine, Sylla pe Marius l-a izgonit, pe Mitridate l-a supus, iar pe ceilalți i-a ucis.

5 Dar lucrul cel mai important dintre cele relatate, după cum socotesc eu, este că Lysandros a dus toate la bun sfîrșit, în timp ce spartanii din patrie îi dădeau ajutor, pe cînd Sylla, exilat și atacat de dușmanii politici, în timp ce soția lui era izgonită și casa era dărîmată, iar prietenii uciși, așezîndu-și oastea în linie de bătaie, împotriva unor nenumărate mii de oameni și avîntîndu-se în primejdii pentru patria sa, a înălțat un monument în cinstea biruinței și, cînd Mitridate i-a oferit alianța și armată împotriva dușmanilor, nu s-a arătat de loc slab sau uman, nici măcar nu i-a adresat cuvîntul și nici nu i-a întins dreapta, mai înainte de a afla din gura lui că lasă Asia liberă, că predă corăbiile și că renunță la regi, la Bitinia și la Capadocia. Se pare că, în general, Sylla n-a săvîrșit nici o faptă mai frumoasă și pornită dintr-o idee mai înaltă decît aceasta, pentru că, punînd interesul comun înaintea celui personal, a procedat întocmai ca cîinii de rasă care nu lasă mușcătura și partea prinsă în dinți mai înainte ca adversarul să renunțe, abia atunci a pornit să-și apere pe ai săi. Dar, pe lîngă toate acestea, și fapta săvîrșită la Atena are oarecare greutate cînd comparăm caracterele. Într-adevăr, Sylla, cucerind cetatea care lupta împotriva-i pentru puterea și dominația lui Mitridate, a lăsat-o liberă și autonomă, pe cînd Lysandros, deși cetatea sa decăzuse dintr-o mare conducere și stăpînire, n-a deplîns-o, ci, suprimînd democrația, a proclamat pentru conducerea ei pe cei mai cruzi și nelegiuiți tirani.

Este clipa să vedem dacă nu cumva ne depărtăm prea tare de adevăr, declarînd că Sylla a avut mai multe izbînzi, iar Lysandros a săvîrșit mai puține greșeli, îi acordăm unuia premiul stăpînirii de sine și al înțelepciunii, iar celuilalt, al strategiei și vitejiei.

ALEXANDRU

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Tabloul pe care-l înfățișează societatea sclavagistă în Grecia și în Orient, în momentul cînd la orizontul politic apare tînăra figură a lui Alexandru, cuprinde o serie de aspecte deosebite.

În Grecia de la sfîrșitul secolului V î.e.n., societatea sclavagistă prezenta simptomele unei grave crize. Polisul, orașul-stat, care oferise siguranța stăpînilor de sclavi atîta timp cît producția, relativ limitată, satisfăcuse nevoile și interesele diferitelor clase și categorii sociale, se dovedea a nu mai putea face față conflictelor dintre diferitele categorii sociale, cu interesele lor contradictorii.

Într-adevăr, în marile polisuri producătoare de mărfuri, cum erau Atena, Corint, Megara[1]*, unde exploatarea mîinii de lucru a sclavilor și, concomitent, producția luaseră o mare dezvoltare, diferențierea dintre bogați și săraci devenise cît se poate de flagrantă, iar luptele sociale atinseseră o mare violență. Mîna de lucru a sclavilor, fiind mai ieftină decît mîna de lucru a omului liber, îi silise pe mulți dintre micii meseriași, de toate categoriile, să-și închidă micile ateliere și să constituie o masă de*

[1] În această privință este cît se poate de grăitoare seria de tratative duse între atenieni și spartani în legătură cu faimosul decret prin care se interzicea megarienilor accesul la piețele controlate de Atena, decret care a fost unul din pretextele pentru care spartanii, îndemnați de cortintieni, au hotărît să înceapă războiul cunoscut sub numele de „războiul peloponesiac". A se vedea T h u c y d i d e s, *Războiul peloponesiac*, Editura Științifică, București, 1966.

oameni fără lucru, căutînd să trăiască din pomana celor avuți. Marii proprietari de ateliere, marii negustori, pe de altă parte, erau preocupați de desfacerea surplusului de producție, căutau piețe de desfacere și aci veneau în conflict cu producătorii și negustorii din alte polisuri, iar lupta dintre bogații și săracii dinăuntrul unui polis se complica prin lupta și concurența pe care și-o făceau polisurile între ele și care degenerau repede în războaie.

Exemplul tipic în această privință ni-l oferă războiul peloponesiac purtat de liga peloponesiacă împotriva Atenei pentru dobîndirea hegemoniei politice și economice. Problema conflictului economic o constituiau piețele din vest și, în special, cele din Sicilia, asupra cărora Atena tindea să-și impună dominația[2].

În polisurile unde exista și o producție agricolă, masa celor fără de lucru se-ngroșa și cu micii proprietari de pămînt ale căror loturi fuseseră înghițite de mari proprietăți. Cu cît, în urma războaielor și a dezvoltării pirateriei, pe piețele marilor orașe se revărsau tot mai mari cete de sclavi, cu atît mai adîncă se deschidea prăpastia dintre sclavi și proprietarii de sclavi, și dintre săraci și bogați.

Firește că luptele politice erau consecința directă a contradicțiilor sociale. Aproape înăuntrul fiecărui polis erau două grupări politice: gruparea celor bogați și gruparea celor săraci. În general, în polisurile grecești, luptele politice se dădeau între reprezentanții oligarhiei și ai democrației sclavagiste. Lupte tipice între cele două grupări politice ne oferă Atena, unde, după lovitura de stat oligarhică, reprezentanții grupării celor bogați cereau limitarea numărului cetățenilor cu drepturi politice depline, desființarea ajutorului dat cetățenilor săraci, împărțirea cetățenilor în categorii după avere, concentrarea posturilor administrative în mîinile oligarhilor.

În unele state grecești, ca, de pildă, Sparta, forma de guvernămînt era oligarhică. Cînd hegemonia a trecut în

[2] În această privință cărțile VI și VII din „*Războiul peloponesiac*", de Thucydides sînt cît se poate de grăitoare.

mîinile Spartei, în urma victoriilor dobîndite în războiul peloponesiac, aceasta a impus celorlalte polisuri regimul oligarhic.

În acest fel, conflictele în societatea sclavagistă greacă din secolul al IV-lea î.e.n. se desfășurau pe două planuri: conflicte și încăierări între clase și categorii sociale înăuntrul polisurilor, și conflicte și războaie între polisuri.

Grecia era aproape epuizată de conflicte și războaie de genul celor amintite mai sus, cînd pe arena politică își face apariția un nou stat: Macedonia, unde regele se sprijinea pe aristocrația militară gentilică, pe așa-zișii hetairoi *(prieteni).*

Filip al II-lea, regele Macedoniei (359—336 î.e.n.), începînd o serie de cuceriri, a venit repede în conflict cu interesele economice ale grecilor în general și ale Atenei în special, pe de o parte, și ale perșilor, pe de alta.

Profitînd de neînțelegerile dintre polisurile grecești, Filip s-a amestecat în certurile lor și, amenințînd pe unii dintre adversari și cumpărîndu-i pe alții, a izbutit ca, în foarte scurt timp, să devină hegemon al lumii grecești. Astfel, la Atena se constituiseră două grupări politice, una promacedoneană, al cărei principal reprezentant era Isocrate, și alta antimacedoneană, al cărei vajnic conducător a fost Demostene[3]. *Conflictul dintre Filip, pe de o parte, și cele două grupări politice ateniene adverse, pe de alta, a primit o soluție pe cîmpul de bătaie de la Cheroneea*[4] *în Beoția (338 î.e.n.), unde regele macedonean a ieșit învingător. Statele grecești grupate în jurul Atenei, fiind înfrînte, au fost silite să recunoască hegemonia macedoneană. Un an mai tîrziu a avut loc Congresul de la Corint la care au luat parte reprezentanți ai tuturor statelor grecești și s-a hotărît instaurarea păcii generale și punerea*

[3] A se vedea, în această privință, *Filipicele* și *Discursul pentru Coroană*, în care se oglindește lupta dusă de Demostene pentru a îndemna pe atenieni la acțiune cu orice preț.

[4] La această luptă a luat parte și tînărul Alexandru, căruia istoricii de atunci îi pun pe seamă destrămarea faimosului ἱερὸς λόχος (batalionul sacru) al tebanilor (Diodor, XV, 86; Plutarh, *Alexandru*, 9). Alexandru nu împlinise încă douăzeci de ani.

bazelor viitoarei federații grecești. S-a mai hotărît: inviolabilitatea proprietății private, menținerea raporturilor contractuale existente între debitori și creditori, interzicerea oricărui fel de împărțire a pămînturilor și a oricăror anulări de datorii și eliberări de sclavi, pentru ca să se pună capăt, prin aceste măsuri, oricăror conflicte în sînul lumii grecești.

Pe lîngă aceasta, s-a hotărît o alianță — ofensivă, desigur — împotriva perșilor, între Macedonia și statele grecești. Conducerea alianței i s-a încredințat lui Filip. Între 337 și 336 î.e.n., sub lozinca răzbunării împotriva perșilor, el face pregătiri pentru războiul de cucerire a imperiului persan, care urma să-i aducă imense profituri economice și o neînchipuită faimă, în care erau interesate elementele militariste și comerciale din Macedonia și Grecia. Istoria a pus însă îndeplinirea acestor uriașe sarcini pe umerii lui Alexandru.

Într-adevăr, Filip a fost asasinat în 336 î.e.n.[5], *iar Alexandru, proclamat rege, a trecut întîi să dea lupte împotriva unor triburi care se răzvrătiseră*[6]. *Profitînd de absența lui, statele grecești începuseră să se miște, dar de la Dunăre — Alexandru trecuse Istrul spre a face o demonstrație de prestigiu împotriva geților, cărora le-a cucerit o cetate — unde se găsea, Alexandru, după ce a pus în ordine țările ilirice din restul Macedoniei, vine cu iuțeala fulgerului la Teba*[7], *ia orașul cu asalt și poruncește să fie distrus. Apoi, în virtutea puterii pe care i-o dădea calitatea sa de comandant al expediției împotriva perșilor*[8], *recunoscută de greci chiar înainte de campania lui împotriva tracilor, începe pregătirile de război și, în*

[5] Diodor, XVI, 91, 1; Plutarh, *Alexandru*, 9; Arrianus, I, 1, 1.

[6] Diodor, *loc. cit.*; Plutarh, *Alexandru*, 11; Arrianus, I, 1, 4; Iustin, XI, 3, 1; Polyaenos, IV, 3; Strabo, VII, 305.

[7] Diodor, XVII, 8, 6; Arrianus, I, 7 și urm.; Iustin, XI, 4, 7 și urm.; Plutarh, *Alexandru*, 11; *Demostene*, 23.

[8] Diodor, XVII, 4, 7; Cicero, *De republica*, VII, 15; Plutarh, *De Alexandri fortuna*, I, 3.

primăvara anului 334 î.e.n., pornește spre Asia cu treizeci de mii de pedestrași și patru mii cinci sute călăreți și, în timp de zece ani, cucerește un teritoriu care se întindea din India pînă în Italia și din Egipt pînă la Marea Neagră.

Aruncînd o privire asupra situației economice, sociale și politice în care se găsea imperiul persan, vom înțelege mai ușor nu numai rapidele și răsunătoarele succese ale lui Alexandru, dar și proporțiile și însemnătatea reformelor introduse de el.

Imperiul persan era un conglomerat de popoare cu așezări economice, sociale și politice cît se poate de felurite. Astfel, începînd cu variatele ramuri de agricultură, pomicultură și grădinărit în Palestina, Siria și Babilonia, cultura cerealelor în Egipt, creșterea vitelor și îndeosebi a cailor în Turkestan și Arabia — și continuînd cu mica producție de mărfuri în orășelele și orașele din punctele mai de seamă, imperiul persan cunoștea și marile ateliere și marele comerț din orașele grecești de pe țărmul Mării Egee. Agricultori liberi și pe jumătate liberi, sclavi — îndeosebi ciobani și muncitori în grădini, pe livezi și în ateliere — meseriași patroni de ateliere mai mari, negustori, mari latifundiari și mari armatori de corăbii, oameni în zdrențe și urmași ai marilor familii nobile, toată gama categoriilor sociale se putea vedea în nesfîrșita împărăție la cucerirea căreia a purces Alexandru. Statul persan era împărțit în douăzeci de satrapii. Fiecare satrapie era o unitate militară și fiscală în același timp, trebuind să procure bani și ostași administrației centrale, în fruntea căreia se găsea „marele rege". Centrul administrației persane îl constituia palatul regal, de unde porneau ordinele către diferitele satrapii ale imperiului. Dar fiecare satrapie avea armată și buget propriu, iar satrapii, dispunînd de largi puteri, săvîrșeau destul de des acte de independență. Egiptul, Fenicia și orașele grecești din Asia Mică, avînd intense legături comerciale cu orașele din Grecia și fiind exasperate de jugul persan, așteptau numai primul prilej favorabil să se desprindă din imperiul persan. Aceasta era, în linii mari, situația imperiului persan.

Pornind la cucerirea pe calea armelor, Alexandru a trebuit, mai întîi, să se manifeste ca un comandant de oşti. Asupra înaltelor sale calităţi militare nu este nevoie să insistăm aici. Nu mai puţin grave erau problemele economice şi politice cu care era confruntat Alexandru. În această privinţă, el a arătat că înţelegea să nu aplice o măsură-şablon, ci să se adapteze la situaţia de fapt.

Într-un fel s-a purtat faţă de oraşele greceşti de pe ţărmul mării şi faţă de popoarele care abia aşteptau să scape de sub dominaţia persană, şi într-altul, faţă de satrapiile dinăuntrul imperiului, unde autoritatea regelui persan era mai eficientă.

Astfel, după cucerirea Asiei Mici, Alexandru a acordat autonomie oraşelor greceşti, căutînd să desfiinţeze peste tot tirania şi să instaureze democraţia. Dar în Caria, chiar de la începutul expediţiei, a menţinut forma politică existentă. Cu cît a pătruns mai în adîncul Asiei, cu atît mai des a fost aplicată măsura menţinerii formelor politice existente şi chiar a satrapilor: Mazaios a deţinut satrapia Babilonului, Abulites, satrapia Suzei, Oxyarthes, Media etc. Fireşte că această deosebire de măsuri îi era dictată lui Alexandru de condiţiile sociale şi politice în care se găsea fiecare satrapie.

Este greu de precizat care au fost planurile de organizare politică pe care le făurise Alexandru. Prins, în cea mai mare parte a timpului, de problemele strategice, el n-a avut răgazul trebuincios să se consacre operei de organizare şi unificare a cetăţilor şi comunităţilor cucerite. Se pot însă desprinde cîteva măsuri care arată limpede în ce direcţie urmau să se îndrepte reformele sale. Astfel, chiar în timpul expediţiei, a luat, în majoritatea cazurilor, măsura separării puterilor: în Lidia, alături de satrap, Alexandru a numit un strateg macedonean; în Egipt, grija aprovizionării a lăsat-o funcţionarilor egipteni, dar comanda tuturor trupelor o aveau macedonenii Peucestas şi

Balacros. În general, el a luat două măsuri care aveau să contribuie la organizarea unei administraţii centrale: impozitele erau încasate de epimeleţi şi vărsate direct vistieriei centrale, pe care o vreme a administrat-o Harpalos, în punctele strategice de seamă, puterea militară era încredinţată unor garnizoane macedonene. Un impuls vieţii economice a încercat să dea Alexandru prin întemeierea de oraşe comerciale la încrucişarea marilor drumuri. Faimoasele Alexandrii arată cît de stăruitor a fost efortul său în această direcţie.

Nota originală a încercărilor sale de centralizare şi unificare socială şi politică o constituie adaptarea unor obiceiuri persane, căsătoriile macedonenilor cu persane şi îngenuncherea în faţa sa, ca în faţa unei persoane de origine divină. Îmbrăcînd el însuşi haine persane, căsătorindu-se cu Roxana şi Stateira, admiţînd chiar în slujbele de la palat funcţionari persani, şi mai ales, celebrînd căsătoriile celor optzeci de ofiţeri macedoneni cu persane, Alexandru a încercat să şi-i atragă pe perşi. Prin instituirea închinării, el a căutat să-şi asigure supunerea imediată şi necondiţionată a guvernanţilor săi orientali.

Fireşte că aceste măsuri s-au lovit de rezistenţa grecilor şi, mai ales, de a macedonenilor. Comploturile şi manifestările ostile ale macedonenilor, despre care vorbeşte pe larg Plutarh, o arată cu prisosinţă.

Împărăţia lui Alexandru n-a durat, nici nu putea să dureze. Fiind un conglomerat de popoare nelegate între ele prin identitate de interese economice şi sociale, prin comunitate de limbă şi de obiceiuri, imperiul lui Alexandru avea să se sfarme. Imediat după moartea lui au urmat certuri, răscoale, războaie. Totuşi paginile istoriei scrise de el nu s-au mai întors. Unităţile politice care au luat fiinţă după dezmembrarea imperiului creat de el n-au mai corespuns vechilor împărţiri politico-administrative, iar viaţa economică şi culturală a cunoscut o înflorire care n-ar fi fost posibilă în vechile forme politice ale oraşelor-

state grecești sau ale satrapiilor persane. După moartea lui Alexandru, o nouă perioadă a început în istorie, perioada elenistică.

*

Viața *lui Alexandru, scrisă de Plutarh, este astăzi unul din izvoarele de bază ale istoriei lui Alexandru Macedon. Dar biograful din Cheroneea a trăit între 60 și 120 e.n. De la moartea lui Alexandru — 16 iunie 323 î.e.n. — și pînă la Plutarh, figura lui Alexandru se impusese atenției multor istorici, iar legendele populare avuseseră timp să împodobească minunatele lui fapte de arme cu cele mai fantastice amănunte. Plutarh avea în fața sa o imensă bibliografie. Nu este locul să dăm aici lista tuturor autorilor pe care a putut să-i consulte Plutarh, cu atît mai mult, cu cît cea mai mare parte a operelor sale sînt pierdute pentru noi. Trebuie reținut însă un fapt: Plutarh citează pe Aristobul din Cassandreia, pe Ptolemaios, fiul lui Lagos, pe Chares din Mytilene, pe Onesicritos, pe Calistene, autori care au luat parte la expediție și deci care au fost martori oculari ai majorității faptelor pe care le povestesc. Dar lista cronicarilor expediției lui Alexandru nu se oprește aici, ci ea se îmbogățește cu numele unor istorici pentru care scrierile celor citați mai sus erau principalele izvoare de informare. Se pune întrebarea: Plutarh a citit pe Aristobul, Chares, Ptolemaios, Onesicritos sau i-a găsit citați la un istoric de mai tîrziu? Starea fragmentară în care ne-au parvenit majoritatea operelor amintite nu ne îngăduie nici un fel de răspuns întemeiat la această întrebare. Un singur lucru se poate afirma cu certitudine: Plutarh a cunoscut mult mai multe amănunte decît dă în Viața lui Alexandru. El a cunoscut, cu siguranță, și atestările unor spirite critice, cum este Aristobul, și chiar și multe din legendele de felul celor pe care le citim în „Alixăndria"[9]. Se pune deci întrebarea: cum a judecat*

[9] *Alixăndria* este o carte foarte populară și foarte veche la noi și a avut o mare influență în vechea cultură românească. Ultima ediție românească este publicată de Dan Simonescu în „Biblioteca pentru toți", 1959.

Plutarh pe Alexandru și cum a înțeles el să-i „dea chip vieții?".

Plutarh, așa cum o mărturisește însuși în prefață, nu avea de gînd să scrie o istorie amănunțită a expediției lui Alexandru, ci să aleagă din noianul de fapte pe care i le puneau la îndemînă izvoarele numai pe acelea care erau grăitoare pentru firea, pentru ființa fizică și morală a lui Alexandru. O glumă, o vorbă de spirit era pentru biograf mai de preț decît o bătălie răsunătoare, dacă arunca o cît de slabă lumină asupra sufletului lui Alexandru. Multe din faptele de arme și din rînduielile politice statornicite de Alexandru au fost trecute de Plutarh sub tăcere. Și totuși, fără să vrea, Plutarh a trebuit să vorbească despre Alexandru comandant de oști, ca și despre Alexandru orînduitorul economic și politic. Cum ne apare, în această privință, Alexandru la Plutarh?

Spre a ne da mai bine seama de ceea ce ne înfățișează Plutarh, trebuie să amintim că, așa cum se vede și din traducerea de față, chiar în culmea puterii, Alexandru a avut adversari. Grecii și macedonenii nu se puteau împăca de loc cu practica genuflexiunii. Dacă printre istoricii lui Alexandru foarte mulți au dat dovadă de o nețărmurită admirație, mulți au dat dovadă de simț critic și au prezentat faptele în proporțiile lor firești. Dar, în general, filozofii greci s-au arătat ostili figurii lui Alexandru. La Roma, în special, în școlile de retorică din prima jumătate a secolului I e.n. Alexandru reprezenta, în fond, pe dușmanul libertății. Filofozii, spre a-i micșora meritele, atribuiau cea mai mare parte a izbînzilor sale mai mult norocului decît destoiniciei lui.

Plutarh, fără să cadă în exagerările fanteziei populare, este, îndeobște, destul de favorabil lui Alexandru. Nefiind însă preocupat de problemele ridicate de măsurile economice și sociale luate de Alexandru, care dețin atît de mult atenția cercetătorilor moderni, Plutarh trece sub tăcere o serie întreagă de amănunte care, pentru știința actuală, ar fi de o neprețuită valoare.

În general, Plutarh relatează fapte. În povestirea faptului ca atare, îndeobște, el dă dovadă de bun-simț și de

prudență. Nu întotdeauna însă el ia o poziție critică față de unele versiuni. De pildă: ce este adevărat în legendele cu privire la nașterea lui Alexandru? Plutarh dă două versiuni, lăsîndu-l pe cititor să aleagă. Dar chiar în privința faptelor a căror realitate este incontestabilă, el se mărginește să le expună, fără să se întrebe neîncetat, așa cum s-ar fi cuvenit, care era scopul urmărit de Alexandru cînd purcedea la săvîrșirea unei acțiuni. Astfel, el vorbește despre întemeierea Alexandriei Egiptului, dar nu lămurește scopul urmărit de Alexandru. Pe de altă parte, chiar cînd se forțează să găsească motivele care l-au mînat pe Alexandru să se comporte într-un anumit fel într-o împrejurare oarecare, punctul de vedere moral predomină. Astfel, cînd e vorba de menținerea unor satrapi în posturile lor sau de chipul cum Alexandru s-a purtat față de Poros, Plutarh pune totul pe seama cuviinței și a sentimentelor de largă umanitate ale eroului și nu discerne calculele politice ale lui Alexandru. Pe de altă parte, se pare că biograful nu-și dă întotdeauna seama de varietatea și însemnătatea problemelor cu care era confruntat Alexandru. Astfel că portretul lui Alexandru, fără să fie nimbat de strălucirile ireale cu care l-a împodobit fantezia populară și fără să fie lipsit de petele pe care le-au întipărit faptele de cruzime — cum a fost uciderea lui Cleitos și Philotas — este totuși lipsit de contururile orînduitorului economic al imperiului cucerit. Îndeobște însă, portretul lui Alexandru, deși retușat de penelul moralistului, este cu mult mai aproape de adevăr decît al Alixăndriilor *populare, dar poate mai puțin apropiat decît cel făcut de un Arrian, istoric cu un simț critic mult mai dezvoltat.*

Plutarh este însă și autorul scrierii morale Despre norocul sau vitejia lui Alexandru, *care, transpusă mai liber, ar suna: „Fost-a Alexandru norocos sau viteaz?". Scrierea este compusă pe un ton de laudă, iar Plutarh insistă cu mai multă limpezime asupra unor fapte lăsate în umbră de biografie.*

Pornind de la o comparație cu filozofia lui Alexandru, Plutarh observă că ceea ce unii filozofi abia au îndrăznit să întrezărească, ca o teorie, Alexandru a și înfăptuit. „Și

mai întîi — zice Plutarh — fă un lucru cu totul neobișnuit, dacă vrei, compară pe discipolii lui Alexandru cu ai lui Platon și cu ai lui Socrate. Filozofii au avut drept elevi niște tineri de viță nobilă, care vorbeau aceeași limbă sau, cel puțin, înțelegeau limba greacă și, totuși, pe mulți n-au izbutit să-i convingă de adevărul învățăturilor lor. Dimpotrivă, Critias și Alcibiade și Cleitophon și alții ca ei, scuturîndu-se de lanțurile învățăturii ca de un frîu, s-au întors în altă parte. Dacă însă ai să-ți îndreptî privirea asupra învățăturii pe care a dat-o Alexandru, ai să vezi că: a învățat pe hircani să întemeieze căsătoria, le-a arătat arahosienilor plugăria, a înduplecat pe sogdieni să-și hrănească părinții, nu să-i omoare, și pe perși, să-și cinstească mamele, nu să le ia în căsătorie . . . Platon a scris o singură constituție și n-a izbutit să convingă pe nimeni s-o aplice, din pricină că era prea aspră, dar Alexandru, întemeind peste șaptezeci de cetăți în mijlocul unor popoare barbare și presărînd Asia cu așezăminte elene, a smuls pe locuitorii de acolo din ghearele unei vieți sălbatice, care nu era departe de cea a fiarelor. Și puțini citim legile lui Platon, dar legilor lui Alexandru li s-au supus și li se supun zeci de mii de oameni" (cap. V). Lauda continuă pe același ton și din restul lucrării mai aflăm că: Alexandru nu i-a ucis pe prinșii de război, ci i-a învățat să ducă o viață mai bună; Zenon a emis ideea unei cetăți a lumii, în care toți oamenii să fie egali, ceea ce a părut un vis, dar Alexandru a înfăptuit-o, căci nu s-a purtat, așa cum îl sfătuise Aristotel, cu grecii ca un prinț, iar cu barbarii ca un tiran, ci pe greci nu i-a tratat ca pe niște prieteni, iar pe barbari ca pe niște plante și animale, ci față de toți s-a purtat la fel, aducîndu-i cu armele sau de bunăvoia lor, în același vas al contopirii universale, în care a amestecat feluri deosebite de viață, de căsătorie, de moravuri; a îmbrăcat haina medă, pentru ca să și-i atragă pe localnici, dar prin aceasta n-a săvîrșit o trădare, cum este învinuit; nu s-a dus în Asia ca s-o prade, așa cum au făcut Hanibal în Italia, iar sciții în Media, ci a căutat să unească pe toți oamenii într-o singură cetate; iubea gloria, virtutea, voia să-i întreacă pe toți în vitejie; în Alexandru, răz-

bunătorul era uman, bunătatea era bărbătească, dărnicia cu socoteală, mînia ușor de îmblînzit, dragostea cumpătată, munca nu era lipsită de odihnă.

Însemnătatea lucrării constă în exprimarea judecății de valoare pe care o face Plutarh asupra activității civilizatoare a lui Alexandru și asupra încercărilor lui de a contopi feluri de viață diferite. Se pot vedea limpede și criticile pe care i le aduceau lui Alexandru adversarii: acțiunea de cucerire, divinizarea, trădarea macedonenilor.

În scrierea sa morală, Plutarh aplaudă deci din toată inima opera înfăptuită de Alexandru. În biografie, atitudinea sa este cu mult mai reținută, iar punctul de vedere psihologic-moral din care este privit Alexandru pune adesea în umbră sau falsifică planurile și scopurile economice, sociale și politice pe care le-a urmărit fiul lui Filip.

Și totuși Plutarh a fermecat și continuă să farmece pe cititorul său.

Specificul procedării lui Plutarh în expunerea unui fapt se poate vedea și din exemplul următor:

După moartea soției lui Darius, eunucul Teireos scapă din lagărul lui Alexandru și se duce la Darius să-i anunțe moartea soției și-i spune, între altele, că Alexandru s-a purtat cu toată cuviința, ba chiar a plîns. În sufletul lui Darius s-a strecurat bănuiala că Alexandru avusese legături neîngăduite cu soția sa. Dar eunucul, făcînd cele mai puternice jurăminte, l-a asigurat că Alexandru este mai presus de orice bănuială. Darius s-a rugat zeilor ca, dacă nu-i mai e dat lui să domnească, atunci pe tronul său să nu ajungă altcineva decît Alexandru. Iată cum este expus faptul de Arrianus, Curtius Rufus și Plutarh:

Arrianus, Anabasis, *IV, 20: „Se mai spune că, puțin după lupta care s-a dat între Darius și Alexandru la Issos, eunucul care păzea pe soția lui Darius s-a furișat din tabăra lui Alexandru și s-a dus la Darius. Cînd l-a văzut Darius, mai întîi l-a întrebat dacă copiii, soția și mama îi mai sînt în viață. Aflînd că sînt în viață și că li se spune încă regine și că se bucură de aceeași onoare de care se bucurau cînd erau cu el, l-a întrebat dacă soția lui își mai păstrează încă cinstea. Cînd a aflat că și-o păstrează, iarăși l-a întrebat dacă nu cumva Alexandru a săvîrșit față de ea vreun gest de necuviință. Eunucul, jurînd, i-a răspuns: «Soția ta este așa cum ai lăsat-o, iar Alexandru este cel mai bun și mai stăpînit om». Atunci Darius a ridicat mîinile spre cer și s-a rugat așa: «Zeus, tu, rege care cîrmuiești lucrurile regilor printre oameni, păzește-mi domnia printre mezi și perși, așa cum mi-ai dat-o. Iar dacă tu nu mă mai socoți regele Asiei, să nu dai puterea mea altuia decît lui Alexandru». Astfel deci faptele înțelepte nu sînt întrecute cu vederea nici de dușmani".*

Curtius Rufus, în Istoria lui Alexandru, *IV, 10, arată cum Teireos a ajuns la Darius și i-a adus la cunoștință moartea soției și cum Alexandru, fără s-o jignească după ce a căzut captivă, a și plîns de moartea ei. Apoi Curtius Rufus continuă: „Chiar aceste cuvinte au trezit în sufletul lui Darius, care-și iubea soția, durere și bănuială, socotind că jalea lui Alexandru pentru soția sa captivă era prici-nuită, desigur, de o legătură urîtă. Așadar, rămînînd numai cu Teireos și fără să mai plîngă, ci doar suspinînd, i-a zis: «Vezi Teireos, nu-i loc pentru minciună. Aici au să fie, într-o clipă, mașinile de tortură, dar să n-aștepți să le aduc, pe zei, dacă mai ai vreun pic de respect pentru rege. Spune-mi, a făcut oare dușmanul meu care este acum stăpîn peste toate și tînăr, ceea ce vreau să știu și mi-e rușine să-ntreb?» Eunucul a spus că-i gata să-nfrunte chinurile și a început să ia martori pe zei că Alexandru s-a purtat față de soția sa cu toată cuviința și cinstea. Cînd, în sfîrșit, s-a încredințat Darius că cele spuse de eunuc sînt adevărate, acoperindu-și capul, a plîns îndelung. Apoi, cu ochii plini de lacrimi, descoperindu-și fața și ridicînd mîinile spre cer, a zis . . .".*

Plutarh, cap. XXX, spune: „Darius, auzind acestea [că Alexandru se purtase cuviincios față de soția sa], s-a tulburat și suferința l-a dus la bănuieli nelalocul lor și, ducîndu-l pe eunuc mai înăuntrul cortului, i-a zis: «Dacă nu ești și tu, ca și soarta mea, de partea macedonenilor, și-ți mai sînt încă stăpîn eu, Darius, spune-mi, pe lumina

lui Mithra și pe mîna mea dreaptă, pe care ți-o întind acum cinstindu-te, așa-i că eu nu deplîng cele mai mici nenorociri ale Stateirei, că poate am suferit altele și mai mari, cînd ea era încă în viață și am fost, după cum se vede, și mai nenorociți, căzînd în mîna unui om crud și nelegiuit? Căci ce legătură cuviincioasă, care să ducă la o astfel de cinstire, poate să aibă un tînăr cu soția dușmanului?». Darius își ducea mai departe vorbirea, dar Teireos i-a căzut la picioare și a început să-l roage fierbinte să vorbească ceea ce trebuie și să nu-l nedreptățească pe Alexandru și nici să necinstească amintirea soției și surorii sale și să nu-și distrugă singur cel mai puternic motiv de mîngîiere pentru loviturile primite, și anume încredințarea că a fost învins de un om peste fire de bun. Dimpotrivă, să-l admire pe Alexandru fiindcă a arătat mai multă putere de înfrînare în fața femeilor perșilor, decît bărbăției perșilor. În același timp, eunucul întărea prin jurăminte înfricoșătoare cele spuse și mai aducea și alte dovezi de stăpînire și mărinimie date de Alexandru. Darius, ieșind din cort și întinzînd mîinile la cer, în fața tovarășilor săi de arme, a început să se roage așa . . .".

În esență, cei trei autori sînt de acord. O singură nepotrivire de fond: Arrian plasează faptul în timpul vieții Stateirei, pe cînd ceilalți, după moartea ei. Sînt însă unele deosebiri de amănunt care ne arată cu destulă limpezime punctele asupra cărora se concentra mai ales privirea fiecărui autor. Astfel, la Arrian lipsește amănuntul cu mașinile de tortură; despre Darius, nici o altă informație, cînd a auzit de cuviința lui Alexandru, decît că a ridicat mîinile la cer; replicile eunucului și ale lui Darius sînt destul de scurte. Curtius Rufus dă amănuntele care lipsesc la Arrian și insistă asupra manifestărilor de durere ale lui Darius. Plutarh, la fel ca Arrian și spre deosebire de Curtius Rufus, nu vorbește nimic de mașinile de tortură, nici despre manifestările de jale ale lui Darius, dar insistă mult asupra gîndurilor eunucului și ale lui Darius, stăruind, îndeosebi, asupra uimirii pe care i-o produsese eu-

nucului mărinimia lui Alexandru. Momentul creionat de Arrian este palid, sobru, concentrat. Curtius Rufus dă relief gesturilor dramatice, iar Plutarh analizează gîndurile. Arrian este un povestitor mai puțin preocupat de efecte artistice. Curtius Rufus este un dramatizant, Plutarh — un psiholog moralist.

O întrebare se ridică: nu cumva deosebirile de amănunte dintre cei trei autori se datoresc izvoarelor pe care le-au folosit, și deci caracterizările de mai sus nu privesc pe autorii noștri, ci pe alții ale căror opere s-au pierdut? Adevărul este că nici unul dintre cei trei autori n-a fost un simplu copist. Dimpotrivă, Arrian dă dovadă de un pronunțat simț critic, iar Plutarh dovedește că avea sub ochi izvoare conținînd foarte multe amănunte. În general[10], Plutarh nu insistă prea mult asupra momentelor de amănunt ale unui fapt, ci stăruie asupra luminii morale în care apare. Așa cum a spus Plutarh în prefață și cum arată și comparația de mai sus, el vrea să pătrundă în sufletele persoanelor despre care vorbește și să le facă mai ales portretul moral. Cu toate lipsurile semnalate mai sus, textul lui Plutarh continuă să rămînă unul dintre izvoarele de bază ale istoriei expediției lui Alexandru și să constituie, prin farmecul pe care-l exercită asupra cititorului, o foarte plăcută lectură.

[10] Vezi R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934. R. M. Cook, *The Greek still Alexander*, London, 1962. H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München, 1960. S. F. C. Fuller, *The generalship of Alexander the Great*, London, 1958. N. G. L. Hammond, *A history of Greece to 322 B.C.*, Oxford, 1959.

1 Scriem în această carte povestea vieții regelui Alexandru și povestea vieții lui Cezar, cel care l-a doborît pe Pompei. Multe sînt faptele pe care le-au săvîrșit ei, dar noi nu le-om povesti pe toate la rînd și nici n-om depăna pe-ndelete firul celor de care s-a dus vestea, ci le-om scurta pe cele mai multe.

De aceea, un singur cuvînt de-nceput: rugăm pe cititori să nu ne-nvinuiască c-am făcut așa, că nu va fi cu dreptate, căci aici noi nu scriem istorie[1], ci povestim viețile unor oameni, ș-apoi virtutea sau cusurul nu se vădesc întotdeauna din faptele cele mai strălucite, ci, de multe ori, un lucru neînsemnat, o vorbă, o glumă oarecare dau în vileag firea unui om mai bine decît bătăliile în care cad ostași cu zecile de mii și decît întinse șiruri de oșteni gata de pornit la luptă și chiar decît faimoasele împresurări de cetăți. Deci, după cum pictorii prind însușirile osebitoare[2] ale unui om, căutînd să vadă cum arată la față și cum îi e privirea și se-ngrijesc prea puțin de celelalte părți ale trupului, tot așa și noi trebuie să căutăm să ne dăm mai bine seama de semnele osebitoare ale sufletului și, de ele călăuzindu-ne, să zugrăvim viața fiecăruia, lăsînd în seama altora istorisirea faptelor mărețe și a bătăliilor care au uimit lumea.

2 După tată, Alexandru se trăgea din neamul Heraklizilor[3], căci avea de strămoș pe Caranos, iar după mamă se trăgea din viță de Aiacid[4], căci maică-sa era fiica lui

Neoptolem[5]. Se spune că Filip s-a inițiat la misterele din Samotrace deodată cu Olimpiada. El era atunci un băiețandru, iar ea o copilă orfană. Filip, de cum a văzut-o, s-a-ndrăgostit de ea și a pus la cale căsătoria, după ce, mai întîi, a căpătat învoirea lui Arymba[6], fratele ei. Înainte de noaptea nunții, tînăra mireasă a avut un vis: se făcea că tună, că un trăsnet îi cade pe pîntece și, cum i-l lovește, se face o vîlvătaie mare, se destramă apoi în mai multe flăcări și dispare.

Mai tîrziu, după căsătorie, Filip a visat că punea o pecete pe pîntecele soției și pe pecete, după cîte putea el să-și dea seama, era făcut chipul unui leu. Toți prezicătorii erau îngrijorați de acest vis, căci, potrivit tălmăcirii lor, Filip trebuia să vegheze cu mai multă luare-aminte asupra soției sale; numai Aristandnos din Telmessos[7] a spus că soția lui Filip va face un copil, căci el n-a pecetluit un vas deșert, ba a și adăugat că va face un băiat, care va fi aprig ca un leu.

Și, odată, pe cînd Olimpiada dormea, a fost văzut întins lîngă ea un șarpe. În urma acestei întîmplări, se zice că dragostea și drăgălășenia lui Filip pentru soția sa au slăbit foarte mult, astfel că, adesea, nici nu se mai ducea să doarmă lîngă ea, fie că se temea de niscaiva vrăjitorii și farmece, fie că se ferea să aibă legături cu ea[8], gîndindu-se că de ea se apropie cineva mai „mare" decît el.

În această privință se mai zvonesc și altele. Astfel, se spune că, încă din cea mai îndepărtată vechime, femeile din acel ținut se îndeletnicesc cu practicile misterelor orfice și cu orgiile lui Dionysos și sînt poreclite clodone și mimalone[9] și multe din riturile lor se aseamănă cu cele ce fac edonienele și tracele de pe lîngă muntele Hemus[10]. De la practicile lor, pare-se, se trage și verbul „a traciza", cuvînt care înseamnă a săvîrși ceremonii în care nu mai există nici măsură, nici cumpăt. Olimpiada însă căuta să-și piardă cumpătul cu mai multă ardoare decît celelalte și se străduia să se dedea beției divine cu mai multă patimă și, de-aceea, la thiasuri[11], aducea cu ea șerpi mari îmblînziți, iar șerpii ieșeau uneori din coșurile sfinte.

împodobite cu iederă, și se încolăceau în jurul thirșilor[12] și coroanelor purtate de femei, iar bărbații, cînd îi vedeau, erau cuprinși de groază.

3 Se spune totuși, că după vedenie, Filip a trimis la Delfi pe Chairon din Megalopolis[13], iar Chairon s-a întors cu un oracol din partea lui Apolo[14], prin care i se poruncea să aducă sacrificii zeului Ammon[15] și, dintre toți zeii, pe el să-l cinstească cel mai mult.

Se spune că Filip și-a pierdut ochiul cu care s-a uitat prin crăpătura ușii și-a văzut cum zeul, luînd chipul unui șarpe, ședea lungit lîngă soția sa. Eratostene[16] spune că tîrziu, pe cînd Olimpiada petrecea pe Alexandru, care pornea în expediție, i-a mărturisit atunci, între patru ochi, taina nașterii lui și l-a-ndemnat să vegheze ca cugetul și fapta să-i fie pe măsura obîrșiei sale. Alții spun însă că Olimpiada a căutat să alunge învinuirea că avusese legături cu Ammon-Zeus ca de o nelegiuire, zicînd: „Nu va înceta oare Alexandru să mă acuze către Hera[17]?“

Alexandru s-a născut la începutul lunii hecatombaion[18], pe care macedonenii o numesc Loos, la șase zile după ce-a ars templul zeiței Artemis din Efes. Cu acest prilej, Hegesias din Magnesia[19] a spus o vorbă atît de rece, că putea să stingă vîlvoarea focului: anume că, pe bună dreptate, a luat foc templul, căci zeița Artemis[20] avea treabă să-l moșească pe Alexandru.

Magii[21], care, întîmplător, se aflau atunci în Efes, socotind că nenorocirea cu templul este semnul unei alte nenorociri și mai mari, s-au pornit să alerge încoace și încolo, să-și dea cu pumnii în cap și să strige că mare nenorocire și năpastă a adus acea zi pentru Asia.

Filip însă, care abia terminase de cucerit Potideea[22], a primit trei solii deodată: una îi vestea că ilirii fuseseră învinși de Parmenion[23] într-o mare bătălie, alta că, la Olimpia[24], carul său de luptă ieșise învingător, iar a treia îi anunța nașterea lui Alexandru. Filip era încîntat de toate aceste vești, dar prezicătorii îl înflăcărau și mai mult, zicînd că feciorul îi va fi neînvins, deoarece venise pe lume deodată cu vestea celor două izbînzi.

4 Chipul lui Alexandru îl înfățișează foarte bine statuile făcute de Lisip[25]. De altfel, însuși Alexandru a socotit că este singurul sculptor care poate să-i toarne chipul în bronz. Lisip, e adevărat, înfățișase făptura gîtului chiar așa cum era, înclinat ușor spre stînga, precum și strălucirea ochilor, și acest lucru l-au imitat mulți dintre prietenii și urmașii sculptorului. Apeles[26] însă, cînd a pictat pe Alexandru purtător de trăsnet, n-a izbutit să înfățișeze culoarea adevărată a pielii, ci l-a făcut mai oacheș și mai întunecat.

Însă, după cum se spune, Alexandru avea pielea albă, iar pe piept și pe față dădea în purpuriu. Apoi, am citit în *Amintirile* lui Aristoxenos[27], că pielea lui Alexandru răspîndea un miros foarte plăcut, care îi stăpînea gura și tot trupul, așa încît și hainele se îmbibau de-acest miros. Faptul se datora poate plămadei trupului său, care era foarte caldă și plină de foc, căci, așa cum spune Teofrast[28], mirosul plăcut se produce cînd căldura înlătură umezeala corpului. Așa se explică de ce ținuturile uscate și arse de soare produc cele mai multe și mai frumoase plante aromatice, și anume fiindcă soarele îndepărtează umezeala care plutește, ca un mucegai, deasupra corpurilor. Iar căldura trupului, după cum se pare, îl făcea pe Alexandru să bea și să fie mai iute la mînie. Și totuși, încă din copilărie se arăta înțelept prin aceea că, deși îndeobște era năvalnic și foarte pornit, nu se lăsa furat de plăcerile trupești, ci le gusta cu multă cumpătare, iar ambiția îl făcea, în pofida vîrstei sale, să aibă gînduri mari și să fie mărinimos.

Nu-i plăcea lauda de la oricine și nici orice fel de laudă, cum era Filip, care se fălea, ca un sofist, cu tăria cuvîntului și punea să se graveze pe monede imaginea victoriilor repurtate de carele lui la Olimpia, ci chiar cînd cei din jurul său l-au întrebat, ispitindu-l, dacă ar voi să ia parte la alergările de la Olimpia — că era iute de picior — Alexandru a răspuns: „Desigur c-aș vrea, dacă m-aș lua la întrecere cu regi!“ Este însă dovedit că nu-i plăcea atletismul, pentru că — deși a organizat foarte

72-106

multe întreceri, și nu numai întreceri între poeți tragici, și între flautiști și chitariști, dar chiar și între rapsozi, și chiar întreceri la tot felul de vînători și la lupte cu varga — n-a simțit nici o plăcere deosebită să pună la cale întreceri la bătaia cu pumnul sau la luptă dreaptă și cu pumnul[29].

5. Odată, în lipsa lui Filip, Alexandru a primit pe solii regelui perșilor și, împrietenindu-se cu ei, într-atîta i-a subjugat prin bunăvoința prietenească ce le-a arătat-o și prin aceea că nu punea nici o întrebare copilărească sau fără rost —, ci căuta să afle de la ei cît de lungi sînt drumurile și cum se călătorește pînă în țara lor, și-i mai iscodea și despre regele perșilor, cum se poartă în războaie și cît de mare este vitejia și puterea perșilor —, încît aceia s-au minunat și au socotit că, față de avîntul și înclinarea copilului către înfăptuiri mărețe, faimoasa putere a cuvîntului lui Filip nu însemna nimic.

Și astfel, ori de cîte ori se vestea cum că Filip a cucerit o cetate renumită sau că a cîștigat o bătălie răsunătoare, Alexandru nu era prea bucuros, ci zicea către copiii de vîrsta lui: „Copii, tata va cuceri totul înaintea mea, iar mie n-o să-mi mai rămînă nici un prilej de a înfăptui cu voi vreo faptă mare și strălucită!"

Astfel, Alexandru nu dorea nici plăcerea, nici bogăția, ci numai virtutea și gloria și socotea că, cu cît tatăl său va face mai multe cuceriri, cu atît mai puține izbînzi îi vor mai rămîne lui de repurtat. De aceea, se gîndea că, cu cît se înmulțesc faptele mari ale lui Filip, cu atît se împuținează pentru sine prilejurile de a mai dobîndi izbînzi, și dorea să primească o domnie care să nu-i aducă nici bani, nici plăceri, ci numai putința de-a purta războaie, de-a da bătălii și de-a săvîrși fapte mărețe. —

Mulți erau, firește, îndrumătorii și conducătorii puși să-l supravegheze; în fruntea tuturor însă stătea Leonidas[30], un om aspru și care era rudă cu Olimpiada. Nici lui Leonidas nu-i displăcea titlul de pedagog, care are o menire frumoasă și strălucită, dar ceilalți, datorită trecerii sale și înrudirii cu Olimpiada, l-au numit educatorul și

îndrumătorul lui Alexandru. Cel care însă își lua aere și căuta să-și atragă numele de pedagog era Lisimah, de fel din Acarnania. Acesta nu primise de fel o creștere aleasă, dar fiindcă se numea pe sine Phoenix, pe Alexandru — Ahile, iar pe Filip — Peleu[31], era iubit și, printre îndrumătorii lui Alexandru, ocupa locul al doilea.

6 Philonicos din Tesalia a adus pe Bucefal să-l vîndă lui Filip pe treisprezece talanți. Au coborît deci în cîmpie ca să-l încerce. Calul părea că este sălbatic și cu totul nărăvaș, că nu suferea nici un călăreț și nici glasul cuiva dintre cei din jurul lui Filip, ci se ridica în două picioare împotriva oricui s-apropia de el. Filip s-a mîniat atunci și-a poruncit să-l ia de-acolo, socotindu-l cu totul sălbatic și neîmblînzit. Alexandru, fiind de față, a zis:

— Ce mai cal pierd, neștiind cum să umble cu el, din pricina neîndemînării și a fricii lor!

La-nceput, Filip a tăcut, dar cum Alexandru tot spunea vorbele astea și era necăjit c-au să piardă calul, i-a zis:

— Dojenești tu pe alții mai bătrîni decît tine, socotind că știi mai multe decît ei sau că poți umbla mai bine cu calul?

— Cu calul ăsta, răspunse Alexandru, aș umbla mai bine decît cu oricare altul.

— Și dacă n-ai să umbli, cum o să te achiți de-ndrăzneala ta?

— Voi plăti cu prețul calului, răspunse Alexandru.

Au rîs cu toții ș-au căzut apoi la învoială în privința banilor. Alexandru s-a repezit la cal și, luîndu-l de frîu, l-a întors cu capul la soare. După cît se pare, Alexandru înțelesese de ce era tulburat calul, ș-anume fiindcă-și vedea umbra întinzîndu-se înainte-i și mișcîndu-se. Așa că l-a mîngîiat și l-a bătut ușor cu mîna și cînd l-a văzut că-și ia curaj și avînt, și-a lepădat în liniște haina și, făcîndu-și curajos vînt, a încălecat fără șovăire. Apoi, strîngînd puțin frîul, a început să-l mîne, fără să-l lovească și să-l zguduie. Și, pe măsură ce-l vedea că-și potolește furia și se așterne la drum, lăsîndu-l în voie, îl mîna

mai tare, îndemnîndu-l mai cu curaj și lovindu-l cu călcîiele. La început, cei din jurul lui Filip tare se frămîntau, însă tăceau. Dar cînd Alexandru s-a întors cu calul falnic și vesel, toți au început să-l strige, iar tatăl său, se zice, c-a și plîns de bucurie și, cînd a coborît, l-a sărutat pe frunte și i-a zis: „Copile, caută-ți o împărăție pe măsura ta, căci Macedonia e prea mică pentru tine".

7 Filip vedea că Alexandru, din fire, nu se lăsa ușor înduplecat și nici nu putea fi silit, dar că putea fi ușor dus cu vorba bună să facă ceea ce trebuie. De aceea, mai întîi el însuși a căutat să-l înduplece mai mult cu sfatul decît să-i dea poruncă. Apoi, nevoind să încredințeze profesorilor de muzică și celor care predau obișnuitele învățături supravegherea și buna lui îndrumare, de vreme ce — se gîndea el — aci este o treabă care cere multă osteneală și după cum spune Sofocle[32], un „lucru care are nevoie de frîu puternic și totodată de cîrmă", a chemat pe cel mai vestit și mai învățat filozof, pe Aristotel, ca să-i dea lui Alexandru o frumoasă și cuviincioasă creștere. De aceea, Filip a și colonizat din nou cetatea Stagira, patria lui Aristotel, a cărei populație o risipise el însuși, iar pe cetățenii fugiți sau căzuți în robie i-a readus în cetate. Drept școală și loc de învățătură, Filip a dat lui Alexandru și Aristotel Nimfeul[33] de la Mieza, unde se văd pînă astăzi băncile de piatră și locurile umbroase pe unde se plimba, predînd, Aristotel. Se pare însă că Alexandru n-a primit numai o instrucție morală și politică, dar că a gustat și învățăturile tainice și mai adînci, pe care ascultătorii lui Aristotel le numeau, în chip deosebit, acroamatice și epoptice[34] și pe care nu le făceau cunoscute oamenilor de rînd.

Cum a trecut în Asia și a aflat că Aristotel dăduse în vileag unele lucruri despre aceste învățături, Alexandru i-a scris o scrisoare în care-i vorbește deschis despre filozofie. Scrisoarea suna așa:

„Alexandru îi trimite lui Aristotel sănătate. N-ai făcut bine cînd ai dat în vileag învățăturile acroamatice, căci cum mă voi deosebi eu de ceilalți oameni, dacă învățăturile pe care le-am primit eu sînt cunoscute de toți oamenii de rînd? Eu însă aș voi să mă deosebesc de ceilalți mai mult prin încercările de a face tot ce este mai înalt și măreț, decît prin putere. Fii sănătos".

Aristotel, însă, cătînd să domolească această ambiție a lui Alexandru, încearcă să se apere de învinuirea că dăduse în vileag acele învățături, zicînd c-au fost și n-au fost date în vileag. Într-adevăr, metafizica, neputînd fi nici învățată, nici predată la școală, a fost scrisă de la început, ca un fel de îndrumar pentru cei cu o cultură înaltă[35].

— 8 Eu cred însă că dragostea pentru medicină i-a insuflat-o, mai mult decît alții, Aristotel.

Astfel, lui Alexandru îi plăcea nu numai medicina teoretică, ci, după cum se poate vedea din scrisorile sale, chiar îi ajuta adesea pe prietenii săi bolnavi și le statornicea anumite îngrijiri și feluri de mîncare. Avea apoi o plăcere înnăscută să se instruiască și să citească. Socotind și numind *Iliada* merindea trebuincioasă pe calea virtuții războinice, a luat pe cea îndreptată de Aristotel, care îndeobște se numea cea din cutie, și-o ținea totdeauna sub pernă, împreună cu pumnalul, după cum istorisește Onesicritos[36]. Și cum din celelalte cărți nu prea avea acolo sus, în Persia, i-a cerut lui Harpalos să-i trimită, și Harpalos[37] i-a trimis cărțile lui Philistos și multe din tragediile lui Euripide, Sofocle și Eschil și ditirambii lui Telestos și Philoxenos[38].

Alexandru îl admira, într-adevăr, la-nceput, și-l iubea pe Aristotel ca și pe tatăl său, după cum mărturisea el însuși, gîndind că Filip i-a dat viața, dar Aristotel i-a îndrumat-o pe calea virtuții; mai în urmă însă, începuse să-l cam bănuiască, nu atît de tare încît să-i facă vreun rău, dar simțămintele lui Alexandru pentru Aristotel, nemaiavînd căldura și drăgălășenia de altădată, erau o mărturisire de înstrăinare.

— Totuși, zelul și dragostea pentru filozofie, cu care se născuse și cu care crescuse, nu i-au pierit din inimă, după cum mărturisește cinstea pe care i-a arătat-o lui Anaxar-

hos[39] și cei cincizeci de talanți pe care i-a trimis lui Xenocrate[40] și cum dovedește purtarea față de Dandamis și Calanos[41], cărora le-a arătat atît de mare atenție.

9 Pe cînd Filip ducea război împotriva cetății Bizanț, Alexandru avea unsprezece ani și, fiind lăsat singur în Macedonia, cîrmuitor al treburilor publice și stăpîn al peceții regale, a supus pe maidienii care se răsculaseră și, luîndu-le cetatea, i-a izgonit pe locuitori, iar orașul l-a colonizat cu oameni de toate neamurile și l-a numit Alexandropolis. Apoi fiind prezent la Cheroneea[42], a luat parte la lupta împotriva grecilor și se spune că el cel dintîi s-a năpustit asupra batalionului sacru[43] al tebanilor. Și în vremea noastră, pe malul Cefisului, se vede bătrînul stejar, numit al lui Alexandru, lîngă care și-a așezat atunci cortul, și nu departe de el se află cimitirul macedonenilor. Acestea erau pricinile pentru care, cum era firesc, Filip își iubea atît de mult copilul, ba chiar se și bucura cînd macedonenii numeau pe Alexandru rege, iar pe Filip general.

Dar neînțelegerile familiare ale lui Filip îi aduceau multe învinuiri din partea lui Alexandru și mare dezbinare vîra între ei, din pricină că, datorită dragostelor și căsătoriilor lui Filip, împreună cu gyneceul[44] suferea și domnia, iar răutatea Olimpiadei, femeie certăreață și mînioasă, care-l atîța pe Alexandru, le făcea și mai mari.

Cea mai vădită pricină de ceartă între Filip și Alexandru a prilejuit-o însă Atalos[45], la ospățul de căsătorie a regelui cu Cleopatra[46], de care, fecioară fiind ea, Filip, cu toată vîrsta sa înaintată, se îndrăgostise și și-o adusese în casă. Astfel, Atalos, unchiul după tată al fetei, înfierbîntat de băutură, îndemna pe macedoneni să se roage zeilor să dăruiască un copil legitim lui Filip și Cleopatrei, ca să-i fie urmaș la domnie. Auzind aceste vorbe, Alexandru s-a-nfuriat și, zicînd: „Dar ce, eu sînt bastard, smintitule?“ și a aruncat în el c-un pahar. Filip, scoțînd pumnalul, a sărit asupră-i și, spre fericirea amîndurora, împleticindu-se din pricina mîniei și a vinului, a căzut. Alexandru însă, batjocoritor, i-a zis: „Uite cine se pregătea să

ducă oamenii din Europa în Asia, tocmai ăsta care s-a împiedicat trecînd doar dintr-un pat într-altul!“. După această batjocură primită la beție, Alexandru a luat pe Olimpiada și-a așezat-o în Epir, iar el a-nceput să-și petreacă timpul în Iliria. Tocmai în acest timp, Demaratos din Corint[47], oaspetele casei și care putea vorbi deschis, s-a abătut pe la Filip. Și, după cuvintele de bun sosit, Filip l-a-ntrebat cum stau grecii cu înțelegerea între ei, iar Demaratos i-a răspuns: „Frumos îți mai stă ție, Filipe! Tu te îngrijești de Grecia, tu care ți-ai umplut propria-ți casă de atîta dezbinare și de atîta tulburare!“

Filip, găsind că Demaratos are dreptate, l-a trimis de l-a adus pe Alexandru. Acesta nu s-a lăsat înduplecat decît numai de sfaturile lui Demaratos.

10 Pixodaros[48], satrapul Cariei, cătînd să se strecoare într-o alianță cu Filip prin legături de rudenie, dorea să dea pe fiica sa mai mare lui Arridaios[49], fiul lui Filip. A trimis, deci, în Macedonia pe Aristocritos, ca să pună lucrul la cale. Fără nici o zăbavă, la urechile lui Alexandru au și-nceput să vină fel de fel de zvonuri și bîrfeli din partea prietenilor săi și din partea Olimpiadei, care îi spunea că Filip, punînd la cale căsătoria și pregătind și alte lucruri de mare-nsemnătate, îl făcea, în fapt, pe Arridaios moștenitorul domniei. Alexandru s-a tulburat auzind astfel de vorbe și a trimis în Caria pe Tesalos, un actor de tragedii, ca să spună lui Pixodaros să lase la o parte pe bastardul și prostul de Arridaios și să-și îndrepte gîndul către el.

Mult mai mult i-au fost pe plac lui Pixodaros astfel de vorbe decît cele ce se statorniciseră mai înainte. Se spune însă că Filip, pîndind un moment cînd Alexandru era în micul său palat, a luat cu sine pe un prieten și apropiat al său, pe Philotas[50], fiul lui Parmenion, și s-a dus la Alexandru și l-a dojenit și l-a batjocorit amarnic, spunîndu-i că este de neam prost și nevrednic de bunurile din juru-i dacă-i place să fie ginerele unui carian, care este sclavul unui rege străin. Filip a scris apoi corintienilor să-l aducă în lanțuri pe Tesalos, iar dintre ceilalți

prieteni ai lui Alexandru, pe Harpalos, pe Nearh[51], pe Erigyion[52] și pe Ptolemaios[53] i-a îndepărtat din Macedonia. Pe toți aceștia, mai în urmă, Alexandru i-a rechemat și i-a avut în cea mai mare cinste. Pausanias[54], suferind o dureroasă jignire, datorită intrigilor lui Atalos și ale Cleopatrei, și negăsind dreptate, a ucis pe Filip, și cea mai mare vină a căzut pe Olimpiada. Se spune că ea îndemnase și aţîţase pe tînărul mîniat să săvîrșească această faptă; și chiar și asupra lui Alexandru s-a abătut o oarecare învinuire. Astfel, se spune că Alexandru, cînd l-a-ntîlnit pe Pausanias, după ce suferise jignirea, și Pausanias i s-a plîns, a rostit versul din tragedia *Medeea:*

„[Voi pedepsi] pe cel care dă în căsătorie, pe cel care se căsătorește și pe mireasă . . .“[55].

Totuși, Alexandru a căutat să descopere pe cei care luaseră parte la complot și i-a pedepsit și s-a mîniat pe Olimpiada, deoarece în lipsa sa se răzbunase împotriva Cleopatrei[56].

11 Alexandru a primit deci domnia la vîrsta de douăzeci de ani, o domnie care-i aducea înverșunate vrăjmășii și dușmani aprigi și primejdii din toate părțile. Astfel, nu numai că neamurile străine și vecine nu puteau îndura robia și doreau să aibă regi pămînteni, dar, mai mult chiar, după izbînda dobîndită asupra Greciei, Filip nu izbutise s-o subjuge și s-o îmblînzească, căci n-avusese timp, ci doar schimbase și tulburase lucruri care purtau în ele mult zbucium și multă frămîntare și le părăsise, din pricina neiscusinței lui. Macedonenii erau înfricoșați de primejdiile clipei de față și credeau că Alexandru trebuie să părăsească cu totul treburile grecești și să nu forțeze lucrurile, ci să caute să îmbuneze pe străinii care se răzvrătiseră și să îndepărteze pricinile răscoalelor. El însă a pornit de la un gînd cu totul potrivnic, socotind că numai cu îndrăzneală și cu mărinimie va putea să aducă liniștea și să-ndepărteze primejdia; își dădea seama că, dacă l-ar vedea că-și pleacă mîndria, dușmanii l-ar ataca cu toții cu și mai multă furie.

—A pus, într-adevăr, capăt mișcărilor popoarelor și războaielor de-acolo, alergînd repede cu armata pînă la Istru[57], unde-a și învins, într-o bătălie mare, pe Syrmos, regele triballilor[58]. Aflînd că tebanii s-au răsculat și că atenienii nutresc aceleași gînduri, a pornit îndată cu armata spre Atena, trecînd prin Porți[59]. A spus deci: „Demostene[60], care m-a numit copil, cînd eram prins în lupte cu ilirii și cu triballii, și băiat, cînd am ajuns în Tesalia, va vedea că-s bărbat cînd voi fi sub zidul Atenei“. Atacînd Teba și arătînd apoi că-i pare rău de cele întîmplate, a cerut ostatici pe Phoenix și pe Prothytes și a crăinicit libertatea celor care vor trece de partea sa. Dar tebanii cereau, în schimb ostatici pe Philotas și pe Antipatros și dădeau de știre prin crainici celor care voiesc să libereze Grecia împreună cu ei, să se strîngă în jurul lor. Alexandru a pornit atunci cu macedonenii la război. Tebanii au luptat, într-adevăr, voinicește și cu un curaj fără seamăn, mai presus de puterile lor, căci au fost puși în fața unor dușmani foarte numeroși. Dar, după ce gărzile macedonenilor, lăsînd Cadmeea[61], le-au căzut în spate, cei mai mulți, fiind înconjurați, au căzut luptînd, iar cetatea a fost cucerită. După ce-au prădat-o, oștile macedonene au dărîmat-o din temelii, fiindcă Alexandru socotea că grecii, fiind înspăimîntați și îngroziți de-o astfel de întîmplare, se vor liniști, mai ales că se și fălea că nu face altceva decît că dă ascultare învinuirilor tovarășilor săi (focidienii și plateenii îi aduseseră plîngeri împotriva tebanilor). Apoi a strîns deoparte pe preoți și pe toți cei care aveau legături de ospitalitate cu macedonenii, pe cei care se trăgeau din Pindar[62] și pe cei care se împotriviseră răscoalei, pe ceilalți, care erau ca la treizeci de mii, i-a vîndut. Și-au fost cam șaizeci de mii de morți.

12 Pe cînd se petreceau acele multe și grele întîmplări care apăsau cetatea, niște traci, spărgînd casa Timocleii, o femeie vestită și înțeleaptă, au prădat-o de bani, iar căpetenia lor, apropiindu-se cu sila de femeie și necinstind-o, a întrebat-o dacă are undeva ascuns aur sau argint. Ea a mărturisit că are și, luîndu-l pe el singur cu ea-n

grădină și arătîndu-i un puț, i-a spus că aci aruncase ea bunurile cele mai de preț în timp ce cetatea era cucerită. Pe cînd tracul s-apleca și cerceta locul arătat, Timocleea i-a făcut brînci în puț și, aruncînd pietre multe peste el, l-a omorît. Cînd tracii au dus-o în lanțuri, la Alexandru, mai întîi s-a văzut, după privire și mers, că este o femeie demnă și mîndră, urmînd pe cei care o-nsoțeau fără teamă și spaimă. Apoi, întrebînd-o regele cine-i, a răspuns că-i sora lui Theagene, cel care luptase la Cheroneea împotriva lui Filip pentru libertatea grecilor și care căzuse comandînd oastea. Alexandru, minunîndu-se de răspunsul și de fapta ei, a poruncit să i se dea drumul, dimpreună cu copiii ei.

13 Cu atenienii s-a împăcat Alexandru, deși amarnic se zbuciumau ei din pricina nenorocirii de la Teba. Într-adevăr, atenienii, deși erau în toiul sărbătoririi misterelor, le-au părăsit totuși din pricina durerii, iar pe tebanii care se refugiaseră la ei în cetate i-au primit cu toată omenia. Dar, fie că Alexandru își potolise mînia în sînge, ca leii, fie că voia să pună o faptă cumsecade lîngă aceea foarte sălbatică și tristă a distrugerii Tebei, nu numai că a iertat pe tebani de orice vină, dar le-a și poruncit să fie cu luare-aminte la cele ce se vor petrece, pentru că, de s-ar întîmpla ceva cu el, Teba va lua conducerea Greciei. Într-adevăr, se spune c-adesea, mai în urmă, amintirea nenorocirii abătute asupra tebanilor l-a întristat și s-a arătat blînd față de mulți dintre ei.

Îndeobște, și ceea ce a făcut el cu Cleitos la băutură, și frica de care au dat dovadă macedonenii cînd s-au găsit față-n față cu indienii, fiind gata să părăsească expediția și slava lui ca pe un lucru care n-are nici o noimă. Alexandru le-a socotit aduse de mînia și răzbunarea lui Dionysos[63]. Nu era apoi nimeni dintre tebanii scăpați cu viață care să-l întîmpine și să-i ceară ceva și să nu dobîndească nimic de la el.

Acestea-s de ajuns cu privire la cele ce s-au întîmplat la Teba.

14 Iar cînd grecii s-au adunat la Istmul de Corint[64] și au votat să pornească o expediție împotriva perșilor, în frunte cu Alexandru, el a fost ales comandant. Și, văzînd că mulți oameni politici și filozofi îi ieșeau în cale și se bucurau împreună cu el, Alexandru nădăjduia că și Diogene din Sinope[65], care-și ducea atunci viața la Corint, va face la fel. Dar cum Diogene se sinchisea prea puțin de Alexandru și-și vedea liniștit de treaba lui în Craneion[66], s-a dus Alexandru însuși la el. L-a găsit întins la soare. La sosirea atîtor oameni, Diogene s-a ridicat puțin și-a privit spre Alexandru. Acesta, salutîndu-l și adresîndu-i cîteva cuvinte, l-a întrebat de are cumva nevoie de ceva. Diogene i-a răspuns: „Da, dă-te puțin la o parte din soare". Se spune că Alexandru a fost atît de uimit și atît de mult s-a minunat de această purtare, gîndindu-se la disprețuitoarea nebăgare în seamă și la măreția lui Diogene, încît, pe cînd se îndepărtau, iar cei din jurul său rîdeau și-și băteau joc de Diogene, el a zis: „Totuși, eu, dacă n-aș fi Alexandru, aș fi Diogene".

Voind apoi să ceară lui Apolo un oracol cu privire la expediție, Alexandru s-a dus la Delfi. Și, din întîmplare, a nimerit în acele zile în care nu era legiuit să se dea oracole. Alexandru, mai întîi, a trimis pe cineva să roage preoteasa să-i dea un oracol. Dar preoteasa nu voia, ci-i punea în față legea. Alexandru s-a dus el însuși la ea și-a luat-o cu sila la templu, iar ea, parcă învinsă de zelul lui, i-a zis: „Ești de neînvins, băiete". Alexandru, auzind aceste vorbe, i-a spus că nu mai are nevoie de alt oracol, căci acum l-a aflat pe cel care-l voia.

Iar cînd a plecat în expediție, se părea că divinitatea i-a trimis multe semne prevestitoare: printre altele, se spune că statuia de lemn a lui Orfeu din Leibethra[67] a picurat mulți stropi de apă în acele zile (era de lemn de chiparos). Toți erau îngrijorați de acest semn, dar Aristandros i-a îndemnat să fie pe pace, deoarece semnul arată că Alexandru va face fapte necîntate încă de nimeni pînă atunci și pline de faimă, care vor aduce multă sudoare și trudă poeților și muzicanților care-l vor slăvi.

15 În ceea ce privește mărimea armatei, istoricii care dau numărul cel mai mic scriu c-au fost treizeci de mii de pedestrași și patru mii de călăreți, iar cei care dau numărul cel mai mare scriu c-au fost patruzeci și trei de mii de pedestrași și cinci mii de călăreți. Drept bani de drum însă, Aristobul[68] spune că n-a avut mai mult decît șaptezeci de talanți[69], iar Duris[70] scrie că Alexandru a avut numai hrană pe treizeci de zile, iar Onesicritos adaugă că mai era dator încă două sute de talanți. Deși pornea cu mijloace bănești atît de mici și într-o atît de mare strîmtoare, nu s-a urcat în corabie mai înainte ca, cercetînd situația prietenilor, să nu dăruiască unuia un ogor, altuia un sat, altuia putința de a merge într-o colonie sau într-un port. Și, văzînd cum cheltuia și împărțea în scris aproape toate bunurile regești, Peridiccas[71] i-a zis: „Ție ce-ți mai rămîne, rege?" Alexandru i-a răspuns: „Nădejdea". Atunci Peridiccas i-a zis: „Deci și noi care luăm parte la expediție cu tine ne vom împărtăși cu ea". Perdiccas n-a primit partea ce-i fusese dăruită, iar unii dintre ceilalți prieteni îi urmau pilda, dar Alexandru le făcea binevoitor pe plac celor care cereau și luau ceea ce le dăruia, împărțind în acest fel averea sa din Macedonia.

Așadar, cu acest avînt și cu aceste gînduri, a trecut Alexandru Helespontul[72]. Și, urcîndu-se la Troia, a adus sacrificiu zeiței Atena, și a făcut libații eroilor. Ungînd apoi cu ulei statuia lui Ahile și alergînd gol, împreună cu tovarășii săi, de jur împrejur, cum este obiceiul, i-a pus o coroană pe cap și l-a fericit, fiindcă în viață a avut parte de un prieten credincios[73], iar după moarte, de un mare crainic[74]. Și, odată, pe cînd se plimba prin oraș și se desfăta de cele ce vedea, cineva l-a întrebat dacă voiește să vadă lira lui Alexandru[75]. El i-a răspuns că prea puțin îi pasă de această liră, dar c-ar vrea să vadă lira cu care Ahile slăvea gloria și faptele bărbaților viteji.

16 În timpul acesta însă, generalii lui Darius, strîngînd o mare armată, o așează la trecerea rîului Granicus, fiind neapărat nevoie să se dea o bătălie, s-ar zice, la porțile Asiei, pentru intrarea în împărăția persană și pentru în-

ceputul cuceririi. Cei mai mulți din însoțitorii lui Alexandru se temeau de adîncimea rîului și de prăpăstiile și povîrnișul malurilor de dincolo, pe care trebuia să pună piciorul luptîndu-se, iar alții socoteau că trebuie să păstreze datinile lunii (în timpul lunii Daisios[76], regii macedonenilor nu obișnuiau să-și ducă armata la luptă), dar Alexandru a îndreptat acest din urmă neajuns, poruncind ca această lună să fie socotită al doilea Artemision[77].

Parmenion îl sfătuia să nu se avînte în primejdie în acea zi, dar Alexandru, zicînd că i-ar fi rușine de Helespont de s-ar teme să treacă rîulețul Granicus, se aruncă îndată în apă cu treisprezece cete de călăreți și, avîntîndu-se călare împotriva săgeților cu care-l întîmpinau dușmanii și împotriva malurilor prăpăstioase, care erau pline de ostași înarmați și de multă călărime fiind izbit din toate părțile și udat de valuri, s-a părut că-și conduce armata mai mult ca un ieșit din minți, fără nici o socoteală, decît cu judecată. Totuși, după ce-a izbutit, cu mare încordare și greutate, să treacă și să stăpînească pozițiile care erau umede și înșelătoare din pricina noroiului, deodată a fost silit să se bată de-a valma și corp la corp cu năvălitorii, mai înainte de a avea răgaz să-și orînduiască cumva soldații care trecuseră rîul. Astfel, dușmanii năvăleau strigînd și, punînd cal lîngă cal, se luptau cu lăncile și cu pumnalele, cînd lăncile se rupeau.

Puhoaie de dușmani năvăleau împotriva lui. Alexandru — falnic, datorită scutului și coamei coifului, care-avea două aripi minunate prin albul și mărimea lor — deși izbit cu sulița sub cuta platoșei, totuși n-a fost rănit. Comandanții dușmani, Roisaces și Spithridates, s-au năpustit, în același timp, împotriva lui. Alexandru s-a ferit de Spithridates și, aruncînd lancea împotriva lui Roisaces, care era îmbrăcat cu platoșă, și spărgîndu-i-o, s-a repezit îndată la lupta cu pumnalul și, în timp ce ei se loveau cu furie, Spithridates, luîndu-l din coastă și ridicîndu-se repede pe calul său, l-a lovit cu o secure persană și i-a sfărîmat creasta coifului cu amîndouă aripile, încît coiful abia a rezistat loviturii, iar tăișul a atins părul creștetului.

Cînd Spithridates a încercat să lovească a doua oară, i-a luat-o înainte Cleitos cel Negru[78], străpungîndu-i mijlocul cu lancea. În același timp însă a căzut și Roisaces, lovit cu pumnalul de Alexandru. Și, tocmai cînd lupta călăreților ajunsese să fie atît de primejdioasă și încordată, a trecut rîul și falanga macedonenilor[79] și s-au strîns puterile pedestre. Dușmanii n-au ținut piept cu curaj și nici mult timp, ci, fiind respinși, au fugit, afară de mercenarii greci. Dar și ei, adunîndu-se lîngă o colină, au încercat să cadă la învoială cu Alexandru. Dar el s-a avîntat cel dintîi în luptă, mînat mai mult de curaj decît de judecată și nu numai că și-a pierdut aci calul, care fusese lovit în coastă de un pumnal (era altul, nu Bucefal), dar aci s-au avîntat în primejdie și au căzut luptînd împotriva unor oameni desperați și războinici cei mai mulți dintre cei care au rămas morți sau au fost răniți în această bătălie. Și se spune că dintre pedeștrii dușmani au căzut două zeci de mii, iar dintre călăreți, două mii cinci sute. Dintre ai lui Alexandru, Aristobul spune că în total au fost treizeci și patru de morți, dintre care nouă erau pedeștri. Alexandru a poruncit ca acestor viteji să li se ridice statui de bronz. Statuile le-a lucrat Lisip. Vestind grecilor victoria Alexandru a trimis în chip deosebit atenienilor trei sute de scuturi din cele luate de la prizonieri și, îndeobște, a poruncit ca celorlalte prăzi de război să li se pună următoarea înscripție, foarte mîndră: „Alexandru al lui Filip și grecii, afară de spartani, le-au luat de la popoarele străine care locuiesc Asia[80]“. Iar vasele și porfira și alte lucruri de felul acestora, pe care le luase de la perși, le-a trimis pe toate, afară de cîteva, mamei sale.

17 Această luptă a adus îndată o mare schimbare a situației în favoarea lui Alexandru. Astfel, nu numai că a luat cetatea Sardes, podoaba stăpînirii perșilor la mare, dar a cucerit și celelalte cetăți. S-au împotrivit numai Miletul și Halicarnasul. Le-a cucerit însă și pe-acestea cu forța și a subjugat toate cetățile din jurul lor. Nu știa însă ce să întreprindă după aceea. Și, de multe ori se înflăcăra, plănuind să se arunce asupra lui Darius și să

se avînte în primejdie pentru bătălia hotărîtoare, de multe ori însă se gîndea că-i mai bine să se pregătească și să prindă curaj, punînd mai întîi la cale cum trebuie lucrurile și bunurile în cetățile de pe țărmul mării, și numai după aceea să pornească să urce[81] spre Darius.

În Licia, lîngă cetatea Xantos, se află un izvor. Se spune că atunci se revărsase de la sine și că, trecînd peste maluri, scosese din adîncul lui un inel de bronz, cu niște litere vechi săpate pe el, prin care se arăta că puterea perșilor va înceta, fiind sfărîmată de greci. Îmbărbătat de prezicerea pe care i-o făcea inscripția, Alexandru și-a pornit armata, ca să curețe țărmul mării pînă la Fenicia și Cilicia. Iar străbaterea Pamfiliei a fost pentru mulți istorici un prilej de povestiri uimitoare, cu care să zguduie și să orbească pe cititori. Într-adevăr, ei spuneau că marea, printr-o vrajă zeiască, s-a retras înaintea lui Alexandru, ea care întotdeauna se prăvălea din larg cu furie și care, altădată, rar descoperea stînci mici, care răsunau sub prăpăstiile și rîpile ținutului muntos ce se ridică deasupra țărmului. Acest lucru îl arată și Menandru într-o comedie, făcînd haz de acest fapt neobișnuit:

„Ce minunat se potrivește asta cu Alexandru: de caut pe cineva,
Deodată, de la sine, îmi apare
De vreau să trec pe undeva prin mare, ea de la sine
îmi deschide calea“.

Alexandru însuși, în scrisorile sale, fără să plăsmuiască vreo astfel de minunăție, mărturisește că a trecut și a străbătut așa-numita Scară, pornind din Phaselis. De-aceeea a și rămas mai multe zile în cetate. În acest răstimp, el a văzut în piață statuia lui Theodectes din Phaselis, care nu mai era în viață. Alexandru, într-o după-masă, amețit de băutură, s-a dedat la glume, dansînd în juru-i și aruncîndu-i multe coroane. A dat astfel o cinstire plăcută și cu haz legăturii pe care o avusese cu acel bărbat, prin mijlocirea lui Aristotel și a filozofiei.

18 După aceasta, i-a cucerit și pe pisidienii care se împotriveau și a supus și Frigia. Punînd atunci stăpînire pe cetatea Gordion, despre care se spune că este vatra

lui Midas cel Bătrîn, a văzut faimosul car legat c-o frînghie din scoarță de corn și a auzit și-o vorbă în legătură cu nodul frînghiei, pe care o spuneau cei de-acolo. Se spunea că celui care va dezlega legătura i s-a hărăzit să fie regele lumii. Mulți spun, într-adevăr, că nu se vedea unde încep legăturile și că erau înfășurate și înnodate între ele de mai multe ori în încîlciri încurcate și că Alexandru, neputînd să le dezlege, a tăiat nodul cu sabia și au ieșit la iveală mai multe capete. Aristobul spune însă că Alexandru a dezlegat foarte ușor nodul: a scos pana oiștei, de care era înfășurată cureaua jugului, și apoi a scos și jugul.

De aici, Alexandru și-a atras de partea sa pe paflagonieni, și chiar pe capadocieni. Auzind de moartea lui Memnon (unul dintre generalii lui Darius, care aveau în paza lor țărmul mării și despre care se spunea că-i va pricinui multe încurcături, va pune la cale multe șiretlicuri și-i va aduce multe neliniști), a prins mai mult curaj să pornească în partea de sus a țării.

Tocmai atunci și Darius cobora de la Susa[82], îmbărbătat de mulțimea armatei sale (comanda șase sute de mii de oameni) și încurajat de un vis pe care magii îl tîlcuiau mai mult ca să-i facă pe plac decît după ceea ce părea că este. Într-adevăr, visase că falanga macedonenilor este mistuită de foc și că Alexandru — îmbrăcat cu o haină pe care o purtase el însuși mai înainte, pe cînd el, Darius, era curierul regelui — îi slujește lui. Se făcea apoi că Alexandru, intrînd în templul lui Belos[83], s-a făcut nevăzut. Prin acest vis se părea că zeul lui i-arăta că macedonenii vor ajunge într-o strălucită și faimoasă situație, că Alexandru va pune stăpînire pe Asia, după cum o stăpînise Darius, care din curier ajunsese rege, dar că repede își va pierde viața, cînd va fi în culmea gloriei.

19 Darius a prins și mai mult curaj, disprețuind pe Alexandru și socotindu-l fricos, deoarece zăbovea de mai mult timp în Cilicia. Alexandru zăbovea acolo însă țintuit de boala despre care unii spun că l-a prins din pricina oboselii, iar alții, fiindcă se scăldase în apa Cidnului

și rămăsese înțepenit de frig. Nici un medic nu avea curaj să-i dea ajutor lui Alexandru, ci, socotind că primejdia este mai mare decît orice ajutor, toți se temeau ca nu cumva macedonenii să-i învinuiască cumva c-au greșit leacul. Filip din Acarnania însă își dădea seama că starea lui Alexandru este grea, dar, bizuindu-se pe prietenie și socotind că este groaznic să nu se avînte în primejdie alături de cel care era în primejdie, ajutîndu-l și fiind alături de el pînă la cea din urmă încercare, s-a apucat să facă un leac și l-a convins pe Alexandru să rabde și să bea, pentru ca să se însănătoșească și să ducă mai departe războiul. Dar chiar în timpul acesta, Parmenion a trimis din tabăra sa lui Alexandru o scrisoare prin care-l îndemna să se ferească de Filip, deoarece Darius îi oferise mari daruri și se arăta voios să-i dea și pe fiica sa în căsătorie, dacă-l va ucide.

Alexandru însă a citit scrisoarea și, fără s-o arate vreunui prieten, a pus-o la căpătîi. La vremea potrivită, Filip a intrat cu alți tovarăși, aducînd leacul în pahar. Alexandru i-a înmînat lui Filip scrisoarea, iar el a primit leacul și a început să bea cu curaj și fără bănuială, astfel că priveliștea era minunată și dramatică: unul citea, iar celălalt bea. Apoi, au început să se uite unul la altul, dar nu la fel, ci Alexandru-l privea cu fața senină și deschisă, pentru bunătatea lui Filip, iar Filip își pierduse puțin cumpătul din pricina învinuirii și, cînd îi chema pe zei și întindea mîinile la cer, cînd îngenunchea lîngă pat și îndemna pe Alexandru să aibă curaj și să i se încredințeze fără nici o teamă. Leacul, la-nceput, punînd stăpînire pe trup, parcă i-a alungat durerea și i-a vîrît-o în adîncul trupului, astfel că lui Alexandru i-a pierit și glasul, iar mintea i s-a tulburat și, îndeobște, s-a închircit și l-a cuprins un fel de sfîrșeală. Totuși, întărit și întremat de leacul lui Filip, s-a arătat macedonenilor care, mai înainte de a-l vedea la față, căzuseră cu totul pradă deznădejdii.

20 Era în armata lui Darius un macedonean, fugit din țara lui, numit Amyntas, care cunoștea firea lui Alexandru. Acesta, văzînd pe Darius gata să pornească cu avînt

împotriva lui Alexandru, care se găsea într-un loc strîmt, a început să-l roage să rămînă în acel ținut, în șes și în cîmpia larg deschisă, deoarece oastea sa atît de mare aici trebuia să dea bătălia împotriva unor dușmani mai puțin numeroși. Darius însă i-a răspuns că se teme ca nu cumva dușmanii să i-o ia înainte cu fuga și să-l scape astfel pe Alexandru. „Pentru aceasta", îi zise macedoneanul, „fii pe pace, rege: el o să vină împotriva ta și mi se pare că chiar vine!" Cu toată stăruința depusă, Amyntas n-a izbutit să-l întoarcă pe Darius din hotărîrea sa, ci regele, ridicîndu-se cu armata, a pornit spre Cilicia. Tot în vremea asta s-a îndreptat și Alexandru spre Siria, împotriva lui. În tot timpul nopții însă, din greșeală, nu s-au putut întîlni și s-au întors iarăși de unde porniseră. Alexandru era bucuros de întîmplare și se grăbea să-l întîlnească pe Darius în strîmtoare, iar Darius se bucura că și-a luat iarăși locul de mai înainte, pentru a-și putea întinde tabăra, și că și-a descătușat armata din strîmtoare.

Abia acum, într-adevăr, își dădea el seama că, așa cum nu s-ar fi căzut, se înfundase într-un ținut neprielnic cavaleriei, îngustat de mare, de munți și de rîul Pinaros, care curgea prin mijloc. Ținutul era peste tot presărat cu ridicături, prielnic dușmanilor puțini la număr. Lui Alexandru însă, întîmplarea i-a ales locul bătăliei, iar el și-a condus oastea mînat și ajutat de noroc ca să cîștige victoria. Într-adevăr, deși nu avea cu el un atît de mare număr de ostași ca dușmanii săi, nu le-a dat totuși putința să-l înconjure, ci a aruncat aripa stîngă a sa asupra aripii drepte a dușmanului, iar el, stînd fără răgaz în aripa dreaptă, a pus pe fugă pe dușmanii din fața sa, luptînd neînfricat în fruntea alor săi. După cum spune Chares[84], Alexandru a primit de la Darius o lovitură de pumnal în coapsă. Iar Alexandru, scriind lui Antipatros[85] despre acea luptă, nu i-a spus cine l-a rănit, ci doar că primise o lovitură de pumnal în coapsă, dar că nu i se-ntîmplase nici o vătămare mai grea. A cîștigat astfel o victorie strălucită și a luat peste o sută zece mii de dușmani prizonieri, dar pe Darius nu l-a putut prinde, fiindcă fugise înainte d-a veni el și i-o luase înainte cu patru sau cinci stadii[86]. Alexandru s-a întors fără să ia altceva decît trăsura și arcul lui Darius. A găsit macedoneni prădînd și cărînd toate bogățiile din tabăra dușmană, neobișnuit de îmbelșugată, deși dușmanii fuseseră ușor înarmați pentru luptă și lăsaseră cea mai mare parte din bagajele lor la Damasc. Cortul lui Darius îl păstraseră însă pe de-a-ntregul ca să-l dea lui Alexandru. Cortul era plin de oameni de curte, îmbrăcați în haine scumpe, de mobile strălucitoare și de mulțime de aur și argint. Îndată deci Alexandru, descinzîndu-și armele, a pornit spre baie, zicînd: „Să mergem în baia lui Darius, să ne spălăm de sudoarea căpătată în luptă". Unul dintre prieteni i-a spus însă: „Nu în baia lui Darius, pe Zeus, ci în baia lui Alexandru, fiindcă se cade ca cele ale învinșilor să fie și să se cheme că sînt ale învingătorului". Alexandru a văzut acolo fel de fel de vase și ulcioare și borcane și vase de parfum — și totul de aur, lucrat în chip minunat, iar încăperea mirosea zeiește, așa cum era firesc, din pricina aromelor și mirodeniilor. De aci a trecut apoi în cort, care era minunat, atît prin înfățișarea și mărimea lui, cît și prin podoabele paturilor și ale meselor și ale camerei de ospăț. Privind către prieteni, Alexandru a zis: „Asta înseamnă, după cît se pare, a împărăți".

21 Alexandru tocmai se îndrepta spre cină cînd cineva îl vestește că mama și soția lui Darius și două fiice nemăritate, care fuseseră prinse, au văzut carul de luptă și arcul lui Darius și se bat cu pumnii în piept și plîng, crezînd că a murit. Ei bine, Alexandru, după ce-a stat cîtva timp și s-a gîndit mai mult la soarta lor decît la a sa, a trimis la ele pe Leonnatos[87], poruncindu-i să le vestească că nici Darius n-a murit și că nici de Alexandru nu trebuie să se teamă, deoarece cu Darius se războiește pentru hegemonie, dar că ele vor avea parte de tot ceea ce stăpîneau cînd erau cu Darius. Și, pe lîngă faptul că aceste vorbe ale lui Alexandru păruseră femeilor blînde și bune, Alexandru le copleșea încă și cu mai multe fapte omenoase. Astfel, le-a-ngăduit să îngroape pe perșii căzuți,

așa cum ar dori ele, dîndu-le îmbrăcăminte și găteli din prăzile sale. Și nu le-a micșorat întru nimic nici cinstea și nici onoarea de care se bucuraseră mai înainte, iar în plus au dobîndit și mai mari venituri decît avuseseră. Dar cea mai frumoasă și regească favoare dăruită unor femei de neam mare și înțelepte, ajunse roabe, era aceea că nu auzeau și nu bănuiau și nu se așteptau la nimic urît, ci duceau un trai ascuns și nevăzut de alții, ca și cum nu s-ar fi găsit într-un lagăr dușman, ci parc-ar fi fost păzite în niște camere de fecioare sfinte și neprihănite. Într-adevăr, se spune că soția lui Darius era cu mult cea mai chipeșă dintre toate reginele, după cum și Darius, înalt de statură, era cel mai chipeș dintre bărbați, iar fiicele semănau aidoma cu părinții lor. Dar, după cum se pare, Alexandru, socotind că este mai potrivit ca un rege să se stăpînească pe sine decît să învingă pe dușmani, nici nu s-a atins de ele, nici n-a cunoscut, înainte de căsătorie, altă femeie decît pe Barsine. Barsine a fost luată în robie la Damasc, rămasă văduvă după moartea lui Memnon. Ea primise o educație grecească . . .[88] avea o fire plăcută, tatăl ei era Artabazo[89], iar mama era fiica regelui. Alexandru a cunoscut-o prin Paramenion, care l-a îndemnat, după cum spune Aristobul, să s-apropie de o femeie frumoasă și nobilă.

Alexandru, văzînd pe celelalte persane luate roabe deosebit de frumoase și de mîndre, a zis, ca un joc de spirit, că persanele sînt suferințele ochilor. Arătînd însă la rîndul său, în fața frumuseții lor, frumusețea propriei sale stăpîniri și cumințenii, le-a pornit de la el ca pe niște statui fără viață.

22 Philoxenos, lăsat de Alexandru comandant al ținuturilor de la mare, i-a scris că la el se găsește un oarecare Teodor din Tarent, care are de vînzare doi sclavi peste fire de frumoși, și-l întreba dacă vrea să-i cumpere. Alexandru s-a mîniat foarte tare din pricina acestei scrisori și a început să strige către prieteni, întrebîndu-i la ce faptă urîtă a sa a fost martor Philoxenos de se face mijlocitorul unei astfel de întrebări nerușinate. Răspunzînd apoi lui Philoxenos, l-a batjocorit strașnic și i-a poruncit ca pe Teodor, cu nerușinata lui marfă, să-l dea pe mîna călăului. A dojenit apoi aspru și pe tînărul Agnon, pentru că-i scrisese că voiește să cumpere și să-i aducă pe tînărul Crobylos, care avea bună faimă la Corint. Alexandru, aflînd apoi că Damon și Timoteu, doi macedoneni care erau în armată sub comanda lui Parmenion, au siluit femeile unor soldați simbriași, i-a scris lui Parmenion și i-a poruncit ca, dacă sînt dovediți, să-i pedepsească la fel ca pe niște fiare născute pentru pieirea oamenilor și să-i omoare. Cît despre sine, i-a scris, cuvînt cu cuvînt, așa: „Eu nu numai că n-aș putea fi dovedit că am văzut pe soția lui Darius sau că am dorit s-o văd, dar nici măcar că am ascultat ceva din cele ce spuneau despre chipul ei frumos". A adăugat că, fiind muritor, știe bine că din culcare și din împreunare, ca dintr-o singură slăbiciune, este înnăscută în firea omenească și suferința și plăcerea. Alexandru putea apoi să-și stăpînească foarte bine și stomacul și a dat multe dovezi despre asta. Printre aceste dovezi se poate aminti și ceea ce a spus către Ada[90], pe care și-o făcuse mamă adoptivă și o alesese regina Cariei. Ada, lingușindu-l, îi trimitea în fiecare zi multe mîncăruri și prăjituri și-n cele din urmă i-a trimis pe cei mai buni bucătari și brutari. Alexandru însă a spus că n-are nevoie de nici unul dintre ei, deoarece îl însoțesc bucătari mai buni, și anume, aceia pe care i-i dăduse pedagogul său Leonidas: pentru prînz: mersul din timpul nopții, iar pentru seara: prînzul frugal. „Acest om, a zis Alexandru, îmi desfăcea cuferele în care erau păturile de învelit și hainele mele, cercetînd de nu cumva mama mi-a pus acolo ceva de lux sau de prisos".

23 Spre băutură era mult mai puțin înclinat decît se credea. Se părea însă că este înclinat din pricina timpului pe care-l petrecea la fiecare pahar, mai mult vorbind decît bînd, și punînd întotdeauna în discuție o chestiune lungă. Dar nici asta nu se-ntîmpla decît cînd avea răgaz mai mult. Pe el nu-l oprea, într-adevăr, de la treburi nici vinul, nici somnul, nici vreo glumă, nici vreo căsătorie

sau spectacol, ca pe alți comandanți. Acest lucru îl arată viața lui pe care, deși a fost foarte scurtă, a umplut-o cu un noian din cele mai mărețe fapte. Iar în timpul liber, mai întîi se scula și aducea sacrificii zeilor, apoi prînzea, șezînd pe scaun[91], apoi își petrecea ziua vînînd sau punînd la cale ceva din ale războiului sau împărțind dreptate sau citind. Iar dacă făcea vreo călătorie, cînd nu era prea grăbit, învăța sau să tragă cu arcul, sau să urce și să coboare din mers dintr-un car de război. După cum se poate vedea din *Memoriile* sale, uneori se desfăta vînînd vulpi și păsări. Iar după ce termina, se îndrepta către baie, sau se freca cu ulei și apoi întreba pe brutari și bucătari dacă cina este gata. Și, întins pe pat, cînd se întuneca, începea să cineze tîrziu. Părea minunată, într-adevăr, grija cu care privea în jurul mesei, pentru ca nimic să nu fie împărțit neegal și fără băgare de seamă. Și prelungea băutura, după cum s-a spus, fiindcă vorbea mult. Deși în societate întru totul era cel mai plăcut dintre toți regii și nu era lipsit de nici un farmec, atunci, la băutură, se făcea neplăcut și prea fălos din pricina mîndriei, nu numai fiindcă el însuși era înclinat spre lăudăroșenie, ci și fiindcă se lăsa dus de lingușitorii lui, cum se duce un cal de frîu. Lingușitorii lui obișnuiți împingeau la lingușire și pe cei mai binecrescuți. Aceștia nu voiau nici să se ia la întrecere cu lingușitorii, nici să fie mai prejos decît ei în laude, fiindcă primul lucru li se părea urît, iar al doilea era primejdios. După băutură, Alexandru se îmbăia încă o dată și dormea uneori pînă la prînz, iar cîteodată erau zile pe care le petrecea dormind. În ce-l privește, el își stăpînea și pofta de mîncăruri rare, încît chiar dacă i se aduceau de la mare cele mai rare fructe și pește, el trimitea din ele fiecărui prieten, și, de multe ori, se-ntîmpla că numai lui nu-și mai oprea nimic. Totuși, cina lui se desfășura întotdeauna cu fast și cheltuială, care, mărindu-se pe măsură ce se înmulțeau izbînzile, a ajuns, în sfîrșit, la zece mii de drahme. Aci s-a oprit cheltuiala și-atît s-a hotărît să se plătească chiar și celor care-l pofteau la cină.

24 După bătălia de la Issos[92], Alexandru a trimis la Damasc călăreți de-au adus banii și bagajele, și copiii, și femeile perșilor. Și cele mai mari foloase le-au tras cavalerii tesalieni, fiindcă pe ei i-a trimis într-adins acolo, voind să-i ajute, întrucît fuseseră deosebit de viteji în luptă, însă și restul taberei s-a umplut de provizii. Și macedonenii, îndulcindu-se atunci pentru prima oară din aurul, din argintul, din femeile și din felul de viață al perșilor, se grăbeau, întocmai ca niște cîini, să meargă pe urma vînatului, să urmărească și să dea de locul bogăției perșilor.

Alexandru a socotit că trebuie mai întîi să-și statornicească temeinic stăpînirea peste țările de pe țărmul mării. Au venit, într-adevăr, îndată regii ca să-i predea insula Cipru și Fenicia. Numai orașul Tir nu s-a supus.

În timpul celor șapte luni cît a durat împresurarea Tirului, săpînd șanțuri și atacînd cu mașini de război și cu două sute de trireme de pe mare, a avut un vis în care se făcea ca Heracles îl salută de pe zid și-l cheamă la el. Apoi multor tirieni li s-a arătat în vis Apolo, care spunea că se duce la Alexandru, fiindcă nu-i place ceea ce se-ntîmplă în cetate. Însă ei, socotind pe Apolo drept un om prins pe cînd trece de bunăvoie la dușmani, au început să înfășoare cu lanțuri statuia zeului și să-i bată cuie la picioare, numindu-l „alexandrist". Alexandru însă a mai avut și altă vedenie în timpul somnului: se făcea că un satir dansează în fața lui, departe, și că, voind să-l prindă, satirul a luat-o la fugă; în cele din urmă, ținîndu-se mult după el și alergîndu-l încoace și-ncolo, l-a prins. Tălmacii însă, despicînd firu-n patru, i-au dat un răspuns ce părea că nu-i străin de adevăr, zicîndu-i: „Al tău va fi Tirul"[93]. Și astăzi se află un izvor lîngă care se zice c-a avut el în vis vedenia cu satirul.

În toiul împresurării cetății Tir, Alexandru a făcut o expediție împotriva arabilor de lîngă Antiliban și a trecut printr-o primejdie din pricina pedagogului său Lisimah, care se ținea după el, zicînd că nu e mai rău și nici mai bătrîn decît Phoenix[94].

Astfel, Alexandru, apropiindu-se de munți, a descălecat și a început să meargă pe jos. Însoțitorii săi i-au luat-o cu mult înainte, dar el, nevrînd să părăsească pe Lisimah, care nu mai putea să meargă de oboseală și se îngreuia, îl îndemna la drum și-l susținea cu toate că începuse să-i cuprindă noaptea și dușmanii erau pe-aproape. Astfel s-a făcut că nici n-a băgat de seamă că se depărtase de grosul armatei, rămînînd însoțit numai de cîțiva soldați, și că înoptează în locuri neprielnice, în întuneric și în ger puternic. Deodată, nu departe, a văzut mai multe focuri de-ale dușmanilor răspîndite ici-colo. Avînd însă încredere în sprinteneala trupului său și obișnuit să potolească teama macedonenilor prin aceea că răbda el însuși oboseala, a dat năvală peste cei care aveau focurile mai pe-aproape, a lovit cu pumnalul pe doi dușmani care stăteau lîngă vatră și, smulgînd un tăciune, a plecat să-l ducă alor săi. Aprinzînd apoi focuri multe, pe dușmanii din apropiere i-au înfricoșat și au fugit, iar pe cei care-i atacau i-au respins, și au petrecut noaptea sub cerul liber, fără nici o primejdie. Această pățanie o povestește Chares.

25 Împresurarea cetății Tir însă a avut următorul sfîrșit: Alexandru lăsase o mare parte din armată să se odihnească, după multele lupte de mai înainte, și ducea la zidurile cetății numai cîțiva soldați, puțini la număr, pentru ca dușmanii să nu fie lăsați în pace. Aristandros, prezicătorul, a făcut un sacrificiu și, cercetînd semnele pe care le arătau animalele sacrificate, a spus lămurit și cu mai multă încredere celor de față că în acea lună cetatea va fi cucerită în întregime. Cei din jurul lui au început să glumească și să rîdă, pentru că era ultima zi a lunii. Regele, văzîndu-l încurcat și fiind întotdeauna de partea prezicătorilor, a poruncit ca acea zi să nu o mai socotească a treizecea a lunii, ci să o socotească a douăzeci și opta. Apoi, punînd să se dea semnalul luptei cu trîmbița, a început să atace zidurile cu mai multă putere decît se gîndise la început. S-a pornit un iureș înverșunat — în acest timp nici cei care se odihneau în tabără n-au șezut pe loc, ci au pornit și ei să dea ajutor celor care atacau

zidul — și tirienii, înspăimîntați, au luat-o la fugă, iar Alexandru a cucerit cetatea în acea zi.

După aceasta, în timpul asediului Gazei, cea mai mare cetate a Siriei, îi cade pe umăr un bulgăre de pămînt, lăsat de sus de o pasăre, iar pasărea s-a așezat pe-o mașină de război și, fără să fie văzută, s-a prins în plasa de sfori care întorceau spetezele. Semnul a avut înțelesul pe care l-a prevăzut Aristandros: Alexandru a fost, într-adevăr, lovit la umăr, dar a cucerit cetatea . . .

Alexandru a trimis multe prăzi Olimpiadei și Cleopatrei și prietenilor săi, și a dăruit și pedagogului său Leonidas tămîie, cinci sute de talanți greutate, și o sută de smirnă, amintindu-și de nădejdea pe care i-o trezise pedagogul în copilărie. Atunci Leonidas, după cît se pare, în timpul unei jertfe, spusese lui Alexandru, care lua cu amîndouă mîinile tămîie și punea pe altar: „Numai cînd vei pune stăpînire pe locul de unde se scoate tămîie, vei putea face o jertfă de tămîie atît de îmbelșugată, acum însă folosește-o mai din economie pe cea pe care o ai". Acum însă, Alexandru i-a scris: „Ți-am trimis tămîie și smirnă din belșug, ca să încetezi să mai fii atît de zgîrcit față de zei".

26 Apoi i s-a adus un chivot care — după părerea acelora care luaseră banii și bagajele lui Darius — era cel mai scump lucru. Alexandru a întrebat pe prieteni ce lucru, dintre cele mai de preț, merită să fie pus în el. Și care mai de care avea cîte o părere, dar el a zis că va păstra acolo *Iliada*. Și aceste fapte le amintesc mulți dintre istoricii care merită încredere. Iar dacă ceea ce spun alexandrinii, dînd crezare lui Heraclid[95], este adevărat, atunci se pare că Homer nu l-a însoțit pe Alexandru în expediție fără treabă și fără folos. Într-adevăr, se spune că Alexandru, punînd stăpînire pe Egipt, voia să întemeieze acolo o cetate mare grecească, cu multă lume, care să-i poarte numele, ba chiar că ar fi început să măsoare și să înconjure un loc care, după părerea arhitecților, era atît de întins cum nu mai fusese altă dată pentru vreo altă cetate. Apoi, noaptea, pe cînd dormea,

a avut o vedenie minunată: se făcea că un bărbat, cu părul alb și bătrînicios la chip, stînd lîngă el, îi spunea aceste stihuri:

„În marea cu valurile zbucimate,
În fața Egiptului se află o insulă; de oameni e Faros numită".[96]

Alexandru deci s-a ridicat îndată și s-a dus la Faros, care atunci era încă o insulă puțin mai sus de gura canobică a Nilului, acum însă, printr-un dig s-a unit cu țărmul. Cînd a văzut acel loc, care se deosebea prin prielnica lui așezare (este o limbă de pămînt, care, avînd peste tot aceeași lățime, desparte un lac întins de marea care pătrunde într-un mare port), a spus că Homer este într-adevăr minunat în multe privințe, dar și un foarte înțelept arhitect și le-a poruncit să tragă dîre, închipuind zidurile cetății potrivit cu locul. Și pămînt alb pe-acolo nu era într-adevăr, dar luînd făină, au tras în cîmpia cu pămînt negru o jumătate de cerc din centrul căruia porneau spre margine drumuri drepte, restrîngîndu-și mărimea ca franjurile, unei hlamide. Regele se bucura de așezarea locului, cînd, deodată, niște păsări nenumărate și de toate neamurile și mărimile au pornit-o de la fluviu și de la lac și, ca niște nouri, s-au îndreptat spre acel loc și n-au mai lăsat nimic din făină. Alexandru tare s-a tulburat din pricina acestei prevestiri. Prezicătorii însă îl îndemnau să fie pe pace, spunîndu-i că va întemeia o cetate foarte îndestulătoare și care va hrăni oameni de tot felul. Atunci a poruncit arhitecților să se aștearnă pe lucru, iar el a pornit pe drumul care ducea la zeul Ammon, drum care i-a pricinuit multe greutăți și supărări și două mari primejdii: una era, firește, pricinuită de lipsa apei, care face locul pustiu cale de multe zile, iar alta se ivea din aceea că, atunci cînd străbăteau printr-un nisip adînc și nesfîrșit, putea să le cadă în spate vîntul din miazăzi, vînt furios despre care se spune că și altă dată a ridicat un val mare de nisip și, revărsîndu-se peste cîmpie în jurul armatei lui Cambyse, a îngropat, ucigînd, cincizeci de mii de oameni. Aproape toți se gîndeau la asta, dar era greu

să întorci pe Alexandru din drum, cînd pornea hotărît să facă ceva.

De altfel și norocul, neopunîndu-se celor ce întreprindea el, îl făcea dîrz în hotărîri iar curajul său înălța dorul de izbîndă pînă la cele mai mari fapte; acest dor de izbîndă îi silea nu numai pe dușmani să i se supună, dar aducea la ascultare locuri și împrejurări potrivnice.

27 Întîmplările norocoase care s-au petrecut în timpul acelei călătorii, în momente de încurcătură, Alexandru le-a socotit ajutoare din partea zeului mai mult chiar decît au fost oracolele de mai tîrziu; și într-un fel oarecare, credința din oracole a căpătat-o chiar din pricina acestor ajutoare. Astfel, mai întîi a căzut apă multă, iar ploile îndestulătoare trimise de Zeus i-au alungat teama de sete, apoi, stingînd uscăciunea nisipului care era umed și se-ndesa, făcea aerul bun de respirat și mai ales curat. Apoi, cînd urmele pentru călăuze se șterseseră și cei care mergeau se rătăceau și se-mprăștiau din pricina necunoașterii locurilor, s-a ivit un stol de corbi care zbura înaintea lor, călăuzindu-i. Corbii aci se grăbeau cînd călătorii se țineau după ei, aci îi așteptau cînd rămîneau în urmă. După cum povestește Calistene, cel mai minunat lucru era că noaptea, cînd unii se rătăceau, corbii îi chemau croncănind și-i îndrumau pe calea cea bună. Alexandru, străbătînd deșertul, a ajuns la locul căutat, iar profetul lui Ammon i-a urat bun venit din partea zeului, ca din partea tatălui său. Alexandru însă l-a întrebat dacă nu cumva i-a scăpat cineva dintre ucigașii tatălui său. Dar profetul l-a rugat să vorbească cum trebuie, căci el n-are tată muritor. Alexandru, schimbînd vorba, l-a întrebat dacă a pedepsit pe toți ucigașii lui Filip. Apoi iarăși l-a întrebat despre domnie, dacă zeul Ammon îl ajută să fie stăpînul întregii lumi. Preotul i-a răspuns că zeul îi îndeplinește și această dorință și că Filip este pe deplin răzbunat, iar Alexandru i-a dăruit statui strălucite, iar oamenilor le-a dat bani. Acestea le povestesc cei mai mulți istorici despre oracole. Alexandru însă, într-o scrisoare către mama sa, spune că i-au fost făcute niște

preziceri tainice, pe care i le va spune numai ei la întoarcere. Unii scriitori spun însă că preotul a voit să-i zică în greceşte, cu o oarecare drăgălăşenie, „Copile", însă din pricina grăirii lui străine, la cel din urmă sunet a dat în sigma, şi a zis: „Copile al lui Zeus" pronunţînd *s* în loc de *n*[97]. Lui Alexandru, spun ei, i-a plăcut greşeala rostirii şi a răspîndit vorba că Ammon l-a numit fiul său. Şi se spune că Alexandru a ascultat în Egipt şi pe filozoful Psammon şi că din tot ce spusese filozoful i-a plăcut foarte mult cînd a zis că toţi oamenii sînt conduşi de Ammon, fiindcă putinţa stăpînitoare şi conducătoare din fiecare este divină. Se mai spune că Alexandru avea o părere a sa, care a fost socotită chiar şi mai înţeleaptă, cînd a zis că Ammon este tatăl tuturor oamenilor, dar că-i recunoaşte de fii doar pe cei mai buni[98].

28 Îndeobşte, Alexandru era foarte mîndru faţă de străini şi semăna bine cu omul care se socoate că este de viţă şi de naştere divină; faţă de greci însă, se arăta mult mai cu luare-aminte şi-şi arăta cu mult mai multă băgare de seamă încrederea în obîrşia sa divină, afară de cazul cînd a scris atenienilor în legătură cu insula Samos: „Eu v-aş da o cetate liberă şi faimoasă. O aveţi însă de la stăpînul şi aşa-zisul meu tată de-atunci", numind astfel pe Filip. Mai tîrziu însă, primind o lovitură de săgeată, cuprins de dureri, a zis: „Ceea ce curge, prieteni, este sînge şi nu lichid limpede, cum curge în vinele zeilor fericiţi". Altă dată, auzindu-se un mare tunet şi toţi înspăimîntîndu-se, Anaxarhos, sofistul, fiind de faţă, i-a zis: „Nu cumva tu ai tunat aşa, fiu al lui Zeus?" Alexandru, rîzînd, i-a răspuns: „Nu vreau să înfricoşez pe prieteni, aşa cum mă îndemni tu, care-mi disprețuieşti cina, fiindcă vezi pe masă peşte şi nu capete de satrapi". Într-adevăr, se spune că regele a trimis nişte peşte lui Hafaistion[99], iar Anaxarchos a spus vorbele amintite, voind s-arate că dispreţuieşte şi rîde de cei care caută s-ajungă vestiţi cu preţul multor suferinţe şi primejdii, fiindcă plăcerile şi desfătările lor nu sînt cu nimic mai mari sau prea puţin mai mari faţă de ale celorlalţi oameni. Se vede însă, din ceea

ce s-a spus, că Alexandru n-a avut astfel de gînduri şi nu s-a înfumurat, dar că încerca să-i subjuge pe alţii prin faima divinităţii sale.

29 Cînd s-a întors din Egipt în Fenicia, a adus jertfe zeilor şi a pus la cale întreceri de coruri muzicale şi concursuri de tragedii. Aceste concursuri au avut o deosebită strălucire, nu numai datorită pregătirilor, ci şi zelului pe care l-au pus cei care au luat parte.

Astfel, coregi[100] erau regii din Cipru, după cum la Atena erau coregi cei care erau traşi la sorţi în fiecare trib; toţi căutau să se întreacă între ei, împinşi de un minunat imbold de a fi victorioşi. Strașnic s-au mai luat ei la întrecere, dar mai ales Nicocreon din Salamina şi Pasicrates din Soloi. Într-adevăr, pe ei îi hărăziseră sorţii să fie coregii celor mai vestiţi actori: Pasicrates coregul lui Atenodor şi Nicocreon, al lui Thesalos. De Thesalos se interesase mult însuşi Alexandru. Dar el nu şi-a arătat însă interesul pentru Thesalos mai înainte de a se vesti, în urma unui vot secret, că Atenodor e învingător. După cum se pare, Alexandru, la plecare, a spus că laudă pe judecători pentru judecata lor, dar că el n-ar fi stat la îndoială să dea o parte din împărăţie, ca să nu vadă pe Thesalos învins. Atenodor, pedepsit de atenieni, fiindcă nu se dusese la întrecerile de la sărbătoarea lui Dionysos, a cerut regelui să-i mijlocească iertarea. Alexandru n-a mijlocit, dar a plătit el amenda.

Lycon din Scarfe a cules multe laude pe scenă şi a strecurat într-o comedie un stih prin care cerea, pe ocolite zece, talanţi. Alexandru a rîs şi i-a dat.

Darius a trimis o scrisoare lui Alexandru prin care-l ruga să primească zece mii de talanţi în schimbul prizonierilor, să păstreze tot ţinutul de dincoace de Eufrat şi să ia în căsătorie pe una din fiicele sale, rămînîndu-i prieten şi aliat. Alexandru a citit prietenilor scrisoarea. Parmenion a spus: „Eu, dac-aş fi Alexandru, m-aş învoi". Alexandru i-a răspuns: „Pe Zeus, şi eu, dac-aş fi Parmenion!". În ceea ce-l priveşte pe Darius, Alexandru i-a

răspuns, îndemnîndu-l să vină la el, că nu-i va lipsi nici o dovadă de bunăvoință din partea sa. Dacă nu vine Darius, atunci se va duce Alexandru la el.

30 Și-a schimbat însă repede gîndul, căci soția lui Darius a murit copleșită de jale. Și se vedea bine atunci că Alexandru era tare supărat, căci pierduse prilejul de-a se arăta mărinimos. A îngropat deci femeia, necruțînd nici o cheltuială. Teireos, unul dintre eununcii care păzeau camera femeilor și care fuseseră luați captivi o dată cu ele, ieșind pe furiș din lagăr și zburînd în goana calului la Darius, i-a vestit moartea soției. Darius, bătîndu-se cu pumnii în cap și plîngînd, a zis: „Vai de mine, Zeu al perșilor, ce amarnic ești, dacă ai hotărît ca soția și sora regelui nu numai să cadă prizonieră, în timpul vieții, dar nici după moarte să n-aibă parte de-o înmormîntare regească". Eunucul însă, curmîndu-i vorba, i-a zis: „Pentru înmormîntare, o, rege, și pentru toată cinstirea și pentru toate cele de cuviință, n-ai de ce să învinuiești Zeul rău[101] al perșilor. Cînd trăia stăpîna Stateira, nici mamei tale și nici copiilor nu le-a lipsit vreun lucru bun și frumos din cele ce aveau mai înainte — decît că erau lipsite de lumina ochilor tăi, cărora le va da iarăși toată strălucirea stăpînul Orsomades — nici cînd a murit nu i-a lipsit vreo atenție, ci chiar dușmanii au cinstit-o cu lacrimile lor. Într-adevăr, Alexandru este pe-atît de binefăcător cînd învinge, pe cît este de înfricoșător cînd se bate". Darius, auzind acestea, s-a tulburat și suferința l-a dus la bănuieli nelalocul lor și, ducînd pe eunuc mai înăuntrul cortului, i-a zis:

„Dacă nu ești și tu, ca și soarta mea, de partea macedonenilor, ci-ți mai sînt încă stăpîn eu, Darius, spune-mi, pe lumina lui Mithra[102] și pe mîna mea dreaptă pe care acum, cinstindu-te, ți-o întind, așa-i că eu nu deplîng cele mai mici nenorociri ale Stateirei, că poate am suferit altele și mai mari, cînd ea era încă în viață, și am fost, după cît se vede, și mai nenorociți, căzînd în mîna unui om crud și nelegiuit? Căci ce legătură cuviinciosă,

care să ducă la o astfel de cinstire, poate să aibă un tînăr cu soția dușmanului?"

Darius își ducea mai departe vorbirea, dar Tireos i-a căzut la picioare și a început să-l roage fierbinte să vorbească ceea ce trebuie și să nu-l nedreptățească pe Alexandru și nici să necinstească amintirea surorii și soției sale și să nu-și sfarme singur cel mai puternic lucru de mîngîiere pentru loviturile primite, și anume încredințarea că a fost învins de un bărbat peste fire de bun. Dimpotrivă, să admire pe Alexandru, fiindcă a arătat mai multă cumințenie față de femeile perșilor decît bărbăție perșilor. În același timp, eunucul întărea prin jurăminte înfricoșătoare cele spuse și mai aducea și alte dovezi de stăpînire și mărinimie date de Alexandru. Darius, ieșind din cort și întinzînd mîinile la cer, în fața tovarășilor săi de arme, a început să se roage așa: „Zei ai neamului meu și zei ai tronului, dați-mi iar conducerea perșilor și puterea de odinioară, pentru ca să dobîndesc victoria și să pot răspunde, astfel, la cuviința și la cinstirea pe care mi le-a arătat Alexandru, tocmai cînd am fost lovit în ceea ce aveam mai scump! Iar dacă a venit ziua fatală și dacă trebuie să sufăr răzbunarea divină, iar puterea persană să se prăbușească, fie că nici un alt om, în afară de Alexandru, să nu ajungă să șadă pe tronul lui Cirus!". Cei mai mulți istorici spun că acestea așa s-au petrecut.

31 Alexandru, după ce a supus toată partea de dincoace de Eufrat, a pornit spre Darius. Darius tocmai cobora și el cu un milion de soldați. Cineva dintre tovarășii de arme ai lui Alexandru îi vestește, ca un lucru de rîs, că suita s-a împărțit, mai în glumă, mai în joacă, în două tabere: fiecare are cîte un general și un comandant, unul numit de ei Darius și celălalt Alexandru. Au început îi spunea, să arunce unii în alții cu bulgări, apoi să se bată cu pumnii și la urmă s-au înfierbîntat din pricina ambiției și au ajuns să arunce unii într-alții cu pietre și cu lemne încît mulți nu mai puteau fi potoliți.

Alexandru, auzind aceasta, a poruncit să se lupte numai comandanții celor două tabere între ei. Pe cel pre-

supus Alexandru l-a înarmat el însuși, iar pe cel numit Darius l-a înarmat Philotas.. Armata privea lupta, socotind această întîmplare ca o prevestire pentru ceea ce avea să se întîmple. Și, luptîndu-se ei cu dîrzenie, a învins cel numit Alexandru și a primit în dar douăsprezece sate și i s-a îngăduit să poarte haine persane. Aceste întîmplări le povestește Eratostene.

Iar bătălia cea mare împotriva lui Darius s-a dat nu la Arbela, cum scriu cei mai mulți istorici, ci și la Gaugamela. Se spune că Gaugamela în limba persană înseamnă „casa cămilei", fiindcă, în vechime, un rege persan, scăpînd de dușmani pe o cămilă dromaderă[103], a stabilit-o acolo, întemeind cîteva sate și drumuri pentru îngrijirea ei.

Luna a avut o eclipsă în boedromion[104], pe la începutul misterelor de la Atena, iar în a unsprezecea noapte de la eclipsă taberele dușmane au ajuns să se vadă una pe alta și Darius și-a ținut soldații sub arme și-și inspecta unitățile, la lumina torțelor. Macedonenii dormeau, iar Alexandru stătea cu prezicătorul Aristandros înaintea cortului și îndeplinea unele slujbe misterioase sfinte și aducea jertfe zeiței Groaza.

Toată cîmpia dintre lanțul munților Nifatos și munții Gordieni se vedea luminată de flacăra torțelor dușmane și se auzeau ieșind din tabără, ca dintr-o mare nesfîrșită, glasuri amestecate și zgomotoase. Tovarășii mai bătrîni ai lui Alexandru și mai ales Parmenion, minunîndu-se de mulțimea dușmanilor, se văitau că este greu să cadă peste dușmani la lumina zilei și să țină piept unui astfel de război. S-au dus apoi la rege, care ieșise de la slujbele sfinte ca să-l convingă să atace noaptea pe dușmani și să ascundă, cu întunericul, grozăvia luptei ce-avea să vie. Atunci Alexandru a spus o vorbă atît de vestită: „Nu fur victoria!". Unii dintre ei au socotit că acest răspuns este copilăresc și fără rost, deoarece glumea în fața unei primejdii atît de mari. Alții însă credeau că, pe bună dreptate, Alexandru n-are teamă de prezent și privește cu încredere viitorul, căci nu voia să mai dea lui Darius,

învins, putința de a mai cuteza să mai încerce după bătălie încă o dată sorții izbînzii, învinuind de această înfrîngere noaptea și întunericul, așa după cum pentru înfrîngerile dinainte învinuise strîmtorile și marea. Era încredințat, într-adevăr, că Darius va înceta să lupte nu cînd va duce lipsă de oameni și arme — el care avea o astfel de armată și era într-un astfel de ținut —, ci cînd, învins cu armele într-o înfrîngere zdrobitoare, va pierde curajul și nădejdea biruinței.

32 După plecarea lor, Alexandru s-a dus în cort și s-a culcat. Se zice că, în restul nopții, împotriva obiceiului său, a fost cuprins de un somn atît de adînc, încît la revărsatul zorilor comandanții se mirau și au dat mai întîi, de la ei, comandă soldaților să mănînce. Dar timpul bătăliei îi zorea și Parmenion a intrat în cort și, stînd lîngă pat, l-a strigat de două sau de trei ori, iar Alexandru s-a deșteptat. Parmenion l-a întrebat ce-a pățit de doarme de pe acum ca un învingător, și nu ca unul care are să dea cea mai mare luptă. Se zice că Alexandru i-a răspuns, glumind: „Ce? Nu crezi c-am învins, dacă nu trebuie să mai alergăm încoace și încolo urmărind pe Darius?" Alexandru s-a arătat apoi măreț și neclintit prin judecata și curajul său, nu numai înainte de luptă, dar chiar în timpul primejdiei.

Într-adevăr, în toiul luptei s-a produs o retragere și o învălmășeală în aripa stîngă a lui Alexandru, comandată de Parmenion, deoarece cavaleria bactriană dădea năvală cu urlete și mare avînt împotriva macedonenilor, iar Mazaios scosese călărețiii în afara liniei de bătaie, ca să atace pe cei care păzeau echipamentul. Foarte tulburat și de una și de alta, Parmenion a trimis ștafete la Alexandru ca să-l înștiințeze că-i pierdut parapetul și echipamentul, dacă nu trimite din față, în grabă, un ajutor puternic celor din spate. Alexandru însă, din întîmplare, tocmai dăduse ordinul de plecare la luptă oamenilor de sub comanda sa. Cînd a auzit ceea ce-i vestea Parmenion, a spus că nu judecă și nu-i în toate mințile, ci că, din pricina tulburării, a uitat că, într-adevăr, dacă învinge, vor pune

stăpînire şi pe echipamentul duşmanilor, iar dacă sînt învinşi, trebuie să se gîndească nu la bogăţii şi la sclavi, ci cum să moară luptînd frumos şi glorios.

Răspunzînd astfel lui Parmenion, Alexandru şi-a pus coiful, căci restul armurii îl îmbrăcase în cort; pe dedesubt, o cămaşă siciliană strînsă în jurul corpului; peste aceasta, încinsese o platoşă dublă de in, din cele luate la Issos. Coiful era de fier şi strălucea ca argintul curat. Era lucrat de Teofil. În jurul gîtului îşi pusese, pe potriva coifului, un fel de guler înalt, tot de fier, împodobit cu pietre scumpe; apoi o sabie care avea o culoare minunată şi era nemaivăzut de uşoară, dăruită de regele din Citium (era deprins să se folosească de sabie deseori în luptă). Mai purta apoi, legată c-o agrafă pe umăr, o mantie care, datorită meşteşugului cu care fusese lucrată, era mai strălucitoare faţă de restul armurii: era lucrată de Helicon cel Bătrîn, primită din partea cetăţii Rodos, care i-o dăruise în semn de cinstire; şi pe aceasta o purta în lupte. Alexandru, de obicei, cînd punea în ordine vreo parte a falangei sau cînd îndemna pe soldaţi la luptă sau îi instruia, sau îi supraveghea, sau îi trecea în revistă, avea alt cal, voind să cruţe pe Bucefal, care îmbătrînise; cînd însă pleca la luptă, i se aducea Bucefal. Îl încăleca îndată şi astfel se pornea atacul.

33 Alexandru a vorbit atunci îndelung tesalienilor şi celorlalţi greci, amintindu-le cum îl îndemnau şi strigau să-i ducă la luptă împotriva barbarilor. Apoi, după cum spune Calistene, a cuprins cu mîna stîngă lemnul suliţei, iar cu dreapta a început să cheme într-ajutor pe zei şi să-i roage ca, dacă într-adevăr este fiul lui Zeus, să ocrotească şi să încurajeze împreună cu el pe greci. Prezicătorul Aristandros, care purta o manta de lînă albă şi o cunună de aur pe cap, mergea călare pe lîngă falangă; deodată a zărit şi le-a arătat oştenilor, deasupra capului lui Alexandru, un vultur care-şi îndrepta zborul de-a dreptul spre duşmani. Cei care l-au văzut au prins un mare curaj şi au început să se îmbărbăteze şi să se îndemne unii pe alţii la atac, apoi, o dată cu călăreţii care porniseră spre duşman, s-a revărsat şi falanga. Dar mai înainte ca primii oşteni ai lui Alexandru să se ciocnească cu duşmanii, aceştia s-au tras înapoi, iar macedonenii au început să-i urmărească: Alexandru ataca pe învinşi la mijlocul frontului, unde era Darius. El văzuse, într-adevăr, de departe pe Darius, deosebindu-se printre ostaşii din rîndurile escadronului de cavalerie regesc. Era un bărbat înalt şi frumos, urcat pe un impunător car de război, înconjurat de multă şi strălucită călărime, bine împărţită în jurul carului şi pregătită să primească atacul duşmanilor. Dar cînd Alexandru a apărut deodată, înfricoşător, înaintea lor şi a început să răstoarne pe cei ce fugeau peste cei care rezistau, a vîrît groaza în călăreţi şi a împrăştiat cea mai mare parte dintre ei. Dar cei mai buni şi mai nobili călăreţi, fiind ucişi sub ochii regelui şi căzînd unii peste alţii, împiedicau urmărirea duşmanului, căci se încurcau şi se zbăteau, învălmăşindu-se şi amestecîndu-se între ei şi încurcîndu-se şi din pricina cailor.

Iar Darius, văzînd că sub ochii săi e numai vaier şi sînge, şi privind cum soldaţii din faţă se răsturnau peste el, şi nemaiputînd să întoarcă carul şi să fugă prin oaste — căci şi roţile se împiedicau, strîmbate de atît de mari lovituri, iar caii, prinşi şi copleşiţi de mulţimea morţilor ce cădeau peste ei, săreau şi zguduiau frîul — a lăsat carul şi armele şi, încălecînd, după cum se spune, pe o mînză, a fugit. Se mai spune că n-ar fi putut scăpa atunci, dacă n-ar fi venit iarăşi alţi călăreţi din partea lui Parmenion, ca să cheme în ajutor pe Alexandru, zicînd că acolo stă îngrămădită o mare putere duşmană şi duşmanii nu dau înapoi. De altfel, îndeobşte, Parmenion este învinuit că în acea luptă a fost leneş şi fără vlagă, fie că bătrîneţea începuse să-i înmoaie curajul, fie că, după cum spune Calistene, nu putea suferi şi pizmuia măreţia şi strălucirea forţei lui Alexandru. Atunci, Alexandru, deşi supărat de chemarea lui Parmenion, n-a spus adevărul soldaţilor, ci a poruncit să se sune retragerea pe motiv că este sătul de omor şi că e întuneric. Avîntîndu-se însă spre partea care era în primejdie, a auzit, în drum, că duşmanii au fost învinşi cu totul şi că fug.

34 Lupta terminîndu-se în acest fel, stăpînirea perșilor părea, într-adevăr, că este cu totul sfărîmată. Alexandru, recunoscut regele Asiei, a început să aducă sacrificii strălucite zeilor, iar prietenilor le dădea bogății, case și posturi de comandanți. Apoi, voind să se arate mărinimos față de greci, le-a scris că toate tiraniile se desființează și că pot să se conducă liber, iar plateenilor le-a încuviințat, în chip deosebit, să ridice din nou cetatea, pentru că părinții lor îngăduiseră ca grecii să lupte pe pămîntul lor pentru libertate[105]. Le-a trimis apoi și crotoniaților, în Italia, o parte din prăzi, cinstind curajul și virtutea atletului Faulus, care, în timpul războaielor medice, în timp ce ceilalți greci din Italia n-au voit să știe de greci, a plutit la Salamina pe o corabie echipată de el singur, ca să ia parte la primejdie. Astfel, Alexandru era binevoitor față de orice fel de virtute și era păzitor și prieten al faptelor frumoase.

35 Iar cînd a intrat în Babilonia, acum fiind toată sub stăpînirea sa, s-a minunat mai mult de groapa focului din Ecbatana, care curgea ca dintr-un izvor, și de rîul de naft, care era îmbelșugat ca o baltă nu departe de groapă. Naftul, îndeobște se aseamănă cu asfaltul, dar se aprinde atît de repede în atingere cu focul, încît, fără a se apropia de flacără, chiar numai prin razele care se răspîndesc în jurul focului din apropiere, de multe ori stratul de aer care se găsește între foc și naft s-aprinde dintr-o dată. Babilonienii, voind să arate lui Alexandru firea și puterea naftului, au stropit ușor, cu picături de naft drumul strîmt care ducea la locul de odihnă al regelui, și-apoi stînd pe culme, cînd abia începuse să se înnopteze, au pus torțe în părțile stropite. Și dintr-o dată s-a aprins prima porțiune a drumului stropită cu naft și, pe nevăzute apoi, s-a întins flacăra, de la o margine la alta a văii, iute ca gîndul și toată strîmtoarea se făcuse un foc des.

Se găsea acolo un oarecare Atenofane din Atena, unul dintre cei care de obicei ajutau cu grijă pe rege la îmbăiat și la uns cu ulei și căutau să-i liniștească gîndurile.

Odată, în baie, lîngă Alexandru ședea un sclav prost și urît, dar care cînta frumos, numit Stefan. Atenofane a zis lui Alexandru: „Voiești, o, rege, să încercăm naftul pe Stefan? Într-adevăr, dacă l-o cuprinde și nu s-o stinge, aș putea spune că puterea lui e nebiruită și grozavă!“ Și sclavul s-a cam dat de bună voie încercării, și îndată ce a-nceput să se ungă și să s-atingă de naft, o astfel de flacără i-a înflorit trupul și focul l-a cuprins pe de-a-ntregul, încît Alexandru era cu totul încurcat și-nfricoșat. Și dacă n-ar fi fost din întîmplare mai mulți de față, avînd în mînă ulcioare cu apă pentru baie, ajutorul lor n-ar fi putut scăpa sclavul înainte de-a fi mistuit de foc. Dar chiar și așa, cu greu au stins trupul sclavului, care se făcuse tot un foc și care, după aceea, s-a simțit rău. Pe bună dreptate, unii căutînd să dovedească adevărul mitului, spun că naftul este fermecătoria cu care Medeea a uns coroana și haina despre care vorbește tragedia. Într-adevăr, ei zic că focul nu s-a aprins de la sine, nici în haină, nici în coroană, ci că apropiindu-se de aceste lucruri o flacără, aprinderea s-a făcut atît de repede, din pricina naftului, încît nici nu s-a băgat de seamă. Într-adevăr, cînd razele și undele focului vin de departe, în unele corpuri revarsă numai lumină și căldură; cînd însă se îngrămădesc asupra unor corpuri uscate, spirtoase, sau care conțin o umezeală grasă și îmbelșugată, atunci ele atrag căldura care se găsește în aceste corpuri și, aprinzîndu-le, le mistuie repede. Iar producerea naftului era nelămurită . . . fie că mai degrabă flacăra este întreținută de lichidul care izvorăște din pămîntul ce este din fire gras și s-aprinde repede. În Babilonia temperatura este, într-adevăr, foarte ridicată, încît boabele de orz sar și țîșnesc adesea din pămînt ca și cînd locurile s-ar zgudui din pricina căldurii arzătoare, iar oamenii, în timpul căldurii, dorm pe burdufuri pline cu apă.

Harpalos, fiind numit conducătorul acelui ținut și punîndu-și ambiția să-mpodobească palatul și parcurile cu plante grecești, pe unele le-a putut sădi, dar iederii nu

numai că nu-i pria pămîntul, dar și pierea din pricina climei; clima era arzătoare, iar iederii îi pria apa.

Poate că ursuzii nu ne vor învinui pentru astfel de ocoluri în povestire, dacă sînt făcute cu măsură.

36 Alexandru, punînd stăpînire și pe Suza, a găsit în palat patruzeci de mii de talanți monedă[106], iar mobilă și lucruri de lux, fără număr. Se spune că s-a găsit și porfiră din Hermiona, ca la cinci mii de talanți, strînsă acolo de-o sută nouăzeci de ani și păstrîndu-și încă strălucirea ei proaspătă și fragedă ca la început. Și se spune că păstrarea se datorește îmbibării porfirei roșii cu miere, iar a celei albe cu untdelemn alb; s-a văzut, de altfel, și porfiră albă păstrîndu-și și-acum strălucirea albă și sclipitoare. Iar Deinon spune că regii persani puneau în tezaur, laolaltă cu alte lucruri, apă adusă din Nil și Dunăre, ca să-ntărească parcă măreția stăpînirii și stăpînirea lor peste toți.

37 Persia era greu de cucerit din pricina ținuturilor ei muntoase și era păzită de nobili perși (căci Darius fugise). Această stare de lucruri i-a înlesnit unui om care vorbea două limbi — tatăl său era din Licia, iar mama persană — s-ajungă conducător al unui ținut nu prea mare; se spune că încă de pe cînd Alexandru era copil. Pitia a profețit că un lician va călăuzi pe Alexandru în Persia . . .[107].

Aci s-a făcut, într-adevăr, un mare măcel al prizonierilor; astfel, însuși Alexandru afirmă c-a socotit că acest măcel îi va fi de folos, și a dat ordin ca toți prizonierii să fie măcelăriți. Mai spune c-a găsit bani mulți, ca și la Suza. De asemenea, că restul de mobilă și celelalte bogății au fost încărcate în zece mii de care, trase de măgari, și pe cinci mii de cămile. Alexandru a văzut o statuie mare a lui Xerxe, răsturnată din nebăgare de seamă de mulțimea celor ce se-mbulzeau în palat, și s-a oprit în fața ei și, parcă vorbind cu un om viu, i-a grăit: „Oare-i mai bine să țin seamă de expediția ta împotriva grecilor și să trec mai departe pe lîngă tine acum cînd zaci, sau să te ridic pentru mărinimia și virtutea ta?“ Apoi, după ce

multă vreme s-a gîndit în tăcere, în cele din urmă a trecut mai departe. Voind apoi ca soldații să se odihnească (era și iarnă), a stat acolo patru luni.

Și se zice că atunci cînd Alexandru s-a așezat pentru întîia oară pe tronul regesc, sub cerul mic de aur, închipuit deasupra-i, Demaratos din Corint, un bătrîn binevoitor și prietenul după tată al lui Alexandru, fiind de față, a plîns ca un bătrîn cumsecade și a zis: „Mare plăcere le-a fost răpită grecilor care au murit înainte de a-l vedea pe Alexandru pe tronul lui Darius!“.

38 Apoi, tocmai cînd era gata să pornească spre Darius, Alexandru s-a dedat în așa chip la petrecere și la băutură și la glume cu prietenii săi, c-a adus la chef și femeile care veniseră după iubiții lor. Printre acestea mai cu osebire vestită era Thais prietena lui Ptolemaios[108], care a domnit în urmă. Era de neam atic. Mai întîi aducea cu mare băgare de seamă laude lui Alexandru și glumea cu el, apoi, cînd băutura a început s-o amețească, s-a avîntat să-i spună un cuvînt care, desigur, se potrivea cu firea compatrioților săi, dar care era prea mare pentru ea. A spus, într-adevăr, că-n acea zi, desfătîndu-se în palatul preasemeților perși, primește răsplata suferințelor îndurate tot cutreierînd Asia. Cu și mai mare plăcere, a zis, ar aprinde, dansînd, casa lui Xerxe, care a dat foc Atenei. Ar vrea să dea ea însăși foc casei, sub privirea regelui, pentru ca să se ducă vestea că femeile care însoțeau pe Alexandru au răzbunat mai bine Grecia împotriva perșilor decît comandanții care au luptat pe mare și pe uscat. Vorbele ei au stîrnit un ropot de aplauze. Prietenii lui Alexandru au început să strige și s-o îndemne să purceadă la faptă, și care mai de care se grăbea s-o ia înainte spre palat. Regele, entuziasmat, a sărit de la locu-i cu cununa de flori pe cap[109] și, c-o torță în mînă, a pornit spre palat. Cei care-l urmau au înconjurat palatul, dansînd și strigînd; și alți macedoneni, aflînd despre cele întîmplate, au alergat cu torțe, veselindu-se. Ei socoteau, desigur, că numai un om care se gîndește să se întoarcă acasă, și nu unul

care are de gînd să domnească peste străini, poate să dea foc și să distrugă palatul regesc.

Unii istorici spun că această întîmplare așa s-a petrecut, iar alții sînt de altă părere. Toți însă mărturisesc că Alexandru și-a schimbat repede părerea și că a dat poruncă apoi să se stingă focul.

39 Alexandru, fiind din fire darnic, s-a făcut și mai darnic cînd a început să stăpînească o și mai mare avere. El însoțea dărnicia și de bunăvoința cu care se fac plăcuți cei ce sînt cu adevărat darnici. Am să amintesc cîteva din dărniciile sale: Ariston, comandantul paionenilor, ucigînd un dușman și prezentîndu-i capul, i-a grăit: „Aceasta la noi, o, rege, prețuiește o cupă de aur!". Alexandru, rîzînd, i-a răspuns: „O cupă goală desigur, dar eu îți dăruiesc una plină cu vin neamestecat cu apă"[110]. Apoi, altă dată, unul dintre mulții macedoneni care erau cu el mîna un catîr, încărcat cu o povară de aur pentru vistieria regelui, dar cum vita obosise, macedoneanul a luat sarcina pe umerii săi și o ducea el.

Ei bine, regele, văzîndu-l cu totul copleșit de greutate, l-a întrebat și a aflat ce-i acolo. Macedoneanul tocmai era gata s-o pună jos, dar regele i-a zis: „Să nu te lași pradă oboselii, ci mai du-o încă restul drumului pînă la cort, la tine!". De altfel, îndeobște, mai tare se supăra pe cei care nu primeau decît pe acei care-i cereau. A și scris o scrisoare lui Focion[111], în care îl înștiința că pe viitor nu-i va mai fi prieten, dacă-i va mai respinge darurile. Dar lui Serapion, unul dintre tinerii cu care regele juca mingea, nu-i dădea nimic, fiindcă acesta nici nu-i cerea nimic. Odată, Serapion, luînd și el parte la joc, arunca mingea celorlalți, dar nu i-o arunca regelui. Regele, înciudat, i-a zis: „Da mie nu mi-o dai?". Serapion i-a răspuns: „Dacă nu mi-o ceri?". Atunci Alexandru a rîs și i-a dăruit și lui mai multe lucruri. Apoi, Alexandru părea că e mîniat pe Proteas, unul dintre tovarășii plăcuți la glume și la băutură. Prietenii săi l-au rugat să se împace, iar Proteas a și plîns. Alexandru a spus că se împacă, dar Proteas a zis: „Ei bine, rege, dă-mi ceva ca să-mi dovedești că te-ai

împăcat". Alexandru a poruncit atunci să i se dea cinci talanți. Ce mare strălucire aveau bogățiile prietenilor și ale celor din garda personală ne arată Olimpiada într-o scrisoare către Alexandru. Ea zice: „Îndeobște, fă bine prietenilor și caută să ai prieteni încărcați de glorie. Dar acum tu prea îi faci pe toți deopotrivă cu regele lor, le pregătești multe prietenii, iar pe tine te lipsești". Olimpiada îi scria de multe ori astfel de lucruri, dar Alexandru ținea scrisorile ascunse. Numai odată, Hefaistion a citit, ca de obicei, scrisoarea împreună cu Alexandru. Acesta nu l-a oprit, ci, scoțîndu-și inelul, i l-a pus pe gură, ca o pecete. Iar fiul lui Mazaios, care se bucurase de cea mai mare trecere în fața lui Darius și care conducea pe-atunci o satrapie, a primit și acum una și chiar mai mare. Dar Mazaios, refuzînd, a zis: „Înainte, rege, era un singur Darius, dar acum tu ai făcut mai mulți Alexandri". Pe Parmenion, Alexandru l-a dăruit cu casa lui Bagoas[112], în care se spune că s-au găsit veșminte prețuind o mie de talanți. Altă dată a scris lui Antipatros și i-a poruncit să-și ia o gardă personală, fiindcă i se întind curse. Mamei sale îi făcea și îi trimitea multe daruri, dar n-o lăsa să se amestece în treburile sale și nici să-l însoțească în expediție. Cînd mama sa îl învinuia pentru asta, Alexandru suferea în liniște mînia ei. Numai odată, cînd Antipatros i-a scris o lungă scrisoare prin care-i aducea aminte anumite învinuiri ale Olimpiadei, Alexandru, după citirea scrisorii, a spus că Antipatros uită c-o singură lacrimă a mamei sale șterge zece mii de scrisori.

40 Cei din jurul lui Alexandru începuseră să se dedea cu totul moliciunii, să se facă nesuferiți din pricina plăcerilor grosolane și costisitoare; astfel, Agnon din Teos purta cuie de argint în sandale, lui Leonnatos mai multe cămile îi aduceau nisip din Egipt pentru gimnasiu, iar Philotas își pusese o sută de covoare la porțile stadionului[113] și la baie. Cînd se ungeau cu ulei pentru exercițiile fizice, consumau mai mult mir decît altă dată untdelemn și la baie aduceau meșteri ungători și sclavi. Alexandru i-a dojenit cu blîndețe și înțelepciune. Le spunea

că se miră că, după lupte atît de multe și de grele, nu-și mai amintesc că acei care au pricinuit cuiva oboseala dorm mai cu plăcere decît acela pe care l-au obosit și nu-și dau seama că s-au lăsat pradă vieții moleșitoare a perșilor. „Este, le zicea el, o faptă de sclav să te dedai moliciunii, dar numai cînd muncești te porți ca un rege". Le mai zicea: „Cum ar mai putea cineva să mai îngrijească cu mîna lui un cal sau să pregătească o lance sau un coif, cînd s-a dezvățat să-și mai îngrijească trupul său drag cu însăși mîna lui?". „Nu știți, a zis, că tăria stăpînirii noastre este să nu facem același lucru ca cei învinși?". El se ținea, într-adevăr, încordat și, mai mult, îndurînd lipsuri și avîntîndu-se la exerciții fizice și la vînătoare, astfel că și bătrînul Lacon, văzînd cum Alexandru a doborît un leu mare, i-a zis: „Frumos te-ai mai luptat cu leul, Alexandre, pentru domnie!". Crateros a înălțat la Delfi imaginea acestei vînători, punînd să se toarne în bronz statuia leului și statuile cîinilor și a regelui stînd lîngă leu, iar el venind să-i dea ajutor; pe unele dintre aceste statui le-a făcut Lisip, iar pe altele Leohares.

41 Astfel își întărea trupul Alexandru, chiar înfruntînd unele primejdii și-ndemna și pe alții să se oțelească, ca să fie viteji.

Dar prietenii lui, din pricina bogăției și a vieții pline de strălucire pe care o duceau, voiau să prelungească viața de moliciune și de bine, făceau cu greu drumuri întortocheate și expediții obositoare și puțin cîte puțin au început să-l bîrfească și să-l vorbească de rău. Alexandru, la început, răspundea cu mare blîndețe acestor clevetiri, zicînd că e firesc ca un rege să-și audă vorbe de rău, chiar dacă face bine. Desigur, cele mai mici lucruri pe care le săvîrșea el pentru prietenii săi erau dovezi că el le era tare binevoitor și le acorda mare cinste; dintre acestea voi da puține pilde. I-a scris lui Peucestas, dojenindu-l că, fiind mușcat de un urs, celorlalți prieteni le-a scris ce se-ntîmplase, dar lui nu. „Acum, zice, cel puțin scrie-mi cum te simți și nu cumva să te părăsească vreunii dintre cei cu care vînezi împreună, că am să-i pedepsesc". Prietenilor lui Hephaistion, care nu era de față din pricina unor treburi, le-a scris că, pe cînd se jucau de-a ihneumonul, Crateros, căzuse în lancea lui Perdiccas și se rănise la coapsă. Și tot așa, după ce Peucestas a scăpat dintr-o boală grea, Alexandru a scris medicului Alexippos, mulțumindu-i pentru grija purtată bolnavului. Odată, Crateros era bolnav. Alexandru, avînd o vedenie în somn, a adus cîteva sacrificii zeilor pentru el, poruncindu-i și lui Alexippos să mai aducă sacrificii. După aceea a scris și doctorului Pausanias, care dorea să-l lecuiască pe Crateros cu spînz; Alexandru, cînd se împotrivea, cînd îl îndemna să întrebuințeze acest leac. Iar pe Efialte și pe Chissos, care au vestit cei dintîi fuga și dezertarea lui Harpalos, i-a pus în lanțuri, crezînd că-l învinuiesc pe nedrept. Pe cei bolnavi și bătrîni i-a trimis acasă. Euryloh din Egeea s-a înscris printre bolnavi, dar a fost dovedit că n-are nimic. Atunci a mărturisit că iubește pe Telesippa și că dorește s-o urmeze la mare, unde pleacă ea. Alexandru a întrebat din ce familie se trage femeia. Aflînd că este hetairă liberă, a zis: „Îți înțeleg dragostea, Euryloh, și vreau să te-ajut, dar vezi cum înduplecăm pe Telesippa să rămînă, prin daruri sau vorbe frumoase, că altfel nu pot, deoarece este femeie liberă".

42 Este de mirare că se ocupa atît de mult de prieteni, încît le scria și scrisori, cum a fost aceea în care poruncește să se caute sclavul lui Seleucus fugit în Cilicia și ca aceea în care laudă pe Peucestas c-a prins sclavul lui Crateros, sau ca aceea către Megabazos cu privire la sclavul care se refugiase în templu: îl îndemna să încerce să-l cheme afară și numai așa să-l prindă, însă înăuntrul templului să nu pună mîna pe el. Și se spune că, la început, cînd judeca pricinile în care erau învinuiri de crime, și cînd vorbea acuzatorul, își punea o mînă la ureche să nu audă pentru ca să judece nepărtinitor pe impricinat. Mai în urmă însă, l-au scos din fire multele învinuiri, printre care se strecurau multe pîri mincinoase: cele mincinoase își croiau drum spre crezare o dată cu cele adevărate. Și își ieșea cel mai mult din fire cînd auzea

că-i vorbit de rău și era grozav și neîmblînzit, deoarece, zicea el, iubea faima mai presus de viață și de domnie.

Apoi a pornit spre Darius, ca să dea a doua bătălie. Auzind însă că Darius a fost prins de Bessos[114], a dat drumul acasă tesalienilor, numărînd două mii de talanți ca dar soldaților simbriași. La urmărirea lui Darius, care era lungă și grea (a străbătut, într-adevăr, călare trei mii trei sute de stadii în timp de unsprezece zile) s-au ferit foarte mulți să ia parte, temîndu-se mai ales de lipsa de apă. Acolo, niște macedoneni care aduceau apă de la rîu în burdufuri așezate pe catîri, l-au întîlnit din întîmplare și văzînd că îi e rău din pricina setei — deoarece era pe vremea arșiței de la prînz — au umplut repede un coif cu apă și i-au dus-o. Alexandru i-a întrebat cui duc apa, iar ei i-au răspuns: „Copiilor noștri. Dar numai tu să trăiești, că noi om face alții, dacă-i vom pierde pe aceia". Auzind aceste vorbe, Alexandru a luat coiful în mînă și, rotindu-și ochii în jurul său și văzînd pe toți călărețiii care-l însoțeau cu capetele aplecate de sete și privind spre el, Alexandru le-a dat lor să bea și, mulțumind macedonenilor, le-a zis: „Dacă voi bea eu singur, ăștia se vor descuraja". Călărețiii, văzînd însă puterea de stăpînire și mărinimia lui, au început să strige să-i ducă la luptă, fără teamă, și dădeau bice cailor, zicînd că nu simt nici oboseală, nici sete și nici nu mai socotesc că sînt muritori, atît timp cît el va fi regele lor.

43 E adevărat, toți erau la fel de curajoși, dar se spune că numai șaizeci s-au năpustit o dată cu el asupra taberei dușmane. În tabără au trecut peste mult argint și aur împrăștiat și pe lîngă numeroasele trăsuri încărcate cu femei și cu copii, fără vizitii, căutînd să prindă pe cei care fugeau în frunte în speranța că printre ei este Darius. Darius a fost găsit însă cu greu într-o trăsură, cu trupul străpuns de multe lovituri de suliță, gata să moară. A cerut totuși apă rece să bea și, bînd, a zis către Polystratos[115], care i-o dăduse: „Omule, aceasta a fost culmea întregii mele nenorociri, că mi-ai făcut un bine și nu pot să-ți răspund, dar Alexandru te va răsplăti, iar pe Alexandru îl vor răsplăti zeii pentru cuviința ce-a arătat-o mamei, soției și copiilor mei; lui îi întind prin tine această mînă dreaptă". Zicînd acestea și luînd mîna dreaptă a lui Polystratos, și-a dat sufletul.

Iar cînd a sosit Alexandru, se vedea că-i pare rău de această întîmplare și, scoțîndu-și mantia, a aruncat-o peste Darius și l-a învelit cu ea. Pe Bessos l-a prins mai în urmă și l-a sfîșiat, încovoind doi copaci drepți și apropiindu-i unul de altul; legînd apoi de fiecare copac cîte o parte a trupului lui Bessos, le-a dat drumul și, cînd fiecare s-a depărtat de celălalt cu forța, a tras cu sine partea de care era legat. Trupul lui Darius, împodobit regește, Alexandru l-a trimis mamei sale, iar pe fratele lui Darius, numit Exarthes, l-a luat între tovarășii săi de arme.

44 Apoi a pornit cu avînt în fruntea oastei sale, în Hircania. A văzut un braț de mare care părea că nu-i mai mic decît Marea Neagră, dar cu apă mai dulce decît a mării. N-a putut să afle nimic lămurit despre acest braț. Mai mult s-a putut crede că este o baltă a lacului Maiotis. Desigur, naturaliștii, cel puțin, nu erau străini de adevăr cînd povestesc că cu mulți ani înainte de expediția lui Alexandru, dintre cele patru brațe ale Mării de Sus, acesta este cel mai de miazănoapte, numit Marea Hircanică sau Caspică.

Aci niște perși au căzut pe neașteptate asupra celor care duceau pe Bucefal, calul lui Alexandru, și l-au luat. Alexandru însă, mîniindu-se, nu s-a putut stăpîni cum se cuvenea, ci a trimis un crainic la ei și i-a amenințat că-i ucide pe toți, cu femei și copii, dacă nu-i înapoiază calul.

Dar cînd i-au adus calul și i-au supus și cetățile lor, Alexandru s-a purtat blînd cu ei, dîndu-le bani pentru timpul cît întreținuseră calul.

45 De-aci s-a dus în Parția. Acolo, avînd răgaz, a îmbrăcat pentru prima oară haina persană, fie că voia să se obișnuiască cu obiceiurile locului, gîndindu-se că comunitatea de obiceiuri și de rasă face mult pentru îmblînzirea

oamenilor, fie că voia să încerce pe macedoneni, să vadă dacă-i poate face să i se închine, după ce-i va fi obișnuit cu îndepărtarea de felul vieții de mai înainte. Totuși nu și-a pus toată îmbrăcămintea persană, fiind îndeobște străină și neobișnuită, nici n-a luat pantaloni largi, nici haină lungă cu mîneci peste ei, nici turban, ci și-a făcut o îmbrăcăminte amestecată cu haine jumătate persane, jumătate medice, mai modestă decît cea persană și mai impunătoare decît cea medă. O îmbrăca de obicei cînd primea pe perși și pe prieteni în casă, apoi se mai vedea în aceste veșminte cînd ieșea și vorbea cu mulțimea. Pentru macedoneni, într-adevăr, această priveliște era supărătoare, dar amintindu-și de celelalte virtuți ale lui, gîndeau că trebuie să-i îngăduie și unele lucruri pe care le făcea pentru plăcerea și slava sa; el primise o lovitură în pulpă, care-i atinsese osul doborînd cîteva sfărîmături; apoi fusese iarăși atît de greu rănit la gît de-o piatră, încît i se pusese pe ochi o ceață care nu s-a destrămat multă vreme; totuși nu încetase de-a se azvîrli fără cruțare în primejdie. Trecînd chiar și rîul Orexartes, pe care îl credea că e Tanais[116] și respingînd pe sciți, i-a urmărit cale de o sută de stadii, deși sîngele care i se scurgea din rană îl tulburase și-i sleise puterea.

46 Mulți istorici spun că aci a venit la el Amazoana. Printre acești istorici se află Cleitarchos, Polycleitos, Onesicritos, Antigene și Istros. Dar Aristobul, Chares, cel care anunța la curte, apoi Hecateu din Eretreea, Ptolemaios, Anticlide, Philon din Teba, Filip din Theanghela, Filip din Chalcis și Duris din Samos spun că aceasta este o plăsmuire[117].

Și se pare că Alexandru este de părere cu ei, deoarece, deși povestește amănunțit toate acestea lui Antipatros, menționează faptul că un scit i-a dat fiica în căsătorie, dar nu amintește de Amazoana. Se spune că, mult timp în urmă, Onesicritos i-a citit lui Lisimah, cînd începuse să domnească după moartea lui Alexandru, cartea a patra în care scria despre Amazoana. Lisimah, surîzînd ușor, i-a zis: „Ce zici, dar eu unde eram atunci?". Ei bine, oricine

va citi acestea și nu le-ar crede, nu va admira mai puțin pe Alexandru, iar dacă le-ar crede, nu-l va admira mai mult.

47 Temîndu-se că macedonenii n-or să mai voiască să se mai avînte în expediție, Alexandru a lăsat grosul armatei pe la . . .[118] și luînd cu el numai pe cei mai buni, care numărau douăzeci de mii de pedeștri și trei mii de călăreți, a pornit în Hircania.

Le spunea că dacă acum dușmanii îi privesc ca pe un vis, în cazul că s-ar retrage, tulburînd numai Asia, îi vor ataca socotindu-i niște femei. Totuși, a poruncit ca cei care vor să plece acasă. Apoi a spus în fața tuturor că după ce-a cucerit tot pămîntul pentru macedoneni, ei îl părăsesc și a adăugat că va face expediția numai cu prietenii și cu cei care vor merge de bunăvoia lor.

Aceste lucruri sînt scrise aproape cuvînt cu cuvînt în scrisoarea adresată de Alexandru lui Antipatros. Alexandru îl mai înștiința că, auzind aceste vorbe, toți au început să strige și să ceară să-i ducă în orice parte a pămîntului voiește. Așa au răspuns ei la încercarea lui Alexandru, și mulțimea-l urma, lăsîndu-se călăuzită de el.

Alexandru căuta să ducă o viață cît mai asemănătoare cu a locuitorilor de acolo, și pe ei cerea să-i atragă către obiceiurile macedonenilor, socotind că atunci cînd el va fi departe, lucrurile se vor liniști mai mult printr-un amestec între macedoneni și perși și printr-o viață dusă laolaltă decît prin silă. De aceea a și ales treizeci de mii de copii perși și a poruncit să învețe grecește și să fie crescuți în armata macedonenilor, punîndu-le mulți îndrumători; căsătoria cu Roxana s-a făcut din dragoste. O văzuse dansînd la un ospăț, frumoasă și coaptă pentru căsătorie, și socotea că această căsătorie nu este nepotrivită cu împrejurările în care se găsea. Perșii au prins curaj, datorită legăturilor înnodate prin căsătoria aceasta, și au început chiar să-l iubească foarte mult, fiindcă era foarte cumpătat în astfel de lucruri și n-a voit să se atingă, fără lege, nici chiar de singura femeie de care s-a simțit subjugat. Dintre prietenii lui cei mai de seamă, vedea pe Hephaistion că-l

laudă și se împodobește ca și el, iar pe Crateros că rămîne la portul patriei sale. Prin Hephaistion deci aranja treburile cu străinii, iar prin Crateros, cu grecii și macedonenii și, îndeobște, pe primul îl iubea foarte mult, iar pe cel de-al doilea îl cinstea, gîndind și spunînd mereu că Hephaistion iubește pe Alexandru, iar Crateros, pe rege. De aceea, Hephaistion și Crateros, dușmănindu-se în ascuns, se certau uneori. Odată, în timpul expediției din India, au ajuns chiar la bătaie și-și scoseseră pumnalele, dar prietenii lor le-au sărit fiecăruia în ajutor, iar Alexandru, dînd fuga, a început să-l batjocorească pe Hephaistion, numindu-l zăpăcit și smintit, dacă nu-și dă seama că dacă i-ar lua cineva pe Alexandru, el nu e nimic; apoi, luîndu-l la o parte pe Crateros l-a certat amarnic, și aducîndu-i pe amîndoi la un loc și împăcîndu-i a jurat pe Ammon și pe ceilalți zei că dintre toți oamenii, pe ei îi iubește mai mult, dar că dacă va mai afla că se ceartă, îi va ucide pe amîndoi sau pe cel care va începe. De atunci, se spune că cei doi învrăjbiți nici în glumă n-au mai vorbit nimic, dar nici n-au mai lucrat împreună.

48 Philotas al lui Parmenion avea o mare faimă printre macedoneni, fiindcă se arăta plin de bărbăție și tare darnic și iubitor de prieteni, cum nu mai era nimeni, în afară de Alexandru. Astfel, se spune că, o dată, cerîndu-i bani un prieten, Philotas a poruncit să i se dea, dar cum vistiernicul spunea că nu are, Philotas a zis: „Ce spui? N-ai nici o cupă, nici o haină?". Dar, arătîndu-și mărinimia și greutatea bogăției și îngrijindu-și trupul și ducînd un fel de viață prea nepotrivită cu un simplu particular, și într-un chip nesăbuit și neplăcut, și silindu-se să pară falnic și măreț din pricina felului său greșit și neobișnuit de a se face văzut, a stîrnit bănuială și pizmă, astfel că și Parmenion i-a zis: „Fiule, fă-te puțin mai mic". Apoi multe pîri împotriva lui fuseseră aduse, de foarte mult timp, la Alexandru. Astfel, cînd s-au luat banii de la Damasc, după învingerea lui Darius în Cilicia, au fost aduși mulți oameni în tabără; printre prinși s-a găsit și o femeie, de fel din Pidna, frumoasă și chipeșă, pe nume

Antigona; pe ea a luat-o Philotas. Și vorbindu-i deschis multe despre gîndurile și faptele sale de arme, ca un tînăr către iubita lui, și mai ales cînd e băut, i-a spus că cele mai mărețe fapte au fost săvîrșite de el și de tatăl său, iar pe Alexandru l-a numit un copil care numai datorită lor a cules faima marii lui stăpîniri. Femeia a spus aceasta unui prieten, iar acela altuia și vorbele au ajuns la urechile lui Crateros, care, luînd femeia, a dus-o în ascuns la Alexandru. Alexandru, auzind cele spuse, a îndemnat-o să continue să se-ntîlnească în același fel cu Philotas și orice va afla de la el să vină să-i spună.

49 În același timp, Philotas nu știa că i s-a întins o astfel de cursă și se-ntîlnea mereu cu Antigona, aruncînd, mînios și fălos, multe vorbe și povești nelalocul lor împotriva regelui. Alexandru însă, deși îi căzuse în mînă o puternică dovadă împotriva lui Philotas, s-a cufundat în tăcere și a așteptat, fie că avea încredere în bunele gînduri ale lui Parmenion față de el, fie că se temea de faima și de trecerea lor.

În acest timp, un macedonean numit Dimnos, de fel din Chalaistra, care pîndea pe Alexandru ca să-l ucidă, a chemat pe un oarecare tînăr numit Nicomachos, pe care-l iubea, ca să-l facă părtaș la complot. Nicomachos n-a primit și i-a mărturisit taina fratelui său Cebalinos, care s-a dus la Philotas și l-a rugat să-i ducă la Alexandru, zicînd că au să-i spună o vorbă de seamă, care n-așteaptă zăbavă. Philotas însă, nu se știe de ce, nu i-a dus la Alexandru, zicînd că regele este prins cu treburi mai de seamă. Aceștia însă, după disprețul arătat de Philotas, s-au dus la un altul și, prin acesta, au răzbătut la Alexandru. Mai întîi i-au dezvăluit planul lui Dimnos, apoi i-au spus, în liniște cum Philotas nu-i băgase în seamă, deși vorbiseră de două ori cu el, și-n două rînduri a făcut așa. Alexandru s-a mîniat foarte tare. Ceva mai mult: cel trimis să pună mîna pe Dimnos îl omorîse, deoarece i s-a împotrivit. Alexandru atunci s-a tulburat și mai mult, socotind că i-a scăpat dovada complotului. Mîniat cumplit pe Philotas,

Alexandru a adus la cercetare și pe vechii lui dușmani, care spuneau acum pe față că regele dă dovadă de ușurătate dacă crede că Dimnos, un simplu cetățean din Chalaistra, a pus la cale, după capul lui, cu atîta îndrăzneală uciderea regelui. Dimpotrivă, Dimnos este o slugă, mai mult o unealtă a unei mărimi și trebuie căutat firul complotului la aceia care țineau îndeosebi ca aceste lucruri să fie tăinuite. Văzînd deci dușmanii lui Philotas că regele își pleacă urechea unor astfel de vorbe și bănuieli, ei mai adăugau și alte zeci de mii de învinuiri împotriva lui Philotas. De-aceea Philotas a fost arestat și supus judecății. În timpul judecății, prietenii lui Alexandru se aflau de față cînd Philotas era supus la tortură, iar el asculta de după o perdea, care fusese întinsă între ei. Se spune că Philotas adresa vorbe plîngătoare și umile rugăminți celor din jurul lui Hephaistion, dar Alexandru i-a zis: „Fiind așa de slab și lipsit de bărbăție, cum ai îndrăznit, Philotas, să pui la cale astfel de lucruri?"

Îndată după uciderea lui Philotas, Alexandru a trimis poruncă în Media de au ucis și pe Parmenion. Acesta dusese multe lupte alături de Filip. Era singurul dintre prietenii mai bătrîni ai lui Alexandru care-l îndemnase cel mai mult să treacă în Asia. Dintre cei trei copii pe care-i avea Parmenion în expediție, pe doi îi văzuse mai înainte murind, iar o dată cu cel de-al treilea fusese ucis și el.

Aceste fapte l-au făcut pe Alexandru înfricoșător pentru mulți prieteni, dar mai ales pentru Antipatros, care a și trimis îndată, în ascuns, o ștafetă către etolieni, dîndu-le asigurări de prietenie și a primit și el o astfel de asigurare din partea lor. Etolienii se temeau, într-adevăr, de Alexandru, din pricina răscoalei oinazilor[119]. Alexandru, aflînd despre această răscoală, a spus că nu copiii oinazilor, ci el însuși va pedepsi pe etolieni.

50 Apoi, puțin mai tîrziu, s-a petrecut și nenorocirea cu Cleitos. Această nenorocire, pentru cei care o privesc aparte, este mai înfiorătoare decît cea cu Philotas. Dar dacă punem una lîngă alta, cu judecata noastră, și pricina

și împrejurarea în care s-a săvîrșit uciderea lui Cleitos, găsim că n-a fost făcută cu premeditare, ci din nenorocirea regelui. Mînia și starea lui de beție au dat de lucru geniului[120] lui Cleitos. Lucrurile s-au petrecut precum urmează. Au venit unii de la mare ca să aducă regelui niște fructe grecești. Regele, minunîndu-se de frumusețea lor, a chemat pe Cleitos, voind să i le arate și să-i dea și lui. Acesta, din întîmplare, tocmai aducea o jertfă zeilor, dar lăsînd sacrificiul neterminat, a plecat spre rege. Trei din animalele menite jertfei s-au luat după el. Regele, aflînd despre acest lucru, l-a adus la cunoștința profeților Aristandros și Cleomene din Laconia. Ei au spus că semnul e rău. Alexandru atunci a poruncit să aducă o nouă jertfă de curățire pentru Cleitos. De altfel și el, a treia zi după întîmplare, a avut o vedenie ciudată în somn: se făcea că vede pe Cleitos dimpreună cu copiii lui Parmenion stînd lîngă ei în haine negre, deși copiii lui Parmenion erau cu toții morți. Totuși, Cleitos n-a așteptat sfîrșitul sacrificiului adus pentru sine, ci s-a dus la masă, la rege, cu prilejul sacrificiului pe care-l adusese regele Dioscurilor[121]. La masă s-a încins o petrecere plină de veselie și cineva dintre ei a început să cînte versurile unui oarecare Prahinos, iar după cum spun unii, ale lui Pierion, făcute spre ocară și batjocură generalilor care fuseseră învinși de curînd de dușmani. Oaspeții mai bătrîni începuseră să se mînie și batjocoreau pe poet și pe cel care le cînta, dar Alexandru și cei din jurul său ascultau cu plăcere și-l îndemnau să cînte. Cleitos se îmbătase de-a binelea. Fiind din fire iute la mînie și mîndru, atunci s-a mîniat și mai tare și zicea că nu este frumos ca, în mijlocul străinilor și dușmanilor, să fie batjocoriți macedonenii, care sînt mai buni decît cei ce rîd, chiar dacă au suferit o nenorocire. Atunci Alexandru a zis că Cleitos se apără numind lașitatea nenorocire. Cleitos, ridicîndu-se, a răspuns: „Totuși, această lașitate te-a făcut fiul zeilor, pe tine cel care nu de mult ai întors spatele pumnalului lui Spithridates și prin sîngele și rănile astea ale macedonenilor te-ai făcut așa de mare, încît ai pus la cale să fii socotit fiul lui Ammon, lepădîndu-te de Filip".

51 Atunci Alexandru, mîniindu-se, i-a răspuns: „Socotești tu, smintitule, că dacă ai să vorbești peste tot așa de mine și ai să învrăjbești pe macedoneni, ei au să se bucure?“ Cleitos a răspuns: „Dar nici acum nu ne bucurăm, Alexandre, cînd primim o astfel de răsplată pentru truda noastră, ci fericim pe cei care au murit încă mai înainte de-a ne vedea pe noi, macedonenii, sfîrtecați de vergile mezilor și milogindu-ne pe lîngă perși să ne dea voie să intrăm la rege“.

Cleitos striga cu îndrăzneală asemenea vorbe, cei din jurul lui Alexandru se ridicau împotrivă-i și-l batjocoreau, iar cei mai în vîrstă se străduiau să potolească zarva. Alexandru însă, întorcîndu-se spre Xenodochos din Cardia și spre Artemion din Colofon[122], le-a zis: „Nu socotiți voi că, față de macedoneni, grecii par că sînt ca niște semizei care se plimbă printre fiare?“. Dar Cleitos nu se da bătut, ci-l îndemna pe Alexandru să spună deschis ce are de spus sau să nu mai cheme la cină oamenii liberi și care spun ce gîndesc, ci să trăiască cu străinii și cu sclavii, care se vor închina înaintea cingătorii lui persane și a hainei sale albe. Alexandru, nemaiputîndu-și stăpîni mînia, luînd un măr de pe masă, a aruncat în el și l-a lovit; pe dată apoi a început să-și caute pumnalul. Între timp, unul din garda sa personală, numit Aristofanes, reușise să-l scoată pe Cleitos afară pe nesimțite și toți îl înconjuraseră și-l rugau să se liniștească, dar Alexandru, sărind de la masă, a început să strige în limba macedoneană și să cheme străjerii. Această chemare era semnalul unei mari primejdii. A mai poruncit ca și trompetistul să sune semnalul primejdiei și l-a lovit cu pumnul, fiindcă se codea și nu voia să sune. Mai în urmă, însă, trompetistul și-a cîștigat o bună faimă, ca unul care fusese cel care împiedicase, mai mult ca oricare, tulburarea taberei. Între timp, prietenii izbutiseră să scoată pe Cleitos afară, dar el intră iarăși pe alte uși, mai nepăsător și mai îndrăzneț, spunînd acest stih din *Andromaca* lui Euripide:

„Vai mie, ce rele obiceiuri sînt în Grecia“[123].

Atunci Alexandru, luînd o lance de la un soldat din garda sa personală, a străpuns pe Cleitos cu care s-a întîlnit cînd trăgea perdeaua de la ușă. Cleitos a căzut gemînd și urlînd, iar Alexandru și-a potolit îndată mînia. Venindu-și în fire și văzînd pe prieteni încremeniți de groază, Alexandru a mai avut timp să scoată lancea din trupul lui Cleitos, dar a fost oprit cînd a încercat să se-njunghie, căci oștenii din garda personală l-au ținut de mîini și l-au dus cu greu în camera de culcare.

52 Și-a petrecut noaptea în zbucium, plîngînd, iar a doua zi sta întins pe pat treaz. Nu țipa, nici nu plîngea, ci gemea greu. Prietenii săi, temîndu-se de tăcerea lui, au intrat cu torțe la el. Alexandru însă nu băga de seamă vorbele nici unuia dintre ei, iar cînd Aristandros i-a adus aminte de vedenia cu Cleitos și de semnul arătat, spunîndu-i că acestea fuseseră hotărîte mai dinainte de ursită, a părut că începe să se-nduplece.

Atunci prietenii săi au adus și pe Calistene, filozoful, ruda lui Aristotel, și pe Anaxarchos din Abdera.

Calistene își dădea silința să-nceapă o discuție cu Alexandru, cu multă băgare de seamă și blîndețe și, luîndu-l pe departe, potrivit firii lui, să-l scoată fără durere din suferința sa. Anaxarchos însă, care mergea de la-nceput pe-o cale a sa proprie în filozofie și care, printre prieteni, își cîștigase faima că e mîndru și batjocoritor, cum a intrat, a strigat: „Acesta este Alexandru, spre care își are privirea ațintită acum lumea întreagă? Uite-l cum s-a trîntit la pămînt și plînge ca un sclav, temîndu-se de dojana și legea oamenilor, cînd el ar trebui să fie legea și măsura dreptății, fiindcă a pus mîna pe stăpînire și putere, iar nu să se poarte ca un sclav doborît de o părere deșartă!“ „Nu știi, i-a zis lui Alexandru, că Zeus are lîngă el dreptatea și legea, pentru ca tot ce face Stăpînul să fie legiuit și drept?“

Întrebuințînd astfel de vorbe. Anaxarchos pe de o parte a ușurat suferința regelui, iar pe de alta l-a făcut mai mîndru și mai disprețuitor față de legi. Anaxarchos și-a cîștigat de minune simpatia lui Alexandru, dar a căutat

DE 3 ZILE

să înrăutățească relațiile regelui cu Calistene, care nici pînă atunci nu erau bune, din pricina asprimii filozofului.

Și se spune că odată, la masă, se vorbea despre anotimpurile și clima Pămîntului. Calistene era de părerea celor care ziceau că aci nu este o climă mai rece și mai aspră decît cea grecească. Anaxarchos îl contrazicea și voia să învingă cu părerea sa, dar Calistene i-a spus: „Desigur, tu trebuie neapărat să spui că aci este o climă mai rece ca în Grecia, fiindcă acolo îți petreceai iarna într-o manta roasă, iar aci zaci învelit în trei pături". Deci și acest lucru a supărat pe Anaxarchos.

53 Calistene mînia pe ceilalți sofiști[124] și lingușitori, întîi fiindcă era iubit de cei tineri pentru felul său de a vorbi, apoi fiindcă plăcea foarte mult și celor bătrîni pentru viața sa chibzuită, măreață și neatîrnată și fiindcă el îndeplinea ceea ce spusese în legătură cu pricina plecării lui în expediție: spusese că merge cu Alexandru ca să întoarcă acasă pe concetățenii săi și să înalțe iarăși patria sa. Dar pe lîngă că era pizmuit din pricina faimei sale, a dat și el pricini de învinuire celor care-l bîrfeau. Astfel, de cele mai multe ori, el nu primea să vie la petrecere, și cînd se afla în vreo adunare, prin gravitatea și tăcerea sa, lăsa să pară că nu încuviințează și nu-i mulțumit de ceea ce se întîmplă. Astfel că și Alexandru i-a zis: „Urăsc pe sofistul care nu este și pentru el înțelept"[125].

Se spune că odată erau mai mulți la masă. Calistene, avînd poruncă să laude pe macedoneni la un pahar de vin, atît de îmbelșugat a vorbit despre ceea ce i s-a propus, încît cei de față s-au ridicat și au aplaudat și au aruncat cu cununile de flori în el, iar Alexandru, recitînd din Euripide, a spus:

«Cel ce își ia subiecte frumoase,
Nu e mare lucru dacă vorbește bine»[126],

ci arată-ne, a zis, talentul tău învinuind pe macedoneni, pentru ca să se facă și mai buni, aflîndu-și ei greșelile". Întorcîndu-se la teza potrivnică, Calistene a spus multe

lucruri fără ocol împotriva macedonenilor și, afirmînd că dezbinarea grecească a fost pricina măririi și puterii lui Filip, a adăugat: „Iar în dezbinare, chiar cel rău a avut parte de cinste". Pentru aceasta, macedonenii au prins ură amarnică și grea împotriva lui, și Alexandru însuși a spus că filozoful Calistene arătase macedonenilor nu talentul său ci ura împotriva lor.

54 Hermip[127] spune că Stroibos, sclavul care făcea lecturi pentru Calistene, a povestit aceste lucruri lui Aristotel. Stroibos a mai spus că, dîndu-și seama că regele se înstrăinase de el, Calistene de două sau de trei ori, cînd pleca de la rege, i-ar fi spus:

„A murit și Patrocle, care era mult mai bun ca tine"[128].

Se pare că Aristotel a spus fără glumă despre Calistene că era puternic și mare la vorbe, dar că nu avea minte.

Calistene, prin faptul că respingea cu tărie și ca un înțelept să se închine lui Alexandru și spunea el singur deschis lucruri de care, în taină, erau nemulțumiți cei mai buni și mai bătrîni macedoneni, a scăpat pe greci de o mare rușine, iar pe Alexandru, de o rușine și mai mare, făcîndu-i să renunțe la închinare, dar pe el însuși s-a pierdut, căci se părea că mai mult l-a silit decît l-a înduplecat pe rege. Chares din Mitilene spune că, la un ospăț, Alexandru, luînd o cupă cu vin, a întins-o unui prieten. Prietenul, primind-o, s-a ridicat în picioare spre altar și înainte de a bea, s-a închinat în fața lui Alexandru, apoi l-a sărutat și s-a întins pe pat. Toți au făcut apoi, pe rînd, la fel. Calistene însă, luînd cupa, tocmai cînd regele nu era cu fața la el, ci vorbea cu Hephaistion, a băut și s-a dus să-l sărute, dar Demetrios, cel poreclit al lui Pheidon, a zis: „Rege, să nu-l săruți, fiindcă el nu s-a închinat înaintea ta". Alexandru n-a voit să-l sărute, dar Calistene, strigînd tare, a zis: „O să plec deci cu o sărutare mai puțin".

55 Întîmplîndu-se acest fapt care a adus o mare înstrăinare între ei, se dădea crezare lui Hephaistion, care spunea că, deşi se înţeleseseră să i se închine, Calistene călcase înţelegerea. Apoi se mai făceau pe acolo şi Lisimahi şi Agnoni[129], care ziceau că sofistul se plimbă încoace şi-ncolo, punînd la cale lucruri mari pentru distrugerea tiraniei şi că se adună la el copiii şi spun că el este singurul om liber în atîtea zeci de mii de oameni. Hermolaos[130] făcuse un complot împotriva lui Alexandru şi fusese prins. Se părea că bîrfitorii au dreptate cînd îl învinuiesc că, întrebat de cineva cum s-ar putea ajunge să fii vestit, Calistene i-a spus că numai „dacă ar omorî pe cel mai renumit". Se spune că chiar şi îndemnase pe Hermolaos la faptă, zicîndu-i să nu se teamă de patul de aur, ci să-şi amintească că el poate folosi şi unui bolnav, şi unui rănit. Totuşi, nu numai că nimeni din părtaşii lui Hermolaos n-a învinuit pe Calistene, nici cînd au fost supuşi la cea mai mare schingiuire, dar chiar Alexandru însuşi, într-o scrisoare adresată lui Crateros şi lui Atalos şi lui Alceta, zice că sclavii supuşi la schingiuire au mărturisit că prinşii sînt vinovaţi, dar că nu mai au nici un părtaş. Mai în urmă, scriind lui Antipatros, Alexandru îl învinovăţeşte şi pe Calistene că a luat parte la acest complot: „Sclavii au fost ucişi cu pietre de macedoneni, dar pe sofist şi pe cei care l-au trimis şi pe cei care l-au primit în cetăţile lor ca să urmeze complotul împotriva mea îi voi pedepsi eu." Alexandru a ascuns cu totul lui Aristotel aceste lucruri, de vreme ce, fiindu-i rudă, Calistene fusese crescut în casa lui Aristotel. Calistene era fiul Heroei, vara lui Aristotel. Unii spun despre Calistene c-a murit spînzurat de Alexandru. Alţii spun însă c-a murit bolnav, în lanţuri, iar Chares istoriseşte că după ce a fost prins, a fost păzit şapte luni în lanţuri, pentru ca să fie judecat în sfatul de război, în prezenţa lui Aristotel, dar că a murit în zilele cînd Alexandru a fost rănit în India, suferind din pricina prea marii sale grăsimi şi fiind plin de păduchi.

56 Aceste fapte, de altfel, s-au întîmplat mai în urmă. Demaratos din Corint, ajuns la bătrîneţe, a avut ambiţia să se ducă la Alexandru şi, privindu-l, a zis că de o mare plăcere au fost lipsiţi grecii care au murit mai înainte de-a vedea pe Alexandru stînd pe tronul lui Darius. Nu s-a bucurat însă multă vreme de bunăvoinţa ce i-a arătat-o regele, ci a murit de bătrîneţe şi a fost înmormîntat cu mare pompă, iar mormîntul i l-a săpat chiar oastea, pe linia care înconjura tabăra; era înalt de optzeci de coţi; rămăşiţele pămînteşti i le-a adus la mare un car cu patru cai, împodobit cu mare strălucire spre a fi trimise în patrie.

57 Alexandru era gata să treacă munţii în India, dar vedea că oastea-i era îngreuiată şi încărcată de mulţimea prăzilor de război. Atunci, dis-de-dimineaţă, după ce carele fuseseră pregătite, a pus mai întîi foc carelor sale, apoi şi carelor prietenilor săi, după aceea a poruncit să se pună foc şi carelor macedonenilor. Hotărîrea lui a părut mai mare decît fapta şi mai înfricoşătoare decît lucrul în sine: pe puţini, într-adevăr, i-a mîniat, dar cei mai mulţi, strigînd şi chiuind de bucurie şi dînd cele necesare celor ce n-aveau şi punînd foc şi distrugînd ei singuri ceea ce le prisosea, au umplut pe Alexandru de avînt şi curaj. De altfel, Alexandru pedepsea fără milă pe cei nepăsători. Astfel, i-a poruncit lui Menandros, unul dintre prietenii săi, să stea în fruntea gărzii, dar el, nevoind să-l asculte, Alexandru l-a omorît, iar în Orsodate, unul dintre supuşii răsculaţi, a tras el însuşi cu arcul.

O oaie a făcut un miel care avea pe cap şi un semn cu forma şi culoarea unui turban persan, iar într-o parte şi într-alta a turbanului era cîte un cap de gemen. Alexandru, întristat de acest semn, a pus pe babiloneni să-l purifice (pe ei de obicei îi folosea în astfel de împrejurări). Apoi a spus prietenilor că s-a tulburat nu fiindcă i-ar fi fost frică de viitorul său, ci s-a chinuit cu gîndul din pricina lor, fiindcă se temea ca nu cumva, cînd nu va mai fi el, Zeus să treacă puterea asupra unui om de neam prost şi lipsit de curaj. Totuşi, descurajarea i-a pierit cînd i s-a arătat un alt semn mai bun. Astfel, era

un macedonean numit Proxenos, pus în fruntea celor care aveau în grijă învelișurile paturilor și ale meselor. El a săpat o groapă lîngă rîul Oxos, ca să se ridice acolo cortul regelui, și a dat de un lichid gros și unsuros. S-a scurs mai întîi lichidul gros și unsuros, apoi a-nceput să țîșnească, zgomotos, un fel de ulei curat și limpede care nu se deosebea de untdelemnul obișnuit nici la gust, nici la miros, ba chiar se asemăna foarte mult la strălucire și grăsime. Și totul s-a petrecut așa, deși în acel ținut nu cresc măslini. Se spune că chiar rîul Oxos are o apă foarte unsuroasă, astfel că pielea celor ce se scaldă în el se face lucioasă. Dovadă că Alexandru s-a minunat de acest semn e scrisoarea către Antipatros, în care socotește această întîmplare printre cele mai mari semne pe care i le-a arătat divinitatea. Iar prezicătorii socoteau că, într-adevăr, acest semn prevestește o expediție glorioasă, dar plină de munci și greutăți, zicînd că zeul a dat untdelemnul oamenilor ca un ajutor la muncă.

58 Alexandru a trecut, este adevărat, prin multe primejdii în lupte și a căpătat răni ca un tînăr luptător, dar cele mai mari pierderi i le aducea expediției lipsa celor neapărat trebuincioase și clima rea a ținutului.

Dar el însuși — avînd ambiția să-nvingă soarta prin curaj și forța dușmană prin vitejie — socotea că nimic nu este de necucerit pentru oamenii curajoși și că nimic nu e greu pentru cei îndrăzneți.

Se spune că Alexandru împresura cetățuia lui Sisimithres, așezată pe o stîncă foarte prăpăstioasă și de care nimeni nu se putea apropia. Văzînd că soldații săi sînt descurajați, a întrebat pe Oxyarthes cum e Sisimithres la suflet.

Oxyarthes i-a răspuns că Sisimithres este cel mai fricos om din lume. Atunci Alexandru i-a zis: „Spui deci că cetățuia poate fi luată, fiindcă stăpînul ei nu e tare". Ei bine, Alexandru, vîrînd groaza-n Sisimithres, a cucerit cetățuia. Apoi cînd a atacat de asemenea o altă stîncă, la fel de prăpăstioasă, avînd cu el pe cei mai tineri macedoneni, Alexandru i-a grăit unui macedonean, numit tot Alexandru, și i-a zis: „Ție ți se cade să dai dovadă de bărbăție și din pricina numelui tău". Tînărul a căzut luptînd vitejește, dar Alexandru a fost tare rănit la inimă. Iar cînd macedonenii nu îndrăzneau să atace așa-numita Nysa — de altfel lîngă ea era un rîu adînc — Alexandru, stînd pe mal, a zis: „De ce, nătărăul de mine, n-am învățat să înot?" și a pornit să treacă apa folosindu-se de scut. După încetarea luptei, au venit solii de la cetățile împresurate ca să ceară pace. Mai întîi l-au văzut încins cu armele și neîngrijit și tare s-au minunat. Apoi, cînd i s-a adus o pernă, Alexandru a poruncit s-o ia cel mai bătrîn dintre ei și să șadă: acela se numea Acufis. Minunîndu-se deci Acufis de bunătatea și omenia lui Alexandru, l-a întrebat ce voiește să facă ca să-i aibă de prieteni; regele i-a răspuns: „Să te pună pe tine șeful lor, iar nouă să ne trimită o sută de oameni, pe cei mai buni"[131]. Acufis, rîzînd, i-a zis: „Dar, rege, voi comanda mai bine dacă voi trimite pe cei mai răi la tine și nu pe cei mai buni".

59 Despre Taxiles se spune că stăpînea o parte din India, cel puțin cît Egiptul de mare, avînd cele mai bogate pășuni și fructe frumoase. El era un bărbat înțelept. Se spune că, salutînd pe Alexandru, i-a zis: Ce nevoie avem noi de războaie și de lupte unul cu altul, Alexandre, dacă tu n-ai venit să ne iei apa și nici hrana neapărat trebuincioasă, singura pentru care oamenii cu minte sînt neapărat siliți să se bată? Dacă eu însă te întrec în alte privințe și-n așa-zisele averi, sînt gata să-ți fac bine: iar dacă-s mai prejos decît tine, făcîndu-mi tu un bine, nu mă dau în lături să-ți mulțumesc". Alexandru, bucurîndu-se de aceste vorbe și privindu-l prietenește, i-a răspuns: „Gîndești tu că întîlnirea noastră va fi fără întrecere, după ce-ai spus astfel de vorbe și ai arătat o astfel de bunătate? Tu n-ai să fii mai bogat decît mine, fiindcă eu voi lupta împotriva ta și mă voi lua la întrecere cu tine în binefaceri, pentru ca, oricît de cumsecade ai fi tu, să nu poți să mă întreci". Alexandru a primit deci multe daruri și i-a dăruit și mai multe și, în cele din urmă, i-a vărsat o mie de talanți în numerar; făcînd așa, Alexandru a supă-

rat pe prieteni, dar pe dușmani i-a făcut să fie mai blînzi față de ei.

Indienii cei mai războinici, fiind plătiți, atacau cetățile și, cînd erau atacați, rezistînd cu curaj, pricinuiau multe neajunsuri lui Alexandru. El însă a încheiat cu ei o înțelegere într-o cetate, apoi i-a prins pe drum pe cînd se întorceau acasă și i-a omorît pe toți. Faptul acesta este o pată pusă peste faptele lui războinice, după ce făcuse pe celelalte după lege și după obiceiul regilor.

Nu mai puțină bătaie de cap i-au dat lui Alexandru filozofii, pentru că nu numai că vorbeau de rău pe regii care se supuseseră, ci și fiindcă îndemnau la răzvrătire popoarele rămase libere. De aceea a și spînzurat pe mulți dintre ei.

60 Cum s-a desfășurat lupta împotriva lui Poros ne arată Alexandru însuși în scrisorile sale.

Astfel, spune el, rîul Hidaspe curgea prin mijlocul celor două tabere, despărțindu-le. Poros așezase elefanții pe țărm și păzea trecerea macedonenilor. Alexandru, în fiecare zi, făcea zgomot și tărăboi mare în tabără, ca să obișnuiască pe dușmani să nu se teamă. Dar într-o noapte ploioasă, fără lună, luînd o parte din pedestrime și pe cei mai buni călăreți și depărtîndu-se de dușmani, a trecut într-o insulă mică. Deși se pornise o ploaie furioasă și turna cu găleata și multe fulgere și trăsnete cădeau asupra taberei, totuși, văzînd cîțiva soldați luînd foc și arzînd din pricina trăsnetelor, a pornit din insulă și s-a avîntat către țărmul din față. Mai spune în scrisorile sale că rîul Hidaspe venise repede și se umflase din pricina ploii și făcuse o mare spărtură în mal, care se umpluse cu apă multă și că țărmul nu-i mai ținea, ci luneca și se sfărîma.

Aci, într-adevăr, se spune că Alexandru a zis: „Oare ați putea crede, voi, atenienilor, cîte primejdii înfrunt eu pentru a-mi cîștiga buna faimă în fața voastră?“ Acestea le povestește Onesicritos. Alexandru însă, după cum spune el însuși, a părăsit bărcile și a trecut cu armele prin locul pe unde se revărsase rîul, intrînd în apă pînă la piept. Apoi, pornind cu călăreții, a luat-o înaintea pedestrimii

cu douăzeci de stadii, gîndind că dacă dușmanii vor ataca cu călărimea va fi cu mult mai tare decît ei, iar dacă vor pune pedestrimea în mișcare, falanga macedoneană îl va înfrunta. S-a întîmplat și una și alta. Într-adevăr, mai întîi a respins o mie de călăreți și șaizeci de care, ce se aruncaseră asupra lor, apoi a cucerit toate carele, iar dintre călăreți a omorît patru sute. Poros, dîndu-și seama că Alexandru însuși trecuse rîul, a pornit la atac cu toată armata și n-a lăsat pe loc decît atîta cît era nevoie ca să împiedice pe macedonenii care nu trecuseră încă. Alexandru, temîndu-se de elefanții și de mulțimea dușmanilor, ataca amîndouă aripile, iar lui Coinos i-a poruncit să atace aripa dreaptă. Apoi dușmanii au fost respinși și-au început să dea înapoi din amîndouă părțile către elefanți. Dar macedonenii se țineau strînși buluc de ei, astfel că repede s-a produs o învălmășeală în luptă și-abia în ceasul al optulea[132] dușmanii s-au dat bătuți. Acestea, într-adevăr, le-a povestit însuși Alexandru în scrisorile sale. Cei mai mulți istorici spun, toți la fel, că Poros întrecea pe ceilalți în înălțime cu patru coți și, datorită trupului său mare și falnic, era aproape cît elefantul pe care călărea. Desigur, elefantul lui era foarte mare și-a dat dovadă că-i inteligent și că se-ngrijește minunat de bine de rege. Astfel, în timpul luptei, îl apăra pe rege, cînd acesta îndemna cu curaj pe luptători și izbea pe dușmani, iar cînd a simțit că regele e copleșit de mulțimea săgeților și a rănilor, și temîndu-se să nu-i lunece de pe spate, a-ngenuncheat atunci și l-a lăsat ușor jos, iar cu trompa i-a scos fiecare săgeată din corp.

Alexandru, prinzîndu-l pe Poros, l-a întrebat cum vrea să se poarte cu el. Poros i-a răspuns: „regește“. Alexandru l-a mai întrebat dacă nu mai are și altceva de spus. Poros iarăși i-a răspuns: „Toate se cuprind în cuvîntul „regește“. Astfel că Alexandru nu numai că l-a lăsat să stăpînească ceea ce avusese înainte, numindu-l satrap, ci a mai cucerit și un ținut din țara care era încă liberă și i l-a dat în stăpînire. Acolo se spune că erau cincisprezece neamuri,

cinci mii de cetăți vestite și puzderie de sate, iar peste alt ținut, de trei ori cît acesta, a numit satrap pe un oarecare Filip, unul dintre prietenii săi.

61 Bătălia împotriva lui Poros a adus și moartea lui Bucefal. N-a murit îndată după luptă, ci, după mărturia celor mai mulți istorici, mai tîrziu, pe cînd i se îngrijeau rănile. Onesicritos spune că a murit din pricina bătrîneții. Se povestește că avea treizeci de ani cînd a murit. Alexandru a suferit mult din pricina morții lui Bucefal, socotind că n-a pierdut pe altcineva, ci pe un prieten apropiat. A întemeiat o cetate în amintirea lui, lîngă rîul Hidaspe, și-a numit-o Bucefalia. Și se mai spune că, pierzînd un cîine numit Peritas, pe care-l crescuse el și-l iubise mult, a întemeiat o cetate cu același nume. Sotion însă spune că a auzit aceasta de la Potamon din Lesbos[133].

62 Lupta cu Poros a slăbit mult puterea macedonenilor și i-a împiedicat să meargă mai departe în India. Astfel că, după ce abia respinseseră cu greu oastea lui Poros, care comanda douăzeci de mii de pedeștri și două mii de călăreți, s-au împotrivit cu tărie lui Alexandru, care-i silea să treacă și Gangele, fiindcă aflaseră că e lat de treizeci și două de stadii și adînc de-o sută de brațe întinse și că malul din față era acoperit de-o mulțime de arme, de cai și de elefanți dușmani. Se spunea că acolo așteptau regii gandariților și praisiților[134], cu optzeci de mii de călăreți, cu două sute de mii de pedeștri, cu opt mii de care de război și cu șase mii de elefanți de luptă. Și nu erau vorbe umflate. Astfel, Sandracottos, cel care a domnit nu mult în urmă, a dăruit lui Seleucus[135] cinci sute de elefanți. El a străbătut toată India, supunînd-o cu o oaste de șase sute de mii de oameni. La început, Alexandru, descurajat și mîniat, s-a închis în cort și stătea mîhnit și întins pe pat, nefiind de loc mulțumit de ceea ce făcuse, dacă nu va trece Gangele, căci socotea întoarcerea ca o mărturie a înfrîngerii sale. Dar prietenii căutau să-l încurajeze cum se cuvine, iar soldații săi, stînd la ușă, îl rugau, gemînd și strigînd, să-i pornească înapoi.

Alexandru, lăsîndu-se înduplecat, a ridicat tabăra, punînd la cale mai multe lucruri înșelătoare și viclene ca să-și cîștige faimă. Astfel, a pregătit arme foarte mari și iesle de cai și frîne și apoi nu le-a mai folosit și le-a împrăștiat încoace și-ncolo. A ridicat însă altare pentru zei, pe care regii praisiților, trecînd Gangele, le cinstesc pînă azi și-aduc jertfe după obiceiul grecesc.

Sandracottos era copil și a văzut pe Alexandru. Se zice că mai în urmă el ar fi spus că Alexandru a pus mîna pe putere fără mare greutate, de vreme ce regele locului era urît și disprețuit de supușii săi, din pricina răutății și a neamului său prost.

63 Alexandru a plecat deci de-acolo ca să vadă Oceanul după ce a construit multe corăbii de transport cu vîsle și poduri umblătoare, și a început să plutească încet pe apele rîurilor; dar plutirea nu era nici fără bătaie de cap, nici fără lupte, ci cobora la țărm și pornea atacuri împotriva cetăților și le supunea pe toate.

Iar cînd a ajuns la așa-numiții malli, despre care se spune că sînt cei mai războinici indieni, era cît pe ce să fie omorît. Astfel, Alexandru a alungat de pe ziduri pe dușmani, cu ajutorul săgeților, dar îndată ce izbutise să se cațere pe zid cei dintîi, pe-o scară pe care o puseseră acolo, scara s-a rupt și dușmanii au apărut la zid. Alexandru a primit multe lovituri din partea dușmanilor, dar, fiind însoțit numai de cîțiva soldați, s-a chitit și și-a dat drumul în mijlocul dușmanilor și, din întîmplare, a căzut în picioare. Cînd a început să atace cu armele, dușmanilor li s-a părut că licărește un fulger și o vedenie în față-le. De-aceea, chiar de la început au fugit și s-au împrăștiat care-ncotro. Dar cînd malli l-au văzut însoțit numai de doi scutași, s-au aruncat asupra lui și unii îl copleșeau cu lovituri, aruncînd cu cuțite și sulițe, iar un altul, cu toate că se apăra de la o oarecare depărtare, a tras în el cu un arc atît de bine întins și de tare, încît săgeata, străpungîndu-i pieptarul, i s-a înfipt în osul pieptului. Din pricina loviturii, Alexandru începuse să se înmoaie. Genunchii i se-ndoiau, iar dușmanul care aruncase săgeata s-a

azvîrlit asupră-i c-o sabie indiană, dar Peucestas și Limnaios i-au stăvilit avîntul. Amîndoi au fost răniți. Limnaios a fost ucis, dar Peucestas a rezistat, iar pe dușman l-a omorît Alexandru. Acesta însă primise multe lovituri și căpătase multe răni. Mai în urmă, fiind lovit în toiul luptei la gît, și-a sprijinit trupul de zid, cu fața spre dușman. Macedonenii l-au smuls cînd nu-și mai dădea seama de cele întîmplate în juru-i și l-au dus în cort; în tabără îndată s-a răspîndit vestea că murise. Au tăiat săgeata de lemn cu ajutorul unui ferestrău, cu multă greutate și cu multă trudă, și desfăcîndu-i cu grijă, dar cu greu, pieptarul, trebuiau să scoată vîrful de fier al săgeții, care se înfipsese într-un os. Și se spune că era lat de trei degete și lung de patru. Alexandru, deși se zbătea în chinurile morții, din pricina leșinurilor pricinuite de scoaterea vîrfului săgeții, totuși în cele din urmă și-a venit în fire.

Scăpînd de primejdie, dar fiind încă slăbit și ținut mult timp în leacuri și îngrijiri, a aflat că afară macedonenii fac multă zarvă dorind să-l vadă. Atunci a luat o haină pe el și a ieșit la ei. A adus sacrificii zeilor și iarăși s-a ridicat și s-a dus cu oastea și a supus un mare ținut și multe cetăți.

64 Alexandru a prins zece gymnosofiști[136] care îndemnaseră întru totul pe Sabba să se răscoale și care făcuse foarte mult rău macedonenilor. Aveau faima că sînt neîntrecuți în răspunsuri și vorbe scurte. Alexandru a început să le pună niște întrebări încurcate, zicînd că va omorî mai întîi pe cel care nu va da un răspuns bun, și apoi la rînd, pe ceilalți; a mai poruncit ca unul mai bătrîn să le fie judecător. Astfel, cel dintîi, a fost întrebat: care sînt mai mulți: viii sau morții? El a răspuns că viii, deoarece cei morți nu mai există. Al doilea, întrebat cine hrănește mai multe animale, pămîntul sau marea, a răspuns că pămîntul, deoarece marea e o parte a pămîntului. Apoi cel de-al treilea, întrebat: care este animalul cel mai viclean, a răspuns: acela pe care omul încă nu l-a cunoscut. Și al patrulea, întrebat cu ce gînd a răscu-

lat pe Sabba, a răspuns: fiindcă voiam sau să trăiesc frumos, sau să mor frumos. Cel de-al cincilea însă, întrebat ce crede: ziua sau noaptea a fost mai întîi, a răspuns că ziua, într-o singură zi; a mai adăugat, la mirarea regelui, că la întrebări încîlcite trebuie să se dea tot răspunsuri încîlcite. Trecînd la al șaselea, l-a întrebat cum ar putea cineva să se facă foarte iubit; acela a răspuns: dacă ar inspira groază, puternic fiind. Iar dintre ultimii trei, unul, întrebat în ce chip s-ar putea naște un zeu dintr-un om, a răspuns: dacă ar face ceea ce nu-i cu putință unui om să facă; iar altul, întrebat dacă este mai puternică viața sau moartea, a răspuns că viața, deoarece ea ne pricinuiește atîtea rele. În sfîrșit, cel din urmă, întrebat pînă cînd socotește că este frumos să trăiască un om, a răspuns: pînă atunci cînd socotește că moartea e mai bună decît viața. Alexandru, întorcîndu-se către judecător, i-a poruncit să-și dea părerea. Judecătorul a mărturisit că unul a răspuns mai rău decît altul. Atunci Alexandru i-a zis: „Deci, tu vei muri cel dintîi, deoarece ai judecat astfel de răspunsuri". El a răspuns însă: „Nu eu, dacă tu n-ai spus minciuni, cînd ai zis că mai întîi vei osîndi pe cel care va da cel mai rău răspuns".

65 Pe gymnosofiștii aceștia i-a lăsat în pace, după ce le-a dat daruri. Erau însă unii care se bucurau de cea mai mare faimă și care trăiau liniștiți, fiecare prin el însuși. La ei a trimis pe Onesicritos, cerîndu-i să-i aducă la el. Onesicritos era un filozof care învățase cu Diogene cinicul. El spune că filozoful numit Calanos i-a poruncit foarte batjocoritor și răstit să-și lepede haina și să asculte despuiat cuvîntarea sa, fiindcă altfel nu-i va vorbi, chiar de-ar fi venit din partea lui Zeus. Dandamis însă, povestește Onesicritos, a fost mai blînd și, ascultîndu-l pe Onesicritos cum vorbea despre Socrate, Pitagora și Diogene, a zis că acei bărbați se pare că au fost de bun soi, dar că prea s-au temut de legi în timpul vieții. După alții însă, Dandamis n-a spus nimic altceva decît aceste vorbe: „De dragul cui a făcut Alexandru o cale atît de lungă pînă aici?" Pe Calanos, într-adevăr, l-a înduplecat

Taxiles să se ducă la Alexandru; el se numea de fapt Sphines, dar deoarece cînd da binețe spunea *cale* în loc de *haire*[137], a fost numit de Greci Calanos. Despre el se spune că i-a înfățișat lui Alexandru chipul viu al stăpînirii. Astfel, a aruncat în mijlocul lor o daira cu pielea uscată, a pus apoi piciorul într-o parte, iar dairaua, fiind apăsată aci, s-a umflat în celelalte părți. Și făcînd acest lucru de jur împrejurul dairalei, a arătat că pe oriunde apasă se-ntîmplă la fel, pînă cînd, punînd piciorul în mijlocul dairalei, nu s-a mai clintit nici pic. Această pildă voia să arate că Alexandru trebuie să apese mai mult pe mijlocul stăpînirii sale și să nu se mai depărteze de mijlocul ei prea mult.

66 Plutirea pe rîuri pînă la mare a durat șapte luni. Și intrînd cu corăbiile în Ocean, a plutit către insula pe care el a numit-o Scillustis, iar alții, Psiltucis. Ajungînd și coborînd acolo, a adus jertfe zeilor și a cercetat îndelung marea și țărmul, cît era cu putință; apoi rugîndu-se zeilor ca nici un om să nu treacă mai departe pe ținuturile cutreierate de el, s-a întors. În privința corăbiilor, a dat poruncă să plutească pe lîngă țărm, avînd India la dreapta. Le-a dat comandant pe Nearchos, iar șef cîrmaci, pe Onesicritos. El însă, plecînd cu pedestrimea prin ținutul Oresos, a ajuns în cea mai grozavă încurcătură și a pierdut așa de mulți oameni, încît n-a mai adus din India nici a patra parte din ostașii buni de luptă.

Desigur, pedeștrii lui erau în număr de o sută douăzeci de mii, iar călărețiі ca la cincisprezece mii. Dar mulți au pierit de bolile grele, de traiul rău și de arșițele mistuitoare, iar cei mai mulți au pierit de foame, căci străbăteau pămîntul nesemănat al unor oameni ce duceau o viață sărăcăcioasă. Aveau puține și jigărite turme, care se hrăneau cu pește de mare și aveau o carne proastă și rău mirositoare. Astfel deci, a străbătut cu greu, timp de șaizeci de zile, această țară și a pus mîna pe Gedrosia. Aci a dat de belșug, deoarece satrapii și regii din vecinătate l-au îndestulat cu de toate.

67 Întremîndu-și iarăși oastea, a pornit, însoțit de cîntece și dans, timp de șapte zile, prin Carmania. Opt cai îl duceau agale pe Alexandru, care se desfăta ziua și noaptea cu prietenii săi, deasupra unui piedestal sprijinit pe o capră în patru colțuri, înaltă, de pe care se putea vedea și care era zărită de departe în jur; apoi îi urmau trăsuri numeroase, unele acoperite cu pături vopsite cu purpură sau vărgate, iar altele umbrite de ramuri verzi și fragede, în care se aflau ceilalți prieteni și comandanți, purtînd cununi pe cap și benchetuind. N-ai fi putut deci vedea un scut sau coif sau lance, ci, de-a lungul drumului, ostași cu cupe, fără mănuși, și cupe în formă de cornuri și cupe de Theticles, turnînd vin din amfore mari și din cratere și închinau unii în sănătatea altora, unii conducînd armata și mergînd, iar alții stînd tolăniți. Și mult farmec de cîntec de fluiere și flaute și lire și dezlănțuire bachică a femeilor stăpînea tot locul. La acest alai dezordonat și rătăcitor se mai adăuga și un fel de jocuri ale dezlănțuirii bachice, ca și cînd zeul Bachus însuși ar fi fost de față și ar fi condus sărbătoarea sa. Iar cînd a ajuns la palatul regal al Gedrosiei, Alexandru iarăși și-a desfătat oastea cu serbări. Și se spune că însuși Alexandru, amețit de băuturi, privea întreceri de coruri și că iubitul său Bagoas, fiind coreg, a ieșit învingător și că, după ce-a străbătut teatrul împodobit, s-a așezat lîngă Alexandru. Macedonenii au început să aplaude, să strige și să-l sărute, pînă cînd, apropiindu-se Bagoas de Alexandru, regele l-a sărutat.

68 Aci, Alexandru s-a bucurat de sosirea lui Nearh și a ascultat întîmplările ce au avut loc în timpul plutirii. Apoi s-a avîntat el însuși să plutească pe Eufrat cu o flotă mare și apoi să meargă pe lîngă coasta Arabiei și Libiei și, în sfîrșit, să intre în Marea din mijloc[138] pe la Coloanele lui Heracles[139]. Și la Thapsacos au început să se construiască vase de plutit de tot felul și au început să se adune corăbieri și cîrmaci din toate părțile. Expediția de sus însă, care fusese grea, și rana primită în lupta cu malii și molima despre care se spunea că dăduse pieirii

multă oaste, semănau neîncredere că el va scăpa și, pe de de o parte, încurajau neamurile supuse la răscoală, iar pe de alta, le dădeau comandanților și satrapilor curaj să facă multe nedreptăți, să fie îngîmfați și nestăpîniți și, în sfîrșit, îndeobște, toți începuseră să se miște și să se răscoale.

Tot atunci și Olimpiada și Cleopatra, răzvrătindu-se împotriva lui Antipatros, au împărțit regatul. Olimpiada a luat Epirul, iar Cleopatra, Macedonia[140]. Alexandru, auzind acestea, a spus că mama sa judecase mai bine, fiindcă macedonenii n-ar fi suferit să aibă pe tronul regal o femeie.

De aceea, Alexandru a trimis iarăși pe Nearh la mare . . .[141] Aflînd că tot țărmul se umpluse de dușmani, a coborît la mare și a pedepsit pe comandanții răi. Apoi el însuși a omorît pe Oxyarthes, unul din fiii lui Abulites, străpungîndu-l cu o lance macedoneană. Abulites nu-și pregătise pentru expediție nimic din cele neapărat trebuincioase, în afară de trei mii de talanți în bani. Alexandru a poruncit să arunce argintul înaintea cailor. Dar caii nu-l gustau. Alexandru a zis: „Ce nevoie avem noi de pregătirea ta?“ Și l-a aruncat în închisoare.

69 Alexandru, ajungînd în Persia, atunci a dat pentru prima dată bani femeilor, așa cum obișnuiseră regii locului, ori de cîte ori reveneau în Persia, să dea cîte un ban de aur fiecărei femei.

Se spune că din această pricină unii regi nu prea se duceau în Persia, iar Othos nu s-a dus chiar niciodată, ci a ocolit-o, fiind tare zgîrcit.

Alexandru, găsind mormîntul lui Cirus jefuit, a omorît pe cel care-l necinstise, deși era un macedonean, om de rînd, din Pella, numit Pulamachos. Apoi, citind epitaful de pe mormînt, a poruncit să fie săpat în cuvinte grecești. Epitaful suna astfel: „Omule, oricine ești și ori de unde vii, căci știu că vei veni, eu sînt Cirus, care am întemeiat imperiul perșilor. Să nu mă pizmuiești, deci, pentru acest mic pămînt, care acoperă trupul meu“. Acest

epitaf l-a tulburat foarte mult pe Alexandru, care s-a gîndit la șubrezenia și la schimbarea lucrurilor omenești.

Calanos, suferind de stomac, dar nu de prea mult timp, a cerut să i se aprindă un rug. Și fiind adus pe un cal acolo, s-a rugat zeilor și s-a închinat pe sine însuși lor și prietenilor le-a dat o șuviță din părul său. Apoi s-a urcat pe rug, a salutat pe macedonenii de față și i-a îndemnat să petreacă acea zi în veselie și să benchetuiască cu regele, iar pe rege, a spus, îl va vedea după puțin timp la Babilon.

Grăind acestea s-a urcat pe rug și s-a acoperit. Nu s-a mișcat de loc la apropierea focului de el, ci, păstrîndu-și poziția în care se culcase, s-a sacrificat după obiceiul străbun al înțelepților indieni. (Aidoma a mai făcut un alt indian, cu mulți ani în urmă, la Atena, în prezența lui Caesar; și-acum se vede mormîntul lui, numit „Mormîntul indianului“.)

70 Alexandru, plecînd de la rug și adunînd la masă mulți prieteni și comandanți, a propus o întrecere la băut vin curat și o cunună pentru învingător. Astfel, Promachos, cel care a băut mai mult, a ajuns pînă la doisprezece litri și a cîștigat cununa de învingător, dar a mai trăit numai trei zile. Dintre ceilalți, patruzeci și unu au murit bînd, fiind cuprinși de un tremur greu din pricina băuturii.

Alexandru a sărbătorit căsătoriile prietenilor săi, la Suza. El a luat de soție pe Stateira, fiica lui Darius, și a dat pe cele mai nobile persane celor mai nobili prieteni și a sărbătorit printr-un ospăț toate căsătoriile macedonenilor. Se spune că la acest ospăț au luat parte la masă nouă mii de meseni și el a dăruit fiecăruia cîte o cupă de aur pentru libații și s-a arătat măreț în toate, răspunzînd el creditorilor datoriile tuturor, prețuite în total la nouă mii opt sute șaptezeci de talanți.

Antigene, cel numit cu un ochi, s-a înscris pe nedrept ca datornic și a adus la masa cu bani pe cineva ca să spună că l-a împrumutat, și-a cerut banii. Apoi i s-a dovedit minciuna. Regele, mîniindu-se, l-a dat afară din palat și i-a luat comanda. Antigene însă era unul dintre cei mai războinici oameni; încă de tînăr, pe cînd Filip asedia

cetatea Perinthos, deși îi intrase în ochi o săgeată aruncată de pe-o catapultă, nu s-a lăsat să-i scoată săgeata din ochi și nici n-a dat înapoi, continuînd să respingă pe dușmani din fața sa și să-i vîre între ziduri. Astfel, Antigene nu putea răbda în liniște necinstea care se abătuse asupra-i, și chiar regele vedea că de supărare și descurajare avea să se omoare. De-aceea și-a potolit mînia și i-a poruncit să ia banii.

71 Apoi Alexandru s-a bucurat văzînd pe cei treizeci de mii de copii perși pe care-i lăsase să se pregătească și să învețe, fiindcă s-arătau viguroși la trup și chipeși la înfățișare, dovedind la exerciții multă îndemînare și o minunată ușurință. Din această pricină, pe macedoneni i-a cuprins și teama, gîndindu-se că regele se va îngriji mai puțin de ei. Alexandru a trimis pe macedonenii slăbiți și pe schilozi la mare, să-i pornească în țară, acasă; dar și ei au spus că Alexandru îi insultă și-i batjocorește: s-a folosit de ei în toate greutățile și acum se leapădă de ei și-i zvîrle cu ocară patriilor și părinților, cînd nu mai sînt buni de nimic, după ce i-a luat de-acasă în depline puteri.

De aceea, strigau ei, să le dea drumul tuturora și să-i socotească pe toți nefolositori și să păstreze pe acești tineri dansatori de pyrrichiu, cu care va merge să cucerească lumea.

Amarnic îl durea pe Alexandru și de multe ori, mîniindu-se, i-a batjocorit și scoțîndu-i pe ei din gărzi, le-a încredințat perșilor, iar dintre ei și-a făcut o gardă personală, înarmîndu-i cu lănci și cu vergi. Macedonenii văzîndu-l însoțit de perși, iar pe ei înșiși îndepărtați și batjocoriți, stăteau umiliți și se sfătuiau între ei și parcă erau nebuni de pizmă și de mînie. În cele din urmă însă, înțelegîndu-se între ei, s-au dus fără arme și îmbrăcați numai cu o singură haină la cortul lui Alexandru, prefăcîndu-se cu strigăte și gemete și cerînd să se folosească de ei ca de niște oameni răi și neplăcuți. Alexandru însă nu li s-a arătat, deși începuse să se înmoaie. Macedonenii n-au plecat de-acolo, ci au stat în picioare lîngă cort două

zile și două nopți și se jeluiau și chemau pe Alexandru și nu voiau să se dezlipească de-acolo.

A treia zi, Alexandru a ieșit la ei și, văzîndu-i într-o stare jalnică și umiliți, a plîns o vreme bună; apoi, dojenindu-i cu măsură și vorbindu-le cu bunăvoință, le-a dat drumul celor care nu mai puteau lupta. Le-a făcut daruri mărețe, și a scris lui Antipatros să aibă grijă de ei, să fie slobozi și să ia parte la jocurile și la spectacolele din teatru, purtînd cununi pe cap și să șadă în primele locuri. Iar copiilor orfani ai mecedonenilor căzuți în luptă le-a dat pensii.

72 Cînd a ajuns la Ecbatana, în Media, și a îndeplinit cele de neapărată trebuință, iarăși s-a dedat spectacolelor de teatru și serbărilor, deoarece îi sosiseră trei mii de meșteri din Grecia. Și din întîmplare, în acele zile, Hefaistion a fost apucat de friguri, dar, ca un om tînăr și obișnuit cu viața de soldat, neputînd fi cumpătat la mîncare, îndată ce medicul Glaucos a plecat la teatru, la vremea prînzului a mîncat un cocoș fiert, a băut o oală de vin, încît puțin mai tîrziu s-a simțit rău și apoi a murit.

Nici un gînd n-a putut să-i ușureze lui Alexandru această durere; îndată a poruncit să se tundă coamele tuturor cailor în semn de jale și să se smulgă crenelurile cetăților dimprejur, iar pe nenorocitul de medic l-a răstignit, și-a dat poruncă apoi să înceteze flautele și orice fel de muzică în tabără, multă vreme, pînă cînd a venit o profeție de la zeul Ammon, care vestea să fie proslăvit Hephaistion și să i se aducă sacrificii ca unui erou. Apoi, a voit să-și mai potolească jalea pornind iar la război și a început parcă să-i urmărească și să-i vîneze pe oameni și a supus neamul cossailor, omorînd pe toți tinerii. Această faptă o numea sacrificiu de împăcare a zeului lui Hephaistion. Își făcea socoteala să cheltuiască peste zece mii de talanți cu mormîntul și cu înmormîntarea lui și cu podoabele de trebuință și să întreacă cheltuiala prin meșteșugul nemaivăzut al împodobirii. A ținut deci foarte mult să vie meșterul Stasicrates. Stasicrates se fălea că e

măreț și îndrăzneț în creațiile lui. Astfel, întîlnindu-se mai înainte cu Alexandru, i-a spus că dintre munți, Atosul din Tracia are chipul și forma unui om. Dacă Alexandru îi poruncește, îi va face cea mai măestrită și vestită statuie, o va ridica chiar pe muntele Atos — ținînd cu mîna stîngă o cetate locuită de zece mii de oameni, iar cu dreapta aducînd drept libație apa îmbelșugată a unui rîu, care se varsă în mare. Alexandru n-a primit, dar își petrecea vremea închipuind și punînd la cale cu alți meșteri alte plăsmuiri cu mult mai neobișnuite și mai costisitoare decît acestea.

73 Alexandru își mîna oastea spre Babilon. Nearh (venise iarăși din marea cea mare plutind pe Eufrat) i-a spus că se întîlnise cu niște haldei[142], care-l rugaseră să îndepărteze pe Alexandru de Babilon. Dar Alexandru n-a luat în seamă sfatul, ci mergea mai departe; și cînd a ajuns la zidurile orașului, a văzut corbi mulți zburînd și bătîndu-se între ei, iar unii au căzut lîngă el. Apoi a primit o pîră împotriva lui Apolodor, comandantul Babilonului. Se spunea că adusese sacrificii pentru rege. Alexandru a chemat pe prezicătorul Pitagora.

Acesta, netăgăduind faptul, Alexandru l-a întrebat cum arătau măruntaiele victimei. Pitagora a răspuns că ficatul era fără lobi. Alexandru a zis: „Vai, ce semn rău". Lui Pitagora nu i-a făcut nimic, dar îi părea rău că nu ascultase pe Nearh și a ținut mult timp tabăra afară din Babilon plutind pe Eufrat. Pe Alexandru l-au tulburat însă și multe alte semne. Astfel, un măgar a lovit cu copita pe cel mai mare și mai frumos dintre leii crescuți de Alexandru și l-a omorît. Apoi Alexandru, voind să se ducă la jocul cu mingea, s-a dezbrăcat ca să se ungă cu ulei și a intrat în joc. Cînd au venit să se îmbrace, tinerii care se jucaseră cu Alexandru, văd un om cu diadema regească stînd pe tron în tăcere. Întrebat cine este, a tăcut mult timp. Cu greu, în sfîrșit, revenindu-și în fire, a spus că se numește Dionisios, că e de fel din Messena și că a venit în acel ținut fiind adus de o învinuire și c-a petrecut multă vreme în lanțuri; că însă, de curînd, zeul Serapis[143], venind la el, i-a desfăcut lanțurile

și l-a scos afară și i-a poruncit să ia haina regală și diadema și să șadă în tăcere pe tron.

74 Auzind acestea, Alexandru l-a făcut nevăzut pe omul acela, așa cum l-au sfătuit prezicătorii, dar el era descurajat și nu mai avea nici o nădejde în zei, iar pe prieteni îi bănuia.

Tare se temea însă de Antipatros și de copiii lui; unul dintre ei, Iolas, era mare paharnic, iar Casandru, care sosise de curînd aci, a văzut niște perși închinîndu-se în fața lui Alexandru. Fiind crescut după obiceiul grecesc și nemaivăzînd mai înainte așa ceva, a izbucnit într-un rîs cam zgomotos. Alexandru s-a mîniat și, apucîndu-l cu amîndouă mîinile de păr cu putere, l-a dat cu capul de perete. Apoi, iarăși întrerupînd pe Casandru, care voia să spună ceva celor care învinuiau pe Antipatros, i-a zis: „Ce zici, acești oameni au străbătut ei cale atît de lungă, fără să fie mînați de vreo nedreptate îndurată, ci numai ca să scornească învinuiri nedrepte?" Casandru a răspuns că semnul învinuirii nedrepte constă în chiar faptul că au bătut cale lungă pentru a fugi de dovezi. Alexandru a zis, rîzînd: „Astea sînt sofisme învățate de la Aristotel, bune și pentru și contra, pe care le întrebuințează acei care vor fi pedepsiți, chiar dacă se va dovedi că n-au săvîrșit un prea mare rău".

Se spune îndeobște că o groază atît de strașnică și de neștearsă a intrat în sufletul lui Casandru, încît, cu mulți ani în urmă, pe cînd domnea peste macedoneni și stăpînea Grecia, plimbîndu-se prin Delfi și privind statuile de acolo, s-a găsit deodată în fața statuiei lui Alexandru și pe loc a început să se frămînte și să tremure din tot trupul și cu greu și-a revenit, fiind amețit de vederea statuiei.

75 Alexandru, cu mintea tulburată și înfricoșată, a pornit atunci să îndeplinească cele ce se cădeau zeilor. Orice întîmplare neobișnuită și ciudată, cît de mică ar fi fost, o socotea minune și semn zeiesc, iar palatul era plin de oameni care aduceau sacrificii și făceau purificări și

preziceri (și-i stîrneau lui Alexandru o teamă copilărească).

Astfel, după ce la început arătaseră o grozavă necredință și nebăgare în seamă a zeilor, căzuseră într-o teribilă superstiție, care îi ducea, ca un val, spre descurajare[144].

Totuși, aducîndu-i-se la cunoștință niște oracole cu privire la Hephaistion, Alexandru a părăsit jalea și iarăși a început s-aducă jertfe zeilor și să benchetuiască. Abia terminase ospățul strălucit dat în cinstea lui Nearh și pe cînd se îmbăia, ca de obicei, pregătindu-se de culcare, a venit un med și l-a poftit să petreacă la el acasă. Alexandru s-a dus. Și bînd aci toată noaptea și ziua următoare, a început să aibă călduri. Încă nu golise cupa lui Heracles, și-l cuprinse deodată o durere de șale ca și cînd ar fi fost străpuns de o lance, cum spun unii istorici care au crezut că trebuie să scrie aceste lucruri, ca să facă parcă un epilog cutremurător și tragic unei mari drame.

Aristobul însă spune că Alexandru, avînd călduri nebunești și-o sete foarte mare, a băut mult vin și că, din această pricină, a început să aiureze și a murit la treizeci ale lunii daisios.

76 În *Memorii* așa stă scris, cu privire la boala lui Alexandru: În ziua a optsprezecea a lunii daisios, Alexandru, fiind cuprins de călduri, a dormit în sala de baie. În ziua următoare, făcînd o baie, s-a dus în camera de culcare și și-a petrecut ziua jucînd zaruri cu un med. Apoi, îmbăindu-se tîrziu și aducînd jertfă zeilor, după ce a mîncat, noaptea a avut călduri. La douăzeci ale lunii, îmbăindu-se iarăși, a adus jertfa obișnuită și apoi, întins în sala de baie, stătea de vorbă cu Nearh, ascultînd întîmplările petrecute în timpul plutirii pe rîuri și în Marea cea mare. În ziua de douăzeci și unu, făcînd același lucru, s-a aprins și mai mult și noaptea s-a simțit rău și ziua următoare tot la fel. Și sculîndu-se, s-a întins lîngă baia cea mare. Aci a chibzuit cu sfatul de război cu privire la unitățile care n-aveau comandanți. Le-a spus să

le dea comandanți după ce îi vor fi supus la o probă. În ziua de douăzeci și trei, fiind foarte aprins, s-a sculat și a adus jertfe zeilor; a poruncit apoi ca cei mai mari comandanți să stea în palat, iar comandanții de mari părți ale oastei și cei care comandau cinci sute de oameni să-și petreacă noaptea afară. Apoi, după ce-a fost dus în palatul de peste rîu, la douăzeci și patru ale aceleiași luni, a dormit puțin, dar căldurile n-au scăzut. Cînd s-au dus comandanții la el, nu mai putea vorbi. Tot astfel și în ziua de douăzeci și cinci. De aceea macedonenii credeau că a murit și au început să strige la ușile palatului și să amenințe pe paznici, care-i dădeau înapoi. Apoi, cînd au deschis ușile, îmbrăcați în tunică, unul cîte unul au trecut pe lîngă patul lui Alexandru.

În această zi, Peithon și Seleucus, trimițînd pe cineva la templul lui Serapis, l-a pus să-l întrebe dacă pot să aducă acolo pe Alexandru, iar zeul le-a poruncit să-l lase pe loc. În ziua de douăzeci și opt, după-amiază, Alexandru a murit.

77 Cea mai mare parte din cele spuse mai sus stau scrise astfel în *Memorii*.

Nimeni n-a bănuit îndată după moarte că la mijloc ar fi fost o otrăvire, dar se spune că la șase ani după moartea lui Alexandru, făcîndu-se o pîră c-ar fi fost otrăvit, Olimpiada a osîndit pe mulți la moarte și a poruncit ca rămășițele trupești ale lui Iolas să fie spulberate, gîndind că el dăduse otravă lui Alexandru. Unii spun că Aristotel a sfătuit pe Antipatros să facă așa, dar că, de fapt, el a adus otrava; ei susțin că un oarecare Agnothemis a dat acest amănunt, pe care-l auzise de la regele Antigonos. Otrava, zic ei, era o apă rece și ghețoasă, ca un fel de rouă fină, luată de la o stîncă din Nonacris, pe care o pun într-o copită de măgar, fiindcă nici un alt vas n-o poate ține, ci plesnește din pricina răcelii și puterii ei.

Cei mai mulți cred că cele ce se spun cu privire la otravă sînt de-a dreptul plăsmuite. Ei se sprijină pe-o dovadă destul de puternică: generalii s-au certat între ei, timp de mai multe zile, dar corpul lui Alexandru, deși a

rămas neîngrijit în locuri calde și chiar înăbușitoare, n-a dat totuși nici un semn de putrezire, ci a rămas curat și proaspăt.

Iar Roxana, din întîmplare, tocmai atunci a făcut un copil și pentru aceasta macedonenii au început s-o țină în mare cinste. Purtînd însă dușmănie Stateirei, a amăgit-o printr-o scrisoare plăsmuită să vină acolo cu sora ei și, atrăgîndu-le într-o cursă, le-a omorît, iar leșurile lor le-a aruncat într-un puț, pe care l-a astupat cu pămînt. Perdiccas știa și-i dădea ajutor. Într-adevăr, Perdiccas avea atunci cea mai mare putere și chemase la el pe Arridaios, ca pe un fel de pavăză a domniei. Acesta se trăgea dintr-o femeie fără faimă, de rînd, numită Philina. El nu era în plinătatea minții din pricina unei boli trupești. Boala nu-l apucase din naștere, nici pe neașteptate. ci se spune că în copilărie se părea că are un caracter plăcut și nobil, dar că apoi, desigur, vătămat cu otrăvuri de Olimpiada, și-a stricat mintea . . .[145]

mînd cetăți, luînd prizonieri pe cei răsculați. În cele din urmă, s-au răsculat împotriva sa și heduii[66], pe care tot timpul romanii îi numiseră frați și-i respectaseră cum se cuvine, atunci însă s-au unit cu răsculații și au vîrît o mare frică în soldații lui Caesar. De-aceea el, îndreptîndu-se spre ei, a trecut peste ținutul lingonilor, voind s-ajungă-n țara secvanilor care îi erau prieteni și care se găseau la hotarul Italiei. Aci dușmanii îl atacau și căutau să-l înconjure cu zeci de mii de oameni, dar el, pornind la luptă și bătîndu-se cu toți, i-a răpus. A răzbit pe gali după lupte îndelungate, măcelărind pe mulți dintre ei. La început, crezînd că e înfrînt, arvernii arătau un pumnal atîrnat într-un templu, despre care spuneau că e pradă de la Caesar. Văzîndu-l mai tîrziu, el a rîs și, cînd prietenii săi au vrut să-l ridice, nu i-a lăsat, socotindu-l sfințit.

27 Totuși, atunci mulți gali dintre cei care au scăpat cu viață s-au refugiat cu regele lor în cetatea Alesia. Și, pe cînd Caesar o asedia, părîndu-i că nu poate fi cucerită, și din pricina zidurilor sale înalte, și a mulțimii celor care-o apărau, o primejdie dinafară neînchipuit de groaznică se abate asupră-i. Astfel, toată floarea bărbaților din triburile din Galia — trei sute de mii la număr — se adunase cu arme și pornise spre Alesia iar cei închiși în cetate nu erau mai puțini de o sută șaptezeci de mii, astfel că Caesar, prins și asediat în toiul unui înspăimîntător război, a fost nevoit să ridice două ziduri, unul spre cetate, iar altul împotriva celor care-l împresurau dinafară. Se gîndea că dacă se vor uni cele două forțe vrăjmașe, soldații săi vor fi măcelăriți. Fără îndoială, din multe pricini, primejdia de la Alesia și-a dobîndit pe drept faima c-a prilejuit fapte de curaj și de măreție nemaiîntîlnită în nici o altă bătălie. Te-ai putut însă minuna aflînd că în tot timpul luptei cei din cetate n-au știut că Caesar lupta și era atacat de atîtea zeci și zeci de mii de oameni dinafară și, mai mult, că n-au știut de asta nici chiar romanii care făceau de strajă la zidul cetății: ei n-au aflat de victoria împotriva năvălitorilor dinafară mai îna-

înte de a auzi plînsetele femeilor și bărbaților din Alesia, care se băteau deznădăjduiți cu pumnii în piept și pînă nu au văzut în amîndouă părțile cetății multe scuturi împodobite cu aur și argint și multe platoșe stropite cu sînge și, apoi, vase și corturi galice luate pradă de romani și aduse în lagăr. Așa de repede dispăruse și fusese nimicită această putere atît de mare, ca un vis sau ca o vedenie, fiindcă cei mai mulți căzuseră în luptă. Iar cei împresurați în Alesia, dîndu-și mult de lucru și lor înșiși și lui Caesar, în cele din urmă s-au predat. Iar conducătorul lor în război, Vercingetorix, luînd cele mai frumoase arme și împodobindu-și calul, a ieșit călare pe porțile cetății. Și după ce-a înconjurat, călare, pe Caesar, care ședea jos, a descălecat de pe cal. Mai întîi a aruncat toate armele, apoi s-a așezat la picioarele lui, fără să scoată nici un cuvînt, pînă cînd acesta l-a dat în pază spre a fi păstrat în vederea triumfului[67].

28 Caesar se hotărîse încă de mult să scape de Pompei, după cum, fără îndoială, se hotărîse și Pompei să-l înlăture pe el. De altfel, Crassus, care îi supraveghea pe amîndoi, murise luptînd împotriva parților. După moartea lui, Caesar, spre a ajunge singur „mare", trebuia să alunge pe cel care era „mare", iar Pompei, temîndu-se să nu fie înlăturat trebuia să i-o ia înainte. Pompei însă, abia de puțin timp începuse să se teamă de Caesar. Pînă atunci nu-l băgase în seamă, gîndind că nu-i un lucru greu să îndepărteze pe acela pe care el singur îl ridicase. Caesar însă, de la început gîndindu-se la aceasta, întocmai ca un atlet, s-a ținut departe de rivalii săi și, făcînd exerciții în războaiele galice, și-a călit în lupte armata și, prin faptele sale, și-a mărit faima, care se lua de-a dreptul la întrecere cu izbînzile lui Pompei, în cele mai nimerite prilejuri. Unele, într-adevăr, i le dădea Pompei însuși, altele însă i le dădeau împrejurările și proasta cîrmuire de la Roma. Astfel, cei care doreau să ocupe vreo funcție întindeau mese cu bani în public și mituiau fără rușine poporul. Fiind mituit, poporul nu căuta să-și mai arate voința prin voturi, ci se folosea acum de arcuri, de săbii și praștii.

De multe ori ajungeau să ia o hotărîre abia după ce pătau tribuna cu sîngele oamenilor uciși. Văzînd cetatea lăsată să se destrame ca o barcă purtată de valuri, fără cîrmaci, oamenii cu judecată erau mulțumiți dacă, dintr-o astfel de nebunie și clocotire, lucrurile nu vor ajunge la ceva mai rău decît monarhia. Mulți însă îndrăzneau chiar să spună deschis că statul nu mai poate fi vindecat decît de conducerea unuia singur și că trebuie să se supună și să ia leacul pe care-l va aduce un medic foarte cinstit, gîndindu-se, desigur, la Pompei. Acesta, cu vorba se făleа că este rugat, dar cu fapta întreprindea tot ceea ce l-ar fi ajutat s-ajungă dictator. Cato, chibzuind asupra împrejurării, convinge senatul să-l aleagă consul fără coleg, ceea ce-i mai potrivit legii, pentru ca astfel îmblînzit printr-o conducere fără coleg, să nu ajungă dictator călcînd legea. Unii însă au pus la vot și timpul în care putea să aibă sub conducerea sa provincii; și i-au dat, într-adevăr, două: Spania și Africa. El le conducea prin oameni de-ai săi și întreținea acolo armate cu cei o mie de talanți pe care-i lua în fiecare an din tezaurul public.

29 Din această pricină însă, Caesar se străduia prin trimișii săi să fie ales consul și mai cerea un nou șir de ani pentru stăpînirea provinciilor sale. La început, într-adevăr, Pompei tăcea, iar Marcellus[68] și Lentullus[69] se împotriveau, fiindcă urau îndeobște pe Caesar, și la învinuiri îndreptățite adăugau altele nedreptățite, pentru a-i păta cinstea și a-l înjosi. Astfel, locuitorilor cetății Novum Comum — care fusese de curînd colonizată de Caesar — li s-a dat dreptul de cetățenie, iar Marcellus, cînd a fost ales consul, a lovit cu fascia pe unul dintre senatorii din Novum Comum, care venise la Roma, spunîndu-i că prin aceasta îl lasă să înțeleagă că nu este cetățean roman și că-i poruncește să se ducă și să se plîngă lui Caesar.

După consulatul lui Marcellus, Caesar a început să dăruiască din belșug din bogățiile galice tuturor celor care aveau o funcție la Roma. L-a scăpat pe Curio[70], tribunul, de mai multe datorii și i-a dat lui Paulus[71], cînd era consul, o mie cinci sute de talanți cu care a ridicat Basilica[72]

din for, monument vestit, clădită în fața aceleia a Fulviei. Pompei, înfricoșat de această clică, mijlocea pe față și el și prietenii săi, ca să se aleagă un urmaș lui Caesar în Galia, iar printr-o ștafetă, i-a și cerut soldații pe care-i împrumutase ca să lupte împotriva galilor. Caesar le-a dat drumul, dăruind fiecărui soldat cîte două sute cincizeci de drahme[73]. Dar comandanții care s-au întors cu acești soldați au răspîndit în mulțime vorbe necuviincioase și rele la adresa lui Caesar, iar pe Pompei l-au amăgit, trezindu-i nădejdi deșarte: îi spuneau că armata lui Caesar dorește să-l aibă pe el comandant, că situația d-aci din Roma este, într-adevăr, rea din pricina urilor trezite de o politică înșelătoare, dar că armata de-acolo ține la el și că soldații, numai să treacă Caesar în Italia, și pe loc se vor da de partea lui Pompei, așa de nesuferit le devenise acesta, din pricina mulțimii expedițiilor militare, și fiind bănuit că vrea să înscăuneze monarhia. Auzind aceste vorbe, Pompei se umfla de mîndrie și se lipsea cu totul de pregătirea soldaților, zicînd că nu se teme, dar cu vorba și gîndul ducea o politică spre a părea[74] . . . Caesar nu era de loc neliniștit, ci se spune că unul dintre comandanții săi, trimis de el la Roma — stînd în fața senatului și aflînd că nu i se prelungește slujba în Galia —, a lovit mînerul săbiei, zicînd: „Asta i-o va prelungi".

30 Totuși, în cererea lui, Caesar avea, într-adevăr, o strălucită înfățișare de dreptate: era de părere ca și el și Pompei să depună armele, nădăjduind că, ajunși amîndoi simpli particulari, se vor bucura de cinste din partea concetățenilor. Astfel, zicea el, cei care îi cereau lui Caesar să predea armele, iar pe Pompei îl încurajau și mai vîrtos să le păstreze, pe Caesar îl învinuiau că voiește s-ajungă dictator, iar pe Pompei îl ajutau să fie dictator.

Curio, făcînd cunoscute aceste păreri ale lui Caesar în Adunarea poporului, a fost aplaudat cu strășnicie și unii i-au adus și coroane de flori, împodobindu-l ca pe un atlet. Antoniu, fiind tribun, a adus și, împotriva voinței consulilor, a citit poporului o scrisoare din partea lui Caesar. În senat însă, Scipio, socrul lui Pompei, a propus

că dacă într-o zi anumită Caesar nu va depune armele, să fie declarat dușmanul patriei. Iar cînd consulii au întrebat pe senatori, întîi dacă sînt de părere ca Caesar să facă același lucru, la prima întrebare s-au alăturat puțini, dar la a doua, aproape toți, iar cînd Antoniu a propus ca amîndoi să depună armele, toți deodată au fost de aceeași părere. Cînd însă Scipio a început să silească lucrurile și consulul Lentulus a strigat că împotriva unui pirat e nevoie de arme, nu de voturi, atunci adunarea senatului s-a împrăștiat și senatorii au îmbrăcat veșminte de doliu, pentru adînca dezbinare dintre ei.

31 A venit însă o scrisoare din partea lui Caesar, care părea că dă dovadă de măsură (se învoia să lase celelalte provincii, dar cerea să i se dea Galia Cisalpină și Iliria și două legiuni, pînă va fi ales iarăși consul). Cicero, oratorul — care de curînd sosise în Cilicia și căuta să-i împace —, izbutise să-l îmblînzească pe Pompei, care, primind toate celelalte propuneri, stăruia totuși să i se retragă lui Caesar soldații. Cicero căuta să convingă pe prietenii lui Caesar să primească provinciile cerute și numai șase mii de soldați, și să se împace cu Pompei. Acesta înclina și el să primească și căzuse la învoială, dar consulul Lentulus nu l-a lăsat, ci, batjocorind și pe Antoniu, și pe Curio, i-a alungat în chip rușinos din senat. Au dat astfel lui Caesar cel mai îndreptățit prilej, de care el s-a folosit ca să atîțe mai ales pe soldații săi, arătîndu-le niște bărbați cu vază și deținînd o slujbă în stat, fugiți din Roma cu niște căruțe închiriate, ascunși în haine de sclavi (astfel se îmbrăcaseră ei și, de teamă, ieșiseră pe furiș din Roma).

32 Caesar, aflîndu-se în Galia Cisalpină, n-avea cu el mai mult de trei sute de călăreți și cinci mii de pedeștri. Cealaltă armată, lăsată peste Alpi, urma s-o aducă oamenii săi. Văzînd însă că primii pași pe calea dezlegării dilemei în care se găsea nu cereau atît oameni mulți, cît curaj uimitor și iuțeală în folosirea clipei prielnice, și fiind apoi convins că cea mai mare uimire le-o va trezi dacă-i va ataca cu oastea, a poruncit comandanților și capilor

de unități ca să se înarmeze numai cu săbii, fără celelalte arme, și să ocupe Ariminum, oraș mare al Galiei Cisalpine, cruțîndu-l, pe cît e cu putință, de orice măcel și tulburare. Pe Hortensius l-a învestit cu conducerea armatei, iar el și-a petrecut acea zi în văzul tuturor, stînd și privind la cei care făceau încercări de luptă doi cîte doi. Însă, spre seară, spălîndu-se și intrînd în cameră, a stat puțin cu cei chemați la cină. Îndată ce a început să se însereze, a mîngîiat pe cei mai mulți și i-a îndemnat să aștepte că se va întoarce — numai unora dintre prieteni le spusese să-l urmeze, nu toți pe același drum, ci, fiecare pe altă cale —, apoi a ieșit afară. Pe un car închiriat, a pornit într-adins mai întîi pe-o cale care nu ducea la Ariminum, apoi s-a îndreptat înspre Ariminum. Cînd a ajuns la rîul care desparte Galia Cisalpină de restul Italiei, numit Rubicon, l-au năpădit gîndurile, căci se apropiase mai mult de primejdie, iar cugetu-i era tare învălmășit de marea sa îndrăzneală și, stînd locului în drum, multe gînduri a frămîntat el singur în sine, în tăcere, chibzuind adînc la amîndouă căile, și judecata sa a avut foarte multe întorsături. Și multe le-a mărturisit și prietenilor ce-l însoțeau, printre care și lui Asinius Pollio[75]. Se gîndea la ce mari nenorociri va da naștere trecerea rîului și ce prilej de vorbă va lăsa urmașilor această trecere. În sfîrșit, dîndu-și parcă drumul cu curaj din opreliștea judecății către viitor și rostind vorbele pe care le spun de obicei toți cei care se avîntă spre fapte îndrăznețe, pline de încurcături, și anume: „Fie zarul aruncat“[76], a trecut peste rîu și, străbătînd restul drumului, a ajuns înainte de-a se lumina de ziuă la Ariminum și l-a ocupat. Și se spune că-n noaptea dinaintea trecerii a avut un vis înfiorător: se făcea că se împreuna cu mama sa.

33 După ce-a fost ocupat Ariminum, deschizîndu-se parcă porțile largi ale războiului, pe tot pămîntul și pe toate mările, și topindu-se o dată cu hotarele provinciei lui Caesar și legile Romei, n-ai fi crezut că numai niște bărbați și femei înspăimîntați ca altădată cutreieră Italia, ci că înseși cetățile se ridicaseră și se împrăștiau fugind

unele de altele. Roma era parcă cuprinsă de valuri din pricina locuitorilor din jurul ei care, părăsindu-și ținuturile lor, se refugiau acolo, și, nemaiputînd fi condusă, era cît pe ce să se distrugă ea însăși, într-o atît de mare zguduire și furtună se zbătea. Astfel, peste tot erau numai oameni cuprinși de simțăminte potrivnice și de mari frămîntări. Într-adevăr, nici cei care se bucurau de această schimbare nu stăteau liniștiți, ci, într-un mare oraș ca Roma, în multe privințe făceau același lucru cu potrivnicii lor. Fiind siguri de viitor, se certau între ei și chiar pe Pompei însuși, care era înfricoșat, fiecare în parte îl hărțuia, unii învinuindu-l c-a făcut mare pe Caesar, care se ridica acum împotrivă-i, și că are să-și dea seama de felul cum ocîrmuiește; alții îl acuzau c-a îngăduit să fie batjocorit de Lentulus, cînd începuse să cadă la învoială și să propună o împăcare cuviincioasă. Favonius i-a poruncit batjocoritor să dea cu piciorul în pămînt, fiindcă Pompei, odată, lăudîndu-se în fața senatorilor, nu i-a lăsat să ia măsuri și să se îngrijească de cele trebuitoare pentru război, zicînd că-ndată ce va bate cu piciorul în pămînt, va umple Italia de armată. Totuși, și în acea clipă Pompei întrecea pe Caesar în privința armatei, însă nimeni nu-l lăsa să hotărască după cum gîndea. Din pricina unor numeroase știri și mincinoase vești care ziceau că războiul bate la ușă, cuprinzînd toată Italia, Pompei, învins și scos din fire de zbuciumul tuturor celor din jurul său, a decretat starea de război și a părăsit Roma, poruncind senatului să-l urmeze și să nu rămînă în oraș nimeni dintre aceia care pun patria și libertatea mai presus de tiranie.

34 Așadar, consulii au fugit fără măcar să aducă sacrificiile legiuite, înainte de-a părăsi Roma. Au fugit apoi și cei mai mulți senatori, luînd fiecare din ale sale la nimereală și pe apucate, de parcă ar fi luat din avutul altuia. Au fost însă mulți care, deși mai înainte erau partizani înflăcărați ai lui Caesar, de groază și-au ieșit atunci din minți și s-au lăsat duși de valurile acelei tălăzuiri, deși n-aveau a se teme de nimic. Era, într-adevăr, foarte de plîns prieliștea Romei, care, în timpul unei atît de mari

furtuni, era tocmai ca o corabie lăsată în voia întîmplării de către cîrmacii ce-o părăsiseră. Dar, deşi plecarea tuturor era atît de jalnică, totuşi pe de o parte oamenii, bizuindu-se pe Pompei, socoteau că pentru ei fuga întruchipează mîntuirea patriei, iar pe de alta, părăseau Roma ca şi cînd ar fi fost lagărul lui Caesar. De aceea şi Labienus, unul dintre cei mai buni prieteni şi subalterni ai lui Caesar, care dovedise un foarte mare curaj în toate luptele împotriva galilor, atunci l-a părăsit şi a fugit la Pompei. Dar Caesar i-a trimis şi banii şi armele pe care le părăsise fugarul, apoi, pornind spre Domitius, care păzea oraşul Corfinium cu treizeci de cohorte[77], şi-a aşezat armatele în jurul oraşului; dar Domitius, pierzînd orice nădejde, a cerut unui medic, om de casă, otravă şi luînd ceea ce i-a dat medicul, a băut, ca să moară, dar auzind că Caesar se poartă minunat de blînd faţă de prizonieri, a început să-şi plîngă soarta şi se învinuia singur că se grăbise. Medicul l-a încurajat însă, spunîndu-i c-a băut o doctorie care aduce doar somnul şi nu moartea. Plin de bucurie, s-a ridicat şi s-a dus la Caesar şi, după ce l-a salutat, a fugit iarăşi la Pompei. Vestea acestor fapte, ajungînd la Roma, a mai înveselit lumea şi unii fugari s-au întors.

35 Iar Caesar a pus mîna şi pe armata lui Domitius şi pe alţii pe care i-a prins prin cetăţi strîngînd oaste pentru Pompei. Şi întocmindu-şi o armată mare şi înfricoşătoare, Caesar a pornit spre Pompei. Acesta însă n-a primit atacul, ci, retrăgîndu-se în Brundisium, i-a trimis pe consuli cu armata la Dyrrachium, iar el a plecat puţin mai în urmă, cînd Caesar l-a atacat, după cum se va arăta în *Viaţa* lui cu de-amănuntul.

Caesar, care voia să pornească imediat după Pompei, n-avea însă corăbii. S-a întors deci la Roma, unde a fost timp de şaizeci de zile singur stăpînul Italiei, fără să verse o picătură de sînge. A găsit oraşul mult mai liniştit decît s-aştepta, şi multor senatori rămaşi pe loc le-a vorbit cu cuviinţă şi bunătate, îndemnîndu-i chiar să trimită o solie la Pompei, care să mijlocească o împăcare aşa cum se cuvenea. Nimeni însă nu i-a dat ascultare, fie că se

temeau de mînia lui Pompei, c-a fost părăsit de toată lumea, fie că socoteau că Caesar nu gîndeşte, ci numai vorbeşte aşa cum se cuvine.

Iar cînd Metellus, tribun al poporului, l-a împiedicat să ia bani din tezaurul public, invocînd anumite legi, Caesar i-a răspuns că nu se poate purta război şi respecta în acelaşi timp şi legile. „Iar dacă tu eşti nemulţumit de ceea ce s-a petrecut, păzeşte-te acum, fiindcă războiul nu îngăduie obrăznicia, iar cînd glasul armelor va înceta, după împăcare, atunci o să te urci la tribună şi-o să încerci să-ţi atragi poporul." Şi a mai adăugat: „Şi spun aceasta bizuindu-mă pe drepturile mele, fiindcă şi tu, şi toţi cei răsculaţi împotriva mea, pe care v-am prins, sînteţi în puterea mea". După ce-a spus aceste vorbe lui Metellus, s-a îndreptat spre uşa tezaurului public. Şi negăsind cheile, a chemat nişte fierari şi le-a poruncit să spargă uşile, dar iarăşi Metellus se împotrivea şi cîţiva îl încurajau să se ţină tare. Caesar, înfuriat, l-a ameninţat că-l omoară dacă nu încetează de a-l tulbura. A adăugat apoi: „Ştii, tinere, că mi-a fost mai greu să spun decît să săvîrşesc fapta". Aceste vorbe l-au făcut pe Metellus să plece de frică şi să-l slujească uşor şi repede cu celelalte lucruri trebuincioase pentru război.

36 Apoi Caesar a pornit cu armata în Spania, avînd de gînd s-alunge de-acolo pe Afranius[78] şi pe Varro[79], locţiitorii lui Pompei, şi abia după supunerea armatelor şi provinciilor de-acolo, să se îndrepte asupra lui Pompei, nemairămînîndu-i în spate nici un duşman. Şi punîndu-şi viaţa în primejdie în atacuri date pe ascuns şi fiind cît pe ce să-şi piardă armata din pricina foametei, n-a încetat să urmărească, s-atragă la luptă şi s-asedieze pe duşmani, pînă cînd nu le-a cucerit lagărele şi armatele. Comandanţii armatelor au fugit la Pompei.

37 Iar după ce Caesar s-a-ntors la Roma, Piso, socrul său, l-a-ndemnat să trimită soli la Pompei ca să se-mpace. Isauricus, însă, făcînd pe placul lui Caesar i s-a împotrivit. Apoi, Caesar, ales dictator de senat, a chemat pe fugari şi

a cinstit și pe copiii celor nenorociți de Sylla, iar printr-o reducere a dobînzilor, a ușurat pe datornici. După unsprezece zile, lăsînd dictatura și alegîndu-se consul cu Servilius Isauricus, a luat comanda expediției. Armatele care plecaseră înaintea lui, le-a lăsat în urmă, iar el, luînd numai șase sute de călăreți aleși și cinci legiuni[80], către solstițiul de iarnă, a pornit pe mare în primele zile ale lui ianuarie, care ar corespunde cu Poseidon la atenieni. Și trecînd marea Ionică, a cucerit Oricum și Apolonia[81], iar corăbiile le-a trimis înapoi la Brundisium, pentru a căra soldații, care rămăseseră în urmă. Dar soldații, cît timp erau pe drum, tot cîrteau împotriva lui Caesar, zicînd că nu mai erau în floarea vîrstei și nu mai puteau răbda atîta noian de munci: „Unde ne va duce acest om, purtîndu-ne și folosindu-se de noi ca de niște lucruri fără oboseală și fără suflet? Pînă și fierul s-a tocit de lovituri, și scutul și platoșa au nevoie de cruțare după atîta timp de lupte! Oare, nici cînd vede rănile, nu se gîndește Caesar că domnește peste oameni muritori și că deci sîntem făcuți să avem simțăminte și dureri omenești? Și-apoi nici chiar un zeu nu poate să înfrunte iarna și furtuna pe mare, dar el se avîntă ca și cînd ar fugi de dușmani, iar nu urmărindu-i". Tot zicînd ei așa, mergeau agale spre Brundisium. Dar, cînd, la sosire, au găsit pe Caesar acolo, repede și-au schimbat gîndurile și se învinuiau pe ei înșiși, numindu-se trădătorii comandantului suprem, și chiar învinuiau pe comandanții lor că nu-i grăbiseră. Apoi, urcîndu-se pe locuri mai înalte, se uitau spre mare și spre Epir să vadă dacă vin corăbiile să-i treacă dincolo.

38 La Apolonia, Caesar, neavînd cu el destulă armată ca să-nceapă lupta și fiind încurcat și foarte îngrijorat din pricina întîrzierii armatei de la Brundisium, a luat o hotărîre năstrușnică: să se urce-ntr-o corăbioară cu doisprezece vîslași, fără să știe nimeni, și să se ducă la Brundisium, deși marea era cutreierată de atîtea corăbii dușmane. Așadar, în timpul nopții, îmbrăcîndu-se c-o haină de sclav, s-a urcat pe-o corăbioară și s-a așezat în ea ca un om de rînd, fără să scoată un cuvînt.

Și în timp ce rîul Aoos[82] mîna corăbioara spre mare, un vînt puternic a-nceput să sufle în timpul nopții dinspre mare și a stins adierea care în zori, de obicei, sufla spre mare și-aducea liniște, purtînd valurile în susul rîului. Plutirea pe rîu s-a înrăutățit din pricina revărsării mării și a furtunii care bătea împotrivă-i. Apa rîului a devenit apoi repede și vijelioasă și, ridicîndu-se în vîrtejuri puternice și mari răscoliri, cîrmaciul n-avea cum să se împotrivească. A poruncit deci vîslașilor să schimbe vîslitul, ca să întoarcă plutirea.

Caesar însă, auzind porunca cîrmaciului, i s-a dezvăluit și luîndu-l de mînă, căci rămăsese încremenit cînd l-a văzut, i-a zis: „Haide, om de viță, ai curaj și nu te teme de nimic: duci pe Caesar și soarta lui, care plutește dimpreună cu el". Pe loc vîslașii au uitat de furtună și, așezîndu-se la vîsle, au început să lopăteze împotriva valurilor cu tot curajul. Fiind însă cu neputință să le-nvingă, deoarece marea năvălea în albia rîului din belșug și, la revărsare, valurile deveneau primejdioase, Caesar a căzut, vrînd-nevrînd, la învoială cu cîrmaciul, să se-ntoarcă. Iar cînd a coborît din corăbioară, l-a întîmpinat mulțimea de soldați, fiind foarte îndureraţi și mîhniți că n-are încredere că va putea învinge numai cu ei, și că este supărat pe ei și-i nesocotește de dragul celor care lipsesc, nebizuindu-se parcă pe cei de față.

39 În sfîrșit, Antoniu[83] a venit cu armata de la Brundisium, iar Caesar, prinzînd curaj, a început să-l atîțe pe Pompei la luptă. Pompei era așezat într-un loc bun și se aproviziona din belșug de pe uscat și de pe mare, pe cînd Caesar, încă de la început, n-avea provizii din belșug; a fost mai în urmă chiar foarte strîmtorat de lipsa celor neapărat trebuincioase, căci soldații lui se hrăneau cu rădăcini frămîntate cu lapte. Uneori, făceau din această cocă chiar și pîine. Ducîndu-se apoi cu ele la primele posturi de pază ale dușmanilor, li se aruncau, spunîndu-le c-atîta timp cît pămîntul va da astfel de rădăcini, ei nu-l vor despresura pe Pompei. Totuși Pompei nu lăsa să fie duse nici pîinile, nici vorbele lor soldaților săi, fiindcă ar fi

început să se descurajeze, temîndu-se de sălbăticia și lipsa de simțire a dușmanilor, ca de niște fiare.

Neîncetat însă se dădeau ici și colo lupte la întăriturile lui Pompei. Și-n toate Caesar era învingător, afară de una, în care, ai săi fiind respinși pe o mare distanță, era cît pe ce să-și piardă tabăra. Astfel, Pompei ataca din plin și nimeni n-a mai putut rezista, ci s-au umplut șanțurile de leșuri, și soldații lui Pompei, înaintînd fără să mai păstreze rîndurile, începură să atace și șanțurile lui Caesar. Acesta însă, împotrivindu-li-se, căuta să întoarcă pe cei ce fugeau, dar nimic nu izbutea, ci, cînd a voit să pună mîna pe steaguri, cei ce le purtau le-au aruncat, încît dușmanii au luat treizeci și două din ele, iar el era cît pe ce să fie omorît. Astfel Caesar, punînd mîna pe un soldat înalt și voinic care fugea pe lîngă el, i-a poruncit să stea pe loc și să se întoarcă la dușmani, dar soldatul, năucit de primejdie, a scos sabia ca să-l lovească, dar scutașul lui Caesar i-a luat-o înainte și l-a lovit în umăr. Caesar, într-atît își pierduse nădejdea în izbîndă, încît — după ce Pompei, din pricina slăbiciunii sale sau a întîmplării, n-a desăvîrșit strălucita-i faptă, mulțumindu-se că a silit pe dușmanii respinși să se retragă și să se închidă în întăritură, — a spus prietenilor săi, retrăgîndu-se: „Azi victoria ar fi de partea dușmanilor, dacă ar avea pe învingător". Apoi ducîndu-se în cort și închizîndu-se acolo, a petrecut cea mai amară noapte în gînduri învălmășite, spunîndu-și că a condus rău războiul, pentru că, deși în apropiere se întindea o vale adîncă și-i stăteau la îndemînă cetățile îmbelșugate din Macedonia și Tesalia, totuși s-a ferit să dea lupta acolo și s-a așezat aci la mare, unde, dat fiind că dușmanii sînt puternici în corăbii, este mai mult el împresurat din lipsa celor neapărat trebuincioase, decît asediază el pe dușman cu armele.

Așa, zbuciumîndu-se în gînduri și chinuindu-se din pricina încurcăturii și împrejurării rele în care se afla, a ridicat armata, hotărît s-o arunce asupra lui Scipio, în Macedonia. Se gîndea că sau va atrage pe Pompei într-un loc unde să lupte fără să-și mai poată aduce hrană pe

mare sau, dacă nu, va învinge pe Scipio, rămas singur în Macedonia.

40 Această hotărîre a încurajat armata și pe comandanții lui Pompei să iasă din lagăr și să pună mîna pe Caesar, ca pe un învins și fugărit. De altfel, Pompei era prevăzător, nevoind să dea o luptă în astfel de împrejurări și, fiind foarte bine pregătit în totul pentru un război îndelungat, socotea că-i mai bine să macine și să subrezească puterea dușmanilor, care vor fi repede înfrînți. Într-adevăr, cei mai buni luptători ai lui Caesar erau foarte încercați în lupte și erau plini de curaj și împotriva lor nu putea nimeni rezista, dar cînd făceau marșuri întortocheate, cînd așezau tabere și cînd păzeau zidurile și vegheau noaptea, oboseau din pricina bătrîneții și erau greoi la trup cînd era vorba de munci, și-și pierdeau curajul din pricina slăbiciunii trupești.

Tot atunci s-a declarat în lagărul lui Caesar o boală molipsitoare, pricinuită de lipsurile îndurate. Boala se răspîndea repede printre soldați, iar Caesar nu avea nici bani și nici hrană și se părea că-n scurt timp avea să fie înfrînt.

41 Singur Cato lăuda pe Pompei că, dorind să-și cruțe concetățenii, se ferea să dea lupte. El, într-adevăr, văzînd pe dușmanii căzuți în luptă, ca la o mie, a plecat acoperindu-și fața și plîngînd. Toți ceilalți însă mergînd la cortul său, îl învinuiau pe Pompei că fuge de luptă și-l întărîtau numindu-l Agamemnon și regele regilor[84], fiindcă, credeau ei, nu voia să renunțe la comanda sa de monarh, ci că-i plăcea ca atîția comandanți să asculte de el și se duc la cortul său să primească porunci. Favonius însă, care căta să-l imite pe Cato, vorbind deschis, era nemulțumit că nu va putea să mănînce anul acesta smochine din Tusculum din pricina poftei de domnie a lui Pompei. Iar Afranius, venit de curînd din Spania, unde condusese rău luptele, îl învinuia c-a pierdut armate pe bani, și-l întreba de ce nu luptă împotriva negustorului care cumpărase provinciile de la el[85]. Din toate aceste pricini Pom-

pei, aruncîndu-se fără voie în luptă, a-nceput să urmărească pe Caesar.

Iar Caesar a străbătut cu greu o parte a drumului, fiindcă nimeni nu-i dădea provizii, ci toți îl disprețuiau, dar în cetatea Gomfi din Tesalia, nu numai că și-a hrănit armata, ci a și scăpat-o de boală pe neașteptate. Într-adevăr, soldații au dat de vin din belșug și, bînd fără măsură, apoi petrecînd și chefuind pe drum întocmai ca cei din alaiul lui Dionysios, din pricina beției, s-au lecuit de boală.

42 Și intrînd amîndoi în Tesalia[86], și așezîndu-și taberele față în față, Pompei a venit iarăși la părerea sa de mai înainte, mai ales c-a avut în vis vedenii cu triste prevestiri. Într-adevăr, s-a văzut în teatru aplaudat de romani. Cei din jurul său însă aveau un curaj tot atît de mare și erau tot atît de siguri, socotind că vor fi victorioși, încît Domitius și Spinther și Scipio se certau între ei pentru rangul de mare pontifice, deținut de Caesar, și trimiteau mulți oameni la Roma, ca să închirieze și să ocupe case potrivite pentru consuli și pentru comandanții de armată, fiindcă îndată după luptă aveau să intre, credeau ei, în funcție.

Foarte mult însă fremătau de dorința de luptă chiar și călăreții, care erau pregătiți cu pompă, și prin strălucirea armelor, și prin hrănirea cailor, și prin chipurile lor bine făcute. Aveau gînduri mari și din pricina mulțimii lor fiind șapte mii, față de o mie ai lui Caesar. Dar nici numărul pedeștrilor celor două tabere nu prea era egal, ci de o parte erau patruzeci și cinci de mii, iar de cealaltă — ai lui Caesar — douăzeci și două de mii.

43 Caesar, adunîndu-și soldații și înștiințîndu-i că Corfinius este gata să sosească cu două legiuni, iar alte cincisprezece cohorte sînt la Megara și Atena, i-a întrebat apoi dacă voiesc să-i aștepte sau să s-avînte ei singuri în primejdie. Soldații însă au început să-l roage, strigînd să nu-i aștepte, ci mai degrabă să pună la cale cît mai curînd harța cu dușmanii și să-i mîne în luptă. Cînd Caesar aducea un sacrificiu pentru curățirea armatei și sacrifica

prima victimă, prezicătorul i-a spus îndată că într-o bătălie de trei zile se va lămuri situația lui față de dușmani. Caesar l-a întrebat dacă vede în jertfă vreun semn bun în privința rezultatului luptei, iar prezicătorul i-a răspuns: „Tu singur ai putea să-ți răspunzi la această întrebare; zeii dau semnele unei mari schimbări și prefaceri a stării de acum într-alta potrivnică, astfel că, dacă socotești că în timpul de față îți merge bine, așteaptă o soartă mai rea; iar dacă socotești că-ți merge rău, așteaptă o soartă mai bună". În noaptea dinaintea bătăliei, cînd Caesar își inspecta gărzile, pe la miezul nopții a văzut lumina unui foc ceresc care, trecînd strălucitoare și puternică pe deasupra taberelor, se părea că a căzut peste tabăra lui Pompei. În timpul străjii dinspre ziuă, soldații lui Caesar auzeau și o mare tulburare la dușmani. Totuși n-a socotit că lupta se va da în aceeași zi așa că, ridicînd armata, a pornit spre Scotussa[87].

44 Îndată după ridicarea corturilor patrulele de călăreți au pornit fără zăbavă înaintea armatei lui Caesar și, întorcîndu-se, au anunțat că dușmanii coboară[88] la luptă. Caesar, bucurîndu-se și cerînd ajutorul zeilor, a început să-și așeze armata în ordine de bătaie, făcînd o întreită linie de atac. În fruntea soldaților din mijloc a pus pe Domitius Calvinus, Antoniu comanda aripa stîngă, iar el pe cea dreaptă, dorind să lupte în rîndul legiunii a X-a. Văzînd însă că împotriva acestei aripi sînt așezați călăreții dușmani și temîndu-se de strălucirea și de mulțimea lor, Caesar a poruncit ca, din ultima linie, să vină pe ascuns șase cohorte și le-a așezat la spatele aripii comandate de el, spunîndu-le ce trebuie să facă atunci cînd soldații dușmani vor porni la atac. Pompei era în fruntea aripii drepte a armatei sale, Domitius comanda pe cea stîngă, iar Scipio, socrul lui Pompei, comanda mijlocul armatei. Călăreții lui Pompei s-au strîns cu toții în aripa stîngă, pentru ca să-nvăluiască aripa dreaptă a lui Caesar și să-i pună ostașii pe fugă chiar în punctul unde se afla el. Ei socoteau că nici o linie dușmană, oricît de deasă ar fi, nu va putea

ține piept atacului lor, ci că la prima izbire toate puterile dușmanilor vor fi înfrînte și zdrobite.

Cînd amîndouă taberele erau gata să sune începerea luptei, Pompei a poruncit pedestrașilor să fie pe picior de luptă și rămînînd cu tărie pe loc, să-nfrunte doar iureșul dușmanilor, pînă cînd se vor apropia la o aruncătură de suliță. Caesar însă, mărturisește că, dînd acest ordin, Pompei a greșit, neștiind că mișcarea care se face la început prin alergare și înfierbîntare dă tărie soldaților cînd lovesc pe dușmani și le ațîță curajul, pe măsură ce s-apropie de dușmani.

Iar cînd Caesar, aproape că își și pornise soldații de sub comanda sa la atac, vede mai întîi pe unul din comandanți, care-i era credincios și încercat în războaie, că-și încuraja soldații, și-i îndemna să se ia la întrecere. Chemîndu-l pe nume, Caesar i-a zis: „Ce nădejdi avem, Caius Crassinius, și cum stăm cu curajul?“ Iar Crassinius, întinzîndu-i dreapta și strigînd cu glas tare, i-a răspuns: „Vom învinge cu măreție, Caesar. În ce mă privește, azi mă vei lăuda, sau viu sau mort“. Zicînd acestea, Crassinius se avîntă cel dintîi împotriva dușmanilor, chemînd după el pe cei o sută douăzeci de mii de soldați din juru-i. Și sfărîmînd cel dintîi rînd al dușmanilor, pe cînd înainta făcînd mare măcel și-i silea să se retragă, deodată este țintuit pe loc, căci un pumnal dușman, lovindu-l în gură, îi ieșise prin ceafă.

45 Și astfel, pe cînd pedestrașii lui Caesar se revărsau și luptau împotriva mijlocului armatei dușmane, călăreții lui Pompei au pornit în goană, răsfirîndu-se în cete, ca să-nconjure aripa dreaptă a armatei lui Caesar. Dar, mai înainte de a începe ei atacul, cohortele lui Caesar îi întîmpinau vijelios, nearuncînd cu sulița, cum făceau de obicei, și nemaicătînd să lovească coapsele și fluierele picioarelor dușmanilor, ci țintind numai la ochi și rănindu-le fața. Caesar îi învățase să lupte așa, fiindcă știa că are în fața sa niște oameni cari nu luaseră încă parte la bătălii și nici nu fuseseră răniți. Tineri, ei purtau părul lung, ca să fie mai frumoși și mai falnici, și mai ales de aceste lovituri

aveau să se ferească și să fugă, temîndu-se și de primejdia clipei de față și de rușinea de apoi. Acest lucru așa s-a și întîmplat, fiindcă ei nu rezistau cînd sulițele zburau spre ei, ci-și pierdeau curajul; și văzînd cum le treceau pe lîngă ochi, au început să se întoarcă și să se acopere ca să-și ferească fața. Și la urmă, stăpîniți de o astfel de tulburare, s-au pus pe fugă, stricînd cu mare rușine toată lupta. Într-adevăr, soldații victorioși ai lui Caesar au început îndată să înconjure pe pedestrașii dușmani și să-i lovească, căzîndu-le în spate.

Iar Pompei, cînd a văzut că de peste tot călăreții săi sînt puși pe fugă, își pierduse cumpătul și nici nu-și mai amintea că este Pompei Magnus, ci, asemenea unui om cu mintea lovită de un zeu (sau deznădăjduit de o înfrîngere venită de la puterea cea mai mare a zeilor), s-a întors și a pornit fără glas spre cortul său și, așezîndu-se pe scaun, aștepta cu nerăbdare sfîrșitul. Nu după mult timp, toți ai săi fiind respinși, dușmanii au început să se urce pe întărituri și să se lupte cu gărzile sale. În acea clipă, venindu-și parcă în fire, a spus, după cum se povestește, numai aceste vorbe: „Așadar, și la întăritură?“ s-a dezbrăcat mai întîi de mantaua de comandant, apoi, îmbrăcînd o manta de dezertor, a fugit pe ascuns.

Vom arăta însă, în *Viața* lui, mai întîi ce soartă a avut după aceea și, apoi, cum a fost omorît, după ce se predase unor egipteni.

46 Cînd Caesar a intrat în șanțul întărit al lui Pompei și a văzut și morții ce zăceau întinși, și pe soldații care căzuseră sub ochii săi, a spus îndurerat: „Aceasta au voit, în astfel de primejdie m-am vîrît, încît eu, Caius Caesar, care am repurtat cele mai mari victorii, dacă aș fi dat drumul armatei, aș fi fost poate chiar osîndit.“

Asinius Pollio spune că Caesar a rostit atunci aceste vorbe în latinește, dar că el le-a tradus în grecește. Mai adaugă că cei mai mulți morți au fost dintre sclavi, uciși la ocuparea întăriturii, și că n-au căzut mai mult de șase mii de soldați. Pe cei mai mulți prizonieri, Caesar i-a vărsat în legiunile sale, iar pe mulți dintre nobili i-a ier-

tat. Printre ei era și Brutus, care mai în urmă a luat parte la uciderea lui. Se spune că atunci Caesar s-a tulburat cînd nu l-a zărit, iar cînd a fost salvat și a venit la el, a simțit o deosebită bucurie.

47 Iar dintre multele semne care prevesteau victoria, se povestește că cel mai vădit s-a-ntîmplat la Tralles[89]. Într-adevăr, acolo, în templul victoriei, se înălța statuia lui Caesar, iar pămîntul din jurul ei era tare și așternut cu piatră; aci, la soclul statuiei, se spune, a răsărit un lăstar de curmal. Iar la Patavium, Cornelius Gaius, renumit în arta prezicerii, concetățeanul și prietenul lui Titus Livius, istoricul, lua, din întîmplare, tocmai în ziua bătăliei, auspiciile[90]. Mai întîi, după cum povestește Titus Livius, a cunoscut vremea în care se dădea bătălia și a spus celor de față că lucrul este-nceput și că oamenii se duc la luptă. Apoi, privind iarăși păsările și văzînd semnele, a sărit strigînd înflăcărat: „Învingi, Caesare!". Cei de față erau înmărmuriți, dar Cornelius Gaius, luîndu-și coroana de pe cap, a jurat că nu și-o va mai pune iarăși pe cap mai înainte de-a se dovedi că tălmăcirea sa nu l-a-nșelat. Titus Livius susține cu tărie că acest fapt așa s-a petrecut.

48 Caesar, după ce-a redat libertatea tesalienilor, ca o mulțumire adusă victoriei, a pornit pe urmele lui Pompei. Și, în drum spre Asia, făcînd pe placul lui Teopomp din Cnydos, care adunase și publicase o colecție de mituri, a dat și cnydienilor libertatea și a scăzut și a treia parte din dările tuturor celor care locuiau în provincia romană Asia. Sosind la Alexandria, la puțin timp după moartea lui Pompei, s-a dat înapoi de groază cînd Teodor i-a adus capul acestuia și, luîndu-i sigiliul[91], a început să plîngă. Tuturor tovarășilor și prietenilor lui Pompei, care rătăciseră prin Egipt și fuseseră prinși de regele de acolo, le-a făcut bine și a căutat să și-i atragă. Iar prietenilor săi din Roma le-a scris că cea mai mare și mai plăcută folosință a biruinței este pentru el să salveze neîncetat pe cîțiva dintre concetățenii care au luptat împotriva sa.

Unii spun însă că războiul din Egipt n-a fost neapărat trebuincios, ci că Caesar l-a purtat, fără să dobîndească glorie, înfruntînd multe primejdii, de dragul Cleopatrei, iar alții învinuiesc pe cei de la curtea regală și mai ales pe eunucul Potheinos[92], care, avînd o mare putere, omorîse de curînd pe Pompei și alungase pe Cleopatra[93], și apoi începuse să întindă curse lui Caesar. Din acea pricină spun ei, Caesar a început de-atunci să-și petreacă noaptea bînd, ca să-și păzească viața. Potheinos se făcea nesuferit, spunînd și făcînd multe chiar în public cu ură și cu nerușinare împotriva lui Caesar. Astfel, a îndemnat pe soldați, cărora pusese să li se dea cel mai rău și mai vechi grîu, să sufere și să se obișnuiască să mănînce mîncare străină, iar la masa regelui punea vase de lemn și de lut, spunînd că pe toate cele de aur și argint le folosește numai Caesar.

Tatăl regelui de-atunci datora lui Caesar șaptesprezece milioane cinci sute de mii de drahme. O parte o achitaseră mai înainte copiii lui[94], iar cele zece milioane le cerea acum Caesar ca să întrețină armata. Potheinos îl îndemna pe Caesar să plece acum și să se ocupe de treburile mai însemnate, avînd să fie primit apoi cu mare plăcere. El însă, spunînd că n-are nevoie de sfaturile egiptenilor, a chemat, într-ascuns, de la țară pe Cleopatra.

49 Aceasta, luîndu-și însoțitor numai pe Apolodor din Sicilia și îmbarcîndu-se pe o mică corabie, la căderea nopții a început să se apropie de palatul regal. Neputînd să treacă nevăzută, în acest chip, s-a-nvăluit într-o piele de acoperit lectica, cătînd să-și țină trupul cît mai alungit, iar Apolodor, legînd-o ca pe un balot cu o curea, a dus-o chiar pe ușă la Caesar. Se spune că el a fost cucerit de această primă născocire a ei, care i-a părut foarte îndrăzneață, și, datorită felului de a se purta și farmecului ei, a împăcat-o cu fratele ei, ca să domnească împreună cu el. Apoi, cu toții au început să ia masa împăcați. Un sclav, bărbierul lui Caesar, care, din pricina lașității lui, în care îi întrecea pe toți, nu lăsa nimic necercetat, ci trăgea mereu cu urechea și punea cîte ceva la cale, a băgat de seamă că Achillas[95] și Potheinos, eunucul, îi întinseseră lui Caesar

o cursă. Acesta, cercetînd faptul, a înconjurat camera sa cu o gardă, iar pe Potheinos l-a omorît. Achillas, fugind în mijlocul armatei egiptene, a pornit un război greu și cu neputință de dus pentru Caesar, care trebuia să se-mpotrivească numai cu puțini oameni unei cetăți și unei forțe atît de mari. În acest război, întîia primejdie a înfruntat-o cînd n-a mai avut apă, fiindcă țevile fuseseră distruse de dușman. A doua, cînd i s-a distrus flota, dîndu-i-se foc. Pornind din atelierele navale, acest foc a distrus și biblioteca. A treia primejdie, atunci cînd se dădea o luptă la Far a sărit de pe parapet într-o barcă și a început să dea ajutor luptătorilor, dar, văzînd că egiptenii plutesc spre el din mai multe părți, s-a aruncat în apă și a înotat cu mare greutate și cu multă sforțare. Pînă la urmă, barca a fost scufundată. Se spune că atunci, deși avea mai multe cărți, nu le-a aruncat, zvîrlindu-le sau scufundîndu-le, ci c-o mînă ținea cărțile deasupra apei și cu cealaltă înota.

În cele din urmă, regele dîndu-se de partea dușmanilor săi, Caesar s-a-ndreptat către el și, începînd lupta l-a învins, după ce-au căzut mulți în luptă și însuși regele a dispărut de-atunci. Apoi, lăsînd pe Cleopatra să domnească peste Egipt — mai în urmă ea a născut un copil făcut cu el, pe care alexandrinii îl numesc Caesarion — a plecat în Siria.

50 Plecînd de-acolo în Asia, Caesar a fost înștiințat că Domitius, înfrînt de Farnace, fiul lui Mitridate[96], fugise din Pont cu cîțiva ostași și că Farnace, îmbătat de victorie, pusese mîna pe Bitinia și Capadocia și se îndrepta către Armenia, numită cea Mică, chemînd la răscoală pe toți regii și dregătorii de aci. Caesar a pornit îndată împotriva lui Farnace cu trei legiuni și, dînd o mare bătălie lîngă orașul Zela, pe Farnace l-a pus pe fugă, gonindu-l din Pont, iar armata i-a distrus-o cu totul. Și vestind unui prieten al său din Roma, numit Matius[97], scurtimea și iuțeala luptei, i-a scris trei cuvinte: „Am venit, am văzut, am învins". În latinește cele trei cuvinte, avînd aceeași terminație, au o scurtime convingătoare[98].

51 De-aci, debarcînd în Italia, s-a urcat în Roma[99] tocmai cînd se termina anul pentru care fusese ales dictator a doua oară. Mai înainte, dictatura nu durase niciodată un an. Pentru anul următor a fost ales iarăși consul. Lumea îl bîrfea mult, fiindcă, răsculîndu-se niște soldați și omorînd pe comandanți, Cosconius și Galba, pe soldați i-a pedepsit numai numindu-i cetățeni, în loc de ostași, și dînd fiecăruia dintre ei cîte o mie de drahme și împroprietărindu-i cu mult pămînt în Italia. Caesar ajunsese să fie urît de popor din pricina nebuniei lui Dolabella[100] și a lăcomiei de bani a lui Matius, și a beției lui Antoniu, și i se mai adăuga și faptul că Corfinius a dărîmat casa lui Pompei și a zidit-o altfel, zicînd că era prea mică. Pentru aceste fapte, romanii erau mînioși pe Caesar, iar el, deși le cunoștea și nu le voia, era silit, din pricina urzelilor politice, să se folosească de ajutorul lor.

52 Dar, de vreme ce, după bătălia de la Pharsalus, Cato și Scipio fugiseră în Africa și, cu ajutorul regelui Iuba[101], strîngeau oști însemnate, Caesar s-a hotărît să pornească cu armata împotriva lor. Și trecînd în Sicilia în timp de iarnă și voind să taie orice nădejde de zăbavă și de pierdere de timp generalilor săi, și-a înfipt cortul într-un loc scăldat de valuri și, cînd a început să sufle vîntul, s-a îmbarcat îndată și a pornit cu trei mii de pedeștri și cu cîțiva călăreți. După ce i-a coborît pe țărmul african, s-a înapoiat pe ascuns, fiind îngrijorat de soarta restului armatei. Întîlnindu-se cu ei pe mare i-a dus pe toți în tabără. Apoi a aflat că dușmanii sînt încurajați de un vechi oracol, care prezicea că îi era dat neamului Scipionilor să învingă întotdeauna în Africa. Întîmplîndu-se să fie și în oastea lui un soldat oarecare, luat în rîs de toți și nebăgat în seamă, din neamul Scipionilor, numit Scipio Salvitius, Caesar îl punea să lupte în frunte ca pe un comandant al oștirii, silindu-l adesea s-atace pe dușmani. Este greu de spus dacă făcea asta ca să ia în rîs pe Scipio care conducea pe dușmani, sau ca să-și atragă de partea sa oracolul. Iar ai lui Caesar n-aveau nici grîu pentru hrană, nici nutreț pentru cai, ci erau siliți să-și

hrănească caii cu mușchi de mare, uscat de sărătură, dar punînd și puțină iarbă, ca să-l facă mai plăcut. Apărînd deodată mulți și repezi din toate părțile, numizii puneau adesea stăpînire pe acele locuri. Într-o zi, în timp ce călăreții lui Caesar stăteau liniștiți — din întîmplare, un libian le juca un dans și cînta în același timp minunat din flaut, iar ei stăteau încîntați, lăsînd caii pe seama sclavilor —, deodată dușmanii, venind din toate părțile, i-au atacat și i-au omorît pe cei care erau cu flautistul, iar pe ceilalți, care fugeau spre tabără, i-au pus pe fugă și le-au căzut în spate.

Și dacă Caesar însuși, și cu el Asinius Pollio, n-ar fi oprit fuga, sărindu-le în ajutor din tabără, războiul ar fi fost isprăvit. Și-n altă bătălie, în timpul unui atac, dușmanii prinseseră curaj, cînd se spune că Caesar, luînd de gît pe soldatul care purta vulturul și care fugea, l-a întors și i-a zis: „Aici sînt dușmanii".

53 De astfel de izbînzi a fost încurajat Scipio să dea lupta cea mare. Lăsînd de o parte și pe Afranius și pe Iuba, care-și aveau lagărele aproape unul de altul, Scipio a început el însuși să zidească o întăritură pentru tabără, pe lîngă orașul Tapsus, dincolo de un lac, ca să fie pentru toți loc de avînt la atac și loc de refugiu. În timp ce el muncea ca să ridice acest zid, Caesar, străbătînd c-o iuțeală nemaipomenită locuri păduroase, care aveau ascunzișuri de unde se putea porni la atac pe nevăzute, pe unii dintre dușmani îi înconjură pe la spate, iar pe alții îi ataca din față. După ce i-a respins, a început să fie sprijinit și de noroc, datorită căruia, de la-ntîiul atac, a luat lagărul lui Afranius și tot de la-ntîiul atac a luat — Iuba fugise — tabăra numizilor. Deși, într-o mică parte din zi, a pus stăpînire pe trei tabere și a omorît treizeci de mii de dușmani, Caesar n-a pierdut nici cincizeci dintre ai săi. Acestea le povestesc unii istorici despre lupta aceea, dar alții spun că Caesar n-a luat parte la luptă, ci că, în timp ce-și aranja armata și o orînduia pentru bătălie, a fost scuturat de boala lui obișnuită și că, dîndu-și îndată seama că-ncepe criza, mai înainte de a fi tulburat și cuprins cu

totul de ea, cînd începuse să i se tulbure și mintea, a fost dus într-una din întăriturile apropiate și a petrecut tot timpul în liniște. Se mai spune că unii dintre consularii și comandanții care fugiseră din luptă s-au omorît ei singuri, cînd au fost prinși de Caesar, iar că pe alții i-a omorît el.

54 Dorind să prindă pe Cato viu, Caesar a pornit în grabă, spre Utica[102]. Cato, avînd să păzească acest oraș, nu luase parte la luptă. Cînd a aflat că se omorîse, Caesar a fost parcă mușcat, nu se știe de ce, și a spus: „Te pizmuiesc, Cato, pentru moartea ta, fiindcă și tu m-ai invidiat pentru putința ce-aș fi avut a-ți dărui viața".

Cuvîntul scris de Caesar împotriva lui Cato, care murise, nu pare să vădească înclinare spre blîndețe și împăciuire, căci cum l-ar fi cruțat dacă trăia, cînd a vărsat atîta ură împotriva lui după ce murise? Se crede însă, din blîndețea lui față de Cicero și de Brutus și de alți nenumărați dușmani, că nici acel cuvînt n-a fost alcătuit din dușmănie, ci dintr-o ambiție politică, pentru următoarea pricină: Cicero a scris o *Laudă* lui Cato, punînd scrierii titlul de *Cato*. Scrierea era lăudată mult, cum era firesc, fiind alcătuită de cel mai talentat orator, în sprijinul unei idei foarte frumoase. Acest fapt a supărat pe Caesar, socotind că preamărirea unui om care murise din pricina sa este o învinuire adusă lui. Astfel a scris și el o carte, în care a adus mai multe învinuiri lui Cato. Cartea a fost intitulată *Anti-Cato*. Amîndouă cărțile își au cititorii lor pasionați, datorită faimei lui Caesar și lui Cato.

55 Cînd s-a-ntors din Africa la Roma, Caesar s-a făli mai întîi în fața poporului că a supus atîta pămînt, încît va aduce în grînarul public în fiecare an optzeci de mii de baniță atice[103] și treizeci de mii de litri de untdelemn. Apoi a sărbătorit triumfurile: galic, egiptic, pontic, libic, dar nu al luptei împotriva lui Scipio, ci împotriva regelui Iuba. Tot atunci a fost adus captiv în carul triumfal și Iuba, copilul regelui Iuba, suferind cea mai fericită capti-

vitate, fiindcă un străin și numid s-a numărat printre cei mai învățați istorici ai grecilor.

După triumfuri, Caesar a făcut daruri mari soldaților și a-nceput să-și atragă poporul cu ospețe și spectacole, dînd douăzeci și două de mii de mese și oferind spectacole de luptători perechi și luptători de corăbii, pentru fiica sa Iulia, care-i murise de curînd.

După spectacole, făcîndu-se o numărătoare a populației Romei, s-au găsit, în loc de trei sute douăzeci de mii, numai o sută cincizeci de mii de locuitori. O atît de mare pierdere adusese războiul și măcinase o parte atît de însemnată a poporului, afară de nenorocirile care bîntuiseră restul Italiei și provinciile[104].

56 După aceasta, Caesar, ales consul a patra oară, a pornit cu armata în Spania, împotriva fiilor lui Pompei, care erau tineri, dar care strînseseră o armată nemaivăzută prin mărimea ei și care dădeau dovadă de mult curaj, ca niște adevărați bărbați cu talent de comandanți; aceștia i-au prilejuit lui Caesar cea din urmă primejdie. Marea bătălie s-a dat lîngă cetatea Munda[105], în care Caesar, văzînd că soldații săi sînt loviți cu putere și țin cu greu piept dușmanilor, alerga încoace și încolo, printre rîndurile soldaților săi și-i întreba strigînd dacă nu le este rușine să-l dea pe mîna unor copii. În sfîrșit, respingînd vitejește, dar cu mare greutate pe dușmani, a omorît dintre ei ca la treizeci de mii, iar dintre ai săi a pierdut o mie, pe cei mai buni. Întorcîndu-se după luptă, la prietenii săi, le-a spus că de multe ori se bătuse ca să cîștige victoria, dar acum a luptat ca să-și scape viața. A cîștigat această luptă în timpul sărbătorii Dionysiilor, cînd se spunea că și Pompeius Magnus plecase la război; între timp, se scurseseră patru ani. Fiul cel mic al lui Pompei[106] a scăpat, iar capul celui mai mare l-a adus, după cîteva zile, Didius.

Acesta a fost cel din urmă război al lui Caesar. Dar triumful sărbătorit de el după acest război a mîniat pe romani mai mult decît orice. Într-adevăr, romanii socoteau că nu e frumos ca — după ce nu se bătuse nici împotriva unor comandanți străini, nici împotriva unor regi

dușmani, ci împotriva copiilor unui foarte bun roman, învins de soartă, și împotriva neamului său distrus din temelie — să se fălească în triumf pentru nenorocirile patriei, bucurîndu-se de lucruri a căror singură justificare și față de zei și față de oameni era că se-ntîmplaseră din voia destinului. Ceva mai mult, mai înainte de triumfuri, în timpul războaielor civile, nu trimisese nici o veste și nici o scrisoare poporului[107] ca să-i anunțe vreo victorie, ci căutase să-nlăture faima acestor lupte, de care-i era rușine.

57 Totuși romanii, înclinîndu-se în fața sorții lui și primind o înfrînare a libertății lor și socotind că conducerea unuia singur îi va lăsa să răsufle ușurați de nenorocirile războaielor civile, l-au ales dictator pe viață. Aceasta era o tiranie primită de bunăvoie, deoarece monarhia, pe lîngă lipsa de răspundere, mai capătă și perpetuitatea. Cicero a propus cel dintîi senatului, în scris, onoruri pentru Caesar. Aceste onoruri, într-un fel, erau pe măsura unui om, dar alții, adăugînd alte onoruri nesăbuite și luîndu-se la întrecere în a-l încărca cu cinstiri de tot felul, l-au făcut să fie urît și nesuferit chiar de cei mai cumsecade oameni, din pricina măreției și neobișnuinței onorurilor votate. Se crede că și cei care-l urau tot atît de mult ca și cei care-l lingușeau se străduiau să-i înlesnească votarea acestor onoruri ca să aibă cît mai multe pricini de învinuire împotriva lui și să pară că-l atacă cu cele mai puternice temeiuri. De altfel, după încetarea războaielor civile, Caesar n-a dat nici o pricină de a mai fi învinuit. Astfel se pare că s-a votat ridicarea Templului Blîndeții drept mulțumire pentru blîndețea lui, deși Caesar nu era din fire blînd. A și dat drumul multora dintre cei care luptaseră împotrivă-i, ba unora le-a dăruit chiar slujbe și onoruri, ca lui Brutus și Cassius[108], pe care i-a făcut pretori. N-a lăsat nebăgate în seamă statuile lui Pompei, care fuseseră culcate la pămînt, ci le-a înălțat, fapt pentru care și Cicero a spus că Caesar, înălțînd statuile lui Pompei, și le-a statornicit pe ale sale. Cu toate că prietenii săi îi cereau să aibă o gardă personală și mulți s-arătau gata

s-o facă, nu s-a-nvoit, spunînd că e mai bine să moară o dată, decît să stea mereu cu frica-n sîn. Voind însă să se-nconjure de bunăvoință ca de cea mai frumoasă și mai puternică pază, a început îndată să-și atragă poporul cu ospețe și daruri de grîu lunare, iar pe veterani îi trimitea în coloniile mai de seamă, cum erau Cartagina și Corintul. Din întîmplare, Cartagina și Corintul fuseseră cucerite în același timp, iar atunci au fost restaurate amîndouă deodată.

58 Cît privește pe cei cu vază, unora le dădea consulate și preturi pentru viitor, iar altora le potolea pofta prin alte slujbe și onoruri și tuturor le dădea speranțe, căutînd să-i conducă cu încuviințarea lor. Astfel, după moartea consulului Maximus, pentru o singură zi care mai rămăsese din consulat, a ales consul pe Caninius Robilus. Cînd, după obicei, mulți se duceau ca să-l felicite și să-l însoțească spre senat, în semn de cinstire, Cicero a zis: „Să ne grăbim s-ajungem la Caninius mai înainte de a-și termina consulatul".

Multele sale izbînzi nu-i îndreptau puterea înnăscută de a face fapte mari și ambiția spre desfătarea cu cele pentru care trudise, ci erau o înflăcărare și o încurajare pentru viitor, și năștea în el planuri pentru fapte mai mari și-o dorință spre o nouă slavă, la gîndul că sorbise pe cea de față pînă la fund. Pasiunea sa nu era nimic altceva decît un fel de dorință de întrecere cu sine însuși ca și cum ar fi fost îndreptată împotriva altuia, și un fel de dorință ca victoriile viitoare să fie mai presus decît cele cîștigate. Iar pregătirea și planul său era să pornească cu armată împotriva parților și, după supunerea lor, trecînd Pontul prin Hircania[109], pe lîngă Marea Caspică și Caucaz, să intre în Sciția, apoi, după ce va fi străbătut ținuturile învecinate cu Germania și Germania însăși, prin Galia să se întoarcă în Italia și să încheie astfel cercul stăpînirii, mărginită pretutindeni de Ocean. În plină pregătire a campaniei, a pus să se sape istmul de Corint, după ce alesese pe Anitus să conducă lucrările. Și mai voia ca, printr-un canal adînc, să ducă Tibrul de la Roma pe la Circaeum

pînă la Tarracina, făcînd astfel ca drumul celor care veneau la Roma pentru negoț să fie neprimejduit și ușor de făcut. Pe lîngă aceasta, deviind direcția mlaștinilor de la Pontine și Setia, voia să scoată la iveală o cîmpie bună de lucrat pentru zeci de mii de oameni. Ridicînd și diguri și punînd astfel zăvor mării celei mai apropiate de Roma și curățind locurile înfundate și pe unde nu se putea debarca la țărmul Ostiei, voia să facă limanuri și porturi vrednice de încredere față de o astfel de plutire pe mare. Și toate acestea erau în pregătire.

59 Așezarea calendarului și îndreptarea nepotrivirii lui cu timpul, cumpănită înțelepțește de el și dusă la bun sfîrșit, a fost de neprețuit folos. A făcut aceasta nu numai fiindcă, în vechime, romanii aveau lungimea lunilor neorînduită după aceea a anului — astfel că zilele de prăznuire a zeilor și sărbătorilor lunecînd puțin cîte puțin, cădeau în vremi nepotrivite cu timpul[110] —, dar chiar în privința anului solar, unii nu puteau să facă nici o socoteală în ani, iar preoții, știind numai ei timpul, decretau deodată, și fără să știe nimeni, luna intercalară, numind-o luna mercedomas. Se spune că regele Numa Pompilius[111] a intercalat această lună care, deși mică și scurtă, a fost de un mare folos pentru întoarcerea anilor, după cum am scris în *Viața* lui. Caesar a pus această problemă celor mai buni filozofi și matematicieni, și din toate căile propuse de ei a găsit o îndreptare proprie și cu mult mai bine cercetată în amănunțime. De acest calendar îndreptat se folosesc pînă acum romanii, și se pare că se-nșală mai puțin decît alții cînd e vorba de nepotrivirea anului cu timpul. Totuși și aceasta a dat prilej de cîrtire invidioșilor și celor care nu-i puteau suferi puterea: astfel Cicero, oratorul, după cît se știe, cînd cineva i-a spus că a doua zi vor sărbători Lyra, a răspuns: „Da, din poruncă", gîndind că oamenii, prăznuiesc și această sărbătoare din porunca lui Caesar.

60 O ură fățișă și aducătoare de moarte împotrivă-i a stîrnit dragostea lui de a se face rege, care, pentru

dușmanii săi cei mulți, a fost primul prilej de atac, dar pentru cei care de mult îl urau, în ascuns, cel mai binevenit. În adevăr, cei care aveau să mijlocească lui Caesar acest rang, răspîndeau zvonuri în popor că, după cărțile Sibiline[112], cucerirea parților va fi înfăptuită de romani numai cînd vor porni cu armată condusă de un rege, altfel nu. Odată, cînd Caesar cobora de la Alba la Roma, unii au îndrăznit să-l salute cu titlul de rege, dar fiindcă poporul s-a tulburat cînd i-a auzit, Caesar s-a supărat și-a spus că nu se numește rege, ci Caesar. Auzind aceste vorbe, au tăcut cu toții iar Caesar a trecut mai departe, nici prea senin și nici prea mulțumit. Senatul îi votase onoruri peste fire de mari. Din întîmplare, el ședea odată pe tribună în for. Consulii și preoții s-au dus și s-au apropiat de el, urmați de întreg senatul, dar el nu s-a ridicat, ci, ca și cum ar fi avut de-a face cu niște particulari oarecare, a răspuns că onorurile trebuie mai mult restrînse decît înmulțite. Acest fapt a supărat nu numai senatul, dar chiar poporul care gîndea că fiind înjosit senatul, a fost batjocorită cetatea. Aceia care puteau să nu mai rămînă, au plecat degrabă într-o adîncă tăcere, încît și Caesar, dîndu-și seama de situație, a plecat îndată acasă și a strigat către prieteni, dezvelindu-și gîtul, că e gata să-l dea celui care vrea să-l omoare. Apoi, dus pe gînduri, a spus că nu se simte bine, căci cugetul celor care suferă de această boală, îndeobște nu stă treaz, cînd vorbesc în picioare mulțimii, ci, zguduit și zbuciumat, produce ameteli și pune stăpînire pe ei.

Întîmplarea însă nu s-a petrecut așa, ci se spune că Caesar, deși dorea foarte mult să se ridice înaintea senatului, a fost oprit de un prieten al său, mai mult un lingușitor, Corneliu Balbus, care i-a zis: „Nu-ți amintești că ești Caesar și nu găsești cu cale să te porți ca unul care ești mai puternic decît ei?“

61 Acestor prilejuri de nemulțumire li s-a adăugat și batjocorirea tribunilor poporului. Era sărbătoarea Lupercaliilor, despre care mulți scriu că, în vechime, era a ciobanilor și se asemăna cu Lyciile arcadienilor[113]. În timpul sărbătorii, mulți tineri nobili și magistrați umblă goi prin oraș, lovind c-un bici de curele pe cei întîlniți petrecînd cu glume și rîs. Și chiar dintre femeile cu vază multe caută să-i întîlnească într-adins și întind mîinile ca la școală ca să fie lovite, crezînd că cele însărcinate vor avea o naștere ușoară, iar celelalte, care n-aveau copii, vor rămîne însărcinate. Caesar privea, șezînd pe tribuna din for pe un scaun de aur, îmbrăcat în hainele de triumf, iar Antoniu era unul dintre cei care aveau să primească procesiunea sfîntă, fiind consul. Cînd s-a dus în for, mulțimea s-a dat la o parte dinaintea lui, iar el, purtînd o diademă împletită din frunze de laur, a întins-o lui Caesar și cîțiva din mulțime au aplaudat, nu însă prea mulți, ci puțini, după cum fusese pus la cale. Cînd Caesar a înlăturat diadema, tot poporul a aplaudat. Cînd iarăși i-a întins-o, au aplaudat puțini, dar cînd Caesar n-a primit-o, toți. Astfel, mai făcîndu-se această încercare, Caesar s-a ridicat și a poruncit să ducă diadema pe Capitoliu. Statuile lui au fost văzute cu diademe pe cap și doi tribuni, Flavius și Marullus, s-au dus și le-au ridicat și, găsind pe cei care numiseră cei dintîi pe Caesar rege, i-au aruncat în închisoare. Poporul îi urma aplaudînd și numindu-i Bruti, fiindcă Brutus curmase șirul regilor și dăduse poporului și senatului puterea smulsă monarhiei. Caesar, mîniindu-se, le-a luat funcția și, aducîndu-le învinuiri și batjocorind și poporul, îi numea Bruti și Casii.

62 Astfel, mulțimea se întoarce către Marcus Brutus care părea că, după tată, se trage din Brutus cel Bătrîn[114], iar după mamă, din neamul Serviliilor, altă casă cu vază, fiind ginerele și nepotul lui Cato. Numai cinstirile și favorurile dăruite de Caesar îl împiedicaseră pe Brutus să-și iasă din fire și să se avînte la sfărîmarea tiraniei înscăunate de el. Astfel, nu numai c-a fost cruțat la Pharsalus după fuga cu Pompei și nu numai c-a scăpat pe mulți dintre prietenii săi, mijlocind pe lîngă Caesar, dar chiar s-a și bucurat de mare încredere. A fost numit într-una dintre cele mai de seamă slujbe de-atunci

și avea să fie consul după patru ani, fiindcă era mai bine văzut decît Cassius, cu care era rival. Se spune că Caesar a zis că mai drept vorbește Cassius, dar că n-ar putea să treacă cu vederea pe Brutus. Și, odată, după ce se închegase conspirația, unii l-au pîrît pe Brutus lui Caesar, dar el n-a dat ascultare, ci, atingîndu-și trupul cu mîna, a zis către cei care-l învinuiau: „Brutus va suferi această piele", gîndind că era vrednic de dregătoria pe care o deținea datorită virtuții sale și că, mulțumită virtuții, nu ar putea să fie rău și nerecunoscător. Iar cei care căutau schimbarea lucrurilor și care aveau privirile ațintite numai spre Brutus sau spre el mai întîi, nu îndrăzneau să-i vorbească, ci noaptea umpleau cu scrisuri piedestalul și scaunul pe care își îndeplinea slujba. Cele mai multe scrisuri erau de felul acesta: „Dormi, Brutus?" sau „Nu ești Brutus!". Cassius, știind că ambiția lui Brutus este răscolită în taină de aceste scrisuri, îl împingea și-l aținea și mai mult, mai ales cu nutrea și un simțămînt de ură împotriva lui Caesar, pentru pricinile pe care le-am scris în *Viața* lui Brutus. Și Caesar bănuia pe Cassius, încît a și zis odată către prieteni: „Ce, nu credeți că vrea ceva Cassius? Mie nu-mi place că-i prea palid". Se spune iarăși că cineva, învinuind pe Antoniu și Dolabella că doresc să schimbe lucrurile, Caesar a zis: „Nu mă tem prea mult de cei grași și păroși cît de cei palizi și slabi", gîndindu-se la Cassius și Brutus.

63 Se pare însă că sfîrșitul unui om nu este atît de neașteptat, cît este de neînlăturat, deoarece se spune că, înainte de sfîrșitul său, Caesar a avut și semne minunate și vedenii. Poate merită să fie amintite în legătură c-o astfel de întîmplare fulgerele de pe cer și zgomotele care se porneau în timpul nopții în multe locuri și păsările singuratice care s-au coborît în for. Filozoful Strabo[115] povestește c-au fost văzuți mulți oameni mergînd învăluiți în flăcări și că sclavul unui militar a fost zărit zvîrlind o mare flacără din mînă și că cei care l-au văzut au avut impresia că arde, dar că, după ce vedenia

a-ncetat, n-a avut nici o vătămare; că chiar lui Caesar, pe cînd aducea un sacrificiu, i s-a întîmplat să nu găsească inima animalului jertfit și că minunea este înfricoșătoare, căci n-ar putea din fire să existe un animal fără inimă.

Merită să fie amintite și aceste lucruri, pe care le pomenesc mulți, și anume că un prezicător i-a spus lui Caesar să se ferească de-o mare primejdie în ziua lunii martie pe care romanii o numesc ide[116], că venind ziua idelor Caesar, mergînd în senat ca să-l salute, a luat în rîs pe prezicător, zicînd: „Idele lui Marte au venit". Prezicătorul i-a răspuns în liniște: „Da, au venit, dar n-au trecut". Cu o zi mai înainte, Caesar, lua masa la Marcus Lepidus[117] și, din întîmplare, semna niște scrisori, ca de obicei, întins pe pat, iar discuția lunecase asupra chestiunii „care este moartea cea mai bună" și Caesar, luîndu-le înainte la toți, a strigat: „cea fără de veste!".

După aceea, dormind el, ca-ndeobște, alături de soția sa, deodată s-au deschis ușile și ferestrele încăperii, iar el, tulburat și de zgomot și de lumina lunii strălucitoare, a văzut pe Calpurnia dormind adînc și șoptind vorbe neînțelese și scoțînd gemete nelămurite prin somn; se părea că plînge pe Caesar, pe care ea-l ducea, înjunghiat, pe brațe. Alții spun că n-a avut Calpurnia acest vis, dar că era în casa lui Caesar un soclu pe care i-l dăruise — spre a-i mări strălucirea și distincția — senatul, după cum povestește Titus Livius, și că, văzîndu-l Calpurnia, în vis, sfărîmat, se făcea că cere ajutor și plînge. Cînd s-a făcut ziuă, Calpurnia a rugat pe Caesar ca, dacă e cu putință, să nu plece de-acasă, ci să amîne ședința senatului. Dacă se gîndește prea puțin la visul ei, să cerceteze viitorul cu ajutorul artei prezicerii și al preoților. După cît se pare, și el era stăpînit de bănuială și de teamă, căci mai înainte de Calpurnia nu mai întîlnise nici o femeie cuprinsă de spaimă din pricina prevestirii, dar atunci a văzut-o pe Calpurnia. Și cum prezicătorii, sacrificînd, i-au spus că multe îi sînt potrivnice, s-a hotărît să trimită pe Antoniu să amîne ședința senatului.

64 Între timp, Decimus Brutus, poreclit Albinus, în care Caesar avea mare încredere, că-l lăsase al doilea moștenitor, dar care era părtaș la complot împreună cu Brutus celălalt și cu Cassius, temîndu-se ca nu cumva, dacă Caesar va amîna ședința senatului, planul să fie cunoscut, își bătea joc de prezicători și-l sîcîia pe Caesar, zicîndu-i că-și dobîndește pricină de bîrfeală din partea senatului, care va crede că Caesar își bate joc de senatori. Mai spunea că acum s-au adunat cu toții la ordinele lui și se învoiesc să voteze să fie numit rege al provinciilor dinafara Italiei și să poarte coroană, numai cînd va străbate alt ținut și altă mare dinafara Italiei. Dacă cineva le va spune, cînd sînt chemați la adunare, că Caesar acum stă cu sfială la o parte, dar că va veni mai pe urmă cînd Calpurnia va avea visuri mai bune, ce vorbe or să spună pizmașii? Sau cine va mai asculta pe prietenii săi cînd spun că acestea nu înseamnă sclavie și tiranie? Dar dacă trebuie să facă ceremonii de purificare în acea zi, este mai bine să se ducă și, vorbind senatului, să amîne ședința. Brutus, spunînd acestea, a-nceput să-l conducă pe Caesar, luîndu-l de mînă. Cînd Caesar se depărtase puțin de la ușă, un sclav străin, care ținea cu orice preț să-i vorbească, dar fiind copleșit de învălmășeala și mulțimea din jurul lui Caesar, a dat buzna în casă și s-a încredințat Calpurniei, rugînd-o să-l păzească pînă se va întoarce Caesar, fiindcă avea să-i spună lucruri mari.

65 Artemidor era de neam din Cnydos, cunoscător al culturii grecești și, din această pricină, era prieten cu unii din jurul lui Brutus, astfel că știa multe din tainele lor. El a venit la Caesar, aducînd scrise, într-o cărticică[118] cele ce avea să-i spună, dar văzînd că Caesar primește fiecare tăbliță și apoi o dă sclavilor din jurul său, apropiindu-se de el, i-a dat o tăbliță și i-a zis: „Pe asta, Caesar, citește-o singur și repede; sînt scrise aci fapte mari și care te interesează. Caesar, luînd-o, a fost împiedicat s-o citească de mulțimea celor care-l întîmpinau, deși a încercat de mai multe ori, dar, strîngînd-o în mînă și păstrînd-o numai pe aceea, a intrat în senat. Unii spun că altcineva i-a dat

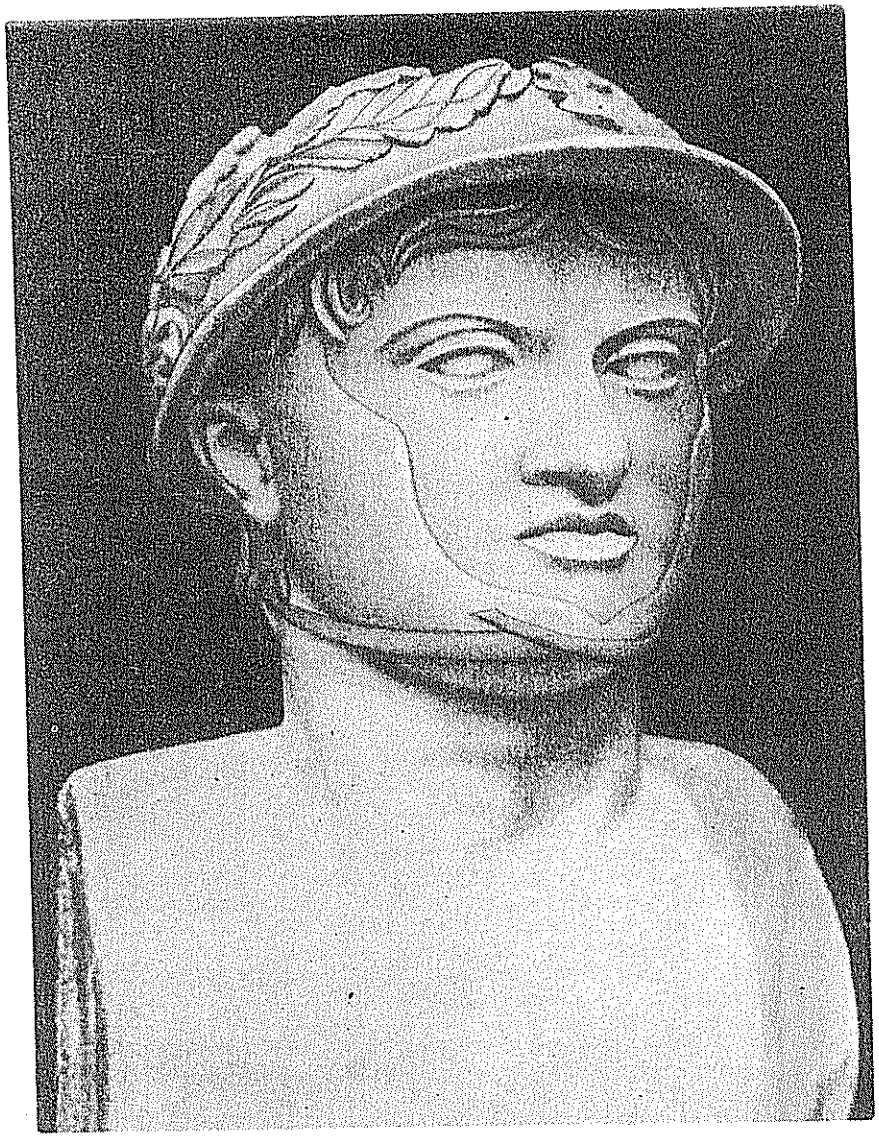

PIRUS

BIBLIOTECA INSTITUTULUI PEDAGOGIC
DE 3 ANI SUCEAVA

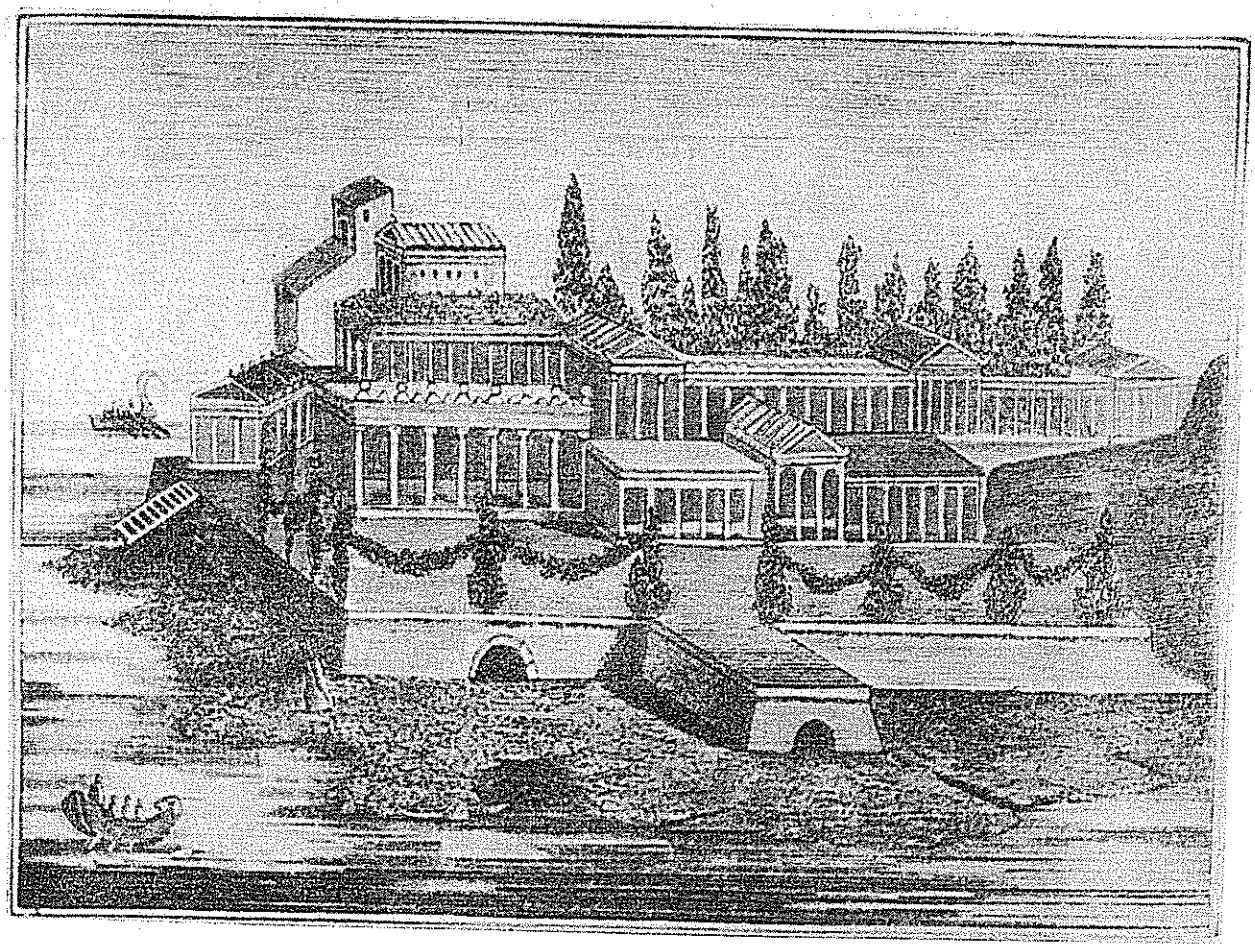

VILĂ ROMANĂ LA MARE

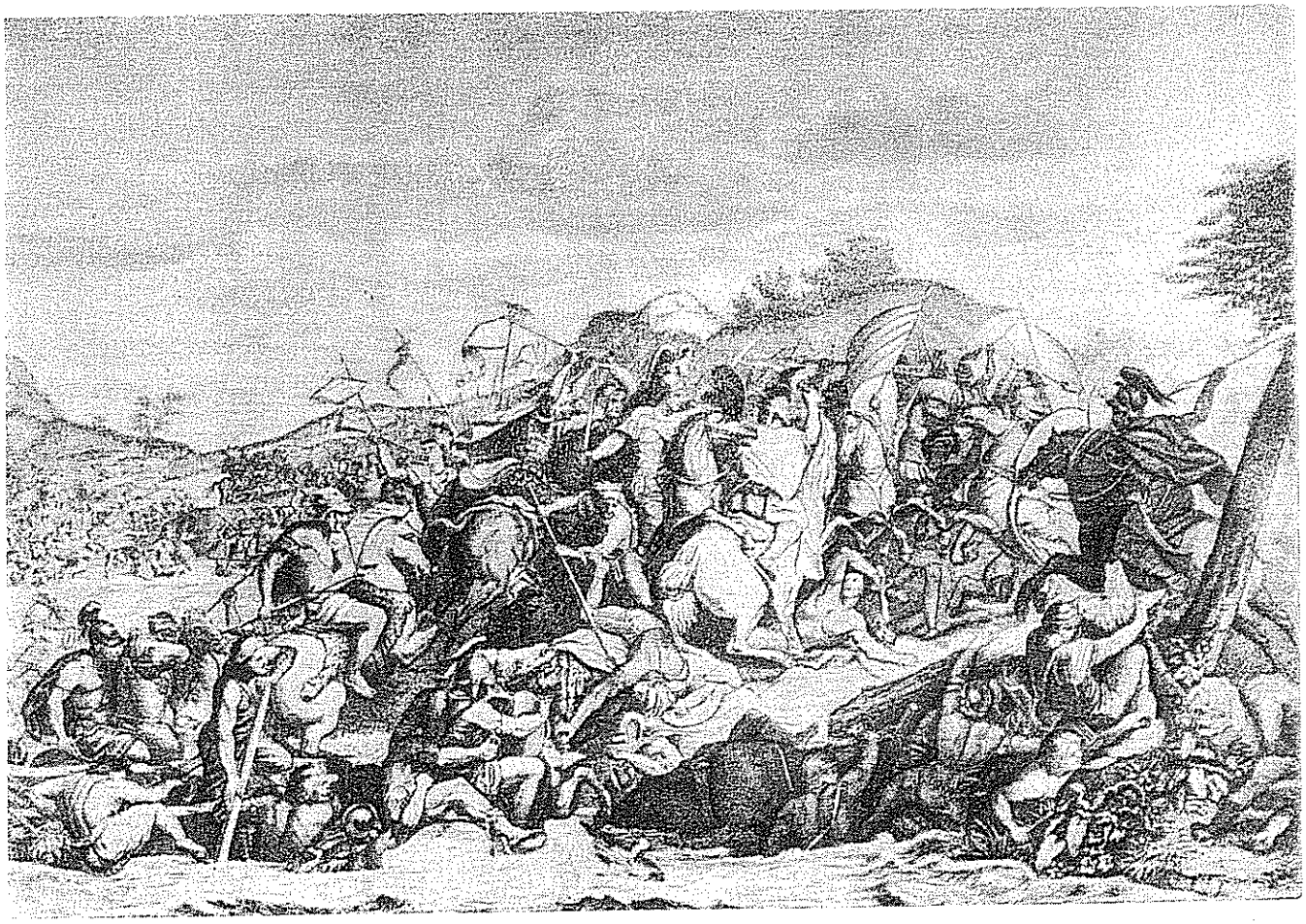

BĂTĂLIA DE LA GRANIC

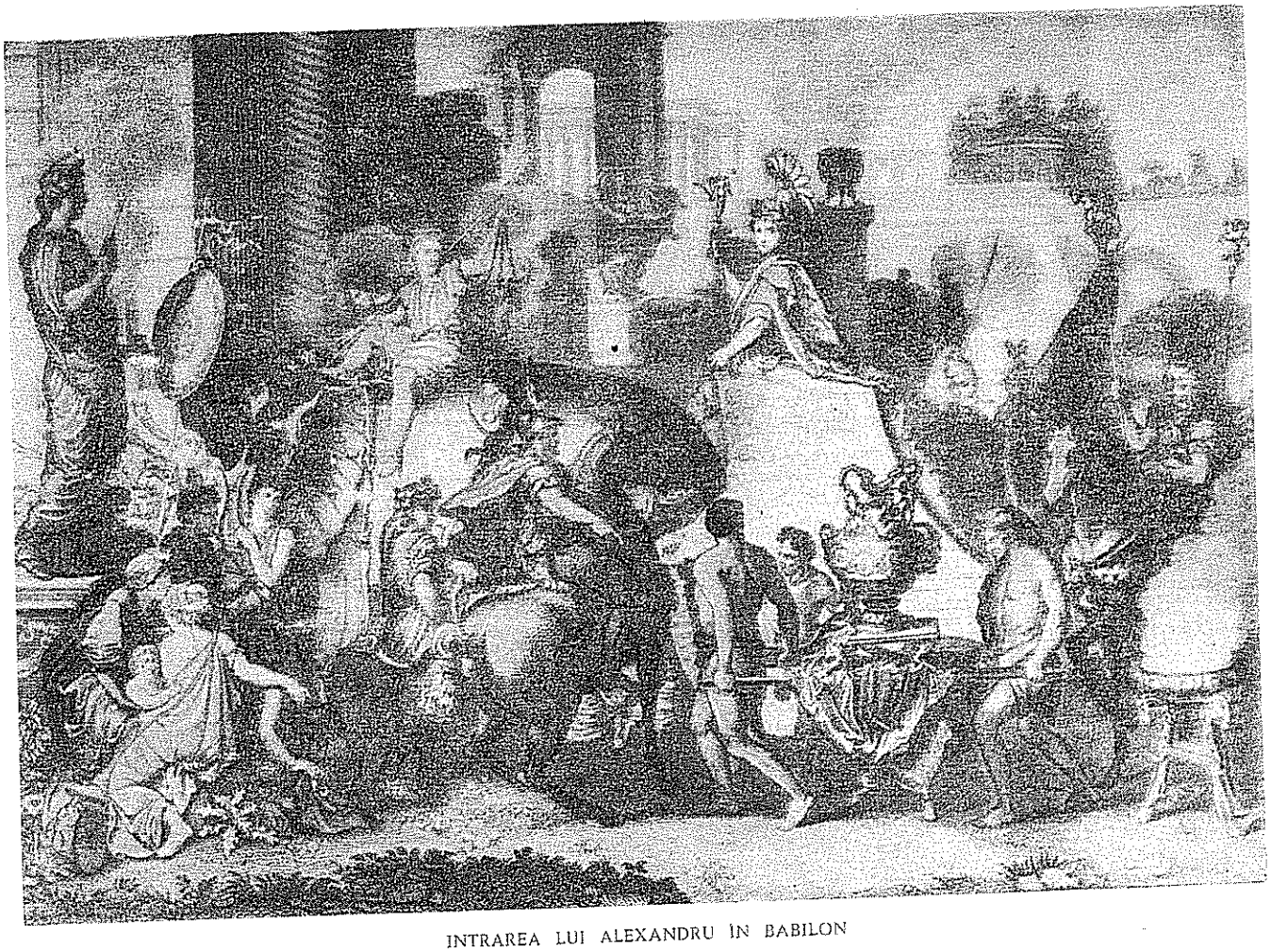

INTRAREA LUI ALEXANDRU IN BABILON

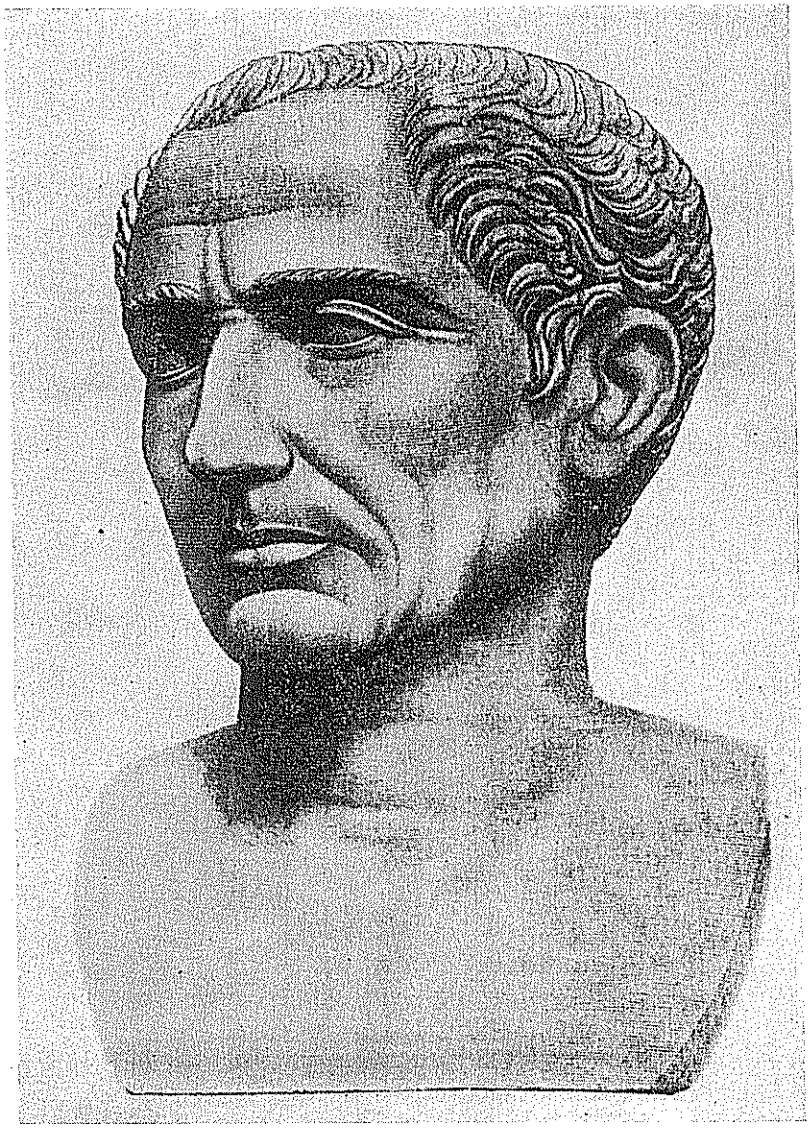

CAESAR

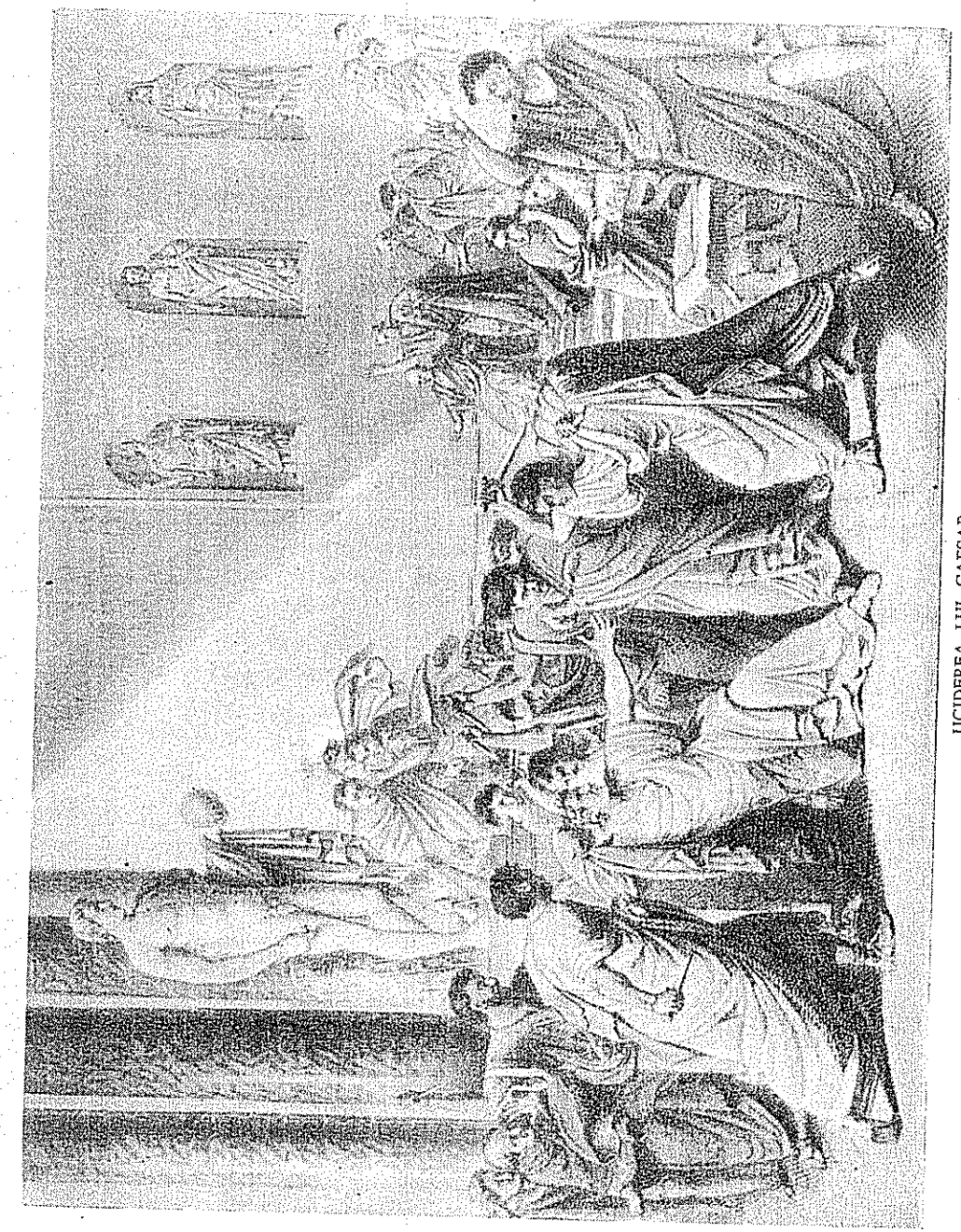

UCIDEREA LUI CAESAR

această tăbliță, iar că Artemidor nici n-a ajuns la el, ci a fost înghesuit pe tot lungul drumului.

66 Dar toate prevestirile și întîmplările acelea neașteptate au un tîlc. Iar locul în care s-a produs și acel măcel și acea luptă și-n care se adunase atunci senatul și unde se găsea statuia lui Pompei trîntită la pămînt, statuie care era una din podoabele teatrului lui Pompei, a arătat, în totul, că lucrul s-a-ntîmplat numai fiindcă un zeu conducea și chema acolo pe făptași. Și se spune că, înainte de-a începe măcelul, Cassius, privind către statuia lui Pompei, l-a chemat în ajutor, deși nu era străin de învățătura lui Epicur[119], dar, după cum se pare, clipa apropierii grozăviei îi răscolea avîntul și pasiunea, izgonind teoriile epicuriene. Antoniu, care era credincios lui Caesar, și totodată un bărbat curajos, a fost reținut afară de Brutus Albinus, care-ncepuse într-adins o convorbire lungă cu el. Cînd a intrat Caesar, senatul s-a ridicat ca să-l salute, iar cei din jurul lui Brutus l-au înconjurat pe la spatele scaunului, iar ceilalți l-au întîmpinat, zicînd c-aveau să unească rugămințile lor cu ale lui Tillius Cimber, care-i vorbea despre fratele său exilat și au continuat să-l roage pînă ce s-a așezat. Iar Caesar, așezîndu-se, le-a respins rugămințile. Ei stăruiau în ruga lor, dar el răspundea supărat fiecăruia. Atunci Tillius, luîndu-i toga cu amîndouă mîinile de la gît, a tras-o-n jos. Acesta era semnalul începutului. Casca[120] îi împlîntă cel dintîi pumnalul în gît, o lovitură care n-a fost nici mortală și nici grea, dar — așa cum era și firesc, în tulburarea stîrnită de începutul unei fapte de mare îndrăzneală — n-a izbutit decît să pună mîna pe Caesar, care-și scotea pumnalul, și să-l oprească. Totodată, Caesar, pe cînd era lovit, a strigat în latinește: „Nelegiuitule Casca, ce faci?“, iar Casca, care da lovitura, a zis către fratele său: „Ajută-mă, frate!“. Făcîndu-se astfel începutul, înmărmurirea și groaza au pus stăpînire pe cei ce nu știau nimica de ceea ce sentîmpla, neîndrăznind nici să fugă, nici să sară în ajutor, dar nici să scoată vreo vorbă. În timp ce fiecare dintre cei pregătiți pentru omor își arăta pumnalul scos din

teacă, Caesar era înconjurat din toate părțile ca-ntr-un cerc. Și în orice parte se-ntorcea, cătînd ajutor, era-ntîmpinat de loviturile tuturor și de fierul pumnalelor îndreptate cînd spre față, cînd spre ochi și, întocmai ca o fiară încolțită, se rostogolea rănit în mîinile tuturor: trebuia ca toți să ia parte la început la măcel. De aceea însuși Brutus i-a dat lui Caesar o lovitură în vintre. Unii spun că Caesar se apăra împotriva celorlalți și se zvîrcolea-ncoace și-ncolo și striga, dar cînd a văzut pe Brutus cu pumnalul scos din teacă, și-a tras haina pe cap și s-a predat, fie împins de soartă, fie de ucigaș, și-ntre timp ajunsese lîngă piedestalul pe care era statuia lui Pompei. Măcelul a umplut-o așa de tare de sînge, încît părea că însuși Pompei a asistat la pedepsirea dușmanului său, care-a căzut la picioarele sale și s-a zbătut de mulțimea rănilor. Se spune c-a primit douăzeci și trei de lovituri și că mulți s-au rănit între ei, dînd atîtea lovituri într-un singur trup.

67 Caesar fiind deci ucis, Brutus a pășit în mijlocul adunării ca să spună ceva despre cele-ntîmplate, dar senatorii, fără să-l asculte, au dat năvală pe ușă și, fugind, au tulburat poporul cu vești ce se băteau cap în cap, astfel că unii și-au închis ușile caselor, iar alții și-au lăsat taberele și afacerile și unii se duceau în goană, la locul întîmplării să vadă ceea ce se petrecuse, iar alții se întorceau după ce văzuseră. Antoniu și Lepidus, prietenii cei mai apropiați ai lui Caesar, strecurîndu-se prin mulțime, s-au refugiat în case străine. Cei din jurul lui Brutus, cum erau încălziți de măcel, arătînd pumnalele scoase din teacă și ieșind toți din senat, mergeau spre Capitoliu fără să pară că fug, ci mai degrabă mîndri și plini de curaj, și chemau poporul la libertate și-și alăturau pe cei mai de-ncredere din cei pe care-i întîlneau. Unii chiar au început să meargă cu ei și s-au amestecat în grupul lor zicînd că luaseră parte la omor și căutau să-și facă faimă: printre aceștia erau și Gaius Octavius și Lentulus Spinther. Ei și-au ispășit nerușinarea mai în urmă, fiind omorîți de Antoniu și de Caesar cel Tînăr, nebucurîndu-se astfel de faima pentru care au murit. Cei care i-au pedepsit au făcut-o

nu pentru fapta, ci pentru intenția lor de a participa la măcel.

A doua zi, cei din jurul lui Brutus, ducîndu-se în for, au început să vorbească poporului. Poporul asculta cele ce se spuneau nemîniindu-se, dar nici ridicînd în slăvi cele ce se-ntîmplaseră și lăsa să se înțeleagă, prin adînca sa tăcere, că deplînge pe Caesar și nu se-ncrede în Brutus. Senatul, pregătind amnistii și onoruri pentru toți, a hotărît ca Caesar să fie cinstit ca un zeu și să nu se schimbe nimic din cele înfăptuite de el pe cînd era la conducere, iar celor din jurul lui Brutus le-a dat provincii și onoruri de seamă, pentru ca toți să creadă în felul acesta că lucrurile s-au liniștit și că și-au găsit îmbinarea cea mai bună.

68 Dar deschizîndu-se testamentul lui Caesar și găsindu-se o-nsemnată danie făcută fiecărui roman și văzîndu-i trupul, purtat prin for, ciuruit și urîțit de lovituri, mulțimea n-a mai păstrat cuviință și rînduială, ci a-ngrămădit peste mort bănci și garduri și mese din for și le-au dat foc și l-au ars; și smulgînd tăciuni aprinși, au alergat la casele ucigașilor, căutînd să-i prindă și să-i sfîșie. Nimeni nu le-a ieșit însă în cale, ci toți ucigașii erau bine păziți. S-a întîmplat însă ca Cinna, unul din prietenii lui Caesar, după cum se spune, să aibă în noaptea premergătoare o vedenie ciudată: se făcea că Caesar îl chema la masă și că voia să-l ia de mînă, dar că el s-a ferit să-i dea mîna, întinzînd-o în altă parte. Cînd a auzit că trupul lui Caesar arde în for, s-a sculat și s-a dus la cinstirea lui, deși tulburat de vis și cuprins de friguri. Iar cineva din mulțime, văzîndu-l, i-a spus altuia, care nu-l cunoștea, numele lui, iar acela altuia, și-ndată s-a răspîndit printre toți vorba că acesta este unul dintre aceia care l-au ucis pe Caesar: printre complotiști era și unul cu același nume de Cinna. Crezînd că el e complotistul, s-au aruncat asupra lui și l-au sfîșiat pe loc.

Cei din jurul lui Brutus și Cassius, fiind înfricoșați, nu după multe zile au părăsit orașul. În privința celor ce au

făcut și au suferit și cum au murit, s-a scris în *Viața* lui Brutus.

69 Caesar moare la vîrsta de cincizeci și șase de ani, supraviețuind lui Pompei nu cu mult peste patru ani. Din puterea regească și rangul de conducere pe care l-a dobîndit, urmărindu-l prin atîtea primejdii grele, de-a lungul întregii sale vieți, n-a cules nimic altceva decît un nume și o faimă mult pizmuită de concetățenii săi.

Totuși marele său geniu care l-a ocrotit în timpul vieții l-a ajutat și după ce-a murit, răzbunînd uciderea sa, străbătînd tot pămîntul și toate mările și urmărind pe ucigași, pînă ce n-a mai rămas în viață nici unul dintre ei, pedepsind chiar și pe cei care au luat parte la uciderea sa în vreun fel, fie cu mîna, fie cu mintea. Dar cel mai minunat lucru dintre cele omenești este ceea ce i s-a întîmplat lui Cassius: fiind învins la Philippi, s-a omorît cu același pumnal cu care-l lovise pe Caesar, iar dintre cele zeiești, cel mai minunat lucru este marea cometă (s-a arătat frumos împodobită, după uciderea lui Caesar apoi s-a făcut nevăzută) și slăbirea luminii Soarelui.

Într-adevăr, în tot timpul acelui an, discul soarelui a avut o culoare galbenă, iar căldura lui era slabă și plăpîndă, astfel că aerul părea întunecos și greoi din pricina slăbiciunii căldurii care îl revenește, iar fructele își pierdeau dulceața, fiind numai pe jumătate coapte, și neajungînd la coacere, se stricau din pricina răcelii climei.

Dar mai ales vedenia pe care a avut-o Brutus a arătat că uciderea lui Caesar n-a fost pe placul zeilor. Aceasta s-a petrecut astfel: cînd era gata să treacă armata din Abydos[121] pe celălalt țărm al mării, Brutus s-a culcat, ca-ndeobște, în cortul său. Se spune că el era cel mai puternic somnoros dintre comandanți și că, din fire, își petrecea cea mai mare parte din timp treaz. I s-a părut deci că aude un zgomot la ușă și, privind la lumina lămpii care era gata să se stingă, a văzut chipul unui om de-o mărime nemaipomenită și c-o înfățișare aspră. La început a rămas înmărmurit din pricina vedeniei. Dar văzînd că nici nu face, nici nu vorbește ceva, ci stă în tăcere lîngă

pat, a întrebat cine e. Și vedenia i-a răspuns: „Sînt geniul tău, Brutus: mă vei vedea însă la Philippi!“[122] Brutus atunci i-a zis cu curaj: „Te voi vedea“. Și geniul a plecat îndată. Iar cînd a venit timpul bătăliei de la Philippi, Brutus, găsindu-se în fața lui Antoniu și Caesar[123], în prima luptă, a învins pe dușmanii așezați în fața sa, i-a dat înapoi și s-a avîntat să pustiască lagărul lui Caesar, dar cînd era pe punctul de-a da a doua luptă, a venit iarăși vedenia, tot în timpul nopții, fără ca să-i spună ceva, dar Brutus, înțelegînd că e clipa fatală, s-a avîntat în primejdie.

Totuși, n-a căzut în luptă, ci, după ce-a fost respins, refugiindu-se într-un loc rîpos, și-a repezit pieptul în spadă, încurajat, se spune, și de un prieten, și a murit.

NOTE

PIRUS

[1] În mitologia greacă se păstra, ca și în Biblie, amintirea unui astfel de fenomen al naturii de proporții excepționale din vremuri legendare. Mitul, de origine orientală, este explicabil prin inundațiile din Mesopotamia, care uneori căpătau proporții catastrofale.

[2] *Phaeton,* fiul lui Helios (zeul Soarelui) și al Clymenei.

[3] *Pelasgos,* eroul eponim al pelasgilor, străveche populație preelenică din Grecia.

[4] *Deucalion,* personaj legendar fiu al lui Minos, nepot al lui Zeus, tatăl lui Idomeneus, rege al mai multor orașe. În mitul lui Prometeu, apare ca fiu al acestuia, după sfatul căruia a putut să se salveze de potop, împreună cu soția sa Pira (Pyrrha), și să regenereze omenirea.

[5] *Dodona* (lîngă actualul Dramisi), oraș în Epir, celebru printr-un templu al lui Zeus și prin oracolele care se obțineau acolo.

[6] Hyllas era frumosul favorit al lui Herakles. *Hyllos* era fiul lui Herakles și al Deianirei. Aci este probabil ultimul.

[7] *Tharypas,* rege al molossilor.

[8] a) *Aeacides,* patronimic al mai multor personaje mitice și istorice (de pildă: Peleus, Achilles, Neoptolemos, Telamon, Aias etc.) care se trăgeau din Aiacos. b) Nume al fiului lui Arybas, regele molossilor, tatăl lui Pirus.

[9] *Menon* din Tesalia, mai precis din Pharsalus. Dușman al dominației macedonene, a participat la războiul lamiac, dar a căzut în lupta cu Polyperchon, generalul lui Antipatros, în anul 321 î.e.n.

[10] *Războiul lamiac,* provocat, după moartea lui Alexandru cel Mare, de Atena care, asistată de Etolia, Locrida și Focida, constituie o ligă panelenică împotriva Macedoniei. Adjectivul „lamiac" vine de la cetatea Lamia.

[11] *Leosthenes,* strategul atenian care, pornind de la capul Tainaron, în fruntea a opt mii de soldați și cinci sute de călăreți, străbate Elida și Etolia și bate, la Termopile, pe Antipatros, care se retrage în Lamia. Leosthenes instituie asediul cetății Lamia, dar moare acolo luptînd.

[12] *Androcleides* și *Angelos,* personaje obscure.
[13] *Androcleion, Hippias, Neandros,* personaje obscure.
[14] *Glaucias,* regele taulanților, populație iliră de pe teritoriul Albaniei de azi.
[15] *Cassandros,* fiul lui Antipatros, căruia acesta, cînd moare, îi rezervă titlul de χιλίαρχος, (la macedoneni) cel mai mare demnitar, în stat, după rege. În 306 î.e.n., Cassandros devine rege al Macedoniei. A murit în anul 297 î.e.n.
[16] *Antigonos,* fiul lui Demetrios Poliorcetes și al Philei, fiica lui Antipatros, născut pe la 329 î.e.n., numit — după locul de naștere — Gonnos sau Gonatas. Rege al Macedoniei în 283 î.e.n.
[17] *Alexandros* IV, fiul lui Alexandru cel Mare și al Roxanei, născut după moartea tatălui său, pus mai întîi sub tutela lui Perdiccas, apoi a lui Antigonos și adus în Europa, unde Cassandros l-a ținut captiv la Amphipolis împreună cu mama sa, pentru ca în 310 î.e.n. să pună să-i asasineze pe amîndoi.
[18] Bătălia de la Ipsos (oraș în Frigia) s-a dat în vara anului 301 î.e.n., între Antigonizi, pe de o parte, și Seleucos și Lisimah, pe de alta. Victoria a fost de partea celor din urmă. Antigonos a căzut în luptă.
[19] *Demetrios Poliorcetes* „cuceritorul de orașe", fiul lui Antigonos. S-a făcut celebru prin victoria sa navală de la Salamina din Cipru împotriva lui Ptolemeu Soter. Învins la Ipsos, a reușit să se ridice din nou și să ajungă rege al Macedoniei în 294 î.e.n., de unde a fost izgonit în 287 î.e.n., de Lisimah și Pirus. Luat captiv de Seleucos, a murit în 283.
[20] *Ptolemeu* I (Ptolemaios) Soter, fiul lui Lagos, rege al Egiptului după 306 î.e.n. Mai înainte fusese unul din generalii lui Alexandru cel Mare, pe care îl însoțise în toate campaniile lui.
[21] *Berenice,* soția lui Ptolemeu Soter. Berenice fusese căsătorită mai înainte cu un macedonean, Philippos, cu care avusese, între alți copii, și pe Antigona, soția lui Pirus.
[22] *Passaron,* oraș în Epir, în ținutul molossilor (Molossida sau Molottida).
[23] *Stymphaia* (Tymphaia), regiune și localitate pe Aous, la poalele munților cu același nume, de la limita dintre Epir și Macedonia. *Parania,* regiune în nordul Macedoniei, la nord de Tymphaia.
[24] *Antipatros,* fiul lui Cassandros și al Thessalonicei, a domnit după fratele său în Macedonia, începînd cu anul 297. El și-a ucis mama fiindcă îl favoriza pe fratele său Alexandros, care i-a chemat în ajutor pe Pirus și pe Demetrios Poliorcetes.

[25] *Lisimah,* unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, după moartea căruia a primit guvernarea Traciei. A devenit rege al Traciei în 306 î.e.n., iar la un moment dat și al Macedoniei, în 286 î.e.n. A căzut în lupta cu Seleucos, în 282 î.e.n., în vîrstă de optzeci de ani. A dus lupte nefericite cu regele Dromichete al geților, între 300 și 290 î.e.n.
[26] *Pantauchos,* general al lui Demetrios. Însărcinat de acesta cu paza Etoliei, a fost înfrînt de oastea lui Pirus, în anul 289 î.e.n.
[27] *Viața* lui Scipio, învingătorul lui Hanibal, scrisă de Plutarh, s-a pierdut.
[28] *Ambracia* (azi Arta), regiune și oraș în Acarnania, la gura fluviului Arachthos.
[29] *Paionii* (Paiones), locuitorii Paioniei, regiune în nordul Macedoniei, de ambele părți ale fluviului Axios (Vardar).
[30] *Agatocle,* tiranul Siracuzei (361—289 î.e.n.).
[31] Vezi cap. 7 din prezenta *Viață.*
[32] *Edessa* (azi Edissa sau Vodena), oraș în Macedonia în Emathia, la vest de Pella. Numele său fusese mai înainte *Aigai.* Aci fusese reședința primilor regi ai Macedoniei înainte de a se muta la Pella.
[33] *Beroia* (azi Verria), oraș în Macedonia, în Emathia, aproape de malul stîng al fluviului Haliacmon (Vistrița).
[37] *Iliada,* I, vs. 491—492.

„...ci acolo stătea
mistuindu-se-n sine,
Dornic în sine fiind de valma
și larma bătăii".
Trad. G. Murnu

[35] Euripide, *Fenicienele.*
[36] În legătură cu *Laevinus,* vezi cap. 16.
[37] *Pandosia* (azi Castel Franco) și *Heracleia* (Policoro), orașe în Lucania, aproape de gura fluviului Siris.
[38] *Siris* (azi Sinno), fluviu în Grecia mare, în Lucania; se varsă în golful de Tarent.
[39] E vorba de *Dionysios din Halicarnas,* care a venit la Roma în anul 30 î.e.n. și a scris lucrări de gramatică, de critică literară și o istorie romană:
în 20 de cărți, care redau toate evenimentele de la întemeierea Romei pînă la primul război punic.
[40] Hieronim din Cardia, care a scris *Istoria Diadohilor* și *Istoria Epigonilor* (cuprinzînd și istoria lui Pirus). Hieronim din Cardia a fost unul dintre izvoarele de bază ale lui Plutarh în *Viața* lui Pirus.
[41] Numele autentic roman este *Appius Claudius Caecus.*

42 *Chaoni* și *molossi*, populații din Epir.
43 *Dorifor* (δορυφόρος), soldat înarmat cu lance.
44 *C. Fabricius Luscinus*, consul în 282 și 278 î.e.n., censor în 275, șef al mișcării populare alături de Manius Curius Dentatus.
45 *Q. Aemilius Papus*, consul, împreună cu C. Fabricius Luscinus, în anii 282 și 278 î.e.n.
46 *Asculum* (azi Ascoli di Satriano), oraș în Apulia.
47 *Hieronim din Cardia*, vezi nota 41.
48 *Dionysios din Halicarnas*, vezi nota 39.
49 *Ptolemeu Ceraunos* (Fulgerul), fiul lui Ptolemeu I Soter, regele Egiptului. A cucerit tronul Macedoniei în 281 î.e.n. și a căzut în lupta cu Galatii celți în 279 î.e.n.
50 *Eryx*, munte în colțul de vest al Siciliei, celebru prin templul zeiței Venus, numită adesea și Venus din Eryx.
51 *Libia*: 1) Africa dintre Egipt și Sirte, 2) Africa întreagă. Marea Libiei este porțiunea din Mediterană situată în fața Libiei.
52 *Thoinos* și *Sosistratos*, personaje obscure.
53 În legătură cu *Manius Curius Dentatus*, vezi cap. 24.
54 *Beneventum* (azi Benevento), oraș în sudul Samniului, la Hirpini, pe via *Appia*. Înainte de victoria romană asupra lui Pirus se numea *Maleventum* (sau *Maloentum*), ceea ce suna pentru romani de rău augur. De fapt, numele nu avea la origine nici o legătură cu adjectivul latin *malus*, ci tema sa se referea la un termen iliro-apul cu sensul de „munte" (localitatea se află în Apenini); în albaneză, mal = „munte", iar în substratul limbii române mal = „coastă, țărm". Un *Malontum* este atestat și în Iliria, de la est de Adriatica. Vezi H. Krahe, *Balkanillyrische geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, pp. 53, 55.
55 *Himation*, în contrast cu mantia de purpură.
56 *Cleonymos*, fiul regelui spartan Cleomenes; fiind exclus de la moștenirea tronului, a fugit la Tarent și, aliindu-se cu Pirus, a încercat, în 273 î.e.n., să se impună Spartei cu forța, dar fără să izbutească.
57 *Areus*, rege al Spartei din familia Agiazilor, fiul lui Acrotatos, nepotul lui Cleomenes, căruia i-a urmat la tron și a domnit între 308 și 265 î.e.n.
58 *Megalopolis* (azi Sinano), oraș în Arcadia, pe un afluent al Alpheului. Întemeiat de Epaminondas în 370 î.e.n., în proporții grandioase, cu locuitori aduși din patruzeci și patru de localități ale Arcadiei, cu scopul de a rivaliza cu Sparta.
59 *Arhidamia* [e femeie, deci fără -as], cea mai înstărită femeie din Sparta.
60 *Aristeas* și *Aristippos* din Argos, fruntași ai orașului Argos.
61 *Eualcos*, personaj spartan, menționat numai aici.
62 *Aptera*, cetate în vestul Cretei, pe coasta de nord a insulei.
63 *Nauplia* (azi Navplion), oraș și port la Golful Argolidei, la sud de Tirint.

64 Galii mercenari din armata lui Pirus.
65 Turnurile elefanților: turnuri de lemn, blindate cu piele și metal, fixate pe spinările elefanților și ocupate de cîțiva soldați. Elefanții prevăzuți cu asemenea turnuri erau adevărate fortărețe ambulante, în felul tancurilor moderne.
66 *Aspida* (ἀσπίς = „scut"), loc fortificat în Argos.
67 *Cylarabis*, gimnasiu întemeiat în onoarea lui Cylarabes, la Argos.
68 *Danaos*, erou legendar, tatăl faimoaselor Danaide. Era considerat ca fondatorul orașului Argos.
69 *Thyreatida*, ținutul orașului Thyrea, în Laconia, la hotarul cu Argolida.
70 *Pyramia*, localitate neînsemnată în Laconia.

MARIUS

1 *Posidonios* din Apamea, în Siria, elevul stoicului Panaitios. A vizitat Roma, dar a trăit mai mult la Rodos. A fost audiat de Cicero, Pompei și de alte personalități de seamă. Filozof, filolog, istoric, geograf, Posidonios a scris *Despre îndatoriri*, *Istorii* (în care continua pe Polibiu), *Despre ocean*.
2 *Macrinus* înseamnă „slăbănogul", „uscatul", de la *macer*, *macra*, *macrum*.
3 *Torquatus* înseamnă „care poartă un colier", de la *torques* = colier. T. Manlius Torquatus a luat colierul unui gal, pe care l-a învins într-o luptă corp la corp.
4 *Sylla* n-are o etimologie acceptabilă.
5 *Mnemon* înseamnă „cel care-și aduce aminte".
6 *Grypos* înseamnă „vulturul pleșuv".
7 *Callinicos* înseamnă cel care a obținut o „victorie frumoasă".
8 Această atitudine a lui Marius față de cultura greacă a avut-o și Cato cel Bătrîn, care a învățat totuși limba greacă la bătrînețe. Marius afișa disprețul față de cultura greacă spre a-și ascunde și regretul că n-o cunoaște.
9 „Să aducă sacrificii Muzelor și Grațiilor grecești", adică să adopte cultura și manierele grecești.
10 *Arpinum*, localitate în ținutul volscilor, în Latium.
11 *Celtiberi*, populație din Spania, de origine celtică.
12 *Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus*, fiul lui Lucius Aemilius Paulus, născut de prima sa soție Papiria și adoptat de P. Cornelius Scipio Africanus, fiul lui P. Scipio Africanus cel Bătrîn. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus s-a născut pe la 184; între altele, a luat parte la bătălia de la Pidna, 168 î.e.n. În 146 a comandat, în calitate de consul, operațiile militare care au dus la distrugerea

Cartaginei, și în toamna anului 133 î.e.n., a cucerit cetatea Numantia, după un asediu de un an și trei luni.

[43] *Numantia,* oraș în Spania Tarraconensis, azi Garray lîngă Soria, pe cursul superior al fluviului Dorius (Duero).

[44] Romanii luau masa întinși pe pat, cîte trei pe un pat, sprijinindu-se în cotul mîinii stîngi. Marius era așezat „deasupra" lui Scipio, adică primul dinspre stînga patului, dacă privim tricliniul din față.

[45] Adică a fost ales *tribunus plebis,* „tribun al plebei".

[46] *Quintus Caecilius Metellus,* consul în anul 109, optimat, supranumit mai tîrziu Numidicus, care a repurtat mari victorii împotriva lui Iugurta.

[47] *L. Aurelius Cotta* a fost în 119 î.e.n. colegul de consulat al altui Metellus: L. Caecilius Metellus Dalmaticus.

[48] Adică fără să fie un *nobilis. Nobiles* erau descendenții unor familii care avuseseră printre membrii lor consuli sau pretori.

[49] Faptul ne arată atît contradicțiile dintre plebe și senat, cît și dîrzenia lui Marius.

[50] Aci se pune în lumină lipsa de principialitate politică a lui Marius. Plutarh nu înțelege gravitatea luptei de clasă de la Roma în acel moment.

[51] *Aediles curules,* „edilii curuli", erau magistrați romani anuali *sine imperio,* „fără imperiu", în competența cărora intrau: *cura urbis,* „vegherea orașului" (grija de paza, igiena, securitatea, comportarea cetățenilor în public), *cura annonae* (grija de aprovizionarea cu grîu și, în general, de piața Romei), *cura ludorum sollemnium* (grija organizării de jocuri cu ocazia unor solemnități).

[52] *Cassius Sabaco,* personaj obscur.

[53] *Censores,* „censorii", magistrați superiori, care aveau în sarcina lor înregistrarea cetățenilor romani, a averii și veniturilor *(censuram agere),* verificarea listei senatorilor *(lectio senatus)* și a cavalerilor *(recognitio equitum),* supravegherea moravurilor *(censura morum).*

[54] *C. Herennius,* personaj despre care nu se știe nimic precis în afară de cele relatate de Plutarh.

[55] *Sella curulis,* „scaun pliant", fără spetează, originar din Etruria, unul din semnele distinctive ale demnității regilor, apoi ale consulilor, pretorilor.

[56] *Turpilius,* personaj obscur.

[57] *Vaga,* oraș situat în Numidia; nu i se cunoaște exact poziția.

[58] *Utica,* oraș situat în apropiere de actualul Tunis, pe coasta mediterană a Africii, la nord-vest de Cartagina.

[59] Plutarh redă aci una dintre ideile discursului pe care Sallustius îl atribuie lui Marius, în *Bellum Iugurthinum,* 85 și urm.

[60] *L. Calpurnius Bestia,* consul în anul 111 î.e.n., a acordat pacea lui Iugurta.

[61] *Spurius Postumius Albinus,* consul în anul 110 î.e.n., a lăsat comanda armatei fratelui său Aulus Postumius Albinus. Acesta, voind să cucerească orașul Suthul, a suferit un dezastru, armata romană a fost trecută pe sub jug, iar el a promis lui Iugurta pace și alianță (iarna 110—109).

[62] Adică pe auditori.

[63] Expresia ne arată dezaprobarea lui Plutarh pentru criticile aduse de Marius nobililor, critici care totuși corespundeau, în cea mai mare parte, adevărului.

[64] *Nemesis* era zeița justiției distributive, care pedepsea excesul fericirii sau al înfumurării. Plutarh relatează cu satisfacție întîmplarea nefavorabilă lui Marius.

[65] *Bocchus* era regele Mauretaniei, aliat al lui Iugurta începînd din anul 107 î.e.n.

[66] „Marii patricieni sau marii bogați". Nu toți patricienii erau bogați. În epoca războaielor civile, mai ales nobilimea plebeiană și cavalerii constituiau marea categorie a bogătașilor.

[67] *Palus Maiotis* (Μαιῶτς), Marea de Azov.

[68] *Sciția Pontică,* regiune la nord de Marea Neagră, ocupată de sciți.

[69] *Cimerieni,* populație prescitică din nordul Pontului Euxin, din care o parte subzistase în Chersonesul Tauric (Crimeea) și după venirea sciților.

[70] „Pădurea Hercynia" *(Hercynia silva)* se numea șirul de munți împăduriți, care de la izvoarele Dunării se întindea spre est peste Cehoslovacia actuală.

[71] *Necyia,* „evocarea morților"; este titlul cîntului XI din *Odiseea* în care este imaginată întîlnirea lui Ulise cu sufletele morților.

[72] Atunci, cînd l-au ales consul pe Scipio, împotriva prevederilor legale, erau în ofensivă, pe cînd acum luptau pentru salvarea cetății.

[73] *Barathum* (Βάραθρον) (la Atena), prăpastie în care erau aruncați condamnații.

[74] *Lucius Apuleius Saturninus,* cvestor în 104, tribun al plebei în 103 și 100, om de încredere al popularilor, în general, și al lui Marius, în special, el a propus legi favorabile plebei, printre care citäm legile privitoare la împroprietăriri, la întemeieri de colonii, la prețul grîului.

[75] *Quintus Lutatius Catulus,* aristocrat, consul în anul 78, împreună cu M. Aemilius Lepidus. Învestit cu puteri excepționale de senat, Catul l-a învins pe Lepidus în anul 78, în apropierea Ianiculului.

[76] *Rhodanus* este Rhônul de astăzi.

[77] *Noricum,* regiune situată la nord-vest de Panonia, pe teritoriul Austriei de azi.

[78] *Liguria,* regiune în nord-vestul Italiei, pe coasta actualului golf de Genova.

Cartaginei, și în toamna anului 133 î.e.n., a cucerit cetatea Numantia, după un asediu de un an și trei luni.

13 *Numantia,* oraș în Spania Tarraconensis, azi Garray lîngă Soria, pe cursul superior al fluviului Dorius (Duero).

14 Romanii luau masa întinși pe pat, cîte trei pe un pat, sprijinindu-se în cotul mîinii stîngi. Marius era așezat „deasupra" lui Scipio, adică primul dinspre stînga patului, dacă privim tricliniul din față.

15 Adică a fost ales *tribunus plebis,* „tribun al plebei".

16 *Quintus Caecilius Metellus,* consul în anul 109, optimat, supranumit mai tîrziu Numidicus, care a repurtat mari victorii împotriva lui Iugurta.

17 *L. Aurelius Cotta* a fost în 119 î.e.n. colegul de consulat al altui Metellus: L. Caecilius Metellus Dalmaticus.

18 Adică fără să fie un *nobilis. Nobiles* erau descendenții unor familii care avuseseră printre membrii lor consuli sau pretori.

19 Faptul ne arată atît contradicțiile dintre plebe și senat, cît și dîrzenia lui Marius.

20 Aci se pune în lumină lipsa de principialitate politică a lui Marius. Plutarh nu înțelege gravitatea luptei de clasă de la Roma în acel moment.

21 *Aediles curules,* „edilii curuli", erau magistrați romani anuali *sine imperio,* „fără imperiu", în competența cărora intrau: *cura urbis,* „vegherea orașului" (grija de paza, igiena, securitatea, comportarea cetățenilor în public), *cura annonae* (grija de aprovizionarea cu grîu și, în general, de piața Romei), *cura ludorum sollemnium* (grija organizării de jocuri cu ocazia unor solemnități).

22 *Cassius Sabaco,* personaj obscur.

23 *Censores,* „censorii", magistrați superiori, care aveau în sarcina lor înregistrarea cetățenilor romani, a averii și veniturilor *(censuram agere),* verificarea listei senatorilor *(lectio senatus)* și a cavalerilor *(recognitio equitum),* supravegherea moravurilor *(censura morum).*

24 *C. Herennius,* personaj despre care nu se știe nimic precis în afară de cele relatate de Plutarh.

25 *Sella curulis,* „scaun pliant", fără spetează, originar din Etruria, unul din semnele distinctive ale demnității regilor, apoi ale consulilor, pretorilor.

26 *Turpilius,* personaj obscur.

27 *Vaga,* oraș situat în Numidia; nu i se cunoaște exact poziția.

28 *Utica,* oraș situat în apropiere de actualul Tunis, pe coasta mediterană a Africii, la nord-vest de Cartagina.

29 Plutarh redă aci una dintre ideile discursului pe care Sallustius îl atribuie lui Marius, în *Bellum Iugurthinum,* 85 și urm.

30 *L. Calpurnius Bestia,* consul în anul 111 î.e.n., a acordat pacea lui Iugurta.

31 *Spurius Postumius Albinus,* consul în anul 110 î.e.n., a lăsat comanda armatei fratelui său Aulus Postumius Albinus. Acesta, voind să cucerească orașul Suthul, a suferit un dezastru, armata romană a fost trecută pe sub jug, iar el a promis lui Iugurta pace și alianță (iarna 110—109).

32 Adică pe auditori.

33 Expresia ne arată dezaprobarea lui Plutarh pentru criticile aduse de Marius nobililor, critici care totuși corespundeau, în cea mai mare parte, adevărului.

34 *Nemesis* era zeița justiției distributive, care pedepsea excesul fericirii sau al înfumurării. Plutarh relatează cu satisfacție întîmplarea nefavorabilă lui Marius.

35 *Bocchus* era regele Mauretaniei, aliat al lui Iugurta începînd din anul 107 î.e.n.

36 „Marii patricieni sau marii bogați". Nu toți patricienii erau bogați. În epoca războaielor civile, mai ales nobilimea plebeiană și cavalerii constituiau marea categorie a bogătașilor.

37 *Palus Maiotis* (Μαιῶτς), Marea de Azov.

38 *Sciția Pontică,* regiune la nord de Marea Neagră, ocupată de sciți.

39 *Cimerieni,* populație prescitică din nordul Pontului Euxin, din care o parte subzistase în Chersonesul Tauric (Crimeea) și după venirea sciților.

40 „Pădurea Hercynia" *(Hercynia silva)* se numea șirul de munți împăduriți, care de la izvoarele Dunării se întindea spre est peste Cehoslovacia actuală.

41 *Necyia,* „evocarea morților"; este titlul cîntului XI din *Odiseea* în care este imaginată întîlnirea lui Ulise cu sufletele morților.

42 Atunci, cînd l-au ales consul pe Scipio, împotriva prevederilor legale, erau în ofensivă, pe cînd acum luptau pentru salvarea cetății.

43 *Barathum* (Βάραθρον) (la Atena), prăpastie în care erau aruncați condamnații.

44 *Lucius Apuleius Saturninus,* cvestor în 104, tribun al plebei în 103 și 100, om de încredere al popularilor, în general, și al lui Marius, în special, el a propus legi favorabile plebei, printre care citățm legile privitoare la împroprietăriri, la întemeieri de colonii, la prețul grîului.

45 *Quintus Lutatius Catulus,* aristocrat, consul în anul 78, împreună cu M. Aemilius Lepidus. Învestit cu puteri excepționale de senat, Catul l-a învins pe Lepidus în anul 78, în apropierea Ianiculului.

46 *Rhodanus* este Rhônul de astăzi.

47 *Noricum,* regiune situată la nord-vest de Panonia, pe teritoriul Austriei de azi.

48 *Liguria,* regiune în nord-vestul Italiei, pe coasta actualului golf de Genova.

[49] *Cn. Papirius Carbo,* consul în anii 85—84, împreună cu Lucius Cornelius Cinna.
[50] *Q. Servilius Caepio,* consul în 106 î.e.n. Trimis împotriva cimbrilor, în Galia, a fost învins de aceştia.
[51] *Alexandros din Myndos* a trăit între anii 1 şi 50 e.n. şi între altele a scris lucrările: περὶ Ζῴων (Despre animale), θαυμασίων συναγωγή (culegere de minunăţii), περίπλους τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης (Călătorie în jurul Mării Roşii).
[52] *Ameria* (azi Amelia), oraş în Umbria, între Tibru şi Nar.
[53] *Tuder* (azi Todi), oraş în Umbria.
[54] *Pessinus* (Pesinunt), oraş în Asia Mică, în Galatia, pe fluviul Sangarius; celebru prin templul său închinat zeiţei Cibele. Azi Balahisar.
[55] *Bataces,* personaj atestat numai în acest loc.
[56] *Massalioţii,* locuitorii oraşului grec Massalia, de pe coasta de sud a Galiei, azi Marsilia.
[57] *Archiloh din Paros,* poet liric şi satiric grec, din secolul al VII-lea î.e.n., a scris celebre versuri iambice, în care vehemenţa pasiunii satirice se îmbină cu ascuţişul invectivei.
[58] *Paludamentum* se numea mantia de purpură a comandantului roman, pe care acesta o purta pe umărul stîng, peste armură.
[59] Vezi nota 45.
[60] *Atison,* rîu în Italia de nord. *Atison* se crede că este forma coruptă în loc de *Atesis,* actualul Adige.
[61] *Boiorix,* regele cimbrilor. Deşi cimbrii sînt germanici, numele regelui lor este celtic, ca o consecinţă a influenţei exercitate de celţi în lumea triburilor germanice.
[62] *Verrcellae* (azi Vercelli), oraş în nordul Italiei, în Galia Transpadana, situat pe rîul Sesites, între actualele oraşe Milano şi Torino.
[63] De notat atitudinea antipopulară a lui Plutarh.
[64] Cuvintele „urletelor gloatelor" arată mai puternic decît orice afirmaţie directă disprețul biografului pentru plebe.
[65] *Metellus,* aristocrat, practica adevărata virtute, în opoziţie cu gloatele care „urlau".
[66] *C. Servilius Glaucia,* pretor în anul 100, şef al popularilor alături de L. Apuleius Saturninus. Glaucia a propus un proiect de lege prin care reda cavalerilor curţile de judecată în competenţa cărora erau procesele de delapidare.
[67] *L. Apuleius Saturninus,* vezi nota 44.
[68] *P. Rutilius Rufus,* consulul din 105 î.e.n., a sprijinit alegerea lui Marius la consulat a şasea oară pentru anul 100 î.e.n.
[69] *L. Valerius Flaccus,* vezi *Viaţa* lui Sylla.
[70] *Valerius Corvinus:* e vorba de M. Valerius Maximus Corvus, care fusese de şase ori consul, în anii 348, 346, 343, 335, 300, 299 î.e.n.
[71] *Norinus,* personaj obscur.

[72] *Mitridate VI Eupator,* regele Pontului, cu care romanii au avut de purtat trei mari războaie, între anii 90 şi 63 î.e.n.
[73] *Bocchus,* vezi nota 35.
[74] *Publius Silo* (c. 33).
[75] *Sulpicius Rufus,* vezi Plutarh, *Viaţa* lui Sylla, nota 22.
[76] *Baiae* (azi Baia), oraş în Campania, lîngă capul Misenum renumită staţiune balneară în antichitate.
[77] *Misenum,* promontoriu în Campania, nu departe de oraşul elen *Curmae,* la nord-vest de Neapole.
[78] *L. Licinius Lucullus,* a cărui *Viaţă* este publicată în volumul de faţă.
[79] *Capadocia,* provincie în Asia Mică, între Cilicia şi Pontus.
[80] Plutarh nu se întreabă nici care erau cauzele „bolii", nici care ar fi remediul cel mai potrivit.
[81] *Salonium,* localitate în teritoriul oraşului Lanuvium.
[82] *Ostia,* portul Romei la gura Tibrului.
[83] *Tarracina* (azi Terracina), oraş în Latium, la Volsci, lîngă mare, pe via *Appia.* În vremuri foarte vechi se numea *Anxur.*
[84] *Circei* (azi Monte Circello), oraş şi promontoriu în Latium, la vest de Terracina. După legendă, aici locuia vrăjitoarea Circe.
[85] *Himation* (ἱμάτιον), termenul grecesc corespunzător latinului *toga.*
[86] *Minturnae* (lîngă actualul Traetto), oraş în Latium, la Aurunci, pe ţărmul mării, la est de Tarracina, la gura rîului Liris.
[87] *Aenaria* (azi Ischia), insulă în Marea Tireniană, în faţa promontoriului Misenum al golfului Neapole.
[88] Plutarh spune *holcadă* (ὁλκάς-δος), ceea ce înseamnă o navă de transport, de obicei remorcată ca un şlep.
[89] *Liris* (azi Liri), rîu între Campania şi Latium.
[90] *Marica,* nimfă din Latium, despre care legenda spune că era soţia lui Faunus, avea o dumbravă şi un templu la gura rîului Liris.
[91] *Libia,* partea septentrională a Africii, dintre Egipt şi Cartagina, corespunzînd Cirenaicii şi Tripolitaniei de azi (care formează republica Libia). Adesea acest nume era extins la întregul interior al continentului african.
[92] *Eryx* (azi Monte San Giuliano), munte în vestul Siciliei, unde zeiţa Venus avea un templu. Vergilius (*Eneida,* V, 24) spune că sub acest munte ar fi fost înmormîntat Eryx, fiul zeiţei Venus, ucis de Hercule.
[93] *Meninx* sau *Girba* (azi Gerba), insulă lîngă coasta Africii, în golful Sirtei Mici, la sud de Cartagina.
[94] *Iampsas,* regele numizilor, nepotul lui Iugurta. Numele lui în izvoarele latine este *Hiempsal.*
[95] *Sextilius,* personaj obscur.

96 Insula *Cercina* (azi Kerkenah), insulă situată lîngă coasta Africii, în Sirta Mică.
97 *Cn. Octavius,* adversarul lui Cinna; vezi *Viața* lui Sylla.
98 *L. Cornelius Merula,* flamin, a fost numit de senat consul suffectus (consul subrogat), în anul 87 î.e.n., în urma încăierării ce a avut loc în for între consulii Octavius și Cinna.
99 *Ianiculum,* colină situată în fața Romei, pe malul drept al Tibrului.
100 *Marc Antoniu,* consul în 99 î.e.n., celebru orator, pentru care Cicero exprimă o mare admirație. Era bunicul ilustrului triumvir cu același nume.
101 *Quintus Sertorius* a luat parte la asediul Romei, alături de Marius, în anul 87 î.e.n., după plecarea lui Sylla în Orient. În anul 83 î.e.n., dezgustat de greșelile săvîrșite de populari, a plecat în Spania Citerior, pe care a guvernat-o pînă în anul 81 î.e.n., cînd Sylla l-a obligat să se retragă.
102 *Caius Piso,* istoric a cărui operă nu s-a păstrat.
103 Este vorba despre filozoful Platon, discipolul lui Socrate.
104 *Antipatros din Tarsos,* filozof stoic, profesorul lui Panaitios și al lui Blossius din Curmae. Cicero, în *Academica,* II, 143, îl socotește ca unul dintre fruntașii dialecticii *(principes dialecticorum).*
105 În acest pasaj este expusă succint filozofia morală a lui Plutarh, care preconiza triumful rațiunii asupra pasiunilor.
106 *Praeneste* (azi Palestrina), oraș în Latium, la est de Roma.

CIMON

1 *Peripoltas,* prezicător, personaj citat numai aici.
2 *Ofeltas,* rege citat numai de Plutarh; vezi *Demetrios,* 11; *Cimon,* 1.
3 *Cheroneea* (Chaeronea, χαιρώνεια), localitate în Beoția, azi Kaprena, patria lui Plutarh. Fiind situată într-o poziție strategică foarte importantă, la o trecere obligatorie din Focida în Beoția, pe valea Cefisului, a fost de mai multe ori teatrul unor mari bătălii: în anul 447 î.e.n., între tebani și atenieni, în 338, între Filip al II-lea al Macedoniei și atenieni, iar în 86, între Sylla și oastea lui Mitridate.
4 *Barbari,* grecii numeau „barbari" pe toți cei care vorbeau o altă limbă decît cea elenă.
5 *Mezii* (Μῆδοι), populație iraniană, de aproape înrudită cu perșii, care ocupa regiunea de la sud de Marea Caspică. Războaiele duse de ei cu perșii în anii 490—479 î.e.n. au fost numite de greci „războaie medice".

6 *Galati* (Γαλάται), numele dat de greci celților dunăreni care au invadat Macedonia și celelalte țări elenistice, începînd din anul 280 î.e.n.
7 *Damon,* poreclit Peripoltas, personaj obscur.
8 Vîrsta copilăriei la greci dura de la șapte pînă la paisprezece ani.
9 Cohortă, unitate din legiunea romană, care cuprindea, în mod normal, cinci centurii, adică, în mod normal, cinci sute de oameni.
10 A se vedea dragostea lui Plutarh pentru cetatea în care se născuse.
11 Vinul grecesc, neamestecat cu apă, îmbăta repede, liberîndu-l pe băutor de sentimentul fricii și al responsabilității.
12 *Agora,* din orice cetate greacă, piața unde se întrunea Adunarea poporului.
13 *Sfatul din Cheroneea.* Orice oraș grec, în afară de Adunarea poporului (ἐκκλησία), avea un Sfat (βουλή), compus, îndeobște, din cetățenii cei mai avuți ai orașului, aleși de Adunare.
14 După obiceiul locului.
15 *Lucius Licinius Lucullus,* a cărui *Viață* este publicată în volumul de față.
16 Adică în Cheroneea.
17 Adică au încercat să-l înduplece să renunțe la violență.
18 *Gimnasiul* (γυμγάσιον) era un loc public, unde tinerii făceau exerciții fizice.
19 *Pyriaterion* (πυριατήριον), cameră din instalația de băi a unui gimnasiu, destinată a provoca transpirația. La băile romane se numea *concammerata sudatio.*
20 „Eolizînd", adică pronunțînd cu particularitățile dialectului eolic. Beoțienii vorbeau acest dialect.
21 *Asbolomenoi* (ἀσβολομένοι), adică înnegriți cu funingine: ἀσβολάω = a înnegri cu funingine.
22 *Sicofant* (συκοφάντης), delator, pîrîtor (de la σῦκον „smochină" și φαίνω, „arăt, dau pe față"; la origine cuvîntul se referea numai la cei care pîrau furturile din smochinii sacri).
23 Ca și cînd toți cetățenii Cheroneii ar fi fost complici cu Damon.
24 Guvernatorii romani aveau în competența lor și justiția.
25 În anul 146 î.e.n, Macedonia a fost transformată în provincie romană, al cărei guvernator, cu rang de propretor, apoi de proconsul, avea jurisdicție și asupra Greciei, care abia sub împăratul August deveni o provincie separată, sub numele de *Ahaia.*
26 E vorba de *Viața* lui Lucullus pe care o scrie Plutarh în paralelă cu a lui Cimon.
27 Dragostea de adevăr și curajul de a-l spune sînt subliniate de Plutarh.

[28] Încăierările civile la Roma au început pe vremea Gracchilor.
[29] Fiu al lui Zeus și al Alcmenei, *Herakles* era personificarea forței fizice și a rezistenței la muncă. Luptele sale cu Centaurii, cu Hidra de la Lerna, cu leul din Nemea etc. simbolizează lupta omului cu forțele naturii.
[30] *Dionysos,* fiul lui Zeus și al Semelei, era zeul vinului, simbolul forței creatoare a naturii, al inspirației poetice.
[31] *Perseu,* personaj legendar, fiul lui Zeus și al Danaei.
[32] *Iason,* personaj legendar din Tesalia, căpetenia argonauților, eroi, care, călătorind pentru prima oară în Marea Neagră pe corabia „Argo", au ajuns, după mitologie, pînă în Colhida, unde au răpit miraculoasa „Lînă de aur".
[33] *Oloros* era numele mai multor regi traci.
[34] *Arhelau* și *Melanthios,* poeți obscuri.
[35] Asupra ascendenților lui Tucidide, a se vedea studiul introductiv la traducerea operei acestui autor, *Istoria războiului peloponesiac,* Editura Științifică, București, 1966.
[36] *Scapte-Hyle,* localitate în sudul Traciei, unde se aflau mine de argint.
[37] Demul Halimunt (Ἁλιμοῦς-ντος) făcea parte din tribul Leontis.
[38] Demul Laciadae (Λακιάδαι) făcea parte din tribul Oineis.
[39] Un talant atic (Τάλαντον), ca greutate monetară de argint, cîntărea 23, 92 kg și echivala cu 6 000 drahme. Era numai o monedă teoretică, unitate pentru măsurat valori mari, reprezentate prin cantități de monede concrete, prin lingouri ori prin obiecte de metal prețios.
[40] *Nătărăul,* grecește Κοάλεμος, „om greoi și prost".
[41] *Stesimbrotos din Tasos,* adversar al lui Perikles, admirator al lui Cimon, a scris *Despre Temistocle, Tucidide, Pericles,* un fel de pamflet din care s-a inspirat Plutarh.
[42] *Muzica,* μουσική, poate însemna și arta muzicii și instrucțiunea în general. Aci e vorba de primul sens.
[43] Euripide în tragedia *Heracles.*
[44] *Polignot din Tasos,* pictor celebru de la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n., devenit ulterior cetățean al Atenei. Era foarte admirat în antichitate pentru frumusețea operelor sale, pentru perfecțiunea, măreția și fecunditatea talentului său.
[45] *Stoa Poecila,* grecește Στόά ποικίλη, „colonada pictată". Acolo își ținea Zenon prelegerile prin care își expunea filozofia sa, denumită pentru acest motiv, *stoică.*
[46] *Asteria* din Salamina și *Mnestra* sînt personaje obscure.
[47] *Isodice, Eurypholemos, Megacles* sînt personaje obscure.
[48] *Panaitios, Panaetius,* filozof grec, s-a născut la Rodos pe la 150 î.e.n., a trăit mult timp la Roma în cercul Scipionilor, unde l-a cunoscut pe Polibiu, celebrul istoric grec. Panaitios era un stoic eclectic. A scris — lucrări pierdute pentru noi — *Despre îndatoriri, Despre providență, Despre politică.* Cicero, în *De officiis* și în alte tratate de filozofie, s-a inspirat mult din opera lui Panaitios.

[49] Fizicianul Arhelau, personaj obscur.
[50] *Miltiade,* comandant atenian, învingătorul de la Maraton.
[51] *Temistocle,* fruntaș atenian, învingătorul de la Salamina, *Viața* lui s-a publicat în Plutarh, *Vieți paralele,* vol. I, Editura Științifică, București, 1960.
[52] *Ceramicos* (Κεραμεικός), cartierul olarilor la Atena.
[53] *Pausanias,* comandant al spartanilor, în războiul împotriva perșilor. După bătălia de la Micale, prin ținuta sa tiranică a contribuit mult ca aliații să ofere atenienilor comanda operațiilor, pe care o avusese el pînă atunci (Thucydides, I, 94). Din cauza ambiției sale și a veleităților de a se face stăpîn pe conducerea Spartei, a fost condamnat la moarte și zidit în templul în care se refugiase.
[54] *Byzantion* = Bizant, cetate greacă de origine megariană, situată pe Bosfor, pe locul unde, în epoca romană, avea să se ridice orașul *Constantinopolis,* Istanbulul de azi.
[55] *Oracolul morților,* Νεκρομαντείον, loc unde se invocau morții spre a prezice viitorul.
[56] *Eion,* cetate pe coasta Macedoniei, imediat la sud de Amphipolis la gura Strimonului.
[57] *Strimon* (azi Struma), fluviu care străbătea Tracia și Macedonia de sud-est.
[58] *Boutes,* devenit celebru prin fapta menționată aci de biograf.
[59] *Cosmeți* (Κοσμηταί), la Atena, erau magistrați însărcinați cu supravegherea.
[60] *Sophanes din Deceleia,* personaj obscur.
[61] *Scyros,* insulă în Marea Egee, la est de Eubeea.
[62] Aigaiul (c.8).
[63] *Teseu* (Theseus, Θησεύς), erou mitologic, legendarul întemeietor al Atenei. A se vedea *Viața* lui în Plutarh, *Vieți paralele,* vol. I, Editura Științifică, București, 1960.
[64] Judecătorii concursurilor de tragedii.
[65] *Sela,* oraș grecesc din Sicilia, situat pe coasta de sud a insulei, în apropiere de actuala localitate Cerranuova.
[66] *Ion din Chios,* poet, a scris versuri lirice și tragedii, contemporan cu Pericles.
[67] *Sestos,* azi Bogali, oraș pe coasta tracă a Helespontului, în fața orașului Abydos de pe coasta Asiei Mici.
[68] *Herophytos* din Samos, personaj obscur.
[69] *Cratinos,* poet comic, care la bătrînețe a fost rivalul lui Aristofan.
[70] *Gorgias din Leontinoi* (oraș în Sicilia), unul dintre sofiștii celebri.
[71] *Critias,* unul dintre cei „treizeci de tirani", aristocrați care au condus Atena, după înfrîngerea ei în războiul peloponesiac.

72 *Scopazii,* membrii unei celebre familii de mari proprietari de pămînt în Tesalia.
73 *Arcesilau,* filozof, reprezentant al „Academiei mijlocii", care, spre deosebire de Platon, susținea că fondul lucrurilor nu poate fi cunoscut.
74 De remarcat simpatia lui Plutarh pentru aristocrați.
75 *Areopagul* (Ἄρειος πάγος), „Colina lui Ares" pe care se țineau, în aer liber, ședințele areopagului: tribunal în a cărui competență intrau procesele de omor. Ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλή, „Sfatul celor din areopag", compus din foști dregători, care veghea la respectarea legilor.
76 A se vedea atitudinea de aversiune a lui Plutarh față de masa poporului.
77 *Ionia,* partea de pe coasta occidentală a Asiei Mici, locuită de grecii de neam ionic.
78 *Pamfilia* (Pamphylia), regiune situată pe coasta de sud a Asiei Mici, între Caria la vest în Cilicia la est.
79 *Cnidos,* oraș în Caria, în vîrful promontoriului Triopion, la nord de insula Rodos.
80 *Triopia,* regiunea promontoriului Triopion, din spatele orașului Cnidos.
81 *Phaselis,* azi Tekirova, oraș doric în Licia, pe coasta de sud a Asiei Mici.
82 *Chios,* insulă și oraș în Marea Egee, în fața coastei Ioniei.
83 *Ephoros,* istoric grec din secolul IV î.e.n., elev al lui Isocrate. A scris o istorie a lumii, de la întoarcerea Heraklizilor pînă la 340 î.e.n.
84 *Calistene,* vezi note la *Viața* lui Pirus.
85 *Eurymedon,* azi Kioprusu, fluviu în Pamfilia; se varsă în Mediterană, aproape de orașul antic Aspendos.
86 *Phanodemos,* atidograf (autorul unei Ἀτθίς, cronică a Aticii), a trăit în secolul al IV-lea î.e.n.
87 *Stîncile Gyanee* (Κυάνεαι πέτραι), de culoare neagră sau albastră-întunecată, se află în Marea Neagră, imediat lîngă intrarea în Bosfor. Se numeau și *Symplegades.*
88 *Efialte,* fruntaș atenian. Alături de Perikles, a suprimat toate privilegiile pe care le aveau unii cetățeni datorită originii lor sociale.
89 *Tasos:* insulă și oraș în nordul Mării Egee, aproape de coasta Traciei.
90 *Alexandru, regele Macedoniei,* e vorba de Alexandros I, care a domnit în prima jumătate a secolului V î.e.n. și a participat la războaiele medice, ca vasal al perșilor.
91 *Proxenos* (πρόξενος): 1) oaspete public, titlu de onoare decernat unei persoane care făcuse un serviciu unui oraș; 2) străin care, avînd reședința într-un oraș, reprezenta, în diferite probleme, orașul său de origine; 3) protector, patron. Aici e vorba de primul sens.

92 *Stesimbrotos din Tasos,* vezi nota 41.
93 *Clistene,* fruntaș atenian, membru al familiei Alcmeonizilor, care, în locul genosurilor, fratriilor, triburilor, a instituit împărțirea teritorială a populației, pe triburi și deme. În registrele demei erau înscriși toți cetățenii de pe un anumit teritoriu. Această organizare era o lovitură dată vechii organizații gentilice.
94 Poetul comic *Eupolis* a fost contemporanul lui Aristofan, pe care l-a egalat în talent și în faimă. N-a rămas nimic din piesele lui, cu excepția cîtorva mici fragmente citate de alți autori antici.
95 *Diodor Periegetul,* geograf grec din a cărui operă nu s-a păstrat nimic.
96 *Archidamos,* numele mai multor regi spartani din familia Eurypontizilor. Aici e vorba de Archidamos I, contemporanul lui Cimon. Cutremurul care a produs atît de grave pagube Spartei a avut loc în vara anului 464 î.e.n.
97 *Pericleidas,* personaj obscur.
98 *Ithome* (azi Mavromati), munte și fortăreață în Messenia, imediat la nord de orașul Messene, pe dreapta rîului Pamisos.
99 *Tanagra* (azi Grimada, localitate în sudul Beoției, la hotarul cu Atica, pe stînga rîului Asopos. Celebră pentru atelierele sale coroplastice, în care se confecționau grațioase statuete de teracotă pictată.
100 *Euthippos,* personaj citat numai în acest pasaj din Plutarh.
101 *Moeul* (Ὁ Μῆδος), „mezii", adică, în cazul de față, perșii.
102 Textul aci este corupt.
103 *Ammon,* zeu suprem adorat de egipteni căruia i se acordau aceleași atribute ca lui Zeus. Sanctuarul său vestit se afla într-o oază (actuala Sinah) din mijlocul deșertului egiptean, în Libia. A fost vizitat personal de Alexandru cel Mare, în 332 î.e.n.
104 *Cition* (azi Larnaka), oraș pe coasta de sud a insulei Cipru.
105 *Nausicrates,* retorul, personaj obscur.

LUCULLUS

1 *Quintus Caecilius Numidius,* vezi *Viața lui Marius,* nota 16.
2 *Servilius,* personaj obscur.
3 Cele două limbi erau latina și greaca.
4 *Hortensius,* oratorul, reprezentant al curentului asiatic la Roma, pe care Cicero îl numește *rex fori,* „regele forului". Această întîietate a deținut-o pînă cînd s-a impus în for elocința lui Cicero.
5 *L. Cornelius Sisenna,* amicul lui Varro și al lui Cicero, a fost cvestor în Sicilia, pretor și apoi guvernator al Greciei. Cu-

noscut mai ales ca istoric și orator. Din *Istoria romană*, pe care a scris-o cu privire la evenimentele dintre cucerirea Romei de gali și războaiele lui Sylla, n-au rămas decît puține fragmente.

6 *Mitridate VI Eupator*, celebru rege al Pontului, cu care Roma a purtat trei războaie, între 90 și 63 î.e.n., dintre care primul, condus de L. Cornelius Sylla, iar ultimul de Pompei.

7 În text *myoparon* (Μυωπάρων), navă ușoară.

8 Plutarh se gîndește la Ptolemeu al XI-lea Auletes, care avea să ia tronul în 80 î.e.n., pe cînd, de fapt, în momentul de care e vorba aici domnea încă Ptolemeu al VIII-lea, care era departe de a fi „tînăr".

9 *Rodos*, insulă în Egeea, la sud de Caria.

10 *Cos*, insulă la nord-vest de Rodos.

11 *Cnidos*, oraș în Asia Mică, în vestul Cariei, lîngă capul numit azi Krio.

12 *Orchomenos*, oraș în Beoția, la vest de lacul Copais.

13 *Cheroneea*, oraș la vest de lacul Copais, la sud de Orchomenos.

14 Promontoriul *Lecton* din Troada se numește azi Bababurun.

15 *Neoptolem*, general al lui Mitridate.

16 *Tenedos*, insulă din Egeea, situată în fața Troadei, la intrarea în Helespont.

17 *Talantul* = 60 de mine și 6 000 de drahme. Un talant cîntărea 25,92 kg.

18 *Elaia* (lîngă actualul Klisekioi), oraș pe coasta de vest a Asiei Mici, în Eolida.

19 Lucullus a fost consul cu Marcus Aurelius Cotta, în 74 î.e.n.

20 *Sertorius*, a se vedea *Viața lui Sylla*.

21 Soldații lui Fimbria.

22 Drepanoforele cu patru cai (care prevăzute cu coase).

23 *Publicanii* erau cetățeni romani, pe vremea republicii din ordinul ecvestru, cărora li se concesiona încasarea impozitelor. Plătind statului roman dinainte o anumită sumă, la care erau evaluate impozitele, ei urmau să le încaseze de la contribuabilii din provincii. Sumele încasate de ei întreceau cu mult pe cele plătite statului.

24 *Calcedon*, oraș în Bitinia, în fața Bizanțului.

25 *Cizic* (Cyzicos), oraș în Propontida, pe coasta asiatică.

26 Lacul *Dascilitis* din Bitinia.

27 Sărbătoarea *Ferefatiilor* se ținea în cinstea zeiței Persefona, soția lui Pluton și fiica Demetrei.

28 *Sallustiu*, istoricul, a scris *De conjuratione Catilinae* (Despre conspirația lui Catilina), *Bellum Iugurthinum* (Războiul cu Iugurta) și *Historiae* (Istoria).

29 *Antioh cel Mare*, regele Siriei elenistice, învins de L. Cornelius Scipio Asiaticus la Magnesia în 190 î.e.n.

30 Rîul *Granicus* (azi Kogeaceai) se află în colțul de nord-vest al Asiei Mici, în Troada.

31 *Acoluți* (grecește), slujitorii și negustorii care urmau o armată.

32 *Voconius*, subaltern al lui Lucullus. Appian, *Mithrid.*, 76—77 îl numește greșit *Varius*.

33 *Nicomedia* (azi Isnikmid), oraș în Bitinia, pe țărmul Propontidei.

34 *Samotrace*, insulă în nordul Egeii, la est de Tasos.

35 *Artemis Priapina*, adică adorată în orașul Priapos din Misia, în nord-vestul Asiei Mici.

36 *Themiscyra* (azi Terme), oraș în Asia Mică, în Pont, aproape de gura rîului Thermodon, pe coasta Mării Negre. Era vestit ca reședință a legendarelor Amazoane.

37 *Thermodon* (azi Termeceai) rîu în nordul Asiei Mici, în Pont, afluent al Mării Negre.

38 *Amisos* (azi Samsum), oraș în Pont, pe țărmul Pontului Euxin, reședința lui Mitridate.

39 *Cabiri* (azi Niksar), oraș în Pontul Polemoniac, pe țărmul Mării Negre.

40 *L. Licinius Murena*, fiul lui L. Licinius Murena care fusese locotenentul lui Sylla în al doilea război cu Mitridate. Înainte de a deveni el însuși consul, în anul 62 î.e.n., tînărul Murena a fost subalternul lui Lucullus în al treilea război mitridatic.

41 *Palus Maeotis*, Marea de Azov.

42 *Sornatius*, personaj obscur.

43 *Adrianus*, aici personaj obscur.

44 *Farnaci* (Cerasous), oraș în Pont.

45 *Talauria*, oraș în interiorul Pontului Polemoniac, nesigur identificat.

46 Haldei sau caldei *(Chaldaei)*, locuitori ai regiunii din jurul Babilonului. *Tibareni*, locuitori din regiunea Pontului, la vest de Chalybi.

47 *Mica Armenie*, regiune situată la sud de Pont și la vest de Marea Armenie.

48 *Aristion*, a se vedea *Viața* lui Sylla, nota 28.

49 *Appius Clodius*, fratele soției lui Lucullus. Este acel celebru tribun asasinat de Milo în 52 î.e.n.

50 *Dafne*, localitate mediocră din Siria, nu departe de *Antiohia*, care era o mare metropolă. E ciudată expresia lui Plutarh „Antiohia lîngă Dafne", inversînd gradele de importanță, atît de diferite, ale celor două localități. Ca și cînd s-ar spune „București lîngă Băneasa".

51 *Gordyene* (sau *Gordyaia*), regiune din sudul Armeniei, la marginea cu Asiria, traversată de cursul superior al Tigrului și locuită de carduchi, iar azi kurzi.

52 *Opazi* (grecește), însoțitori.

53 *Dorifori* (Δορυφόροι), soldați înarmați cu suliță (δόρυ).

54 *Hitonisce* (grecește), tunici scurte.

55 *Metrodor din Skepsis,* filozof grec, originar din Skepsis (azi Kurşunlutepé), oraş în nord-vestul Asiei Mici, în Misia, la est de Troia.
56 *Sofistica:* 1) metoda de a raţiona a sofiştilor; 2) preceptele sofiştilor; 3) metoda de a face raţionamente înşelătoare (sofisme), cu silogisme bazate pe premise false.
57 *Sthennis,* sculptor grec din secolul IV î.e.n., celebru nu numai prin lucrările sale comandate oficial de diferite oraşe (printre care şi de Atena), dar şi prin sculpturile cerute de particulari, cu deosebire funerare.
58 *Sinope,* oraş grec în Pont, în Paflagonia, pe coasta Mării Negre.
59 *Amazoanele,* populaţie de femei războinice, cu totul imaginară, pe care legendele greceşti o situau de preferinţă în Pont, dar alteori în Sciţia ori în Libia.
60 *Demoleon* şi *Phlogios,* personaje legendare.
61 *Lycaonia,* regiune în Asia Mică, la vest de Capadocia şi la sud de Galatia.
62 *Sophene,* regiune din sud-vestul Armeniei, în stînga Eufratului, la nord-vest de Gordyene.
63 *Tigranocerta* (azi Tell-Ermen), oraş din Mesopotamia, la nord de Gordyene şi la sud de muntele Masius (Et-Tur), care desparte Armenia de Mesopotamia. Întemeiat de Tigranes şi decretat de Lucullus, n-a mai jucat nici un rol însemnat în epocile următoare.
64 *Adiabeni,* locuitori ai regiunii *Adiabene* din Mesopotamia, situată la sud-est de Gordyene.
65 *Asirieni,* locuitori ai Asiriei (*Assyria*), la est de fluviul Tigru.
66 *Gordieni,* locuitori ai regiunii Gordyene din nordul Mesopotamiei.
67 *Capadocieni,* locuitori ai Capadociei (*Cappadocia*) din estul Asiei Mici.
68 *Arabi,* locuitori ai Arabiei, regiune la sud-vest de Eufrat.
69 *Albani,* locuitori ai Albaniei, regiune situată în munţii Caucaz, în apropierea Mării Caspice (în actualele regiuni Lesghistan, Daghestan şi Şirvan).
70 *Iberi,* aci locuitorii regiunii *Iberia* (Iviria sau Gruzia de azi), la est de Colchida.
71 *Araxes* (azi Arax), fluviu din Armenia, izvorînd din apropierea Eufratului, trecînd pe la nord de Artaxata şi vărsîndu-se în Marea Caspică.
72 *Strabon,* celebrul istoric şi geograf grec (60 î.e.n. — 25 e.n.), a scris Ὑπομνημονεύματα ἱστορικα (Însemnări istorice), în patruzeci şi şapte de cărţi, în care trata evenimentele de la 146 î.e.n. pînă pe la începutul domniei lui August şi Γεωγραφικά (Geografie), care ne-a parvenit în douăzeci şi şapte de cărţi.
73 *Artaxata* (azi Ardasar), oraş în Armenia, pe stînga fluviului Araxes.

74 *Arsanias* (Murat), numit şi *Euphrates orientalis,* rîu în Armenia, unul dintre cele două cursuri de ape care, prin unirea lor, formează fluviul Eufrat.
75 *Mardi,* populaţie iraniană de păstori din nordul Mării Caspice.
76 *Mygdonia,* aici regiune din nordul Mesopotamiei, la sud de Gordyene. Numele său, format în epoca elenistică, aminteşte pe al unei regiuni din Macedonia.
77 *Nisibis* (azi Nisibin), oraş în nordul Mesopotamiei, în Mygdonia, cu un rol strategic important între Siria şi Mesopotamia.
78 *Marea Hyrcanică,* alt nume al Mării Caspice. *Hyrcania* era o regiune partică din sud-estul acestei mări.
79 *Marcus Porcius Cato Uticensis,* celebrul şi ireductibilul adversar al lui Caesar.
80 Aci e vorba de *L. Aelius Tubero,* filozof stoic. Fiul său, *Q. Aelius Tubero,* pe care Cicero, *Brutus,* 117, îl descrie tot ca stoic, a fost un istoric.
81 *Tusculum* (azi Frascati), oraş în Latium, la sud-est de Roma, pe marginea Muntelui Albanus.
82 *Carneades din Cyrena,* reprezentant al Academiei noi (215—129), care profesa neputinţa gîndirii omeneşti de a cunoaşte fondul lucrurilor şi necesitatea de a se mulţumi în practică cu verosimilitatea.
83 *Filon din Larissa,* filozof platonician, şeful noii Academii din Atena, din secolul I î.e.n., ascultat de Cicero, în timpul studiilor sale.
84 „Academia veche", întemeiată de Platon, care a elaborat faimoasa „teorie a ideilor" care, în concepţia lui, sînt reale şi eterne, realitatea fiind constituită din copii infidele ale ideilor reale şi eterne. Prin aceasta Platon este unul dintre întemeietorii idealismului obiectiv.
85 *Antioh din Ascalon,* filozof platonician, discipolul lui Filon. Printre auditorii şi amicii săi au fost Cicero, Lucullus, Brutus. A căutat să împace doctrinele platonicienilor, ale peripateticilor şi ale stoicilor. A murit la 69 î.e.n.
86 Este vorba de „primul triumvirat".

LYSANDROS

1 *Acantieni,* locuitori ai cetăţii Acantos (azi Ierisos) din sudul Macedoniei, pe coasta de est a Peninsulei Calcidice, la golful Strymonic.
2 *Brazidas,* celebru comandant de oşti spartane, în timpul războiului peloponesiac.
3 *Argeenii,* locuitorii cetăţii Argos din Pelopones.
4 *Bachiazii,* familie celebră din Corint, care pretindea că se trage din Bachus.
5 *Licurg* (Lycurgos), celebru legislator spartan. Vezi Plutarh, *Vieţi paralele,* vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960.

[6] *Heraklizii*, la Sparta, familie care pretindea că se trage din Herakles.
[7] *Dionysios* numele a doi tirani celebri din Siracuza: Dionysios cel Bătrîn (406—367 î.e.n.) și Dionysios cel Tînăr, fiul precedecesorului (367—356; 346—345).
[8] *Siceli* sau *siculi*, populația autohtonă a Siciliei.
[9] στολή; 1) haină, îmbrăcăminte; 2) în special un fel de rochie; 3) armură.
[10] *Cirus*, fiul regelui; este vorba despre Cirus cel Tînăr, care la sosirea lui Lysandros în Asia, în 406 î.e.n., avea șaisprezece ani.
[11] *Tisaferne*, satrap persan în Sardes.
[12] *Obol*, monedă divizionară atică = a șasea parte dintr-o drahmă.
[13] *Focaia* (Φώκαια), azi Karagea-Fokia, oraș grecesc pe coasta Ioniei, aproape de gura fluviului Hermos.
[14] *Chersonesul Tracic*, peninsulă îngustă pe țărmul tracic al Helespontului.
[15] *Decadarhie* sau decarchie, colegiu de magistrați sau de comandanți compus din zece oameni.
[16] *Arginusae* (azi Aianos), numele a trei insule mici în fața coastei Eolidei, în dreptul insulei Lesbos.
[17] *Epistoleus* (la Sparta), comandant adjunct al unei flote, un fel de viceamiral.
[18] *Policrate din Samos*, celebru tiran al acestei insule ionice, în secolul al VI-lea î.e.n.
[19] *Fenicia* și *Cilicia*, regiuni în răsăritul Mediteranei, prima pe locul actualei republici Liban, cealaltă, în sud-estul Asiei Mici.
[20] Egina (*Aigina*) și Salamina, insule în Marea Egee, în golful Saronic, aproape de Atica.
[21] *Agis*, rege al Spartei, fiul lui Archidamos și al Lampidei.
[22] *Deceleea*, dem în Atica, făcea parte din tribul Hippothoontis.
[23] *Lampsac* (azi Lapsoki), oraș pe țărmul asiatic al Helespontului.
[24] *Thorax*, comandantul garnizoanei spartane de ocupație din Samos.
[25] Eleunt (*Elaius*), oraș în Chersonesul Traciei, la intrarea Helespontului, în fața Troiei. Azi Eski-Hisarlîk.
[26] „Corăbierii și epibații". Corăbierii (ναῦται) erau vîslași și, în general, cei care serveau pe o corabie; ἐπιβάται erau persoane care se aflau pe o corabie fără să intre în personalul de serviciu și care, în general, erau soldați.
[27] *Conon*, amiral atenian, învins la Aigos-Potamoi la 405 î.e.n., apoi învingătorul flotei spartane la Cnydos în 394.
[28] *Evagoras*, rege în Salamina din Cipru, prieten al Atenei, care l-a proclamat cetățean al său. L-a sprijinit pe Conon, după înfrîngerea acestuia la Aigos-Potamoi, procurîndu-i mijloacele necesare pentru ca acesta să obțină o revanșă la Cnydos.

[29] *Paian* (παιάν) 1) cîntec executat de un cor în ocazii solemne, mai ales în cinstea lui Apolon; 2) cîntec adresat zeilor pentru a obține protecția lor; 3) cîntec funebru; 4) cîntec de luptă, executat înainte de bătălie sau în timpul bătăliei, sau după obținerea victoriei; 5) cîntec de veselie, în timpul unei sărbători.
[30] *Dioscuri*, divinitățile Castor și Pollux.
[31] *Anaxagoras din Clazome*, celebru filozof grec care a trăit la Atena, fiind prieten cu Perikles.
[32] *Daimachos*, personaj obscur.
[33] *Philocles*, personaj obscur.
[34] *Teofrast*, celebru discipol al lui Aristotel, filozof și naturalist, care, între altele, a scris *Caractere*, *Istoria plantelor*, *Despre simțuri* etc.
[35] Comicul *Teopomp* a fost contemporan cu Aristofan. De la el ne-au parvenit cîteva scurte fragmente.
[36] *Sestos* (azi Bogali), oraș pe țărmul trac al Helespontului, în fața orașului Abydos de pe coasta Asiei Mici.
[37] *Teramene*, personaj de frunte la Atena în timpul războiului peloponesiac. Era originar din Ceos (insulă cycladică). Bun orator, devenit cetățean atenian, a ajutat la stabilirea regimului „celor patru-sute" împotriva democrației. L-a sprijinit pe Aeciliade. A fost unul dintre cei „treizeci de tirani" după înfrîngerea Atenei.
[38] *Electra* lui Euripide, tragedie care a ajuns pînă la noi.
[39] *Harmostes*, un fel de guvernator spartan, stabilit în insulele sau cetățile dominate de ei.
[40] *Gylippos*, celebru comandant de oști spartan, care a contribuit mult la dezastrul suferit de atenieni în Sicilia în anul 413 î.e.n.
[41] *Teopomp*, istoric, elev al lui Isocrate, a scris *Philippica* (Φιλιππικα), în cincizeci și opt de cărți, care trata evenimentele de la 362—336 î.e.n.
[42] *Ephoros*, istoric, elev al lui Isocrate, a scris o *Istorie universală* de la întoarcerea Heraklizilor pînă la ocuparea Corintului de către Filip în 340 î.e.n.
[43] *Eforii* erau, la Sparta, cinci magistrați aleși pe timp de un an, care aveau drept de control asupra celorlalți magistrați și chiar asupra regilor.
[44] Bătălia de la *Leuctra*, din iulie 371 î.e.n., unde armata lacedemoniană a fost înfrîntă de tebanii comandanți de Pelopida și Epaminonda.
[45] *Anaxandridas*, arhonte la Delfi.
[46] *Mina* valora o sută de drahme.
[47] *Stater*, monedă de aur, care valora douăzeci de drahme (8,60 g. aur).
[48] *Duris din Samos*, istoric din secolul al III-lea î.e.n.; a scris *Istoria Greciei și a Macedoniei*, în douăzeci și opt sau treizeci de cărți și *Istoria lui Agatocle*.

49 *Heraia,* sărbătoare închinată zeiței Hera în mai multe orașe.
50 *Antilochos,* personaj obscur.
51 *Antimachos din Colofon,* distins poet epic și elegiac din secolul al V-lea î.e.n. *Niceratos* din Heracleia.
52 *Eteocle Spartanul,* personaj obscur.
53 *Pharnabazos,* activitatea acestui personaj este relativ destul de amănunțit expusă în cursul biografiei.
54 Cretanii erau celebri pentru șiretenia lor.
55 *Ammon,* mare zeu egiptean, asimilat lui Zeus.
56 *Aulida* (*Aulis*), azi Porto Valthi, mic oraș în Beoția pe coasta Golfului Eubaic, depinzînd de Tanagra. Celebru prin legenda sacrificiului Ifigeniei.
57 *Citerion* (azi Elateas), lanț de munți în Grecia centrală, separînd Beoția de Megarida și de Atica.
58 *Haliartos,* azi Mazi, oraș din Beoția, la sud de lacul Copais.
59 Izvorul *Chisusa* (Κισσόεσσα și Κισσόῦσα = izvorul de iederă) se află lîngă Teba.
60 *Radamant,* erou mitologic, unul dintre cei trei judecători din infern.
61 *Thespiae* (azi Erimokastron), oraș în Beoția, la sud-vest de Teba.
62 *Coroneea* (azi Camari), oraș în Beoția, la sud-vest de lacul Copais.
63 *Philaros,* rîu în Beoția.
64 *Apolo* Ismenios, adică Apolo, zeul rîului Ismenos din Beoția.
65 *Delion* (azi Dilisi), oraș în Beoția, la est de Tanagra, pe țărm.
66 *Helicon* (azi Paleovuni), munte în sudul Beoției și Focidei, consacrat celor nouă Muze.
67 *Tegeea* (azi Paleoepsikopi), oraș în Pelopones, în Arcadia.

SYLLA

1 *Patrician* (*patricius*), urmaș al vechilor ginți aristocratice. Plutarh găsește pentru patricieni analogii în *eupatrizii* de la Atena. Ambii termeni conțin elementul *pater,* „tată", adică „șef de gintă".
2 *P. Cornelius Rufinus,* strămoșul lui Sylla, a fost consul în anul 290, cu Manius Curius Dentatus și, împreună cu el, a pus capăt războiului cu samniții după mai multe bătălii victorioase.
3 Plutarh numește *litra* (λίτρα) ceea ce la Roma era un *as libralis* de 12 uncii, adică 327,45 g.
4 Adică: ți-ai cîștigat averea prin procedee reprobabile.
5 *Stînca Tarpeii* era rîpa de sud a colinei Capitolium din mijlocul Romei.
6 Asupra lui Iugurta și Bocchus, vezi notele respective la *Viața* lui Marius.

7 *Tectosages,* popor galat stabilit în Asia Mică, în jurul Ancyrei (azi Ankara), la 278 î.e.n. Se spunea că aveau aceeași origine cu *Volcae Tectosages* din Galia Narbonensis.
8 *Marsi,* populație din Samnium, locuind în jurul lacului Fucinus.
9 *Quintus Lutatius Catulus,* vezi *Viața* lui Marius, nota 45.
10 *Euripide,* celebrul poet tragic din Atena (480—405 î.e.n.).
11 „Îl face pe Ariobarzenes să coboare la expediție...". De notat sensibilitatea grecilor la diferențele de nivel dintre uscat și mare.
12 *Arsaces,* numele mai multor regi parți.
13 De remarcat concepțiile confuze ale lui Plutarh cu privire la raportul dintre divinitate și noroc.
14 *Quintus Caecilius Metellus Numidicus,* vezi *Viața* lui Marius, nota 16.
15 *Lavernae* (sau *Lafernae*), azi Prezza, localitate din Italia centrală, în ținutul Paelignilor.
16 Istoricul roman Titus Livius.
17 *Bellona,* zeița romană a războiului.
18 *Nola,* oraș în Campania, la nord de Vezuviu.
19 *Enyo,* numele grecesc al Bellonei, zeița războiului.
20 *Esquilinus,* una dintre cele șapte coline ale Romei, situată la nord-est de Palatin.
21 Templul zeiței *Tellus* din Roma se afla la nord-est de Palatin.
22 *Publius Sulpicius Rufus,* tribun al plebei, în anul 88 î.e.n., partizan al lui C. Marius, a propus: întoarcerea persoanelor izgonite în anul 100, excluderea din senat a celor care aveau datorii mai mari de două mii de dinari, repartizarea noilor cetățeni italici în toate cele treizeci de triburi și nu numai în opt, ca pînă atunci. Tot la insistențele lui, comițiile îi conferea lui C. Marius comanda războiului împotriva lui Mitridate.
23 *Lucius Cornelius Cinna,* celebrul șef al popularilor, pretor înainte de 88, legat în 88, consul în 87, împreună cu Cn. Octavius. Nu se poate ști cu precizie care au fost convingerile și ideile fundamentale ale lui Cinna. Despre activitatea lui relatează, între alții, Plutarh, în *Sylla,* și în *Marius,* iar *Appian,* în *Războaiele civile,* I, 65 și urm.
24 *Maiotis 1* (*Palus Maeotis*), Marea de Azov.
25 *Ariarate* IX, fiul lui Mitridate al VI-lea din Pont, pus, prima dată de tatăl său la vîrsta de șaisprezece ani, pe tronul Capadociei, apoi a doua oară, a treia oară (90) și a patra oară (88). A murit într-o expediție militară în Macedonia, în 86 î.e.n.
26 *Promontoriul Maleea,* capul cel mai de sud al Peloponesului, în sud-estul Laconiei. Cuvîntul „dincoace" se referă la punc-

tul de vedere al lui Plutarh, care scria fiind la Cheroneea, în Beoția.

27 *Bruttius Surra,* legatul lui Sentius, guvernatorul Macedoniei.

28 *Aristion,* atenian, crescut în doctrina epicureică. Arhelau, comandantul lui Mitridate, după ce a cucerit insula Delos, l-a trimis pe Aristion la Atena, cu banii furați din Templul lui Apolo, ca să cîștige pe atenieni de partea regelui. Aristion, cu ajutorul a două mii de oameni, primiți de la Arhelau, a instituit tirania la Atena și a luptat împotriva romanilor.

29 *Academia,* grădina lui Academos, pe malul Cefisului, în apropiere de Atena. Acolo preda Platon filozofia sa. De aci numirea de „academie" a școlii filozofice întemeiate de Platon.

30 Liceul (*Lycaion*), gimnaziu la nord-est de Atena, unde-și expunea învățătura Aristotel; de unde numele de Liceu, dat școlii întemeiate de acest filozof.

31 Epidaur (*Epidauron*), oraș în Argolida, azi Pidauro. Vestit prin sanctuarul lui Asclepios.

32 *Olimpia,* sanctuar și oraș în Elida (în nord-vestul Peloponesului), în apropiere de Pisa, unde se celebrau jocurile olimpice.

33 *Amficționii* (Ἀμφικτυονία), asociații de orașe, despre a căror esență nu se știe nimic sigur. Ἀμφικτύονες, locuitorii acestor cetăți asociate. Cea mai celebră Amficționie era cea pithică-delfică. Cetățile participante aduceau sacrificii Demetrei la Anthela în Tesalia și lui Apolo la Delfi.

34 *Titus Quinctius Flamininus,* în fruntea oștilor romane, a repurtat, la Cynoscephalai în Tesalia, în anul 197 î.e.n. o victorie strălucită împotriva lui Filip al V-lea, regele Macedoniei, iar în anul 196 î.e.n., la Istmul de Corint, a proclamat libertatea orașelor grecești.

35 *Manius Aquilius,* consul în 101 î.e.n. (împreună cu C. Marius), a înăbușit răscoala sclavilor din Sicilia.

36 *M. Aemilius Scaurus* (162—88), optimat, avusese în căsătorie pe Caecilia Metella (P l u t a r h, *Viața,* 6, 13, 22).

37 *Cnaeus Octavius,* optimat, consul împreună cu L. Cornelius Cinna, în 87, ucis în timpul represiunilor exercitate de partizanii lui Marius și Cinna împotriva partizanilor lui Sylla.

38 *Fimbria* era partizanul lui Marius, numit de acesta ca locotenent al consulului Valerius Flaccus în Orient, în 86 î.e.n. A asmuțit armata împotriva acestui consul, care a fost ucis. Luîndu-i apoi locul, a obținut cîteva succese împotriva lui Mitridate, dar, urmărit de Sylla, a sfîrșit prin a se sinucide.

39 *Drahma,* monedă atică. Valora șase oboli = 4,32 g.

40 *Parteniul* (παρθένιον), plantă numită și matricarie, care crește pe ziduri.

41 *Hoploteca:* 1) depozit de arme; 2) arsenal.

42 *Drepanofori,* vezi nota 61.

43 *Munihia,* peninsulă și port al Atenei, lîngă Pireu.

44 *Parnes* este un lanț muntos la nord-est de Atena.

45 *Patronis,* oraș în Focida.

46 *Elatea* (azi Drahmani) oraș în Focida, care domina accesul Greciei centrale.

47 *Philoboiotos,* prieten al beoțienilor.

48 *Alalagmos* (ἀλαλαγμός) era strigătul de război.

49 *Manteion:* loc în care se dădeau oracole. Era unul și la *Lebadeea* (azi Livadia), oraș în Beoția, închinat eroului legendar Trophonios.

50 Rîul *Cephissos* curge în marginea de est a Atenei.

51 *Parapotamioi,* oraș în Focida, pe Cephissos.

52 *Hedylion,* munte în Beoția.

53 Rîul *Assos* era un afluent al Cephissosului în Focida.

54 *Halcaspidele* (Χαλκάσπιδες) erau scuturi de bronz. Iar „halcaspizii" erau un corp de armată macedonean.

55 *Trophonius,* arhitect legendar, care ar fi clădit templul lui Apolo de la Delfi. Ar fi fost răsplătit de zeu cu darul de a prevedea viitorul dintr-o peșteră de la Libadeea. A fost divinizat și i se oficia un cult cu oracole în *manteion*-ul din această localitate.

56 *Acontion,* nume dat de beoțieni lanțului muntos care, la apus se unește cu Hyphanteion, iar la răsărit se termină cu o prelungire care se învecinează cu Acropola cetății Orchomenos.

57 *Asioi,* mică cetate în împrejurimile Cheroneii. Plutarh dă știri topografice mai amănunțite cînd e vorba de ținutul său natal.

58 *Lucius Licinius Murena,* pretor în anul 88 î.e.n., a atacat, în anii 83—82 î.e.n., pe Mitridate, sub cuvînt că nu respectă condițiile păcii de la Dardanos. Victoria a fost a lui Mitridate. La intervenția lui Sylla, pacea a fost restabilită.

59 Înălțimea *Thurion* se afla în apropiere de Cheroneea.

60 *Cadmos,* fiul legendarului rege fenician Agenor, reputat ca întemeietorul cetății Teba din Beoția.

61 *Drepanofori* (δρεπανεφόροι), purtători de coase, înarmați cu coase.

62 *Halcaspizi,* vezi nota 54.

63 *Chalcis,* numele mai multor orașe: 1) în Eubeea (azi Evripo); 2) în Etolia (azi Gaiata); 3) în Elida (azi Anemochori). Aici e vorba de cel din Eubeea.

64 *Ares* (Marte), zeul războiului; *Nike* (Victoria), zeița biruinței; *Afrodita* (Venus), zeița frumuseții.

65 *Edip* (Oidipous), potrivit legendei, după ce s-a orbit (vezi S o f o c l e, *Edip rege*), a rătăcit prin lume și, înainte de

sfîrşitul vieţii, a sosit la Colonos, colină la nord de Atena (Sofocle, *Edip la Colonos*).

66 *L. Valerius Flaccus*, consul în anul 86 î.e.n., după moartea lui C. Marius, survenită la 13 ianuarie 86, a anulat toate legile lui Sylla, a repartizat pe noii cetăţeni italici în cele treizeci şi cinci de triburi, a înfăptuit o anulare parţială a datoriilor, a întemeiat colonii.

67 *Meliteea*, oraş în Tesalia.

68 *Orchomenos* (azi Skripu), oraş în Beoţia.

69 *Philippi*, oraş în Macedonia, în apropiere de mare, la est de muntele Pangaios. Numele i-a fost dat de Filip al II-lea. Mai înainte se numea *Crenides*.

70 *Thyateira*, oraş în Lidia, pe drumul dintre Sardes şi Pergam; azi Akhisar.

71 *Taxiarh:* 1) comandantul unei companii de infanterie la Atena; 2) comandantul unui corp de cavalerie (Xenofon, *Ciropedia*, VIII, 1, 10); 3) comandantul unei diviziuni navale.

72 *Apellicon din Teos*, un bogat personaj din Teos, a obţinut mai tîrziu cetăţenia ateniană, prieten cu Athenion, care era un adversar înverşunat al romanilor. Strabon (XIII, 609) îl numeşte „mai mult bibliofil decît filozof". El a cumpărat biblioteca lui Neleus, în care se găseau multe dintre operele lui Aristotel şi Teofrast.

73 *Teofrast*, celebrul discipol al lui Aristotel, care, între altele, a scris faimoasa lucrare *Caractere*.

74 *Tyrannion*, celebru gramatic din secolul I î.e.n., originar din Pont. Luat ca sclav de Lucullus şi adus la Roma, a fost liberat de Murena. A devenit bogat prin lecţiile pe care le preda romanilor înstăriţi. A fost prieten şi cu Cicero.

75 *Andronicos din Rodos*, filozof peripatetic de seamă, a trăit în secolul I î.e.n. El a dat un atît de mare impuls cercetărilor filologice, încît este socotit ca întemeietorul „epocii filologice" a şcolii peripatetice.

76 Cei mai vechi *peripatetici* (de la περιπατεῖν = a se plimba discutînd, aşa cum făcea Aristotel cu discipolii săi), adică urmaşii direcţi ai lui Aristotel, întemeietorul şcolii peripatetice.

77 *Neleu*, fiul lui Skepsis, discipol al lui Teofrast, care i-a încredinţat manuscrisele lui Aristotel. Neleu însă le-a ţinut ascunse, aşa că n-au fost descoperite decît de Sylla.

78 *Aidepsos*, azi Lipso, localitate termală în Eubeea, cu băi sulfuroase.

79 *Dyrrachium*, azi Durrazzo (în albaneză Durrës), oraş grec pe malul Adriaticei, în Albania actuală. La origine se numea *Epidamnos*.

80 *Nimfeul* (Nymphaeum), fîntînă, consacrată nimfelor. *Apolonia*, azi Pojani, era un important oraş grecesc de pe coasta Adriaticei, pe teritoriul actualei Albanii. În apropiere sînt

zăcăminte de petrol, „izvoarele de foc" de care vorbeşte Plutarh.

81 Muntele *Tifata* se afla la nord-est de Capua.

82 „Marius cel Tînăr", fiul lui C. Marius, al vestitului Marius, el însuşi consul în anul 82 î.e.n., s-a sinucis în urma înfrîngerii armatei popularilor, la poarta Collina şi după predarea oraşului Preneste, ultimul bastion al partizanilor lui Marius.

83 *C. Norbanus*, consul în 83 î.e.n.

84 *Capua* (azi Santa Maria di Capua), oraş în Campania, pe via Appia.

85 *Silvium*: 1) Localitate de graniţă a peucetilor în Apulia; 2) Colţul de vest al Istriei, azi Punta di Salvare.

86 *Nonele lui Quintilis*, adică 7 iulie. Numele lunii *Quintilis* a fost schimbat în *Iulius*, mai tîrziu, în cinstea lui Iulius Caesar.

87 *Fidentia* (azi Borgo San Donnino), oraş în nordul Italiei, între Placentia şi Parma.

88 *Lucius Cornelius Scipio*, consul în anul 83 î.e.n., împreună cu C. Norbanus.

89 *Signuim* (azi Segni), oraş în Latium, la Volsci.

90 *Fenestella* a trăit pe vremea lui Augustus. A scris *Annales* în 22 de cărţi. Unele citate din opera lui Fenestella se referă la anii 76 şi 59 î.e.n.

91 *Antemnae*, orăşel la nord de Roma, spre Fidenae, pe stînga Tibrului.

92 Este vorba de Marius cel Tînăr, vezi nota 82.

93 *Lucius Sergius Catilina*, care a urzit cunoscuta conspiraţie în anul 63 î.e.n., cînd erau consuli M. Tullius Cicero şi C. Antonius.

94 Templul Dioscurilor se afla la sud-vest de forul roman.

95 *Epaphroditos*: 1) plăcut, încîntător, amabil; 2) favorit al zeiţei Venus (traducerea latinescului *felix*).

96 *Hortensius*, celebrul orator, reprezentantul curentului oratoric asiatic la Roma, pentru care Cicero avea o profundă admiraţie.

97 *Archimim*, şeful unei trupe de mimi.

98 *Lysiod* (Λυσιῳδός), actor care juca o pantomimă inventată de Lysis.

99 *Acastos*, personaj legendar, fiul lui Pelias, care era rege în Iolcos. Acastos a luat parte la expediţia argonauţilor împotriva voinţei tatălui său.

100 Poetul *Alcman* s-a născut la Sardes, începutul secolului al VII-lea î.e.n. şi a venit la Sparta, unde a compus şase cărţi de versuri: imnuri, peane (cîntec executat de un cor în ocazii importante), hyporcheme (pantomimă însoţită de muzică sau cîntec în onoarea zeului Apolo).

101 *Ferecide* din Syros, autorul unei lucrări de teogonie mistică intitulată Ἑπτάμυχος (Heptamychos). „Reştera cu şapte unghere".

[102] *Calistene* din Olint, nepotul lui Aristotel, ucis de Alexandru cel Mare, fiind implicat într-o conspirație. Începuse să scrie istoria acestui rege.
[103] *Eunous,* conducătorul sclavilor din Sicilia, originar din Siria. A fost executat de romani după înăbușirea răscoalei, în anul 136 î.e.n.
[104] *Ftiriasă,* boală a pielii, produsă de păduchi.
[105] *Dicaiarheia* este vechiul nume al orașului Puteoli (azi Pozzuoli), în Campania, pe țărmul mării, la est de Neapole.
[106] *M. Aemilius Lepidus,* consul în anul 78 î.e.n.
[107] Libanot (λιβανωτός, tămîie) și cinamon (Κίνναμον) specie de dafin.

ALEXANDRU

[1] Este unul din textele de bază care pledează împotriva teoriei că înainte de Plutarh s-ar fi scris biografii de genul celor concepute de el. Lucrarea fiind concepută după altă metodă decît se scrisese în istorie pînă la el, Plutarh n-a îndrăznit s-o socotească istorie.
[2] În textul grecesc este ὁμοιώτητας , „asemănările". Noi am tradus mai precis. Într-adevăr, ceea ce face ca un portret să semene cu originalul sînt tocmai caracteristicile, despre care vorbește Plutarh.
[3] Urmașii lui Herakles, care, după cum spune legenda, este fiul lui Zeus și al Alcmenei, soția regelui Amfitrion din Teba. Caranos era un străbun legendar al familiei Heraklizilor.
[4] Urmașii lui Aiacos, al cărui fiu, Peleu, a fost tatăl lui Ahile. Neoptolem, fiul lui Ahile, numit Pyrrhos, după legendă, a întemeiat o colonie în Epir, unde se născuse Olimpiada.
[5] Tatăl Olimpiadei; era rege al molossilor, care locuiau în Epir.
[6] Rege al molossilor, frate cu Neoptolem, tatăl Olimpiadei. A luat tronul după moartea lui Neoptolem. Era căsătorit cu Troada, sora Olimpiadei, fiindu-i totodată acesteia unchi și cumnat. Prin frate, Plutarh înțelege rudenia de cumnat.
[7] Oraș în Licia din Asia Mică (azi Makri). Renumit în acel timp prin faimoșii săi prezicători.
[8] În textul grecesc este ἀφοσιούμενον τὴν ὁμιλίαν , „ferindu-se de întîlnirea cu ea".
[9] Denumiri macedonene date bacantelor, adică femeilor din alaiul lui Dionysos-Bacchos, zeul vinului la greci.

[10] Munții Hemus, numiți astfel de grecii antici, sînt Balcanii de azi. — Cultul orgiastic al lui Dionysos i-a impresionat mult pe greci.
[11] Thiasul era asociația sau alaiul prăznuitorilor lui Dionysos.
[12] Thirsul era un băț lung, înfășurat cu iederă care avea în vîrf un fruct de conifer.
[13] Chairon era unul din prietenii intimi ai lui Filip.
[14] Zeul Apolo, după cum se credea, dădea la Delfi oracole prin intermediul Pitiei, preoteasa templului, care, șezînd pe un trepied, era cuprinsă de un fel de delir și spunea vorbe fără șir, pe care preoții le tălmăceau, socotindu-le a fi oracole ale zeului Apolo.
[15] Ammon, zeul suprem la egipteni, corespunzînd cu Zeus la greci, și cu Iupiter la romani.
[16] Istoric din secolul al III-lea î.e.n., născut la Cirene; a scris *Gallatica,* o istorie a galatenilor, în șapte cărți, azi pierdute.
[17] Pretinzînd că este fiul lui Ammon-Zeus, Alexandru punea pe Olimpiada în conflict cu zeița Hera, soția lui Zeus.
[18] Luna, care dura aproximativ de la mijlocul lui iulie pînă la mijlocul lui august.
[19] Orator și istoric, contemporan cu Alexandru, a scris o istorie a vieții lui. Aulus Gellius, scriitorul latin din secolul al III-lea e.n., ne spune că Hegesias era un mare amator de amănunte neînsemnate.
[20] Printre alte atribuții, zeița Artemis avea sub ocrotirea sa și femeile care nășteau.
[21] Magii, membrii unei caste preoțești persane.
[22] Cetate din Peninsula Calcidică, cu care Filip se afla în război.
[23] Parmenion era un mare comandant de oști, care-l ajutase mult pe Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru, și care l-a sprijinit și pe Alexandru.
[24] Olimpia, celebră localitate în Grecia, unde aveau loc, la început anual, apoi la patru ani o dată, serbări la care participau cele mai felurite state grecești și străine. Serbările erau organizate în cinstea lui Zeus Olimpicul. Timaios, istoric grec, s-a servit de olimpiade, adică de anii în care aveau loc serbări, pentru a calcula timpul.
[25] Lisip, sculptor celebru, originar din Sicyon, oraș în Peloponeș. Se crede că mai întîi a fost un simplu turnător în bronz. Se spunea că n-a învățat meșteșugul la vreun maestru, ci că talentul său i-a fost singurul sprijin în crearea marilor opere ieșite din mîna lui.
[26] Apelles, pictor celebru, specializat mai ales în portrete. Pînza pe care era pictat Alexandru s-a păstrat multă vreme în templul zeiței Artemis din Efes.
[27] Elev al lui Aristotel, poate cel mai mare teoretician al antichității în domeniul ritmului și al muzicii.

[28] Teofrast, filozof și savant, a fost unul dintre cei mai iluștri elevi ai lui Aristotel. Lucrarea care l-a făcut celebru este intitulată *Caractere*.

[29] În greceşte, πυγμή înseamna întrecerea la lupta cu pumnul, un fel de box, iar cealaltă era o luptă mixtă: trîntă și pumni.

[30] În antichitate, la început παιδαγωγοί, „pedagogi", erau de cele mai multe ori sclavii care-i însoțeau pe copii la școală. De aceea παιδαγωγία, la început, n-au fost ținuți în prea mare cinste. Dimpotrivă, termenii παιδαγωγός, „educator", și καθηγήτης, „conducător", îndrumător, erau de cele mai multe ori preferați. Apoi, cu timpul, această misiune a căpătat o mare însemnătate.

[31] Peleu era tatăl lui Ahile, iar Phoenix, educatorul eroului. Această analogie cu celebrele personaje din *Iliada* lui Homer măgulea îndeosebi ambiția lui Alexandru.

[32] Sofocle a scris aceste versuri într-o tragedie care s-a pierdut.

[33] Nimfeul era o fîntînă închinată nimfelor. Poate că acolo se se afla și o clădire.

[34] *Acroamatice,* adică predate verbal; *epoptice,* adică destinate numai celor care au ajuns la cel mai înalt grad de inițiere. Denumirile sînt luate din terminologia misterelor. Aceste învățături predate de Aristotel erau învăluite în aceeași taină ca și misterele.

[35] Într-adevăr, metafizica lui Aristotel nu poate fi înțeleasă de un școlar care abia capătă elementele culturii generale.

[36] A participat la expediția lui Alexandru și a început să scrie o istorie a expediției încă din timpul vieții lui Alexandru.

[37] Harpalos era unul dintre oamenii de mare încredere ai lui Alexandru și se afla în acel moment la Ecbatana, însărcinat cu conducerea vistieriei regilor persani în care se găsea mult aur.

[38] Philistos din Siracuza era biograful tiranului Dionysios cel Bătrîn. Euripide și Eschil sînt celebri tragici greci. Telestos și Philoxenos erau celebri autori de ditirambi. Philoxenos se făcuse cunoscut prin niște versuri satirice la adresa tiranului Dionysios din Siracuza. Toți au trăit înaintea vremii lui Alexandru.

[39] Anaxarchos din Abdera, adept al filozofiei lui Democrit, profesorul scepticului Pyrron.

[40] Filozof grec.

[41] Celebri filozofi indieni; despre ei va mai fi vorba în cursul povestirii.

[42] Lupta de la Cheroneea s-a dat în anul 338 î.e.n. Alexandru avea atunci optsprezece ani.

[43] Batalion organizat de Pelopida, ai cărui ostași erau hotărîți neatîrnării patriei.

[44] Apartamentul femeilor la greci. Gyneceul are aici sensul figurat de căsnicie.

[45] Unul din generalii lui Filip. Atalos și Parmenion întocmiseră planul expediției împotriva perșilor încă din anul 336 î.e.n., cînd trăia Filip.

[46] Cleopatra a avut o fată cu Filip, numită Europe, ucisă după moartea lui Filip din porunca Olimpiadei, care se-ntorsese din Epir, unde se refugiase după ce se separase de Filip.

[47] Nu știm despre el altceva decît că a fost trimis, în anul 345 î.e.n., într-o solie la Siracuza.

[48] Pixodaros, prin alianța propusă lui Filip, urmărea de fapt răsturnarea lui Darius și eliberarea Cariei, aflată în Asia Mică.

[49] Arridaios era redus la minte. După moartea lui Alexandru, a fost numit Filip-Arridaios.

[50] Se vor vedea mai tîrziu relațiile dintre Alexandru și Philotas.

[51] Nearh, după cum se va vedea mai departe, a fost în timpul expediției din Asia comandantul flotei.

[52] A comandat cavaleria în lupta de la Gaugamela.

[53] Ptolemaios al lui Lagos a luat parte la expediție și a scris jurnalul faptelor săvîrșite de Alexandru. Era dușmanul basmelor și al legendelor.

[54] Pausanias a ajuns celebru tocmai prin această faptă.

[55] Este vorba despre răzbunarea Medeei, care, potrivit legendei, și-a ucis copiii. Versurile din tragedia lui Euripide, dacă este adevărat că au fost rostite de Alexandru, îl îndemnau pe Pausanias la răzbunare.

[56] Vezi nota 46.

[57] Așa numeau grecii Dunărea.

[58] Triballi, trib traco-getic.

[59] Strîmtoarea Termopile.

[60] Demostene, mare orator și om de stat din Grecia antică, contemporan cu Filip și cu Alexandru, adversar neîmpăcat al politicii filomacedonene, preconizată de unii fruntași atenieni și din alte state grecești.

[61] Numele legendar al citadelei orașului Teba, pe care, potrivit tradiției, o întemeiase Cadmus, personaj legendar.

[62] Pindar, marele poet liric grec, cîntase în *Odele* sale victoriile învingătorilor la jocurile istmice, pitice, corintice.

[63] Pe Cleitos, după cum se va vedea mai departe, Alexandru l-a ucis în timpul unui ospăț. Atît de tare i-a părut rău, încît era cît pe ce să se omoare. Macedonenii, cîrtind împotriva planurilor lui Alexandru de a se duce în India, loveau în simțămîntul dominant al lui Alexandru, nesecata lui dorință de slavă. Legenda spune că Dionysos întemeiase Teba.

[64] Este vorba de reînnoirea tratatului din anul 337 î.e.n., încheiat de Filip cu statele grecești.
[65] Celebrul filozof cinic. Spre a-și arăta nesfîrșitul său dispreț pentru aur și bogății, trăia într-un butoi, la Corint.
[66] Craneion era o dumbravă de chiparoși, lîngă Corint.
[67] Leibethra era un orășel la poalele muntelui Olimp.
[68] Despre Aristobul nu se știe unde s-a născut, dar și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Cassandreea. A luat parte la expediție. În istoria sa dă dovadă de seriozitate și spirit critic, ca și Ptolemaios.
[69] Talantul era o măsură de greutate și, în același timp, monedă greacă.
[70] Duris, tiran în Samos, a scris o istorie în douăzeci și șapte de cărți, azi pierdute, în care povestea evenimentele pînă la anul 281 î.e.n. Opera lui era plină de retorică și de descrieri atrăgătoare.
[71] Perdiccas, fiul lui Orontes, descinzînd, se pare, dintr-o familie domnitoare în ținutul Orestis. Era ceva mai în vîrstă decît Alexandru. După moartea lui Filip, împreună cu Atalos, l-au prins și l-au ucis pe Pausanias.
[72] Azi strîmtoarea Dardanele.
[73] Este vorba de Patroclu, eroul din *Iliada,* prietenul lui Ahile.
[74] Este vorba de Homer, care, în *Iliada,* a cîntat faptele lui Ahile.
[75] Paris, care o răpise pe Elena, se mai numea și Alexandru.
[76] Luna a opta a calendarului macedonean; corespunde la noi lunii mai.
[77] Lună la greci, corespunzînd lui aprilie la noi.
[78] Sînt doi Cleitos în expediție: Cleitos cel Negru, care avea să fie ucis mai tîrziu de Alexandru, și Cleitos cel Alb, care a comandat o parte din falanga macedoneană.
[79] Falanga macedoneană, organizată și instruită după modelul celei tebane, de Filip al II-lea, era alcătuită din șaisprezece mii de oameni, rînduiți în grupe de cincizeci de oameni, pe șaisprezece rînduri în adîncime; fiecare luptător avea o suliță lungă de 6,25 m.
[80] Inscripția voia să-i măgulească pe greci.
[81] Față de nivelul mării, Persia, fiind muntoasă, este, firește, mai sus. De altfel, „a urca" înseamnă a merge de la mare pe uscat.
[82] Capitala Persiei.
[83] Belos, zeu babilonian care corespunde lui Zeus.
[84] Chares din Mitilene era un fel de secretar particular al lui Alexandru; cînd se afla la Babilon, a scris despre expediție, dînd dovadă de un deosebit simț critic.
[85] Antipatros s-a născut ceva mai tîrziu de anul 400 î.e.n. A fost unul dintre cei mai de seamă generali macedoneni. S-a bucurat de încrederea lui Filip, în timpul căruia a luat parte la mai multe expediții și a fost însărcinat cu cîteva misiuni de seamă. După moartea lui Filip, alături de Parmenion, a contribuit mult la consolidarea domniei lui Alexandru.

[86] Stadiu, măsură de lungime de aproximativ 187 m.
[87] Leonnatos era unul dintre ofițerii din garda personală a lui Alexandru. Era rudă cu mama lui Filip al II-lea.
[88] Lacună în text.
[89] Artabazos, fiu al Apamei, fiica regelui Artaxerxe al II-lea.
[90] Ada era fiică de rege, sora lui Mausolos și a Artemisei și soția lui Hidricos, fratele ei, care i-a urmat lui Mausolos. După moartea soțului ei, a fost izgonită de un alt frate al ei mai tînăr și s-a retras în fortăreața Alinda. Cînd Alexandru s-a apropiat de Caria, Ada i-a propus să-l adopte. Alexandru a primit și, după cucerirea Cariei, i-a încredințat ei domnia.
[91] La cină se ședea, îndeobște, întins pe pat. La prînz și cînd se mînca în grabă se ședea pe scaun.
[92] Bătălia de la Issos în Cilicia s-a dat la anul 333 î.e.n.
[93] Pe grecește σά, „al tău" și Τύρος, „Tirul", deci: al tău va fi Tirul.
[94] Phoenix era nedespărțit de Ahile, după cum se spune în *Iliada.*
[95] Este vorba de Heracle din Pont, elevul lui Aristotel, autor a numeroase scrieri în genul peripateticilor.
[96] Vezi *Odiseea,* cîntul IV, versurile 354 și urm.
[97] În greceste παῖ Διός „copile ale lui Zeus".
[98] Această părere era o justificare a divinizării sale și a pretenției de a contopi toate stăpînirile sub singura sa cîrmuire.
[99] Hephaistion, fiul lui Amyntor din Pella, unul dintre ofițerii care alcătuiau garda personală a lui Alexandru.
[100] Coregii erau cei care suportau cheltuielile reprezentării unei tragedii.
[101] Oromasdes sau Oromaze era, la perși, zeul binelui, după cum Ahriman era zeul răului.
[102] Mithra era, la perși, zeul Soarelui.
[103] Cămila este animalul care străbate pustiurile ușor și repede.
[104] Luna a treia a anului atenian (septembrie—octombrie).
[105] Este vorba de bătălia de la Plateea, dată în anul 479 î.e.n. împotriva armatelor lui Xerxe, cînd armatele persane au fost alungate definitiv din Grecia.
[106] Poate că Plutarh exagerează volumul de monedă aflat; probabil că erau, în realitate, lingouri de metale prețioase evaluate la această sumă.
[107] Lacună în text.
[108] Este vorba de Ptolemaios al lui Lagos, numit mai tîrziu, cînd a domnit ca rege al Egiptului, Ptolemaios I Soter.

109 La banchete, oaspeţii îşi puneau pe cap cununi de flori.
110 Vinul se bea, de obicei, amestecat cu apă. Numai în anumite împrejurări, de exemplu la unele libaţii, se întrebuinţa vin curat.
111 Focion, fruntaş politic atenian, care, alături de Eshine, Eubulos şi alţii, milita pentru alianţa cu Macedonia
112 Bagoas este numele mai multor eunuci persani, care au deţinut slujbe mari în statul persan.
113 Loc unde-şi făceau exerciţiile fizice soldaţii.
114 Bessos, satrapul Bactriei, satrapie în nord-estul imperiului persan.
115 Polystratos, unul dintre comandanţii lui Alexandru.
116 Tanais este Donul de astăzi.
117 Istoricii citaţi au scris toţi despre Alexandru. Nu se ştie dacă Plutarh i-a cunoscut citindu-le operele sau i-a găsit citaţi la un alt autor de mai tîrziu.
118 Lacună în text.
119 Locuitorii oraşului Oiniadai, în Acarnania, ţinut în vestul Greciei.
120 Ὀδαίμων „geniu". În antichitate se credea că fiecare om are un genius — δαίμων, care-l însoţeşte toată viaţa.
121 Dioscurii erau Castor şi Pollux, fiii lui Zeus.
122 Doi greci distinşi din alaiul lui Alexandru.
123 Versul 693.
124 In greceşte, sofist înseamnă om priceput într-un meşteşug, filozof; (începînd cu secolul al V-lea î.e.n.) profesor de filozofie şi de elocinţă; (peiorativ) şarlatan. Aci este vorba de profesorii de filozofie şi elocinţă din suita lui Alexandru.
125 Vers dintr-o tragedie a lui Euripide, pierdută pentru noi.
126 *Bachantele,* versul 266 şi urm.
127 Hermip a scris în genul peripateticilor.
128 *Iliada,* cîntul XXI, versul 107.
129 Adversari ai lui Calistene.
130 Hermolaos, la o vînătoare, săgetase un mistreţ înaintea lui Alexandru, ceea ce i-a atras o aspră dojană din parte-i. Înfuriat, Hermolaos a uneltit să-l ucidă, dar a fost descoperit.
131 Alexandru voia să-i păstreze ca ostatici.
132 Ora unu la cei vechi corespundea aproximativ cu ora şase dimineaţa la noi, deci aproximativ ora opt la cei vechi era cam ora patru după-amiază la noi.
133 Potamon din Lesbos, profesor şi istoric în timpul împăratului Tiberiu. Sotion a fost, probabil, elevul său.
134 Gandariţii şi praisiţii erau triburi indiene care au opus o dîrză rezistenţă lui Alexandru.
135 Seleucus I mai tîrziu a ajuns rege al Siriei şi este cunoscut sub numele de Nicator.

136 Gymnosofiştii erau filozofi indieni, dedaţi ascetismului. Nu mîncau decît legume şi fructe şi nu purtau îmbrăcăminte. Sabba era un rege indian.
137 *Cale* în indiană, şi *haire,* în greceşte înseamnă „salutare".
138 Marea Mediterană.
139 Strîmtoarea Gibraltar de azi.
140 Regele Macedoniei, în fapt, era Alexandru, care conducea chiar din depărtare.
141 Lacună în text.
142 Locuitorii din sudul Mesopotamiei aveau astrologi renumiţi.
143 Serapis sau Sarapis, introdus în Egipt în timpul Ptolemeilor. Grecii l-au asimilat cu Pluton Esculap şi Zeus, iar egiptenii cu Apis, apoi cu Osiris.
144 Textul e corupt în acest loc.
145 Lipsesc cîteva pagini din textul grecesc.

CAESAR

1 Lucius Cornelius Cinna, faimosul partizan şi coleg de consulat al lui Marius, reprezentant al grupării politice a *popularilor.* Caesar era deci legat prin mai multe fire de populari. Cinna n-a guvernat singur, dar trecerea lui politică era foarte mare. Sylla era reprezentantul oligarhiei senatoriale; în gruparea politică a *optimaţilor* erau nobilii şi aristocraţia senatorială.
2 Este vorba de funcţia religioasă de *flamen dialis,* preot al lui Iupiter (zeul suprem în mitologia romană), însărcinat cu supravegherea cultului.
3 Era preţul pe care-l plătea Sylla pentru uciderea unui proscris.
4 Nicomede al III-lea (91—74 î.e.n.), rege al Bitiniei şi, formal, în relaţii de prietenie, în realitate, vasal al Romei. Bitinia era o ţară în Asia Mică, situată la sud-vestul Mării Negre.
5 Piraţii din Cilicia (ţară în Asia Mică) erau cei mai bine organizaţi şi deci cei mai de temut.
6 Miletul era un oraş aşezat pe coasta egeană a Asiei Mici.
7 Este vorba de provincia romană Asia, constituită atunci din fostul regat al Pergamului.

[8] Celebru retor din Rodos, care reprezenta în oratorie calea de mijloc între curentul asianic, caracterizat prin exuberanța stilului și prin teatralismul gesturilor, și curentul atic, care punea mare preț pe mijloacele de convingere rațională.

[9] În anul 46 î.e.n., după sinuciderea lui Cato la Utica, Cicero a publicat o scriere în care făcea elogiul acestui republican intransigent. Caesar s-a simțit el însuși atacat și a răspuns prin scrierea intitulată *Anti-Cato*. Cu toată deosebirea de păreri politice, Caesar se arată totuși curtenitor față de Cicero, al cărui talent oratoric îl admira cu sinceritate.

[10] Cnaeus Cornelius Dolabella, partizan al lui Sylla, consul în 81 î.e.n., guvernator în Macedonia în 79, a obținut triumful în 78.

[11] Să nu se confunde cu Licinius Lucullus Terentius Varro, cel care a supus cetățile elene din Pontul stîng.

[12] Întîmplarea s-a petrecut în 68 î.e.n., cînd Caesar era *cvestor* (slujbaș al statului, care se ocupa îndeosebi cu administrarea finanțelor). Sylla murise în 79.

[13] *Curatores* erau îngrijitori, slujbași de rang inferior, care aveau diferite sarcini. *Curator viae Appiae* avea sarcina de a conduce lucrările de întreținere sau de prelungire a căii Appia, una din arterele de circulație de seamă ale Romei. Acești slujbași erau aleși de senat sau de popor pe timp de un an.

[14] *Edilii* (*aediles*) erau slujbași (*magistratus*), care aveau în grijă paza, securitatea, bunele moravuri, sănătatea, aprovizionarea și administrarea jocurilor la Roma.

[15] *Mons Capitolinus*, Colina Capitolină, era colina centrală a Romei, pe care se afla cetățuia (*arx*) și Capitoliul (Capitolium), unde se afla templul lui Iupiter Capitolinus.

[16] Quintus Lutatius Catulus, *princeps senatus*, fruntaș al senatului, unul dintre cei mai intransigenți aristocrați.

[17] Quintus Caecilius Metellus, supranumit Pius. Cvestor în anul 97 î.e.n., tribun în 92, consul în 81, a fost un partizan convins al lui Sylla și a luptat împotriva lui Sertorius în Spania. A murit în anul 64 î.e.n.

[18] Publius Servilius Vattia — supranumit Isaurucus, datorită victoriei obținute asupra isaurienilor din sudul Asiei Mici.

[19] Lucius Sergius Catilina, urmașul unei ginți patriciene, s-a distins ca partizan al lui Sylla, cînd a săvîrșit cîteva crime. Pretor în anul 68 î.e.n., apoi guvernator al Africii în anul 67, s-a prezentat la consulat în 64 și 63. Respins în alegeri din pricina programului său care prevedea unele reforme sociale și politice prea radicale, a recurs la măsuri extreme, punînd la cale faimoasa conjurație.

[20] P. Cornelius Lentulus Sura, consul în anul 71 î.e.n., alungat din senat în anul 70, pentru urîtele sale moravuri. A candidat în 63, pentru a doua oară, la slujba de pretor.

[21] P. Cornelius Cethegus era un aristocrat ruinat.

[22] La 5 decembrie 63 î.e.n. s-a dezbătut în senatul roman ce pedeapsă trebuie dată conjuraților rămași la Roma. Doi senatori s-au situat pe poziții extreme: Caesar, reprezentantul popularilor, a fost pentru judecarea lor, iar Cato, fruntaș al grupului intransigent al aristocrației, pentru executarea fără judecată.

[23] Este vorba de bănuiala de participare a lui Caesar la complotul lui Catilina.

[24] Scribonius Curio, mai întîi adversar, apoi, fiind cumpărat, prieten al lui Caesar.

[25] Edilii împărțeau grîu cetățenilor săraci în templul zeiței Ceres. Începînd cu frații Gracchi, numeroase legi frumentare prevedeau vînzări de grîu pe un preț scăzut.

[26] Bona era o zeiță protectoare a femeilor, pe care acestea o serbau în luna decembrie, în casa celui mai înalt magistrat. La serbările ei se sacrifica o scroafă cu purceii în burtă; statuia zeiței era împodobită cu flori și se cînta și se dansa în juru-i

[27] Midas, rege legendar al Frigiei, care, introducînd cultul lui Dionysos în țara sa, se zice că fusese dăruit de zeu cu puterea de a transforma în aur tot ce atingea.

[28] Nimfă, zeiță care, potrivit mitologiei greco-romane, locuia în copaci.

[29] Clodia, sora lui Clodius, era căsătorită cu Metellus Celer, nu cu Lucullus, cum greșit spune Plutarh.

[30] După depunerea mandatului de pretor, fostul suljbaș trecea, de obicei, la conducerea unei provincii ca guvernator.

[31] Marcus Licinius Crassus, unul dintre cei mai bogați aristocrați romani și înverșunat dușman al lui Pompei. A murit apoi într-o expediție contra parților.

[32] Manipulul era a treizecea parte a legiunii. O legiune avea între patru mii două sute și șase mii de oameni. Era împărțită în zece cohorte și fiecare cohortă în trei manipule, iar manipulul, în două centurii.

[33] *Imperator* era generalul șef, comandantul suprem. Era titlul de onoare pe care armatele victorioase îl acordau prin aclamații comandanților care conduseseră oastea la izbîndă.

[34] Înțelegerea aceasta dintre cei mai influenți oameni politici — Pompei, Caesar și Crassus — care s-a înfăptuit în anul 60 î.e.n., în ultima perioadă a republicii romane, este cunoscută în istorie sub numele de *primul triumvirat.*

[35] M. Calpurnius Bibulus, membru al gintei plebeene Calpurnia, aristocrat mărginit, a cărui carieră politică s-a desfășurat paralel cu a lui Caesar. Era căsătorit cu Porcia, fiica lui Cato.

[36] Legile agrare ale lui Caesar prevedeau împărțirea de pămînt veteranilor lui Pompei și cetățenilor săraci.

[37] Exilul lui Cicero a început la 20 martie 58 î.e.n. Caesar, înfuriat că Cicero nu-i primește oferta de a-i fi *legatus* (locțiitor de comandant) în Galia, l-a pus pe Clodius să propună un proiect care prevedea pedeapsa cu exilul pentru oricine a condamnat la moarte un cetățean nejudecat. Cicero era vizat. Negăsind sprijin nicăieri, a pornit de bunăvoie în exil.

[38] În trecut, dintre aceștia, mulți fuseseră comandanți de oaste străluciți, mai ales în timpul războiului cu Hanibal.

[39] Este vorba de L. Licinius Lucullus, consul în 74, și de fratele său M. Licinius Lucullus Terentius Varro, consul în 73.

[40] Marsilia de astăzi.

[41] Dyrrachium, oraș pe coasta dalmată, azi Durrës (Durazzo), în R.P. Albania.

[42] Lectica era un fel de pat purtat, pe umeri, de sclavi.

[43] Ronul de astăzi.

[44] Orașul Milano de astăzi, situat în nordul Italiei.

[45] C. Oppius, cavaler roman, care, alături de Balbus, era specialistul lui Caesar în construcții și finanțe.

[46] Helveții locuiau în Elveția de azi. Tigurinii erau un trib helvet.

[47] Invazia cimbrilor și teutonilor, popoare germanice, avusese loc între 113 și 102 î.e.n., cînd romanii au dus lupte crîncene împotriva lor pînă au izbutit să-i înfrîngă.

[48] T. Labienus, tribun al poporului în 63, comandant distins, a adus prețioase servicii lui Caesar în războaiele purtate în Galia. În timpul războiului civil a trecut de partea lui Pompei.

[49] Ariovist fusese dăruit de Caesar în anul 59 î.e.n., cînd era consul, cu titlul de rege.

[50] Secvanii locuiau în regiunea udată de Sena superioară de astăzi și de rîul Doubs, în Franța.

[51] Galia Cisalpină se întindea de la Rubicon pînă la Alpi, iar Galia Transpadană era cuprinsă numai între Pad și munții Alpi.

[52] Trib gal din nord-estul Galiei.

[53] Trib gal ce locuia la nord de belgi.

[54] Luca era o localitate din Italia situată la nord-est de Pisa de astăzi, la hotarul dintre Galia Cisalpină și restul Italiei. Aici a avut loc, în primăvara anului 56, întîlnirea în care triumviratul a ieșit întărit.

[55] Lictorii erau un fel de ofițeri care însoțeau pe consuli și pretori, purtînd pe umeri fasce (mănunchiuri de nuiele) în care, cînd ieșeau afară din Roma, se introducea o secure.

[56] *Commentarii de bello Gallico* (Însemnări despre războiul cu galii) este titlul lucrării lui Caesar despre care vorbește Plutarh.

[57] Tanusius Geminus e unul dintre istoricii romani adversari lui Caesar, contemporan cu dictatorul.

[58] Marea Atlantică este Oceanul Atlantic.

[59] Cîmpul lui Marte, situat între Capitoliu și Tibru, era locul unde se aduna poporul pentru a vota legi sau a alege magistrați și unde, în vechime, se adunau soldații sub arme. Înmormîntînd-o pe Cîmpul lui Marte, tribunii au voit să-i dea fiicei lui Caesar o cinstire cu totul deosebită.

[60] Lucius Aurunculeius Cotta, locotenent al lui Caesar. Se crede c-ar fi compus în greceşte o istorie în care era vorba despre expediția lui Caesar în Britannia.

[61] Q. Titurius Sabinus, locotenent al lui Caesar, probabil de origine sabină. Nu ne este cunoscut decît din descrierile lui Caesar.

[62] Q. Tullius Cicero, fratele vestitului orator, locotenent al lui Caesar între 54 și 51 î.e.n. În timpul războiului civil a trecut de partea lui Pompei, apoi a revenit la Caesar. După moartea lui Caesar, 15 martie 44, l-a combătut pe Antoniu. A fost ucis în anul 43 î.e.n.

[63] Această măsură a fost luată de Caesar pentru a-l sili să iasă la luptă în cîmp deschis.

[64] Șef arvern, de fel din Gergovia. Caesar ni-l înfățișează în scrierile lui ca pe un om de o rară cruzime.

[65] Ararul este Saône de azi, care se varsă în Ron.

[66] Heduii erau un trib gal și ocupau un ținut la apus de fluviul Arar.

[67] Generalii victorioși puteau intra în Roma, la întoarcere, în triumf numai cu aprobarea senatului. În alaiul lor triumfal defilau și prizonierii mai de seamă.

[68] Marcus Claudius Marcellus, consul în anul 51 î.e.n. împreună cu Servius Sulpicius Rufus, era un înverşunat adversar al lui Caesar.

[69] L. Cornelius Lentulus, consul în 49 împreună cu C. Claudius Marcellus (care era fratele lui M. Claudius Marcellus şi vărul lui C. Claudius Marcellus).

[70] Vezi nota 24.

[71] Lucius Aemilius Paulus susţinea la început ca Caesar să fie înlocuit. După ce-a fost mituit, şi-a părăsit intransigenţa.

[72] Basilicile erau săli mari, cu tribună şi absidă în care se judecau procesele sau se făcea negoţ.

[73] Drahma, unitate monetară în diferite cetăţi elenice, 4,32 g argint.

[74] Lacună în text.

[75] Asinius Pollio a fost unul dintre oamenii de încredere ai lui Caesar. Mai tîrziu, a scris o istorie în care povestea, cu amănunte, scena trecerii Rubiconului. Opera este pierdută pentru noi.

[76] În latineşte: *Alea iacta est,* „zarul a fost aruncat".

[77] În greceşte, prin σπεῖρα se înţelege şi cohortă, şi manipul.

[78] L. Afranius, plebeu de origine, s-a distins ca legat al lui Pompei în războiul împotriva lui Sertorius. Consul în 60, s-a dovedit incapabil ca om politic.

[79] M. Terentius Varro, renumitul învăţat, care s-a dovedit însă un slab comandant militar.

[80] În greceşte, τάγμα înseamnă şi legiune şi manipul. Aci însă este vorba de legiuni.

[81] *Oricum* şi *Apolonia* erau oraşe aşezate pe coasta răsăriteană a Mării Adriatice, în sudul Albaniei de azi.

[82] Aoos, azi Voiusa, un rîu care se varsă în mare la Apolonia.

[83] Marcus Antonius, viitorul triumvir, omul de încredere al lui Caesar, rămăsese la Brundisium, spre a veni cu restul armatei.

[84] Agamemnon era numit «regele regilor», fiind comandantul suprem al grecilor în războiul troian. Era adesea învinuit că prelungeşte războiul numai spre a se făli cît mai mult cu titlul lui.

[85] Aluzii la consulatul lui Caesar, cînd Pompei a sprijinit numirea lui Caesar ca guvernator al Galiei, după ce Caesar adusese legile prin care se împărţea pămînt veteranilor lui Pompei.

[86] Regiune agricolă, Tesalia era mult mai bogată în alimente decît celelalte regiuni ale Greciei.

[87] Oraş în Tesalia, la nord-vest de Pherae.

[88] Tabăra lui Pompei era situată pe-o înălţime.

[89] Tralles, oraş situat în nordul Italiei.

[90] „A lua auspiciile" însemna a observa zborul şi cîntul păsărilor, semnele cereşti, tunetul şi trăsnetul, precum şi alte semne prin care se credea că se manifestă aprobarea sau dezaprobarea zeilor cu privire la o acţiune care era pe punctul de a fi întreprinsă.

[91] Fiecare personalitate de seamă avea un sigiliu personal, cu care-şi întărea semnătura.

[92] Potheinos, eunuc, un fel de îndrumător al tînărului rege Ptolemaios al IX-lea.

[93] Cleopatra, fiica lui Ptolemaios al XIII-lea Auletes, numit Neos Dionysos, născută în anul 69 î.e.n. S-a urcat pe tron la vîrsta de 17 ani, împreună cu fratele ei, care, potrivit normei regale egiptene, îi era şi soţ.

[94] Ptolemaios Auletul promisese o mare sumă de bani lui Caesar, spre a fi repus pe tron, pe care-l pierduse în urma unei răscoale a supuşilor săi. Un rest rămăsese neachitat.

[95] Achillas era comandantul oştilor tînărului rege Ptolemaios al XIV-lea care, înainte de sosirea lui Caesar, o alungase, împreună cu Potheinos, pe Cleopatra de pe tron.

[96] Mitridate, faimosul rege al Pontului, cu care romanii au purtat trei războaie. Numai Pompei a izbutit să-l înfrîngă.

[97] Matius, cavaler roman, unul dntre cei mai devotaţi prieteni ai lui Caesar, s-a îngrijit de jocurile *Victoriei* lui Caesar între 10 şi 20 iulie 44 î.e.n., deci chiar după asasinarea acestuia.

[98] *Veni, vidi, vici,* „am venit, am văzut, am învins" — sînt cuvintele rostite de Caesar, cînd a văzut ce repede a fugit Farnace la apropierea oştilor sale.

[99] Roma, fiind aşezată pe cele şapte coline, era mai sus decît nivelul mării, fapt care explică expresia lui Plutarh.

[100] P. Corneliu Dolabella, născut în anul 69 î.e.n., ginerele oratorului Cicero. Din anul 49 a trecut de partea lui Caesar. Tribun al poporului în 48, a încercat realizarea unui program de reforme sociale.

[101] Era regele Numidiei, partizan convins al lui Pompei.

[102] Utica, oraş în provincia romană Africa, la nord de Cartagina.

[103] Baniţa atică avea 51 litri şi 84 centilitri.

[104] Plutarh confundă recensămîntul populaţiei care primea grîu, cu întreaga populaţie a Romei.

[105] Bătălia a avut loc în anul 45 î.e.n.

[106] Fiii lui Pompei erau: Cn. Pompeius, căsătorit cu Claudia, fiica lui Appius Claudius, și Sextus Pompeius. Primul a fost ucis în anul 45 î.e.n. în timpul luptei, iar Sextus în anul 35, de către Octavian August.

[107] Comandanții de oști și guvernatorii de provincii erau obligați să trimită rapoarte senatului și poporului roman asupra faptelor mai grave care se petreceau în timpul slujbei lor.

[108] C. Cassius, cvestor sub Crassus, a apărat Siria în anii 52-51 î.e.n. împotriva parților. În timpul războiului civil a fost de partea lui Pompei, apoi a devenit legat al lui Caesar. Înainte de 15 martie 44 era pretor.

[109] Planul expediției lui Caesar consta în a înfrînge pe daci și a se năpusti apoi asupra parților spre a consolida și granițele de răsărit ale Imperiului roman.

[110] Zilele fixate de calendar nu mai corespundeau cu anotimpurile.

[111] Numa Pompilius trece în tradiția romană drept regele care a întemeiat cele mai multe așezăminte religioase.

[112] Sibilele erau profetese. După legendă, prima dintre ele s a dus de la Cumae la Roma și a oferit regelui Tarquinius Superbus, nouă, apoi șase și în cele din urmă trei cărți de profeții. Regele le-a așezat în Templul lui Iupiter de pe Capitoliu. Aceste cărți nu erau consultate decît în vremuri de mari primejdii, și numai în urma unei hotărîri a senatului.

[113] Locuitori ai ținutului Arcadia din Pelopones, în sudul Greciei.

[114] Brutus cel Bătrîn — Lucius Iunius Brutus — luptase pentru alungarea ultimului rege roman. Sînt doi Brutus în conjurația contra lui Caesar: Marcus Iunius Brutus, care avea de strămoș pe Brutus cel Bătrîn, și Decimus Iunius Brutus, care comandase în anul 56 î.e.n. flota lui Caesar la Marsilia.

[115] Strabo, geograf și istoric grec, a trăit pe vremea lui Octavian August.

[116] Idele, ziua a cincisprezecea în lunile maritie, mai, iulie, octombrie și a treisprezecea în celelalte luni.

[117] Marcus Lepidus, om de încredere al lui Caesar, bogat, dar mărginit, a format cu Antoniu și Octavian al doilea triumvirat, încheiat în toamna anului 43 î.e.n.

[118] Cărticica era alcătuită din mai multe tăblițe, acoperite cu ceară, pe care se scria.

[119] Epicur susținea că zeii nu s-amestecă în treburile muritorilor. Dacă ar fi fost consecvent, Cassius n-ar fi trebuit să se sperie, mai ales că, potrivit doctrinei epicureice, după moarte nu mai există nimic.

[120] P. Servilius Casca a fost apoi ales tribun al poporului la 10 decembrie 44 î.e.n.

[121] Abydos și Sestos erau două orășele așezate față-n față pe malurile Helespontului.

[122] La Philippi s-a dat bătălia între Octavian și Antoniu, pe de o parte, și ucigașii lu Caesar pe de altă parte.

[123] Este vorba de Octavian August, viitorul împărat, nepotul și fiul adoptiv al lui Caesar.

CUPRINS

Notiță introductivă 7
PIRUS 13
Notiță introductivă 57
MARIUS 67
Notiță introductivă 119
CIMON 133
Notiță introductivă 157
LUCULLUS 167
PARALELĂ ÎNTRE CIMON ȘI LUCULLUS 218
Notiță introductivă 225
LYSANDROS 238
Notiță introductivă 271
SYLLA 290
PARALELĂ ÎNTRE LYSANDROS ȘI SYLLA 333
Notiță introductivă 341
ALEXANDRU 356
Notiță introductivă 437
CAESAR 457
Note 519